P. J. BLOK,

GESCHIEDENIS

VAN HET

NEDERLANDSCHE VOLK.

LIBRARY OF PRINCETON
MAY 2 1901
THEOLOGICAL SEMINARY.

Division DJ109
Section B65
No. v. 2

..фз. аст.

GESCHIEDENIS

VAN HET NEDERLANDSCHE VOLK.

II.

GESCHIEDENIS

VAN HET

NEDERLANDSCHE VOLK.

DOOR

P. J. BLOK.

TWEEDE DEEL.

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1893.

Stoomdrukkerij van J. B. Wolters.

VOORREDE.

Het tweede deel van dit werk, dat ik hun, die belangstellen in de geschiedenis van het nederlandsche volk, thans aanbied, is omvangrijker geworden dan ik mij oorspronkelijk had voorgesteld. Oorzaak van dezen aanmerkelijk grooteren omvang was de mij meer en meer gebleken wenschelijkheid van eene uitvoerige beschrijving, vooreerst der redenen, die tot den snellen voortgang der bourgondische macht in de Nederlanden leidden, ten tweede der organisatie van de bourgondische monarchie zelve in de dagen van Karel V en Philips II. Wat het eerste betreft, eene uitvoerige beschrijving der geschiedenis van de oplossing der kleine leenstaten in de steeds grootere monarchie Bourgondië kan meer dan iets anders bijdragen tot de juiste waardeering van de groote beteekenis dier oplossing voor de geschiedenis van het nederlandsche volk: zij was een geluk voor de bewoners der geërfde of geannexeerde gewesten, zooals uit het verhaal der gebeurtenissen zelf overvloedig kan bewezen worden; de vereeniging onder het huis van Bourgondië herstelde bovendien den samenhang dezer gewesten, die lang te voren door de oprichting van het hertogdom Neder-Lotharingen was aangewezen, en de bewerkers der vereeniging waren zich blijkens hunne herhaalde verklaringen dit teruggrijpen naar de dagen van het genoemde hertogdom ook wel bewust. In de tweede plaats is de organisatie der gansche maatschappij in de Nederlanden in het bourgondische tijdvak voor die tijdens de Republiek, uit het bourgondische Rijk ontstaan, zoo belangrijk, dat eene uitvoerige beschouwing hier alleszins noodzakelijk bleek tot beter verstand van wat in de volgende deelen verhaald zal worden.

Ook dit deel leverde eigenaardige bezwaren op voor een geregeld samenhangend verhaal. Ditmaal had de schrijver minder te kampen met een bijna volslagen gebrek aan of ten minste groote onvolledigheid van gegevens, zooals bij verschillende hoofdstukken van het eerste deel het geval was: voor de 14de, 15de en 16de eeuw hebben wij over het geheel dienaangaande niet te klagen, vooral niet voor

het laatste gedeelte. De groote moeilijkheid was hier vooral gelegen in de vele punten van overeenkomst zoowel als van verschil van ontwikkeling op staatkundig en maatschappelijk gebied in de nederlandsche gewesten der 14de en 15de eeuw. Het best scheen den schrijver deze moeilijkheid opgelost te kunnen worden door voor de 14de en 15de eeuw de politieke geschiedenis der verschillende staten zooveel mogelijk afzonderlijk te geven, bij de gemeenschappelijke oorlogen en veeten, onder verwijzing naar het reeds besprokene, de juiste onderlinge verhouding in het oog te houden en de maatschappelijke toestanden in de verschillende gewesten telkens daar te bespreken, waar zij het meest op den voorgrond traden. Zoo werd b.v. het gildewezen voornamelijk onder Vlaanderen, het veemgericht onder Utrecht, de positie van den feodalen adel onder Henegouwen uitvoerig behandeld. Aan de politieke geschiedenis dezer rumoerige tijden moest natuurlijk weder eene belangrijke plaats worden toegekend, belangrijker dan menigeen in eene geschiedenis van het nederlandsche *volk* haar wellicht zou wenschen toegewezen te zien: oorlog, veete en successie-vraagstukken waren in die eeuwen aan de orde van den dag en beheerschten meestal de gansche maatschappelijke ontwikkeling, toen zoowel als in de onmiddellijk voorafgaande eeuwen. Daarbij werd vooral aandacht gewijd aan die momenten, die op den toestand des *volks* grooten invloed hadden.

Meerdere eenheid kon worden verkregen voor het vijfde boek, het bourgondische tijdperk omvattend. Hier werd daarom vooreerst de algemeene politieke geschiedenis in hare hoofdtrekken verhaald, de voor eene geschiedenis van het *nederlandsche* (resp. *noord*nederlandsche) volk zoo belangrijke annexatie van Gelre, Utrecht en Friesland in een tweede hoofdstuk besproken; vervolgens werd aan Luik — het eenige nederlandsche gewest, dat niet door Bourgondië was ingelijfd — een enkel woord gewijd en daarna in eenige hoofdstukken de in gisting verkeerende maatschappij in den wordenden bourgondischen staat der 16de eeuw beschreven. Zoo ging het verhaal voort tot den tijd van het vertrek van Philips II naar Spanje, wanneer het „voorspel van den 80 jarigen oorlog" een aanvang neemt.

En zoo ga dit tweede deel van mijn boek de wereld in. Moge het hetzelfde welwillende onthaal vinden als het eerste.

GRONINGEN, Sept. 1893. P. J. BLOK.

INHOUD.

	Blz.
VOORREDE.	

BOEK IV.

HET TIJDPERK DER ARTEVELDE'S.

HOOFDSTUK I. DE STRIJD DER VLAAMSCHE GEMEENTEN . . .	3— 33
HOOFDSTUK II. DE OPKOMST DER STEDEN IN BRABANT EN LIMBURG	33— 47
HOOFDSTUK III. DE VOLKSBEWEGING IN HET LUIKSCHE . . .	47— 55
HOOFDSTUK IV. LUXEMBURGSCHE EN NAMENSCHE TOESTANDEN	55— 63
HOOFDSTUK V. HENEGOUWEN IN DE 14de EEUW	63— 72
HOOFDSTUK VI. HOLLAND EN ZEELAND ONDER HET HENEGOUWSCHE EN BEIERSCHE HUIS	72—114
HOOFDSTUK VII. DE OVERGANG VAN HOLLAND, ZEELAND EN HENEGOUWEN AAN BOURGONDIË	114—149
HOOFDSTUK VIII. BRABANT, LIMBURG EN LUXEMBURG MET HET BOURGONDISCHE RIJK VEREENIGD	149—159
HOOFDSTUK IX. UTRECHT IN DE 14de EN 15de EEUW . . .	159—204
HOOFDSTUK X. GELRE VÓÓR DEN BOURGONDISCHEN TIJD . .	204—237
HOOFDSTUK XI. SCHIERINGERS EN VETKOOPERS IN FRIESLAND	237—256

BOEK V.

HET BOURGONDISCHE TIJDPERK.

HOOFDSTUK I. DE VORSTEN EN HUNNE ALGEMEENE POLITIEK	259—326
1. Philips de Stoute	259—264
2. Jan zonder Vrees	264—266
3. Philips de Goede	266—278

Blz.

4. Karel de Stoute . . . . 278—289
5. Maria en Maximiliaan . . . . 289—301
6. Philips de Schoone en Maximiliaan . . . . . 301—305
7. Karel V . . . . 305—319
8. Philips II . . . . 319—326

HOOFDSTUK II. DE BEMACHTIGING VAN GELRE, UTRECHT EN FRIESLAND . . . . 326—393

1. Gelre . . . . 326—338
2. Utrecht . . . . 338—343
3. Friesland . . . . 343—372
4. Het einde der geldersche, friesche en stichtsche verwikkelingen . . . . 372—393

HOOFDSTUK III. DE VERHOUDING VAN LUIK TOT DE BOURGONDISCHE LANDEN . . . . 393—400

HOOFDSTUK IV. DE INRICHTING DER BOURGONDISCHE REGEERING . . . . 400—438

HOOFDSTUK V. DE NEDERLANDSCHE ADEL IN DE 15de EN 16de EEUW . . . . 438—450

HOOFDSTUK VI. KERKELIJKE TOESTANDEN IN DE BOURGONDISCHE LANDEN . . . . 450—482

HOOFDSTUK VII. HANDEL EN NIJVERHEID IN DEN BOURGONDISCHEN TIJD . . . . 482—505

HOOFDSTUK VIII. STAD EN LAND IN DEN BOURGONDISCHEN TIJD 505—522

HOOFDSTUK IX. KUNST, LETTEREN EN WETENSCHAP TIJDENS DE BOURGONDISCHE VORSTEN . . . . 522—547

AANHANGSEL. DE BRONNEN DER NEDERLANDSCHE GESCHIEDENIS 1300—1559 . . . . 547—568

REGISTER.

KAART.

BOEK IV.

HET TIJDPERK DER ARTEVELDE'S.

HOOFDSTUK I.

DE STRIJD DER VLAAMSCHE GEMEENTEN.

Nergens in de Nederlanden hadden, gelijk wij vroeger zagen, de steden zich een tijd lang een grootere macht tegenover den landsheer weten te verschaffen dan in het door handel en industrie bloeiende Vlaanderen. Nergens had zich de vrije bevolking krachtiger ontwikkeld, nergens was zij talrijker, nergens beter georganiseerd dan in de gemeenten van het vlaamsche land. Op het einde der 13de eeuw waren de stedelijke aristocratieën, de oude geslachten der vermogende kooplieden en grondbezitters, nog de leiders dier gemeenten, hare vertegenwoordigers, ja hare meesters. Doch weldra werd dit anders. De in talrijke gilden vereenigde handwerkslieden, door hunne dekens geleid, hadden reeds meermalen den „geslachten" hunne kracht doen gevoelen; zij zouden weldra hunne stoffelijke en zedelijke overmacht toonen [1]).

Machtig waren die gilden vooral door hunne organisatie, ingericht om de nijverheid te beschermen tegen te sterke concurrentie en tegen de groote industrie. Gelijkheid van stand onder de arbeiders, onderlinge aaneensluiting, gelijkmatigheid van voortbrenging en daardoor van verdienste, zorg voor deugdelijk fabrikaat: ziedaar de grondslagen van het gildewezen.

Geen verschil van stand tusschen meester en leerling, alleen verschil van bekwaamheid. Als leerling trad men bij een meester in dienst. Na eenige jaren leertijd werd men „knaap", kreeg betaling voor zijn werk en trachtte langzamerhand, al werkende, genoeg geld bijeen te brengen om zich als meester te kunnen vestigen. Burgerrecht en daar-

---

[1]) Zie over het in dit hoofdstuk behandelde vooral: Vanderkindere, Le Siècle des Artevelde (Brux. 1879).

mede in den regel eene eigene woning, niet meer uitsluitend, zooals vroeger, met die der broeders van hetzelfde gild in éène straat gelegen; eigen werktuigen; eenig kapitaal om grondstof te koopen en werkvolk te onderhouden, zoolang de verdienste nog niet groot genoeg was — dat waren de hoofdvereischten voor een gezel om als meester te kunnen optreden. In later dagen kon men bovendien alleen meester worden na een proefstuk, een „meesterstuk", te hebben afgeleverd.

Onderlinge aaneensluiting. De leerling woont in het huis des meesters en is als het ware een familielid van dezen, die gehouden is hem naar zijn beste weten op te leiden in het vak. De „knaap" woont in den regel wel niet bij zijnen meester in huis maar is overigens als diens „jongere broeder"; zijn loon is aan vaste regels gebonden gelijk zijn werk en de meester ontvangt een vast aandeel in de opbrengst ook van des knapen arbeid. Het gild is als eene groote familie; zijne leiders worden òf onmiddellijk door het stadsbestuur òf — hier minder, daar meer — onder toezicht daarvan door de leden van het gild, de „gildebroeders", zelven aangewezen. Het gild heeft zijne kapel in de kerk; zijn gemeenschappelijke kas, waaruit aan zieken en gebrekkigen onder de gildebroeders onderstand wordt verleend; zijn eigen herberg, waar men vergadert en feesten viert; zijn vaste wetten en regels, zijn gildekeuren, waaraan de broeders zich hebben te houden op straffe van boete, op te leggen door de oldermannen, dekens, waardijns, vinders of hoe de bestuurders van het gild meer mogen heeten. De oude naam gilde*broeders* wijst reeds op nauwe aaneensluiting.

Gelijkmatigheid van voortbrenging. De stof, de bewerking, de prijs van het voortbrengsel — alles is aan vaste, dikwijls tot kleine bijzonderheden afdalende regels gebonden: ieder stuk wordt door de overheden van het gild gekeurd, alvorens het ten verkoop mag worden aangeboden. Met angstige voorzorg wordt er op gelet, dat geen concurrentie tusschen de gildebroeders kan ontstaan, dat geen groot verschil in fabrikaat de schaal van verdienste ten gunste van dezen of genen kan doen overslaan. Zelfs tijd en hoeveelheid van werk worden dikwijls nauwkeurig vastgesteld.

Volkomen vernietiging der vrijheid van voortbrenging is de groote schaduwzijde van het gildewezen, nauwe aaneensluiting der gildebroeders daarentegen maakt er de lichtzijde van uit. De oude geslachten hadden de gevolgen dier aaneensluiting reeds nu en dan ondervonden bij de vroeger besproken groote oproeren der 13de eeuw;

de Sporenslag van 1302 wekte den vrijheidsgeest, en tevens den geest van verzet, onder de vlaamsche handwerkers krachtiger op.

In sommige opzichten had de werkman der 14de eeuw het zeer goed. Bij gebrek aan de noodige gegevens om de prijzen van levensmiddelen en andere dagelijksche behoeften te vergelijken met de loonen in die eeuw, is het voor de meeste nederlandsche gewesten — voor Holland, Utrecht, Friesland, Gelre b.v. — niet goed mogelijk tot een vast resultaat in dezen te geraken, tenzij misschien voor eene stad als Deventer, welks rekeningen sedert het midden der eeuw zoo goed als volledig tot ons gekomen zijn. Vlaanderen daarentegen verkeert in dit opzicht in eene betere verhouding en duidelijk blijkt voor dien tijd, dat de toenmalige vlaamsche werkman — was er vrede en rust in het land, kon de aanvoer der grondstof ongehinderd geschieden en werd de uitvoer van het fabrikaat niet belemmerd — tegenover de eischen der gewone dagelijksche behoeften veel gunstiger stond dan die van tegenwoordig [1]). Houdt men hierbij in het oog, dat men voor de aangrenzende streken van Duitschland, voor Engeland over dezen zelfden tijd [2]), voor Holland over eene eeuw later [3]) tot dezelfde conclusie gekomen is, dan is er reden om met sommige schrijvers uit te roepen, dat de 14de eeuw het probleem van de verdeeling der opbrengsten van den arbeid beter heeft opgelost dan de onze.

Maar daartegenover staat, dat de toenmalige werkman, evenals trouwens ieder in dien tijd, veel meer aan de wisselingen van den dag onderhevig was dan thans. Vrede en rust — wij weten, hoe het daarmede in die dagen gesteld was. Regelmatigheid van in- en uitvoer — de 14de eeuw kon daarop niet bogen. Hongersnood en epidemie waren aanhoudend optredende verschijnselen. Plotseling gingen soms de prijzen der dingen schrikbarend omhoog, terwijl het loon niet evenredig steeg. Duizenden werklieden, slecht gewapend tegen kwade tijden door het gemis aan gelegenheid tot geldbelegging, tot besparing, slecht beschut in hygiënisch opzicht, opeengehoopt in kleine woningen, niet veel meer dan hutten meestal, leden honger en ellende, geraakten in lichamelijk en zedelijk verval, neigden eindelijk tot

---

[1]) Vanderkindere, p. 123 suiv.

[2]) Thorold Rogers, Six centuries of work and wages (London, 1886), p. 179 f.

[3]) Zie mijne holl. stad in de Middeleeuwen, (Leiden, 1883), blz. 327.

opstand en roof. Vooral het tijdperk van 1348 tot 1351, toen de „groote pest" rondwaarde in gansch Europa en ook onze steden ontvolkte, onze dorpen uitmoordde, was in dit opzicht treurig. Het is geconstateerd, dat ook toen de ziekte voornamelijk de lagere standen teisterde, minder dan de hoogere beschut tegen haren aanval. En wie weet niet, hoe het toen geschapen stond met de persoonlijke veiligheid? met het voor den arme voor weinig of geen geld beschikbare levensgenot?

Ook dit moet ter verklaring worden aangevoerd, wanneer wij ons zoeken duidelijk te maken, hoe het kwam, dat de vlaamsche werklieden der 14de eeuw zoo dikwijls tot oproer zijn overgeslagen. En, wilden zij oproer maken, dan was er weinig tegen hen te beginnen, gelijk altijd, wanneer de groote massa der bevolking aanvangt zich te verheffen. Krachtig aaneengesloten traden hunne onafzienbare gelederen dan op tegen de heerschende geslachten — om gelukkiger te worden? Ja, dat was hunne hoop, hunne verwachting. Maar de sociale revolutie bleek voor de sociale kwalen een slecht geneesmiddel, alleen strekkende om de sociale rampen voor geruimen tijd nog oneindig meer te vergrooten. Zij liep na jaren van ellende uit op eene versterking der monarchale macht, toegejuicht door hen, die belang hadden bij de handhaving der orde, dat is ten slotte door ieder, die iets te verliezen had en dat, hoe weinig het ook was, wenschte te behouden.

Graaf Gwy en graaf Robert van Vlaanderen uit het huis van Dampierre waren ten grave gedaald zonder de beteekenis van het optreden der gilden te hebben begrepen. Lodewijk van Nevers, de feodale vorst bij uitstek, aan het zeer feodaal gezinde fransche hof opgevoed, die in 1322 zijn vader Robert was gevolgd, speelde onvoorzichtig met het gevaarlijke vuur. Hij joeg de stad Brugge tegen zich in het harnas door Sluis, toen Brugge's zeehaven, af te staan aan zijn oudoom Jan van Namen, die er een markt oprichtte ten nadeele der Bruggelingen. Een hevige opstand der machtige koopstad volgde; Jan van Namen viel den verwoeden burgers in handen en ontkwam ter nauwernood den dood. Nieuwe oproeren in de stad vielen evenzoo ten gunste der burgers uit. En het bleef niet bij Brugge. Eene dreigende gisting ontstond in geheel West-Vlaanderen, ook op het platteland.

Geleid door Nikolaas Zannekin en andere aanvoerders, wierp zich het ook hier eeuwen lang verdrukte landvolk eindelijk op de sterke

kasteelen van den vlaamschen adel; de gilden in de steden sloten zich bij de beweging aan en verzetten zich tegen de met dien adel nauw samenhangende, ja verwante geslachten, die het stedelijk bestuur nog in handen hadden. Eene algemeene democratische beweging doet zich gevoelen. Brugge stelt zich aan het hoofd van den eersten grooten socialen opstand in Vlaanderen. Yperen en Kortrijk volgen dat voorbeeld. Maar niet alle steden sluiten zich aan. Gent blijft het houden met den Graaf en zijn adel en wordt hun vaste burcht, uit jaloezie waarschijnlijk ook op het naburige Brugge — eene jaloezie, die meermalen de kracht der vlaamsche gemeenten heeft gebroken. De Graaf nestelt zich weldra in Kortrijk maar wordt hier door Zannekin en de zijnen ingesloten, belegerd, overwonnen en naar Brugge gevoerd, waar hij in de gevangenis wordt opgesloten (1325).

Groot was de ontsteltenis en de woede bij den franschen adel, die zich beleedigd achtte in een zijner schitterendste vertegenwoordigers. Vlaanderen werd in den ban gedaan en een ridderleger trok het land binnen om, steunende op Gent en Oudenaarden, die den Graaf nog altijd trouw waren gebleven, de opstandelingen te straffen. Er wordt verwoed gestreden. De Graaf bevrijdt zich op trouwelooze wijze door beloften, die hij niet van plan is na te komen; zijne vrienden en bondgenooten behouden nu de overhand en de orde wordt hersteld door den vrede van Arques van 1326. De steden Brugge, Yperen en Kortrijk, zetels van den opstand, buigen zich op nieuw voor het grafelijk gezag.

Maar dit alles is slechts voorspel.

Het oude Capetingische koningshuis stierf in 1328 uit en een bloedverwant van het verdwenen geslacht, Philips van Valois, maakte zich meester van den ledigen franschen troon. In Vlaanderen echter ontstond — waarschijnlijk niet zonder aanstoken van den, evenzoo als bloedverwant der Capetingers, naar de fransche kroon hakenden Eduard III, koning van Engeland — verzet tegen den nieuwen Koning. De schijnbaar bedwongen volksbeweging verheft zich op nieuw en graaf Lodewijk van Vlaanderen zoekt wederom hulp bij den franschen adel en den franschen Koning, zijn leenheer. Koning Philips grijpt naar de „oriflamme", de oude roemrijke koningsvaan van Frankrijk, en trekt aan het hoofd van een groot leger Vlaanderen binnen. Bij Cassel stuit hij op Zannekin en diens ongeoefende maar strijdlustige boeren en gildebroeders, die dapper maar zonder orde op

het fransche leger aanvallen en deerlijk worden geslagen, ja verdelgd (23 Aug. 1328).

Het was de wraakneming van den adel voor de schande van den Sporenslag. Ditmaal hadden de dorpers het onderspit gedolven, hadden de pieken en messen, de goedendagen en morgensterren en dorschvlegels der burgers en boeren moeten wijken voor de welgerichte lansen en slagzwaarden van den in tallooze gevechten beproefden, geharnasten en te paard gezeten adel. De Graaf was wederom eenige jaren lang meester in Vlaanderen.

Maar de oorzaken van het verschil tusschen den landsheer en zijne onderdanen bleven bestaan. En in de gemeenten organiseerden zich de gilden intusschen steeds krachtiger. Te Gent en waarschijnlijk ook elders plaatsten de oude geslachten tegenover de steeds onrustige wevers meer en meer de andere gilden. Wij vinden er in deze dagen den deken der vollers en dien der kleine ambachten naast dien der eigenlijke poorterij als stedelijke ambtenaren van beteekenis [1]). Nog altijd wel bleven de wevers het machtigste gild, onrustig en tot oproer neigende als altijd, jegens Engeland goed gezind, omdat zij hunne grondstof van daar moesten hebben, maar naast hen organiseerden zich steeds krachtiger ook de andere gilden. Zij waren eerst een steun, doch weldra een gevaar voor de regeerende geslachten.

Eene nieuwe aanleiding tot twist ontstond uit de nu openlijk verkondigde aanspraken van koning Eduard III van Engeland op de fransche kroon. De moedige en bekwame engelsche vorst rekende bij zijn voorgenomen inval in Frankrijk vooral op de medewerking der Vlamingen, zoo niet op hunne sympathie. Ook hij immers wist wel, dat de sympathie der Vlamingen voor Engeland zich weinig verder uitstrekte dan tot de Engelsche wol, die zij noodig hadden voor hunne lakenindustrie; doch hij verwachtte niet ten onrechte in Vlaanderen steun te vinden tegen den franschen Koning gelijk eenmaal zijn grootvader Eduard I en diens voorgangers reeds voor langer dan eene eeuw daar gevonden hadden.

Hij hoopte vervolgens ook andere nederlandsche en rijnlandsche vorsten aan zich te verbinden en zoo de oude alliantie tegen Frankrijk, in 1294 het laatst hernieuwd, te doen herleven; hij rekende zelfs op den steun van den duitschen Keizer, Lodewijk van Beieren.

---

[1]) Vanderkindere, p. 159.

Het oude verbond met de Welfen [1]), op het einde der 12de eeuw gevestigd, zou thans in een nieuwen vorm herleven. Keizer Lodewijk, de erfgenaam der Welfische neigingen in Duitschland [2]), was de doodvijand van de met Frankrijk bevriende geslachten van Habsburg en Luxemburg, tegenover wie hij tot zijne hooge waardigheid verheven was. Albrecht van Oostenrijk en Hendrik VII van Luxemburg, zijne voorgangers op den duitschen troon, waren bondgenooten van den franschen Koning geweest; hij neigde tot Engeland.

De aangewezen tusschenpersoon bij deze aansluiting van den Keizer en zijne trouwe aanhangers aan Engeland was graaf Willem III van Holland en Henegouwen, een der aanzienlijkste nederlandsche vorsten, erkend bezitter thans van het op den vlaamschen Graaf gewonnen Zeeland, beheerscher ook van het weerspannige Friesland, invloedrijk in Utrecht en Gelre, nauw verbonden met Brabant. Graaf Willem's oudste dochter, Margaretha, immers was in 1324 gehuwd met Lodewijk zelf; zijne tweede dochter Philippa was de veelgeprezen gemalin van den jongen engelschen vorst, wiens fiere zuster Alianora de vrouw was van graaf Reinald II van Gelre.

Steunende op deze dynastieke banden, zond Eduard in 1336 dan ook den Bisschop van Lincoln aan het hoofd van een gezantschap, en met veel geld, naar de nederlandsche gewesten om er alom bondgenooten voor zijne zaak te winnen. De Bisschop slaagde in zijne zending. De eene nederlandsche vorst na den andere verbond zich met Engeland. Holland-Henegouwen, Brabant-Limburg, Gelre, Gulik, allen zwoeren tegen subsidiën den engelschen Koning bijstand en den 23 Juli 1337 sloot ook keizer Lodewijk met dezen een verbond, waarbij hij, evenals zijne voorgangers in vroegeren tijd, tegen groote geldsommen zijne zaak aan die des Konings vastknoopte. De engelsche subsidiën hadden voor de duitsche vorsten reeds langer dan eene eeuw groote aantrekkingskracht gehad. Een jaar later landde Eduard zelf met een schitterend gevolg te Antwerpen, verscheen in Keulen, den ouden hoofdzetel der betrekkingen met Engeland, en bezocht daarna te Coblenz zijn keizerlijken bondgenoot, die hem met groote eerbe-

---

[1]) Vgl. Dl. I, blz. 191 en 243.

[2]) Vgl. over dit alles: Lindner, Deutsche Geschichte unter den Habsburgern und Luxemburgern (Stuttg. 1890), I, S. 437 ff.; Leroux, Recherches critiques (Paris, 1882), p. 196 suiv.

wijzen ontving. Schitterend was de in September 1338 aldaar gehouden rijksdag, waar tal van duitsche vorsten waren opgekomen om getuige te zijn van de verheffing des engelschen Konings tot vicaris, onderkoning des Rijks, in de eerste plaats voor de landen aan den Neder-Rijn. Een nieuw plechtig verdrag werd gesloten, waarbij ten slotte zelfs de Habsburgers zich nederlegden.

Het was de vraag, welke houding Vlaanderen in deze algemeene beweging tegen koning Philips zou aannemen. Wat den Graaf betreft, er was geen twijfel aan, of hij zou den vorst, die hem bij Cassel had gered, nu ook blijven steunen; de gemeenten daarentegen toonden niet de minste neiging om met het wolrijke Engeland, waarmede zooveel handelsbelangen haar verbonden, te breken.

In die dagen leefde te Gent de invloedrijke, toen nog geen vijftigjarige Jacob van Artevelde, behoorende tot eene der aanzienlijkste familiën — zijn vader was schepen geweest — en lid van het machtige lakenkoopersgild, rijk en zeer gezien „zoo in groote gunst bij alle Vlamingen, dat alles, wat hij beval, van de eene zijde van Vlaanderen tot de andere werd gedaan en goed gedaan", zegt de geschiedschrijver Froissard [1]), waar hij over „Jacquemart d'Artevelde" begint te spreken. Men benoemde hem in Januari 1338 tot hoofdman van een der deelen, waarin de stad verdeeld was, en droeg hem het „beleet van der stede", het bewind, op. Zoo werd hij heer en meester binnen Gent, ja, de eigenlijke meester van Vlaanderen, waar zijn aanzien dat van den Graaf verre overtrof. De engelsche gezanten wendden zich op raad van Willem van Holland en Henegouwen op hunne rondreis door de Nederlanden dan ook tot Artevelde en diens bijna even invloedrijken schoonvader [2]), Zeger van Kortrijk, een der rijkste mannen van Vlaanderen.

Artevelde en de zijnen namen tegenover de woorden van vriendschap, door de engelsche gezanten geuit, onder den indruk van de aangeboden handelsvoordeelen eene welwillende houding aan, maar bleven zich voorzichtig onthouden van inniger betrekkingen, uit vrees voor de wraak van den franschen Koning, hunnen suzerein. Ook te Kortrijk ontving Zeger hen luisterrijk maar werd daarom kort daarna

---

[1]) Froissard I, Ch. 13.

[2]) Dat hij dit was, is niet geheel zeker. Ook de levensomstandigheden van Artevelde zijn weinig bekend.

op aanwijzing van koning Philips door graaf Lodewijk van Vlaanderen op listige wijze gevangen genomen en onthoofd. Artevelde zelf ontkwam nauwelijks hetzelfde lot.

Dit feit had grooten invloed op de houding van Artevelde en daarmede van het machtige Gent. De Gentenaars begonnen met Eduard in verbinding te treden, zonder ook nu nog evenwel zich tegenover den franschen Koning, hun rechtmatigen opperheer, dien zij als zoodanig reeds erkend hadden, geheel op de engelsche zijde te plaatsen. In hun eigen oog zouden zij zich aan een onvergefelijke daad hebben schuldig gemaakt door zich zonder meer aan het wettige oppergezag van koning Philips te onttrekken: ook deze burgers hadden eerbied voor de feodale instellingen, waaronder zij waren opgegroeid.

Artevelde werd zoo de leider eener politiek in Vlaanderen, die den Koning van Frankrijk en den van dezen geheel afhankelijken Graaf wel in naam nog erkende maar feitelijk reeds tegenover hen stond. Nog hield de vooral onder den adel sterke partij der Leliaerts [1]) als van ouds ondubbelzinnig de fransche zijde. Tegen haar moest allereerst worden gestreden. Bij Biervliet behaalde de Gentsche burgerij de zege en toen sloten zich ook de andere gemeenten bij de Gentsche Clauwaerts aan. Doornik en Dixmuiden alleen bleven in het bezit der tegenpartij.

Koning Philips liet nu van zijn kant onzijdigheid aan Vlaanderen aanbieden: zooveel vrees koesterde hij voor den invloed der vlaamsche burgerijen op den strijd. Artevelde gevoelde eene sterke neiging daarin toe te stemmen. Hij vreesde, dat Vlaanderen de kampplaats der vijandige vorsten zou worden en daardoor veel zou te lijden hebben. Hij kwam in zijne onderhandelingen met Engeland dan ook voorloopig niet verder dan tot verzekeringen van vriendschap en trachtte alleen reeds door deze welwillende houding de uitgebreide handelsvoordeelen te verkrijgen, die de engelsche vorst niet ophield den Vlamingen als lokaas voor oogen te stellen. Doch dit gelukte aanvankelijk niet. Ook zelfs nog, toen Eduard van Brabant en Henegouwen uit in het Kamerijksche binnenrukte (1339) en de stad Kamerijk belegerde, bleven Artevelde en de zijnen onzijdig.

Spoedig werd deze aarzelende houding tusschen de oorlogvoerenden in onmogelijk, vooral toen graaf Lodewijk op het einde des jaars zijn

---

[1]) Vgl. Dl. I, blz. 202 en 336.

land verliet en naar Philips vluchtte. Toen sloten eindelijk de voornaamste steden van Vlaanderen met Brabant, Henegouwen, Holland en Engeland een nauw verbond tot het gemeenschappelijk voeren van den krijg tegen Frankrijk.

Nog aarzelden vele vlaamsche burgers Eduard te steunen, doch op aanraden van Artevelde nam deze nu plechtig te Gent titel en wapen aan van Koning van Frankrijk. Zoo eerst achtten de Vlamingen zich gerechtigd hem als opperheer te erkennen en zich volledig bij hem aan te sluiten: het diep gewortelde feodale begrip van trouw aan den leenheer was niet geschonden; Eduard was sedert niet meer pretendent naar de fransche kroon maar de ware Koning en Philips de indringer, die den Koning, Eduard, van zijne rechten wilde berooven.

Sedert was Vlaanderen inderdaad het slagveld der beide oorlogvoerende partijen en leed een tijdlang alle nadeelen van den bloedigen krijg.

Artevelde was de groote voorvechter van Eduard's rechten.

Vlaamsche burgers onder Artevelde zelf namen deel aan het ontzet van Thun in het Kamerijksche, te zamen met Willem IV van Henegouwen-Holland, die zijn vader was opgevolgd, en de engelsche benden op de grens. De franschgezinde Paus sprak den banvloek over Vlaanderen uit. De groote zeeslag van 1340 werd bij Sluis in Vlaanderen geleverd en liep, vooral door de hulp der Vlamingen in den omtrek, ten gunste der Engelschen af: de geheele fransche vloot werd vernield. Daarop wendden de verbonden vorsten en gemeenten zich naar het door de tegenpartij bezette Doornik. Van beide zijden rukten talrijke legers aan, maar, voordat er slag geleverd werd, slaagde de moeder van den jongen Graaf van Henegouwen, die de zuster van koning Philips was, er in een wapenstilstand te doen sluiten, die aan Vlaanderen tijdelijk rust verzekerde. Graaf Lodewijk mocht weder in zijn graafschap terugkeeren en met hem verschenen ook een aantal gevluchte Leliaerts.

Artevelde bleef echter in weerwil van den terugkeer des Graven in zijn land, waar deze zich meestal te Dendermonde ophield, nog altijd, gelijk te voren, meer dan de Graaf de eigenlijke beheerscher van het graafschap, steeds nauw verbonden met den engelschen Koning, die in 1341 den wankelmoedigen duitschen Keizer van het pas gesloten verbond trouweloos had zien afvallen, ja door dezen weder uit het rijksvicariaat was ontslagen. Door dezen afval en den minderen ijver der nederlandsche vorsten na den dood van graaf Willem III van

Henegouwen, die eigenlijk de ziel der gansche engelsche alliantie was geweest, had de steun van Vlaanderen voor Eduard nog meer waarde dan vroeger en met zorg onderhield hij de betrekkingen met den invloedrijken Artevelde, dien hij, de schitterende vorst, zijn „cher compère" placht te noemen, „son grand ami."

Deze zelf begreep evenzeer het belang van Eduard's vriendschap voor zijn land en zijne partij en bevestigde zijne eigene macht steeds meer, steunende op de groote voordeelen, die de veiligheid ter zee, de verlichting van tollen en rechten voor vlaamsche kooplieden in de engelsche havens, de toenemende handel op Engeland voor zijn land opleverde. Hij organiseerde Vlaanderen op nieuw, verdeelde het in drie groote onderdeelen, waarvan de hoofdsteden Gent, Yperen en Brugge de hoofdplaatsen waren, en richtte zoowel de regeering van Gent als die der andere steden op democratischen voet in. Hij zelf bleef onder den titel van „opperdeken der gilden" hoofd van het bestuur van Gent, dat hem nog altijd hoog vereerde. Het is intusschen niet geheel duidelijk, hoe dat bestuur was ingericht: de poorterij, de wevers en de kleine gilden vormden, als te voren, nog de elementen der bevolking, waaruit het bestuur werd gekozen — de „drie leden." De gilden waren in allen gevalle oppermachtig, te Gent gelijk in de andere steden; zij hadden recht op de bezetting van het grootste deel der schepenplaatsen. Misschien staat de overgang van Artevelde van het aristocratische lakenkoopersgilde tot het brouwersgilde met deze meer democratische inrichting in verband. Zoo veel blijkt wel van de maatregelen, door Artevelde in deze dagen genomen, dat hij het overwicht in het stedelijk bestuur van de oude geslachten, de zoogenaamde poorterij, geheel op de gilden overbracht [1]).

Maar zijn loopbaan liep reeds ten einde. Zijne samenwerking met Eduard III was steeds inniger geworden. Hij vatte zelfs het plan op om den onvertrouwbaren, door en door franschgezinden maar..... rechtmatigen graaf Lodewijk als landsheer te doen vervangen door den Prins van Wales, Eduard's zoon. Bij een nieuw bezoek van koning Eduard aan de Nederlanden in den voorzomer van 1345 werd dit plan door Artevelde aan zijne medeburgers voorgesteld, maar de leiders der Vlamingen, bevreesd wederom voor het verwijt van schending der feodale begrippen en der trouw aan den landsheer, weigerden

---

[1]) Zie Vanderkindere, p. 163 suiv.

nu hierin zonder nader overleg te treden, achtten de zaak zeer bedenkelijk en begaven zich naar hunne steden om er over te raadplegen. Artevelde bleef nog korten tijd bij Eduard te Sluis en pleitte daarna te Brugge en Yperen op welsprekende wijze voor zijn plan, dat hij er wist te doen goedkeuren. Toen begaf hij zich naar Gent, om ook daar de verheffing van den Prins van Wales tot Graaf van Vlaanderen voor te bereiden.

Te Gent echter was sedert lang eene machtige partij ontevreden over zijn bestuur, dat alle macht in de handen van enkele gilden had gebracht. Men klaagde over zijn heerschzuchtig optreden, over den toon en den staat, dien hij voerde, over de richting, waarin hij Vlaanderen dreef. Men sprak van trouwbreuk jegens den wettigen Graaf, jegens den wettigen Koning. Persoonlijke vijandschap, eerzucht van volksmenners en de intrigues der Leliaerts deden het overige. Reeds den 2den Mei vond er op den „Kwaden Maandag" in Gent eene hevige opschudding plaats, die Artevelde's macht deed wankelen. Nog zwakker werd zijne positie, toen koning Eduard, misnoegd over de aarzeling der Vlamingen en hunne weinige sympathie voor eene volledige aansluiting aan Engeland, zelf het plan liet varen, de rechten van den wettigen graaf Lodewijk beloofde te erkennen en zoo zijn bondgenoot deerlijk in den steek liet. De Koning verliet eindelijk zelfs Vlaanderen, waar de gisting tegenover Engeland steeds sterker werd. Artevelde's plan was daarmede geheel vervallen en zijn aanzien daalde sterk, terwijl de kansen van koning Philips en graaf Lodewijk terzelfder tijd stegen. De grond zonk hem onder de voeten weg. Hij liep zijn val met rassche schreden tegemoet. Toen hij op den middag van den 24sten Juli 1345 Gent binnenreed, ontving hem eene mompelende menigte, die hem weldra volgde, voor zijne zwak verdedigde woning zich opeenhoopte en bedreigingen uitte tegen den man, „die Vlaanderen naar zijn wil dacht te regeeren."

Vooraan lieten zich de Gentsche wevers hooren, de ondankbaren, die alles aan hem te danken hadden. Het was een aangrijpend schouwspel, dat zich in den namiddag ontwikkelde in de straat, waar de groote man woonde. Froissard schilderde het ons in heldere kleuren [1]).

De fiere volksleider verdedigde zich in eene aanspraak van uit zijne woning op den Calanderberg tot de menigte op de straat, vooral

---

[1]) Froissard I, Ch. 51.

tegen de onzinnige beschuldiging van de staatskas naar Engeland te hebben overgebracht — eene soort van beschuldiging, die, waar zij bestuurders geldt, op de groote volksmassa meestal vat heeft. Hij slaagde er niet in de menigte tot bedaren te brengen. Reeds dreigde het samengeschoolde volk hem te vermoorden en golfde de zee van het oproer om zijne woning. De edele burger vernederde zich op nieuw tot eene zelfverdediging tegenover de woeste benden, die zijn dood eischten. „Mannen, gij hebt mij gemaakt, wat ik ben. Eertijds hebt gij gezworen mij te zullen verdedigen en beschermen tegen alle menschen; nu wilt gij mij dooden, zonder reden. Gij kunt het doen, als gij wilt; want ik ben een eenig man tegenover u allen en ik heb geen verdediging. Maar komt tot uzelven, bij God, en denkt aan de tijden, die geweest zijn." Hij wees hun op wat zij hem te danken hadden, op den hoogen bloei van den handel en de nijverheid in de laatste jaren — het gevolg der nauwe alliantie met Engeland. Niets hielp. „Kom af en bepreek ons niet langer van zulk eene hoogte! wij willen rekenschap van uw beheer!" Zoo luidde de algemeene woeste kreet. Artevelde sloot het venster, waaruit hij sprak, trachtte zich nog in eene naburige kerk te redden maar werd gegrepen en door de woedende menigte vermoord.

„Arme lieden hebben hem omhoog gebracht en slechte lieden hebben hem ten slotte gedood." Dat is het grafschrift, door den hem vijandigen maar ridderlijken Froissard hem nagegeven, de slotsom van het leven des grootsten Vlamings van alle tijden, van den grooten man, wien zijn tijdgenooten den naam van „saige homme", den wijze, schonken.

Met zijn dood begon voor Vlaanderen — nu zonder meester — een lang tijdperk van anarchie. Wevers en kleine gilden, gilden en poorterij stonden voortdurend tegenover elkander. Nog behielden de wevers eenige jaren lang de overhand maar in 1348 werd hunne macht vernietigd, werden zij bij een hevig oproer „gesleghen, verdronken ende tonder ghedaen." Maar Lodewijk van Nevers heeft dat niet meer beleefd.

Intusschen toch was de groote krijg tusschen Frankrijk en Engeland in Picardië hernieuwd en graaf Lodewijk was bij Crécy in de groote nederlaag der fransche ridders tegenover de engelsche boogschutters in de fransche gelederen strijdende gevallen (1346). Hij werd opgevolgd door zijn weinig meer beteekenenden zoon, Lodewijk II

van Male [1]), den laatsten der Dampierres. Deze vorst onderdrukte in het begin met eenige kracht de oproerige bewegingen, die telkens en telkens weder onder de gilden ontstonden. In de drie hoofdsteden wordt omstreeks 1350 herhaaldelijk melding gemaakt van geweld, tegen de wevers vooral aangewend om hen in bedwang te houden en hen voor hunne engelsche sympathieën te straffen.

Ernstig vooral werd de toestand, kort nadat Parijs en daarna gansch Frankrijk door den opstand van Marcel in 1356 in eene bloedige revolutie gewikkeld was geworden. Het voorbeeld van Parijs vond namelijk in 1359 ook in Vlaanderen navolging: overal verhieven zich de gilden tegen de poorterijen en den adel. De gilden eischten hunne rechten uit de dagen van Artevelde weder op en de drie hoofdsteden sloten zich weder aaneen tegenover den Graaf, die met de grootste moeite en nog eens met hulp van fransche legers twee jaren later eerst weder meester werd in zijn gebied.

Ook deze Graaf was sedert van de fransche kroon afhankelijk. Gelukkig evenwel voor Vlaanderen heeft de beroemde slag van Poitiers in 1356 en de groote daarop gevolgde boerenopstand in Frankrijk voorloopig een einde gemaakt aan den engelschen krijg. Handel en nijverheid begonnen gedurende deze jaren van vrede te bloeien als van ouds; de vlaamsche steden namen toe in rijkdom en omvang. Maar juist die nieuwe handelsbloei deed ook de gilden wederom in macht toenemen en verwekte nieuwe bewegingen onder hen met het doel den politieken invloed van vroeger te herwinnen.

De belangrijkste beweging van dezen aard was die van 1379 tot 1385 onder leiding van Gent, het bloedig naspel van de beweging onder den grooten Jacob van Artevelde.

Lodewijk van Male, door denzelfden geest als zijn vader bezield, wist zich op den duur niet de liefde zijner woelige onderdanen te verschaffen: zijne uitspattingen, zijne verkwistingen, zijne kleine oorlogen kwamen het ongelukkige land duur te staan. Onder die kleine oorlogen waren vooral belangrijk die met Brabant over het bezit van Mechelen. Zij eindigden in 1357 met de inlijving van Mechelen en Antwerpen bij Vlaanderen — eene belangrijke vergrooting, die wel opwoog tegen het verlies van Rijssel, Douay en Orchies, die na de

---

[1]) Zoo geheeten naar zijne gewone residentie, het kasteel van Male.

lange oorlogen met de kroon van Frankrijk in het begin der eeuw aan deze waren afgestaan. Ook deze laatste streken keerden echter nog vóór Lodewijk's dood als erfgoed zijner fransche moeder onder zijn bewind terug.

In het algemeen ontbrak het zijn bestuur niet aan glans. Een type van den ridder dier dagen, was graaf Lodewijk zeer feodaal gezind en toonde geen gevoel te hebben voor het streven der burgers. Nog altijd glom het vuur, dat eenmaal de beweging tijdens Jacob van Artevelde had veroorzaakt, onder de asch doch Lodewijk was niet de man om voorzichtig te werk te gaan en gehoor te geven aan de wenschen der gilden, die hij vreesde, haatte als de geboren vijanden van zijn stand, als de ondermijners van de macht zijner vaderen en van de zijne. Wel leefde hij in vriendschap met Engeland en wist tegenover koning Karel V van Frankrijk een schijn van zelfstandigheid te bewaren maar de grootste gevaren dreigden binnenslands: zijne heerschappij berustte, als die zijner voorzaten, niet op de gilden doch op zijne verbintenis met de „poorterijen" zijner groote steden. Die groote steden waren nog altijd ijverzuchtig op elkander. Gent gunde Brugge niets goeds en omgekeerd. Juist de groote bloei van de vlaamsche handel en nijverheid tijdens den vrede tusschen Frankrijk en Engeland in de laatste jaren had de onderlinge jaloezie der steden doen toenemen — het werk des duivels, zegt Froissard.

Vooral Gent en Brugge stonden tegenover elkander en toen de laatste stad van den Graaf het recht had gekocht om een kanaal te maken, waardoor de handelsweg van Frankrijk naar het Noorden voortaan niet meer over Gent maar over Brugge zou gaan, brak een openlijke veete uit. In Gent verhief zich tegenover den Graaf de invloedrijke poorter Jan Hyoens, onder wiens leiding de Gentenaars een groot deel van Vlaanderen aan zich onderwierpen, Brugge noodzaakten van het vurig begeerde kanaal af te zien, de kasteelen des Graven plunderden en verbrandden en dezen ten slotte dwongen in hun wil te berusten. Graaf Lodewijk beloofde zelfs in Gent te zullen komen, op aandrang vooral van zijn schoonzoon, den gemaal zijner eenige dochter, Philips den Stoute, Hertog van Bourgondië en broeder des Konings van Frankrijk, dien wij hier voor het eerst in de vlaamsche zaken gemengd zien.

Eene algemeene amnestie werd uitgevaardigd. Maar bij zijne komst in Gent zag de Graaf weldra in, dat hij, zoolang hij zich in de stad bevond, de gevangene der Gentenaars kon heeten. Huiverend bespeurde

hij aan alle zijden weder de „witte kaproenen", de hoofddeksels, wier verschijning op de hoofden der gildebroeders oudtijds met verzet tegen den Graaf gepaard was gegaan en die onder den kort te voren gestorven Hyoens weder in zwang waren gekomen. De Graaf verwijderde zich weldra heimelijk uit de onvertrouwbare stad en joeg deze daardoor op nieuw tegen zich in het harnas. Andere twisten en moeielijkheden brachten Gent spoedig tot openlijk verzet, waarbij de machtige stad zich de hulp van Brugge en Yperen wist te verzekeren. Een nieuwe opstand begon Vlaanderen te teisteren. Met groote inspanning en den steun van zijn schoonzoon bemachtigde de Graaf nog Brugge en Yperen en sloot daarna Gent in. Maar dit sloeg zijne aanvallen af. Eene expeditie tegen de oproerige stad in 1381 eindigde weliswaar met eene nederlaag der Gentenaars bij Nevele maar de Graaf kon Gent toch nog niet bedwingen. Onder den hoofdman Pieter van den Bossche bleef de stad weerstand bieden.

Deze hoofdman nu, bevreesd voor het verraad, dat sommige aanzienlijke geslachten in de stad onder den druk der gilden voorbereidden, wendde zich tot den nog levenden jongsten zoon van den grooten volksman, die eenmaal Vlaanderen had geregeerd, tot den veertigjarigen Philips van Artevelde, het peetekind van koningin Philippa van Engeland, die hem zelve ten doop had gehouden. Hij bood Philips het bestuur der stad aan gelijk eenmaal diens vader het had gevoerd [1]) (Febr. 1381).

Philips was met zijne geheele familie door den Graaf indertijd verbannen maar op verlangen van koning Eduard III weder te Gent toegelaten. Hij woonde toen sedert langer dan twintig jaren met zijne moeder rustig in de stad „en leefden van hunne renten zeer goed." Hij aarzelde een oogenblik maar nam Van den Bossche's aanbod ten slotte aan. Zijn naam wekte algemeene geestdrift. Op nieuw stelde zich zoo een energiek man uit den stam van Artevelde aan het hoofd van Gent tegenover den Graaf.

Lodewijk sloeg spoedig het beleg voor de stad maar moest het na korten tijd weder opbreken en vergenoegde zich met den toevoer van levensmiddelen naar Gent zooveel mogelijk te belemmeren. De krachtige maatregelen evenwel van Artevelde en de sympathie, die de Gentenaars in Holland, Zeeland, Brabant en Luik bij de steden vonden,

---

[1]) Froissard II, Ch. 101.

het drukke handelsverkeer met die vreemde gewesten zelve, maakten deze pogingen bezwaarlijk, totdat èn hertog Albrecht van Holland en Henegouwen èn hertog Wenzel van Brabant den vlaamschen Graaf hun krachtigen steun in dezen toezegden. De Graaf liet nu het gansche land om Gent zooveel mogelijk platbranden en van veldvruchten berooven en slaagde er zoo inderdaad in hongersnood binnen de stad te doen ontstaan. Artevelde zag zich genoodzaakt tot verre tochten om aan koren te komen. Zijne schepen zwierven op de kusten van Holland en Zeeland rond, gewapende benden Gentenaren waagden zich steeds verder van de hoofdstad. Eenmaal zelfs drong een vlaamsch leger van 12 000 man tot bij Brussel, ja tot Leuven, door, overal door de geheime sympathie der bevolking gesteund. De stad Luik vooral liet openlijk den uitvoer naar Gent toe uit haat tegen de feodale heeren, die elkander immers ook tegen de steden hielpen. Uit Holland en Zeeland kwam menige geheime zending van mondvoorraad voor de ongelukkige stad. Zoo besloot de Graaf ten slotte tot een nieuw beleg.

Eene poging der naburige vorsten om Lodewijk met Gent te verzoenen mislukte ten eenen male, daar de Graaf weigerde zelfstandige rechten aan de stad te verzekeren. De krijg brak op nieuw uit. Op nieuw als vóór veertig jaren klonk op de vlaamsche velden de wapenkreet „Gent!" tegen dien der grafelijke partij: „Vlaanderen den Leeuw!" Onder aanvoering van Artevelde rukten de Gentenaren naar Brugge, versloegen den Graaf, drongen de stad binnen en veroverden haar. Lodewijk van Male ontkwam den dood alleen door zich te verbergen en ontsnapte met moeite uit de stad. Brugge werd nu door de Gentenaren geplunderd evenals de nabijgelegen havens Damme en Sluis. Artevelde en Van den Bossche onderwierpen welhaast geheel Vlaanderen aan hun gezag. Philips van Artevelde verscheen ook in Yperen en Kortrijk en werd overal ontvangen met groote eerbewijzen, als ware hij heer van Vlaanderen. Men zwoer hem trouw en hulde als aan een Graaf. Hij kreeg den titel van Ruwaard van het graafschap.

De brabantsche en luiksche steden, ja Parijs en Rouaan, toonden toenemende sympathie met de vlaamsche volksbeweging, die het middelpunt van eene groote omwenteling dreigde te worden tegen de feodale maatschappij dier dagen. Ook in Holland en Zeeland zag men in de steden bewegingen, die denzelfden aard vertoonden. Overal in de naburige landen dreigden volksopstanden te ontstaan tegen den adel

en de vorsten dezer streken, aangestookt soms door vlaamsche afgezanten. De omstandigheid, dat de krachtige fransche koning Karel V in 1380 overleden was en slechts een minderjarigen zoon nagelaten had onder voogdij van onderling oneenige bloedverwanten, begunstigde dit streven.

Ook de oorlog tusschen Frankrijk en Engeland, sedert eenige jaren, in deze streken ten minste, geheel gestaakt, zou thans op nieuw met vlaamsche hulp in Picardië kunnen ontbranden. Wat er vroeger gebeurd was, toonde aan, dat een vlaamsch-engelsch verbond een groot gevaar voor Frankrijk was. De sterke democratische sympathieën in dat koninkrijk reeds opgetreden, zouden zich onder den invloed van een met de Vlamingen gevoerden oorlog krachtiger kunnen doen gelden en de fransche monarchie, door een kind vertegenwoordigd, zou wel eens kunnen blijken tegen zulk een schok, van binnen en van buiten te gelijk, niet bestand te zijn. Niet alleen die monarchie maar de gansche feodale maatschappij zou een aanval hebben te doorstaan, beiden van hare felste vijanden. Philips van Artevelde, de erfgenaam der traditiën zijns vaders, zou de groote leider van den volkskrijg worden.

Een talrijk gezantschap van Vlamingen, geleid door Artevelde's krachtigen medestander, den hoofdman van Gent Frans Ackerman, stak dan ook naar Engeland over en bood eene alliantie aan. Maar Eduard III leefde niet meer en zijn jonge kleinzoon Richard II regeerde er nog onder voogdij zijner ooms, eene omstandigheid, die de kracht van Engeland verlamde. De Vlamingen begingen bovendien de onvoorzichtigheid tevens de teruggave te vragen van de eertijds door hen aan Eduard III geleende sommen. Ook de feodale maatschappij in Engeland eindelijk werd door bedenkelijke volksbewegingen van denzelfden aard als die op het vaste land bedreigd. In die omstandigheden was de afwijzing van het vlaamsche aanbod niet vreemd.

Deze afwijzing was voor de Vlamingen des te bedenkelijker, omdat van de fransche zijde de feodale heeren zich gereed maakten het hen uit Vlaanderen dreigende gevaar te doen ophouden door een krachtigen gemeenschappelijken aanval. Vooral Philips de Stoute van Bourgondië drong er op aan een algemeenen oorlog tegen de Vlamingen te ondernemen en hij was de invloedrijkste man in het fransche regentschap. De oorlog werd dan ook aangevangen. De jonge koning Karel VI zelf

begaf zich met zijne ridders naar Artois om weldra de Lys, de grensrivier van Vlaanderen, te naderen (October 1382). Alles, wat noordelijk Frankrijk aan schitterenden adel bezat, sloot zich aaneen om de vlaamsche oproerlingen te bedwingen. Bij Commines overschreed een talrijk ridderleger de Lys en drong Vlaanderen binnen, geleid door den „connétable de France" zelven.

Een eerste gevecht [1]) bij den overtocht over de rivier viel ten voordeele der aanvallers uit en duizenden Vlamingen sneuvelden. Pieter van den Bossche werd zwaar gewond. Maar Artevelde snelde thans naar Gent en riep alle burgers tot den laatsten man op, nog eenige hoop voedende op de thans ter elfder ure toegezegde hulp uit Engeland, waar men ten slotte de schoone kans om Frankrijk te veroveren wenschte aan te grijpen. Reeds was Yperen den franschen Koning in handen gevallen; de omliggende plaatsen gaven zich evenzoo spoedig over; Brugge toonde neiging tot afval.

Met omstreeks 50 000 Vlamingen rukte Artevelde intusschen tegen de fransche legers op en stootte op hen in de vlakte van Roosebeke bij Kortrijk. Daar had den 27 November 1382 een bloedige slag plaats, waarin de fransche Koning en zijne ridders op nieuw de overhand behielden boven de burgers en boeren. Artevelde zelf viel dapper strijdend met de wapenen in de hand. Het lijk van den ongelukkigen Ruwaard werd opgezocht en aan een boom opgehangen. „Dat was het ellendige einde van Philips van Artevelde" [2]).

Froissard, die met eenigen hartstocht dit alles beschrijft, zegt terecht, dat deze slag van groot belang was voor den ganschen adel der Christenheid. Hadden de Vlamingen gewonnen, er was geen twijfel aan, of het was met de overmacht van den adel gedaan geweest, in Frankrijk zoowel als in de Nederlanden. En wie kan zeggen, wat er dan uit deze beweging zou zijn voortgekomen? In Frankrijk heerschte in de steden en ten platten lande eene bedenkelijke gisting, dreigende met eene hernieuwing der boerenopstanden van voor 20 jaren [3]). In Engeland was de sedert lange jaren geplaagde boerenbevolking evenzoo het dulden moede en hadden Wat Tyler en de zijnen kort te voren (1381) de vaan van den opstand verheven; wel waren zij bedwongen

---

[1]) Froissard II, Ch. 176 suiv.

[2]) Froissard II, Ch. 198.

[3]) Froissard II, Ch. 187; vgl. boven, blz. 16.

maar de geest, die hen tot opstand had gebracht, was nog op verre na niet uitgedoofd en deed zich nog lange jaren gevoelen. In de duitsche steden was de verbittering tegen den roofzuchtigen adel hoog geklommen en barstte even later (1386) uit in den stedenoorlog, vooral in Schwaben en aan den Boven-Rijn. Kortom, ware de slag bij Roosebeke door Artevelde gewonnen, eene algemeene sociale revolutie had in een groot deel van Europa voor de deur gestaan, waarin de verzwakte feodaliteit ongetwijfeld zou zijn omvergeworpen. Doch nu zegevierde de ridderschap en hare zege maakte allerwege diepen indruk op de lagere standen.

Artevelde's dood was de redding van den adel uit het dreigende gevaar van den ondergang, nu het ridderwezen tegenover de burgerijen, tegenover de onvrije bevolking van het platteland zelf, in ongunstiger conditie was komen te staan dan in vroeger eeuwen het geval geweest was.

Dit was vooral veroorzaakt door de uitvinding van het vuurwapen en de opkomst der huurlegers.

Zwaard en lans waren altijd de wapenen van den ridder geweest. De lange kling der 14de eeuw [1]) en de nog langere toenmalige ridderlijke lans waren tegenover de „morgensterren" en „goedendagen", de strijdvlegels en knodsen van het voetvolk der stedelingen en boeren nog geen te verachten verdedigingsmiddelen, daar zij den vijand op een behoorlijken afstand konden houden; de oude strijdhamers en strijdbijlen daarentegen geraakten tegenover die ruwe wapens der lagere standen meer en meer op den achtergrond. Moeielijker werd reeds de strijd van den ridder tegen den ahornen boog en den esschenhouten pijl met ijzeren punt, het meer en meer geliefkoosde wapen van het voetvolk der Middeleeuwen, waarin vooral de Engelschen der 14de eeuw zoo uitmuntten. In de groote veldslagen, tusschen Engelschen en Franschen in die eeuw geleverd, heeft de engelsche handboogschutter, slechts weinig belemmerd door zijn lichten last en met groote vaardigheid optredend, menigmaal den strijd te zijnen gunste beslist, ook tegenover den zwaarderen armborst of kruisboog, waarmede de Genueezen in de fransche legers zoo goed terecht konden. Ook de zeer groote vaardigheid vereischende kunst van den Balearischen slingeraar moest

---

[1]) Max Jähns, Handbuch der Kriegswissenschaft, S. 748 ff.

voor de minder oefening kostende van den handboogschutter wijken.

In nog slechter toestand evenwel kwam de ridder door het invoeren van het vuurwapen in den aanvang der 14de eeuw. Het uit salpeter en zwavel samengestelde schietkruid was reeds in de vroege Middeleeuwen, ja misschien reeds in de grijze oudheid bekend [1]): het „Grieksche vuur", waarin deze beide grondstoffen voorkomen, werd vermoedelijk reeds in Rome's tijd, zeker in de 7de eeuw gebruikt. Men vindt sedert de 10de eeuw reeds houten of rieten buizen, die zulk buskruid naar den vijand werpen — de eerste vuurwapenen in de tegenwoordige beteekenis des woords — in het Zuid-Oosten en Zuiden van Europa, weldra tijdens de kruistochten ook in het Westen. „Vuurlansen" en „vuurraketten" komen op het einde der 13de eeuw ook aan den Neder-Rijn in den krijg voor. Het schijnt, dat een omstreeks 1300 levend monnik aan den Rijn, een overigens onbekende Berthold Schwarz — zeker niet de „uitvinder" van het „kruid" — op de verbetering van het bestaande vuurwapen een grooten invloed heeft gehad [2]). Sedert vinden wij dit geduchte wapen, vooral na 1340, in onze streken in gebruik, eerst waarschijnlijk in den vorm van houten kanonnen of als „arquebuse", de kruisboog met vuurraketten, eindelijk het eigenlijke handkanon, ja zelfs gesmede ijzeren kanonnen, omstreeks twintig jaren later in Vlaanderen en Brabant bekend. De beroemde ijzeren „Dulle Griete" te Gent, die ruim 5 M. lang is en 0.64 M. kaliber heeft, is van omstreeks 1380.

Door deze „engienen" was het mogelijk den ridder uit de verte te treffen met een kracht, waartegen zijne wapenrusting noode bestand was. Met ergernis zag dan ook de ridderschap deze nieuwigheid opkomen; ijverig daarentegen maakten de stedelingen gebruik van het machtige oorlogswerktuig, dat den krijg, vroeger een moeielijk te leeren handwerk, welks beoefening hoofdzakelijk aan een daartoe bepaaldelijk bestemden maatschappelijken stand moest worden overgelaten, thans zoo gemakkelijk maakte. Steenen, ijzeren, looden kogels, ja zelfs bommen komen reeds vóór 1400 voor en hebben menigen ridder het leven gekost, bij menig beleg tegen zware kasteelmuren goede diensten gedaan.

Evenzeer als het vuurwapen was de huursoldaat eene bedreiging voor den ridderstand. Reeds Philips August van Frankrijk had om-

---

1) Ib., S. 508 ff.

2) Ib., S. 774.

streeks 1200 gebruik gemaakt van huurtroepen, naar het hun betaalde „sold" „soldoyers", ook „soldats", genoemd [1]). In den slag bij Bouvines streden 20 000 van die „soldaten" en sedert komen zij in bijna alle groote veldslagen voor, nu eens talrijker dan weder minder in getal [2]). Vooral in den engelsch-franschen krijg onder Eduard III werden huurtroepen gebruikt. „Compagnieën" huursoldaten vormden zich onder aanvoering van „kapiteins" en dienden de strijdende partijen, vooral die des franschen konings. Plunderzucht en veilheid waren van het begin af de grootste ondeugden dezer benden, die evenwel de legers der ridderschap spoedig overvleugelden. In de dagen van den beroemden franschen legeraanvoerder Bertrand du Guesclin (1380) werden de huurtroepen nog talrijker, nog invloedrijker: de krijg werd bijna uitsluitend met huurbenden gevoerd en de Franschen hebben hun succès tegenover de Engelschen in dezen tijd vooral te danken aan het voortreffelijke gebruik, dat veldheeren als de genoemde van de soldaten wisten te maken.

Uit Frankrijk drongen deze benden ook in de Nederlanden door, zoodra de vrede min of meer hersteld was [3]).

Natuurlijk bevorderden èn de vorsten èn de steden deze ontwikkeling van het soldatenwezen. De eersten, die veel gemakkelijker geld van hunne onderdanen konden verkrijgen dan deze te bewegen zelf ten strijde te trekken, werden door het huren van legerbenden minder afhankelijk van die onderdanen: de huurlegers gehoorzaamden hunnen betaalsheer alleen, niemand anders. De steden betaalden, als het noodig was, liever eene aanzienlijke som gelds dan dat zij hare eigene bevolking aan de oorlogskansen bloot stelden en haar voor geruimen tijd èn aan de verdediging der eigene stad èn aan hare gewone bezigheden onttrokken. En het aantal der huursoldaten was reeds zoo groot, dat zij voor geld altijd verkrijgbaar waren.

Zoo werd de ridderstand eigenlijk bedreigd in zijn recht van bestaan: de krijg, waarvoor hij was bestemd, ging van de handen der ridders over in die van soldaten van beroep. Zij moesten in dezen laatsten stand ten slotte opgaan, wilden zij niet geheel den grondslag van hun aanzijn verliezen: de beroepssoldaten, van krijg tot krijg trekkend, een waar avonturiersleven lijdend, van plundering en buit

---

[1]) Ib. 576.

[2]) Ib. 826 ff.

[3]) Zie boven, blz 19.

levend, naar de eischen van den tijd gewapend, overtreffen de ridders in hun eigenlijk beroep.

En er was meer, wat de ridders der 14de eeuw deed afdalen van het hooge standpunt, waarop zij eertijds in de maatschappij hadden gestaan.

In de eerste plaats hunne verwording ten gevolge van de eeuwigdurende veeten, die zij onderling hadden uit te vechten en waarin zij hunne krachten — lichamelijke en financieele — op lichtvaardige wijze verspilden. Het voorbeeld van graaf Floris V van Holland, die vond [1]) „dat hi al te luttel ridderscips in sinen lande hadde”, en daarom veertig van „die rijcste ende eerbaerste huyslude, die wel gegoet waren ridderstaet te houden” aan zijn hof riep, ze ridder sloeg en met wapens begiftigde, bewijst, dat ook in de 13de eeuw reeds sommige oorzaken — onze kroniekschrijver noemt gevechten en sterfte — de kracht der ridderschap hadden ondermijnd.

Froissard, de groote geschiedschrijver der daden van den 14de eeuwschen adel, geeft ons menigen wenk omtrent den achteruitgang van de ridderschap dier dagen op het vaste land. Voor hem staat niet meer de fransche of de nederlandsche ridderschap — van de altijd ruwere duitsche kan in dit opzicht geen sprake zijn — aan de spits der toenmalige ridderlijke wereld maar de „prouesse”, de ridderlijke dapperheid, vindt hare beste vertegenwoordigers in Engeland, aan het roemrijke hof van Eduard III en den Prins van Wales, als „Zwarte Prins” in de geschiedenis der 14de eeuw beroemd.

En de dichterlijke litteratuur van het tijdvak geeft evenzeer getuigenis van hetzelfde feit. De roman van „de Roos” toont, hoe de bloote vormendienst, de mode, de onzedelijkheid onder den adel veld gewonnen hebben. De ideale ridderdichten der 12de en 13de eeuw zijn niet meer van toepassing op de toestanden van dien lateren tijd. De tournooien hebben veel van hunnen bloedigen ernst verloren en zijn inderdaad spelen geworden, waar meer op sierlijke kleeding, op elegante vormen en bewegingen, op hoofsche manieren, op heraldieke kennis wordt gelet dan op de kracht en de vaardigheid in het overwinnen van den tegenstander. De vrouwendienst is geheel ontaard in een onzedelijk minnespel, de eerbied voor de edelvrouwen is zeer gedaald en vervangen door minachting voor de preutschheid van de enkelen

---

[1]) Klerk van de lage landen (Werken Hist. Gen.), blz. 132.

onder haar, die nog op vrouweneer prijs stelden. De strijd voor de Kerk is met die Kerk zelve in aanzien afgenomen en geen ridder dacht er meer aan het nauw te nemen met zijn ridderplicht in dezen. Wie bemoeide zich nog met de ongeloovigen anders dan om op een zoogenaamden „kruistocht" een gemakkelijke overwinning te behalen door het doodslaan van weerlooze boeren op de velden van Polen en Litthauen, of hoogstens door in de vlakten van Andalusië Moorsche dorpen uit te plunderen [1])?

In de maatschappij van de tweede helft der 14de eeuw had de ridder weinig andere beteekenis dan die van een landheer, die, trotsch op zijne afkomst, zijne boeren zooveel mogelijk exploiteerde en daardoor de kosten trachtte machtig te worden van zijn levensonderhoud en dat zijner familie, van de feesten, die hij in brooddronkenheid vierde, van de glansrijke tournooien. Met minachting zag hij neder niet alleen op den boer doch ook op den koopman der steden en op den gildebroeder, die zich vermoeiden om te werken voor den kost. Hij teerde op de andere standen, die hij meer en meer begon te beschouwen als van nature bestemd om hem en de zijnen te dienen.

Met het toenemen van de macht dier verachte burgers en boeren, van hun invloed in den staat moest echter ook bij hen de vraag zich steeds krachtiger opdringen, waartoe dan toch eigenlijk de adel, die van zijne beteekenis voor de verdediging des lands zoo veel verloren had, nog dienen moest. In hetzelfde Engeland, waar Froissard den zetel meende te moeten zoeken van de edelste ridderschap zijner dagen, sprak het gedicht van „Piers the Plowman" deze gedachte uit in de spottende vraag:

„When Adam delved and Eve span,
Who was then a gentleman?"

* * *

Er is een belangrijk verschil tusschen de twee groote volksleiders uit het geslacht van Artevelde. Jacob was blijkbaar eene krachtige persoonlijkheid, een diepzinnig staatsman, een zelfbewust volksleider, een krachtig organisator, wiens denkbeelden op de economische behoeften van zijn land waren gegrond, wiens instellingen dan ook duurzaam zijn geweest — eene grootsche figuur in de wereldgeschie-

[1]) Vgl. Dl. I, blz. 181.

denis. Zijn zoon Philips daarentegen, niet uit eigen beweging optredend maar als zoon zijns vaders door eene oproerige menigte uit zijn woning gehaald en aan haar hoofd gesteld, is ontegenzeggelijk een man van beteekenis geweest maar hij was niet berekend voor de moeielijke taak, die hem min of meer tegen zijn zin werd opgelegd en die ten slotte zou uitgeloopen zijn op de leiding eener groote sociale revolutie. En al is de vader ellendig omgekomen onder de mishandelingen eener opgeruide woeste volksmenigte doch de zoon in eerlijken strijd tegen den buitenlandschen vijand gevallen, de sympathie der nakomelingschap heeft zich met juist instinct in de eerste plaats tot den vader gewend, wiens standbeeld zich fier verheft op die historische plek, die zoo menigmaal getuige was van zijn mannelijk optreden.

Maar nog leefden Pieter van den Bossche en Frans Ackerman, de medestanders en trouwe vrienden van Philips van Artevelde. Op hen steunende, bleven de Gentenaren hardnekkig de onderwerping weigeren, niettegenstaande den aandrang van Philips van Bourgondië en Lodewijk zelven, tegenover wie zij alle vertrouwen verloren hadden. Zij rekenden op de hulp van koning Richard II van Engeland, die reeds een zijner ridders, Jean le Boursier, had gezonden om hen te raden en hun behulpzaam te zijn tegenover het aanrukkende fransche leger. De stad verwierp dan ook het voorstel van eenige leden der poorterij om zich met den Graaf te verzoenen. Zelfs de stilstand van den handel in deze streken door de onlusten in Vlaanderen kon de Gentenaren niet doen buigen evenmin als de toenemende ellende. Geheel het land der Vier Ambachten werd door de fransche benden verwoest maar Gent bleef standvastig en droeg het bestuur op aan den vertegenwoordiger van den engelschen Koning. In 1383 zelfs belegerden de moedige burgers met de eindelijk afgezonden engelsche hulp Yperen wederom maar moesten voor het fransche leger wijken. Tot ergernis van graaf Lodewijk werd eindelijk in het najaar een wapenstilstand gesloten tusschen Engeland en Frankrijk, waarin tegen des Graven wil ook Gent werd begrepen.

Gedurende dien wapenstilstand overleed Lodewijk van Male den 29sten Januari 1384 te St. Omer en werd als Graaf van Vlaanderen, van Artois, van Nevers en Réthel opgevolgd door zijn machtigen schoonzoon, den bovengenoemden Philips den Stoute van Bourgondië, een der schitterendste vorsten van zijn tijd.

De komst tot den vlaamschen troon van dezen energieken, machtigen

ook buiten de adellijke kringen gezienen vorst besliste de zaak van Gent. Twee gentsche poorters openden de onderhandelingen met hem, wisten de machtige gilden der brouwers en schippers heimelijk voor hun plan te winnen en ook Frans Ackerman over te halen. Gent zou zich aan Bourgondië onderwerpen, mits eene algemeene amnestie werd uitgevaardigd. In het geheim werd alles voorbereid. Op een Novemberdag in 1385 vertoonden de saamgezworenen zich met hunne bannieren op de beroemde Vrijdagsmarkt, het eerbiedwaardige tooneel van zooveel volksbewegingen in de rumoerige stad. Wel trachtten Jean le Boursier en de onverzoenlijke Pieter van den Bossche nog de zaak van Engeland te redden maar het volk viel hun af en verklaarde zich voor de bourgondische partij. De Hertog sloot te Doornik den 18den December vrede met Gent en werd er spoedig daarna gehuldigd. Pieter van den Bossche begaf zich met Jean le Boursier naar Engeland. Frans Ackerman bleef in de stad, waar thans weder de oude geslachten terugkeerden en de macht der gilden niet meer alles overheerschte; hij werd er een paar jaren later door een zijner vijanden vermoord [1]).

Zoo eindigden de gentsche woelingen, sedert door de zware hand van den bourgondischen Hertog met kracht onderdrukt. Zoo eindigde het heldentijdperk der vlaamsche gilden met de zegepraal van den landsheer, den Bourgondiër, die voortaan, gelijk eertijds zijne voorgangers, hoofdzakelijk maar niet alleen bleef steunen op de aanzienlijke familiën, op de poorterijen.

Toch hadden de gebeurtenissen der eeuw dezen invloed, dat thans in de vlaamsche steden naast de poorterij ook de gilden in het bestuur toegelaten werden; hunne dekens spelen sedert in het stadsbestuur een belangrijke rol. De uitsluitende heerschappij der poorterijen is voor goed gebroken. In de legers, die de steden ter beschikking van den landsheer stellen, treden de georganiseerde gilden soms op als de toongevende klasse; hun invloed op den gang der zaken is ten minste gevestigd. En de stem der drie groote steden: Gent, Brugge en Yperen, deed zich ook in het landsbestuur nu en dan gelden. Alleen deze groote steden legden gewicht in de schaal. Sedert Artevelde's dagen toch waren de „drie leden" van Vlaanderen, de drie

---

[1]) Vgl. over dit alles naast Vanderkindere, ook Lindner, D. Gesch. unter König Wenzel, II, S. 251 ff.

districten, ieder door een der groote steden geleid, eene vaste indeeling geworden. Raadpleegde de vorst zijne onderdanen, dan waren die drie leden de eenigen, wier stem hij hoorde.

De vlaamsche woelingen sedert 1340 hebben aan den vlaamschen handel en de vlaamsche nijverheid, in de eerste helft der eeuw nog zoo krachtig omhoog strevend, een knak gegeven, waarvan zij slechts langzamerhand ten deele zich weder hebben kunnen herstellen [1]). De geldmiddelen der steden zijn geruïneerd, de armoede neemt hand over hand toe, de inkomsten uit de accijnsen verminderen schrikbarend, de vreemde kooplieden klagen over de onveiligheid van hun eigendom en over bemoeielijking van den handel. Koning Eduard III lokte vele Vlamingen naar zijn land en maakte zoo Engeland tot mededinger van Vlaanderen. Honderden vlaamsche handwerkslieden gaven gehoor aan de voordeelige aanbiedingen, hun door dezen Koning gedaan; andere honderden werden ten gevolge der woelingen uit Vlaanderen verbannen. Graaf Lodewijk van Male trachtte bovendien zijne oproerige onderdanen door belemmering en verbodmaatregelen in hunnen handel en hunne nijverheid te treffen en dit gelukte hem maar al te wel.

De Hanze, het machtige handelslichaam, dat alle steden aan de duitsche kusten van Noord- en Oostzee als in een groot net omvat hield, had, sedert haar ontstaan in de 13de eeuw, in het rijke Vlaanderen, in Brugge vooral, een voornaam steunpunt [2]). In 1252 had gravin Margaretha den reeds vroeger in hare staten verkeerenden duitschen kooplieden groote voorrechten geschonken. De woelingen op het einde dier eeuw hadden eene tijdelijke verhuizing der kooplieden naar Aardenburg, dat dichter bij de zee lag en veiliger woonplaats aanbood, ten gevolge gehad. Ook hier had de veiligheid ten slotte te wenschen overgelaten: de kooplieden werden door de fransche zeeroovers herhaaldelijk bemoeielijkt. Zoo hadden zij zelfs hun zetel naar het rustiger Dordrecht overgebracht (1280). Later zijn zij wederom naar Aardenburg gekeerd. Eerst in 1310 waren zij voor goed naar Brugge teruggekomen, gelokt door nieuwe voorrechten en gunsten, hun door graaf Robert en de vlaamsche steden toegekend.

Sedert waren zij in Brugge een zeer begunstigde kolonie van tijdelijk —

[1]) Vanderkindere, l. l., p. 235 suiv.

[2]) Stein, Die Genossenschaft der D. Kaufleute zu Brügge in Flandern (Berlin, 1890)

immers voornamelijk in den vaartijd, den zomer — daar gevestigde kooplieden met eigen rechtspraak, eigen bestuur, met invloed op marktwezen en tol. Geleid door zes oldermannen, uit de wendisch-saksische, westfaalsch-pruisische en gothisch-lijflandsche „natiën" gekozen, vormden deze kooplieden er de „communitas mercatorum de Alemannia", een kleinen staat in den staat, beschermd door de in de 14de eeuw steeds machtiger omhoog strevende Hanze, de beheerscheres der noordelijke zeeën. Het karmelieter klooster was er hunne plaats van bijeenkomst, de zetel der oldermannen, ja min of meer hun pakhuis. De kolonisten woonden toen nog bij de burgers der stad in en bezochten van Brugge uit de naburige markten van Brabant en Vlaanderen.

Brugge werd zoo niet alleen het middelpunt van den goederenhandel voor de gansche Rijn-, Maas- en Scheldestreek, voor gansch Noord-Frankrijk ook, maar tevens de stad, waar de geldhandel, de wisselhandel vooral, zich met groote kracht ontwikkelde. Hier begon het crediet krachtig zijne zegenrijke werking te doen gevoelen. Hier zag men waarschijnlijk het assurantiewezen zijn eerste vlucht nemen. Hier op de beurs ontmoetten de kooplieden uit het Noorden en Oosten van Europa die van de italiaansche handelssteden. Lubeck en Hamburg reikten te Brugge de hand aan Genua, Pisa en Venetië.

De woelingen der 14de eeuw vernietigden deze schoone ontwikkeling. De Hanze, door de opgelegde lasten, de heerschende onrust, den achteruitgang der industrie in Vlaanderen ernstig getroffen, door de afgunst der Vlamingen benadeeld, begon omstreeks 1350 weder ernstig te klagen over dit alles. Men trachtte haar tevreden te stellen, vooral te Brugge zelf, maar slaagde hierin niet ten volle. Van 1358 tot 1360 b.v. was de Hanze weder te Dordrecht gevestigd. De Graaf toonde minder inzicht in de behoeften van zijn land dan zijne voorgangers en verjoeg in 1380 uit eigen beweging de kooplieden uit Vlaanderen, hen beschuldigende van samenspanning met zijne oproerige onderdanen. Wel had hij niet de macht om zijn bevel onmiddellijk uit te voeren, maar de Hanze trok zich weldra weder terug naar Dordrecht en Antwerpen, vestigde in 1389 in de eerste stad haren stapel en weigerde langen tijd terug te keeren naar het onveilige Brugge, welks handelsbloei sedert geknakt was.

Daarbij kwam nu nog de langzaam toenemende verzanding van het Zwin, waardoor Brugge, welks zeeweg daar langs ging, vooral getroffen

werd en waaraan de beroemde handelsstad ten slotte haren val te wijten heeft gehad. Gent weet zich in het vervolg nog te verheffen maar Brugge en Yperen zien hunnen handel grootendeels overgaan op het beter gelegen Antwerpen, de stad, die later alle andere in de Nederlanden zou overschaduwen.

Met weemoed moet de Vlaming van het einde der 14de eeuw reeds de hallen van Yperen en van Brugge hebben beschouwd, gedenkteekenen uit den vervlogen hoogsten bloeitijd van industrie en handel in die plaatsen, toen reeds onherroepelijk tot de rol van „villes mortes" veroordeeld, al zouden zij onder de heerschappij van den bourgondischen landsheer nog lang eenigen glans behouden.

Ook op intellectueel gebied was Vlaanderen sedert het midden der 14de eeuw niet meer, wat het omstreeks 1300 was: de materiëele achteruitgang was met den geestelijken hand in hand gegaan, de letterkunde van de dagen van Maerlant had in frischheid veel verloren. Wat is Jan Praet, de dichter van de „Leeringhe der Zalichede", in vergelijking met den wijze van Damme? Boendale's „Teesteye" volgt den grootmeester der dietsche taal op waardiger wijze na, vooral echter zijn „Leekenspieghel" en zijn „Doctrinale", [1]) zedekundige werken van groote beteekenis voor de kennis der denkbeelden van zijn tijd, voor het begrijpen van die burgers, van wie de vlaamsche vorsten feitelijk afhankelijk zijn. Niet adel en geestelijkheid maar burgers en boeren zijn de steunpilaren der maatschappij geworden voor deze schrijvers, die evenwel met toenemende vrees den wassenden stroom der democratie zien aanrollen en bij de gegoede burgerij, de gezeten bevolking, meer en meer hun heil zoeken. Boendale stierf waarschijnlijk in 1365. Na hem moet Jan de Weert uit Yperen nog genoemd worden, de schrijver van den „Nieuwen Doctrinael", evenzoo uit het midden der 14de eeuw, een fel hekelaar van de maatschappelijke gebreken van zijn tijd, van de domme en geldgierige, onkuische en wereldsgezinde geestelijken zoowel als van den roofzuchtigen adel, den hebzuchtigen koopmansstand. Hij volgde Maerlant's Martijngedichten na in zijn „Wapene Rogier", waarin op nieuw zijn tijd de spiegel wordt voorgehouden.

---

[1]) De gronden, waarop men hem dit geschrift toekent, zijn intusschen zeer zwak. Vgl. Te Winkel, Gesch. der Ned. Letterk. I, 401.

Maar hij was de laatste van Maerlant's groote navolgers. Met hem stierf het geslacht van Maerlant's leerlingen uit: de nieuwe maatschappelijke toestand eischte nieuwe vormen voor de letteren en zou die in de rederijkerskunst doen geboren worden. Dichters als de Brusselaar Hein van Aken, die den roman van „de Rose" in het nederlandsch bewerkte, behooren nog meer dan Boendale en De Weert eigenlijk tot een vroeger tijdperk. De fiere burgerdichters verdwenen in het land, waar zij waren opgekomen; de nieuwere rederijkerskunst zou eerst in de volgende eeuw in het dan op nieuw bloeiende Vlaanderen haren hoofdzetel vinden. Intusschen was de goede tijd der „boerden" en „sproken" gekomen, wel letterkundige genres van bepaald burgerlijke kleur maar die hunne vertegenwoordigers slechts bij uitzondering in Vlaanderen hebben gevonden. Daarnaast de devote letterkunde, die haar oorsprong elders had aan te wijzen. Vlaanderen was omstreeks 1400 niet meer het middelpunt der letterkundige beschaving, die zich toen in Brabant en de noordelijker streken, in Holland en Utrecht, schitterend begon te verheffen.

Ook het platteland van het graafschap toont in het laatst der 14de eeuw onmiskenbare teekenen van achteruitgang. De dorpen nemen af in bevolking. De vreeselijke verwoestingen in den burgeroorlog, de drukkende heerschappij der groote steden, de herhaalde stilstand van handel en nijverheid zijn ook daar zoovele oorzaken van dit verschijnsel. De groote overstroomingen der eeuw doen het overige, vooral die van 1377.

De macht, die alleen hier onbetwistbaar vooruitgaat, is die van den landsheer, die na iedere overwinning een aanval doet op de vrijheden der groote gemeenten. Na den slag bij Cassel, na den val van Artevelde, na den slag bij Roosebeke verdwijnt menig voorrecht in menige stad en breidt zich de landsheerlijke macht uit. Vooral na den slag bij Roosebeke. De vlaamsche Graven uit het huis van Dampierre hadden niet te beschikken over de macht, noodig om hunne volkrijke steden onder den duim te houden. Zij moesten bij iedere dreigende ongeregeldheid in hulpelooze wanhoop het oog richten naar den franschen Koning, die misschien in staat zou zijn hen te redden. Was de redding volbracht en de Koning naar zijne hoofdstad teruggekeerd, dan bleek de aan zich zelf overgelaten Graaf spoedig niet in staat duurzame vruchten van het behaalde succès te plukken en was weldra weder genoodzaakt zijnen onderdanen concessies te doen. Maar

dat veranderde na den slag bij Roosebeke en den dood van Lodewijk van Male. De nieuwe machtige landsheer, de Hertog van Bourgondië, bezitter van uitgestrekte landen buiten Vlaanderen, streeft met taaie volharding van den beginne af naar de vestiging van een toestand, die hem den gelijke moet maken van den Koning van Frankrijk, zijn opperheer en mededinger tevens. Het is zijn streven om alle landen onder zijne heerschappij zooveel mogelijk centraliseerend te besturen en alle vrijheidszucht, alle verzet te smoren in de geboorte. De volgende eeuw zou toonen, dat het hem daarmede ernst was; de 16de zou zijne definitieve zegepraal begroeten. Bourgondië zou van Vlaanderen uit zijn zegetocht door alle Nederlanden aanvangen en met zijn grondgebied ook zijne landsheerlijke macht voortdurend zien groeien.

De geschiedenis der Artevelde's vertoont duidelijk het karakter van het tijdperk der nederlandsche geschiedenis, dat wij naar hen noemden. Overal, gelijk in Vlaanderen, trekt de steeds wassende bourgondische vorstenmacht ten slotte het meeste voordeel uit de binnenlandsche woelingen in de verschillende gewesten. Ook in dit tijdperk eindigen de heftige sociale bewegingen met de zegepraal eener vorstelijke heerschappij, die steeds meer naar het absolutisme streeft.

HOOFDSTUK II.

DE OPKOMST DER STENDEN IN BRABANT EN LIMBURG.

Ook Brabant doorleefde in de 14de eeuw een tijdperk van crisis, waaruit nieuwe toestanden te voorschijn traden, maar de gang van zaken, hoewel in sommige opzichten analoog aan dien in Vlaanderen, wijst hier toch zulke belangrijke verschilpunten aan en de gevolgen der ontwikkeling van de macht der stenden in dit gewest zijn zoo eigenaardig, dat het de moeite loont de geschiedenis van Brabant in die eeuw nader te beschouwen.

Brabant, sedert 1288 met Limburg verbonden, was door die verbinding nog meer dan vroeger, buiten Vlaanderen, verreweg de machtigste staat in onze streken geworden. Het spreekt van zelf, dat

het den band met Limburg trachtte aan te halen en de nauwe aaneensluiting der limburgsche en brabantsche steden in 1354 maakte van de beide eigenlijk alleen door den gemeenschappelijken landsheer verbonden landen dan ook één ondeelbaren staat. Aan dien staat werden na het uitsterven van den stam der Heeren van Valkenburg door aankoop in 1364 ook de landen van Valkenburg en 's Hertogenrade toegevoegd, gewoonlijk bekend onder den naam van het Overmaassche, het „land van Overmaze." Het met Luik gedeelde recht op Maastricht verschafte in aansluiting bij dit alles den brabantschen Hertogen eene belangrijke positie in de Maasstreek.

Ware onder hen eene buitengewone persoonlijkheid geweest, Brabant had in de Nederlanden ook toen een grootsche rol kunnen spelen.

Maar de brabantsche Hertogen der 14de eeuw waren in persoonlijke hoedanigheden niet met die der 11de, zelfs niet met die der 13de te vergelijken. Jan II was een zwak vorst, zijn zoon Jan III (1312—1355) had weliswaar den ridderlijken aard zijns grootvaders geërfd maar voerde tijdens zijne lange regeering verscheidene niettegenstaande zijne dapperheid ongelukkige oorlogen, die hem op het verlies van Mechelen en Antwerpen aan Vlaanderen te staan kwamen. Zoowel hij als zijn vader leefden in voortdurende geldverlegenheid.

Nog minder beteekenend dan zijne voorgangers was hertog Wenzel, de gemaal van Jan's oudste dochter, Johanna, met wien — daar de drie zonen van Jan allen vóór hun vader stierven zonder kinderen na te laten — het hertogdom in het luxemburgsche geslacht overging en dus nu ook met Luxemburg vereenigd werd.

Dat geslacht was sedert het keizerschap van Hendrik VII zeer in macht gestegen. Het had Boheme verworven, rechten op Brandenburg, Silezië, Moravië en andere streken verkregen, ja eindelijk had de Luxemburger koning Karel van Boheme zich wederom de keizerskroon op het hoofd weten te plaatsen.

Wenzel nu was de broeder van dien Keizer maar stond in bekwaamheid ver beneden hem. Met groote inspanning trachtte hij, vooral steunende op zijn broeder, zijn nieuw hertogdom tegen de aanspraken van de vorsten van Gelre en Vlaanderen, die ook met dochters van Jan III gehuwd waren, te verdedigen. Maar dit gelukte hem slecht. Herhaaldelijk werden zijn landen verwoest en den 22sten Augustus 1371 werd hij zelfs bij Baasweiler door de Hertogen van Gelre en Gulik verslagen en gevangen genomen, niettegenstaande den schoonen

titel van „vicaris des Rijks over de Alpen", hem in 1369 door zijn keizerlijken broeder geschonken. Wel viel zijn gevaarlijkste vijand, de energieke Eduard van Gelre, in den slag maar de Guliker voerde zijn gevangene naar den burcht Nideck aan de Roer. De handhaving van den landvrede in deze streken, Wenzel door den Keizer opgedragen, liep zoo natuurlijk op niets uit. Met groote moeite slaagde Karel IV er in zijn broeder te bevrijden. Groote geldsommen moesten, ook door de brabantsche onderdanen, worden opgebracht om het zware losgeld voor den Hertog te betalen.

Is het wonder, dat de brabantsche en limburgsche steden van deze toestanden, van de voortdurende geldverlegenheid der Hertogen vooral, gebruik maakten om hen te dwingen haar talrijke voorrechten van steeds grooteren omvang toe te staan? Toen hertog Wenzel in 1383 overleed, bleef zijne gemalin Johanna de regeering over de brabantsche landen voeren, die toen, onder de langdurige heerschappij eener vrouw, konden bogen op eene vrijheid, zooals geen der overige nederlandsche gewesten bezat.

Wat moest hier in die omstandigheden ten slotte van de landsheerlijke macht terecht komen?

De politiek der brabantsche Hertogen tegenover de groote beweging van hun tijd, tegenover de opkomst van den derden stand, was over het geheel onzeker. Tot het optreden van Wenzel toe hebben zij de aanspraken der gilden in hunne steden nog vrij krachtig afgewezen, maar toch hebben zij tegenover de vlaamsche woelingen onvoorzichtig gehandeld, ten deele met het doel om de macht der vlaamsche Graven, hunne oude vijanden, te knotten. Nu eens waren zij met de Vlamingen tegen den Graaf, dan met den Graaf tegen de Vlamingen verbonden. De Sporenslag zag zelfs brabantsche ridders aan beide zijden. Jacob van Artevelde werd door Jan III beurtelings afgestooten en aangezocht en had zijn ellendigen dood misschien ten deele ook aan 's Hertogen geheime aanstokingen te wijten. Ook Wenzel toonde een zeer verklaarbaren tegenzin tegen den zoon en opvolger van den wijzen Vlaming; gewoonlijk echter steunde hij de gilden.

Die onzekerheid van de hertogelijke politiek kwam den brabantschen patriciërs ten goede. De brabantsche steden waren wat later opgekomen dan de vlaamsche maar toonden toch, hoewel minder krachtig, in vele opzichten dezelfde neigingen, dezelfde sociale en politieke verschijnselen. Leuven, Brussel, Mechelen en Antwerpen

vooral, doch ook 's Hertogenbosch, Tienen en Leeuw deden zich sedert het einde der 13de eeuw gelden in Brabant.

Jan II steunde de oude patricische familiën tegen de gilden en aanvankelijk met goeden uitslag. Die familiën waren nauwer aaneengesloten en de handwerkslieden minder talrijk dan in Vlaanderen. Een hevige opstand der gilden tegen de tirannie der geslachten, zeker onder den invloed van het in Vlaanderen gebeurde ontstaan, werd in 1306 ten nadeele der eersten beslist. Zij leden een bloedige nederlaag, de Hertog verbande een groot aantal der hunnen en verbood alle gilden. Zoo deed in 1340 ook Jan III tegenover Leuven. Zoowel Jan II als Jan III hebben de hier zooveel zwakkere gildebroeders dan ook binnen de grenzen weten te houden, die hun eenmaal waren gesteld. Geen Breydel en de Conync, geen Zannekin, ook geen Arteveldes konden hier optreden, zelfs niet in Leuven, waar de arbeidersbevolking nog het krachtigst, het talrijkst was. Alleen in Mechelen, waar de Hertog slechts eene van den opperheer der stad, den Bisschop van Luik, afhankelijke macht bezat, konden de gilden zich grooten invloed op het stadsbestuur verschaffen [1]). Overal elders waren de aanzienlijke geslachten, door den Hertog gesteund, heer en meester. Deze verbintenis met de aanzienlijke geslachten was den in geldverlegenheid verkeerenden vorsten veel waard; maar daartegenover stond, dat ook zij aan hunne steden allengs belangrijke voorrechten moesten toekennen en afhankelijk werden van de patriciërs.

Toen hertog Jan II op zijn sterfbed lag (1312), riep hij afgevaardigden van adel en steden van zijn hertogdom bijeen om aan zijn minderjarigen zoon eene onbetwiste opvolging en voorloopig rust in zijn land te verzekeren. Hij schonk met dat doel aan Brabant het groote charter van Cortemberg, den grondslag der Brabantsche vrijheden [2]).

In dit charter worden de beden en lasten, door de onderdanen op te brengen, beperkt tot de gevallen van ridderslag, huwelijk en gevangenschap des Hertogs. De heffing der belastingen wordt ingericht naar oude gewoonten en de eischen van recht en billijkheid. Zijn er in die gewoonten en rechten veranderingen of verbeteringen te bren-

---

[1]) Zie over dit alles wederom Vanderkindere l. l. en Vanderlinden, La révolution démocratique à Louvain (Louv. 1890).

[2]) Vgl. Poullet, Histoire de la Joyeuse Entrée de Brabant.

gen, dit zal geschieden bij gemeen overleg. De rechten der vrije steden zullen voortaan ongerept worden gehandhaafd. Een Raad van 14 leden, door den Hertog voor het leven benoemd, 4 uit den adel en 10 uit de steden [1]), houdt toezicht op het charter. Deze „Raad van Cortemberg" komt alle drie weken bijeen in de abdij van dien naam en onderzoekt de vergrijpen tegen recht en wet op het gebied van justitie, financiën en bestuur, hetzij door ambtenaren, hetzij door anderen begaan. De Raad ontvangt hier de klachten der onderzaten en waakt voor de belangen des lands. Eventueele misdrijven worden door den Raad aan den Hertog bekend gemaakt en deze moet ze straffen; doet hij het niet, dan mag het land hem gehoorzaamheid weigeren.

Natuurlijk was het charter en vooral de Raad den lateren Hertogen zeer onaangenaam en reeds Jan III onttrok in 1332 het toezicht op de ambtenaren aan diens werkzaamheid. Later werd de Raad zoo goed als geheel op zijde geschoven en zijne herstelling na de gevangenschap van Wenzel in 1372 was wel voor het oogenblik van belang maar heeft toch op den duur geen stand kunnen houden.

Doch het bleef niet bij het charter van Cortemberg.

Twee jaar na het uitreiken van dezen vrijheidsbrief was de jonge vorst in groote financieele moeielijkheden gewikkeld, vooral ten gevolge van de verkwisting zijns voorgangers en de weinige orde in het beheer na diens dood. De steden, wier handel door de schuldeischers des Hertogen werd belemmerd, kwamen te hulp maar alleen onder voorwaarde, dat nieuwe voorrechten haar ten deel zouden vallen. Zoo ontstonden het waalsche en het vlaamsche charter van 1314. Het eerste, dat alleen zou gelden tot de terugbetaling der voorgeschoten sommen, plaatste de domeinen en de financiën van het hertogdom voor zes jaren in handen van de steden en gaf haar het recht van medewerking bij de benoeming of afzetting van de ambtenaren; de ontvangers en rechters moesten tweemaal 's jaars rekenschap van hun financieel beheer afleggen aan de steden. Het laatste charter ging nog veel verder. Het bevestigde de privilegiën van stad en land; schafte den verkoop van ambten voorgoed af; bepaalde, dat het voor herstel der wegen opgebrachte geld niet tot andere doeleinden mocht aan-

[1]) Brussel en Leuven benoemden er ieder 3, Antwerpen, Den Bosch, Tienen en Leeuw ieder 1.

gewend worden en stelde — wat voor den handel van veel gewicht was — het muntrecht onder toezicht der onderzaten, zoodat alleen in de steden munt geslagen mocht worden en dan nog slechts in overleg met de vertegenwoordigers des lands.

En ook hierbij bleef het niet.

De Gouden Bul, door keizer Karel IV op verzoek des Hertogs in 1349 voor Brabant uitgevaardigd, was evenzeer in het voordeel der steden. Hij bepaalde, dat geen bewoner van Brabant en Limburg voor eenige rechtbank in het Rijk buiten die gewesten mocht gebracht worden — een belangrijk voorrecht voor de brabantsche kooplieden in dagen, toen de vreemdeling zoo weinig bescherming vond bij de rechters van het land, waarin hij zich bevond [1]). Dit privilegie was van belang doch had nog zijne wedergade ook in andere gewesten. Maar Brabant kon zich weldra verheugen in een charter van veel grooter beteekenis.

Jan III namelijk wenschte de opvolging te verzekeren aan zijne met Wenzel van Luxemburg gehuwde dochter Johanna. Hij riep daartoe de afgevaardigden der 7 groote en 36 kleine steden van Brabant en Limburg te Leuven bijeen. Nauw sloten deze zich bij elkander aan, verklaarden het toenmalige grondgebied voor één en ondeelbaar en beloofden elkanders vrijheden te zullen beschermen (8 Maart 1354). Met hen vereenigde zich in Mei daaraanvolgende ook de adel van Brabant tot het opstellen van het charter, dat voortaan door iederen Hertog bij zijne komst tot den troon moest worden bezworen, zij het dan ook met eenige vooraf besproken wijzigingen en beperkingen, zoogenaamde „toebrieven" [2]). Door deze laatste omstandigheid krijgt dit charter voor verschillende tijden eene verschillende beteekenis.

In 1356 bezwoeren Wenzel en Johanna bij hunne „blijde inkomst", „joyeuse entrée", als landsvorst en landsvorstin ongeveer het volgende. Het grondgebied blijft onverdeeld en onverminderd. De voorrechtsbrieven en het grootzegel van het hertogdom blijven onder bewaring der zeven „goede" steden. Geen aanvallende oorlog mag ondernomen, geen verbond gesloten, geen grondgebied afgestaan, geen munt geslagen worden zonder toestemming der onderzaten. De handel is vrij en alleen

---

[1]) Dynter, Ed. de Ram II, 667.

[2]) Zie hierover vooral het bovengenoemde werk van Poullet, den uitstekenden kenner van het zuidnederlandsche staatsrecht van vroeger dagen.

aan de wettige tollen onderworpen. De Hertog zal de wegen open en veilig bewaren, zijne onderzaten schadeloos stellen bij arrestatie in het buitenland wegens zijne persoonlijke schulden, den landvrede tusschen Maas en Rijn en de vredesverdragen met Vlaanderen en Luik handhaven. De leden van 's Hertogen Raad moeten in het land zelf wonende inboorlingen zijn van wettige geboorte. De ambtenaren van den gerechte moeten hun ambt persoonlijk waarnemen en zijn onderworpen aan het toezicht der steden. Behalve in geestelijke zaken kan geen Brabander een ander Brabander voor eene vreemde rechtbank dagen. Ook de Hertog zelf is bij toepassing der rechtspraak aan de brabantsche wetten gebonden. Hij heeft geen recht van gratie in geval van moord, verkrachting, oproer van communalen aard. Het veeterecht wordt beperkt door verplichten stilstand van veete gedurende bepaalde tijden. Het jachtrecht, de rechten der geestelijkheid, die der in bijzonderen toestand verkeerende soort van halfvrijen, genoemd de „mannen van St. Pieter" te Leuven, wier verhouding tot de kerk van dien naam en tot den Hertog van ouds geregeld was, worden nader aangewezen.

Zoo ongeveer was de inhoud van het beroemde brabantsche charter, dat eeuwen lang de trots der Brabanders uitmaakte gelijk het een voorwerp van ijverzucht voor de bewoners der naburige gewesten was. Het was eerlijk verkregen en betaald en heeft tot de dagen der groote Revolutie de macht van den landsheer beperkt. In Brabant zoowel als in Limburg; want ofschoon de „Joyeuse Entrée" eigenlijk alleen voor Brabant gold en Limburg bij de huldiging van Wenzel en Johanna zich een eigen charter kocht, geraakte dit onder latere vorsten in onbruik en werd het brabantsche charter sedert de 15de eeuw ook voor Limburg geldig geacht, daar adel en steden van beide landen tot de eerste samenstelling hadden samengewerkt. Het heeft de vrijheid van de beide gewesten verzekerd zelfs in de dagen van Granvelle en Alva, in de gevaarlijkste tijden der aangroeiende monarchale macht. Het is onder de opvolgende Hertogen wel is waar gewijzigd en veranderd, hier en daar zelfs verzwakt, maar sedert de huldiging van Philips II in 1549 heeft het geene noemenswaardige veranderingen meer ondergaan. Het is altijd beschouwd als het bolwerk der nederlandsche vrijheden en stelde het cortembergsche en de andere charters geheel in de schaduw.

De bevestiging van het cortembergsche charter door Wenzel in

1372 is dan ook weinig meer dan eene reorganisatie geweest van den Raad van 1312, wiens macht werd hersteld en bevestigd, waarbij nog bepaald werd, dat èn de ambtenaren èn de stedelijke overheden het charter moesten bezweren en dat geen hertogelijk ambtenaar lid van dien Raad kon zijn. Ook deze bepalingen waren van beteekenis maar het oudere charter verdween toch naar den achtergrond in vergelijking met den grooten voorrechtsbrief, de „Joyeuse Entrée."

Men dient echter in het oog te houden, dat het hier niet de gilden maar de regeerende geslachten geweest zijn, die deze rechten hebben doorgedreven en gehandhaafd. Zoo werden de gilden spoedig de hoop van den vorst tegenover de drukkende macht der patriciërs. Wenzel begon tegenover de laatsten de eersten zeer te begunstigen, met name te Leuven en Brussel. Terwijl de geslachten in Leuven en elders in 1356 daarom tijdens een inval van graaf Lodewijk van Vlaanderen in Brabant bijna openlijk den vijand steunden, hebben de gilden zich ten behoeve van Wenzel krachtig tegen de vlaamsche indringers verzet; te Brussel onder leiding van Everhard Tserclaes, te Leuven onder die van Willem de Zadelaere, kanunnik van St. Geertrui.

Gilden en Hertog sloten zich steeds nauwer aaneen. Leider der brabantsche gilden werd weldra een ambtenaar des Hertogs te Leuven, als „mayeur" het hoofd der regeering aldaar: Pieter Coutereel, die reeds 20 jaren lang scherp tegenover de patriciërs had gestaan [1]). Tserclaes in 1357 te Brussel, Coutereel in 1360 te Leuven — men lette weder op de gelijktijdige volksbeweging in Frankrijk — trachtten den invloed der gilden op de regeering ook hier te vestigen ten nadeele der patricische familiën. De poging te Brussel mislukte, die te Leuven niet. Eene onbloedige omwenteling brak hier de macht der geslachten. Coutereel wordt daarom soms de „brabantsche Artevelde" geheeten, maar hij is niets meer dan een zeer zwakke nabootsing van den Vlaming, zonder diens veelomvattende denkbeelden en gesteund door den landsheer, nu eens heimelijk, dan weder zonder eenigen schroom. Wenzel, te hulp geroepen door de thans in het nauw gebrachte geslachten, bevestigde aan het hoofd zijns legers te Leuven de democratische instellingen, hoewel hij aan de geslachten concessiën deed.

Een tweede opstand in 1362 liep meer naar den zin der patriciërs

---

[1]) Vanderlinden, l. l., p. 19 suiv.

af. Coutereel en velen der zijnen werden, nadat de Hertog met een leger voor de stad was gekomen, verbannen. De aanvoerder der leuvensche gilden vluchtte eerst naar Luik, vond vervolgens bescherming in Holland en zwierf weldra als balling in Frankrijk en Duitschland rond, de ziel van allerlei plannen tot omverwerping der leuvensche regeering. Ten slotte keerde hij naar zijne stad terug en stierf er in 1370 zoo goed als vergeten: de „brabantsche Artevelde" had zijn terugkomst gekocht onder voorwaarde van niets meer tegen de gevestigde regeling te zullen ondernemen!

Maar de democratische instellingen bleven te Leuven grootendeels bestaan en werden eerst afgeschaft in 1372 na de bovenvermelde gevangenschap van Wenzel, die door de rijkdommen der patriciërs was losgekocht en daardoor afhankelijker van hen was geworden.

Eerst de vlaamsche beweging van 1378 wekte hier een krachtiger echo. Een derde gildenopstand ontstond te Leuven. Ook hier vertoonden zich onder zekeren Wouter van der Leyden de „witte kaproenen" en de stedelijke aristocratie moest buigen. Toen omhelsde Wenzel schijnbaar onomwonden de zaak der patriciërs, trok met een leger naar Leuven, onderwierp de stad en .... liet de democratische instellingen van 1360 bestaan. Geslachten, aanzienlijke burgers en gilden deelden, als in Vlaanderen, voortaan den invloed op de regeering. Wel werd nog in hetzelfde jaar eene poging gewaagd om de constitutie omver te werpen: Van der Leyden werd vermoord en uit weerwraak moest een aantal patriciërs, door de gildebroeders uit de vensters geworpen, den dood vinden maar het gelukte den Hertog de orde te herstellen.

Ook hier echter was de voortdurende onrust den handwerkslieden noodlottig. Politieken invloed hadden zij te Leuven verkregen, gelijk in Vlaanderen, maar de welvaart was ook hier door de woelingen bijna geheel vernietigd. Leuven was sedert een achteruitgaande stad. Ook hier waren honderden en nog eens honderden nijvere mannen gevallen, verbannen of vrijwillig uitgeweken en zulke verliezen worden niet door politieke vrijheden vergoed.

Maar, was Leuven gedaald en kon ook Brussel, waar dergelijke hoewel minder sterke bewegingen hadden geheerscht, vooreerst niet weder tot den vroegeren hoogen bloei stijgen, kon evenzoo Mechelen zich niet krachtiger verheffen, Antwerpen daarentegen nam sedert den achteruitgang der vlaamsche steden, vooral sedert de verzanding van het Zwin, in beteekenis toe.

De zeer gunstige ligging dezer stad aan de breede Schelde maakte haar, die reeds vroeger een belangrijk handelsverkeer bezat [1]), meer en meer tot de groote handelshaven van deze streken. Vlaanderen en Brabant vonden hier beiden den besten weg naar de zee. De onveiligheid aan de Maas, door de landvredebonden, in de laatste helft der 14de eeuw tusschen Maas en Rijn gesloten, slechts onvoldoende bestreden; de talrijke tollen op die rivier, wier loop door de landen van zoo vele kleine heeren ging, bemoeielijkten het verkeer langs dezen stroom. Zoo werd Antwerpen het punt, waar de produkten niet alleen der Scheldelanden maar ook der Maasstreek werden ingescheept om naar Engeland, naar de Oostzee, naar Frankrijk te worden vervoerd. Het werd tevens de plaats, van waar de invoer ter zee in de nederlandsche gewesten van het Zuiden geschiedde. Daarheen richtte zich ook de handel van en op Keulen meer en meer. Zoo werd de stad bovendien het débouché ook voor de gansche Rijnstreek en daardoor voor gansch het westelijk gedeelte van het duitsche gebied. De handelsbeweging naar Antwerpen kwam ook het platteland van Brabant ten goede, dat veel minder geteisterd was door de burgeroorlogen, die anderhalve eeuw lang onophoudelijk het land van Vlaanderen verontrust hadden.

Het rijke Antwerpen, hoewel toen met Vlaanderen vereenigd toch eigenlijk eene brabantsche stad, ontwikkelde zich op deze wijze steeds meer en overschaduwde langzamerhand alle zuid-nederlandsche steden door zijn steeds aangroeienden handel. Zijn schoone O. L. Vrouwenkerk, in de 14de eeuw opgericht, die fijne schepping van brabantschen kunstzin, met haar bruidstooi van kantwerk in steen, geeft nog thans getuigenis van den reeds toenmaals opkomenden bloei der fiere Scheldestad.

Van groote beteekenis voor de latere geschiedenis der Nederlanden was het feit, dat na den dood van Wenzel (1383) zijne weduwe Johanna zich steeds meer koesterde in den glans der in Vlaanderen rijzende zon van Bourgondië. Van Bourgondië, den overwinnaar van Philips van Artevelde, vooral wachtte zij steun tegen de steeds stijgende aanspraken harer steden, die nog in 1388 tegenover den machtigen edelman Zweder van Abcoude, heer van Gaesbeek, toonden,

---

[1]) Vgl. Dl. I, blz. 338.

wat zij vermochten. Deze had eene onafzienbare reeks van goederen in zijn bezit en trachtte vooral in de omgeving van Brussel een overwegenden invloed te bekomen. Daartegen verzette zich de stad onder leiding van Everhard Tserclaes, die echter door eenige aanhangers van zijn tegenstander verraderlijk werd overvallen en vermoord. Eene hevige gisting ontstond onmiddellijk binnen Brussel. Gesteund door de andere brabantsche steden en zelfs door tal van luiksche burgers, belegerde de brusselsche bevolking het sterke kasteel Gaesbeek, vermeesterde het en sloopte het tot den grond toe. De Hertogin was niet bij machte zich tegen deze eigenmachtige wraakneming te verzetten.

Evenmin kon zij een hevigen strijd met het hertogdom Gulik over Grave ten einde brengen. Zij riep daartoe de medewerking in van den bourgondischen Hertog en kon eerst met zijn hulp en die des franschen Konings hare rechten handhaven.

Reeds onmiddellijk na den dood van Wenzel had namelijk de dappere hertog Willem van Gelre, zoon van den Hertog van Gulik, aanspraak gemaakt op het bezit van Millen, Gangelt en Vucht, oude allodiën der Heeren van Heinsberg [1]) en zeer goed gelegen aan den handelsweg van Keulen naar de Maas. Ook in Grave had Gelre van de Heeren van Kuik, die sedert 1323 leenmannen van Brabant waren geworden en deze stad van hertog Jan III in leen hadden gekregen, het recht van bezetting weten te bedingen en trad hier meer en meer als de beschermer dezer edelen en van hunne stad op. Daaruit ontstonden moeielijkheden en weldra eene veete. In 1386 werd bij Grave tusschen de brabantsche en geldersche benden een ernstig gevecht geleverd, dat tot nadeel der eersten afliep De Brabanders kwamen nu met een groot leger, sloten Grave in en eerst de bemiddeling van hertog Albrecht van Holland en Henegouwen herstelde den vrede tijdelijk. Maar hertog Willem gaf Grave niet terug, hoewel dit bij het vredesverdrag bepaald was. Rekenend op Engeland, dat in deze streken nog altijd tegenover Frankrijk zijn invloed trachtte te vestigen, ja ten slotte met Engeland nauw verbonden, verklaarde hertog Willem zich leenman van koning Richard II, zeide Bourgondië en Frankrijk, die de Hertogin van Brabant steunden, den oorlog aan en trachtte ook den duitschen Koning, Wenzel, zoon en opvolger van Karel IV,

---

[1]) Zie hierover Ernsing, Wilhelm III von Jülich (Paderborn, 1885), S. 28 ff. Ook Lindner, Gesch. des D. Reichs unter König Wenzel II, S. 86 ff.; Leroux, l. l., p. 72.

die reeds vroeger betrekkingen met Engeland had aangeknoopt en zijne zuster aan Richard II had verloofd, voor zijne zaak te winnen. Hij scheen de ziel eener nieuw engelsch-duitsche alliantie te zullen worden, gelijk eenmaal Willem III van Holland was geweest. Maar de tijden waren veranderd, Eduard III en Lodewijk van Beieren leefden niet meer.

Koning Wenzel, de erfgenaam van Karel IV, was niet alleen de opvolger van zijn gelijknamigen oom, den Hertog van Brabant en Luxemburg, in dit laatste gewest geworden maar had ook aanspraak op de opvolging in Brabant en Limburg, die door zijn oom eenmaal, in 1357 reeds, in overleg met de stenden van het hertogdom aan het luxemburgsche geslacht was toegezegd. Ware de duitsche Koning een krachtiger vorst, een man met meer staatkundig inzicht geweest, hij had zich de verwikkelingen in deze streken meer aangetrokken, hij had zich krachtig tegen de aangroeiende bourgondische macht verzet. Zijn gebrek aan belangstelling, zijne algemeene krachteloosheid deden Brabant ten slotte voor zijn geslacht verloren gaan en bevorderden de vestiging der bourgondische macht in deze streken tot groot nadeel des duitschen Rijks.

Aan dezen bondgenoot had Willem van Gelre dus ten slotte weinig en de zonderlinge koning Richard II van Engeland kon geen trouwer helper heeten.

Daarentegen begreep Philips van Bourgondië het belang van zijne dynastie beter en steunde de Hertogin van Brabant met alle macht, waarover hij kon beschikken, dat wil zeggen niet alleen met die zijner eigene talrijke bezittingen en vasallen maar ook met de gansche macht van den jongen Koning van Frankrijk, wiens invloedrijkste voogd hij was.

Het jaar 1387 ging voorbij in kleine schermutselingen en onderhandelingen maar het volgende zag een groot brabantsch-bourgondisch leger voor Grave, dat evenwel door eene schitterende zege van den dapperen hertog Willem bij Ravestein werd uiteengedreven.

Voor die nederlaag der fransche politiek in deze streken moest wraak genomen worden. Dat gevoelde Philips, dat gevoelde de fransche adel met hem. Een fransch leger, dat op tusschen 60 000 en 100 000 man wordt geschat, verscheen in September 1388 na een moeielijken tocht door de Ardennen (op verzoek der Hertogin vermeed men Brabant, dat door dezen doortocht veel nadeel zou geleden hebben) in het

Guliksche om den jongen engelschgezinden onruststoker dwars door het gebied zijns vaders heen, waar hij eenmaal ook Hertog zou worden, op te zoeken en voor zijn overmoed te straffen. De vader smeekte den jongen koning Karel VI van Frankrijk, die zelf het leger aanvoerde, dat de schande, zijn oom van Bourgondië aangedaan, zou wreken, om genade en trachtte hem gunstig te stemmen voor zijn zoon.

Deze was niet van plan zich zoo gemakkelijk te onderwerpen. Hij had zijne geldersche vestingen sterk doen bezetten en plaagde nu het fransche leger zeer door kleine strooptochten en schermutselingen, die hij in verbintenis met de toen in de Maas- en Rijnstreek talrijke rondzwervende ruiterbenden [1]), de Linfars, ondernam. Het groote fransche leger kon zich in het ongunstige jaargetijde weldra slechts met moeite in het arme guliksche gebied handhaven, hoewel de Hertogin van Brabant uit Maastricht dagelijks levensmiddelen liet aanvoeren. En een grooten slag wilde de Hertog van Gelre maar niet leveren; slechts bij uitzondering vertoonde hij zich in de buurt van het vijandelijke leger, te Roermond en elders. Ook de pogingen zijns vaders om tusschen den Koning en den hardnekkigen zoon te bemiddelen werden standvastig door den laatste afgewezen. Eerst den 12den October gaf Gelre aan de dringende beden van den Aartsbisschop van Keulen gehoor, ook om de landen aan den Rijn te verlossen van den plaag der fransche legerbenden, die steeds verder in den omtrek stroopten ten einde den hongerdood te ontkomen: hij sloot vrede met Bourgondië en Frankrijk en gaf Grave over aan den Koning, die de stad wederom aan de Hertogin overdeed, onder voorwaarde dat de Heer van Kuik, de vriend van Gelre, op nieuw met haar beleend werd. Den volgenden dag verscheen de jonge Hertog van Gelre in het fransche kamp zonder zich evenwel te vernederen voor den machtigen Koning, die hem in weerwil zijner overmacht toch eigenlijk niet had overwonnen.

Zoo was het recht van Brabant op Grave erkend maar noch Bourgondië noch Frankrijk kon op dezen veldtocht roem dragen. Er bleek

---

[1]) Zij waren losse benden, afkomstig van fransche en engelsche legers, die elkander in den nog altijd nu eens krachtiger dan een minder krachtig gevoerden krijg tusschen Engeland en Frankrijk hadden bestreden. Vooral sedert den vrede van Bretigny (1360) hadden deze benden, te huur voor ieder, die hen wilde betalen, in West-Europa een groote rol gespeeld. Vgl. boven, blz. 23.

echter uit, hoezeer Bourgondië zich de brabantsche belangen aantrok.

Hertogin Johanna, steeds nauwer met Bourgondië en Frankrijk verbonden, heeft nog 18 jaren lang tot op hoogen leeftijd over Brabant geregeerd. Die nauwe verbintenis had reeds voor Bourgondië's Hertog een groot voordeel opgeleverd door het huwelijk van zijn oudsten zoon en dochter met de dochter en den oudsten zoon van den machtigen en geëerden hertog Albrecht van Holland en Henegouwen. Dit huwelijk was door de bemiddeling der brabantsche Hertogin in 1385 tot stand gekomen. Zij was ook de tusschenpersoon geweest bij het gelijktijdige huwelijk van den jongen franschen Koning met eene beiersche prinses, de later zoo beruchte Isabeau. Meer en meer wendde zij zich af van de Luxemburgers, de verwanten van haren overleden man, om hare landen den Bourgondiër in handen te spelen. In 1389 verpandde zij geheele stukken van haar hertogdom aan hertog Philips. Een jaar later herriep zij plechtig de akte, waarbij het erfrecht op Brabant aan het luxemburgsche Huis was verzekerd, en droeg de opvolging in hare landen over aan hare nicht, de vrouw van den Hertog van Bourgondië, en aan dezen zelven, als Graaf en Gravin van Vlaanderen (28 September 1390). Zij behield het vruchtgebruik van het hertogdom nog voor haar leven.

Hiermede was Brabant voorgoed bij Bourgondië aangesloten. De oude Hertogin, de regeering moede, stond in 1396 Philips ook Limburg af bij gelegenheid van een bezoek te Parijs om de opvolging in hare landen te regelen [1]) en eindelijk in 1404 haar gansche gebied aan de weduwe van den toen reeds gestorven vorst. Deze verhief nu haren tweeden zoon, Antonie van Bourgondië, tot regent van het hertogdom. Hij werd bij den dood der oude Hertogin, die den 1sten December 1406 overleed, door de brabantsche en limburgsche stenden als Hertog van Brabant en Limburg erkend onder voorwaarde van goedkeuring der Joyeuse Entrée.

Het Huis van Luxemburg had weinig gedaan om dezen uitslag te verhinderen. De krachtelooze Wenzel protesteerde slechts zwakjes tegen dit alles bij gelegenheid van een aanbod, nog van Philips den Stoute, om Antwerpen weder bij Brabant te voegen, mits Antonie door de Brabanders als erfgenaam van dat hertogdom werd erkend. De stenden van Brabant, hoezeer ook op de teruggave van Antwerpen belust,

---

1) Lindner, II, S. 301.

aarzelden hierin te treden met het oog op het eenmaal met Karel IV gesloten luxemburgsche erfverdrag, dat ook door koning Wenzel nog werd gehandhaafd, al was het slechts in naam.

Met Wenzel's afzetting in 1400 verviel de macht der luxemburgsche familie in het Rijk zoozeer, dat het niet noodig scheen haar nog langer te ontzien. Haar krachtigste vertegenwoordiger, de latere duitsche koning Sigismund, was voorloopig niet in staat zich in deze streken te doen gelden. De zaak van Brabant scheen reeds bij de afzetting van Wenzel in die mate beslist, dat de keurvorsten spraken van de gepleegde vervreemding van dit hertogdom als een der redenen van hun optreden tegen den Koning [1]). In de verwarring der volgende jaren kon de nieuwe duitsche Koning, Ruprecht van de Paltz, den overgang aan Bourgondië niet beletten, ja zag dezen niet ongaarne, als een nadeel voor de Luxemburgers, zijne vijanden. Feitelijk waren Brabant en Limburg losgescheurd van het Rijk en maakten een deel uit van de wordende bourgondische monarchie in de Nederlanden, die nu reeds de twee machtigste staten in het Zuiden onder haar bedwang had.

HOOFDSTUK III.

DE VOLKSBEWEGING IN HET LUIKSCHE.

Ook het luiksche bisdom ontsnapte niet aan de groote democratische bewegingen der eeuw, tegen de heerschappij der oude geslachten gericht. Tallooze opstanden worden in de luiksche geschiedenis dier dagen vermeld, tallooze gevechten zijn er geleverd, verscheidene verdragen tusschen de partijen gesloten, die nu eens de eene, dan weder de andere partij in het voordeel stelden. En niet alleen de steden werden door de partijschappen geteisterd, ook het platteland zag voortdurend twee groote partijen onder den inlandschen adel elkander bestoken: de Awans en de Waroux.

Deze laatste partijschappen schijnen uitgebroken te zijn in 1297 bij gelegenheid van een huwelijk, door een jongen Waroux gesloten

---

1) l. l. II, S. 435.

met eene lijfeigene van de familie der Awans, die bezwaar maakten tegen den overgang der goederen van hunne lijfeigene aan den jongen edelman. Daaruit ontstond eene veete, die eene eeuw lang het noordelijk deel van het bisdom aan verwoesting en plundering blootstelde en zich herhaaldelijk ook in de stad Luik zelve deed gevoelen. De Awans stonden gewoonlijk op de zijde der gilden, de Waroux daarentegen op die der geslachten.

De Bisschoppen waren niet machtig genoeg om de partijschappen te bedwingen, al was hunne landsheerlijke macht aanzienlijk vergroot door de toevoeging van het vroeger alleen in leenverband met het bisdom staande graafschap Looz, waar in 1336 de grafelijke familie in de mannelijke lijn was uitgestorven. Wel slaagde de neef van den laatsten Graaf, heer Dirk van Heinsberg, er nog in het land te behouden, tot ergernis van het luiksche domkapittel, dat zich zeer beklaagde over de houding van bisschop Adolf van der Mark in deze zaak, maar na Dirk's dood in 1361 hernieuwde het kapittel zijne aanspraken, verjoeg den laatsten pretendent met hulp van bisschop Jan van Arkel en vereenigde het grondgebied van het graafschap voor altijd met het bisdom, waarvan het sedert een onafscheidelijk deel uitmaakte. Het platteland van Looz behield zijn eigen recht; in Sint-Truyen bleven de Abt aldaar en de Bisschop de souvereiniteit over de stad deelen, gelijk ook Maastricht slechts voor een gedeelte aan den Bisschop behoorde.

Tegenover deze aanwinst stond het verlies van het belangrijke Mechelen, oudtijds eene bezitting van het kapittel van St. Lambert te Luik maar reeds lang zoo goed als onafhankelijk onder de familie Berthout. Het recht op deze belangrijke stad werd in 1333 door Bisschop en kapittel aan Vlaanderen verkocht, altijd nog als leen van Luik, een leenverband, dat evenwel spoedig niet meer werd erkend.

Ook het bisdom Luik kreeg zoo in deze eeuw zijn definitieven omvang.

In hooge mate ondervond Luik in deze eeuw van beroering, dat de geestelijke heerschappij schaduwzijden van beteekenis had. De voortdurend afwisselende landsheeren, telkens uit verschillende familiën gekozen, hadden niet alleen geene gemeenschappelijke dynastieke belangen maar zagen ook het belang van hun tijdelijk vorstendom op zeer verschillende wijzen in. Wat bekommerden zij zich om het lot van hun opvolger? Had hun voorganger zich om hen bekommerd?

En het was er verre vandaan, dat het belang der Kerk aan hunne handelingen eene zekere vaste richting zou hebben gegeven, dat deze zelve hen zou hebben geleid langs een bepaalden weg. De Kerk dier dagen toch verkeerde in den jammerlijken toestand, te weeg gebracht door het verblijf der Pausen te Avignon: zij was in de 14de eeuw eene macht in handen van den franschen Koning, voorzoover zij ten minste zich nog om den Paus bekommerde; voorzoover zij dit niet deed, behielden de hooge prelaten geheel en al de vrije hand in hun gebied, zoowel als in hun kerkelijk leven en in hun kerkelijk bestuur.

Bisschop Jan van Enghien maakte in 1288 plaats voor den vlaamschen gravenzoon Jan van Vlaanderen; de laatste nog vóór het einde der eeuw voor Hendrik van Châlons, die tegenover de patricische geslachten in zijne steden op de gilden steunde en deze zich krachtig liet organiseeren. Zoo deden ook Adolf van Waldeck, zijn opvolger, en Thibaut van Bar, die keizer Hendrik VII naar Italië volgde en er den dood vond. Adolf van der Mark daarentegen zocht tegen de machtige gilden weder hulp bij de patriciërs en hunne vrienden, de Waroux. Langer dan dertig jaren heeft deze rumoerige Bisschop onder voortdurende moeielijkheden en burgertwisten het bewind gevoerd. Men zegt, dat hij stierf (1345) in een aanval van woede over een opstand der Luikenaars. Zijne landsheerlijke macht was in den jammerlijken partijstrijd zeer beperkt en het eerste doel van zijn neef en opvolger, Engelbert van der Mark, was daarom den invloed van den landsheer te versterken. Maar noch hij noch Jan van Arkel noch diens opvolger Arnold van Horne — de beide laatsten uit Utrecht hierheen verplaatst — konden hunne oude rechten herwinnen. Luik werd zoo goed als eene republiek, de souvereiniteit van den Bisschop beteekende weinig meer.

Eindelijk besteeg een krachtiger heerscher, Jan van Beieren, in 1390 den bisschoppelijken zetel, een lid van het machtige beiersche geslacht in Holland en Henegouwen, dat met den steeds voortdringenden Bourgondiër zoo innig verbonden was, een zoon van hertog Albrecht van Holland. Zijn loodzware hand zou eindelijk met haar volle gewicht op de Luikenaars drukken en hun toonen, dat een nieuwe tijd was aangebroken, waarin ook zij binnen de machtsfeer der Bourgondiërs zouden getrokken worden en hunne burgervrijheid ernstig zou worden bedreigd.

Die burgervrijheid was intusschen meer uitgebreid geworden dan ergens elders.

Luik, Huy, Dinant waren hier de voornaamste plaatsen. Luik, rijk aan gilden van verschillenden aard maar vooral door zijne metaalwerkers beroemd; Huy met een bloeiende wolindustrie; Dinant, uitmuntende in „dinanderies", waardoor zijne koperwerkers er eene gunstige positie innamen. De zege der Vlamingen bij Kortrijk in 1302 had ook hier eene geweldige gisting onder de lagere volksklassen doen ontstaan en hun bewustzijn geschonken van de kracht van hun aantal tegenover de regeerende geslachten, die de steden alleen tot hun eigen voordeel en in hunnen zin plachten te besturen.

Te Luik [1]) stelden èn de Bisschop èn het machtige kapittel van St. Lambert zich op de zijde der verdrukte bevolking tegenover de ook hen bedreigende macht der „grooten." Wederzijdsche aanvallen leidden reeds in 1302 tot gruwelijke moordtooneelen, tot brand en plundering van kasteelen en huizen. Een edelman tracht op de markt te Luik den accijns van vleesch te innen maar de hand, die hij uitstrekt naar het geld, wordt gekapt door een bijlslag van den slager, wien het behoort. Een algemeen gevecht, een oproer volgt en dagen lang is de stad het tooneel van plundering en moord. Soms gelukt het den kerkvorst de rust voor eenigen tijd te herstellen, maar spoedig daarop begint het werk der verwoesting weder op nieuw. De schoone kerkgebouwen, in de luiksche steden in de 13de eeuw gebouwd of begonnen, leden menig nadeel, ja op den dag van den 3^{den} Augustus 1312, in de luiksche geschiedenis bekend als de „Male St. Martin", viel te midden van moord en brand een voornaam kerkgebouw, dat van Sint-Maarten, als een prooi der vlammen. Honderden leden der aanzienlijke geslachten kwamen in die jaren om onder de handen der woeste gildebroeders. De Awans en de Waroux bestookten elkander heftig, totdat eindelijk de vrede van Fexhe (Juni 1315) de orde herstelde door de tusschenkomst van den nieuwen Bisschop, Adolf van der Mark.

Deze vrede was de grondslag der luiksche vrijheden. Er werd bepaald, dat de oude rechten van stad en land zouden blijven bestaan; dat de Luikenaar alleen door zijne schepenen zou worden gevonnisd; dat des Bisschops ambtenaren het recht zou hebben het huis van een

---

[1]) Vgl. Hegel, Städte und Gilden II, S. 219 ff.

moordenaar te doen verbranden en enkele bepaalde soorten van misdadigers (dieven, roovers, brandstichters, vrouwenschenders enz.) preventief gevangen te zetten. De vrede stelde bepalingen vast omtrent de bevoegdheid der bisschoppelijke ambtenaren onder toezicht van het kapittel van St. Lambert; alleen bij overeenkomst tusschen Bisschop, kapittel, adel en steden konden de oude wetten worden verzacht, uitgebreid of verminderd, m. a. w. de wetgeving kwam thans aan landsheer en stenden gezamenlijk, een feit, dat Luik ten onzent een eereplaats schenkt in de geschiedenis van de ontwikkeling der macht van de onderdanen tegenover den landsheer.

Deze vrede was het voorbeeld van nog wel twintig andere, in den loop der 14de en 15de eeuw tusschen de twistende partijen gesloten en steeds op denzelfden weg verder gaande. Recht en wet werden steeds vaster omschreven en door steeds sterker waarborgen verzekerd. De kathedraal van St. Lambert zag de verkregen vrijheden vastgehecht aan zijne pilaren, honderden kopieën werden genomen en opgeteekend bij de oude rechtsbepalingen der „Paweilhars." Dit zijn rechtsboeken, in de archieven der oude geslachten bewaard: burgerlijk recht, staatsrecht, strafrecht, procesrecht, administratief recht, van alles is in die verzamelingen te lezen. Alles te zamen vormt een reeks van rechten, die tot het einde der 18de eeuw in het bisdom gangbaar waren.

Vooral de macht van den landsheer werd besnoeid. Zijn recht van gratie werd beperkt; de verkoop van ambten, vroeger hier zoo schandelijk gedreven, verboden; het verbeurdverklaren van goederen alleen in bepaalde gevallen toegelaten; de bisschoppelijke ambtenaren moesten inboorlingen en ingeërfden zijn en de wetten en rechten bezweren, ja de drie talen — fransch, dietsch en waalsch — kennen; de Bisschop mocht geen schot- of hoofdgeld eischen, alleen vrijwillige beden vragen. De Bisschop moet weldra een eed afleggen op dit alles, op de rechten en wetten van het bisdom, op de nieuwe bepalingen, die bij eene keuze werden gemaakt. Hij deed het in handen van den deken des kapittels, dat als de beschermer der volksrechten kan worden aangemerkt, sedert de vrede van Huy in 1271 het als zoodanig noemde.

Maar het kapittel stond naar den zin der drie of vier groote steden niet altijd krachtig genoeg tegenover den Bisschop. In 1343 dwongen deze bisschop Adolf van der Mark toe te stemmen in de oprichting van het Hof der XXII, door kapittel, adel en steden tot handhaving der volksrechten gekozen. Wel verdween dit Hof spoedig weder

maar Jan van Arkel moest het in 1373 herstellen en sedert bleef het op den duur bestaan. De steden, die 14 leden kozen tegen 4, door ieder der beide andere lichamen aangesteld, hadden in dit college den grootsten invloed. Zij beperkten het voor de rust der middeleeuwsche staten zoo verderfelijke recht van veete en schaften het ten slotte af. Zij kregen deel aan de benoeming van den „mambour", den momber of voogd, die het bisdom beheerde, als de bisschoppelijke stoel ledig was. Zij waren het vooral, die de groote rol speelden bij het opmaken der vredesverdragen en het regelen der wetgeving.

En in die steden wint de democratie voortdurend veld. Na den Male St. Martin bevestigt de vrede van Angleur van 1313 in de stad Luik het recht der gilden om met de „grands" de stad te regeeren: de overheid wordt door ieder voor de helft gekozen. Wel trachtte Adolf van der Mark de macht der gilden te breidelen door hun in 1331 een nieuwe organisatie op te leggen, waarbij alleen de Raad hen kon bijeenroepen en waarbij hunne bevoegdheid om te spreken over stadszaken werd beperkt tot drie dingen: oproeping van de landweer, instelling van belastingen, uitschrijving van leeningen. Wel trachtte hij hunnen invloed te verzwakken door eene keuze van den Raad in drie trappen voor te schrijven. Maar de woelingen van 1343 wierpen deze bepalingen omver en herstelden het recht van vrije bijeenkomst onder eigen gekozen dekens en van vrije bespreking der politieke zaken. De 32 gilden — wier aantal in 1297 nog slechts 12 bedroeg — werden onder Jan van Arkel wederom toongevend in de stad, zoozeer zelfs, dat in 1384 de „grands" ook van hun tot nu toe behouden recht op de benoeming van de helft der magistraten vrijwillig afstand deden en eene zoo goed als volledige gildendemocratie hare heerschappij aanving: de gilden oefenden voortaan contrôle op het stadsbestuur van de twee burgemeesters en den Raad der 64 gezworenen.

Zoo ging het ook te Huy, te Dinant en te St. Truyen. Te Dinant werd in 1348 eene constitutie ingesteld, die de regeering der stad in handen bracht van de drie leden der bevolking — de oude geslachten, de kleine gilden en de koperslagers — zoodat hier de gilden, hoewel mèt elkander oppermachtig, toch de „grands" niet geheel en al op zijde schoven [1]). Ook te Huy en St. Truyen verkregen de hier

[1]) Pirenne, Histoire de la const. de la ville de Dinant, p. 34 suiv.

talrijke wevers en de andere gilden de alleenheerschappij niet vóór het begin der 15de eeuw [1]).

Tegenover zulk eene machtige democratie stond de zeventienjarige elect Jan van Beieren, toen hij in 1390 den bisschoppelijken troon beklom. De vurige jongeling [2]) had al zeer weinig van een geestelijk heer. Hij was een ridder van top tot teen, rumoerig, driftig, dapper, oorlogzuchtig, hebzuchtig, prachtlievend — kortom, meer een ruw krijgsman dan een Bisschop. Priester is hij nooit geweest, deze kerkvorst. Weldra lag hij dan ook met zijne stad Luik overhoop en moest steun zoeken bij zijn machtigen bloedverwant van Bourgondië, den heul en steun van alle bedreigde vorsten in deze streken. De stad Luik wapende zich tegen hem, de partij der „Haydroits” verhief zich tegen zijne aanspraken en noodzaakte hem reeds in 1393 naar Diest de wijk te nemen. Maar hij keerde terug bij minnelijke schikking.

De tegenzin tegen dezen zonderlingen kerkvorst werd in Luik evenwel steeds grooter, vooral toen hij zich steeds meer een heerschzuchtig en doorzettend man toonde. Langzamerhand vond de partij der Haydroits ook in de andere steden van het bisdom aanhangers, vooral uit haat tegen zijn nieuw ingericht gerechtshof. Hij moest in 1403 nog eens de stad verlaten en resideerde sedert afwisselend te Maastricht en te Huy. Slechts met moeite en door energiek optreden wist hij kleine maar dreigende volksbewegingen, ook te Luik, persoonlijk te bedwingen. Maar de Haydroits bleven een groot gevaar voor zijne macht en spanden onophoudelijk tegen hem samen. Een nieuwe opstand in 1406 verjoeg hem met zijne aanhangers wederom uit de stad, ontzette hem van zijn ambt en verhief Dirk van Horne in zijne plaats. Hij zelf week naar Maastricht, waar de Luikenaars hem belegerden.

Toen kwamen hertog Jan Zonder Vrees van Bourgondië en hertog Willem van Holland en Henegouwen hunnen zwager en broeder te hulp. De Luikenaars, geleid door hunnen „mambour”, den heer van Perwez, spanden al hunne krachten in en leverden, 15 000 man sterk, den overmachtigen bourgondisch-hollandschen ridderbenden slag bij Othée (23 September 1408). Zij werden geslagen evenals de Vlamingen bij Roosebeke en evenals deze vernietigd. Twee dagen later verscheen

---

1) Hegel, l. l. II, S. 223.

2) Over hem vooral Von Löher, Jakobaea von Bayern, (Nördlingen, 1862), I, S. 205 ff.

de verbitterde Elect voor zijne hoofdstad en eischte onderwerping, die onmiddellijk werd beloofd. Eene deputatie, die hem deze kwam aanbieden en enkele aanvoerders kwam uitleveren, zag ze allen door beulshanden om het leven gebracht. Velen werden te pletter geworpen in de naburige steengroeven. Anderen werden rug aan rug gebonden en in de Maas verdronken. Zeer velen werden onthoofd. Zoo woedde de gevreesde „Jan Zonder Genade" tegen de opstandelingen.

Van Luik ging het naar Huy en Dinant, welke plaatsen ontmanteld werden en niet minder wreed moesten boeten voor hare aan Luik verleende hulp. Bij besluit van den 24sten October 1408, door de drie vorsten te Rijssel genomen, werden daarop alle oude rechten van stad en land opgeëischt om onderzocht te worden. Geen enkel nieuw recht mocht voortaan worden verleend dan met toestemming der beide vorsten van Bourgondië en Henegouwen of van hunne opvolgers. Alle dekens, gezworenen, burgemeesters, of hoe de bestuurders van gilden en gemeenten meer heeten mochten, werden afgeschaft; voortaan zouden er in het Luiksche alleen landsheerlijke „baillis" of „prévôts" zijn. De Bisschop zou jaarlijks in iedere stad de schepenen benoemen, die hem alleen verantwoording schuldig zouden zijn. Alle gilden en broederschappen werden vernietigd; hunne banieren, de trots der stedelingen, moesten uitgeleverd worden. Raad en volksbijeenkomst werden afgeschaft en alle samenwerking der steden onderling verboden, tenzij de Bisschop ze goedkeurde.

Zoo werd het luiksche land aan de alleenheerschappij van den Bisschop onderworpen met hulp van den bourgondischen Hertog, wiens invloed daardoor ook in de Maasstreek voorgoed was gevestigd.

Maar niet alles, wat door de drie vorsten besloten was, kwam in werking. Keizer Sigismund van Duitschland, die met bekommering de bourgondische macht in deze streken zoo snel zag stijgen, bewerkte op zijne reis hierheen in 1417 de teruggave der rechten van stad en land; verscheidene gilden konden zich spoedig daarna weder van de nederlaag herstellen en ontvingen hunne rechten terug. Toch had de wreede strafoefening schrik genoeg verwekt om voor de eerstvolgende jaren de democratische beweging in het bisdom te onderdrukken. Het vertrek van den Elect om in Holland een nieuwe kroon te zoeken verloste eindelijk de Luikenaars nog in 1417 van zijne heerschappij, van den druk zijner zware hand.

Maar daarmede hield de bourgondische invloed in het Luiksche

niet op te bestaan. De luiksche Bisschoppen zijn sedert afhankelijk van den machtigen vorst, wiens gebied het hunne weldra aan alle zijden omsluit. De bloedige worsteling van 1408 zou ook niet de laatste zijn tusschen de steden van het bisdom en de monarchie van Bourgondië: het was de eerste van eene reeks, die weldra den bloei der industrie in de steden aan de Maas zou knakken. Wat een Jan Zonder Vrees en een Jan Zonder Genade waren begonnen, zou een Karel de Stoute voltooien.

HOOFDSTUK IV.

LUXEMBURGSCHE EN NAMENSCHE TOESTANDEN.

Het uitgestrekte maar weinig bewoonde gewest Luxemburg, te ver gelegen van de toenmalige groote verkeerswegen, de hoofdrivieren, en door zijne bosschen en bergen evenmin geschikt voor den aanleg van landwegen voor het goederenverkeer — de route tusschen Metz en Aken alleen was er de eenige verkeersweg van beteekenis — heeft geen beteekenis voor de groote volksbeweging der 14de eeuw.

De eenige belangrijke stad, die het bevatte, de gelijknamige hoofdstad, toen reeds beroemd door hare onvergelijkelijk sterke ligging op den rotskegel, die oprijst uit het dal der Alzette, had geen andere industrie dan die, welke de behoefte eener omwonende landelijke bevolking medebrengt; zij was — hoewel aan den ouden weg tusschen Aken en Metz gelegen — niet veel meer dan een vaste burcht, waar de omliggende boeren zich redden konden in geval van nood. Niet meer was ook Arlon aan de idyllische Semoy, waar enkele huizen zich in de schaduw van den burcht begonnen te verheffen. Nog onbelangrijker was het kleine La Roche aan de wilde Ourthe.

Semoy, Ourthe, Alzette, Sure, dat waren de riviertjes, wier dalen der spaarzame bevolking ter bewoning strekten. In het Zuid-Oosten stroomde de Moezel tusschen Metz en Trier door luxemburgsch gebied en verschafte aan het sterke Diedenhofen, om een oud keizerlijk slot, ten minste nog eenige beteekenis. Maar de Moezelhandel ging er voorbij en pogingen om te Diedenhofen, later meer en meer met den waalschen naam Thionville genaamd, een tol te vestigen, mislukten door den tegenstand der naburige groote steden.

Op de hoogvlakten verhieven zich, gelijk in het Zuid-Oosten van Luik en in het limburgsche, de kasteelen van den inheemschen adel, ware arendsnesten soms, om welke zich de legenden der Vier Heemskinderen als middelpunt bewogen, sagen, die de gansche Nederlanden door bekend waren. Nog vertelt hier de landman de dichterlijke verhalen, vastgeknoopt aan de schilderachtige ruïnen, die zich op de rotsen vertoonen. Nog zweeft hier de herinnering in de lucht aan de bloedige veeten der Lorreinen, aan de everjacht van Begge en aan Fromondijns gevechten met de Saracenen; aan het wonderbaarlijke ros Beyaert, dat met menschenverstand was begaafd; aan den drinklustigen Renout van Montalbaen en de wonderlijke avonturen van den dapperen Maleghijs. De adel was hier van alle nederlandsche gewesten het machtigst en hield de dun gespreide boerenbevolking in eene afhankelijkheid, grooter dan ergens elders.

Hoe het er in Luxemburg uitzag, wordt vooral duidelijk door de verhalen omtrent den grooten tocht van het machtige fransche leger dwars door de Ardennen naar Gulik in 1388 [1]).

Een paar duizend arbeiders moesten vooruit gezonden worden om door de bosschen bij Chiny en Neufchateau het leger den weg te banen, het terrein voor de 12 000 meegevoerde karren begaanbaar te maken. Voorbij het oude klooster Orval, welks schilderachtige overblijfselen nog voorhanden zijn, drong het leger in moeielijke marschen, dagelijks slechts een paar mijlen vorderend, naar Bastogne door langs de passen der wilde Ardennen, toen alleen bewoond door menigten van grof wild en verspreide kolenbranders. Froissard beschrijft ons in levendige kleuren de natuur dezer woeste landstreek. Nog bezwaarlijker was de terugtocht tegen half October, toen de bergbeken door aanhoudende regens waren gezwollen, de rotsen glad en glibberig, de wegen zoo goed als onbruikbaar waren. De Ardenner adel maakte van de gelegenheid gebruik om het terugtrekkende leger te benadeelen, de nablijvers te plunderen of op rantsoen te stellen, de achtergelaten wagens vol buit te berooven.

In deze streken kon geen sprake zijn van gildebewegingen, van volksvrijheden, van zelfregeering.

Toch heeft Luxemburg in de geschiedenis der 14de eeuw eene rol gespeeld. Dat dankte het aan zijne beheerschers, vooral aan den

---

[1]) Zie boven, blz. 44.

grooten graaf Hendrik V, als Hendrik VII den eersten en beroemdsten Keizer uit het luxemburgsche Huis. Zijne verheffing dankte hij behalve aan den goeden naam, dien hij zich verworven had als bedwinger van den roofzuchtigen adel in zijn graafschap, voornamelijk aan zijn broeder Boudewijn, aartsbisschop van Trier. Ofschoon machtige vorsten als de broeder des Konings van Erankrijk, als de Hertog van Oostenrijk, naar de waardigheid dongen, slaagde de handige kerkvorst er in zijn eigen broeder in November 1308 tot opvolger van den vermoorden koning Albrecht van Oostenrijk te doen verliezen.

Gehuwd met Margaretha van Brabant, door vriendschappelijke gezindheid met Frankrijk verbonden, was koning Hendrik VII ook door zijne persoonlijke hoedanigheden zeer gezien in het Rijk en heeft in zijne korte regeering zich grooten roem verworven. Hij heeft weder getracht het duitsche koningschap in Italië te vestigen. Dante heeft er in onsterfelijke verzen den roem van den duitschen „Arrigo" bezongen; hij en zijne edele gemalin hebben zich overal, waar zij zich vertoonden, sympathie weten te verwerven. Schitterend was zijn tocht door het schoone italiaansche land, waar hem de ijzeren Lombardenkroon en die eens Keizers van het Heilige Roomsche Rijk wachtten. De partij der Ghibellinen ontving hem er met geestdrift als den redder, die het ongelukkige Italië verlossen zou van den eindeloozen strijd der partijen. In 1312 liet hij zich door drie kardinalen te Rome tot Keizer kronen.

Maar reeds had het moordende klimaat vele zijner metgezellen, ook zijne trouwe gemalin ten offer gekozen. Reeds in Augustus 1313 is hij hen gevolgd, door hevige koortsen gesloopt. Te Pisa ligt hij begraven.

Voor zijn graafschap was zijne korte regeering van grooten invloed geweest. Hij had om de zwakke macht van zijn geslacht in het Rijk te versterken zijn zoon Jan uitgehuwd aan de erfgenaam van Boheme, Elizabeth. Te Spiers was de jonge luxemburgsche Graaf door zijn vader met de boheemsche landen erfelijk beleend (1310). Hij had zijn nieuw koninkrijk, dat hem door hertog Hendrik van Korinthië betwist werd, met de wapenen in de vuist veroverd. Ook Moravië onderwierp zich aan zijn gezag.

De vereeniging van Luxemburg met Boheme na den dood van keizer Hendrik was voor het kleine graafschap geen voordeel. Koning Jan, een beroemd ridder, het voorbeeld van velen in zijn tijd, zwierf

van veete tot veete, van avontuur tot avontuur, van tournooi tot tournooi en was een der trouwste bondgenooten van den nieuwen duitschen Koning, Lodewijk van Beieren. Italië en Polen, Frankrijk en Duitschland zagen binnen hunne grenzen de edele figuur verschijnen van den Luxemburger, die eene groote rol speelde in het Rijk.

Zelfs zijne blindheid in later dagen ontnam hem zijne beteekenis niet. Hij sneuvelde in 1346 in den befaamden slag bij Crécy, waar hij, de blinde, onwillig zich in zijne tent terug te trekken, zich door twee ridders in het hevigste slaggewoel liet leiden en met hen het leven liet. Men vond hem, zijn paard vastgebonden aan die zijner beide metgezellen, alle drie doorboord door engelsche pijlen, want hij had er gestreden in het fransche leger gelijk zijne sympathie altijd met Frankrijk, met fransche zeden en gewoonten was geweest. Zijn ridderlijk devies „Ich dien" werd overgenomen door den beroemden Prins van Wales, den Zwarten Prins, door wien het eene vaste plaats in het wapen der engelsche troonopvolgers verkreeg.

Nog vóór zijn dood had hij de duitsche kroon, die, ware hij niet blind geweest, zeker binnen zijn eigen bereik geweest zou zijn, aan zijn zoon Karel verschaft, nadat hij zich na lange aarzeling van Lodewijk van Beieren had afgewend. Karel, vroeger Wenzel geheeten maar naar zijn oom, koning Karel IV van Frankrijk, herdoopt, huwde met eene nicht van den eersten Koning uit het huis van Valois, dat in 1328 den franschen troon beklom. Hij was te Parijs opgevoed evenals de meeste zijner voorvaderen, Graven van Luxemburg. Hij werd een der geleerdste en tevens een der bekwaamste vorsten van zijn tijd, een van de grootste staatslieden der 14de eeuw. In 1346 werd hij door de tegenpartij van Lodewijk van Beieren tot Koning gekozen en volgde dezen vorst bij diens dood in het volgende jaar zonder veel tegenspraak op. Ook hij dankte zijn koningstitel niet het minst aan aartsbisschop Boudewijn van Trier, nog altijd het politieke hoofd der luxemburgsche familie. Hij gaf dan ook de luxemburgsche landen den Aartsbisschop in pand, ter belooning voor de bewezen diensten.

Over het algemeen stelde koning Karel weinig belang in het graafschap dat hij eigenlijk alleen beheerde als voogd over zijn halven broeder Wenzel, wien het door zijn vader vermaakt was. Eerst in 1353 werd het door Trier aan Wenzel overgegeven. Kort daarna, in Maart 1354, verhief Karel het graafschap met toestemming der aanwezige keurvorsten en rijksvorsten te Metz tot een hertogdom. Dit

verkreeg bij een Gouden Bul het voorrecht, dat de vrije bewoners niet wegens de schulden van den Hertog zouden gearresteerd worden.

Hertog Wenzel, gehuwd met Johanna van Brabant, vereenigde, gelijk wij weten [1]), de beide hertogdommen ten slotte onder zijn bestuur. In 1364 bracht hij door aankoop het graafschap Chiny aan Luxemburg. Hij verkreeg van zijn broeder bovendien de landvoogdij in den Elzas. Zoo vormde zich ook in de Nederlanden het begin eener omvangrijke luxemburgsche dynastieke macht, waarop Karel IV bij zijne handelingen ten opzichte van de Nederlanden in de eerste plaats dacht te steunen. Luxemburg in het Westen, Boheme in het Oosten zouden zijne vaste punten in het Rijk worden.

Wij zagen reeds, hoe jammerlijk dit plan mislukte.

Wenzel had den landvrede in deze streken des Rijks moeten beschermen en scheen door zijne vrij uitgestrekte heerschappij daartoe wel in staat te zijn, waarom zijn broeder hem dan ook het rijksvikariaat had opgedragen, m. a. w. hem tot zijn plaatsvervanger in deze landen had aangesteld, wat niet onnoodig was, daar de Keizer zich meestal te Praag bevond, zoo goed als buiten het eigenlijke Rijk. Wenzel was dan ook de ziel der landvredebonden, die in zijn tijd een einde trachtten te maken aan het roofridderschap en de wanorde in de streken tusschen Maas en Rijn [2]). Was niet de Hertog van Brabant de erfgenaam der oude Hertogen van Lotharingen? Eischte niet sedert twee eeuwen de Hertog van Limburg het beschermheerschap over de veiligheid van den koopman tusschen Maas en Rijn?

Het zag er met die veiligheid toen treurig uit, „want id ovel steit imme lande ind vele ongevoichs ind gewalt geschiet is ind deegelix geschuyt upter straissen ind imme lande deme coufmanne, den pilgrimen, paffen ind rittern ind andren luden, heymschen ind vrempden, bi gevenknisse, bi royve, bi morde ind bi brande heymlich ind offenbaire" [3]). De talrijke roofridders plunderden naar hartelust den voorbijtrekkenden reiziger, vochten hunne bloedige veeten onderling en tegen de naburige vorsten en steden uit, ja deze zelve lieten hier elkander niet met rust. De staatkundige en wijze doch niet krachtige Keizer bevorderde daarom zeer het sluiten van groote verbonden tus-

[1]) Zie blz. 34.

[2]) Kelleter, Die Landfriedensbünde zwischen Maas und Rhein im 14 Jahrh. (Paderborn, 1888).

[3]) Lacomblet, Urkundenb. III, 496.

schen de leidende vorsten en steden tot handhaving van orde en rust. Keulen en Aken geven er zich veel moeite voor en hertog Wenzel deed ijverig mede, waar het gold roofkasteelen te slechten en roovers te straffen. Hij en de Hertogen van Gulik, de Aartsbisschoppen van Keulen en de Heeren van Valkenburg waren de voornaamste leden dezer landvredebonden, die van 1351 tot 1387 inderdaad veel goeds stichtten, vele roofburchten deden verdwijnen en vele onruststokers verwijderden.

Maar de gevangenneming van Wenzel bij Baesweiler in den slag tegen den Gulikschen Hertog, de voortdurende twisten ook tusschen andere leden, het gebrek aan leiding in den bond bewijst, dat de tijden voor zulke vredebonden niet rijp waren of.... de leidende vorsten niet krachtig genoeg.

Met den dood van dezen eersten Hertog werd de toestand van Luxemburg niet beter.

Een erfverdrag van 1357 had ingeval van Wenzel's kinderloos overlijden de opvolging in diens hertogdom aan de nakomelingen van keizer Karel IV verzekerd en zoo nam diens zoon, koning Wenzel, dan ook in 1383 bij den dood van zijn luxemburgschen oom, bezit van het erfdeel zijner voorvaderen. Maar hij had alleen oog voor zijn geliefd Boheme en liet Luxemburg na zijne huldiging aldaar aan zijn lot over. De krachtelooze Koning belastte weldra zijn jongsten broeder Johan, Hertog van Görlitz in Silezië, met het stadhouderschap in het afgelegen hertogdom. Maar ook deze bekommerde zich weinig om het land, en verliet het spoedig weder. Later kreeg 's Konings neef, markgraaf Joost van Moravië, het hertogdom in pand (1388).

Op deze wijze toonde Wenzel ook ten opzichte van zijn stamland geen oog te hebben voor de gevaren, die de luxemburgsche dynastie van de zijde van Bourgondië bedreigden [1]). Het doel, dat Karel IV met zijn erfverdrag had trachten te bereiken, was volkomen gemist. Hier was geen krachtige steun voor de macht van zijn geslacht opgekomen. Ook markgraaf Joost heeft het arme Luxemburg nooit anders beschouwd dan als een aanhangsel van zijne moravische landen, alleen van belang, voorzoover hij er eenig geldelijk voordeel uit kon trekken.

Het is dan ook geen wonder, dat de fransche Koning bij zijn veld-

---

[1]) Lindner, Gesch. des D. Reiches unter König Wenzel I, 233 ff.; II, 137.

tocht in 1388 niet schroomde dwars door Luxemburg naar Gulik te trekken: het ongelukkige land had in zijne omgeving nergens steun te wachten.

Het scheen zelfs een oogenblik, dat hier de groote strijd tusschen de vijandige huizen Orleans en Bourgondië zou uitgevochten worden. De Markgraaf toch deed het pand op zijne beurt weder over aan den franschen Prins Louis van Orleans, den vijand der Bourgondiërs, die het tot zijn dood in 1407 bezat maar zich er niet eens vertoonde. Toen ging het weder over aan markgraaf Joost.

De eenige huwbare vorstin uit het lichamelijk zoowel als geestelijk zwakke familie was in die dagen Elizabeth van Görlitz, dochter van hertog Johan, den ouden bezitter van Luxemburg. Met deze vorstin nu trad in 1409 Antonie van Bourgondië, de nieuwe Hertog van Brabant en Limburg, in het huwelijk en Wenzel, toen niet meer Koning van het duitsche Rijk maar als zoodanig afgezet en nog alleen Koning van Boheme, stond beiden Luxemburg in pand af, mits zij de rechten van markgraaf Joost afkochten. Dit geschiedde en zoo werden Luxemburg en Brabant weder vereenigd, gelijk in de dagen van hertog Wenzel en hertogin Johanna. Het huwelijk van Elizabeth van Görlitz met Antonie van Brabant en Limburg deed ook Luxemburg opnemen in den kring der landen, waarin de bourgondische invloed gevestigd werd, al duurde het nog een menschenleeftijd eer de definitieve vereeniging met de bourgondische erflanden tot stand zou komen.

Te midden van deze aanhoudende wisselingen in het bestuur gelukte het den kleinen steden van het hertogdom nu en dan eenigen invloed te oefenen op den gang van zaken en bij gelegenheid van leeningen der altijd berooide Hertogen en pandheeren zich enkele belangrijke privilegiën te verwerven, zooals de steden in naburige gewesten ze reeds lang bezaten.

Iets krachtiger deed zich de volksbeweging der 14de eeuw gevoelen in het andere graafschap, dat het bisdom Luik aan de zuidzijde begrensde, in Namen, dat ook meer aan het toenmalige verkeer deel nam. Was het niet gelegen aan Maas en Sambre, hoofdwegen voor den handel, te midden van een voor de industrie belangrijke streek, rijk aan steengroeven en ijzerwerken?

Langzaam, zeer langzaam en geleidelijk slaagden de gilden van

Namen er in op het bestuur der stad invloed te verkrijgen. Ook hier zien wij tegenover de poorterij in de tweede helft der 14de eeuw gildenoproeren ontstaan, vooral in 1351. Het gevolg is het optreden ook hier van „élus” — dekens — der gilden, in het bestuur naast de ambtenaren van den Graaf en de vertegenwoordigers van de poorterij. In 1403 noemt men twee van die personen: den een gekozen door de poorterij en met den naam burgemeester onderscheiden; den ander gekozen door de gilden, die hier toen echter eerst sedert ruim eene halve eeuw op de gewone wijze schijnen ingericht te zijn.

De Graven van dit zwakke, tusschen Luik, Brabant en Henegouwen beknelde graafschap hebben weinig invloed op de geschiedenis der Nederlanden gehad. Zij waren nakomelingen van den oudsten zoon uit het tweede huwelijk van Gwy van Dampierre, Graaf van Vlaanderen. Zij toonden zich vooral dappere ridders en schitterden op tournooien en krijgstochten. Graaf Willem de Rijke, die van 1337 tot 1391 regeerde, breidde zijn gebied eenigszins uit en onderscheidde zich op menig slagveld in die woelige tijden zoowel als door het bevorderen van nijverheid en handel in zijn grondgebied. Het is dan ook niet vreemd, dat wij onder zijne regeering de gildebewegingen in zijne hoofdstad zien opkomen. De laatste Graaf van Namen uit het huis van Dampierre, Jan III, ging gebukt onder de schulden, die zijne voorgangers hadden gemaakt om hunnen rang als regeerende vorsten te midden der machtiger heeren uit hunne omgeving te kunnen ophouden en om deel te kunnen nemen aan het ridderlijke leven van hunnen tijd.

Om aan zijne schuldeischers te ontkomen zocht hij hulp bij zijn machtigen nabuur .... den Hertog van Bourgondië, die hem in 1420 zijn graafschap voor eene aanzienlijke som gelds afkocht. Graaf Jan behield zich intusschen nog voor zijn leven de regeering voor, hoewel hij zich geheel bij den Bourgondiër aansloot en diens garnizoenen op zijne voornaamste kasteelen moest toelaten. Toen deze treurige nakomeling der ridderlijke Dampierre's, de laatste van zijn geslacht, in 1429 overleed, werd zijn graafschap dan ook — en thans voor goed — aan Vlaanderen toegevoegd. Ook het graafschap Namen verviel daarmede aan het steeds groeiende huis van Bourgondië, toen vertegenwoordigd door den listigen hertog Philips den Goede.

HOOFDSTUK V.

HENEGOUWEN IN DE 14DE EEUW.

Er is geen gewest in de Nederlanden, welks historie zoozeer geleden heeft onder de verkeerde beschouwingen omtrent de nederlandsche geschiedenis in de Middeleeuwen als Henegouwen. De vereeniging van dit gewest met Holland en Zeeland in 1299 heeft in de oogen onzer geschiedschrijvers uit het Noorden de beide laatstgenoemde graafschappen — ook in de 14de eeuw reeds — op den voorgrond doen treden, terwijl daarentegen feitelijk het ridderlijke Henegouwen nog in die eeuw veel meer de aandacht der wereld trok dan de genoemde beide noordelijke graafschappen, door boeren en burgers in zoo grooten getale bewoond, die in de geschiedenis van West-Europa toen nog lang niet de plaats innamen, waarop Henegouwen trotsch kon zijn. Al waren Holland en Zeeland toen in het Noorden reeds de machtigste gewesten en hadden zij het vroeger veel belangrijkere Utrecht volkomen overvleugeld, in de gezamenlijke Nederlanden hadden zij die groote beteekenis nog niet verkregen, vooral niet in vergelijking met Vlaanderen en Brabant. En het valt bij nauwkeuriger beschouwing niet te ontkennen, dat in de 14de eeuw ook Henegouwen zijne noordelijke aanhangsels in glans nog verre overtreft.

Ook in beteekenis voor de latere geschiedenis? Het antwoord op die vraag moet ontkennend luiden.

Henegouwen is veel meer een feodale staat gebleven dan Holland en Zeeland, welker steden eene gansch andere ontwikkeling voorbereidden. De henegouwsche ridders waren de meest bewonderde van de Nederlanden. De „Hennewieren", „Hennuyers", uit de dagen van Jean Froissard zijn de eerste ridders van hun tijd. De vorsten van Henegouwen uit de huizen van Avesnes en Beieren: Willem I, als Graaf van Holland Willem III, en zijn zoon Willem II (IV); „le Duc Aubert", hertog Albrecht van Beieren, en zijn zoon Willem IV (VI); verder „messire Jehan de Haynaut", de in Holland's geschiedenis als Jan van Beaumont bekende oom van graaf Willem IV; Philippa, koningin van Engeland, Margaretha, keizerin van Duitschland, en later Jacoba van Beieren, het zijn allen namen, die een goeden klank hebben in de ridderwereld — een edel geslacht, waarmede koninklijk

bloed zich niet schaamde zich te verbinden, welks mannen en vrouwen de helden en heldinnen waren van veldslag en zeegevecht, sieraden van hof en tournooi, toonbeelden van ridderlijke deugd. Om hen heen groepeerde zich eene reeks van fiere ridders, zooals geen ander nederlandsch gewest ze kon aanwijzen. Hier, in Henegouwen, was de vaste burcht van den adel, die leefde in tal van kasteelen te midden van uitgestrekte jachtvelden. Geen handel van beteekenis had zich hier ontwikkeld. De industrie begon er eerst in de 14de eeuw, dank zij de bescherming der Graven, op te komen, vooral de lakennijverheid in Mons, Ath, Binche en Chièvres. De eenige stad, die vroeg den weg der vlaamsche gemeenten op dreigde te gaan, het met dit graafschap vroeg vereenigde Valenciennes, moest zich nog vóór de vereeniging der drie graafschappen zoo goed als op genade of ongenade aan graaf Jan II onderwerpen [1]) en liet in de 14de eeuw weinig van zich hooren.

Holland en Zeeland daarentegen waren sedert Willem I, Willem II en Floris V de zetels eener krachtig omhoog strevende burgerij. Handel en nijverheid maakte hunne steden bloeiend en rijk. De adel werd daar door langdurige bloedige veeten vaneengescheurd en verzwakt in dezelfde mate als er de steden groeiden in aanzien en macht.

Kortom, Henegouwen was een feodale staat bij uitstek, Holland en Zeeland vormden een staat, tot burgervrijheid geboren. Henegouwen met zijn door de uitloopers der Ardennen gevormden rotsachtigen grond, die veel later eerst rijk zou blijken aan steenkool en daardoor in later eeuwen zijne burgerbevolking zou zien opkomen in de industrie, met zijne wildrijke bosschen leverde geen bodem, waarop burgers en boeren toen in grooten getale konden leven; Holland's en Zeeland's vlakke doch welige landouwen, Holland's en Zeeland's breede riviermonden en talrijke stroomen vormden een grond, voor kooplieden en landbouwers als door de natuur aangewezen. Natuur en staatkundige ontwikkeling maakten zoo Henegouwen tot een land, waarin het ridderlijke verleden zijn laatste schittering beleefde, waar het ridderleven nog eenmaal krachtig opbloeide, doch Holland en Zeeland tot gewesten, waar de burgerlijke toekomst zijn beloften gaf.

Deze ongelijksoortige streken had het uitsterven van het hollandsche

---

[1]) Zie Deel I, blz. 339.

Huis in 1299 onder één gebieder uit den stam van Avesnes gebracht. Het is geen wonder, dat zij nooit tot één geheel zijn samengegroeid, zooals Brabant en Limburg één land geworden zijn. Alleen een persoonlijke band, die van den heerscher, heeft ze samengehouden, die vurige Walen aan de Sambre en dat kalme friesch-frankische boeren- en handelsvolk aan de Noordzee tusschen Schelde en Flie. Hunne geschiedenis is dan ook gemakkelijk uit elkander te houden, hunne sociale geschiedenis nog beter dan hunne politieke, die natuurlijk in hoofdzaak door den wil van de gemeenschappelijke vorsten werd beheerscht.

De Huizen van Avesnes en Beieren worden genoemd onder de eerste van hunnen tijd.

Graaf Willem I (1304—1337) heeft in de verwikkelingen tusschen Engeland en Frankrijk een belangrijke rol gespeeld, ook nadat hij met Vlaanderen vrede had gesloten en daardoor den ouden krijg had doen eindigen [1]). Herhaaldelijk werd de verstandige vorst door zijne naburen in hunne twisten als scheidsrechter erkend. Hij was de gemaal van Jeanne van Valois, zuster van koning Philips VI, en tevens de schoonvader van koning Eduard III van Engeland en keizer Lodewijk van Beieren, derhalve de aangewezen tusschenpersoon bij eventueele onderhandelingen en verbintenissen [2]). Had hij vroeger op de fransche zijde gestaan, zoodat hij zelfs bij de kroning van Philips VI te Rheims tegenwoordig was geweest, den vlaamschen Graaf aanvankelijk tegen diens onderdanen had gesteund en in den grooten strijd van keizer Lodewijk met paus Johannes XXII aanvankelijk de zijde van den franschgezinden en te Avignon verwijlenden Paus had gekozen — weldra zien wij hem meer naar Engeland overhellen. Hij trachtte tusschen Lodewijk en den Paus den vrede te herstellen maar werd door den laatste afgewezen [3]). Hij werd de ziel van de engelsche alliantie op het vaste land.

Toch heeft hij niet ten volle met koning Philips gebroken, wat wel zijn zoon en opvolger, de ridderlijke Willem II (IV) deed, de „fou furieux", zooals de fransche Koning hem betitelde. Evenwel heeft ook deze nog getracht zijne vriendschappelijke betrekkingen tot Engeland te behouden en tevens zijne verplichtingen als fransch leenman (voor

---

[1]) Zie Deel I, blz. 208.
[2]) Zie boven, blz. 9.
[3]) Brom, Bull. Traj. I, p. 361.

Oostervant) na te komen. Maar dit viel hem op den duur te zwaar. Hij koos toen de engelsche zijde en bracht den franschen Koning vrij wat nadeel toe in verbinding met de Vlamingen tijdens Artevelde [1]). Willem II, de avontuurlijke vorst, die allerlei tochten tegen Pruisen en Mooren, naar het Oosten en elders heen heeft gedaan, genoot niet het aanzien zijns vaders, hoewel hem eenmaal de keizerskroon is aangeboden. Na een onrustig leven sneuvelde hij in 1345 bij Staveren tegen de Friezen in een slag, die ook vele Hennewieren zag vallen.

Bij zijn dood was er nog slechts één vorst uit het Huis van Avesnes over, Jan, Heer van Beaumont, broeder van Willem I, een zeer gezien ridder, een glansrijk vertegenwoordiger van den henegouwschen adel, een man, wiens levensgeschiedenis een helder licht werpt op de toestanden in Henegouwen in de 14de eeuw. Hij was eenmaal de leider geweest bij een avontuurlijken tocht naar Engeland, in 1326 door een aantal henegouwsche, brabantsche en hollandsche ridders ondernomen om de energieke koningin Isabella van Engeland tegenover de ellendige gunstelingen van haar zwakken gemaal, Eduard II, te handhaven. Groot was de roem, dien vooral de henegouwsche ridderschap zich door die schitterende onderneming heeft verworven. Froissard ontleent er een zijner aantrekkelijkste verhalen aan.

De engelsche Koningin was namelijk ten einde raad met haar jeugdigen zoon Eduard naar het vasteland gevlucht en had bij graaf Willem van Henegouwen een vriendelijke ontvangst genoten. Heer Jan, een jong man nog, was getroffen door hare schoonheid, hare lieftalligheid en haar ongeluk en had besloten haar te helpen, haar ridder te worden. Tal van andere ridders sloten zich bij hem aan. Van Dordrecht uit staken Beaumont en zijne vrienden, driehonderd ongeveer in getal, met de beleedigde Koningin en haar zoon de zee over en slaagden er in hunne tegenstanders te verslaan. Bristol, waar de engelsche Koning zich toen met zijne gunstelingen al brassende en tierende ophield, werd veroverd en de ongelukkige vorst zelf kort daarna op zee gevangen genomen. De Koningin zette haren overwonnen gemaal af en verhief haren jongen zoon Eduard III op den troon, onder het gejuich van het engelsche volk en met de hulp der dappere Hennewieren. Beaumont werd een tijd lang de gevierde held van Engeland, waar men voor grootsche ridderdaden een open oog had; doch nu het doel

---

[1]) Zie boven, blz. 12.

van den tocht bereikt was, keerde hij weldra terug naar zijn land, rijk beschonken door de dankbare Koningin.

Kort daarna stak hij op nieuw met een aantal nederlandsche ridders naar Engeland over om er den jongen koning Eduard te helpen tegen de Schotten, de eeuwige vijanden van de Engelschen. Ditmaal liep de onderneming niet zoo schitterend af maar de ridderlijke Henewieren behaalden toch wederom grooten roem in den strijd tegen de wilde schotsche stammen op de engelsche grens.

Het huwelijk van den jongen Eduard met Philippa van Henegouwen, de fiere dochter van graaf Willem I, was van deze verbintenissen het gevolg. Later was Beaumont meermalen de vertegenwoordiger van zijn broeder en van zijn neef in Henegouwen en Holland, vooral tijdens de herhaalde afwezigheid van den laatste buitenlands. Hij was de raadsman van graaf Willem II in diens politiek tegenover Frankrijk en Engeland en heeft zich ten slotte met Frankrijk verzoend, vooral door tusschenkomst van zijn eigen schoonzoon, den Graaf van Blois. Bij de laatste onderneming van zijn avontuurlijken neef was hij tegenwoordig en ontkwam den dood op de friesche kust alleen doordat men hem, die reeds gewond was, in een schip buiten het slaggewoel bracht [1]).

De noodlottige dood van den kinderloozen graaf Willem bij Staveren kon heer Jan volgens de henegouwsche opvolgingsgewoonten evenwel de gravenkroon van dat gewest niet verschaffen en hij was een te volmaakt ridder om zijne nicht, keizerin Margaretha, de oudste zuster van den overleden Graaf en diens wettige erfgenaam, haar erfdeel te betwisten. Hij vergenoegde zich met hare rechten te beschermen, wat onmiddellijk zeer noodzakelijk bleek te zijn, daar vooral in Holland en Zeeland eene sterke partij onder den adel zich tegen de Keizerin begon te verzetten. Beaumont, die zich met de hollandsche woelingen weinig ingelaten schijnt te hebben, wist in Henegouwen de orde behoorlijk te handhaven en zag zich weldra door de dankbare Keizerin als haar stadhouder in dit gebied erkend.

Omstandigheden, die zich uit de geschiedenis van het duitsche Rijk na den dood van haren keizerlijken gemaal gereedelijk laten verklaren en nog meer met Holland dan met Henegouwen samenhangen, noodzaakten de Keizerin weldra (Maart 1347) haren tweeden zoon, hertog

---

[1]) Froissard I, Ch. 53.

Willem van Beieren, die reeds bij het leven zijn vaders als haar opvolger was aangewezen, te belasten met de regeering van al hare graafschappen in de Nederlanden, die volgens keizerlijk besluit niet van elkander mochten worden gescheiden. Ook toen bleef de Heer van Beaumont stadhouder van Henegouwen en nam als zoodanig met de henegouwsche ridderschap ijverig deel aan den oorlog tusschen Engeland en Frankrijk, nu aan de zijde van den franschen Koning, die hem door de schenking van rijke goederen aan zich wist te verbinden. In den slag van Crécy streed hij dan ook met zijne Hennewieren voor koning Philips tegen zijn ouden bondgenoot Eduard III. „Ainsi messire Jean de Hainaut demeura Français tout son vivant."

In den twist, kort daarna tusschen de Keizerin en haar zoon uitgebroken, speelde Beaumont een bemiddelende rol, tengevolge waarvan wij in Henegouwen, waar hij, als hoofd der ridderschap en politieke raadsman van Margaretha, eigenlijk heer en meester was, dan ook zeer weinig bemerken van de woelingen, die Holland en Zeeland toen ter tijde zoozeer beroerden. Zijne nauwe verbintenis met Frankrijk, waaraan ook keizerin Margaretha zich hield, verschafte aan Henegouwen rust van deze zijde, terwijl koning Eduard III van Engeland zich meer en meer met den opgestanen hertog Willem van Beieren, den beheerscher van Holland en Zeeland, verbond. De verzoening van moeder en zoon in 1354 was vooral het werk van Beaumont.

Bij dezen zoen bleef alleen Henegouwen aan de Keizerin. Doch reeds twee jaren later overleed zij en hertog Willem volgde haar thans ook hier op.

De laatste der Avesnes beleefde dit optreden van het beiersche huis niet meer. Het staat anders te bezien, of hij toegestemd zou hebben in het erkennen van den jongen Beier als landsheer in het gewest, waar hijzelf de laatste vertegenwoordiger van het oude gravengeslacht was en waar men hem, den ridderlijken vorst, op de handen droeg. Hij stierf zonder zonen na te laten. Zijne rijke bezittingen vervielen aan zijne eenige dochter, die ze aldus overbracht in het beroemde fransche geslacht van Blois, sedert een der aanzienlijkste familiën ook in de Nederlanden.

Zoo was dan het Huis van Beieren in Henegouwen opgetreden.

Zijn eerste vertegenwoordiger heeft niet lang van zijne waardigheid genoten: reeds in het vroege voorjaar van 1358 is hij als krankzinnig

overgevoerd naar het henegouwsche kasteel van Quesnoy, waar hij eerst na 30 jaren opsluiting gestorven is. In dien tusschentijd heeft zijn jongere broeder Albrecht, door de erfverdragen van het beiersche huis als zijn opvolger aangewezen, ook in Henegouwen als Ruwaard de regeering waargenomen. Dit ging evenwel ook hier niet zonder moeielijkheden. Ook hier scheen thans de opvolgingskwestie tot een burgeroorlog te zullen leiden. Ook hier dreigden een oogenblik de steden zich in deze omstandigheden tegenover den machtigen adel te zullen stellen en haar voordeel te doen met de toenemende verwarring in het land. Gelijk in Holland, betwistte Albrecht's oudste broeder Lodewijk hem ook hier het voogdijschap over den krankzinnige en diens gebied. Lodewijk verscheen in Henegouwen, gesteund door adel en geestelijkheid, terwijl de hoofdsteden Mons en Valenciennes daarentegen Albrecht erkenden. De bijzonderheden van deze twisten zijn ons onbekend. Dit alleen weten wij, dat reeds in Juni van hetzelfde jaar Lodewijk van zijne aanspraken afzag.

Albrecht, „le duc Aubert", was een waardig opvolger der ridderlijke Avesnes. Froissard roemt hem, zijn beschermer, zeer en vergelijkt hem herhaaldelijk met zijn grootvader Willem I. Ook Albrecht aarzelde, welke partij hij zou kiezen bij het op nieuw uitbreken van den krijg tusschen Engeland en Frankrijk, waarin Henegouwen voor het eerste nog altijd dezelfde waarde had, als een geschikt punt van uitgang voor een inval in het fransche koninkrijk, waaraan dit graafschap grensde. Maar de invloed der familie van Blois en van de franschgezinde Johanna van Brabant, de nabijheid van Frankrijk, zijne leenverhouding tot dit Rijk wegens het graafschap Oostervant — dit alles bracht hem tot eene jegens Frankrijk welgezinde neutraliteit, later tot eene definitieve aansluiting aan dat land. Daarbij kwam ook, dat Eduard III in naam zijner gemalin Philippa aanspraken maakte op een deel der erfenis van de Avesnes', aanspraken, die hij eerst in 1372 voor goed liet varen. De verloving van Albrecht's oudsten zoon Willem met eene dochter van den franschen Koning [1]) bevestigde aanvankelijk de verbintenis met Frankrijk en al kwam van het huwelijk niets door den dood der fransche prinses, weldra huwden Albrecht's zoon en dochter met de dochter en den zoon van Philips den Stoute van Bourgondië.

[1]) Vgl. mijne studie: De eerste regeeringsjaren van hertog Albrecht in Nijhoff's Bijdragen, 3de Reeks, II, 281.

Deze bourgondische huwelijken beslisten over het lot van Henegouwen. Ook dit graafschap was sedert bestemd om in den bourgondischen kring te worden opgenomen. Maar het zwaartepunt der beiersche heerschappij lag minder in dit gewest dan in het toen krachtig opkomende Holland. Henegouwen deelt in het lot van dit laatste graafschap en speelt in den lateren strijd tegen de bourgondische heerschappij slechts eene ondergeschikte rol. Holland had het toen geheel en al overvleugeld.

De verbinding met Holland had voor Henegouwen nog andere gevolgen, wat de regeering des lands betreft.

Zoowel de Avesnes als de vorsten uit het beiersche huis hielden hun verblijf beurtelings in Henegouwen en in Holland maar terwijl nog Willem I gewoonlijk in Henegouwen verblijf hield, blijkt Holland reeds onder graaf Willem II (IV) zeer spoedig de hoofdzetel van den gemeenschappelijken landsheer geweest te zijn. Een paar maal per jaar verschijnt de Graaf in zijn zuidelijk gebied en de regeering in Henegouwen wordt overigens voornamelijk overgelaten aan den „Grand Bailli", gewoonlijk een aanzienlijk henegouwsch edelman, die eene groote zelfstandigheid bezit. Hij is hoofd der rechtspraak, benoemt de ambtenaren, beheert de financiën en voert het bevel over het feodale leger. Jan van Beaumont had onder Willem II en Margaretha dezen post in handen en onder dien trouwen bloedverwant der dynastie leverde de groote macht van den „Grand Bailli" geen bezwaar op.

Anders was het echter onder Albrecht, die den machtigen henegouwschen edelman Sohier van Enghien met de invloedrijke waardigheid belastte. Ook hier ontgaan ons de bijzonderheden van het geval, doch wij weten, dat Sohier in 1364 door Albrecht plotseling uit zijn slot werd opgelicht en na een kort proces onthoofd. Zijne zonen en andere bloedverwanten begonnen toen een krijg tegen den Hertog, die eerst na twee jaren er in slaagde orde en rust in Henegouwen te herstellen. In lateren tijd liet hertog Albrecht de regeering in Henegouwen voeren door zijn oudsten zoon, graaf Willem van Oostervant, die hem als Willem IV (VI) is opgevolgd. De zelfstandigheid van het graafschap was onder dezen zeer groot en men bemerkte er zeer weinig van den dynastieken samenhang met Holland, die trouwens nooit tot administratieve vereeniging van de graafschappen is uitgebreid. Henegouwen en Holland hebben dus altijd een afgescheiden

bestuur behouden, zoowel onder de Avesnes als onder het beiersche geslacht.

Meer en meer begonnen intusschen de steden in Henegouwen zich te verheffen, terwijl de adel, hier gelijk elders in West-Europa, zijne beteekenis als stand verloor. De vreeselijke nederlagen bij Staveren, Crécy en Poitiers hadden den henegouwschen adel zeer verzwakt; de talrijke avonturen van Jan van Beaumont en Willem II moeten den dapperen Hennewieren veel kracht gekost hebben, vooral de voortdurende engelsch-fransche verwikkelingen, waarin zij blijkens Froissard's verhalen een zeer aanzienlijke rol speelden. Meermalen is de bloem van den henegouwschen adel op het slagveld gevallen en hadden de kasteelen van het land het verlies van het grootste deel hunner mannelijke bewoners te betreuren. Zooveel bloedverlies moest, hier gelijk elders, ten slotte tot bloedarmoede leiden.

De steden daarentegen bloeiden steeds meer. Zij werden reeds door graaf Willem I zeer begunstigd. Hij bevorderde er niet alleen de lakenindustrie maar onthief ze ook van allerlei lasten. Hij brak er de macht der regeerende geslachten door de jaarlijksche verkiezing van schepenen in te voeren. Hij begon er de Joden toe te laten. Ook Albrecht heeft den steden, die tegenover den aan zijn broeder Lodewijk gehechten adel aanvankelijk reeds zijne zaak steunden, vele voorrechten geschonken en daardoor haar bloei doen toenemen.

Ook hier zien wij dan ook op het einde der eeuw de steden zich met de landszaken bemoeien, vooral wat aangaat het opleggen van lasten. Daarmede is de macht der feodaliteit ernstig bedreigd en begint Henegouwen zich in de richting der burgervrijheid te ontwikkelen. Mons, dat in 1386 op zijn gestadigen wasdom wijst en van Albrecht een bevestiging van oude voorrechten verkrijgt, ziet vierentwintig jaren later voor het eerst zijn recht gecodificeerd; te Valenciennes worden in 1396 de privilegiën zeer vermeerderd. Ook Henegouwen gaat ten slotte mede met de ontwikkeling, die zich in de 14de eeuw overal gevoelen doet.

Doch de oude traditiën bleven zich hier nog langen tijd krachtig handhaven. Als graaf Willem IV (VI), de vriend der fransche ridders, de trouwe bondgenoot van het fransche koningshuis, in de fransche burgeroorlogen omstreeks 1400 eene rol speelt, is de henegouwsche adel, hoe verzwakt ook, zijn steun in de veldtochten, die hij in Noord-Frankrijk onderneemt om den bourgondischen invloed

aldaar te versterken. Aan dien henegouwschen adel vertrouwt hij zijne eenige dochter Jacoba toe, die er wordt opgevoed in de adellijke gewoonten en er den ridderlijken geest aankweekt, waardoor zij zich niet alleen onder de vrouwen maar zelfs tegenover de mannen van dien tijd zoozeer onderscheidt. Henegouwen vooral is het land, waar de adel haar en hare moeder met ridderlijke trouw jaren lang beschermt tegen de lagen van haren listigen bloedverwant, Philips van Bourgondië.

Hier vindt deze laatste loot van den beierschen stam, de laatste der nederlandsche feodale vorsten in den ouden zin des woords, hare vurigste dienaren, hare trouwste ridders, de echte nakomelingen der loyale Hennewieren, wier lof hun tijdgenoot Froissard heeft gezongen in zoovele bladzijden van het werk, dat hij, „sire Jehan Froissard, natif du comté de Hainaut et de la bonne, belle et coquette ville de Valenciennes", aan de voeten legde der „très haute et très noble dame, madame Philippe de Hainaut, reine d'Angleterre", zijne aangebeden meesteres. Hij bezingt er de „prouesse" [1]) van zijn tijd, waarvan hij meent, dat „on ne trouverait en nulle histoire tant de merveilles et de grands faits d'armes." Die „noble vertu", „la mère matérielle et la lumière des gentilshommes", vond in de Nederlanden in Henegouwen haren besten bodem.

HOOFDSTUK VI.

HOLLAND EN ZEELAND ONDER HET HENEGOUWSCHE EN BEIERSCHE HUIS.

Steeds belangrijker, eerst voor de geschiedenis der noordelijke gewesten, waar zij het sedert het begin der 13de eeuw de andere landen geheel in de schaduw stellen, weldra ook voor die van het Zuiden der Nederlanden, in wier lotgevallen Holland en Zeeland sedert de 14de eeuw eene steeds grootere plaats innemen, spelen deze beide gewesten aan de noordzeekust, de „lage landen bi der zee" bij uitstek, eene altijd gewichtigere rol in de geschiedenis der gezamenlijke Nederlanden. Zij dienen dan ook in eene geschiedenis van het nederlandsche

[1]) Froissard, Prologue.

volk van die dagen eene ruimere plaats in te nemen dan in die van vroegere eeuwen, toen in het Noorden het bisdom Utrecht, in het Zuiden Vlaanderen en Brabant meer van onze aandacht moesten vergen.

Vooral is de geschiedenis van Holland merkwaardig door het feit, dat de steden hier sedert de 14de eeuw een overwegenden invloed op de volkshistorie hebben gehad, dien van den adel, van de geestelijkheid, ja van den vorst zelven weldra in de schaduw stellend. Aan dat verschijnsel dienen de volgende bladzijden te worden gewijd, en met eenige uitvoerigheid, omdat het hier de geschiedenis geldt eener ontwikkeling, die meer dan eenige andere de richting heeft aangewezen, waarin het nederlandsche volk sedert het einde der 16de eeuw tot nu toe zich bewogen heeft.

Willem III, de tweede vorst uit het henegouwsche huis, die de beide graafschappen tusschen Zwin en Flie beheerschte, was een uitstekend regent, die met meer voorzichtigheid dan Floris V hier diens politiek ten opzichte van de opkomende macht van den derden stand voortzette. Zijne krachtige hand hield den adel in toom en wist tevens de hulpbronnen van zijn gebied te ontwikkelen. De overlevering spreekt van de gehechtheid der gansche bevolking aan dezen heerscher, die in de geschiedenis met den naam van Willem den Goede mag prijken. Ofschoon hij tijdens den langdurigen krijg met Vlaanderen zijnen onderdanen zware lasten moest opleggen — de beden, hem in Zeeland opgebracht, vormden bijna gewone jaarlijksche belastingen, van het grondbezit geheven, en waren het begin van die zware opbrengsten, die hier en in Holland later zoo dikwijls de bevolking zouden doen zuchten [1]) — bleef men hem zeer genegen. Ook al rust het verhaal, dat eenmaal de Hollanders hem 10 000 schilden zouden hebben aangeboden, terwijl hij er maar 1000 had gevraagd, op niet voldoenden grond, toch blijkt uit dergelijke legenden iets van de te zijnen opzichte heerschende stemming.

Hij was een machtig vorst. Hij slaagde er in de verhouding van Zeeland tot Vlaanderen voorgoed te regelen door het lang betwiste leenverband dier gewesten te doen ophouden. Hij beheerschte Oosteren Westergoo, het laatste ten minste reeds spoedig, terwijl ook het

---

[1]) Vgl. mijne studie over: de Financiën van het graafschap Holland (Nijhoff's Bijdr. 3de Reeks III, blz. 65).

eerste zich in 1328 weder moest onderwerpen [1]) en de Koning van het duitsche Rijk, Lodewijk van Beieren, hem reeds in 1314 formeel met geheel Friesland bewesten de Lauwers beleend had. Met den Hertog van Brabant voerde hij menigen strijd over Heusden en andere streken, totdat eindelijk door het huwelijk hunner zonen en dochters de vrede tusschen de beide vorsten bevestigd werd. Door zijn oom, bisschop Gwy van Utrecht, was hij invloedrijk in het Sticht, waar hij de opvolgende Bisschoppen naar zijn zin deed verkiezen en hen financieel zoozeer van zich afhankelijk maakte, dat ook hier in dit opzicht de tijden van Floris V schenen te herleven. Amstel en Woerden voegde hij na den dood van bisschop Gwy, die ze als apanage had bezeten, voorgoed bij Holland. Ook Mechelen had hij een tijd lang in pand. In Gelre werd hij scheidsrechter tusschen den Graaf en zijne steden.

De glans zijner macht was grooter dan ooit die van een hollandschen Graaf geweest was. Een schitterende hofdag te Haarlem reeds in het begin zijner regeering trok een groot aantal vorsten en ridders uit de nabijgelegen landen ten tournooi daarheen en vestigde zijn roem onder hen. Hij werd dan ook in 1318 als „landvredevoogd" belast met de handhaving der orde in de Rijnstreek [2]), waar hij enkele roofkasteelen slechtte. Den Koning van Frankrijk bestreed hij in Vlaanderen en dwong hem tot den aftocht. Op verzoek van Lodewijk van Beieren maakte hij zich gereed dezen met 800 ridders te komen helpen om zijne oppermacht in Italië te vestigen. Hij was reeds tot de Rhône genaderd, toen hij op aandrang van den Paus besloot niet verder te trekken [3]). In den strijd tusschen Keizer en Paus speelde hij eene bemiddelende rol, evenzeer bij de fransch-engelsche verwikkelingen, die menigmaal een krachtig optreden noodig maakten. Hij was de zwager van koning Philips VI van Frankrijk, de schoonvader van koning Eduard III van Engeland, van keizer Lodewijk van Beieren en van den Markgraaf van Gulik.

Ook voor de inwendige geschiedenis zijner landen heeft zijn bestuur eene groote beteekenis gehad. Hij organiseerde de regeering van Holland en Zeeland op voortreffelijke wijze, verdeelde de graafschappen voor het betere beheer in een grooter aantal rentmeesterschappen,

---

[1]) Beka, p. 114; Charterboek van Friesland I, 135, 136, 149, 154.

[2]) Beka, p. 107; Reg. Hann., blz. 77 en 80; Wilh. Procurator, ed. Matth. Anal. II, p. 610, 626.

[3]) Zie over dit alles Beka, p. 107—115; vgl. blz. 65.

zorgde voor het aanleggen en de goede bewaring van geregelde rekeningen en registers en voor de inrichting eener geregelde kanselarij [1]). Kortom graaf Willem III was een der belangwekkendste vorsten, die op het Binnenhof te 's Gravenhage hun zetel hebben gehad.

Met krachtige hand hield hij boeren en steden in bedwang, zoo goed als den adel. Toen de Kennemers trachtten hem bij gelegenheid eener bede privilegiën af te dwingen, wees hij deze poging niet alleen af maar ontnam hun wegens hunnen tegenstand zelfs vroegere voorrechten [2]), waarop zij trotsch waren geweest. Tot groote voldoening natuurlijk van den kennemer adel. Een gelijk lot ondergingen de burgers van Dordrecht, die zich schuldig maakten aan willekeurige handelingen tegenover de overige steden van Holland en zelfs een oproer tegen den Graaf in den zin hadden [3]). In Zeeland onderdrukte hij eene beweging onder den adel, die sedert den dood van Wolfert van Borselen nog altijd onrustig was [4]). Hij beschermde de westfriesche boeren, „het bijzonder eigendom zijner heerschappij", tegen den hollandschen adel, die hen had helpen onderwerpen, en liet niet toe, dat het leenstelsel zich onder hen verder ontwikkelde.

Al klaagt een berichtgever over de herhaalde afwezigheid van den Graaf en over zijne vele bemoeiingen in vreemde landen [5]); al wijst hij waarschuwend op het lot van Floris V, wiens dood immers ook voor een deel te wijten was aan zijne aarzelende politiek tegenover Engeland en Frankrijk; al betreurt hij als Hollander vooral de zeldzame bezoeken, door den Graaf aan het „vruchtbare" Holland gebracht, terwijl het „bloemenrijke" Henegouwen zich meer in 's Graven tegenwoordigheid mocht verheugen [6]) — toch erkent hij gaarne, in overeenstemming met zijn iets jongeren tijdgenoot Philips van Leyden, dat rust en orde ook in Holland onder dezen Graaf heerschten en dat het land bloeide niettegenstaande de herhaalde overstroomingen in dien tijd, zoodat „allen van alle standen zich toen verheugd hebben te mogen leven onder zulk een braven en gevreesden vorst." Ook Hildegaerdsberch, de spookspreker uit het einde der eeuw, wijst met ingeno-

---

[1]) Van Riemsdijk, de Registers van Gerard Alewijnsz (Versl. en Meded. Kon. Akad. VII, 124 vlg.).

[2]) Wilh. Proc. l. l., p. 628.

[3]) Ib., p. 642.

[4]) Ib., p. 713; vgl. Deel I, blz. 200.

[5]) Ib., p. 635.

[6]) Ib., p. 611.

menheid op den toenmaligen gelukkigen toestand „beyde opt lant ende in die steden" van Holland en Zeeland.

De voortdurende afwezigheid van den Graaf gaf echter aanleiding tot het feit, dat hij het bestuur in Holland grootendeels overliet aan zijn gunsteling, Willem van Duivenvoorde, en diens vrienden en verwanten en dat tot ergernis van velen de ambtenaren van 's Graven Raad, onder wie Gerard Alewijnsz. een voorname plaats bekleedde, met deze eigenlijk de zaken van het graafschap leidden. Zoo werd hier de grondslag gelegd voor de latere twisten. Zeeland liet hij in zijne laatste jaren regeeren door zijn zoon Willem, die dan zelfs den titel van Graaf van Zeeland draagt en er onafhankelijk schijnt geheerscht te hebben [1]).

Bij zijn dood in 1337 volgde in deze gewesten die zoon als Willem IV hem op. De regeering van dezen onrustigen vorst, „die leefde sere in overmoede", was vrij wat minder voordeelig voor zijne graafschappen dan die zijns vaders. Nu eens streed de Graaf tegen de Franschen op de grenzen van Henegouwen; dan weder vinden wij hem herhaaldelijk op kruistochten tegen de heidensche Pruisen en Saracenen, ja zelfs op een bedevaart naar het Heilige Land. Ook bij hem was zijns vaders gunsteling, Willem van Duivenvoorde, in hoog aanzien en mèt dezen zijne verwanten: de Wassenaars, Polanens, Brederodes, Boechorsten enz., terwijl daarentegen andere geslachten, als de Arkels en Egmonden, de Heemskerken en Wateringen, meer op den achtergrond bleven. Dit wekte toenemende ergernis en verbittering onder een deel van den hollandschen adel. Bovendien geraakte het beheer der geldmiddelen volslagen in de war door de verkwistende levenswijze van den jongen Graaf, door zijne oorlogen, reizen en tournooien [2]). Toch bleef ook onder hem het land nog in rust, want hij was een streng regent en „hielt sijn volck alhier te voren utermaten sere in dwanghe."

Ook den grooten invloed zijns vaders in de naburige streken trachtte hij te behouden.

Moeielijkheden met Utrecht, waar Jan van Arkel door de bescherming van graaf Willem op den bisschoppelijken troon was gekomen, gaven den laatste aanleiding om een voorgenomen tocht tegen de opgestane Friezen van Ooster- en Westergoo nog uit te stellen.

---

[1]) Regesta Hannonensia, over die jaren, passim.

[2]) Frederiks, Ysebouts ontfanc en uutgheven (Nijhoff's Bijdr. N. R. VII, 65). De Jonge, Oorsprong der hoeksche en kabelj. twisten, blz. 40 vlg.

De Bisschop, die zich van den invloed van Holland wilde bevrijden, had namelijk ingezien, dat allereerst de financiën van het Sticht moesten geordend worden, en zich naar Grenoble in Frankrijk begeven om er stil en rustig eenigen tijd te leven en geld te sparen. In dien tijd beleedigde de stad Utrecht den lichtgeraakten Graaf, die wraak besloot te nemen. Met een groot leger belegerde hij in den voorzomer van 1345 Utrecht, dat bij afwezigheid van den Bisschop verdedigd werd door diens broeder Robert, met de regeering van het Sticht belast.

Het sterke leger, waarmede graaf Willem de stad zocht te bedwingen, was samengesteld uit zeer verschillende elementen. Beka, die het beleg moet hebben bijgewoond of ten minste van nabij heeft kunnen waarnemen, zegt, dat één Hertog, 13 Graven, 52 baronnen, 1300 ridders met 28 000 uitgelezen krijgers den Graaf vergezelden [1]. In tal van platboomde schuiten werden de groote „engiene" of belegeringswerktuigen naar Utrecht gevoerd en daar voor de muren opgesteld. De stad verdedigde zich dapper en richtte even groote werktuigen op om den aanval af te weren. Zes weken lang duurde het beleg [2] en graaf Willem werd bij eene poging om de diepte der gracht te onderzoeken gewond. Hij berustte ten slotte in de bemiddeling van den in der haast uit Frankrijk toegesnelden Bisschop, die de fiere stedelingen er toe bracht om den hollandschen Graaf genade te vragen en zelf beloofde dezen op den tocht tegen Friesland te zullen vergezellen.

In het najaar van 1345 had die tocht plaats maar tot ongeluk van den Graaf was hij, die de opgestane friesche boeren minachtte, ditmaal op krachtigen tegenstand niet zoo ernstig voorbereid [3]. Graaf Willem

„zu Vriesen wolde varen
Mit luttel lieden zu zijnre scaren",

bijna alleen ridders uit zijne eigene landen maar deze dan ook bijna allen. Koggen werden gehuurd om het kleine heir over te brengen naar de friesche kust; mondvoorraad werd van alle zijden bijeengebracht voor het geld, dat de verkoop van de grafelijke tienden in West-Friesland en waarschijnlijk ook eene algemeene schatting in 's Graven landen had opgeleverd.

---

[1]) Beka, p. 118. [2]) Frederiks, l. l.

[3]) Zie: Een Jammerliche Clage, uitg. v. Vloten in Dietsche Warande IX, blz. 22.

Den 26sten September stak het legertje van Enkhuizen naar Staveren over. Twee dagen later keerde het rampzalig overschot reeds weder van de „reyse" terug „sonder minen here den Grave", zooals de rekening, waaruit men deze bijzonderheden putte, met treffende kortheid zegt.

Wat was er gebeurd? De kleine vloot was door een hevigen opkomenden storm verspreid geraakt. Bij de landing in de buurt van Staveren was heer Jan van Beaumont, 's Graven beroemde oom, even ten Zuiden van het oude en befaamde klooster St. Odulf aangekomen. De dappere Hennewier had met de zijnen de Friezen teruggedrongen naar het thans diep in zee gelegen kloosterkerkhof en binnen de evenzoo voorlang verzwolgen stadsmuren maar was ten slotte afgeslagen, had met groot verlies moeten wijken, was gewond en nauwelijks gered door een paar zijner ridders, die hem op de zandige kust door het water heen in eene schuit hadden gedragen. Graaf Willem, onbekend met deze aanvankelijke nederlaag, landde een oogenblik later met eenige schepen, doch iets ten Noorden van Staveren, en drong met ongeveer 500 man op de door de onverwachte zege bemoedigde Friezen aan, die hem en de zijnen na een dapperen weerstand versloegen, eene vreeselijke slachting aanrichtten en ook den Graaf door een pijlschot in het hoofd doodden, juist op de plaats, waar zijne voorvaderen plachten recht te spreken in Friesland.

Eerst tien dagen later werd 's Graven lijk gevonden onder de menigte van ridders, die op de plek waren gevallen. Het werd in het friesche klooster Bloemkamp begraven. Henegouwen, Holland en Zeeland waren in diepen rouw gedompeld en met voorzichtigheid werd „die quade mare" aan de ongelukkige Gravin, die haren gemaal geen kinderen had geschonken, overgebracht zoowel als aan de in Beieren vertoevende keizerin Margaretha, thans als oudste zuster plotseling erfgenaam van de rijke landen haars broeders.

De dood van Willem IV was het sein voor het uitbreken eener heillooze verwarring in de beide graafschappen, waar de adel, reeds lang in twee partijen verdeeld, brandde van begeerte om den strijd te aanvaarden. De niet geheel onbetwistbare opvolging gaf tot het uitbreken van den burgerkrijg eene gewenschte aanleiding.

Erfgenaam toch was volgens leenrecht wel keizerin Margaretha doch ook Eduard III van Engeland, met de tweede zuster des Graven,

Philippa, gehuwd, maakte aanspraak op een deel der erfenis, met name op het voor Engeland en zijne nauwe betrekkingen met Vlaanderen zoo gunstig gelegen Zeeland. Hij trachtte, hoewel te vergeefs, Jan van Beaumont voor zijne plannen te winnen en maakte zich tot een inval gereed.

Het zag er slecht uit voor de beide graafschappen. De Friezen begonnen de kusten te bestoken. Bisschop Jan van Utrecht drong plunderend en brandend het Gooi binnen. In Holland en Zeeland zelf verjoegen Zierikzee en Dordrecht de aanhangers der henegouwsche partij. De adel begon gebruik te maken van de omstandigheden om zijne veeten uit te vechten [1]. In Zeeland toonde men eene sterke neiging om den engelschen Koning, die zijn leger en vloot reeds voor eene landing in orde bracht, als heer te erkennen.

Vreeselijk moeten deze gewesten onmiddellijk na den dood van Willem IV geleden hebben. Bij binnenlandsche twisten en buitenlandsche oorlogen, bij plundering en brandschatting voegde zich weldra nog een nieuwe ramp: de „Zwarte Dood", eene pestziekte, die gansch Europa in die jaren teisterde en ook in onze streken hare verschrikkelijke triomfen vierde. Waren niet te midden der onbeschrijfelijke verwarring tal van oorkonden en rekeningen van stad en land verloren gegaan of bezaten wij uit dien tijd uitvoeriger berichten van kroniekschrijvers — wij zouden een helderen blik kunnen slaan op de gevolgen der groote menschenslachting, door deze bekende epidemie ook hier veroorzaakt. Thans ontsnappen deze gevolgen, voor Holland en Zeeland ten minste, aan onze waarneming en moeten wij ons tevreden stellen met het in het algemeen constateeren van de overlevering, dat de epidemie ook hier hare slachtoffers bij duizenden heeft geteld. Wie zegt ons, welken invloed ook dit op den toestand dezer streken heeft gehad? Wij kunnen weinig meer doen dan voor dien invloed in het algemeen eene ruime plaats over te laten.

„Dus wast een wout sonder ghenade", zegt na vijftig jaar Willem van Hildegaerdsberch van de geschiedenis dezer treurige dagen.

Keizer Lodewijk, gesteund door heer Jan van Beaumont, die in deze landen tijdelijk de leiding der zaken had in handen genomen en in Henegouwen ten minste de rust wist te bewaren, droeg de

[1] Cartul. de Hainaut I, 254; Van den Bergh, Gedenkstukken I, 160—164.

landen van den overleden Graaf weldra aan zijne vrouw op (Januari 1346) als „oudste zuster en rechte erfgenaam" van graaf Willem. Zij verscheen op den aandrang harer nieuwe onderdanen, harer steden vooral, in Maart in Henegouwen, werd daar gehuldigd en vervolgens ook in Holland en Zeeland. Zij herstelde aanvankelijk de orde [1]), met hulp misschien van den voor engelschen invloed in deze streken beduchten franschen Koning. Zij beloofde de landen niet van elkander te zullen scheiden, bevestigde de oude privilegiën van stad en land en schonk er vervolgens een aantal nieuwe bij met goedkeuring van haren gemaal en medewerking van Jan van Beaumont. Met Eduard van Engeland opende zij onderhandelingen over zijne eischen en wendde daardoor het gevaar van een inval in Zeeland voorloopig af.

Intusschen was met dit alles de zomer voorbijgegaan en de Keizer drong er op aan, dat zijne gemalin naar hem zou terugkeeren. De vorst wilde namelijk deze streken voor zijn geslacht winnen door aan een zijner zonen hier eene heerschappij te verschaffen. In overleg met edelen en steden dezer landen, die zij te Geertruidenberg bijeen had geroepen, droeg Margaretha dan ook haren kort te voren door den Keizer als haar opvolger aangewezen tweeden zoon Willem het stadhouderschap in hare landen „par decha" op (24 September) met de belofte zich met niets te zullen bemoeien. Haar oudste, Lodewijk, die in Brandenburg en Polen zich eene positie had verworven, deed op aandrang zijns vaders afstand van zijn recht. Het schijnt echter, dat de inwoners dier landen liever dien oudsten zoon hadden zien optreden.

De jonge, immers pas 16 of 17jarige vorst zou door Beaumont en een Raad van vertrouwde en der Gravin toegenegen edelen ter zijde worden gestaan. Hij was reeds in deze streken verschenen en nam na het vertrek zijner moeder dan ook het bewind over. In zijne oorkonden heet hij sedert „verbeydende" der grafelijkheid over deze landen. Hij handelt steeds in naam zijner afwezige moeder.

Een heillooze verwarring ontstond onder dit zwakke bestuur weldra in Holland en Zeeland. De Bisschop van Utrecht en de Friezen hernieuwden hunne aanvallen, die met moeite werden afgewezen; de

---

[1]) De Jonge, Over den oorsprong der hoeksche en kabeljauwsche twisten (Leiden, 1817). Zie ook mijne holl. stad onder de Bourg.-Oostenr. heerschappij, blz. 94 vlg., en mijne Eerste regeeringsjaren van hertog Albrecht, Nijh. Bijdragen II, 254 vlg. Belangrijk is vooral het verhaal bij v. d. Bergh l. l., blz. 198 vlg., welk stuk aan de volgende beschrijving ten grondslag is gelegd.

partijschappen namen hand over hand toe; de adel vooral toonde zich zeer onrustig; ongehoorzaamheid en anarchie begonnen overal in de graafschappen te heerschen; de reeds aanzienlijke schuldenlast werd nog steeds grooter. Vooral toen in October 1347 keizer Lodewijk plotseling stierf en de beiersche familie door dat ongeluk in zeer moeielijke omstandigheden geraakte, werd het voor den jongen vorst uitermate bezwaarlijk de macht, hem door zijne moeder niet geheel overeenkomstig haren wensch op aandrang zijns vaders afgestaan, te behouden.

Vooral de twisten onder den adel bemoeilijkten het bestuur zeer en Willem van Hildegaerdsberch werpt dan ook op den adel voornamelijk de schuld van het ontstaan der „ierste partyen in Hollant." Met ergernis roept hij ten aanzien der edelen uit: „als sy versoenen, soe ist ghedaen." Maar uit de wijze, waarop onder Margaretha en onder de regeering van den jongen „verbeydende" door de toongevende bestuurders des lands ten behoeve van sommige geslachten over de voorname posten werd beschikt, blijkt duidelijk, dat er rechtmatige reden tot ontevredenheid bestond. Bovendien liet de eensgezindheid in de vorstelijke familie zeer veel te wenschen over. De verwarring nam nog toe, toen de beide zwagers der Keizerin, koning Eduard van Engeland en markgraaf Willem van Gulik, hunne aanspraken weder lieten klinken en zich verbonden met den erfvijand der beiersche familie, met den nieuwen Koning van Duitschland, Karel IV zelven.

In deze omstandigheden is het niet vreemd, dat Margaretha op aandrang van „welmeenende vrienden" in 1349 besloot de graafschappen Holland en Zeeland benevens de heerlijkheid Friesland ten volle aan haren zoon af te staan, aangezien zij „wel behoefden enen landshere, die daghelicx bi hem were." In Henegouwen zou Willem slechts haar stadhouder blijven, terwijl zij zich voor de bovengenoemde graafschappen de jaarlijksche uitkeering eener som van 6000 florentijnsche goudguldens en eene gift voor eens van 15 000 dier goudguldens tot betaling harer schulden bedong. Nog andere voorwaarden schijnen gemaakt te zijn, o. a. tot handhaving harer vrienden in hunne posten.

De uitvoering van de overdracht stuitte wegens deze voorwaarden op moeielijkheden. Noch Beaumont noch de steden wilden het financieel bezwarende verdrag, zooals door den Keizer geëischt was, zegelen. Dordrecht, benevens de van die stad min of meer afhankelijke steden

Rotterdam, Schiedam en Delft, enkele andere plaatsen en vele edelen zwoeren den jongen Hertog alleen den eed van trouw als Graaf zonder meer, *voorzoover Margaretha bij hare komst in Holland dit goed zou keuren.* Daar dus de zaak nog op losse schroeven stond maar Willem zich toch reeds Graaf begon te noemen en als zoodanig handelde, besloot de Keizerin eindelijk uit Beieren over te komen om orde op deze dingen te stellen.

In Henegouwen vernam zij reeds, dat in Holland en Zeeland een aantal over achteruitzetting ontevreden edelen en steden zich tegenover den Raad van edelen, dien zij bij haar vertrek had ingesteld, onderling verbonden hadden om haar zoon eenvoudig in hare plaats te stellen en dat de kasteelen harer aanhangers werden aangevallen. Inderdaad zien wij in de oorkonden van dezen tijd niet meer Duivenvoorde en de zijnen maar de Egmonden, Heemskerken, Wateringen en anderen in 's vorsten omgeving, de oude tegenstanders der Gravin, de vijanden van Duivenvoorde en zijne partij. Zij ontbood toen den jongen Willem naar Quesnoy en hield er in April 1350 eene samenkomst met hem, waarbij ook Beaumont en de Raad van Henegouwen tegenwoordig waren. Willem erkende zijn ongelijk, trok alle genomen besluiten in en smeekte om vergiffenis voor zijn onrechtmatig optreden als landsheer. Vervolgens begaf hij zich met zijne moeder naar Holland en legde in September te Geertruidenberg plechtiglijk zijne rechten in hare handen neder.

De aanleiding, waarom zij juist toen zich naar Holland begaven, waren de aanmatigingen van Delft, dat zich het halsrecht had toegeëigend, en van vele andere steden, de twisten ook onder den adel, de gevaren ten slotte van de zijde van Utrecht. De ontevreden edelen namelijk hadden zelfs bij den Bisschop van Utrecht hulp gezocht en met hem 's Gravenhage geplunderd en verbrand. Nauwelijks was de Keizerin verschenen, of de partij der haar toegedane edelen, die den naam van Hoekschen [1]) had aangenomen en geleid werd door Willem van Duivenvoorde, Dirk van Brederode en Jan van Polanen, bood haar hunne diensten aan om de orde te herstellen. Zij waren

---

[1]) Wat deze partijnamen aangaat, hun oorsprong ligt in het duister, maar onwaarschijnlijk is het niet, dat de „Kabeljauwschen", de partij van hertog Willem, hun naam ontleenden aan het lichtblauwe schubben vertoonende beiersche wapen; daartegenover zou zich de tegenpartij dan de „Hoekschen" genoemd kunnen hebben als degenen, die de „Kabeljauwen" zouden vangen.

leden geweest van den vroegeren Raad des jongen stadhouders en de tegenstanders van die van Delft en hunne partijgenooten, de Kabeljauwschen, die zich op den jongen vorst zelven beriepen maar nu door hem werden verloochend. Willem namelijk erkende nogmaals zijn berouw over het gebeurde, nu in eene plechtige vergadering van den grafelijken Raad en de inwoners van Zuid-Holland te Dordrecht.

Zoo scheen het gevaar hier afgewend. Willem werd met Beaumont naar Henegouwen gezonden, terwijl de Keizerin zich naar Zeeland begaf om ook daar de orde te bevestigen. Het gelukte haar ten minste te Zierikzee, waarheen zij nu weldra haren zoon en haren oom op nieuw ontbood om thans niet aan Willem maar aan den laatste, als den „voornaamsten en machtigsten" edele des lands, het stadhouderschap in deze gewesten op te dragen. Maar de beperking ten opzichte der rechtspraak, die zij wenschte aangenomen te zien, beviel Beaumont niet. Hij weigerde de opdracht en keerde met den jongen Hertog, die min of meer onder zijne bewaking scheen te staan, naar Henegouwen terug.

Intusschen had Delft zich met zijne verbondenen op nieuw verheven en op raad van heer Gerard van Harlaer stelde zich Willem, beducht voor het algeheele verlies zijner macht, nu op nieuw aan het hoofd der ontevreden adelspartij: ja, hij liet zich door deze op nieuw als Graaf erkennen.

Hevig verontwaardigd over deze onmiskenbare trouweloosheid, ontbood de Keizerin nu haren oudsten zoon Lodewijk ten einde dezen, die echter — naar wij zagen — reeds lang afstand van zijne rechten had gedaan, nu overeenkomstig den vroegeren wensch harer landen tegenover Willem te stellen. Bovendien zocht en vond zij steun bij koning Eduard van Engeland, wien zij zelfs een tijdelijken afstand van Holland en Zeeland aanbood. Daartegenover zocht Willem de vriendschap van den altijd op voordeel bedachten Bisschop van Utrecht en maakte zich gereed om met utrechtsche hulp Holland te verdedigen tegen de dreigende aanvallen der Engelschen.

Zoo stonden moeder en zoon weder tegenover elkander.

Op verzoek van de edelen harer partij begaf Margaretha zich met de Heeren van Borselen naar Dordrecht, waar in Maart 1351 ook hertog Lodewijk verscheen, om nog een laatste poging tot verzoening te wagen en Willem tot zijn plicht te brengen. Maar deze weigerde standvastig, niettegenstaande de vertoogen zijner moeder en van de steden

Dordrecht, Middelburg en Zierikzee, die het met haar bleven houden. Ook de pogingen tot bemiddeling, door Beaumont en de engelsche Koningin aangewend, mislukten. Te Dordrecht ontstond intusschen eene bedenkelijke gisting. Toen de Keizerin zich naar Calais begaf om er met de Engelschen te overleggen, maakte Willem zich meester van die stad en Wolfert van Borselen, de voornaamste edelman van Zeeland, sloot zich bij hem aan, wat ook den afval van Middelburg veroorzaakte.

Intusschen was Eduard III spoedig besloten van het aanbod der Keizerin gebruik te maken. Eene engelsche vloot naderde de zeeuwsche kust en vereenigde zich daar met die der partij van Margaretha. Willem van zijne zijde snelde ook met eene vloot daarheen maar werd in Mei bij Veere geslagen en zag het geheele gewest tot de partij zijner moeder overgaan. Zes weken later vertoonde de zegevierende engelsche vloot zich op de Maas om ook Holland te bemachtigen.

Ditmaal was Willem gelukkiger. Een hardnekkige kamp werd den 4den Juli tusschen Vlaardingen en Den Briel geleverd. Moeder en zoon stonden voor de tweede maal vijandig tegenover elkander, maar nu behaalde de laatste de zege: de engelsche admiraal zelf, benevens tal van hoeksche edelen sneuvelden; honderden lijken kleurden, naar men zegt, het water nog drie dagen daarna rood door hun bloed.

Het was de beslissing. De Keizerin moest Zeeland weder opgeven en vluchtte naar Henegouwen, hopende op engelsche bemiddeling. Hare aanhangers werden verjaagd en verbannen, hunne kasteelen vernield en verbrand, hunne goederen en ambten verdeeld. Welhaast begaf zij zich naar Engeland en stelde hier in December 1351 de eenige drie vestingen, die hare partij nog in Holland bezet hield — Geertruidenberg, benevens de kasteelen Vreeland aan den Amstel en Heemskerk in Kennemerland — in handen des Konings.

Willem, die de engelsche bemiddeling ook had erkend, weigerde evenwel ronduit zich te onderwerpen aan de eischen zijner moeder. Deze toch wilde hem niet eer als Graaf van Holland, Zeeland en Friesland erkennen, voordat hij beloofd had hare partijgenooten — zijne felle vijanden — in hunne goederen en ambten te herstellen en zelf om vergiffenis had gesmeekt. Zijne trouwe aanhangers kon hij niet verbitteren door den invloed ook hunner doodvijanden te bevestigen, de reeds aan anderen opgedragen goederen en ambten konden niet weder aan de nieuwe bezitters worden ontnomen.

De onderhandelingen duurden maanden lang en men kwam niet verder.

Onverwacht kreeg de jonge Hertog hulp van eene zijde, van waar hij die niet verwacht had. Eduard III namelijk liet eindelijk het bondgenootschap met de Keizerin varen en verbond zich met Willem, die zich weldra verloofde met 's Konings nicht, Mathilde van Lancester, en spoedig met haar huwde.

Margaretha keerde, thans van de kans op engelsche hulp beroofd, uit Engeland naar het haar getrouwe Henegouwen terug en trachtte nog eens op nieuw den krijg in het door Willem beheerde Holland en Zeeland te doen ontbranden. Ook deze poging mislukte evenals latere van dien aard, maar het duurde nog lang, eer moeder en zoon zich ten volle verzoend hadden. Dit geschiedde eerst den 7den December 1354 te Bergen in Henegouwen, door bemiddeling van Beaumont en hertog Walraven van Luxemburg. Willem werd, tegen uitkeering aan zijne moeder van eene aanzienlijke som gelds in eens en van een jaargeld, door haar als Graaf van Holland en Zeeland erkend, de gevangenen werden van beide zijden losgelaten. Van beide zijden ook werd vergiffenis en vergetelheid van alle twisten beloofd, terwijl de Keizerin gedurende haar leven Henegouwen als Gravin zou blijven regeeren. Ook dit gebied zou echter na haren dood aan Willem vervallen.

Anderhalf jaar later (Juli 1356) is de diep beproefde vrouw te Quesnoy gestorven en heeft hertog Willem ongehinderd ook hier den grafelijken troon bestegen.

Hij heeft slechts korten tijd van zijne zegepraal kunnen genieten. Sedert zijn huwelijk nauw met Engeland's Koning tegen Frankrijk verbonden, begaf hij zich in den nazomer van 1357 naar den overkant der Noordzee. Nauwelijks in zijn graafschappen teruggekeerd, toonde hij teekenen van verstandsverbijstering [1]). Zijn toestand werd weldra zoo ernstig, dat zijne gemalin in overleg met den Raad des vorsten en met toestemming van dezen zelf zijn broeder, den jeugdigen hertog Albrecht — hij was nauwelijks 21 jaar oud en sedert lang bij familieovereenkomst ingeval van kinderloos overlijden zijns broeders

[1]) Gerrit van der Wateringe, wiens dood door 's Graven hand men in dezen tijd stelt, was reeds vier jaren te voren gestorven (Fruin in Nijh. Bijdr. N. R. VIII, 227). Het verband tusschen dit sterfgeval en Willem's krankzinnigheid is dus waarschijnlijk geheel verzonnen.

tot opvolger aangewezen — uit Beieren naar Holland riep [1]). De jonge Hertog verscheen in Februari 1358 met een aanzienlijk gevolg van beiersche edelen en werd in het voorjaar in Holland en Zeeland, in den nazomer in Henegouwen als Ruwaard, voogd, tijdens de ziekte zijns broeders gehuldigd.

De ongelukkige zieke zelf, „de dolle Hertog", was eerst in 's Gravenhage opgesloten maar werd weldra vervoerd naar het sterke kasteel van Quesnoy in Henegouwen, waar hij nog 31 jaren lang zijn ellendig bestaan heeft voortgesleept. Is het wonder, dat velen in zijne ziekte de straf des Hemels zagen voor zijn opstand tegen zijne moeder? Anderen spraken van vergif, hem in Engeland toegediend.

De korte regeering van Margaretha en Willem V is voor Holland en Zeeland zeer belangrijk geweest, niet alleen door het uitbreken van de noodlottige twisten onder den adel, die het graafschap in twee kampen verdeelden en het gedurende anderhalve eeuw op vreeselijke wijze bij tusschenpoozen teisterden, maar ook door den invloed, sedert dezen tijd door de steden op de regeering des lands geoefend.

In de rustige dagen van vrede tijdens Willem III waren de hollandsche steden zeer in bloei en macht toegenomen. De vorst wendde zich geregeld tot zijne nijvere burgers, wanneer hij geld noodig had — dat geval deed zich nog al eens voor! — en moest berusten in de trapsgewijze vermeerdering der voor die leeningen toegestane stedelijke voorrechten. Willem III bevorderde in zijn gebied handel en nijverheid, die dan ook eene groote ontwikkeling verkregen.

Maar met dat al hield hij zijne steden stevig onder den duim, vooral het machtige Dordrecht, dat in het laatst der 13de eeuw zijne eerste stapelrechten voor den omtrek verkregen had, ja, in 1299 eindelijk het recht, dat alle koopwaren, die Maas en Lek afgevoerd werden, daar ter markt moesten komen. De steeds drukkender suprematie van Dordrecht als stapelplaats verdroot intusschen de kooplieden der overige steden van Holland en Zeeland, die voornamelijk langs Lek en Maas hunne goederen moesten ontvangen. Een hevige twist ontstond, waarin Dordrecht ten slotte moest bukken voor den tegenstand der andere

---

[1]) Zie mijne Eerste Regeeringsjaren van hertog Albrecht l. l., blz. 248. Blijkens Beka, p. 119, heeft Willem V verscheidene kinderen gehad, die evenwel allen jong zijn gestorven.

steden en in 1326 zijn stapel zelfs moest zien opheffen. Wel gaf de stad de zaak nog niet op [1]) en trachtte telkens van de latere landsheeren weder voorrechten in dezen geest te verkrijgen maar ook de andere steden lieten zich niet onbetuigd en bedongen herhaaldelijk voor zich zelve vrijdom van het dortsche stapelrecht. Zoo bleef dat recht meer dan twee eeuwen lang een twistappel in Holland.

Het geldgebrek van Willem IV en de daarop gevolgde twisten in het beiersche vorstenhuis waren wederom zeer gunstige omstandigheden voor de ontwikkeling van de macht, zoo niet van den bloei der steden. De spilzieke Graaf kwam telkens weder om geld vragen; de beide partijen, die na zijn dood opkwamen, beijverden zich om door allerlei voorrechten de over belangrijke geldmiddelen beschikkende burgers der steden voor zich te winnen. Deze laatsten sloten zich vooral bij Willem V aan, al is ook reeds toen tusschen haar onderling en binnen hare muren dikwijls tusschen de partijen gestreden. Had Dordrecht Willem V niet het eerst als Graaf erkend? Is niet het verzet tegen Margaretha later vooral van Delft uitgegaan? Natuurlijk moesten de steden op den duur ook meer neiging gevoelen om zich onder een krachtigen Graaf te stellen, die de orde tegenover de edelen handhaven kon, dan onder eene zwakke Gravin, wier heerschappij vooral eene partij onder den adel ten goede moest komen en dezen in allen gevalle op den voorgrond zou doen treden bij het bestuur. Wij zien dan ook ten slotte de steden als steunpilaren der kabeljauwsche partij optreden. Toen b.v. Willem V in 1354 zijne huwelijksreis naar Engeland deed, droeg hij het bewind op aan een Raad, waarin naast den kabeljauwschen heer van Egmond en andere edelen van zijne partij ook eenige afgevaardigden van de steden zitting hadden.

Het behoeft ons niet te verbazen, wanneer wij ook in Holland en Zeeland in dezen tijd de steden tegenover het omliggende platteland uitgebreide rechten en monopoliën — van bierbrouwerij en korenhandel, van markt en munt — zien verkrijgen; wanneer wij die steden vorderingen zien maken in de zelfregeering.

Maar ook het platteland kon hier op belangrijke voorrechten wijzen. Gelijk de steden, zoo was ook het grootste deel van het platteland

---

[1]) Van de Wall, Privil. van Dordrecht, I, 159. Zie ook boven, blz. 82.

van Holland en Zeeland in het bezit van rechten, die deze gewesten in dit opzicht tot de meest bevoorrechte van het Noorden maakten. Grondslag was hierbij overal blijkbaar het friesche recht, dat eenmaal ook hier onbeperkt had gegolden van het Flie tot het Zwin maar misschien reeds door de frankische verovering in de 8ste eeuw, zeker door de zich twee eeuwen later tot landsheerlijke macht uitbreidende grafelijke heerschappij in vele opzichten gewijzigd was. Over het geheel was het recht in Holland en Zeeland in lateren tijd een frankisch recht met hier en daar op den voorgrond tredende friesche bestanddeelen. De rechten der vrijgeborenen, der „nobiles", van het platteland kwamen overal in deze beide gewesten vrijwel overeen. Zeeland [1]) had in de eerste helft der 13de eeuw voor het gansche graafschap reeds eene „chora", die omstreeks 1258 plaats maakte voor de groote keur van Floris den Voogd, die uitvoerig vooral den rechtstoestand der zeeuwsche vrijen regelde en slechts korten tijd, van 1290—1296, in onbruik geraakte om daarna tot ver in den bourgondischen tijd als grondslag van het zeeuwsche recht voort te leven. Voor het toenmalige Zuidholland — het land om Dordrecht — hebben wij eene keur van 1303, blijkbaar de partieele nieuwe regeling van een ouder recht. Van het toenmalige Noordholland (Rijnland c. a.) werd het recht eerst diep in de 16de eeuw op schrift gebracht. Kennemerland bezat een geschreven recht sedert 1292, West-Friesland een daarop geschoeid landrecht sedert 1299. Keizerin Margaretha gaf in 1346 aan Zuid- en Noordholland, Kennemerland en een deel van West-Friesland eene hoogst belangrijke keur, die evenwel onder het bestuur van haren zoon weder is ingetrokken.

Doch het is niet wel mogelijk de rechtsgeschiedenis van het platteland van Holland en Zeeland voor dezen tijd te beschrijven. Hier en daar zien wij er iets van maar de geschiedkundige ontwikkeling van punt tot punt na te gaan is bij gebrek aan bronnen niet doenlijk. Ook de bestaande handvesten geven daarvoor te weinig. Waren zij niet alleen opgesteld om de van het algemeene recht afwijkende bepalingen en niet dat algemeene recht zelf nader te beschrijven? Dat algemeene recht leefde voort in de herinnering van allen, afwisselende naar locale behoeften maar toch in hoofdzaak overeenstemmende, geboren uit de vermenging van friesche en frankische rechtsbeginselen, zelve

---

[1]) Vgl. Fruin, in Bijdragen, 3de Reeks IV, blz. 1 vlg.

weder de dochters van het gemeenschappelijke oudgermaansche recht.

Men vindt in die landrechten zeer oude rechtsgewoonten terug: de eedhelpers en den gerechtelijken kamp, die in Rijnland nog tot in de 15de eeuw voortbestond; daartegenover 's Graven „waarheid", waarbij de Graaf met zijne mannen een vonnis wijst na onderzoek der zaak; het „zeventuig" of „lantsage", waarbij de naaste buren recht spreken over geschillen van eigendom aan land, van dijkzaken. Men hoort er spreken van „geboden" en „ongeboden ding", van „nootruft" en „wapenruft", van „handhafte daad", van „blikende schijn", van al de overoude rechtstermen.

Wij zien er echter uit, dat men in Holland en Zeeland toen overal een groot getal vrije boeren moet hebben gehad en daarnaast nog een vrij aanzienlijk aantal keurmedigen en schotboortigen. De keurmedigen kochten zich intusschen in steeds grooter getale af en wij vinden dan ook in de grafelijke rekeningen der 14de en 15de eeuw een gewone post voor afkoop van keurmedigheid [1]). Tot op het einde der 15de eeuw is van keurmedigen op de grafelijke domeinen sprake.

Naast de keurmedigheid nu vinden wij een nog lichteren vorm van de vroegere lijfeigenschap overgebleven in de schotboortigheid [2]). Zij bestond in de verplichting, de erfelijke verplichting, tot het betalen van eene zekere som, het „schot", aan den Graaf, tot afkoop waarschijnlijk van de diensten, die een onvrije anders aan zijn heer had te bewijzen. Dat „schot" of „erfschot", ook „oud schot" en „jaarbede" genaamd, werd gewoonlijk opgebracht in twee termijnen, met Mei en met Bamis (St. Bavo, 1 October). Het werd door de schotboortige buren van een dorp gezamenlijk tot een vast bedrag betaald en door „schotzetters" of „schotvangers" over hen omgeslagen. Ieder, die geen „edeltuig doen" kon, d. i. niet kon bewijzen, dat hij van vrije ouders afstamde, was schotboortig. Huwelijken van schotboortigen met welgeborenen deden weldra tusschenleden ontstaan: half, vierendeel, achtendeel-edelen. In het begin der 14de eeuw gold achtendeel-edel [3]) nog voor vrij van schot. Begaven schotboortigen zich naar eene stad,

---

[1]) Kluit, Holl. Staatsr. IV, 70 vlg., V, 85 vlg.

[2]) Ibid., IV, 101 vlg. Vgl. ook mijne studie in Nijhoff's Bijdragen, 3de Reeks III, blz. 49 vlg.

[3]) D. i. wanneer de betrokken persoon onder zijne overgrootouders één geheel vrije had. Zie de geslachtstafels bij Kluit, IV, 90.

dan waren zij vrij van het „schot", doch door deze en andere redenen werden in menig dorp dikwijls ten gevolge van den achteruitgang in schotbare bevolking de overgebleven schotboortigen onmatig belast. Ten einde in deze gevallen de inkomsten uit het schot te behouden en de bevolking ten platten lande niet te zeer te drukken, bepaalden de Graven van Holland sedert het einde der 13de eeuw herhaaldelijk, dat „schotbaar land schotbaar blijven zou", d. i. dat, ook al kwam het land, dat op een zeker tijdstip aan schotbaren behoorde, door koop aan vrijen, toch het schot door deze betaald zou moeten worden.

Zoo werd in Holland reeds vroeg de dienstbaarheid in geldelijke prestatie omgezet. In West-Friesland betaalden de boeren sedert de onderwerping aan Floris V een „tijns" of „cijns" tot afkoop van het schot [1]). Eigenlijke onvrijheid bestond hier niet, dank zij de vroegere onafhankelijkheid der bewoners; eerst in later tijd zetten zich ook onvrijen onder de west-friesche bevolking neder. In Zeeland bracht de schotboortige bevolking evenals in Holland jaarbeden op, waartoe men daar gezegd werd „te steene te scieten" [2]).

De jonge Willem V, voorgelicht door in het staatsrecht dier dagen ervaren personen als de rechtsgeleerde Philips van Leyden, die in zijn beroemd werk „De cura rei publicae ac sorte principantis" de verhouding van den landsheer tot zijne onderdanen bespreekt, begreep weldra, dat bij de toeneming der voorrechten van burgers en boeren de vorstelijke macht diende versterkt te worden. Wat vroeger van den adel gedreigd had, dat namelijk de vorst ten slotte zich door zijne edelen zou zien overvleugelen, begon nu van de zijde der steden een gevaar te worden.

Onmiddellijk nadat de twist met zijne moeder geëindigd was (Mei 1355), trok hij dan ook een aantal, in de laatste jaren ook door hem aan zijne steden geschonken voorrechten weder in — een maatregel, die in genoemd werk krachtig wordt verdedigd, ja misschien wel de aanleiding tot het schrijven er van is geweest [3]). En het blijkt niet, dat deze maatregel in de aldus van gekochte rechten beroofde steden op tegenstand gestuit is. Die rechten waren weliswaar uit den onge-

---

1) Zie mijne bovenaangehaalde studie.

2) Grafelijkheidsrek. van Zeeland, uitg. Hist. Gen., passim.

3) Fruin, in de Versl. en Med. der Kon. Akad., Afd. Lett. VIII (1865), blz. 220 vlg.

regelden toestand van het graafschap voortgekomen, doch de ware redenen van dit gewillig terugtreden der steden voor de vorstelijke macht kunnen wij weder bij gebrek aan bronnen niet meer nagaan.

In die hollandsche steden zelve zien wij te midden der partijschappen omstreeks 1350 ook de gilden het hoofd opsteken. Willem III had ze er nog met kracht onderdrukt en herhaaldelijk op zware straffen verboden ze in te richten. Tijdens de woelingen na Willem IV's dood kwamen zij weldra op, niet alleen te Dordrecht en in andere steden maar zelfs ten platten lande, waarschijnlijk niet zonder den invloed van het naburige Vlaanderen, op welks gildeninrichtingen die in de hollandsche en zeeuwsche steden zeer gelijken. Het voorbeeld van Vlaanderen ook bewoog Philips van Leyden om in zijn boek de aandacht van Willem V vooral niet het minst bij dit punt te bepalen. Dat echter de gilden hier nog niet zoo machtig als daar, doch toen nog in hunne eerste opkomst waren, bewijst wel het feit, dat hij zijn vorst nog slechts *waarschuwt*, al is het dan ook ernstig, tegen het voetgeven aan deze beweging. „Principiis obsta" zegt hij te dezen opzichte, wat duidelijk aantoont, dat de zaak in Holland en Zeeland nog in haar eerste stadium verkeerde. Onder Willem V vernemen wij dan ook zeer weinig van de gilden. Eerst onder Albrecht zou deze beweging een ernstiger karakter aannemen, geheel overeenkomstig de vrees van den uitmuntenden rechtsgeleerde.

Had Willem V de regeering kunnen blijven voeren, reeds Philips van Leyden's werk pleit er voor, dat hij met energie de regeering zou hebben geleid [1]). De vorstelijke macht, zoo leert Philips van Leyden, moet in de eerste plaats krachtig zijn, verheven boven de pretentiën van adel, geestelijkheid en steden. De adel moet in toom gehouden worden; zijne kasteelen moeten zooveel mogelijk worden geslecht; de invloed op de regeering des lands moet hem worden ontnomen; hij moet weder terugkeeren tot zijne oorspronkelijke bestemming, de verdediging des lands onder leiding van den vorst; het leenstelsel moet zooveel mogelijk worden beperkt en de opengevallen leenen moeten aan de grafelijkheid worden getrokken, opdat de vorstelijke macht niet lijde onder den steeds toenemenden invloed der Grooten. De geestelijken, hoewel heilig als de vertegenwoordigers van God op aarde, moeten zich tot de Kerk bepalen en zijn overigens

[1]) Fruin, Over Philips v. Leyden l. l.

ondergeschikt aan den staat. De steden ten laatste moeten meer en meer de steunpilaren worden van den vorst, die evenwel weder zorg moet dragen, dat de haar geschonken privilegiën zijne rechten niet te zeer beperken; hare regeering moet in het belang des vorsten in handen zijn der deftige poorterij, niet der gilden.

De regeering des lands moet door den vorst krachtig worden geleid met behulp van zijn Raad, waarin niet de egoïstische en op macht beluste Grooten zitting moeten hebben maar veeleer uit alle standen opgekomen en den vorst toegedane juristen, „geletterde mannen, die de wetten kennen en de rechten der voorvaderen." De Graaf moet handelen naar het voorbeeld van den franschen Koning Philips IV en meester blijven van het bestuur door aanstelling van aan hem ondergeschikte, ieder oogenblik afzetbare beambten, tegenover wie hij vooral niet gebonden mag zijn door van hen geleend geld.

Dat waren de beginselen van de meerendeels kabeljauwsche omgeving van Willem V, beginselen, die evenwel door zijne treurige ziekte niet tot volledige ontwikkeling gekomen zijn.

* * *

De regeering van den 21jarigen Albrecht begon onder ongunstige voorteekenen. Philips van Leyden zegt terecht: „de gemakkelijke toelating van den Ruwaard, geschied zonder dat er eenige vaste regel op de regeering gesteld was, is de oorzaak geweest van groot nadeel, daarna dezen landen overkomen." Albrecht nam eenvoudig de regeering van zijne schoonzuster over, als ware hij de Graaf. Zijn oudste broeder, Lodewijk de Romein, betwistte hem in den beginne wel de voogdij over de graafschappen en liet zich in Henegouwen huldigen; doch deze mededinger werd spoedig bewogen zijne aanspraken op te geven.

In Holland begonnen de partijen, in de laatste jaren van Willem V schijnbaar verzoend, zich weldra weder te verheffen. De Kabeljauwschen namelijk, machtig onder den vorigen vorst, achtten zich reeds spoedig door Albrecht teruggezet.

Toen Albrecht nog in Henegouwen was, stond Floris van Borselen reeds tegen zijn gezag op en belegerde Middelburg. Eene veete tusschen de hoeksche Brederodes en de kabeljauwsche Bloemesteynen in Kennemerland veroorzaakte ook daar een heftige beroering. Wel gelukte het den Ruwaard na eenigen tijd de orde voor het oogenblik

te herstellen maar het bleef nog altijd onrustig. Delft werd weldra het middelpunt van een bedenkelijken kabeljauwschen opstand, die met groote moeite en kosten gedempt moest worden (1359). Nog jaren lang hield de spanning aan en vooral wanneer de Ruwaard zich naar Henegouwen of naar zijne beiersche landen begaf, tijdens welke afwezigheid gewoonlijk Jan van Blois, Heer van Gouda en Schoonhoven, de kleinzoon van Beaumont, de regeering voerde [1]), zag het er nu en dan bedenkelijk uit in deze noordelijke gewesten. Utrecht lag nog altijd op de loer, Lodewijk de Romein onderhandelde telkens weder met de Kabeljauwschen en Eduard III van Engeland had zijne eigene aanspraken nog niet geheel opgegeven. Ook de verhouding tusschen den Ruwaard en gravin Mathilde, de gemalin van den krankzinnigen vorst, was niet altijd goed; in 1361 riep de laatste zelfs hare onderdanen tegen Albrecht te wapen, zoodat deze het aan de Gravin zeer gehechte Middelburg moest belegeren. De dood der Gravin in April 1362 bracht ook hierin eenige verbetering, zoodat Albrecht zich zelfs zoo veilig in deze gewesten begon te achten, dat hij zijne familie uit Beieren liet overkomen om hier voor goed zijne woonplaats te vestigen.

De ridderlijke „Duc Albert" heeft sedert dien tijd nog langer dan veertig jaren over de drie verbonden graafschappen geregeerd, tot 1389 als voogd van den „dollen Hertog", later als diens opvolger. Ook zijne regeering is hoogst merkwaardig geweest voor de ontwikkeling van de maatschappelijke toestanden in Holland en Zeeland, zoo goed als die zijns broeders. Meer en meer zijn in die dagen deze landen onder de nederlandsche gewesten op den voorgrond getreden, nadat zij zoo langen tijd ten achter geweest waren bij die van het Zuiden, zoowel op stoffelijk als op geestelijk gebied.

Ridderlijk van aard als de Ruwaard en zijn zoon Willem waren, telden zij mede onder de voornaamste vorsten des duitschen Rijks tijdens Karel IV en Wenzel zoowel als in de verwikkelingen tusschen Engeland en Frankrijk, die nog altijd het Westen van Europa in beroering brachten. Het hof van Albrecht te 's Gravenhage, waar hij bijna uitsluitend resideerde in het door hem zeer verfraaide grafelijke

---

[1]) Zie de uittreksels uit de Rekeningen van Blois bij De Lange van Wijngaerden, Gesch. van de stad en de heeren van der Goude, I.

paleis, zag eene lange reeks van feesten en tournooien: reizende „sprooksprekers” lieten er hunne gaven bewonderen; tooneelvertooningen hadden hier als elders aan de vorstelijke hoven plaats.

Onder de „sprooksprekers” mogen wij Willem van Hildegaerdsberch noemen, die wel twintig malen aan het hof van Albrecht optrad en als moralist tot de besten van zijn tijd behoort [1]). En hij bezocht niet alleen het hof van den Hertog en de kasteelen van den hoogen adel maar wij vinden — een bewijs voor de uitbreiding der beschaving in andere kringen — hem ook in de woning van een voornaam geestelijke te Leiden. Het blijkt evenwel, dat alleen de aanzienlijken zich met deze zaken ophielden; van een optreden dezer mannen onder het volk zelf is nog geen sprake. Hildegaerdsberch's voorganger, Augustijnken van Dordt, was eveneens een welkom gast aan de hoven van den Hertog en den Graaf van Blois, waar hij menige „sproke sprac”, evenals reeds Willem van Delft aan de hoven van Willem III en Willem IV had gedaan, evenals tal van anderen — ook Hollanders — in de tweede helft der eeuw genoemd worden.

Aan het hof van Albrecht heerschte de fransche „prouesse.” Froissard, de groote kenner en bewonderaar der toenmalige ridderschap, noemt Albrecht en zijn zoon herhaaldelijk onder de meest op den voorgrond tredende ridderlijke vorsten van zijn tijd. Hij ziet in hen niet alleen de erfgenamen der landen van het roemrijke geslacht der Avesnes doch ook de erfgenamen der ridderlijke traditiën van de dappere Hennewieren uit de eerste helft der 14de eeuw. Toch is het zeer natuurlijk, dat wij ook hoogduitschen invloed in de omgeving dezer van oorsprong beiersche vorsten kunnen constateeren. Dichters uit Beieren en de Rijnlanden, uit Saksen, Holstein en Bohemen zelfs, verschijnen aan de hoven en op de kasteelen [2]); de liederen, in Holland in omloop, zijn dikwijls slechts vertalingen van hoogduitsche liederen. Bij geen schrijver komt die hoogduitsche invloed sterker uit dan bij Dirc Potter, hooggeplaatst ambtenaar van Albrecht en Willem VI, later van gravin Jacoba en hertog Jan van Beieren, die, zelf Hollander, in zijn gedicht „der Minnen Loep” een sterk met hoogduitsche elementen vermengde taal gebruikt.

Het hof van Albrecht was inderdaad alleszins de voortzetting van

---

[1]) Te Winkel, Gesch. der Nederl. Letterk. I, 482—497.

[2]) l. l., blz. 475.

dat der schitterende Henegouwers, die hem waren voorgegaan; de geest, die er heerschte, was nog geheel dezelfde als ten dage der Avesnes. Ook wat de politiek betreft, zeilde Albrecht — gelijk de Avesnes — nog in den regel tusschen Engeland en Frankrijk door, ten minste in het begin zijner regeering, toen er vrede tusschen deze rijken was.

Willem V had zich na 1354, zooals wij boven zagen, aan Engeland gehouden maar de aanspraken van Eduard III en diens verbintenis met de ontevredenen in Holland deden Albrecht meer tot de fransche zijde overhellen. Evenwel, eene reis des Hertogen naar Engeland in 1367 bewijst, dat er toen eenige toenadering bestond. Eduard III zag na den dood zijner henegouwsche gemalin van alle aanspraken op Holland af.

Steeds inniger echter werd de verbinding van Albrecht met Frankrijk, vooral door de bemiddeling van Johanna van Brabant, de weduwe van graaf Willem IV, de groote beschermster der fransche belangen in de Nederlanden. Deze zeer franschgezinde vorstin wist in 1385 het beiersche huis nauw aan Frankrijk te verbinden door de bourgondische huwelijken, die ook voor Holland en Zeeland van uiterst veel belang waren [1]. Hare voorname rol bij het tot stand komen van deze verbintenissen komt duidelijk aan den dag in het omstandige verhaal, dat Froissard ons van deze gebeurtenis heeft overgeleverd. Sedert de dubbele verzwagering van zijn geslacht met dat van Bourgondië staat Albrecht dan ook geheel en al op de fransche zijde. Zijn zoon Willem VI nog meer dan hij. En toen Willem VI geene zoons kreeg maar zijn eenig kind eene dochter, Jacoba, bleef, opende zich ook hier voor de bourgondische familie eene toekomst, die weldra zou vervuld worden, eerder en schooner dan van deze zijde zelfs verwacht was.

Albrecht nam in de Nederlanden eene positie in, die aan die van Willem III herinnerde.

Hij behoefde het sedert twee eeuwen zeer verzwakte Sticht, al stond het op het einde der eeuw onder den energieken bisschop Frederik van Blankenheim, niet te vreezen. Tijdens de woelingen omstreeks 1350 en nog in het begin der regeering van Willem V had bisschop

---

[1]) Zie boven, blz. 46.

Jan van Arkel menigen aanval op Holland gedaan, doch na het herstel der orde toonde de Hertog hem, dat de kansen op eenig voordeel aan die zijde verdwenen waren: het Nedersticht werd herhaaldelijk door hollandsche benden overstroomd en ten slotte moest de Bisschop vrede sluiten. Albrecht heeft op zijne beurt in 1374 het Sticht beoorloogd naar aanleiding der oprichting door de stad Utrecht van een burcht, den Gildenborch, aan een pas gegraven vaart bij Vreeswijk, waardoor de rivierhandel en de veiligheid van Holland werden bedreigd. Herhaalde krijgstochten op elkanders gebied deden ook nu den grensstreken veel nadeel maar leverden overigens weinig op. Tegen een schadeloosstelling voor het verbranden van Woerden en het gooische kasteel Cranenburg zag Albrecht ten slotte van zijn verzet tegen het oprichten van Gildenborch af.

Ernstiger scheen een strijd tegen het onder den krachtigen hertog Eduard omhoog strevende Gelre te zullen zijn. Albrecht had diens tegenpartij onder den gelderschen adel gesteund. Doch een krijgstocht in 1362 liep na plundering van de Betuwe zonder veel succès af en hoewel ook hier de wederzijdsche grenslanden tusschen Lek en Maas veel van de veete te lijden hadden, gebeurde er weinig bijzonders, totdat de twist beslecht werd door de verloving van Albrecht's dochtertje Catharina met den veel ouderen Eduard. Dat huwelijk kwam feitelijk niet tot stand, want nog in de bruiloftsdagen sneuvelde de edele echtgenoot bij Baesweiler. Catharina werd later door Eduard's opvolger, den jongen hertog Willem van Gulik, tot vrouw genomen, nadat Albrecht dezen met den Keizer had verzoend [1]).

Veel belangrijker evenwel voor het beiersche Huis was het huwelijk van eene andere dochter des Ruwaards, Johanna, met Wenzel, den zoon en erfgenaam van keizer Karel IV van Duitschland. Albrecht had zich met den Keizer, den vroegeren vijand van zijn geslacht, verzoend. Door bemiddeling zijner moeder zelf reeds op 15jarigen leeftijd met eene nicht des Keizers, Margaretha van Brieg, gehuwd, was zijne verhouding tot den opperheer van het duitsche Rijk sedert vrij gunstig gebleven. De Keizer had de rechten van Albrecht op de landen van Willem V aanvankelijk reeds feitelijk erkend maar rechtens duurde dit nog tot 1370, toen Wenzel met Johanna huwde. Eerst toen bevestigde de Keizer den Ruwaard in alle rechten der oude Graven van Holland.

---

[1]) Zie blz. 45.

De Ruwaard was inderdaad een machtig heer en het verwondert ons dan ook niet, dat wij hem in 1372 zich „Graaf" van Holland, Zeeland en Henegouwen zien betitelen, al liet hij de eigenlijke huldiging voorloopig nog blijven. De Keizer zelf erkent in officieele stukken hem, den schoonvader van zijn zoon, als Graaf der drie gewesten, nu de ziekte van hertog Willem ongeneeselijk was gebleken. Een gevolg van die keizerlijke erkenning was ook de hernieuwing der door den Keizer bevestigde hollandsche aanspraken op Friesland, die aanleiding gaf tot de vermaarde tochten, in de laatste jaren van Albrecht door hem en zijn zoon tegen de Friezen ondernomen.

Alleen Staveren slechts was hier sedert 1352 nog afhankelijk van den Graaf van Holland en had ook Albrecht als Ruwaard erkend. Het overige Friesland volhardde bij zijn verzet tegen de hollandsche heerschappij. Nog altijd lag het lijk van den ongelukkigen Willem IV in het vijandelijke land begraven en al is er ook vermoedelijk niets waar van het verhaal, dat Albrecht's oudste zoon, Willem, eenmaal aan het hof des franschen Konings door den heraut van wapenen van de vorstelijke tafel zou zijn geweerd, omdat er een smet op zijn wapen kleefde — toch zal de ridderlijke jonge vorst dien smet reeds bij zich zelf hebben gevoeld en zijne gedachten meermalen op Friesland hebben bepaald. Wat had hij, reeds den jongelingstijd voorbij, tot nu toe gedaan, al had zijn vader hem reeds in 1389 tot stadhouder van Henegouwen verheven?

De eindelijke uitvoering van de lang te voren beraamde plannen tegen Friesland hangt samen met het op nieuw uitbarsten der hoeksche en kabeljauwsche twisten in Holland in 1392, wederom — als veertig jaren vroeger — ten gevolge van oneenigheden in de vorstelijke familie.

Na de krachtige maatregelen, door Albrecht tegen de kabeljauwsche woelingen genomen, was de rust in Holland eenigen tijd niet gestoord; ten minste niet ernstig, al nemen wij gaarne aan, dat de partijstrijd slechts tijdelijk was geëindigd en het twistvuur zelfs nu en dan slechts bleek te smeulen onder de asch. Orde en veiligheid waren teruggekeerd en de hollandsche koopman voer er wel bij. Mochten al vreeselijke watervloeden — die van 1370, 1375 en 1376 worden in het bijzonder genoemd — het platteland teisteren en geheele stukken lands doen vergaan, vooral aan de zijde van de Zuiderzee en ook in Fries-

land aan de Lauwers en de Eems, onze vaderen waren van ouds aan dergelijke catastrophen gewend en trachtten door nieuwe bedijking zich tegen het vraatzuchtige element te beveiligen.

De steden, vooral Amsterdam en Dordrecht, bloeiden toen door een uitgebreid handelsverkeer. Het eerste, in het begin der eeuw door bisschop Gwy van Utrecht met stadrechten voorzien, was na de vereeniging met Holland door de Graven uit het henegouwsche geslacht begunstigd en dreef een steeds belangrijker handel op de Oostzee. In de „vitten", de opslagplaatsen der kooplieden op de zweedsche en noorsche kusten, op Schonen vooral, verschenen in het midden der 14de eeuw ook de amsterdamsche kooplieden. Daar had iedere stad hare eigene handelskramen, „boeden"; hare kooplieden stonden er onder een eigen gekozen „voogd", die recht sprak volgens het eigen stadrecht, in hoofdzaak ten minste. De amsterdamsche kooplieden staken er uit onder die van Holland: hunne „stallen" waren de meest bezochte en de best voorziene op het schonensche strand. Zij lieten zich op de Hanzedagen, de vergaderingen van de Hanzesteden, vertegenwoordigen, evenals die van Dordrecht, Den Briel en Zierikzee, in den moeielijken strijd, dien de Hanze van 1367—1370 tegen koning Waldemar van Denemarken had te voeren. Ook zij stelden hunne koggen met gewapenden voor de gezamenlijke vloten. Ook zij deelden in de na den zege verkregen handelsvoordeelen. Amsterdam begon in de noordelijke Nederlanden allengs de voornaamste handelshaven voor de Oostzee te worden; de plaats, waar de andere steden over de ten opzichte van den Oostzeehandel te nemen maatregelen raadpleegden [1]).

In de hollandsche steden begonnen juist toen de gilden zich te roeren, vooral te Dordrecht, waar het oudste gild, dat der „wantsnijders" (lakenkoopers) reeds van 1200 dagteekende en waarheen Floris V en de regeering der stad vele in het laatst der 13de eeuw uitgeweken vlaamsche wolwerkers door milde bepalingen en voorrechten hadden trachten te lokken. In 1367 vond men in deze stad ten minste een groot aantal gilden met eigen organisatie en reeds langen tijd bezeten rechten, die hun toen door de stadsregeering werden gewaarborgd [2]). De gilden sluiten zich krachtig aaneen; ja, het blijkt twee jaren later, dat zij nog meer rechten trachtten te verkrijgen, wat evenwel mis-

---

[1]) Ter Gouw, Gesch. van Amsterdam II, 52—73.

[2]) Van de Wall, Privil. van Dordrecht, I, blz. 294 vlg.

lukte. Het is niet onwaarschijnlijk, dat deze gildebewegingen samenhangen met die in Vlaanderen in dezelfde dagen, met welk land Dordrecht innige handelsbetrekkingen onderhield. Een gildenopstand in 1373 werd door hertog Albrecht gedempt. Maar de woelingen hielden aan en in 1386 werd een college van „Achten" ingesteld, dat door de dekens der gilden gekozen werd om „raedt te hebben mitten gerechte ende alle saeken ten meesten oerbaer der stede mit hem te disponeeren." Vóór hen hadden reeds de evenzoo de neringen vertegenwoordigende „Twaalven" op de regeering der stad invloed gehad [1]). Hoewel later het recht van den Graaf op de benoeming der „Achten" werd ingesteld, bleef toch het college bestaan en daarmede zekere invloed der gilden op den gang der stadszaken te Dordrecht.

Dergelijke gildebewegingen vinden wij in 1372 te Leiden, waar toen de vollers om hooger loon vroegen [2]). In later jaren trachtten ook de leidsche gilden politieke macht te verkrijgen maar ook hier stuitte die eisch weder af op den tegenstand des Graven, die in 1393 met geweld een einde maakte aan het verzet. Analoge toestanden vinden wij te Amsterdam en elders, hoewel van de meeste gildenopstanden ons zeer weinig bekend is geworden, weinig meer dan het feit, dat zij hebben plaats gehad. Het is zeer waarschijnlijk, dat deze bewegingen van meer beteekenis zijn geweest dan de kortheid der berichten ons zou doen vermoeden en dat zij met de hoeksche en kabeljauwsche twisten in verband hebben gestaan.

Wanneer wij letten op de nauwe verbintenis der Kabeljauwsche partij met de regeerende geslachten in de steden reeds bij het uitbreken der woelingen in de dagen van Willem V en Margaretha, dan is de stelling niet gewaagd, dat de Hoekschen tegenover de vermogende kooplieden steun vonden bij de lagere klassen, bij de gilden in de eerste plaats. Zoo krijgen die losse berichten omtrent bewegingen onder de gilden nog eene andere beteekenis. Zij zijn de kenteekenen der voortduring van de twisten ook in de steden en het behoeft ons niet te verwonderen, wanneer wij hertog Albrecht in het laatst der 14de eeuw die gildebewegingen met kracht zien onderdrukken, in denzelfden tijd dus, waarin hij tegen de hoeksche partij met energie optrad onder omstandigheden, die weldra onze aandacht zullen trekken.

---

[1]) Ibid, blz. 333.

[2]) Zie mijne holl. stad in de Middeleeuwen, blz. 207 vlg.

Niet alleen het verzet tegen de pretentiën van den adel maar ook dat tegen de aanspraken der gilden heeft zoo deel gehad aan het telkens weder uitbreken der hoeksche en kabeljauwsche twisten. Beide verschijnselen werpen een verrassend licht op de sociale zijde dezer groote woelingen in de 14de en 15de eeuw: de vermogende kooplieden der kabeljauwsche partij staan zoowel tegenover den adel als tegenover de lagere volksklassen. En hertog Albrecht volgt hier ten slotte dezelfde politiek als de vlaamsche Graven: hij steunt de regeerende geslachten in de steden tegen de aanspraken der kleine burgerij.

De regeerende geslachten! Want ook Holland en Zeeland kenden ze. Ook hier waren het in het eerst de voorname kooplieden, de groote grondbezitters in den omtrek en de adellijke familiën, die zich in de steden hadden gevestigd, tot wie de regeering der stad beperkt was.

Duidelijk kon voor Leiden aangetoond worden [1]) — en verschijnselen van denzelfden aard doen zich overal elders voor — dat de stedelijke regeering in de tweede helft der 14de eeuw in handen is van een klein getal vermogenden, uit wier kring jaarlijks de nieuwe bestuurders niet alleen maar ook de bekleeders van de ondergeschikte stedelijke ambten worden genomen. Wie eenmaal in het „gerecht" heeft gezeten of, zooals men toen zeide, „an den gherechte ghewest" is, wordt lid van de „vroescip", de vroedschap, waarin ook soms andere tot den „rijcdom" behoorende personen werden opgenomen. Deze vroedschap, te Leiden tusschen 60 en 80 personen groot, werd bij belangrijke bestuursmaatregelen geraadpleegd, vooral bij maatregelen van financieelen aard. Zij begint zich meer en meer te versterken om reeds vóór het einde der eeuw, in allen gevalle in het begin der volgende te vervormen, te kristalliseeren eigenlijk, tot een kleiner lichaam, gesloten binnen een beperkten kring, zichzelven aanvullend of nog eenigen tijd lang met behulp van de andere burgers gekozen en in het uitsluitend bezit van stadsregeering en aanzienlijke stedelijke ambten. Steeds kleiner wordt de invloed van den Graaf in de steden. Steeds meerdere rechten, hem oorspronkelijk toekomende, worden door hem — voor geld — aan de steden afgestaan, waartegenover zij hem weder steunen met haar geld en hare schutterijen. Steeds talrijker worden de gelegenheden, waarbij de vorst zijne steden naast

---

[1]) Zie mijne holl. stad in de Middeleeuwen, blz. 163 vlg.

zijn adel en zijne geestelijkheid raadpleegt. Steeds omvangrijker daardoor hare bemoeiingen met de zaken des lands.

De invloed der hollandsche en zeeuwsche steden op de landsregeering is zoo reeds in het beiersche tijdperk voorgoed gegrondvest, niet eerst in het bourgondische, zooals men wel eens aanneemt.

Terwijl vroeger onder de Henegouwers alleen sprake is van overleg tusschen den Graaf en zijn Raad, waar het regeeringszaken geldt, vinden wij reeds in 1359 en de volgende jaren herhaaldelijk gesproken van „dachvaerten", d. i. bijeenkomsten, van Raad, steden en heeren, van „het lant" der drie graafschappen, ook van „Raad en steden", van „prelaten, heren ende steden." Op die dagvaarten wordt geraadpleegd over naderend oorlogsgevaar, over oproer, over de twisten tusschen Albrecht en gravin Machteld, over de ziekte van hertog Willem, over de aanspraken van Eduard III enz. [1]).

Natuurlijk wekte deze neiging van den vorst tot samenwerking met de steden in Holland groote ontevredenheid in de adellijke kringen, die hechtten aan de feodale maatschappij, aan de erkenning van hunne feodale rechten. Maar niet de tegenstelling van adel en burgerij deed in 1392 het twistvuur in Holland en Zeeland op nieuw ontbranden.

De oude Hertog had eene vurige genegenheid opgevat voor de jonge en schoone Aleida van Poelgeest, behoorende tot een der in Leiden's omtrek gevestigde kabeljauwsche geslachten. Zij en hare vrienden, onder wie jonker Jan, zoon van heer Otto van Arkel, de machtigste was, beheerschten den vorst en maakten van de goede gelegenheid gebruik om de kabeljauwsche partij — want de oude veeten waren nog af en toe opgerakeld, zoowel in de steden als op het platteland [2]) — te bevoordeelen, tot ergernis natuurlijk der Hoekschen, die steun zochten bij 's Hertogen zoon Willem, Graaf van Oostervant, die meestal in Henegouwen leefde, waar zijn vader hem de regeering had opgedragen.

Reeds had de gunst der Kabeljauwschen de Hoekschen tot aaneensluiting gebracht. Zij vormden eene gesloten partij onder leiding van den jongen Willem van Oostervant. Tegenover hen had Arkel een veertigtal

---

[1]) Verg. de rekeningen van Blois bij de Lange I, 215 vlg. en mijne studie over de Eerste regeeringsjaren van hertog Albrecht, l. l.

[2]) Vgl. mijne holl. stad in de Middeleeuwen, blz. 119 vlg.

zijner vrienden tot een bondgenootschap vereenigd, aan welks spits zich hertog Albrecht zelf had gesteld en dat ten doel had den invloed der Hoekschen te weren. De jonge heer van Arkel, die reeds kanselier van Albrecht geworden was, werd sedert oppermachtig in de noordelijke graafschappen, wat den jongen vorst, die als een echt ridder dier dagen, een man naar het hart van Froissard en opgevoed in de ridderlijke hofwereld, den hoekschen adel wel gezind was, zeer hinderde. Willem schijnt dan ook geweten te hebben van eene samenzwering, die te 's Gravenhage gesmeed werd.

De schoone Aleida werd, terwijl zij den 21sten September 1392 in den avond op het Buitenhof wandelde, met 's Hertogen hofmeester, Willem Cuser, die haar vergezelde, om het leven gebracht. Zoo dachten de Hoekschen den invloed der tegenpartij te breken.

Onmiddellijk na de misdaad brak echter de reeds lang dreigende veete uit. De voornaamste Hoekschen namen weldra de vlucht naar Henegouwen, naar graaf Willem. Zij werden bij verstek veroordeeld: hunne kasteelen en landhoeven moesten worden vernield en met den grond gelijk gemaakt. De jonge Graaf snelde wel naar het Hof zijns vaders te 's Gravenhage om genade te vragen voor de schuldigen maar de woedende Hertog wees zijn zoon af en trachtte hem gevangen te nemen. Deze — van zijn henegouwsch stadhouderschap reeds ontzet — vluchtte in een naburig huis, waaruit hij met moeite aan den vuurdood ontsnapte; vervolgens nam hij de wijk in zijn eigen kasteel Altena bij Heusden.

Intusschen werden de vaste burchten der hoekschgezinde Wassenaars, Montfoorts, Asperens, Heemstedes, Polanens, Brederodes enz. door het landvolk onder goedkeuring van Albrecht aangevallen en vernield. De ijver, waarmede in deze en andere twisten door het landvolk tegen de adellijke kasteelen werd gewoed, wijst op het bestaan ook hier van een ernstige spanning tusschen adel en boeren. Hoe dikwijls zal deze sociale tegenstelling onder de bevolking een rol gespeeld hebben in de toenmalige veeten! Ten slotte sloeg de Hertog, die een viervoudige heirvaart uit zijne landen had opgeroepen, ook voor Altena het beleg (einde Juni 1393) en verwoestte het daaronder behoorende stadje Woudrichem.

Graaf Willem ontsnapte nog bij tijds naar Breda, eene bezitting der Polanens, maar zijne voornaamste bondgenooten bleven op het slot te Altena belegerd, totdat Albrecht's tweede zoon, Jan, Elect

van Luik, benevens de Hertog van Bourgondië en de Hertogin van Brabant tusschen beiden kwamen en vader en zoon verzoenden [1]), met medewerking ook van afgevaardigden der steden van Holland en Zeeland. De ballingen keerden grootendeels terug en graaf Willem werd in zijn stadhouderschap over Henegouwen hersteld, maar de kabeljauwsche heeren bleven aan het bestuur. Alleen de moordenaars van jonkvrouwe Aleida werden nog uit het land geweerd.

Graaf Willem, een forsch en welgebouwd man, was als dapper ridder in Europa bekend. Toen nu in 1395 de europeesche, vooral de fransche ridderschap, in een oogenblik van geestdrift zich op het voorbeeld der vaderen voorbereidde tot eene groote onderneming, een nieuwen kruistocht als het ware, tegen de Turken, die Hongarije bedreigden [2]), verlangde ook de jonge Graaf deel te nemen aan dezen tocht, te zamen met zijn zwager, Jan van Bourgondië, en andere fransche heeren. Maar hertog Albrecht wist zijn zoon over te halen de verre verwijderde Turken, „qui oncques rien ne nous en forfirent", zooals Froissard hem, weinig overeenkomstig de denkbeelden der zoo geprezen voorvaderen tegenover ongeloovigen, laat zeggen — „die ons niets hebben misdaan" — te laten voor wat zij waren, en liever, wat zeker ook voordeeliger was, het erfdeel zijner vaderen in Friesland ter heroveren. Een vertrouwd dienaar van Willem, de henegouwsche ridder Fiera bras, bastaard van Vertaing, werd naar Engeland gezonden om ook engelsche ridders voor het plan te winnen en de henegouwsche ridderschap ontving verbod om hare krachten tegen de Turken te verspillen. Van alle kanten werden toebereidselen voor den tocht gemaakt. De poging om engelsche hulp te verkrijgen mislukte wel grootendeels — hoever was men van de dagen van Willem IV verwijderd! — door de ongunstige berichten, die de juist in Engeland aanwezige Hertog van Gelre omtrent de kansen van een tocht in het moerassige Friesland verstrekte, maar in Holland, Zeeland en Henegouwen was weldra alles in de weer.

De Friezen, beducht voor den aanval, trachtten — ook al niet

---

[1]) Cartulaire des Comtes de Hainaut, II, 535 vlg.; Verm. Beka bij Matth. Analecta, III, 293.

[2]) Vgl. Verwijs, De oorlogen van hertog Albrecht van Beieren met de Friezen (uitg. Hist. Gen.).

getrouw aan hunne fiere overlevering — door onderhandeling het gevaar voor hunne „vrijheid" af te wenden maar de Hertog en zijn zoon lieten zich niet verbidden. Hoekschen en Kabeljauwschen sloten zich voor deze gelegenheid eendrachtig bij elkander aan om samen den buit te deelen; 500 „lansen" [1]) werden door den Koning van Frankrijk gezonden; 200 boogschutters, van eenige weinige ridders vergezeld, kwamen uit het door deze soort van krijgslieden vermaarde Engeland over; bijna de geheele ridderschap van Henegouwen daarenboven begaf zich door Brabant naar Holland; de steden in de drie graafschappen steunden de zaak, die ook haren handel voordeelen beloofde, met aanzienlijke sommen; buitengewone beden werden overal zonder aarzelen toegestaan.

Maar ook de Friezen hadden zich ten slotte krachtig voorbereid onder leiding van den edelen frieschen ridder Juw Juwinga, die, als zijne standgenooten elders, in Pruisen en het Oosten met roem had gestreden: zij legden hunne onderlinge twisten bij doch besloten de aanvallers niet op het open veld te lokken en hen daar te bestoken van de steden en sterke kasteelen uit, zooals Juwinga had geraden, maar ze — gelijk in 1345 met zoo goeden uitslag was geschied — op de kust te ontvangen.

Den 27sten Augustus 1396 stak de hollandsche vloot van Enkhuizen in zee en landde bij de Kuinder. Het leger was voor dien tijd zeer talrijk, al is de opgave, dat het 180 000 man bedroeg, zeker weder veel te ruim. De Friezen betwistten het dan ook te vergeefs de landing. Zij leverden den indringers twee dagen later den grooten slag bij Schoterzijl, waar zij evenwel volkomen geslagen werden. Juwinga viel met een groot aantal der zijnen en geen kwartier werd gegeven ten einde de nederlaag van 1345 des te bloediger te wreken. Na deze overwinning keerde hertog Albrecht naar Holland terug; graaf Willem bleef nog eenigen tijd in den omtrek van de Kuinder en plunderde deze heerlijkheid, wier bezitter na eenige aarzeling de zijde der Friezen had gekozen. Hij brandschatte vervolgens het friesche platteland maar waagde het niet verder door te dringen. Reeds half September had ook hij Friesland ontruimd, in den laatsten tijd fel door de Friezen bestookt. Alleen aan de kust bleef Staveren met enkele andere plaatsen in handen der Hollanders.

[1]) Een „lans" of „glavie" is gewoonlijk 3—5 man sterk, een speerruiter met eenige voetknechten.

Twee jaar duurde het, eer een nieuwe tocht werd ondernomen. Kapers van weerszijden behaalden kleine voordeelen op elkander, zooals dat reeds lang vóór den eersten tocht plaats had, en vergeefsche onderhandelingen over onderwerping der Friezen werden gevoerd.

In het voorjaar van 1398 werd een nieuw leger, omstreeks 20 000 man sterk, door den Hertog en zijn zoon bijeengebracht. Ook aan dezen tocht nam een aantal fransche, engelsche, vlaamsche, stichtsche, geldersche en brabantsche edelen deel behalve de manschappen, door steden en platteland van Holland en Zeeland ten getale van 15 à 16 000 man geleverd. Dit leger werd den 17den Juli op platboomde schuiten van Enkhuizen naar Staveren overgebracht, waar het op het nog thans zich hoog uit de zee verheffende Roode Klif bij de stad de tenten opsloeg en weldra met de toegesnelde Friezen begon te schermutselen. Ditmaal bereikte men beter het doel. Eenige dagen later toch onderwierpen zich de Friezen van Ooster- en Westergoo en huldigden Albrecht. Staveren en het klooster van St. Odulf, dat even buiten de muren der stad lag, zouden door de Hollanders bezet blijven; het oude friesche recht bleef behouden en de Friezen zouden niet buiten hun land behoeven te dienen in den krijg; verder mocht de Hertog steden en kasteelen in het land oprichten, waar hij wilde. Het lijk van Willem IV werd uitgeleverd en te Valenciennes begraven. Reeds half Augustus waren Albrecht en zijn zoon in Holland terug.

Ditmaal was de verovering gelukt en alleen in het noord-oosten, in het land van Achtkarspelen, bleef verzet, aangestookt door de Groningers, die beducht waren voor de heerschappij der met hen op handelsgebied concurreerende Hollanders in hunne eigene friesche omgeving, waar reeds enkele inheemsche edelen zich door Albrecht met geheele landstreken hadden laten beleenen, gelijk ook friesche edelen in Ooster- en Westergoo in die gewesten deden. Vooral waren het de edelen van de friesche partij der Vetkoopers, die op deze wijze hun gezag trachtten te vestigen en zich door de invoering van het leenverband boven andere edelen trachtten te verheffen met steun van den Hertog van Holland, wiens macht gebleken was. De Heemstra's, Cammingha's, Wiarda's en Waltha's in Ooster- en Westergoo, de Gockinga's, Houwerda's en Onsta's tusschen Lauwers en Eems sloten zich zoo bij den veroveraar aan. Zoo kochten ook de friesche steden bewesten de Lauwers privilegiën, overeenkomende met die der hollandsche steden.

Maar in het noord-oosten bleef nog altijd tegenstand, ook door den Bisschop van Utrecht gesteund — een tegenstand, zoo sterk, dat graaf Willem reeds einde April 1399 weder in Friesland verscheen en er troepen bijeentrok om Dokkum te ontzetten, dat door de weerspannigen, voornamelijk van de schieringer partij, belegerd werd. In Juni trok Willem langs het Wad naar het Noorden, ontzette Dokkum en richtte aan de Lauwers de sterkte Ter Luine op ten einde de streek in bedwang te houden. De rust werd op deze wijze spoedig hersteld en in Juli keerde de Graaf naar Holland terug, trotsch op zijne schoone verovering, het doel van zooveel hollandsche krijgstochten in vroeger eeuwen.

Maar Friesland was nog niet gewonnen. Nieuwe opstanden noodzaakten in 1400 en 1401 tot nieuwe expeditiën, thans onder de hollandsche edelen Floris van Alkemade en Gerrit van Egmond. Staveren kon slechts met groote inspanning ontzet worden; overal werden de Hollanders en hunne vrienden weder verjaagd. Ten slotte bleef ten gevolge van gebrek aan geld en troepen alleen Staveren in het bezit van de Hollanders. Herhaaldelijk was er nog in de volgende jaren sprake van eene groote onderneming tegen de Friezen, hetzij onder leiding van graaf Willem, hetzij van Albrecht zelven, maar den 30sten September 1402 moest de laatste bij verdrag berusten in de vrijheid van geheel Friesland behalve Staveren, dat nog tot 1414 in handen der Hollanders bleef maar toen ook door de Friezen werd hernomen — het laatste overblijfsel van de macht der oude Graven van Holland in het friesche gebied over de Zuiderzee.

Dat de friesche tochten na 1399 niet werden hernieuwd, lag aan verscheidene oorzaken. Vooreerst was het reeds gebleken, hoe moeielijk het friesche land viel te veroveren niet alleen, maar ook te houden. Hertog Willem van Gelre had met zijne waarschuwing geen ongelijk gehad: voortdurende sterke bezetting van de voornaamste vestingen was noodzakelijk om zich in het moerassige land te handhaven. Bovendien zagen de hollandsche steden, op welke vooral de onkosten van den krijg waren nedergekomen, toch ten slotte weinig voordeel in de verovering van het friesche gebied: de omstandigheid, dat zij in dezen tijd soldaten van beroep, „soudeniers", in dienst moesten nemen, daar bij de toeneming van den bloei en van het verkeer het zenden van hare eigene gewapende burgers, zooals van ouds geschiedde,

bij dergelijke langdurige tochten te bezwarend werd, tastte hare financiën op bedenkelijke wijze aan. Ook de henegouwsche steden hadden daarover te klagen. Het is dan ook geen wonder, dat wij de steden zelfs aan de bijna smeekende verzoeken des Hertogs om geld en troepen allengs krachtigen weerstand zien bieden, nu onder dit, dan onder dat voorwendsel. Eindelijk begonnen de veeten tusschen de adellijke partijen weder uit te breken en Hoekschen en Kabeljauwschen zich weder met elkander te meten, wat ook den adel ongeschikt maakte om zulk een aanvallenden krijg te voeren en den landsheer herhaaldelijk veel moeite veroorzaakte, hoewel het zeker niet buiten zijne schuld zoo ver kwam.

Het blijkt namelijk, dat Albrecht omstreeks dezen tijd, misschien op aandrang van zijn thans met hem verzoenden en na de friesche tochten invloedrijken zoon, zijne gunsten weder aan de Hoekschen heeft bewezen. Eerst toch zien wij zijn vroegeren kabeljauwschen medestander, Brunstijn van Herwijnen, tegen hem opstaan, zoodat diens slot te Loevestein moest belegerd worden; vier jaren later, in 1401, ook Jan van Arkel zelf, terwijl daarentegen de Hoekschen nu uitsluitend in 's Hertogen Raad optreden en de verhouding van Albrecht tot zijn altijd hoekschgezinden zoon naar allen schijn niets te wenschen overlaat.

Jan van Arkel was de gevaarlijkste vijand. Hij was zijn vader Otto opgevolgd in diens uitgestrekte heerlijkheden; hij noemde zich nu heer van Arkel, Pierrepont en Mechelen en was dus een machtig man in den lande, waar Gorkum en Hagestein zijne voornaamste sterkten waren. Daar hadden de edelen uit het arkelsche geslacht reeds jaren lang aan Lek en Maas eene schoone positie ingenomen op de grenzen van Utrecht, Gelre en Holland, aan ieder van welke staten zij overigens leenroerig waren. Zij hadden het verkeer op de beide rivieren door tollen en rechten bemoeielijkt en hunne sloten tot de sterkste in de streek gemaakt. Zoo hadden zij zich zoo goed als onafhankelijk weten te maken van hunne leenheeren. Zij waren zoo rijk en machtig geworden, dat zelfs de fiere Hertogen van Gelre en Gulik het niet beneden zich rekenden zich met hen te vermaagschappen: heer Jan was gehuwd met eene zuster van Willem I en Reinoud IV van Gelre. Hij vooral was een trotsch edelman en hoog woei zijne banier van zijn „keizerlijken" [1]) burcht Arkel bij Gorkum.

---

[1]) Dezen titel kenden in die dagen zoo goed als onafhankelijke baronnen hunnen

Wij weten niet, hoe de twist is ontstaan [1]); vermoedelijk heeft de oude vijandschap tusschen Arkel en graaf Willem daarbij een groote rol gespeeld. Hoe het daarmede zij, Arkel „ontzeide" den Hertog en zijn zoon — d. i. zeide hun de veete aan — en plunderde de Alblasser en Krimpener waarden. Maar weldra verscheen de Graaf van Oostervant met een groot leger, waarbij ook een aantal engelsche en fransche ridders, in het land van Arkel, gevolgd door de benden van den Graaf van Kleef en Mark, die te klagen had over de arkelsche tollen. Het te veld staande koren werd vernield en veel schade werd den Arkelschen berokkend.

In het volgende jaar voegde zich ook de stad Utrecht bij de twee Graven tegen belofte van herstel der oude rechten van Utrecht op Haastrecht benevens op de vaart langs de Lek, waarin ook de kooplieden dezer stad door de arkelsche tollen zeer werden belemmerd. De verbonden legerbenden omsingelden nu Gorkum met eene aanzienlijke macht, Zeeuwen en Hollanders kwamen van alle zijden toeschieten. Daartegenover werd Arkel bijgestaan door een groot aantal geldersche, guliksche en stichtsche edelen. Maar tegen de overmacht van graaf Willem en zijne bondgenooten was hij niet bestand en diens troepen zouden de stad hebben veroverd, wanneer niet de jongste zoon van hertog Albrecht, bisschop Jan van Luik, wederom verzoenend tusschen beiden getreden was. Tot ergernis van graaf Willem en andere vijanden van den trotschen Arkel werd deze na een voetval voor den Hertog en zijn zoon begenadigd. Maar de veete tusschen Arkel en Utrecht werd voortgezet en was nog niet geëindigd, toen de oude Albrecht den 12den December 1404 overleed.

Zijn zoon Willem volgde hem op. De Hoekschen juichten. Nu schenen hunne goede dagen eerst te zullen komen. Natuurlijk lag Willem spoedig met Arkel overhoop, ja deze daagde hem zelfs uit door een plotselingen aanval op het tegenoverliggende Woudrichem. Thans wendde de nieuwe landsheer zich het eerst tegen de sterke arkelsche stad Asperen en de nabijgelegen sloten Hagestein en Everstein, die de Lek beheerschten. Weldra verbonden ook Kleef en de

---

sloten toe, als hadden zij niemand dan den Keizer voor de oprichting er van te danken en hem alleen onderdanig te zijn.

[1]) Vgl. Van Wijn, Nal. op Wagenaar III, 194 vlg.

Bisschop van Utrecht zich weder met hem tegen den rumoerigen edelman.

Allerlei vonden der toenmalige belegeringskunst werden bij den strijd tegen de sterke plaatsen toegepast. Graaf Willem omgaf geheel Hagestein en Asperen rondom met een gracht en beschermde deze naar buiten met een dichten van twijgen gevlochten haag; Everstein werd door den Bisschop door middel van vernuftig uitgedachte aard- en waterwerken steeds nauwer ingesloten [1]). Arkel zelf bleef niet in de belegerde vestingen maar in het even sterke Gorkum en zag vandaar zijne dappere verdedigde burchten ten slotte in vlammen opgaan, na welk succès de vijandelijke legers, zooals gewoonlijk in die veeten na eene groote zege, aftrokken. Thans bleven hem alleen Gorkum, Arkel en Leerdam.

De veete duurde nog een jaar lang. De wederzijdsche grenslanden werden geplunderd en verwoest maar groote krijgstochten hadden niet plaats, ook ten gevolge van den weerzin der steden van Holland en Zeeland tegen deze kostbare en veel inspanning eischende ondernemingen. Arkel gaf het intusschen niet op, als altijd heimelijk gesteund door zijn zwager, den Hertog van Gelre en Gulik, bij wien zijn zoon Willem zich ophield. Maar dat begon den inwoners van Gorkum op den duur te verdrieten; zij konden „het hooft nergent wel uitsteken", hun verkeer werd zeer belemmerd. Zij trachtten daarom eerst Jan van Arkel door zijn zoon tot vrede te bewegen. De jonge Willem sloot zijn vader zelfs gedurende eenigen tijd buiten de arkelsche vestingen; maar hij verzoende zich weldra met hem. De burgers van Gorkum en Leerdam poogden toen nogmaals de beide heeren door scherpe vertoogen tot vrede te bewegen en toen dat mislukte, gaven zij hunne steden plotseling aan hertog Willem van Holland over. Wel werd Gorkum weder bij verrassing door de Arkelschen herwonnen maar de Hertog sloeg er thans het beleg voor. Toen eindelijk greep Reinout IV van Gelre en Gulik ten behoeve van zijn zwager openlijk naar de wapenen, verklaarde Willem den oorlog en rukte eveneens naar Gorkum (1407), dat hem kort daarna door Jan van Arkel en diens zoon in leen werd opgedragen en dus eene geldersche stad werd.

In den nu volgenden krijg tusschen Gelre en Holland werden de

---

[1]) Beka bij Matth. III, 324, in verband met Joh. à Leidis, Chron. Belg. XXXII, cap. 4.

wederzijdsche grenslanden, vooral de Betuwe, zeer geteisterd. Gelijk steeds bij zulke veeten, betaalden de boeren het gelag en zagen hun koren en andere veldvruchten vernielen en vertrappen, ja verbranden zelfs. De naburige steden konden zich beter verdedigen maar de dorpen werden ellendig verwoest, totdat een driejarig bestand (tot 1410) den twist schorste.

Nauwelijks echter was dit bestand afgeloopen, of de hollandsch-geldersche strijd om het bezit van Gorkum werd hernieuwd, nu vooral in het Utrechtsche bij Amersfoort en op de Veluwe, totdat in 1412 te Wijk bij Duurstede een vrede werd gesloten, waarbij Gorkum aan Holland bleef mèt het geheele land van Arkel: daarvoor zou hertog Willem 100 000 fransche kroonen betalen. Jan van Arkel kreeg tot schadeloosstelling de heerlijkheid Oyen in Gelre benevens een jaarlijksche som uit den tol van Lobith; zijn zoon ontving de heerlijkheid Born in het Guliksche bij Sittard. Het aloude kasteel van Arkel, bij Gorkum gelegen, dat eeuwen lang de zetel van het roemrijke geslacht was geweest, werd door hertog Willem gesloopt.

Maar de onrustige oude edelman had zijne rol nog niet uitgespeeld. De hoeksche partij beschouwde hem nog altijd als haren voornaamsten vijand en toen hertog Willem bemerkte, dat tijdens den oorlog met Gelre sommige kabeljauwsche edelen, o. a. de heer van Egmond, Arkel's neef, omgegaan hadden met het plan om hem, den Hertog, te overvallen en aan de Gelderschen en Arkelschen uit te leveren, besloot hij niet te rusten, voordat hij deze gevaarlijke vijanden in en buiten zijn eigen graafschap ten onder had gebracht. Hij liet eerst den ouden Arkel in de meierij van Den Bosch door eenige hoeksche edelen oplichten en naar Zevenbergen, vandaar naar Holland voeren, waar hij hem te 's Gravenhage opsloot (1415). Vervolgens greep hij den heer van Egmond aan. Deze week naar het sterke slot IJselstein, waarvan zijn broeder eigenaar was, maar de Hertog vervolgde hem ook daar en Egmond moest met de zijnen het graafschap ruimen. Ook hij vond een toevlucht in Gelre. IJselstein werd door hertog Willem in bezit genomen.

Zoo waren de leiders der kabeljauwsche partij bedwongen en de Hoekschen triomfeerden ten volle, steunende op den landsheer, die hun altijd genegen was geweest. De rust in het graafschap was hersteld en de Hertog kon het oog wenden naar eene andere zijde, waar hij gewichtige belangen had te behartigen.

Nauw was Willem VI steeds aan het fransche koningshuis verbonden geweest door zijne innige verwantschap met het machtige geslacht van Bourgondië, welks hoofd toen zijn beroemde zwager, Jan Zonder Vrees, was. In den nog altijd voortdurenden krijg tusschen Engeland en Frankrijk was hij dan ook de trouwe bondgenoot van het laatste; zijne ridders hebben in den grooten slag bij Azincourt (1415) aan de fransche zijde gestreden en ook van hen is weder een aanzienlijk aantal gevallen in de vreeselijke nederlaag, die daar op nieuw de fransche wapenen heeft getroffen. Maar ook met Engeland had hij reeds lang vriendschappelijke betrekkingen aangeknoopt. Als jong ridder nog was hij tegen den zin zijns vaders naar dit toenmaals klassieke land der ridderschap heengetogen, had er een schitterende ontvangst genoten en was tot ergernis zijner fransche verwanten begiftigd met de roemruchtige orde van den Kouseband.

Die betrekkingen met beide oorlogvoerenden wezen hem, als zijne voorzaten, aan voor eene bemiddelende rol en het kan ons dan ook niet verwonderen, wanneer wij hem in het jaar vóór zijn dood op verzoek van keizer Sigesmund, die zelf naar Engeland was gekomen, de zee zien oversteken om bij de door den Keizer geopende onderhandelingen tusschen de beide rijken tegenwoordig te zijn. Het gelukte evenwel niet den vrede te stichten tusschen de oude vijanden aan beide zijden van het Kanaal.

De band met Frankrijk werd nog versterkt door het huwelijk zijner eenige dochter, Jacoba, met den tweeden zoon des krankzinnigen konings Karel VI van Frankrijk, met Jan van Touraine. Natuurlijk was dit huwelijk niet buiten den Hertog van Bourgondië om gesloten. Deze, tijdens des Konings treurige ziekte zeer invloedrijk, lag steeds overhoop met den anderen machtigen Prins van den bloede, den Hertog van Orleans. Het huwelijk van de met de Bourgondiërs zoo nauw verwante Jacoba met den jongen Jan van Touraine werd nu te gelijk met dat van den zoon des Hertogen van Orleans met de dochter des franschen Konings te Compiègne gevierd: het was als een verzoeningsfeest der familiën Orleans en Bourgondië (Juli 1406).

Het huwelijk van Jan en Jacoba opende voor het fransche koningshuis een schoon vooruitzicht. Een groot deel der Nederlanden was reeds in handen van het bourgondische geslacht, zoo nauw aan de fransche dynastie verwant. Nu zou nog eene tweede fransche vorstenfamilie in het verre Noorden worden gevestigd en daarmede de poli-

tieke invloed van Frankrijk aan zijn noordergrens zeer worden versterkt. Het jonge paar toch zou bij de te verwachten ontstentenis van mannelijk oir uit het beiersche vorstengeslacht in de Nederlanden de opvolging in Holland, Zeeland, Friesland en Henegouwen verkrijgen; het hertogdom Berry, de graafschappen Poitou en Ponthieu en andere rijke goederen zouden het in Frankrijk ten deel vallen.

Natuurlijk kon er bij de jeugd der beide echtgenooten — Jacoba was toen geen volle vijf jaar oud, haar gemaal iets ouder — van een feitelijk huwelijk nog geen sprake zijn. Zij werden samen in Henegouwen opgevoed, totdat het huwelijk in 1415 werd voltrokken. Bij die gelegenheid werd hun de opvolging in zijne landen door hertog Willem, die nog altijd geen andere kinderen had, verzekerd maar hun tevens op het hart gedrukt in het regeeren zijn voetspoor te volgen — iets, wat den Hoekschen natuurlijk hoogst aangenaam moest zijn en ook volkomen met den geest en de neigingen der jonge vorstin strookte. Zij zou krachtens de gemaakte bepalingen Gravin der drie landen zijn, haar man slechts mederegent [1]).

De engelsche alliantie van de dagen van Eduard III was door eene fransche vervangen. Meer dan eene alliantie, nauwe dynastieke verbintenissen zouden de Nederlanden aan Frankrijk hechten.

Nog hooger steeg de glans van hertog Willem en de beteekenis dezer verbintenis, toen de oudste zoon des franschen Konings stierf en Jacoba's echtgenoot dauphin van Frankrijk werd. Hertog Willem en zijn zwager werden thans de feitelijke beheerschers van het groote fransche Rijk. Te midden van de in Frankrijk heerschende verwarring — den burgeroorlog tusschen de Armagnacs, de aanhangers der partij van Orleans, en de Bourguignons, die van Bourgondië — zou de jonge vorst met zijne echtgenoot een speelbal der partijen zijn geworden, waarom hertog Willem hen nog voorloopig in Henegouwen bij zich hield, trachtende zelf eerst orde te scheppen in den meer en meer bedenkelijken toestand van Frankrijk. Eerst in het voorjaar van 1417 scheen de kans daartoe goed te zijn. De jonge dauphin en zijne dauphine overschreden de grenzen van Henegouwen om onder leiding van Jacoba's vader en oom de regeering voor den ongelukkigen koning Karel VI te gaan voeren. Hertog Willem begaf zich in overleg met de bourgondische partij vooruit naar

---

[1]) Van Mieris IV, 342—344.

Parijs, terwijl de dauphin met zijne gemalin voorloopig nog te Compiègne achterbleef.

Hertog Willem was door deze betrekkingen in den laatsten tijd zeer in de fransche twisten gemengd geweest. Hij trachtte te Parijs de rechten van zijn schoonzoon tegenover de bovendrijvende partij der Orleansen te handhaven maar zag zich weldra genoodzaakt de onveilige hoofdstad te verlaten en zich naar Compiègne te begeven.

Daar vond hij den dauphin op het sterfbed: Jan van Touraine overleed den 4den April 1417! Zoo was de droom van het koningschap voor Jacoba plotseling geëindigd en hertog Willem zag met bekommering de toekomst te gemoet, te meer omdat hij zelf leed aan de gevolgen eener ernstige wonde. Hij herinnerde zich, welke woelingen reeds meermalen, het laatst na den dood van Willem IV, in zijne graafschappen waren ontstaan bij het optreden eener vrouw aan het hoofd der regeering; hij wist, dat de Kabeljauwschen ten hoogste verbitterd waren over zijne maatregelen tegen Arkel en Egmond; hij kende de heerschzucht van zijn eigen broeder, den Elect van Luik, en — niet het minste bezwaar — het bourgondische geslacht was ten slotte ook hem reeds te machtig en te begeerig naar uitbreiding van grondgebied, ook in de Nederlanden. Hij rekende echter op de trouw zijner onderdanen, zijner hoeksche partijgenooten vooral, wier voordeel hij steeds had bevorderd; op de krachtige persoonlijkheid van Jacoba zelve; eindelijk op de verstandige leiding harer fiere bourgondische moeder, die in de fransche verwikkelingen blijken van buitengewone bekwaamheid had gegeven.

Nog bij het leven van den jongen gemaal zijner dochter (15 Augustus 1416) had hij dan ook in 's Gravenhage eene groote vergadering van de edelen, baljuwen en steden zijner landen Holland en Zeeland bijeen doen komen en hen doen beloven zijne dochter na zijn dood als landsvrouw te zullen erkennen: ja, zij was door hen als opvolgster van haren vader gehuldigd, terwijl deze tevens gezorgd had, dat de gevaarlijke Arkels en Egmonden vooreerst uit het land zouden blijven.

Maar thans was de toestand veranderd. Jacoba was weduwe geworden. Dat de vorst er ernstig aan gedacht zou hebben zijne dochter nu aan den jongen Willem van Arkel uit te huwen, is niet zeer waarschijnlijk en wordt ook alleen door een van romantische maar onjuiste verhalen overvloeienden schrijver uit veel later dagen ver-

meld [1]). Hij heeft integendeel op zijn sterfbed zijn neef Jan IV van Brabant als den door hem gewenschten gemaal aangewezen. Zoo zouden Holland en de daarmede verbonden gewesten dan toch aan het bourgondische Huis van Brabant vervallen.

Den laatsten Mei 1417 is de roemruchtige vorst gestorven te Bouchain in Henegouwen, waar hij zich sedert zijn bezoek aan Frankrijk had opgehouden. Men weet zijn dood aan de roekelooze behandeling van zijne wond, een beenwond, door een geneesheer „dien hy gelovede boven andere meesters."

HOOFDSTUK VII.

DE OVERGANG VAN HOLLAND, ZEELAND EN HENEGOUWEN AAN BOURGONDIË.

De nog niet zestienjarige erfgenaam der landen van hertog Willem is een der meest romantische persoonlijkheden uit onze geschiedenis. Het lot van de ridderlijke „Vrou Jacop" heeft vaderlandsche dichters bezield; het heeft een schrijver van den nieuweren tijd de stof geleverd voor een geschiedwerk [2]), dat zijn belletristischen vorm niet alleen aan de neigingen van den schrijver maar ook aan den aard van het onderwerp ontleende. Zelfs in de kronieken beginnen de dorre takken bloesems voort te brengen, de droge kroniekschrijvers worden beurtelings weemoedig en bewonderend gestemd bij het beschrijven van zooveel leeds en zooveel fieren weerstand. Hare geschiedenis is romantisch maar belangrijk tevens, ook voor hem, die meer de sociale toestanden tot onderwerp zijner studiën heeft gekozen. Hertogin Jacoba van Beieren toch is niet slechts de laatste afzonderlijke Gravin van Holland, Zeeland en Henegouwen geweest, zij was ook een der laatste vertegenwoordigsters van de ridderschap der 14de eeuw, zij, de echte spruit van de heldhaftige Avesnes' en Beieren's. Hare geschiedenis is die van de worsteling tegen het bourgondische gezag

---

[1]) Vgl. Von Löher, Jakobaea von Bayern I, 457 vlg.

[2]) Von Löhers bovengenoemd werk, dat de waarheid nog al eens opsiert met legendarische trekken en daarom niet altijd vertrouwbaar is.

niet alleen maar ook die van de worsteling tusschen den ten ondergang neigenden adel en de in macht wassende steden in Holland en Zeeland.

Jacoba van Beieren was geen zachtzinnige vrouw. Zij was opgevoed op een afgelegen kasteel in Henegouwen, gehard door jacht en wapenspel, gevierd in minnezang en tournooi, rijzig en welgemaakt, goed onderwezen in de fransche en engelsche talen. Heeft zij niet krijgsbenden aangevoerd, belegeringen geleid, staatkundige plannen gesmeed trots den besten ridder, den meest ervaren diplomaat in hare omgeving? Heeft zij niet veler harten gewonnen, door haar voorbeeld velen moed ingesproken? Zij is eene vrouw in het harnas geweest; de waardige achterkleindochter van de dappere keizerin Margaretha; de waardige bloedverwant harer beroemde oudtante Philippa van Henegouwen, Koningin van Engeland; de waardige dochter ook harer fiere moeder, Margaretha van Bourgondië, en haars ridderlijken vaders.

Zij stond onmiddellijk bij hare troonsbeklimming voor groote moeielijkheden.

Nauwelijks was het bericht van hertog Willem's dood in Holland aangekomen, of de verbannen Egmonden trachtten IJselstein te herwinnen, maar zij werden door de vrienden der jonge Gravin weldra verdreven met behulp van Utrecht en van den uit Luik toegesnelden elect Jan van Beieren zelf. Deze laatste kwam blijkbaar met nevenbedoelingen, niet alleen om zijn wettig aandeel in de nalatenschap te bewaren maar ook om te trachten naast zijne nicht eene beschermende rol te spelen. En dat kon hij nu reeds in Holland. Was hij niet heer van Oostvoorne en Brielle, van het Gooi en Woerden, die hij als jongere zoon zijns vaders eenmaal ten apanage had ontvangen? Hadden niet de Kabeljauwschen hunne hoop op hem gesteld tegenover de hoekschgezinde Gravin, gelijk eertijds hunne partijgenooten den jongen hertog Willem tegenover keizerin Margaretha hadden geplaatst?

Voorloopig scheen zijne kans echter nog gering. Jan Zonder Vrees van Bourgondië vermaande de onderdanen zijner nicht ernstig haar getrouw te blijven en tegen het machtige Bourgondië durfde de Elect nog geen verzet wagen. Jacoba werd dan ook eerst in Henegouwen, daarna in Holland en Zeeland van stad tot stad, van land tot land, zonder tegenstand gehuldigd. Overal werd zij feestelijk ontvangen in

„blijde inkomst"; zij bezwoer, als hare voorvaderen, de rechten en privilegiën harer onderdanen, bezocht de gerichtsplaatsen, waar in haar naam recht gesproken moest worden, en ontving daar de huldiging van adel en boeren gelijk in de steden die der burgers. Eene schitterende reeks van edelen vormde haren hofstoet: de bastaarden van haren vader en grootvader, Adriaan van Beieren, schout van het machtige Dordrecht, Willem, heer van Schagen, heer Everhard van Hoogwoude, heer Lodewijk van Vlissingen; verder de bastaard van Blois, heer Jan van Treslong, kastelein van Gouda, de Wassenaars, Haamstedes, Brederodes, Poelgeesten, Boekhorsten, Merwedes, Montfoorts, Vianens, Borselens en honderd anderen uit bekende hoeksche familiën.

Zoo was zij dan Gravin. Maar de duitsche Koning was de opperleenheer. Wat zou hij tot deze dingen zeggen?

Er was inderdaad toen weder een Koning in Duitschland, die dezen naam verdiende en de onder Wenzel en Ruprecht van de Paltz door het slijk gesleurde koningskroon weder in eere trachtte te brengen. Het was Sigismund, de laatste uit het Luxemburgsche huis (1410—1437), de jongere broeder van den zwakken Wenzel. De Koning had reeds lang het oog op de toestanden in de Nederlanden gevestigd en zag met bekommering den bourgondischen invloed in die streken groeien. In Henegouwen had de koninklijke macht nooit veel beteekend; het was zelfs de vraag, of zij hier werkelijk rechten had. Doch in Holland en Zeeland was dit geene vraag. Sigismund hoopte, nu door de onachtzaamheid van zijn broeder Wenzel Brabant en de tot het Rijk behoorende deelen van Vlaanderen waren verloren gegaan [1]), nu Luxemburg en Namen dreigden evenzoo den Bourgondiërs in handen te vallen [2]), ten minste Holland en Zeeland nog voor het Rijk te redden. Hij had hertog Willem dan ook de erkenning der opvolging van Jacoba geweigerd. Hij was kort vóór diens dood in Luik aangekomen, o. a. ook om met den Elect te raadplegen over diens rechten op de hollandsche erfenis, en het was duidelijk, dat de Elect weinig moeite zou hebben om — als hij wilde — van den Koning [3]), die ook geweigerd had de bourgondische dynastie in Brabant te erkennen, de beleening met Holland en Zeeland te verkrijgen.

---

[1]) Zie blz. 46. [2]) Zie blz. 61.

[3]) Sigismund heeft den keizerstitel eerst sedert November 1431 gedragen.

Hoe dit zij, Jacoba verkreeg de koninklijke beleening niet en Dordrecht maakte met het oog op dat feit reeds zwarigheid om haar te huldigen.

Voorloopig evenwel scheen van de zijde van den voorzichtigen Elect nog geen onmiddellijk gevaar te dreigen. Hij stemde zelfs toe in het huwelijk zijner nicht met zijn neef, den jongen Jan IV van Brabant, vooral toen er bepaald werd, dat hijzelf met de moeder der Gravin als medebestuurder en raadsman der beide jonge vorstenkinderen zou optreden. Zoo werd met goedkeuring van Bourgondië einde Juli reeds te Biervliet besloten. De dreigende familietwist scheen bezworen te zijn.

Maar weldra ontstonden er nieuwe bezwaren. Jan IV en Jacoba waren volle neef en nicht, een door de Kerk verboden graad van bloedverwantschap in geval van huwelijksplannen!

Er moest derhalve pauselijke dispensatie gevraagd worden. Doch het was bij eenige kennis van den toenmaligen toestand der Roomsche Curie niet te verwachten, dat die dispensatie uit zou blijven, wanneer zij verzocht werd door een aanzienlijk gezantschap als het brabantsche, gesteund door den machtigen bourgondischen invloed en beschikkende over rijke geldsommen. De Kerk verkeerde toen sedert lang in een toestand van gisting. Bijna 40 jaren lang reeds had zij twee rijen van Pausen om de oppermacht zien strijden — die, welke te Avignon, en die, welke te Rome gevestigd waren. Kerkvergaderingen waren ten slotte bijeengeroepen om aan het groote „schisma", de groote splijting in de Kerk, een einde te maken, eerst te Pisa (1409), daarna te Constanz (1414). Juist toen was die te Constanz nog bijeen. Twee partijen, de duitsche en de bourgondisch-fransche, stonden er tegenover elkander. Bij de stemming des Konings tegenover Bourgondië was, ingeval hij in de kerkelijke twisten de zege behaalde, op de dispensatie niet te rekenen. De strijdende partijen te Constanz werden het intusschen ten slotte min of meer eens en in November werd Martinus V tot Paus verheven, met afzetting der beide andere twistende opperhoofden der Kerk. Martinus gaf onmiddellijk gehoor aan het dringende verzoek der bourgondische partij om dispensatie en bezegelde de daartoe betrekkelijke bul den 22sten December 1417 reeds, tot ergernis des Konings en ... van Jan van Beieren.

Want intusschen waren in de Nederlanden de omstandigheden zeer gewijzigd.

De Elect van Luik, hoewel reeds geruimen tijd in het bezit van het bisdom, was niet tot kerkvorst, eerder tot ridder geboren. Nog altijd was hij geen priester en alleen in de ongeregelde kerkelijke toestanden van zijn tijd had de toestand van het belangrijke bisdom Luik zoo lang onzuiver kunnen blijven. Het was de vraag, of hierin thans door het herstel der eenheid in de Kerk geene verandering zou komen. En 's Elects kans scheen nu juist gunstig te staan voor de verwerving van een uitgestrekt wereldlijk gebied, het erfdeel zijner familie. Hertog Jan was niet de man om zulk eene kans te laten glippen. Zij werd hem voornamelijk geboden door de ontevreden Kabeljauwschen.

Jacoba had de verovering van IJselstein met utrechtsche hulp gereedelijk goedgekeurd. Zij steunde nog meer dan haar vader op de invloedrijke Hoekschen en verdrukte de kabeljauwsche partij. Is het vreemd, dat deze Jan van Beieren opriep zich aan haar hoofd te stellen? Hij gaf gehoor aan die oproeping en einde October vinden wij hem te Dordrecht bezig zich ten oorlog toe te rusten [1]).

Dat hij van Dordrecht uit zijne plannen begon te volvoeren, hangt samen met de reeds besproken verhouding dezer stad tot de overige hollandsche steden, die er in den laatsten tijd niet beter op geworden was. De „gemeene steden" van Holland hadden zich tegenover Dordrecht reeds vroeger telkens bij elkander aangesloten, o. a. nog in 1391 [2]). Hare protesten hadden Albrecht en zijn zoon tot wijzigingen in het dortsche stapelrecht genoopt en ook Jacoba schijnt zich aanstonds tegenover Dordrecht's eischen gesteld te hebben. Vandaar Dordrecht's ontevredenheid met haar bestuur en de geest van verzet, die zich daar onmiddellijk tegenover haar bewind vertoonde. Jan van Beieren, die zich gunstig jegens de belangrijke hoofdstad toonde, kon dan ook op haren steun rekenen. Om hem schaarde zich daar weldra een aantal Kabeljauwschen en hij richtte tot de andere hollandsche steden een schrijven, waarin hij beloofde als Voogd en Ruwaard der Hertogin de privilegiën te zullen handhaven en een einde te zullen maken aan alle verwarring en onrecht. Ook naar Henegouwen zond hij als Voogd en Ruwaard dergelijke brieven.

Maar de fiere jonge Hertogin begeerde noch voogdij over haar persoon, noch ruwaardij over haar landen. Zij riep te Schoonhoven een

---

1) Van Mieris IV, 428.
2) Van Mieris III, 581.

grooten landdag bijeen. Daar verscheen ook de Elect, maar Jacoba weigerde standvastig hem als haar voogd te erkennen. Hij keerde naar Dordrecht terug, nam er zonder aarzelen den titel van Ruwaard aan en rustte zich tegen zijne nicht ten oorlog. Weldra kwamen de Egmonden met hunne volgers te Dordrecht. De Elect ontbood boogschutters uit Engeland en zette ook den in Gelderland vertoevenden Willem van Arkel aan tot een aanval op diens oude bezittingen. Van alle zijden snelden de Kabeljauwschen naar Dordrecht onder zijne vanen.

Een nieuwe familietwist deed zoo den burgeroorlog weder uitbreken en — gelijk in 1350 en in 1392 — de tegenover elkander staande partijen in elke stad, de factiën van den adel schaarden zich aan weerszijden. Reeds begon hertog Jan den aanval op Rotterdam, de naastbij liggende hollandsche stad, de toen tegenover Dordrecht opkomende handelsplaats. Maar ook de Hoekschen zaten niet stil. Brabantsche en hoeksche troepen vereenigden zich om Jacoba te helpen. Rotterdam werd ontzet en daarna werd om Gorkum gestreden, dat met uitzondering van het slot bij verrassing door Egmond was gewonnen en weder door den jongen Arkel in bezit was genomen. Onder aanvoering van den dapperen heer van Brederode zeilde eene talrijke hoeksche vloot, waarop ook Jacoba en hare moeder zich te midden van 6000 gewapenden bevonden, de Maas op. Bij den gorkumschen burcht, die nog in handen der Hoekschen was, had de landing plaats en den 2den December 1417 werd er in en om Gorkum bloedig gestreden. De Kabeljauwschen, wier aantal op 4000 man begroot wordt, leden eene zware nederlaag; Arkel zelf viel in het straatgevecht, maar ook Brederode sneuvelde.

Zoo begon de burgerkrijg met eene schitterende overwinning der jonge Hertogin en overal begonnen wederom als van ouds de veeten haar treurig verwoestingswerk. Kasteelen en dorpen werden van weerszijden verbrand; de dortsche kapers maakten jacht op de handelsvaartuigen der andere steden en konden slechts met moeite door de zeeuwsche koggen in toom gehouden worden; in de steden werd op de straten menig gevecht tusschen de beide partijen geleverd.

Intusschen was de pauselijke dispensatie te Brussel aangekomen, maar even daarna kwam ook het bericht, dat de Paus op aandrang van koning Sigismund en hertog Jan van Beieren haar weder had ingetrokken! Daarenboven had de Paus den Elect op diens verzoek

ontslagen van zijne luiksche waardigheid en hem veroorloofd in het huwelijk te treden met 's Konings nicht, Elizabeth van Görlitz, de Hertogin van Luxemburg; de Koning had hem bovendien beleend met Holland, Zeeland, Friesland en Henegouwen. Wel was de pauselijke bul met de intrekking der dispensatie nog niet uitgevaardigd en wachtte op de bezegeling, maar de gewezen Elect wist zich bij voorbaat een afschrift te verschaffen en verspreidde dit overal.

De Brabanders begrepen, dat zij zich met het huwelijk van hertog Jan en Jacoba moesten haasten, en reeds den 10den Maart 1418 vond het te 's Gravenhage plaats. Maar nog tijdens de feestelijkheden en vóór de kerkelijke inzegening kwamen de verwachte officiëele brieven van Koning en Paus aan met het bericht der intrekking van de eerste bul tot toestemming in het huwelijk van neef en nicht en tevens der beleening van hertog Jan van Beieren met de graafschappen. Nog grooter werd intusschen de onzekerheid, toen de Paus het jonge echtpaar kort daarna weder, ter wille der bourgondische partij te Rome, in het geheim liet verzekeren, dat hij de intrekking slechts gedwongen had uitgevaardigd en ze onmiddellijk na 's Konings vertrek zou herroepen!

Doch feitelijk waren neef en nicht gehuwd. Zij besloten den Beier in Dordrecht te belegeren, te meer nu èn de Henegouwers èn de Hollanders zich voor Jacoba verklaarden met uitzondering natuurlijk van de trouwe aanhangers van den beierschen Hertog. De Henegouwers wezen, wat hun betreft, op de verklaring van keizer Lodewijk van Beieren, dat hij in dat graafschap geene rechten bezat, en op het feit, dat meermalen vrouwen in dit graafschap geregeerd hadden. Zij beschouwden zich als volkomen onafhankelijk en waren dit feitelijk ook [1]).

Maar ook de Beier trachtte de aan Jacoba getrouwe steden voor zich te winnen. Hij vaardigde den 20sten Juni een zeer merkwaardig besluit uit, waarbij aan de steden voortaan vrije vergadering werd toegestaan om over 's lands belangen te raadplegen; de munt werd onder het toezicht der vier hoofdsteden: Dordrecht, Haarlem, Delft en Leiden, geplaatst; de eerste stad kreeg op nieuw belangrijke privilegiën.

Merkwaardig is dit besluit vooral om de groote beteekenis van het

---

[1]) Vgl. de noot bij Devillers, Cart. de Hainaut, IV, Pref., p. XVIII.

eerste punt. Men zou niet meer, gelijk tot nog toe, alleen op uitnoodiging van den vorst zelven of van zijn Raad, bijeen kunnen komen. Wat soms in de 14de eeuw en dan nog wel slechts in woelige dagen of bij afwezigheid van den vorst geschied was [1]) — vrije samenspreking der steden over het landsbelang — zou voortaan regel worden. Onder Willem V, Albrecht en Willem VI was dit voorbereid. De voortdurende geldverlegenheid der beide laatste vorsten, die niet alleen voor hunne schitterende hofhouding maar ook voor de kostbare friesche oorlogen en voor het onderdrukken der telkens weder uitbrekende veeten veel onkosten hadden moeten maken, had hen meer en meer van de vermogende burgers afhankelijk gemaakt. Hun hadden zij de stedelijke regeering in handen gegeven; hun hadden zij naast den grafelijken Raad invloed op 's lands zaken moeten toekennen; zonder dat kwam het geld niet uit den buidel en konden geene soldeniers worden betaald, met wie de oorlogen sedert het einde der vorige eeuw meer en meer werden gevoerd. Thans zou die toestand als rechtmatig worden erkend, thans zouden de steden bij de landsregeering een krachtig woord mogen medespreken, ook van rechtswege.

Dordrecht erkende den gewezen Elect onmiddellijk als landsheer en huldigde hem als zoodanig op grond van 's Konings beleening. Van alle zijden kwamen evenwel de belegeraars op de stad aan. Hertog Jan van Brabant en zijn broeder, de Graaf van St. Pol, met hunne Brabanders; Jacoba zelf met de Hoekschen uit Holland en Zeeland, de Henegouwsche adel, alles kwam naar de weerspannige veste, waar hertog Jan van Beieren zich ophield. Belegeringswerktuigen van allerlei aard werden medegevoerd op de schepen, die in Juni 1418 Dordrecht naderden. Weldra was de stad volkomen ingesloten: de waterwegen werden aan alle zijden door in de slooten en rivieren geslagen palen versperd, blokhuizen van zwaar hout werden in den omtrek opgericht. Maar zij verdedigde zich zoo dapper, dat na vijf weken de Brabanders moesten aftrekken, weldra door de Hollanders en Zeeuwen gevolgd. Een groot-deel van de bagage der

---

[1]) Vgl. de rekeningen van Blois, gedrukt bij de Lange van Wijngaerden, Gesch. der heeren en beschrijving van Gouda, Dl. I. Vergelijk ook enkele oorkonden bij van Mieris III, b.v. de bovengenoemde van 1391; Verwijs, De oorlogen tegen de Friezen, blz. 425 vlg.; Ter Gouw, Gesch. v. Amsterdam II, 11—27.

belegeraars viel den Dortenaren in handen, die het te Papendrecht opgerichte blokhuis veroverden en vernielden.

Jacoba was geslagen. Ook Rotterdam viel haren oom nu in handen en meer steden dreigden af te vallen. Weldra verscheen echter namens den Hertog van Bourgondië diens zoon Philips, Graaf van Charolais, vergezeld van een aantal zijner Raden, als bemiddelaar tusschen de twistende leden der beiersche familie. Hij bewerkte onderhandelingen te Woudrichem, waar Jan van Brabant en Jacoba, Jan van Beieren en Philips en meer dan honderd edelen van beide partijen bijeenkwamen. Philips werd als scheidsrechter erkend en bracht het verdrag van 13den Februari 1419 tot stand.

Jan van Beieren ontving daarbij, behalve wat hij reeds vroeger bezat, nog als apanage: Dordrecht met Zuidholland, Rotterdam, Gorkum en Leerdam met de arkelsche landen en het overige hollandsche gebied tusschen Lek, Linge en Merwede. Al deze landen kreeg hij in erfleen. Vijf jaren lang zou hij mèt Jan van Brabant samen Holland, Zeeland en Henegouwen regeeren. Verder zou hij bij kinderloos overlijden van Jacoba hare landen erven. Eene aanzienlijke som gelds zou hem bovendien binnen twee jaren tijds betaald worden. De Egmonden zouden behandeld worden overeenkomstig uitspraak van hertog Philips, de overige verbannenen zouden mogen terugkeeren. De oude Arkel alleen bleef gevangen op het slot te Zevenbergen. Alle gevangenen van weerszijden werden overigens zonder losgeld uitgeleverd [1]).

Kort daarna aanvaardde de Beier dan ook voor zich en zijn brabantschen neef de regeering als Ruwaard.

Nu was in Holland de hoogtijd der kabeljauwsche heerschappij aangebroken. De onder Willem VI machtige Hoekschen werden nu op hunne beurt onderdrukt en verjaagd en zochten toevlucht op de kasteelen hunner voornaamste vrienden: Philips van Wassenaar, burggraaf van Leiden; Gerrit van Strijen, heer van Zevenbergen; Dirk van der Merwede, kastelein van Geertruidenberg; Jan van Montfoort, op de utrechtsche grens.

Hertog Jan van Beieren echter regeerde de gewesten, alsof er geen sprake was van gezamenlijk bestuur. Hij richtte te 's Gravenhage een

---

[1]) Van Mieris IV, 521 vlg.

schitterend hof in, waar zijne beiersche dienaren den toon gaven, waar de vlaamsche schilder Van Eyck naast beiersche en zwabische sprooksprekers een plaats vond. Dirc Potter's taal in zijn boek „der Minnen Loep" getuigt van dien beierschen invloed. De goede dagen van Albrecht schenen terug te keeren. Jan van Beieren, beheerscher van Luxemburg als gemaal van Elizabeth, van Holland en Zeeland als Ruwaard, invloedrijk ook in Henegouwen en Brabant door zijne nauwe verbintenis met den jongen vorst, die daar regeerde, was een machtig vorst in de Nederlanden. Doch hij wilde meer. Hij wilde den ouden invloed zijner voorvaderen in Utrecht en Friesland herwinnen en ten slotte Holland en Zeeland niet meer als Ruwaard, doch als landsheer besturen. Dan eerst zou hij, met Luxemburg in het Zuiden in plaats van Henegouwen, de plaats van zijn vader in deze streken ten volle hebben ingenomen. Met Gelre sloot hij reeds een verdrag, waarbij in geval van oorlog met het meerendeels hoekschgezinde Sticht aan Holland Montfoort zou ten deel vallen; hij vermaande de westerlauwersche Friezen tot onderwerping, eene vermaning, waaraan, dank zij de klem, die zijne gewapende macht en 's Konings steun konden bijzetten, de Schieringers in 1420, de Vetkoopers in het volgende jaar gehoor gaven.

Zoo werd hij echter voor de overigens nog met hem in vriendschap levende Bourgondiërs een geduchte hinderpaal voor de uitbreiding hunner eigene macht. Die Bourgondiërs werden thans vertegenwoordigd door den listigen hertog Philips, die den in 1419 ellendiglijk vermoorden Jan Zonder Vrees in diens landen was opgevolgd. Met belangstelling had deze de hollandsche twisten, waarin hij als scheidsrechter was aangeroepen, gadegeslagen en met scherpen staatsmansblik had hij er de netten zijner politiek gesteld.

Weldra zag hij kans op nieuw tusschen beiden te komen. In de stad Leiden namelijk geraakten Hoekschen en Kabeljauwschen reeds kort na den zoen van Woudrichem slaags [1]) en herhaaldelijk moest de regeering er krachtig optreden om de orde te herstellen. Later stond de stad volslagen vijandig tegenover den kabeljauwschen Raad des Hertogs en zocht — maar te vergeefs — steun bij Jan van Brabant en Jacoba. Ten einde raad en bevreesd voor 's Ruwaards wraak wegens de ongeregeldheden, sloten de Hoekschen in Leiden met

[1]) Zie mijne Holl. Stad in de Middeleeuwen, blz. 134 vlg.

Utrecht en Amersfoort, met den Bisschop van Utrecht zelven en een aantal hoeksche edelen een verbond tegen de kabeljauwsche partij (April 1420). De oude veete was daarmede weder uitgebroken.

En ook de dynastieke verschillen hernieuwden zich. De Beier was volstrekt niet tevreden met den titel van „sone” van Henegouwen, Holland, Zeeland en Friesland, dien hij sedert het verdrag van 1419 voerde, en met de zoogenaamde gezamenlijke regeering. Hij wilde alleen landsheer zijn en wist inderdaad weldra van den zwakken Jan van Brabant te verkrijgen, dat deze hem Holland, Zeeland en Friesland voor 12 jaren verpandde tegen betaling eener hooge pandsom. Wilde Jacoba den afstand niet goedkeuren, dan zou de Beier toch pandheer blijven tot de volledige betaling der hem bij het verdrag van 1419 beloofde schadeloosstelling.

Zoo had Jacoba's gemaal hare rechten vervreemd zonder hare toestemming te vragen. Zoo zouden de Hoekschen voorgoed aan hunnen vijand overgeleverd zijn.

Zij waren niet gezind zich goedschiks te onderwerpen maar begonnen reeds weder de kasteelen der Kabeljauwschen om hunne wapenplaats Leiden te bestormen en te vernielen. Te Gouda verzamelden zich daartegenover de Kabeljauwschen maar eerst in Juni was de Hertog in staat tegen Leiden op te trekken, waar Philips van Wassenaar de verdediging leidde.

In de stad was eene sterke partij den Hertog welgezind uit vijandschap jegens den hoekschen heer van Wassenaar, den burggraaf der stad, wiens macht daar reeds in de 14de eeuw sterk was besnoeid, doch den vermogenden burgers, die ook hier de regeering in handen hadden, een doorn in het oog was. De Hertog wist gedurende het beleg handig van deze stemming gebruik te maken; het gebrek aan levensmiddelen in de stad, de felle beschieting door de Kabeljauwschen deden het overige. Half Augustus 1420 werd de burggraaf tot de overgave gedwongen. Hij moest zijne burggrafelijke rechten opgeven, voorzoover zij de rechtspraak en de regeering der stad betroffen.

Van Leiden begaf de Hertog zich naar Geertruidenberg om ook daar een einde te maken aan den hoekschen tegenstand, vervolgens Zevenbergen en ten laatste het Sticht aan te grijpen. Juist toen verscheen Jacoba in het land.

Verwaarloosd in hare belangen, door haren gemaal te Brussel ge-

krenkt en beleedigd, lichamelijk mishandeld zelfs, van hare trouwste hofjonkvrouwen beroofd, door de gunstelingen van haren echtgenoot minachtend bejegend, had de fiere Jacoba in overleg met hare trotsche en evenzeer beleedigde moeder dien ellendigen echtgenoot plotseling verlaten, met Paschen 1420 reeds, juist toen de burgeroorlog in Holland weder begon. Zij vluchtte naar het trouwe Henegouwen en weigerde naar Brussel terug te keeren, ook toen eene sterke partij in Brabant zich voor haar en tegen des Hertogs gunstelingen verklaarde. Zij wilde waarborg hebben voor eene betere behandeling aan het hof te Brussel en.... zij verklaarde tevens aan de te Mons verzamelde stenden van Henegouwen, dat zij wegens de onregelmatige wijze, waarop haar huwelijk gesloten was — immers tegen de laatste pauselijke bevelschriften in — niet tot den Hertog terug wilde keeren, voordat de Paus zich duidelijk omtrent de dispensatie verklaard had.

Intusschen was in Brabant eene ware revolutie uitgebroken tegen de almachtige gunstelingen van den jongen vorst, gedeeltelijk ook wegens de mishandeling der populaire Hertogin. De Hertog was naar 's Hertogenbosch verjaagd en zijn broeder, de Graaf van St. Pol, uit Parijs ontboden om de regeering over Brabant als Ruwaard over te nemen. Deze verscheen weldra (October) met hertogin Jacoba en hare moeder te Brussel en besloot in overleg met hare brabantsche vrienden den grootsten vijand der Hertogin, Jan van Beieren, wien men grootendeels haar ongeluk weet, te gaan bestrijden in Holland zelf. Eene onderneming tegen Geertruidenberg mislukte echter deerlijk en de Graaf van St. Pol bleek niet in staat te zijn den krijg tegen Jan van Beieren te voeren of de orde te Brussel te handhaven.

Jacoba en hare moeder, in hare verwachting van brabantsche hulp teleurgesteld, keerden naar Henegouwen terug, terwijl in Brabant de opstand nog eenigen tijd voortduurde. Eerst in het begin van 1421 gelukte het hertog Jan IV weder meester in zijn land te worden.

Jacoba had zijne zegepraal niet afgewacht maar het oog gewend naar eene andere zijde.

In Engeland regeerde toen koning Hendrik V uit het huis van Lancaster, die den oorlog tegen Frankrijk weder met groote energie had aangevat, sedert den moord op Jan Zonder Vrees in nauw verbond met den bourgondischen hertog Philips, wiens haat tegen de familie Orleans het karakter van bloedwraak droeg. Door de Orleansen buiten het regentschap over den krankzinnigen Koning van

Frankrijk gesloten, wilde Philips de rechten zijner familie in dit opzicht gehandhaafd zien, al moest hij zich daartoe verbinden met den erfvijand van het fransche koningshuis, koning Hendrik. Deze zag in eene verbintenis met Jacoba wel eenig gevaar voor zijne goede verstandhouding met Philips, die de zaak van haren gemaal, zijn brabantschen neef, voorstond, doch ontdekte daarin tevens een middel om den strijd tegen Frankrijk krachtiger voort te zetten. Kon hij toch zich de zaak van Jacoba aantrekken, dan was het mogelijk, dat Henegouwen, Holland en Zeeland — als van ouds — weder een steunpunt zouden worden der engelsche politiek in de Nederlanden.

Vooral kwam het hem te stade, dat Jacoba nu eindelijk zelve haar huwelijk met hertog Jan van Brabant voor onwettig verklaarde en thans in het huwelijk zou kunnen treden met zijn eigen broeder, hertog Humphrey van Glocester. Zoo zou eene engelsche dynastie in de Nederlanden gevestigd kunnen worden, die bij de altijd twijfelachtige hechtheid van het verbond met Bourgondië dit desnoods ontbeerlijk zou kunnen maken.

Hertog Humphrey was een zeer gewenscht echtgenoot voor de fiere Jacoba — een schoon man, als ridder beroemd, beschermer van kunst en wetenschap, een voorlooper der Humanisten. Dichters en geleerden droegen hem, den „inter omnes mundi proceres litteratissimus", hunne werken op. Hij zou een voortreffelijk leider der Hoekschen kunnen zijn en een passend echtgenoot voor de in ridderlijke omgeving opgegroeide jonge Hertogin. In het voorjaar van 1421 werden heimelijk alle voorbereidende maatregelen voor het vertrek van Jacoba naar Engeland genomen. Drie vertrouwde hollandsche edelen spraken het noodige met den engelschen vorst af en den 6den Maart, vroeg in den morgen, vluchtte Jacoba uit haar slot Bouchain dwars door bourgondisch gebied naar het engelsche Calais — een romantische tocht, aan het einde waarvan zij zich onder de bescherming stelde van den engelschen Koning. Deze verloofde haar onmiddellijk met zijn broeder en Jacoba maakte Humphrey tot haren erfgenaam.

Die daad verontrustte niet alleen hertog Jan van Brabant en Jan van Beieren maar ook hertog Philips van Bourgondië, die bij de kinderloosheid van den echt zijner beide neven in Brabant en van Jan van Beieren op de opvolging in al de brabantsche en hene-

gouwsch-beiersche erflanden rekende [1]). Zou nu eene nieuwe, engelsche dynastie zich in Holland, Zeeland en Henegouwen vestigen? Dat kon hij niet toelaten, te minder omdat tusschen hem en Humphrey persoonlijke antipathie bestond. Hij besloot dus zoo mogelijk het plan van Jacoba en Hendrik V te verijdelen en zond een gezantschap naar zijn engelschen bondgenoot, om dezen het bedenkelijke van zijne plannen met de verdreven vorstin onder het oog te brengen en er op te wijzen, dat hij hiermede de bourgondische politiek ten zeerste tegenwerkte. De gezanten bewerkten, dat de Koning voorloopig op zijn plan terugkwam en besloot het huwelijk niet te doen voltrekken, voordat de beslissing uit Rome gekomen was — en op de beslissing der geldzuchtige Curie meende de machtige en rijke Hertog van Bourgondië het wel te kunnen laten aankomen. Jacoba bleef wel in Engeland, zeer geëerd aan het hof en door den Koning met vorstelijken glans omgeven, maar hare zaak kwam voorloopig niet verder en hertog Jan van Beieren bleef meester in Holland en Zeeland. Zoo bleef de toestand langer dan een jaar voortsleepen.

Zooveel was zeker: zoolang hertog Philips met Hendrik V nauw verbonden bleef, was er weinig kans, dat Jacoba hare rechten met engelsche hulp zou komen opeischen. Maar de krachtige Hendrik V stierf plotseling in 1422. Wel ried hij op zijn sterfbed zijnen broeders, die de regeering voor zijn minderjarigen zoon zouden voeren, het verbond met den Hertog van Bourgondië tegen Frankrijk ook na zijn dood te handhaven; wel bleef de bourgondischgezinde Hertog van Bedford, de oudste der broeders, stadhouder van het door de Engelschen veroverde deel van Frankrijk en als zoodanig de leider der buitenlandsche politiek van Engeland; maar Glocester, Philips' vijand, de aangewezen echtgenoot van Jacoba, werd stadhouder van Engeland zelf en was spoedig besloten om de tijdelijk opgegeven plannen van zijn gestorven broeder in de Nederlanden tot uitvoering te brengen. Den 31sten Augustus was koning Hendrik gestorven en reeds einde October of begin November huwde Jacoba met Humphrey van Glocester. Wel was de definitieve pauselijke beslissing nog altijd niet gevallen [2]), maar eenige engelsche rechtsgeleerden verklaarden op

---

1) Vgl. Von Löher, II, S. 538 n. 7.

2) Von Löher, Beitrage zur Gesch. der Jakobaea von Bayern, S. 49, bewijst, dat het verhaal van de toestemming, die door den afgezetten paus Benedictus XIII zou verleend zijn, op onvoldoende gronden berust.

grond der gepleegde onregelmatigheden het huwelijk met Jan van Brabant nietig — een zwakke grond om tot het sluiten eener nieuwe echtverbintenis over te gaan!

Een strijd tusschen Humphrey en de vijanden van Jacoba in Holland en Brabant werd echter nog bijna twee jaren lang met groote inspanning vermeden door de bemiddeling van Bedford en Philips, bij wie de bedreigde vorsten — Jan van Beieren en Jan van Brabant — steun zochten. Jan van Beieren was zoo beducht voor een engelschen aanval, dat hij zijne anti-bourgondische gezindheid verloochende en zich hoe langer hoe nauwer aan Bourgondië verbond, ja den Hertog, zijn neef, in April 1424 tot zijn erfgenaam verklaarde.

Daarmede was den Bourgondiër de kans op de verkrijging van Holland en Zeeland van die zijde ten minste verzekerd.

Het huwelijk van Glocester en Jacoba was intusschen, dank zij den bourgondischen invloed te Rome, door den Paus herhaaldelijk afgekeurd en verboden. In het voorjaar van 1424 werd er te Parijs door een aantal rechtsgeleerden van engelsche en brabantsche zijde over de zaak gehandeld. Ten slotte verklaarden de gekozen scheidsrechters, Bedford en Philips — natuurlijk ook uit vrees voor een scheiding der engelsche en bourgondische belangen — dat men het niet eens kon worden en dat de Paus zou moeten beslissen; zij drongen op eene spoedige beslissing aan.

Maar het geduld van Humphrey en Jacoba was ten einde. Zij besloten dan maar de oorlogskans te wagen, ook tegen den zin van Bedford en Philips, ook op het gevaar af, dat Engeland en Bourgondië niet langer zouden kunnen samengaan. In October 1424 zeilden beiden met eene groote vloot en een leger van 6000 boogschutters over zee naar Calais. Zij werden daar nog een oogenblik tegengehouden door de vertoogen van Bedford en Philips, maar besloten spoedig door te tasten en rukten op naar Henegouwen (half November), door de Henegouwers en den uitgeweken hoekschen adel uit Holland jubelend ontvangen. Humphrey werd als Graaf van Henegouwen en voogd van Jacoba in de beide noordelijke gewesten gehuldigd, verjoeg de Brabanders en hunne vrienden uit het graafschap en maakte zich gereed om dwars door Brabant naar Holland te trekken.

Hier had Jan van Beieren, gesteund door de Kabeljauwschen, onder wie de Zeeuw Frans van Borselen toen zeer op den voorgrond

trad, vrij rustig geregeerd, de hoeksche woelingen vooral zonder moeite onderdrukkend. Dordrecht vooral verheugde zich in de bescherming van den vorst, die aan deze stad immers vooral zijne zege te danken had.

De donkerste schaduw werd over zijne regeering geworpen door den noodlottigen watervloed van St. Elizabeth (18/19 November) 1421, een der vreeselijkste, die onze zoo dikwijls geteisterde kusten hebben doorstaan. Reeds langen tijd te voren had in de omgeving van Dordrecht groot gevaar gedreigd, vooral aan den Merwededijk, en wij hooren in het laatste vierde deel der 14de eeuw van herhaalde kleine doorbraken bij gelegenheid van storm en overstrooming [1]). Men trachtte deze ongelukken door betere dijkage te verhoeden maar bij den grooten noordwestelijken storm van den 18^den^ November, die het water overal op onze kusten landwaarts indreef, brak op twee plaatsen, bij Wieldrecht en bij Werkendam, de bedijking door. Het water stroomde tot bij Sprang en Zevenbergen over het land, verzwolg een zestiental dorpen, beschadigde een veel grooter aantal, veroorzaakte den dood van duizenden en bracht zelfs Dordrecht in gevaar [2]). Eene gansche uitgestrektheid lands, de zoogenaamde Zuidhollandsche Waard, werd tot onherkenbaar wordens toe vervormd, ten deele voor eeuwen onder het water bedolven; de Maas zag haren vroegeren loop dwars door die streek ten eenenmale veranderen en de gorzen en eilandjes van den Biesbosch ontstonden op de plaats, waar vroeger eene welvarende bevolking gevestigd was.

Overigens was Jan's bestuur door de handhaving der orde voordeelig voor het land. De Hertog handelde altijd als „regent ende bewaerre" voor den wettig gehuldigden landsheer, hertog Jan van Brabant. Nooit noemde hij zich dan ook Graaf, alleen „zoon" van Henegouwen, Holland, Zeeland en Friesland.

Het was eene sterk kabeljauwschgezinde regeering. De hoeksche edelen werden uit het land geweerd, hunne partijgenooten in stad en land door hunne tegenstanders onderdrukt en vervolgd. Zij zagen daarom met verlangen uit naar de jonge Hertogin en hare vrienden, die zich gedeeltelijk bij haar in Engeland, gedeeltelijk bij hare moeder in Henegouwen bevonden en niets liever wenschten dan den gehaten Beier uit zijn onrechtvaardig verkregen gebied te verjagen.

---

1) Hingman, De Maas en de dijken van den Zuidh. Waard in 1421, blz. 38 vlg.
2) Van de Wall, Priv. v. Dordrecht I, 468 vlg.

Zijn bestuur heeft een noodlottig einde genomen. Eene oneenigheid met heer Jan van Vliet, die gehuwd was met Jacoba's bastaardzuster, bracht dezen aan het hoofd eener samenzwering, met het doel om den Ruwaard te vergiftigen. Wel werd de gruwelijke samenspanning ontdekt, maar niet dan nadat de daad gepleegd was. Het vergif, gesmeerd aan een gebedenboek, dat de vorst gebruikte, veroorzaakte eene hevige ziekte. Jan van Vliet werd gevat, bekende en verloor het hoofd op het schavot maar de Hertog bleef ziek en overleed na eenige maanden kwijnens reeds den 6den Januari 1425. Nooit heeft men geweten, wie de „engelsche koopman" was, die aan heer Jan van Vliet het vergif leverde, noch wie zijne lastgevers of medeplichtigen zijn geweest [1]).

De ongelukkige Hertog had op zijn sterfbed den vurigen Kabeljauw Willem van Egmond tot zijn stadhouder aangesteld en deze riep in overleg met zijne partij onmiddellijk den immers indertijd te zamen met Jacoba gehuldigden landsheer, hertog Jan van Brabant, naar zijne graafschappen.

Jan van Brabant kwam zonder verwijl naar 's Gravenhage, waar de voornaamste Kabeljauwschen zich verzameld hadden, en liet zich op raad van Philips van Bourgondië in de voornaamste steden opnieuw huldigen. Enkele van deze: Dordrecht, Zierikzee en Gouda, aarzelden tot deze huldiging over te gaan. Gouda weigerde zelfs uitdrukkelijk en ook Zierikzee trad met de in Henegouwen vertoevende Jacoba en haar engelschen gemaal in onderhandeling.

Plotseling kwam het bericht, dat Schoonhoven door de hoeksche ballingen met ondersteuning uit Henegouwen verrast was (Maart 1425). De aanvallers heetten de voorhoede eener krijgsmacht, die uit Henegouwen zou oprukken. Doch van een krijgstocht der moedige Jacoba met haren nieuwen gemaal naar Holland kwam voorloopig niets. Philips van Bourgondië, woedend over de veranderde houding van zijne zoogenaamde bondgenooten, sloot zich weldra nader bij den Koning van Frankrijk aan, liet overal in zijne eigene landen aandringen op een algemeene heirvaart tegen den engelschen indringer in Henegouwen en viel weldra in dat graafschap, waar de vereenigde Brabanders en Bourgondiërs weldra de vreeselijkste verwoestingen aanrichtten. De beide vijanden, Philips en Humphrey, daagden elkander

---

[1]) De bekentenis van den moordenaar bij Van Mieris IV, 729.

herhaaldelijk uit tot een ridderlijk tweegevecht, dat evenwel nooit heeft plaats gehad. Pogingen tot bemiddeling, door Bedford aangewend, mislukten volkomen.

Humphrey kon zich toch op den duur niet in Henegouwen handhaven. De tegenzin in de Nederlanden tegen alles, wat engelsch was; de roofzucht der engelsche ridders en boogschutters; de verwoestingen, waaraan het graafschap bloot stond; ten slotte de herhaalde weigering van den Paus om het nieuwe huwelijk van Jacoba goed te keuren en diens luid protest tegen de verspreiding van valsche bullen, volgens welke hij dit laatste zou gedaan hebben — dat alles bewoog den engelschen Hertog niet naar Holland te komen, zooals de Hoekschen begeerden, maar naar Engeland terug te keeren. Zijne gemalin liet hij onder de hoede der Henegouwers achter en troostte zich op de reis over de Noordzee met het gezelschap eener engelsche geliefde, Eleonora Cobham. Reeds half April 1425 was hij in Engeland terug, niet tegengehouden door hertog Philips, die hem gaarne zag vertrekken, vooral omdat hij ging met een groot deel zijner troepen.

Nog hield in Holland het door de hoeksche ballingen bemachtigde Schoonhoven het intusschen vol tegen de van alle zijden toesnellende Kabeljauwschen. De Hoekschen slaagden er zelfs in den burcht der stad, die nog onder Allaert Beilinc en anderen kabeljauwsche bezetting had, te veroveren. Beilinc, om wiens hoofd de legende een slechts ten deele verdiende krans heeft gevlochten [1]), kon geen lijfsbehoud bedingen bij de overgave maar werd door zijne persoonlijke vijanden gruwelijk om het leven gebracht: hij werd levend begraven, al was het dan niet onder al de tragische omstandigheden, waarvan de sage spreekt.

Het door de Kabeljauwschen weldra belegerde Schoonhoven werd nu het groote hoeksche middelpunt in Holland evenals Leiden vijf jaren vroeger. Maar Jan van Brabant was geen Jan van Beieren. Toen het beleg der stad niet vorderde en vele stedelingen en boeren naar hunne haardsteden terugkeerden, liet de Brabander de voortzetting der zaak over aan zijne kabeljauwsche vrienden en begaf zich naar

[1]) Fruin contra De Jonge in Nijh. Bijdr. N. R. VI, blz. 1 en 145 vlg.; VII, 14 en 93; VIII, 169. Het is intusschen waar, dat hij als een eerlijk ridder in de macht zijner felle vijanden is teruggekeerd, toen hij het bedongen losgeld niet kon bijeenbrengen.

Brabant. Onder deze omstandigheden is het natuurlijk, dat de hoeksche partij veld won en ook Gouda zich voor Jacoba verklaarde, terwijl in andere steden eene bedenkelijke gisting zich deed gevoelen.

Jacoba was intusschen nog altijd in Henegouwen, waarheen thans hertog Philips zich in overleg met zijn neef van Brabant opnieuw wendde. Na vergeefsche onderhandelingen sloeg hij weldra het beleg voor de hoofdstad Bergen, waar Jacoba zich heldhaftig tegen hare vijanden — ook in de stad — weerde. Dapper hield de jeugdige, door het noodlot reeds zoo geslingerde Hertogin stand, totdat de verdediging eindelijk moest opgegeven worden. Na vergeefsche bemiddeling harer moeder, die zich sedert Jacoba's terugkomst uit Engeland weder bij haar bevond, en van den Raad van Bergen werd te Douay (1 Juni 1425) tusschen hertog Jan van Brabant en Philips een verdrag gesloten, dat over haar lot beschikte. Jacoba zou in het land van Philips verblijven, totdat het proces te Rome geëindigd was; Jan van Brabant werd als Graaf van Henegouwen hersteld en benoemde er onmiddellijk een bourgondischen krijgsoverste tot stadhouder.

De opgeofferde Jacoba slaakte een weemoedwekkenden wanhoopskreet in haar schrijven aan haren engelschen gemaal, zij „de ongelukkigste, de schandelijkst verraden vrouw op aarde", zooals zij zich noemde — een schrijven, dat getuigt van hare innige liefde voor hem, die haar zoo spoedig verlaten had. Maar ook die wanhoopskreet werkte weinig uit. Geen hulp kwam van de andere zijde der Noordzee en zij moest naar Gent trekken onder geleide van den Prins van Oranje, een bourgondisch edelman uit het huis van Châlons, en van andere voorname personen uit de omgeving van hertog Philips. Pogingen van hoeksche edelen om haar onderweg te bevrijden mislukten en zij moest als gevangene haar verblijf nemen op den „steen", het kasteel, der vlaamsche stad.

Ook Holland en Zeeland vielen nu den bourgondischen vorst spoedig in handen. Wel verklaarde de altijd waakzame doch machtelooze duitsche Koning plechtig, dat na den dood van den door hem erkenden Graaf, hertog Jan van Beieren, thans deze landen zoowel als Henegouwen aan het Rijk vervallen waren, maar de Hollanders wisten maar al te goed, dat de Koning tegenover den machtigen Hertog van Bourgondië niets had in te brengen; zij slaagden er zelfs in te verhinderen, dat de rijksban, die nadeelig voor hunne handelsbelangen had kunnen zijn, over hen werd uitgesproken. Was het niet veiliger

zich toe te vertrouwen aan den machtigen Hertog van Bourgondië? Zou hij hen niet kunnen beschermen zoowel tegen de Engelschen als tegen hunne grootste handelsvijanden, de Hanzesteden, die onophoudelijk bij den duitschen Koning hunne belangen tegenwerkten? Scheen door deze heerschappij niet de vrede aan alle zijden voor hen verzekerd?

Het behoeft ons niet te verwonderen de hollandsche kooplieden, die immers de steden regeerden, tot Philips te zien overhellen en de kabeljauwsche partij in Holland een groote kracht te zien ontwikkelen. De kleine ridderschap daarentegen en het platteland zagen den Bourgondiër met wantrouwen naderen. Eene dubbele strooming deed zich dientengevolge in de noordelijke gewesten gevoelen, eene dubbele strooming, waarop ook 's Konings dreigende rijksban nog invloed had en die zich door eene zekere aarzeling onder de bevolking van Holland doet kennen. Eindelijk, den 25sten Juli 1425, droeg Jan van Brabant de regeering in Holland en Zeeland, gelijk eenmaal aan Jan van Beieren, thans voor onbepaalden tijd aan hertog Philips over. Deze begaf zich onmiddellijk van Sluis naar de beide gewesten en liet zich huldigen als „ruwaert ende oir", welken laatsten titel hij ontleende aan zijne overeenkomst met Jan van Beieren, die hem immers tot zijn erfgenaam had verklaard.

Jacoba zat te Gent gevangen, maar hare trouwe aanhangers gaven den moed nog niet op, vooral ook omdat hare zaak te Rome nog altijd zwevende was, niettegenstaande de pogingen van hertog Philips om in zijn eigen belang het huwelijk met Jan van Brabant, waaraan deze zijn recht op de overgedragen graafschappen ontleende, boven alle bedenking te doen verheffen. Tegenover de hoeksche plannen tot ontvoering der Hertogin uit Gent, aangemoedigd door hare toenemende populariteit in Engeland en Holland, rieden de Kabeljauwschen dan ook herhaaldelijk aan haar naar het sterke Rijssel over te brengen. Het medelijden met de ongelukkige verlatene nam steeds grooter verhouding aan. Reeds protesteerden Koning en Parlement van Engeland bij Philips tegen de gevangenschap der jonge „Hertogin van Glocester".

Plotseling vernam men, dat Jacoba uit Vlaanderen te Gouda was gekomen en daar benevens te Schoonhoven en Oudewater gehuldigd was. Zij was inderdaad den 31sten Augustus, geholpen door eenige vrienden, in mannenkleeding uit Gent gevlucht en had zich spoorslags

naar Holland begeven, waar zij, dwars door vijandelijk land heen reizend, drie dagen later aankwam, overal met gejuich ontvangen door de hoeksche edelen, bijgestaan door de westfriesche en gooische boeren — die, als niet aan heeren onderworpen, van ouds trouwe aanhangers van het oude gravenhuis waren — en door het Sticht. Ook op engelsche hulp kon, meende men, gerekend worden.

Daarmede is het heldentijdperk van Jacoba begonnen. Bijna drie jaren lang heeft zij, voornamelijk steunende op den vestingdriehoek Gouda-Schoonhoven-Oudewater, alleen — hertog Humphrey liet zich weinig aan haar gelegen liggen — gestreden tegen den machtigen Hertog van Bourgondië en haren tweeden gemaal, Jan van Brabant. Zij heeft er een guerilla, een „kleinen oorlog" gevoerd met hulp van hare trouwe hoeksche ridders en van hare boeren.

Gedurende dien tijd heeft Holland in eene verwarring verkeerd, die herinnert aan de dagen van partijstrijd onmiddellijk na den dood van Willem IV. Te vuur en te zwaard is vooral de streek tusschen IJ en Maas door vriend en vijand verwoest, de welvaart voor jaren en jaren vernietigd, ten platten lande zoowel als in de steden.

Philips' legeroversten Jan van Luxemburg, Jan van Villers, heer van L'Isle Adam, Roeland van Uutkerke, de heer van Croy, Frank van Borselen e. a. hebben dapper gestreden tegen de fiere vorstin, die zelf aan het hoofd harer legers optrok. Bij Alfen heeft zij reeds den 21sten October 1425 eene schitterende overwinning op de kabeljauwsche steden behaald, zich wagende in het hevigste slaggewoel, hare troepen aanvurende door woord en daad. Maar tegen de bourgondische overmacht was zij op den duur niet opgewassen, vooral niet, toen de vloot en het leger, waarmede Humphrey na de roemrijke zege bij Alfen zijne heldhaftige gemalin eindelijk meende te moeten steunen, den 13den Januari 1426 bij Brouwershaven in een dubbelen slag te land en ter zee werden vernietigd.

Door die zegepraal is de dreigende verovering van Holland en Zeeland door de Engelschen ook toen belet, gelijk in 1350 door die van Willem V bij den Briel. Zeeland onderwierp zich thans voorgoed aan den Hertog van Bourgondië. Humphrey van Glocester, door den Paus aangemaand om de wettigheid van Jacoba's huwelijk met Jan van Brabant — en daarmede de onwettigheid van het zijne — te erkennen, verzoende zich met de bourgondische partij in Engeland; Jan van Brabant sloot zich nog nauwer bij hertog Philips aan.

Nog eenmaal scheen Jacoba's kans gunstig te staan, in het voorjaar van 1426, toen Kennemers, Westfriezen en Waterlanders onder leiding van de hoeksche edelen Willem van Brederode en Willem Nagel tegen de bourgondische ambtenaren opstonden en in onafzienbare reien, met pieken, bijlen en zeisen gewapend, het gehate Haarlem kwamen belegeren; toen Alkmaar de vaan van den opstand verhief en alom de Hoekschen weder moed vatten Een boerenopstand bedreigde den adel van Holland, gelijk bijna drie eeuwen vroeger [1]), gelijk nog herhaaldelijk in lateren tijd.

Jacoba zelf begaf zich naar het boerenleger voor Haarlem. Hare benden plunderden Rijn- en Delfland, staken de dijken door, bedreigden Leiden en Delft; in persoon eischte zij Haarlem op voor zichzelve, de rechtmatige landsvrouwe. Maar de dappere Roeland van Uutkerke, die er het bevel voerde, weigerde de overgave, ook toen Jacoba den 30sten April 1426 eene tweede zege bij Alfen behaalde op het tot ontzet aangerukte bourgondische heir. Leiden liep groot gevaar om door de Hoekschen veroverd te worden.

Doch nu verscheen de Hertog zelf op het oorlogstooneel met zijne beste troepen, ruim 20 000 man. In Juni kwam hij over Zeeland te Rotterdam aan en begaf zich naar Leiden. De boeren verlieten op zijne nadering hun kamp voor Haarlem en werden voor hunnen opstand met zware boeten gestraft.

Maar zij schikten zich niet aanstonds gewillig in hun lot. Zij waagden het in weerwil van de tegenwoordigheid des Hertogs opnieuw op te staan onder leiding van hunnen ouden hoekschen aanvoerder, heer Willem Nagel. Bij Hoorn werden zij echter door eene bourgondische legerafdeeling onder den bekwamen L'Isle Adam geheel geslagen: slechts weinigen ontkwamen den dood, Nagel zelf viel onder de pijlen der bourgondische boogschutters. Daarmede was de boerenopstand onderdrukt. Alkmaar werd grootendeels verbrand en van muren en poorten ontdaan, vele gevangenen werden om het leven gebracht, dorpen geplunderd en verwoest, de hoeksche kasteelen ook in deze streek met den grond gelijk gemaakt, de boeten nogmaals verzwaard, de voorrechten uit de dagen van Floris V en Willem III ingetrokken.

Vooral Kennemerland heeft zeer onder dit alles geleden: het kleine

---

[1]) Zie Dl. I, blz. 300.

gebied moest alleen meer dan de helft opbrengen van de bede, jaarlijks door het uitgestrekte en rijke Brabant betaald. Alle wapenen moesten uitgeleverd worden; alle ambtenaren werden afgezet en door nieuwe vervangen; een vast schoorsteengeld werd aan alle huizen opgelegd. Om de orde ten minste te handhaven werd na zes dagen het oude kennemer landrecht gedeeltelijk hersteld; anders ware het land aan de meest toomelooze tirannie blootgesteld geweest.

Terwijl zoo Holland ten noorden van het IJ, evenals Zeeland, voor Jacoba verloren ging, gelukte het hare partij in het Utrechtsche nog de overhand te behouden. Hier streden toen twee bisschoppen, Rudolf van Diepholt en Zweder van Kuilenburg, om het gezag; de laatste werd gesteund door Bourgondië, waarom de eerste bij de Hoekschen hulp zocht en vond. In het Utrechtsche zetten zich nu de hollandsche twisten voort; de stad Utrecht hield zich, als van ouds, aan de Hoekschen en ook Amersfoort werd in October door dezen bemachtigd.

Zoo bleef Jacoba tegen den winter van 1426 op 1427 in het bezit van haren vestingdriehoek en van de voornaamste plaatsen in Utrecht, terwijl elders het sterke Zevenbergen het nog altijd met haar hield.

Philips had na het onderdrukken van den kennemer opstand om hare vestingen aan Holland's oostgrens een groot aantal blokhuizen laten oprichten ten einde het platteland te vrijwaren tegen de herhaalde hoeksche strooptochten; daarna was hij met het grootste deel zijns legers afgetrokken. De Hoekschen evenwel bleven meester over de wateren van Utrecht en de Zuiderzee en deden menigen plundertocht van uit hun sterk bevestigd vestinggebied. Menige zeerooverij op de hollandsche kust werd door hen bedreven; vooral de kooplieden klaagden over de hoeksche rooftochten.

In het voorjaar van 1427 verzamelde Philips dan ook zijne troepen weder. Hij versterkte de blokhuizen om het land tusschen Lek en IJsel, waar Jacoba heerschte; hij sloot Eems en Vecht af door bevestiging van Muiden en Weesp en door eene vloot voor den mond der eerste rivier. Vervolgens sloeg hij het beleg voor Zevenbergen, waar Gerrit van Strijen dapper stand hield maar weldra voor de overmacht moest bezwijken. In de gevangenis te Rijssel heeft hij met de zijnen 10 jaren lang de zege van den onverzoenlijken Bourgondiër kunnen betreuren.

Philips slaagde er intusschen steeds meer in zijn doel — de heerschappij over de drie graafschappen — te bereiken. De weduwe van

Jan van Beieren droeg hem al hare rechten over; hij wist de geheime woelingen van Jacoba's moeder in Henegouwen te onderdrukken. Eindelijk stierf den 14den April 1427 de zwakke Hertog van Brabant plotseling te Vilvoorde, in zijn hertogdom gevolgd door zijn broeder, den weinig meer beteekenenden Graaf van St. Pol, die geheel voor de belangen van Philips gewonnen was.

Philips liet zich thans onmiddellijk opnieuw huldigen als Ruwaard voor Jacoba en erfgenaam van Holland en Zeeland, welke landen hertog Jan hem immers reeds vroeger had afgestaan; daarna ook als „Mambour" in Henegouwen, voor zoolang Jacoba haren echt met Glocester niet overeenkomstig de uitspraak des Pausen zou hebben verloochend. Na eenige aarzeling en eene mislukte poging om Jacoba over te halen naar Henegouwen te komen berustten de Henegouwers in zijne heerschappij.

De dood van Jan van Brabant had bij Jacoba het verlangen naar Glocester doen herleven. Maar deze, tengevolge van zijne willekeurige handelingen in zijne macht beperkt, had in Engeland thans weinig meer te zeggen. Zijn broeder Bedford, de bondgenoot van Bourgondië, en zijn oom, de gelijkgezinde sluwe kardinaal van Winchester, hielden hem in toom. Te vergeefs riep Jacoba hem na den dood van hertog Jan herhaaldelijk te hulp; te vergeefs trachtte zij den engelschen staatsraad te vermurwen. Eleonora Cobham hield den lichtzinnigen Humphrey als geboeid. Hier en daar verhief zich onder den engelschen adel eene stem te haren gunste maar noch de staatsraad noch de beide vorsten, die het regentschap voerden, lieten zich tot hulp bewegen. Het eenige, wat zij deden, was het zenden van een gezantschap naar Philips, nog altijd in naam bondgenoot van Engeland tegen Frankrijk. Het gezantschap kwam in Mei ook bij Jacoba te Gouda en . . . . ried haar ernstig aan vrede te sluiten met Bourgondië!

Ironisch klinkt hare dankbetuiging aan den jongen Koning van Engeland, voor wien zijne ooms het bewind voerden, „dat hij nog aan haar dacht"; treffend haar verwijt, dat men haar indertijd naar Engeland had gelokt door de belofte haar te beschermen; roerend hare klacht over verongelijking en over de vijandschap van Philips. Maar noch ironie, noch verwijten, noch klachten hielpen. De engelsche regeering en hertog Philips stoorden zich weinig daaraan.

Lang trokken gezanten heen en weder tusschen Londen, Gouda en

Bourgondië. Philips bleef echter onverbiddelijk eischen, dat Jacoba het huwelijk met Humphrey, waardoor hare landen immers aan Engeland verbonden zouden worden, zou laten varen.

Intusschen sloeg de stemming in Engeland ten aanzien der beklagenswaardige „Hertogin van Glocester” geheel om. Het volk van Engeland sprak zich reeds lang ten gunste van Jacoba uit maar de leiders der engelsche regeering wilden ter wille van Engeland's belangen in Frankrijk nog altijd niets hooren van hulp aan de ongelukkige vorstin, waardoor een openlijke breuk met Bourgondië zou uitgelokt zijn. In Juni 1427 kwam het Parlement echter onder den druk van de volksstemming tot een besluit te haren gunste, ja de staatsraad besloot onder denzelfden invloed kort daarna troepen te werven om haar te steunen. Humphrey, hierdoor wakker geschud, maakte zich in weerwil van zijne liefde voor Eleonora Cobham gereed tot een derden tocht naar de Nederlanden om zijne ongelukkige gemalin te verdedigen. Ook in Holland begon hier en daar eene bedenkelijke gisting zich te vertoonen. Philips trof daarom geduchte toebereidselen om de in den zomer verwachte landing der Engelschen te weerstaan. Maar het gelukte Bedford toch ten slotte, waarschijnlijk met hulp der schoone Eleonora, zijn broeder wederom voor zijne politiek te winnen. De krijgstocht werd eerst uitgesteld en vervolgens berustte Humphrey in een wapenstilstand met Bourgondië voor den tijd van een jaar!

Jacoba was op nieuw opgeofferd aan het bourgondische bondgenootschap. Van nu af was haar lot in Holland beslist.

Nog altijd duurde daar de guerilla voort. Het platteland van Holland werd ééne ruïne, thans ook ten Zuiden van het IJ. Dorpen en kasteelen werden verbrand en geplunderd, nu door de eene, dan door de andere partij; de dijken werden verwaarloosd; het water liep hier en daar ongehinderd over de landerijen. In September werd eindelijk de hoeksche admiraal Brederode bij Wieringen geslagen en gevangen genomen, de hoeksche vloot vernield; een aantal hoeksche ridders verloor in den slag of op het schavot het leven. Philips' troepen drongen daarna in het Utrechtsche binnen en omsingelden Amersfoort. Zij benauwden ook Jacoba's vestingen hoe langer hoe meer. De bestorming van Amersfoort mislukte wel en Utrecht bleef zich dapper weren, maar de insluiting van Jacoba's vestinggordel door een keten van blokhuizen en schansen werd steeds geduchter.

De bourgondische staatskunst, die reeds in Engeland had getriom-

feerd, behaalde ook te Rome eene belangrijke zege. Den 9den Januari 1428 verklaarde de pauselijke rechtbank het huwelijk van Jacoba met Glocester plechtig voor ongeoorloofd, ja voor misdadig.

Nog altijd bleef de dappere vorstin zich in hare vestingen handhaven tegen de legers van haren machtigen vijand. Nog altijd bleef zij hopen op hulp uit Engeland, waar zich wederom eene sterke volksbeweging te haren gunste vertoonde, vooral tegen haren ontrouwen gemaal gericht, wiens gedrag algemeene ergernis wekte. Zij hoopte op allerlei: op steun der weerspannige Westfriezen; op hare utrechtsche vrienden; op den nieuwen Hertog van Brabant, die immers eenmaal tegenover zijn broeder, hertog Jan, hare partij had gekozen; op het appèl, dat zij te Rome liet aanvragen; op den duitschen Koning. Holland en Henegouwen smachtten naar vrede en drongen bij den Hertog herhaaldelijk aan op het sluiten eener overeenkomst met de vorstin, die toch nog altijd de wettige landsvrouwe kon heeten. Inderdaad, hare zaak scheen nog niet geheel verloren.

Nu besloot Philips eindelijk door te tasten en niet langer bij eene eenvoudige insluiting te blijven, maar Jacoba zelve in hare vestingen met kracht van wapenen aan te vallen en uit haren laatsten schuilhoek te verjagen. Hij liet zijne troepen in het voorjaar tegen Gouda optrekken. Langzaam maar zeker drongen zij voort naar de laatste wijkplaatsen der Hoekschen, voortdurend door hinderlagen, door kleine gevechten op de smalle dijken en in de talrijke moerassen belemmerd.

Ook van eene andere zijde kwam een noodlottig bericht. Glocester had Eleonora Cobham gehuwd, zich niet storende aan de ergernis der bevolking van Engeland noch aan de vertoogen van Jacoba noch aan de plechtige manifestatie der londensche vrouwen, die voor het Parlement verschenen om dit over te halen den Hertog te beletten zijne gemalin in Holland zoo grievend te beleedigen.

Toen is Jacoba's moed eindelijk gebroken. Op het einde van Juni sloot zij te Delft na lange onderhandelingen [1]) met hertog Philips een wapenstilstand onder bemiddeling van den kardinaal van Winchester, die, uit Rome naar Engeland reizende, zich juist in Vlaanderen bevond. Vier dagen later, op den 3den Juli 1428, werd de zoen van Delft getroffen, die een einde maakte aan den langdurigen strijd.

---

[1]) Reeds einde April werd te Delft onderhandeld (vgl. Nijh. Bijdr. 3de R. II, 348).

Jacoba nam haar appèl te Rome terug en berustte daarmede in het vonnis der pauselijke rechtbank. Zij zou geen nieuw huwelijk mogen aangaan dan onder goedkeuring van hare moeder, van hertog Philips en van de drie stenden harer graafschappen. Zij bleef wel in naam Gravin maar Philips werd haar „ruwaert ende oir", haar voogd tot een eventueel huwelijk, haar erfgenaam ingeval van kinderloos overlijden. Jacoba zou de gewone inkomsten des lands genieten na aftrek der regeeringskosten; van de beden zou $^2/_3$ gebruikt worden tot delging der schulden des lands, $^1/_3$ tusschen Jacoba en Philips worden gedeeld. Ook de bezetting der ambten werd verdeeld; maar zoo, dat Philips daarop den meesten invloed behield. Hem werden alle vaste sloten ingeruimd. Samen zouden de Hertogin en haar oude vijand een huldigingstocht door Holland, Zeeland en Henegouwen doen. De partijen moesten „oorvede" sluiten, dat is: zich bij schriftelijke overeenkomst verzoenen; de verbannenen konden terugkeeren in het land.

De huldigingstocht werd spoedig ondernomen, eerst in Holland en Zeeland, daarna in Henegouwen. Philips en Jacoba waren verzoend, vierden samen de luisterrijkste feesten en begaven zich gezamenlijk op jacht. Alles neigde tot vrede. De landen schenen zich weder te kunnen verheffen uit hun verval.

Vijf jaren lang heeft deze heerschappij van Philips als Ruwaard voor hertogin Jacoba geduurd [1]). Van die vijf jaar heeft de reeds genoemde vertrouwde krijgsoverste van Philips, Roeland van Uutkerke, met een Raad van negen leden het bestuur over Holland en Zeeland gevoerd tot November 1430. Jacoba, die toen meestal op het Hof te 's Gravenhage haar verblijf hield, zag het gezag in naam, haar gelaten, nog verminderen, toen zij met Kersmis 1428 te Valenciennes tegen eene jaarlijksche uitkeering afstand deed van alle rechten op de inkomsten uit deze graafschappen.

Maar ook nu, evenals in 1348, kon het verarmde land niet behoorlijk uit zijne eigene inkomsten bestaan: de financiën waren en bleven in de grootste wanorde. Met November 1430 heeft de Hertog daarom opnieuw eene verandering in het beheer van deze gewesten

---

[1]) Zie mijne studie: De eerste jaren der bourgondische heerschappij in Holland, in Nijh. Bijdr. 3de Reeks II, 319 vlg.

gebracht. Hij verpandde met toestemming van Jacoba de inkomsten van de met schulden bezwaarde graafschappen Holland en Zeeland voor acht jaren aan drie leden van het kabeljauwsche geslacht Borselen, van welke heer Frank de machtigste en invloedrijkste was. De Borselens verkregen den titel van „gouverneurs" der beide gewesten; zij waren eigenlijk in de eerste plaats pachters der inkomsten.

Het was slechts een overgang tot de volledige en definitieve aanhechting der gewesten aan de bourgondische monarchie.

De financiëele toestand van het door den langdurigen krijg geteisterde Holland en Zeeland bleek weldra zoo ongunstig te zijn, dat de opbrengst der gewone inkomsten verre beneden de onkosten van het beheer bleef. De „bewysinghen" op de inkomsten der grafelijkheid, d. i. de renten, daaruit jaarlijks door tal van personen en lichamen getrokken, waren zoo bezwarend, dat er aan geen overschot te denken viel en de Borselens hunne pachtsom niet terug konden erlangen. Bovendien hadden de „gouverneurs" te kampen met verzet, zelfs van hunne eigene partijgenooten, tegen hun gezag. De woelingen begonnen zich weder op bedenkelijke wijze te verheffen; de twisten over het stapelrecht tusschen Dordrecht en de andere steden herleefden; vele edelen en steden waren met de Borselens niet ingenomen. Dezen zagen zich reeds na 1½ jaar genoodzaakt in eene schikking met Philips te treden: terwijl zij vroeger geen verantwoording van hun beheer aan den Hertog hadden te doen, werden zij nu weder rekenplichtig. Zoo meenden zij ten minste hun gezag nog te redden, al kwam het weder onder contrôle van Philips. Maar ook dit duurde niet lang.

Plotseling, in October 1432, verscheen de Hertog in Holland, zette heer Frank af en nam hem gevangen, waarschijnlijk wegens het geheime huwelijk, door dezen gouverneur reeds in den zomer met de ongelukkige Jacoba aangegaan. De omstandigheden, waaronder dit huwelijk was gesloten, zijn slechts onvoldoende bekend, maar zooveel is duidelijk, dat èn Jacoba's moeder èn sommige hoeksche edelen, vermoedelijk in overleg met de weduwe van Jan van Beieren, den Hertog van Gelre en den Bisschop van Utrecht, in den loop van dit jaar pogingen hebben aangewend om met engelsche hulp de bourgondische heerschappij in Holland door een algemeenen opstand te doen eindigen. Hoogstwaarschijnlijk heeft zoowel het huwelijk van heer Frank als zijne gevangenneming met deze oproerige beweging in verband gestaan.

Frank werd naar Rupelmonde in Vlaanderen gevoerd en de hollandsche vestingen op de geldersche grens werden versterkt — wat bewijst, dat ook van die zijde gevaar werd geducht. Het bestuur over Holland en Zeeland werd aan een Raad van zeer vertrouwde dienaren des Hertogs opgedragen.

Jacoba zelf bleef persoonlijk ongemoeid maar moest ter wille van haren nieuwen echtgenoot den 12^{den} April 1433 berusten in den definitieven afstand harer graafschappen aan Philips. Officieel werden als redenen voor dezen afstand in het verdrag aangemerkt: 1^{0} de ongunstige toestand der geldmiddelen; 2^{0} de voortdurende twisten, die het voor eene vrouw moeielijk maakten om het land te regeeren; 3^{0} de handelsbelangen der Hollanders en Zeeuwen, die beter door een machtig vorst als Philips konden behartigd worden. Het is echter duidelijk, dat de fiere Jacoba in dit alles geen voldoende reden zou gezien hebben om hare rechten op te geven, wanneer niet de harde noodzakelijkheid haar had gedwongen den wil haars machtigen bloedverwants te eerbiedigen.

Zij behield alleen den titel: „Hertogin in Beieren, van Holland, Gravin van Oostervant", benevens Voorne met Den Briel, Goes, Reimerswaal, Leerdam, eenige andere plaatsen en de inkomsten uit eenige tollen; voor hare overige rechten betaalde Philips haar eene som van duizend pond vlaamsch. In April en Mei trokken de thans afgezette landsvrouwe en de zegevierende nieuwe landsheer voor de tweede maal samen door de landen van Holland, Zeeland en Henegouwen; Jacoba om hare onderdanen te ontslaan van den aan haar gedanen eed, Philips om zich als landsheer te doen huldigen.

Zoo werden de drie graafschappen bourgondisch, door list en geweld, door oorlogs- en staatsmanskunst, na jaren van burgerkrijg en veete, van verwoesting en onzekerheid.

De ongelukkige laatste vorstin uit het beiersche vorstenhuis heeft nog drie jaren geleefd. Onmiddellijk na het sluiten van het eind verdrag werd heer Frank losgelaten en kreeg Jacoba vergunning naar hare vrije keuze, mits nog altijd onder goedkeuring van twee vertrouwde dienaren van Philips, te huwen. In Maart van het volgende jaar waren alle bezwaren tegen het huwelijk, waarschijnlijk ontstaan met het oog op de vroegere dispensatie-processen te Rome, opgeheven en weldra treedt Frank als Graaf van Oostervant naast zijne vorste-

lijke gemalin op, met wie hij zich voortaan op hare en zijne bezittingen ophield, zich overgevende aan jachtvermaak en wapenspel, als houtvester van Holland, welke waardigheid Philips hem opdroeg, te midden van hare en zijne vroegere onderdanen.

Frank van Borselen is de trouwe dienaar van Philips en van diens zoon, Karel den Stoute gebleven, zijn gansche lange leven door. Jacoba echter is reeds den 9den October 1436 op het oude slot te Teylingen, een der geliefkoosde verblijfplaatsen harer laatste jaren, aan de tering gestorven, omringd door hare moeder, haar gemaal en eenige harer vroegere vrienden, toen ook ambtenaren van den nieuwen landsheer, diep betreurd door de bevolking, die haar nog altijd sympathie betoonde.

Keizer Sigismund, verontwaardigd over de bourgondische aanmatigingen, heeft het erfrecht van Philips, waarmede feitelijk de losscheuring dezer drie gewesten van het Rijk zou bezegeld zijn, nooit erkend. Hij kon het gebeurde wel niet beletten doch protesteerde plechtig tegen de inbezitneming der graafschappen zonder zijne toestemming, trof de landen des overweldigers met den rijksban en sloot een verbond met den Koning van Frankrijk tegen Philips. Ook toen Frankrijk hem ontviel en vrede sloot met Bourgondië, bleef Sigismund op zijn vijandelijk standpunt tegenover den Hertog staan. Eerst zijn tweede opvolger, de zwakke Frederik III, heeft Philips met al diens nederlandsche hertogdommen en graafschappen — ook met deze — beleend, ten einde zich daardoor zijn steun te verzekeren.

In Engeland was Humphrey woedend over de politiek van den altijd bourgondisch-gezinden Bedford en den kardinaal van Winchester, die tot den zoen van Delft hadden medegewerkt en hem zoo de kans op de belangrijke nederlandsche graafschappen reddeloos hadden doen verliezen. Nog gelukte het Bedford de ook hier steeds voor Jacoba gunstige volksmeening te onderdrukken, maar, toen hij in September 1435 stierf, was de hechtste steun van de jarenlange verbintenis met Bourgondië vernietigd. Men begon in Engeland weder levendig belang te stellen in Jacoba.

Het engelsche volk weet den bourgondischen Hertog vooral de gevoelige nederlagen in Frankrijk in de dagen van Jeanne d'Arc. Steeds heftiger werd na Bedford's dood in Engeland de stemming tegen Bourgondië. Men plunderde er zelfs de huizen der onderdanen van Philips. De engelsche regeering, thans geheel onder invloed van Phi-

lips' vijand, Humphrey, trachtte dan ook wederom Jacoba en hare voormalige partij door herhaalde aanmaningen tot verzet tegen Philips te bewegen. Brieven werden naar de voornaamste hollandsche steden afgezonden om te wijzen op het belang voor den handel van eene goede verstandhouding met Engeland; vleiende epistels van den jeugdigen engelschen Koning bereikten Jacoba nog herhaaldelijk. Eindelijk brak de oorlog tusschen Engeland en Bourgondië openlijk uit (voorjaar 1436). Humphrey werd door zijn jongen koninklijken neef tot „Graaf van Vlaanderen" verheven en verscheen met 10 000 man en 200 schepen bij Calais, dat juist door Philips belegerd werd.

Aanvankelijk had hij succès. Op zijne nadering liep het vlaamsche burgerleger van den bourgondischen Hertog uiteen. Diep in Vlaanderen drongen de Engelschen plunderend binnen. Zij bedreigden ook de kusten van Holland en Zeeland, vooral de streek tusschen Haarlem en Leiden, waar Jacoba toen juist hare laatste dagen doorbracht. Frank van Borselen zelf had Zeeland tegen hunne aanslagen te verdedigen!

De besluitelooze Humphrey is uit Vlaanderen echter spoedig naar Engeland teruggekeerd. Hij heeft er nog jaren lang eene belangrijke rol gespeeld en is er in Februari 1447 op eenigszins verdachte wijze te midden van de woelingen van een burgerkrijg overleden. Nooit heeft hij in zijne laatste jaren meer aanspraken op Jacoba's landen doen gelden.

De jaren, waarin de drie graafschappen zulk eene ernstige crisis hebben doorstaan, zijn aan de eene zijde hoogst nadeelig voor hunnen bloei geweest.

Wij hebben gezien, hoe het platteland van Holland benoorden en bezuiden het IJ in de langdurige guerilla vernield en geplunderd is geworden; hoe de zuidoosthoek van Holland in de arkelsche veeten, de streken van Rijn- en Maasland in den krijg tegen Jacoba's vestingstelsel, Kennemerland en West-Friesland na den opstand van 1426 geleden hebben; hoe de Zuidhollandsche Waard door overstrooming bezocht is. Henegouwen had vooral tijdens Jacoba's verblijf in dit gewest de invallen van Brabanders en Bourgondiërs, de rooverijen der zoogenaamde engelsche bondgenooten te doorstaan.

Ook de steden moeten deerlijk achteruitgegaan zijn bij de alom heerschende onrust en onveiligheid en het is zeer verklaarbaar, dat zij zich aansloten bij den machtigen Philips, gelijk vroeger bij den

energieken Jan van Beieren, de vorsten, die in staat schenen de orde in het land te handhaven. Het is met het oog hierop verschoonbaar, dat de groote handelsplaatsen van Holland en Zeeland voor Jacoba, toch de rechtmatige vorstin, zoo goed als geene hand hebben uitgestoken.

Wat wij van den toestand der stedelijke financiën nog kunnen bemerken, kan dienen om aan te wijzen, hoe treurig het omstreeks dien tijd met de steden geschapen stond [1]). Daarbij kwam, dat de ban, door koning Sigismund tijdens zijn machteloozen strijd tegen Bourgondië's rijzende heerschappij in 1427 en 1434 over de onderdanen van hertog Philips uitgesproken, de hollandsche en zeeuwsche kooplieden in de Oostzeestreken en op den Rijn zeer belemmerde; dat de Oostzeesteden de lastige concurrentie der Hollanders trachtten te weren door hunnen handel allerlei moeielijkheden in den weg te leggen. De Oostzeesteden verboden in dezen tijd herhaaldelijk aan vreemdelingen en in het bijzonder aan Hollanders Russisch te leeren, ten einde het handelsverkeer met Rusland in hare handen te houden; zij plunderden de hollandsche schepen of lieten toe, dat deze door de in Noord- en Oostzee rondzwervende zeeroovers werden geplunderd. De aanhoudende moeielijkheden tusschen hertog Philips en den Bisschop van Utrecht, Rudolf van Diepholt, eerst in 1430 door een vrede geëindigd; de ongeregelde toestanden in Friesland, waar de zeeroovers in de zandkreken hunne sterkste wijkplaatsen hadden — dat alles maakte, dat de hollandsche handel in dezen tijd veel schade leed.

In die tijden van woeling en onrust is evenwel de invloed der onderdanen op de regeering des lands ook na Jan van Beieren zeer toegenomen. Toen zijn de „Staten" van Holland, Zeeland en Henegouwen herhaaldelijk opgetreden voor de belangen dezer landen. Wel was het door Jan van Beieren geschonken recht van vrije samenspreking der hollandsche steden over de landszaken niet blijven bestaan, ja misschien niet eens tijdelijk werkelijkheid geworden, maar toch is de invloed dier steden zeer gewassen. Niet alleen in geldzaken, niet alleen om nieuwe beden toe te staan of den vorst in benauwde oogenblikken met geldelijke hulp te ondersteunen, maar weldra ook in zaken van

---

[1]) Vgl. voor Middelburg, v. Mieris IV, 1024 en 1036; voor Amsterdam, ter Gouw III, 74 en 85; voor Dordrecht, van de Wall, Privil. I, 485; voor Leiden, mijne Holl. stad in de Middeleeuwen, blz. 276 vlg.

algemeen regeeringsbelang worden de steden en naast haar de edelen en de geestelijkheid geraadpleegd, „ter dagvaart” opgeroepen. Door Jan van Beieren worden bij de verheffing van Philips tot Ruwaard en om „andere saken van den lande”, bij de dreigende houding van Glocester, bij het naderen van 's vorsten einde, steden, edelen en geestelijken in Holland en Zeeland samengeroepen om van raad te dienen. Zoo ook in Henegouwen bij de onderhandelingen over de verhouding tot Brabant en over het lot der Gravin, vóór en na hare vlucht naar Engeland, bij de twisten over de rechtmatigheid van Jacoba's huwelijken en over de rechten van Jan van Beieren en Philips van Bourgondië.

In den zoen van Delft nemen de „drie Staten” van de landen der Gravin eene plaats van beteekenis in: bij een eventueel huwelijk van Jacoba is deze ook aan hunne toestemming gebonden. In Henegouwen komt de naam „trois estatz” het eerst voor in dezen tijd. De Staten worden onder dezen naam telkens, in 1417 en later, genoemd en herhaaldelijk bijeengeroepen. De naam is daarmede geboren, die de vertegenwoordiging van adel, geestelijkheid en steden voortaan ook hier zal dragen.

De drie „staten” of „standen” — de edelen en prelaten, tot wie ieder afzonderlijk eene oproeping wordt gericht, benevens de afgevaardigden der stedelijke besturen — vormen zoo reeds in dezen tijd één lichaam tegenover den vorst. Zij raadplegen blijkbaar niet afzonderlijk maar met elkander en worden opgeroepen door den vorst of zijn stadhouder, die in zijne afwezigheid het hoofd van zijn Raad is.

Die Raad is het college, dat, gevormd uit eenige voorname edelen en enkele ambtenaren van den vorst en door hem geheel onafhankelijk van den wil zijner onderdanen gekozen, hem bij de regeering der landen van ouds ter zijde stond. De Raad van Holland en Zeeland, ook het Hof genoemd, was steeds uit andere personen samengesteld dan die van Henegouwen; het beheer van de gewesten bleef, gelijk vroeger, gescheiden en als afzonderlijke landschappen traden deze in den kring der bourgondische heerschappij.

In de steden waren de voorname familiën, die der kooplieden in de eerste plaats, onder de kabeljauwsche regeering van de ruwaarden Jan van Beieren en Philips van Bourgondië in hare oude macht bevestigd. Waren zij niet de steunpilaren der kabeljauwsche partij? De Hoekschen trachtten daartegenover de gilden weder te verheffen. Al ziet men hier en daar onder het bestuur van Jacoba en in de in

hare macht zich bevindende plaatsen de gilden dan ook weder het hoofd opsteken en invloed op de regeering verkrijgen — te Leiden, Alkmaar en Gouda b.v. — welhaast behouden overal de „riicste ende vroetste" de overhand en de „vroedschappen" worden steeds meer vaste regeeringslichamen, door de vorstelijke macht beschermd en bevestigd in het bezit van de stedelijke regeering [1]).

En zij regeeren die belangwekkende stedelijke maatschappijen met veel beleid. Het bestuur, in de 13de eeuw nog overal gevoerd door schout en schepenen, gaat uit de handen dezer laatsten meer en meer over in die der „poort-" of „burgemeesters". Deze waardigheidsbekleeders, in de 13de eeuw reeds in verschillende steden als „raden" bekend, worden vermoedelijk eerst door den Graaf, later door de schepenen gekozen, meestal ten getale van vier „om raad te geven bij hun eed en macht in alle zaken, waarin de stad dien zou behoeven, en om verder de stadsinkomsten te ontvangen, de uitgaven te doen en daarvan goede rekening te houden" [2]). Zij vormen dus eene uitbreiding van het schepencollege, dat aan hen allerlei werkzaamheden opdraagt: het armwezen, de zorg voor de verdedigingswerken, de weezenverpleging, de marktpolitie, ja dat hun allengs het dagelijksch bestuur der stad overlaat. In het begin der 15de eeuw zien wij hen overal met de laatste bevoegdheid werkzaam, terwijl de schepenen zich meestal reeds beperken tot de rechtspraak. De verkiezing der burgemeesters was geheel van de schepenen op de vroedschappen overgegaan. Maar toen hunne werkzaamheid zich zoo snel uitbreidde, werd het weldra noodzakelijk met een deel daarvan weder andere ambtenaren te belasten: gasthuismeesters, voor het bestuur der stedelijke inrichtingen voor zieken; vestmeesters, meer in het bijzonder aangewezen voor de leiding der verdediging; weesmeesters, onder wie de weezenverpleging stond; kerkmeesters, belast met de administratie van kerkelijke bezittingen; heilige-geestmeesters, meer in het bijzonder zorgende voor het armwezen.

Al deze waardigheden werden door de aanzienlijke poorters der stad bekleed onder toezicht van de leiders van het stadsbestuur. Soms, als de gilden machtig zijn, vinden wij daarnaast nog „hooftmans", die het gildenelement in de regeering vertegenwoordigen en

---

[1]) Vgl. mijne Holl. stad in de Middeleeuwen, blz. 167 vlg.

[2]) Vgl. mijne Holl. stad in de Middeleeuwen, blz. 157 vlg.

zich vooral met de stedelijke financiën inlaten; waardijns, die zorg dragen voor den bloei der lakennijverheid, enz.

De hollandsche en zeeuwsche steden, de eersten vooral, zijn in de 14de eeuw zeer toegenomen in beteekenis en in bevolking. Al valt het met de in dit opzicht ons ten dienste staande gegevens zeer moeielijk volkomen juiste getallen te noemen, het blijkt uit het aantal der schutters, met hand- of voetboog gewapend en gekleed in fraaie kaproenen met de kleuren der stad, optrekkende onder leiding hunner „homans"; uit de sommen, bij hoofdelijken omslag volgens het „scotboec" opgebracht, waarin ieder „te scote" stond volgens eigen aangifte onder eede; uit de poortgelden, door nieuwe burgers betaald, en uit andere dergelijke gegevens 1° dat de bevolking der grootste hollandsche steden omstreeks 1400 zeker niet hooger dan tot 8 à 10 000 zielen kan gestegen zijn; 2° dat zij steeds in rijkdom vooruitging.

Overigens blijkt ook, dat reeds omstreeks 1400 het stadsbestuur in verschillende hollandsche steden met groote financieele moeielijkheden te kampen had [1]). De hooge eischen, die de toeneming der bevolking aan het stadsbestuur stelde; de zware sommen, die men den altijd om geld verlegenen landsheer moest voorschieten; de groote onkosten van de krijgstochten tegen Arkel en Friesland en van de veeten tijdens Jacoba — dat alles doet de uitgaven schrikbarend stijgen. De gewone inkomsten blijken niet meer voldoende te zijn, ook niet nadat men de grafelijke rechten op markt en visscherij, op school en kerk van den landsheer gekocht had; verhuur en verkoop van stedelijke goederen, het aandeel der stad in de door het gerecht opgelegde boeten, konden evenmin genoeg opleveren. Niet meer gaf het evenzoo van den Graaf met grof geld gekochte recht om van de burgers accijns op de levensbehoeften, op brood, bier, wijn, vleesch, turf, hout enz. te heffen. Zoo kwam men naast zware hoofdelijke omslagen tot leeningen, gesloten bij de in den loop der 14de eeuw in alle belangrijke plaatsen gevestigde „lombarden", geldwisselaars en bankiers van italiaanschen oorsprong, waarschijnlijk van Vlaanderen en de Rijnstreken uit hierheen overgekomen en met groote voorrechten begiftigd door de vorsten, die persoonlijk belang hadden bij hunne vestiging in deze landen. Eindelijk greep men omstreeks 1400 naar het in Vlaanderen voorlang gewone stelsel der lijfrenten, aflosbare

[1]) Ibid, blz. 261 vlg.

en niet-aflosbare, betaald aan personen, die een grooter of kleiner kapitaal aan de stad afstonden. In de eerste jaren der 15de eeuw nemen deze lijfrenten reeds een vaste plaats in op het stedelijk budget [1]) en worden niet alleen aan stadgenooten doch ook aan andere inwoners van het gewest, ja weldra aan buitenlanders — Vlamingen, Brabanders, Henegouwers — verkocht. Dat lijfrentenstelsel kreeg een ontzaggelijken omvang en belastte het stedelijk budget met steeds grootere uitgaven, vooral in tijden van onrust, waarin hooge percenten aan de koopers van lijfrenten, de „pensionarissen", moesten worden betaald.

Desniettemin kan men zeggen, dat de steden in Holland eene steeds grootere plaats in de maatschappij innamen. Zij beheerschten het platteland in hare omgeving en fnuikten den invloed van den door de voortdurende veeten verarmden en ontzenuwden adel, wiens tijd was voorbijgegaan.

HOOFDSTUK VIII.

BRABANT, LIMBURG EN LUXEMBURG MET HET BOURGONDISCHE RIJK VEREENIGD.

Hertog Antonie van Brabant, de eerste uit het huis van Bourgondië, die in dat hertogdom regeerde, was onmiddellijk na den dood der oude hertogin Johanna in de brabantsche landen gehuldigd, overal behalve te Nivelles, waar toen de „terra gallica" in Brabant begon, in de duitsche taal, de taal van de groote meerderheid zijner onderdanen [2]). De toenmalige Koning van het duitsche Rijk, Ruprecht van de Paltz (1400—1410), protesteerde weliswaar tegen dezen overgang van Brabant aan de fransche vorstenfamilie maar — wij merkten het reeds vroeger op — hem, zoowel als den afgezetten Wenzel vroeger,

---

[1]) Te Leiden nam de post van uitgaven voor lijfrenten van 2600 pond in 1413 toe tot 12 300 pd. in 1434; de uitgaven in het algemeen stegen van 1725 pd. in 1392 tot 9000 pd. in 1400, 13 000 pd. in 1413, 20 à 27 000 pond tegen 1430 (vgl. mijne Holl. stad in de Middeleeuwen, blz. 361 vlg.).

[2]) Zie Dynter, Chron. Brab. VI, cap. 77 seq.

ontbrak de macht om zijn verbod met de wapenen te bevestigen [1]) en de laatste zag in de brabantsche zaak veeleer eene gelegenheid om zijn verloren koninklijk gezag weder eenigszins te doen gelden. Wenzel was namelijk wel geen Roomsch-Koning meer, doch nog altijd Koning van het hem getrouwe Bohemen en had nog niet alle hoop op de herwinning van de duitsche kroon opgegeven. Hij had als Roomsch-Koning in de opvolging van het bourgondische huis in Brabant berust en gaf thans, als rechthebbende op Luxemburg en hoofd der luxemburgsche familie, in 1409 ook zijne toestemming tot het huwelijk van Antonie en zijne nicht, Elizabeth van Görlitz, die haren gemaal het pandschap van Luxemburg en Chiny en van de landvoogdij in den Elzas aanbracht [2]).

De zoo op nieuw ingeleide vereeniging van Luxemburg met Brabant heeft echter nog veel voeten in de aarde gehad. Een groot deel van den luxemburgschen adel toch verzette zich tegen den nieuwen pandheer, terwijl daarentegen de steden zich bij Bourgondië aansloten. En het verzet van den adel werd aangemoedigd door den in 1410 in plaats van Ruprecht van de Paltz tot Roomsch-Koning verheven broeder van Wenzel, Sigismund, die evenmin de opvolging van Antonie in Brabant en Limburg als de verpanding van Luxemburg wilde erkennen en voor zich aanspraak maakte op al deze landen, als de erfenis, toekomende aan het luxemburgsche vorstenhuis, welks belangen door zijn broeder Wenzel zoo schandelijk waren verwaarloosd [3]). Herhaalde pogingen om Sigismund tot erkenning der bourgondische aanspraken te bewegen mislukten ten eenenmale; ja, toen hij zich in 1414 te Aken liet kroonen, werd er van de bourgondische zijde zelfs ernstig aan een krijg met den Roomsch-Koning gedacht. Antonie verscheen niet bij deze kroning, wat voor een hertog van Brabant zeer ongewoon was.

Ook was zijne positie in Brabant zelf niet zonder gevaar, want de brabantsche steden konden het niet verkroppen, dat de nieuwe landsheer tegen de oude voorrechten des lands de regeering in eene meer monarchale richting trachtte te brengen. Herhaaldelijk moest hij stuiten op den onwil der regeerende geslachten in de steden om hem

---

[1]) Wij vernemen iets van eene zwakke expeditie, door Ruprecht in 1407 tegen Bourgondië ondernomen (Leroux, Nouv. recherches, p. 95).

[2]) Vgl. boven, blz. 61.

[3]) Vgl. boven, blz. 60.

krachtige hulp bij zijne krijgstochten tegen de Luikenaars te verstrekken; om hem, zonder dat er sprake van eenige rekenschap of verantwoording was, nieuwe beden op te brengen; om zijnen kanselier en zijne rekenkamer te erkennen. Tegenover dit verzet zocht hertog Antonie hulp bij den adel en bij de gilden en wist op deze wijze zijn gezag te handhaven, maar het was duidelijk, dat hij voorzichtig moest zijn in zijne politiek tegenover de steden, die anders bij koning Sigismund steun zouden vinden tegenover haren Hertog. En achter koning Sigismund verhief zich dreigend de toenmaals in Frankrijk oppermachtige Graaf van Armagnac, die de fransche regeering in Juni 1414 bewogen had tot een bepaaldelijk tegen Bourgondië gericht verdrag met den Roomsch-Koning [1]). Dat verdrag had ten doel de wassende bourgondische macht, die èn Frankrijk èn het duitsche Rijk bedreigde, te breidelen.

Nog was deze zaak, waaromtrent de geschiedschrijver Dynter, die als onderhandelaar daarin eene belangrijke rol speelde, zeer uitvoerig is, niet tot een einde gekomen, toen hertog Antonie bij Azincourt (25 October 1415) gedood werd in de groote nederlaag zijner fransche bondgenooten tegen den Frankrijk binnengerukten koning Hendrik V van Engeland. Zijn krijgsroep „Brabant, Brabant" had geklonken in het heetst van den slag, hoewel hij, te laat aangekomen en niet meer den tijd vindende eene goede wapenrusting aan te trekken, als een waardig lid van zijn krijgshaftig geslacht, ongedekt en slechts door een als wapenrok omgeslagen trompetvaandel [2]) te kennen was. Hij liet twee zoons na, Jan en Philips, geboren uit zijne eerste gemalin. De oudste werd nu als Jan IV door prelaten, edelen en steden van Brabant en Limburg als landsheer erkend. Luxemburg werd thans weder van Brabant afgescheiden, daar hier natuurlijk hertogin Elizabeth nog de regeering behield.

Aangezien Jan IV nog minderjarig was, benoemden de drie stenden geleid door den heer van Grimbergen bij gemeen overleg 11 regenten om de regeering te voeren: twee abten, drie baronnen, twee edelen en vier aanzienlijke burgers. Dit werd natuurlijk ten zeerste afgekeurd zoowel door den Hertog van Bourgondië, die als oom des jongen

---

[1]) Leroux, Nouvelles recherches, p. 142 suiv.

[2]) Aan de trompetten waren toen lange stukken doek bevestigd, waarop de wapens van den vorst of heer gestikt of geschilderd waren.

Hertogs de voogdij over zijn neef voor zich eischte, als door koning Sigismund, die zijne eigene rechten op Brabant en Limburg staande hield en in allen gevalle zijne nicht Elizabeth, de weduwe van Antonie, als regentes had gewenscht. Beiden werden door de Brabanders afgewezen. De Hertog van Bourgondië stelde zich ten slotte tevreden met eene groote som gelds en de bescherming van zijn jongen neef tegen de aanslagen van Sigismund, maar deze verweet den Brabanders in heftige termen hun afval van het Rijk. „Wilt gij Fransch worden?" riep hij hunnen afgevaardigden in 1416 te Luik toe: „ik zal Brabant tot het duitsche Rijk terugbrengen, ook al moest het mijn hals kosten" [1]). Maar voorloopig kon ook hij niets meer van de Brabanders verkrijgen dan de belofte, dat zij zouden zorgen voor de belangen zijner nicht Elizabeth, die evenwel met het regentschap in openlijken twist geraakte en naar haar erfland, Luxemburg, terugkeerde.

Intusschen was hertog Jan reeds, hoewel pas 15 jaar oud, te midden van deze troebelen in Januari 1416 meerderjarig verklaard. Hij behield den Raad der Elf naast zich. Twee jaar later trad hij met Jacoba in het huwelijk, gelijk wij boven zagen.

Hoe ongelukkig dat huwelijk is geweest; hoe weinig hertog Jan zich de belangen zijner edele gemalin heeft aangetrokken; hoe Holland, Zeeland en Henegouwen feitelijk voor hem verloren gingen, al bleef hij er nog landsheer in naam tot zijn dood toe — dit alles is boven uitvoerig behandeld.

Thans moeten wij zien, hoe het Brabant onder zijn bestuur ging.

Dat ook in Brabant de regeering van hertog Jan een tijdperk van onrust en verwarring is geweest, is bij het onzelfstandig karakter van den jongen vorst niet te verwonderen. Hij liet zich hoofdzakelijk leiden door zijne gunstelingen. Het brabantsche hof werd het tooneel van woeste uitspattingen, verkwisting en zedeloosheid. De regeering liet de zwakke jongeling over aan enkele vertrouwde edelen, die van de gelegenheid gebruik maakten om zich te verrijken en de belangen des lands overleverden aan Jan van Beieren, die in Holland was opgetreden. De jonge Hertog verdiepte zich in de studie van beker, jachtveld en lichtmisserij. Zijne gunstelingen veroorloofden zich de schandelijkste misbruiken en behandelden zelfs de hoogste

---

[1]) Dynter, Chron. Brab. VI, cap. 136.

edelen des lands met minachting en willekeur. Onder die gunstelingen nam eerst Willem van den Berghe, heer van Orbays, zijn tresorier-generaal, de voornaamste plaats in, totdat diens vijanden onder den adel den gehaten mededinger in 1419 vermoordden. Later kwam Everhard Tserclaes, hofmaarschalk des Hertogs en uit een der aanzienlijke brusselsche geslachten gesproten, bij hem in hooge gunst.

Tserclaes was de groote vijand van Jacoba, die haar ten slotte tot de vlucht naar Henegouwen noodzaakte. Hij dankte de gunst van den Hertog vooral aan zijne schoone vrouw, de erkende geliefde des vorsten. De schandelijke intrigues tegen de ook hier populaire Hertogin, die eenmaal, weenende over de haar aangedane beleedigingen, door de straten van Brussel heeft geloopen; de even schandelijke overgave van Holland en Zeeland aan Jan van Beieren, dien men wegens zijn huwelijk met de weduwe van hertog Antonie van plannen op Brabant verdacht; de verkwistingen van den Hertog en zijne gunstelingen; de willekeur dezer laatsten, vooral van den ruwen Tserclaes — dat alles verwekte eindelijk zooveel ontevredenheid in Brabant, dat in 1420, toen de Hertog de drie Staten zijner landen (ook hier is deze naam in het begin der 15de eeuw opgekomen) te Brussel bijeenriep, een aantal edelen en de stad Leuven weigerden op te komen en hunne ernstige bezwaren tegen het verderfelijke bestuur schriftelijk ter kennis van den vorst brachten.

Aan het hoofd der beweging stelde zich met den Heer van Bergen op Zoom en dien van Heeswijk ook de rijke edelman graaf Engelbert van Nassau en Vianden, heer van de Leck en Breda, die door zijn huwelijk met de erfdochter der Polanens o. a. de beide laatste heerlijkheden in zijn geslacht had gebracht, de stamvader der nederlandsche Nassau's. Met hen verbonden zich de Heeren van Diest, van Wesemale en van Montjoye. Ook de diplomaat en geschiedschrijver Dynter behoort tot deze partij. Zij kwamen te Leuven bijeen en stelden zich tegenover de hofpartij, die geleid werd door de Heeren van Assche en Coudenberghe en den reeds genoemden Tserclaes met eenige andere brusselsche edelen. De steden Brussel, Antwerpen en 's Hertogenbosch trachtten nog te bemiddelen en een burgeroorlog te voorkomen. Maar reeds begonnen de beide partijen onder den adel zich te verbinden met duitsche heeren als den Graaf van Meurs en heer Jan van Heinsberg, wiens zoon te Luik de opvolger van Jan van Beieren was geworden en wiens geslacht tusschen Maas en Rijn zeer veel invloed

bezat, en met de leiders der strijdende partijen in Holland; de hovelingen met de Duitschers, Jan van Beieren en de Kabeljauwschen, de anderen met de Hoekschen. De kleinere brabantsche steden sloten zich grootendeels bij de Hoekschen aan evenals weldra ook Brussel en Antwerpen.

In de eerste stad begon de veete tusschen de edelen reeds te woeden. De Hertog gaf niet toe en verbond zich steeds nauwer met de vrienden van Tserclaes, uit wie hij een nieuwen Raad van 10 personen, met groote macht bekleed, samenstelde. Daartegenover zochten en vonden de ontevredenen steun bij de naar Henegouwen gevluchte hertogin Jacoba en hare moeder en ten slotte ook bij den aan het bourgondische Hof opgevoeden broeder huns Hertogs, Philips van St. Pol [1]), toen in weerwil zijner jeugd kapitein-generaal van Parijs. De jonge St. Pol verscheen in Brabant met gezanten van Frankrijk en Bourgondië om den gevaarlijken twist, gevaarlijk ook wegens de nog altijd vijandige houding des duitschen Konings tegenover het bourgondische geslacht, te doen eindigen.

Maar alle pogingen tot verzoening mislukten. Hertog Jan nam met eenige vrienden uit het in sterke gisting verkeerende Brussel de vlucht naar Maastricht en van daar naar het getrouwe 's Hertogenbosch, waar zijn bondgenoot Jan van Beieren hem gemakkelijk de hand kon reiken. Verontwaardigd over deze handelwijze, verhieven de Brabanders nu St. Pol tot Ruwaard, riepen Jacoba en hare moeder naar Brussel terug en begonnen een oorlog [2]) tegen Jan van Beieren.

De Hertog waagde zich in Januari 1421 met eenige zijner vrienden nog in zijne hoofdstad, waar vele aanzienlijke geslachten op zijne hand waren, maar zag zich hier weldra door zijn broeder van Leuven uit bedreigd en door een hevigen opstand der lagere burgerij, der gilden vooral, in het nauw gebracht. Brussel wierp het juk van den adel af en gaf zich onder goedkeuring der ontevreden partij eene nieuwe regeering, samengesteld uit de vertegenwoordigers van de 7 „geslachten” èn de 9 gilden, waarin de lagere burgerij verdeeld was. Weldra werd de volksbeweging, hier geleid door den bij het volk zeer invloedrijken Gerard van der Zijpe, meester van den toestand. Het kwam zelfs zoover, dat de Hertog zijn gunsteling Tserclaes met nog twee

---

[1]) Hij bezat dit fransche graafschap uit de erfenis zijner moeder, Jeanne de St. Pol.

[2]) Zie boven, blz. 121.

anderen aan de volkswoede moest opofferen: zij werden voor het stadhuis onthoofd. Hij moest ook berusten in het ruwaardschap van zijn broeder en zijne vroegere raadgevers en vrienden openlijk verloochenen; ja ten slotte werden nog 14 van de aanzienlijkste leiders der hofpartij op verlangen der brusselsche gilden onthoofd (2 Februari 1424)· De duitsche heeren werden gevangen genomen en weggezonden. Toen eerst werd hertog Jan, van zijne voornaamste vrienden en gunstelingen beroofd, in zijn gezag hersteld, maar het is duidelijk, dat dit niet veel meer beteekenen kon. Jan IV was sedert de speelbal zijner onderdanen en had zich eenvoudig naar hunnen wil te gedragen. In de steden heerschte de bovendrijvende partij der gilden onmeedoogend over hare tegenstanders. De Hertog moest zich voorloopig in het hem vijandige Leuven vestigen.

Ook de volgende jaren zijn vol van twisten en moeielijkheden. Brussel en Mechelen voeren een openlijken krijg met elkander, de verschillende partijen vechten zonder schroom hare veeten uit, gildenoproeren en persoonlijke wraaknemingen zijn aan de orde van den dag. Hertog Jan was nergens veilig en zag nog menigen aanhanger vallen. De voornaamste brusselsche geslachten zijn in die dagen zoo goed als uitgeroeid. Wat er van hen overbleef, week grootendeels uit Brabant, waar de vorst zelf hen niet tegen de woede hunner vijanden kon beschermen.

Alleen de steun van Philips van Bourgondië en Jan van Beieren kon den jongen en zwakken brabantschen landsheer nog eenigszins overeind houden. Met hen bestreed hij dan ook de engelsche plannen; zijne Brabanders bevochten Glocester en Jacoba in Henegouwen; Holland en Zeeland liet hij na den dood van Jan van Beieren geheel aan Philips over, terwijl hij Henegouwen door een bourgondisch edelman liet besturen. Zoo geraakte hij meer en meer onder invloed der bourgondische macht en met hem zijn hertogdom.

Hij bereikte er ten minste mede, dat de rust in zijne eigene landen voortaan niet gestoord werd en het bezit van Henegouwen hem tijdelijk verzekerd bleef.

In die laatste jaren zijns levens valt ook de stichting van de hoogeschool te Leuven, de grootste daad zijner zwakke regeering.

Tot nog toe waren de studeerenden uit deze streken vooral naar Frankrijk getogen:

Filii nobilium, dum sunt juniores,
Mittuntur in Franciam fieri doctores,

zooals het veertiende-eeuwsche rijmpje zegt. Parijs, Orleans en Montpellier waren hier de voorname kweekplaatsen der geleerdheid en menig Nederlander heeft er grooten naam verworven. Wij vinden hen echter ook aan de italiaansche universiteiten: te Bologna, den zetel der studie van het recht; te Padua, dien der geneeskunde; zelfs in Spanje, te Salamanca; na 1388 aan de toen te Keulen opgerichte hoogeschool in grooten getale, vooral uit de utrechtsche diocees. En het was niet de adel alleen, die deze inrichtingen bezocht; zelfs niet in de eerste plaats. In de eerste plaats vinden wij op de lijsten der studenten aan de universiteiten de nederlandsche geestelijkheid, die er de kennis verwierf van theologie en recht, van klassieke letteren en medicijnen. Wij kunnen ze bij tientallen tellen, die Theoderici en Wilhelmi of hoe zij verder heeten mogen, die bij hunnen doopnaam geen adellijken geslachtsnaam hadden te voegen doch zich eenvoudig noemden naar de plaats van herkomst of het gewest, waarin zij thuis behoorden. Zij komen niet alleen voor als studenten doch ook als „magistri" en „doctores", ja, als professoren aan de vreemde universiteiten, die zij bezochten en waar zij de leerstellingen der Kerk, de resultaten der nog weinig gevorderde natuurwetenschappen of de ingewikkelde vragen van het „jus utrumque", het geestelijke en wereldlijke recht, ontwikkelden en toelichtten.

Op verzoek van den Hertog, die hiermede een bewijs van neiging tot geleerde studiën geeft [1]), dat wij niet bij hem gezocht zouden hebben, verleende paus Martinus V [2]) hem in December 1425 de vergunning te Leuven, de door de woelingen der 14de eeuw geteisterde stad, eene hoogeschool op te richten ten behoeve van de studie in alle wetenschappen behalve in de theologie. Eerst Martinus' opvolger, Eugenius IV, heeft aan Leuven, vermoedelijk tot ergernis van het aan theologen rijke en door theologische studiën befaamde Keulen, dat de opkomst van Leuven als universiteitsstad met leede oogen had gezien, ook deze laatste studie toegestaan. De universiteit werd niet

---

[1]) De Graaf van Nassau, thans de invloedrijkste edelman in Brabant, was intusschen degene, die hem er toe aanzette.

[2]) In dien tijd werd het recht tot oprichting van universiteiten in het duitsche Rijk aan de Pausen toegekend.

in de hoofdstad doch te Leuven gevestigd, omdat de brusselsche burgerij weigerde de in dien tijd uiterst rumoerige en door haar ongeregeld leven beruchte studentenmaatschappij binnen hare muren op te nemen. De nieuwe school bloeide weldra sterk door het bezoek van studenten uit alle gewesten der Nederlanden, waar men zeer verheugd was over deze stichting, die de verre reis naar fransche of italiaansche hoogescholen onnoodig maakte. Keulen bleef een gevaarlijke mededingster.

De Hertog had met grooten ijver deze zaak bevorderd. De veelbeproefde jonge vorst was, naar het schijnt, door het ongeluk der laatste jaren, door de vreeselijke tooneelen van volkswoede, die hij te Brussel had moeten aanschouwen, tot bezinning gekomen. Wij zien hem ijverig zijne godsdienstplichten waarnemen en weldadigheid op ruime schaal uitoefenen. Maar ook toen nog bedreigden de aanhangers van Jacoba zijne vrijheid en zijn leven, zoowel als de rust zijner landen. Eene samenzwering tegen zijn persoon werd in December 1426 ontdekt en het bleek daarbij, dat de krachtige maar intrigeerende moeder der verstooten Hertogin, voor wier terugkomst in Brabant de bourgondische partij steeds zeer beducht was, zich van hem had willen meester maken om hem te noodzaken Jacoba als rechtmatige landsvrouwe van Holland, Zeeland en Henegouwen te erkennen en Philips van Bourgondië te gaan beoorlogen.

In voortdurende vrees voor dergelijke aanslagen is Jan IV in April 1427 plotseling te Lier overleden, nog geen 24 jaar oud.

Zijn broeder Philips van St. Pol volgde hem op. Geheel overeenkomstig zijn optreden tijdens de regeering zijns broeders bestuurde deze jeugdige vorst het hertogdom in overeenstemming met de wenschen van de partij, die tijdens de brusselsche troebelen de overwinning had behaald, maar tevens in overleg met den machtigen Hertog van Bourgondië, zijn oom en opvoeder. Nauwelijks drie jaar heeft hij de regeering gevoerd. Kort na zijn huwelijk met Jolantha van Jeruzalem, de schoonzuster des franschen Konings, is hij in Augustus 1430 aan eene slepende ziekte overleden zonder kinderen na te laten. Hij was de laatste vertegenwoordiger van den brabantschen tak der bourgondische familie.

Het was de vraag, wie de belangrijke erfenis zou hebben te aanvaarden. Sigismund, de duitsche Koning, was nog altijd buiten staat meer te doen dan machteloos protesteeren en intrigeeren, dan nutte-

loos den Bourgondiër voor zijn rechterstoel te dagen. De Staten des lands, wier rechten in dezen thans door alle partijen werden erkend, kwamen te Leuven bijeen en raadpleegden over de opvolging. Zou men hertog Philips van Bourgondië, den erfgenaam van de rechten der uitgestorven bourgondische familie, thans erkennen? Of was Margaretha van Bourgondië, de moeder van hertogin Jacoba, als oudste dochter van hertog Philips den Stoute, de aangewezen opvolgster? Aan Jacoba werd niet ernstig meer gedacht: haar huwelijk met hertog Humphrey had de Brabanders van haar vervreemd.

Na eenig overleg en na beide partijen gehoord te hebben, verklaarden de Staten van Brabant, Limburg en het Overmaassche zich ten slotte voor de aanspraken van Philips van Bourgondië, die dan ook reeds in October 1430 overal als Hertog werd gehuldigd.

En hoe Philips die huldiging opvatte, blijkt duidelijk uit eene weinige jaren later door hem tegenover Sigismund gewaagde herinnering, dat Brabant in de 10de eeuw „een zeer groot grondgebied, te weten al het land tusschen Moezel en Schelde" [1]) omvat had.

Ook Elizabeth van Görlitz, de weduwe van hertog Antonie, schijnt nog aanspraken op de brabantsche erfenis te hebben doen hooren, maar al steunde koning Sigismund haar wederom, de Bourgondiër was te machtig om zich om haren tegenstand veel te bekommeren. Zij mocht zich gelukkig rekenen hare luxemburgsche landen nog te behouden, waarop zoowel Philips als zijne brabantsche neven, de erfgenamen der oude brabantsche rechten aldaar, aanspraak hadden gemaakt.

Elizabeth bezat deze landen eigenlijk niet als landsvrouwe doch slechts in pandschap, zooals wij weten, oorspronkelijk van haren oom Wenzel, later van diens erfgenaam, koning Sigismund, van wien het erfrecht op Luxemburg na zijn dood in 1437 overging op zijn schoonzoon en opvolger, Albrecht van Oostenrijk. Deze nieuwe Koning was wel in staat het hertogdom te lossen en riep Elizabeth zelfs daartoe op naar Neurenberg maar ten slotte werd de zaak nog geschikt ten gevolge van de inmenging van hertog Philips van Bourgondië. Elizabeth bleef hertogin van Luxemburg en oefende er het gezag uit. Toen echter ook Albrecht reeds in 1439 overleed, droeg zijne weduwe hare

---

[1]) Galesloot in Bull. de la Comm. d'histoire, 1878, p. 462.

rechten op het hertogdom over aan haren schoonzoon, hertog Willem van Saksen.

De saksische Hertog trachtte zich thans van het luxemburgsche gebied meester te maken zonder de pandsom aan Elizabeth terug te betalen. Hij won een aantal inheemsche edelen en ook sommige steden en landen voor zijne plannen, waartegenover Elizabeth aan andere wederom voorrechten moest schenken om hen in gehoorzaamheid te houden.

De Sakser zond eindelijk troepen en Elizabeth werd uit enkele plaatsen verjaagd. Zij zocht thans hulp bij haren neef, den Hertog van Bourgondië, dien zij in 1441 tot „mambour" van haar gebied benoemde, daar zij als „vrouw en weduwe niet in staat was het bestuur te voeren". De Bourgondiër trachtte de luxemburgsche steden door nieuwe privilegiën aan zich te verbinden maar zij wilden daarvan aanvankelijk niets hooren en wezen zijne gezanten af, zoodat hij twee jaren later het hertogdom door een leger op de Saksers moest laten veroveren. Alleen Luxemburg en Diedenhofen boden geruimen tijd weerstand; de eerste stad werd bij verrassing genomen en de laatste gaf zich ten slotte ook over. Willem van Saksen deed nu voor eene aanzienlijke som afstand van zijne rechten, welk voorbeeld door Elizabeth van Görlitz werd gevolgd. Zij verliet het land en vestigde zich te Trier. Eerst bij haren dood in Augustus 1451 nam Philips den titel van Hertog van Luxemburg, Graaf van Chiny en Voogd van den Elzas aan, nadat hij het land reeds jaren lang als „mambour" had bestuurd.

Zoo kwam ook het zuidoostelijkste gewest der Nederlanden met zijne aanhangsels evenals het machtige en rijke Brabant in de handen van den voortdringenden Bourgondiër. Een aanzienlijk deel des duitschen Rijks was weder aan den gevaarlijken nabuur vervallen.

HOOFDSTUK IX.

UTRECHT IN DE 14DE EN 15DE EEUW.

Was het Sticht in de 13de eeuw aan den politieken invloed van het aangrenzende Holland onderworpen geweest, in de 14de werd deze toestand aanvankelijk niet beter.

Bisschop Gwy van Henegouwen (1301—1317) nam aan den strijd tusschen Holland en Vlaanderen een werkzaam aandeel. De nederlagen der Hollanders in Zeeland troffen dan ook het Sticht even goed: de Bisschop zelf raakte in den slag bij Duiveland [1]) gevangen en bleef geruimen tijd in de handen des vijands. In dien tijd beheerschten de Vlamingen en hunne vrienden onder leiding van heer Jan van Renesse het Nedersticht; het Oversticht bleef aan zichzelven overgelaten. Na de verdrijving der Vlamingen uit Holland in 1304 keerde echter ook hier de rust terug. Jan van Renesse, binnen Utrecht belegerd, moest de stad verlaten en verdronk bij het overvaren van de Lek. Gwy bleef sedert met Holland nauw verbonden. Met hollandsche hulp bestreed hij de Stellingwerver Friezen, die den omtrek van Vollenhove bedreigden; met hollandsche hulp onderwierp hij zijne weerspannige edelen en hield hij zijne rumoerige hoofdstad met moeite in bedwang.

Daar, binnen Utrecht, had de lichtenbergsche partij, altijd met de Hollanders verbonden, in de nederlaag der Hollanders aanvankelijk gedeeld. De vlaamsche overheersching had hier de macht der patriciërs gebroken [2]); de gilden hadden duurzamen invloed verworven op de stadsregeering en dien invloed door den grooten gildebrief van 1304 bevestigd gezien. De Raad, wiens macht steeds stijgende was tegenover dien van het patricische schepencollege, werd voortaan uit 24 door de oudermannen der gilden gekozen leden samengesteld; de schepenen werden ook hier van het stadsbestuur zoo goed als uitgesloten en tot de rechtspraak beperkt; zij werden voortaan niet meer door coöptatie voor het leven maar bij jaarlijksche keuze door den Raad aangesteld. Daarmede is ook in het utrechtsche stadsbestuur een nieuwe geest gevaren, de geest der democratie. Al weten wij niet zoo goed als in de vlaamsche steden, hoe zich deze gebeurtenissen hebben toegedragen of wie de leiding daarin op zich hebben genomen, de aard der beweging is duidelijk genoeg gekenmerkt. Het is geen toeval, dat de democratie hier met Jan van Renesse en de Vlamingen hare intrede doet: de vlaamsche inval in Holland was, gelijk wij zagen [3])

---

[1]) Zie Dl. I, blz. 205.

[2]) Zie Muller, Inleiding op de middeleeuwsche rechtsbronnen der stad Utrecht, vooral blz. 21 en 36. Over de gilden: van Riemsdijk, Gesch. van de kerspelkerk van St. Jacob.

[3]) Zie Dl. I, blz. 203 vlg.

uit democratische beginselen voortgekomen, een gevolg van de democratische strooming, die in Vlaanderen tegen de fransche overheerschers was opgetreden. Met den val der Lichtenbergers lijdt ook de utrechtsche stedelijke aristocratie, die op hen vooral steunde, eene geduchte nederlaag. Zij heeft zich niet meer kunnen verheffen. Bij eene tweede reactie tegen den hollandschen invloed zou zij nog zwaarder getroffen worden.

Gwy toonde na zijne terugkomst de noodzakelijkheid van toegeven aan de eischen der gilden te begrijpen. Hij keurde de verandering in het utrechtsche stadsbestuur goed. Ook overigens begreep hij de behoeften van zijn land. Hij schonk in 1308 den beroemden dijkbrief aan Salland, dat door zijne dijken onvoldoende tegen den IJsel werd beschermd. Het merkwaardigste in dezen brief is, dat daarin voor de eerste maal gesproken wordt van een „recht, ghevonden.... ende ghekundighet toe Spoelderberghe voert mene lant" van deze streek [1]) en dat „ridderen ende knapen" en „dat mene lant" gezamenlijk beloofden de gemaakte bepalingen te zullen onderhouden.

Gwy trachtte vooral de financiën van het Sticht op beteren voet te brengen en begaf zich daartoe eenigen tijd buitenslands ten einde de onkosten van de hofhouding te verminderen. Het gelukte hem vele schulden van het Sticht af te doen, dank zij ook den steun van paus Clemens V, die hem dit gemakkelijk maakte. Verder bouwde hij de kasteelen van Goor, Dullenburg en Stoutenburg om het land in beteren staat van verdediging te brengen. Zoo regeerde hij zestien jaren lang, zeer geprezen om zijne talenten, zijn regeeringsbeleid en de kracht van zijn bewind. Het schijnt, dat hem door bemiddeling van den franschen Koning op het concilie te Vienne de kardinaalshoed is aangeboden, dien hij evenwel geweigerd moet hebben [2]).

Bij zijn dood (1317) veranderde evenwel de stand der stichtsche zaken zeer. Onmiddellijk maakte zich Willem III van Holland, zijn neef, zich meester van Amstel en Woerden, dat als apanage door Gwy's vader nog aan dezen was toegekend maar nu voorgoed van het Sticht vervreemd werd. De gekozen opvolger, Frederik van Zyrik, was een creatuur van Willem van Holland en van dezen afhankelijk,

---

[1]) Dumbar, Analecta II, 233 vlg. De Spoelderberg bij Zwolle is blijkbaar de oude rechtsplaats van Salland.

[2]) Beka, p. 107.

te meer doordat hij ten behoeve zijner keuze groote geldsommen schuldig was gebleven en die slechts met moeite uit de inkomsten van het bisdom kon betalen. Na zijn spoedigen dood (1321) scheen het onder schulden gebukte bisdom nog meer onder Holland te zullen geraken. Bisschop Jacob van Zuden, die geheel aan graaf Willem III verknocht was, had de meeste kans om gekozen te worden. De verheffing van Jacob van Oudshoorn stelde hem nog wel te leur, maar deze stierf reeds in hetzelfde jaar en... er was bij zijne keuze bepaald, dat de pauselijke stoel te Avignon, waar Willem III toen veel vermocht [1]), wederom de eerstvolgende vacature zou vervullen!

Zoo werd tegen den zin der kapittels, die eenstemmig den Gelderschman Jan van Bronkhorst kozen, door den Paus op aandrang van den Hertog van Brabant en de Graven van Holland en Gelre de zwakke Jan van Diest tot Bisschop verheven. Benden der verbonden vorsten brachten hem naar zijne hoofdstad.

De regeering van dezen kerkvorst was voor de onafhankelijkheid van het Sticht zeer noodlottig [2]). In het Nedersticht heerschte Willem III van Holland, eerst door middel van zijn beschermeling, Jacob van Zuden, die meermalen als de vertrouwde raadsman des Bisschops optreedt, daarna door zijn tot maarschalk benoemden broeder Simon, later (sedert 1334) zelf als „momber" van deze streek, d. i. als bezitter der wereldlijke macht. Het belangrijke, nog wel tegen Holland opgerichte Vredeland kreeg hij in pand. Vianen werd voorgoed van het Sticht losgescheurd en bij Holland gevoegd. Volgens eene geheime overeenkomst tusschen Holland en Gelre nam dit laatste in 1336 als zijn aandeel in den buit het Oversticht met Vollenhove in pand. De Bisschop was tot dit alles gedwongen door de zware schulden, waarmede ook hij zijn land bij zijn optreden had moeten belasten. Hij had niet alleen den naburigen vorsten, die hem aan zijne waardigheid hadden geholpen, maar ook de omgeving des Pausen te Avignon en eindelijk de voornaamste edelen, heeren en burgers van het Sticht zelf moeten omkoopen voor grof geld. Zijne mededingers, Jacob van Zuden en Jan van Bronkhorst, hadden hunne aanspraken alleen tegen betaling van aanzienlijke sommen laten varen. Zijne eigene bloedverwanten lieten zich vette ambten en rijke goederen in het bisdom opdragen.

---

1) Zie boven, blz. 74.

2) Vgl. de rede van Mr. S. Muller, in het Verslag Prov. Utr. Gen. 1887.

Het Sticht geraakte zoo hoe langer hoe meer in wanorde en afhankelijkheid. Drente was onder den Heer van Coevorden sedert lang zoo goed als een afzonderlijke staat. Even onafhankelijk was de stad Groningen, die zich intusschen slechts met moeite tegen hare drentsche en friesche naburen staande hield. Zelfs de koop van de graafschappen Dalen en Diepenheim, toen het eigendom van 's Bisschops neef, den Heer van Boxtel, schijnt, hoewel het grondgebied van het Sticht er door vergroot werd, alleen ter wille van dien neef en tot diens voordeel gesloten te zijn.

Dit alles had evenwel voor een deel der Stichtenaren eene goede zijde. De steden in Neder- en Oversticht wisten de eene vrijheid na de andere te bedingen, het eene landsheerlijke recht na het andere te verwerven. Daardoor verkregen zij eene groote onafhankelijkheid van den landsheer, al moesten ook zij tijdelijk bukken onder de pandvorsten, wat Utrecht niet dan na krachtigen weerstand deed. Maar ook vóór dien tijd reeds had Utrecht in het Nedersticht veel te zeggen: in 1328 zien wij den Bisschop vier met name genoemde edelen uit de streek benevens twee burgemeesters en twee oudermannen van de stad Utrecht gezamenlijk als zijn Raad voor het Nedersticht aannemen en zich bij de benoeming van wereldlijke rechters aan hunne toestemming binden [1]).

De dood van den zwakken Bisschop in 1341 werd door zijne onderdanen dan ook weinig betreurd, maar de verwarring werd er niet minder door. Als opvolger kozen de kapittels onder gelderschen invloed wederom Jan van Bronkhorst, maar de Paus weigerde hem te erkennen en stelde, evenals na het aftreden van Jan van Nassau, op eigen gezag wegens den ellendigen toestand van het bisdom den Romein Nicolaas de Caputiis tot Bisschop van Utrecht aan. Deze legde echter nog in hetzelfde jaar het niet begeerde ambt neder en nu behaalde de hollandsche candidaat, Jan van Arkel — weder niet zonder zware financieele opofferingen — in de kapittels en bij de Curie de zege.

Het is duidelijk, dat in deze beide jaren van anarchie in het Sticht de onderdanen deden, wat zij wilden. De utrechtsche democratie breidde haren invloed op de stadsregeering juist toen nog meer uit

---

[1]) De heer Muller ziet hierin eene soort van vertegenwoordiging (blz. 21). Ik geloof, dat hij hierin te ver gaat: het is een gewone vorstelijke Raad, die alleen in één opzicht meer macht heeft dan vroegere colleges van dien aard naast den vorst.

door den gildenbrief van 1341 en vestigde zoo hare oppermacht, die zij tot het einde van het bisschoppelijk bestuur behield [1]).

Met Jan van Arkel (1343—1364) ging het Sticht een beteren tijd te gemoet. Deze bekwame en geleerde kerkvoogd trachtte bij het begin zijner regeering, evenals Gwy van Henegouwen, verbetering te brengen in den treurigen financieelen toestand des lands. Hij vestigde zich daartoe weder eenigen tijd buiten het Sticht, te Grenoble in Frankrijk, en droeg het bestuur zoolang over aan zijn broeder en aan zijn bekwamen vicaris, den domproost Zweder Uterloo. Zoo spaarde hij aanzienlijke sommen, daar hij te Grenoble zeer eenvoudig leefde, en was weldra in staat èn den hollandschen èn den gelderschen invloed te verminderen door afkoop van verpande landen, sloten en goederen.

De verwarring in Holland na den dood van Willem IV schonk hem aan deze zijde de gelegenheid zich het juk van den hals te schuiven, hoewel hij de aan het Sticht ontrukte landen — Amstelland, Woerden en Vianen — niet kon heroveren op den jongen beierschen erfgenaam der henegouwsche macht in Holland. Herhaalde strooptochten op elkanders gebied leidden hier in 1358 eindelijk tot den vrede. Reinoud van Gelre's invloed over den IJsel kon reeds in 1346 door betaling der sommen, waarvoor hij het Oversticht in pand had, worden gefnuikt.

Maar om de voor deze aflossing, voor den in dezen tijd gedanen aankoop der heerlijkheid Lage in Twente en voor zijne oorlogen tegen Holland gemaakte schulden te betalen, moest de Bisschop — nu bij zijne eigene onderdanen — opnieuw groote schulden maken. Zoo moest hij het Nedersticht aan Zweder Uterloo en vijf andere voorname personen, het Oversticht aan heer Frederik van der Eese verpanden, zoodat hem alleen het slot te Vollenhove overbleef. Natuurlijk gaf dit weder aanleiding tot bezwaren.

Vooral de eerste zes pandheeren veroorzaakten hem vrij wat last. In 1349 eischten zij zelfs ook Vollenhove en de beschikking over de zegels van den Bisschop en de kapittels, waardoor zij feitelijk de oppermacht geheel in handen zouden gekregen hebben. Men begrijpt licht, dat de kerkvorst soms den moed liet zakken en herhaaldelijk zijn bisdom verliet „ende lietet al varen alst varen mochte" [2]). Eerst

---

[1]) Muller, Inleiding, blz. 21 vlg.

[2]) Verm. Beka bij Matth. Anal. III, 244.

drie jaren later gelukte het hem met hulp zijner steden Utrecht en Amersfoort de zes heeren te dwingen de burchten en andere bezittingen des Bisschops in het Nedersticht over te leveren tegen betaling der verstrekte sommen. Frederik van der Eese behield het Oversticht nog tot 1354 onder zich.

Wat moest het arme platteland niet lijden, blootgesteld aan plundering en verwoesting door vriend en vijand, door Bisschop en edelen, overgeleverd aan de willekeur van hebzuchtige pandheeren, nu eens inboorlingen, dan weder vreemde vorsten? Bovendien had de Bisschop menige veete te voeren, menigen roofburcht te bedwingen. Gunterlingen en Lichtenbergen voerden in en om Utrecht onderling voortdurend oorlog en moesten telkens wegens onordelijkheden worden bestraft. Maar de energieke Bisschop overwon met hulp zijner groote steden ten slotte alle moeilijkheden en in 1361 kon hij zeggen de rust in zijne landen te hebben doen terugkeeren.

Slechts één machtig heer, Zweder van Voorst, wiens slot bij Zwolle gelegen was, trotseerde hem nog. Deze onrustige edelman was de schrik van Salland. De kooplieden van Zwolle, Deventer en Kampen vooral hadden veel van hem te lijden. Het kasteel van Voorst, het sterkste der roofnesten aan den IJsel, door ringmuren van 80 voet hoogte en 12 voet dikte beschermd en met een talrijke bezetting voorzien, was een goede wijkplaats voor de belagers der langs den IJsel reizende handelaars. In 1362 besloten dan ook de burgers der drie steden den Bisschop op diens verzoek de hand te reiken tot onderwerping van den gemeenschappelijken vijand. Zoowel Zwolle, dat van dezen nog wel den meesten last ondervond, als Deventer en Kampen stemden echter niet toe hunne krachten in deze voor hen nog wel zoo belangrijke zaak beschikbaar te stellen dan nadat de Bisschop hunnen burgers opnieuw aanzienlijke voordeelen en rechten had afgestaan [1]).

Eerst daarna rukte men gezamenlijk tegen heer Zweder op, de schutters der steden naast de ridders en knapen van den Bisschop, voorzien van de blijden en andere „engienen", die men in zulke gevallen gebruikte. Weken en weken lang, van het einde van Juli tot het midden van November, lag de bisschoppelijke legermacht voor het sterke slot, welks muren onophoudelijk door de geduchte stormrammen werden gebeukt, welks bezetting door herhaalde bestormingen

---

[1]) Van Doorninck, Inleiding op de Cameraarsrekeningen van Deventer, blz. 77 vlg.

werd geteisterd. Eindelijk was het grootste deel der muren en torens omvergeworpen en de bezetting gedwongen zich over te geven. Het sterke slot kon slechts met moeite worden verwoest; de nog te Kampen bewaarde ijzeren slotdeur getuigt van de hechtheid dezer sterkte.

Het is duidelijk, dat in zulke omstandigheden, mocht de rust binnenslands hersteld zijn en de macht der groote heeren gebroken, de Bisschop zelf hier in zijne steden weinig had in te brengen. Langzamerhand verkregen deze, vooral Utrecht en de drie overijselsche koopsteden, zoovele voorrechten, dat zij zich als onafhankelijk konden beschouwen en zich dan ook als zoodanig gedroegen. Zij voeren oorlog geheel op eigen gezag, sluiten als leden der Hanze verbonden en verdragen met andere steden naar willekeur en bepalen zich in den regel tot eene bloot theoretische erkenning van de bisschoppelijke oppermacht. Slechts enkele weinige tollen en inkomsten bleven den landsheer hier over.

Het leven in de steden van het bisdom was het gewone leven der toenmalige steden.

Binnen Utrecht oefenden de gilden een grooten invloed op het bestuur, terwijl het bisschoppelijk gezag er steeds meer afnam. In de 14de eeuw trachtte de Raad zich namelijk meer en meer meester te maken van de crimineele en civiele rechtspraak, waarop de Bisschop als landsheer recht had. Bisschop Gwy reeds klaagde steen en been over de aanmatigingen in dit opzicht. Vooral 's Bisschops vertegenwoordiger bij de rechtspraak, de schout, moest het ontgelden en zag zijne macht beperken door die van den „schepenburgemeester”, wien de Raad het liefst des schouten bevoegdheden ten volle had opgedragen. Kortom, op het einde der eeuw was de crimineele jurisdictie in handen van den Raad en ook op het gebied der civiele rechtspraak maakte de macht van dit college groote vorderingen. Hevige twisten tusschen de democratische en aristocratische partijen in de stad, de Gunterlingen, zooals de eerste naar de aanzienlijke familie, die in deze eeuw vooral aan het hoofd der democratie trad, toen heette en de Lichtenbergers, de oude hollandsche partij — twisten, die met die der Kabeljauwschen en Hoekschen in Holland, met die der Heeckerens en Bronkhorsten in Gelre en Overijsel, met die der Gelkingen en burggrafelijken in Groningen, met die der Schieringers en Vetkoopers

in Friesland eene sterke analogie, ja zelfs onmiskenbaren samenhang vertoonen — stoorden binnen Utrecht herhaaldelijk de rust. Nog in 1379 en 1380 had er een hevige opstand der Gunterlingen plaats, misschien wel onder invloed van het gentsche oproer, dat immers ook in Holland weerklank, ja steun vond [1]) en ook daar analoge bewegingen deed ontstaan.

Te midden van dien onrustigen toestand bleef Utrecht eene voorname stad, al stond zij als zoodanig niet meer op de hoogte van vroeger. De dagen waren lang voorbij, waarin het naast Dorestad de eenige handelsstad van beteekenis was aan de Rijnmonden. Tal van andere plaatsen, in Holland, Gelre en in het bisdom zelf, in Friesland ook, eischten nu haar deel van het steeds toenemende verkeer. Utrecht — noch aan zee noch, sedert de stopping van den Rijn bij Katwijk, aan eene groote stroomende rivier gelegen — verloor sedert omstreeks 1200 meer en meer zijne beteekenis als middelpunt van buitenlandschen handel om te dalen tot een minderen rang, hoewel het toch nog altijd de belangrijke marktplaats bleef voor het welvarende, naar alle zijden zich uitstrekkende platteland van het Nedersticht, waar geene andere stad van beteekenis zich kon verheffen. Daardoor ook zal het gekomen zijn, dat de groote kooplieden hier moesten wijken voor de vertegenwoordigers van den zich ontwikkelenden kleinen binnenlandschen handel en van de nijverheid, die in de markplaats van dit vruchtbare gewest natuurlijk snel opkwam.

De koopsteden van het Oversticht, het oude Deventer en het rijke Kampen, daarentegen waren toen in vollen bloei, dank zij den uitgebreiden handel met de andere Hanzesteden, waarin vooral Kampen een zeer aanzienlijk deel had. Hare „Raadsendeboden" lieten in het laatste kwartaal der eeuw op de Hanzedagen luide hunne stem hooren. Hiermede hangt het ook samen, dat de lagere gilden in deze steden zoowel als te Groningen in dezen tijd nog niet veel hadden in te brengen. Het stedelijk bestuur was er in de handen der vermogende kooplieden, wier schepen en goederen in Engeland en op de Oostzeekusten welbekend waren. De 12 deventersche schepenen [2]) van het eene jaar verkozen telkens hunne opvolgers voor het andere; de juist afgetredenen werden dan onmiddellijk raden en deelden met het

---

[1]) Zie boven, blz. 18 vlg.

[2]) Zie: Van Doorninck, Inleiding op de Cameraarsrekeningen van Deventer.

eerste college den plicht der stadsregeering. De gemeente, het lichaam der burgerij, had tegenover deze regeering nog zeer weinig in te brengen. En, zooals het te Deventer was, zoo was het in het algemeen ook in de andere steden: de burgeraristocraten, de rijke kooplieden, hadden en hielden het heft in handen; zij legden zelfs, gelijk vroeger elders, van hun financieel beheer geen rekening af aan de burgerij maar de schepenen, met het financieel beheer belast, de „Cameraars", zooals men te Deventer zeide, deden slechts rekenschap aan hunne medeschepenen. De burgerij had alleen te gehoorzamen, de uitgeschreven lasten op te brengen, ten oorlog te trekken; de gilden werden door strenge wetten in toom gehouden. Het belangrijkste recht van de burgerij, die er dan ook zeer op gesteld was dit ten minste te bewaren, was dat op de „gemeene weide", een overblijfsel van de overoude marketoestanden, waaronder ook deze plaatsen geheel hadden geleefd, voordat zij stedelijke instellingen hadden verkregen. De Bisschop en zijn ambtenaar, de schout of richter, treden ook hier op den achtergrond. De crimineele rechtspraak en een klein deel der civiele — daartoe bepaalde zich het recht van den bisschoppelijken schout; waarschijnlijk beheerde hij ook wat hier nog gered was uit de schipbreuk van 's Bisschops landsheerlijke rechten en inkomsten.

Te Groningen heeft men in dezen tijd nog den bisschoppelijken prefect, den burggraaf, maar ook zijne macht is zeer gedaald tegenover die van den Raad [1]). Kon het ook anders bij den grooten afstand, die de stad van den bijna altijd zwakken opperheer, den Bisschop, scheidde? vooral nu Drente onder den Coevorder burggraaf — of „heer", zooals hij zich sedert het midden der eeuw noemde [2]) — zoo goed als onafhankelijk was?

In die steden leefde de burgerij onder de vaderlijke zorg der stadsregeering eenvoudig en, voorzoover zij niet door inwendige twisten of aanvallen van naburige edelen werd gekweld, vrij rustig. Op de marktdagen stroomde het landvolk binnen de stad samen en deed er zijne inkoopen als van ouds, terwijl kooplieden van binnen en buiten hunne waren kochten. De bestrating begon ook hier langzamerhand ingang te vinden. Enkele houten woningen maakten voor steenen

---

[1]) Gratama, Het ontstaan en de ontwikkeling van het eigenlijke stadsbestuur te Groningen (Bijdr. Nijh. 3de R., Dl. VI).

[2]) Vgl. Magnin, Besturen van Drenthe II, 1, 42.

gebouwen, de rieten voor pannen daken plaats. Glasvensters, kleine vierkante ruitjes, groenachtig van kleur en met weinig doorzichtigheid, waren nog artikelen van weelde, alleen voor zeer rijke lieden bereikbaar. Kaarsen vormden het gewone middel van verlichting, olielampen waren nog altijd in primitieven vorm in gebruik. Koperen en ijzeren ketels, tinnen flesschen, bekers, lepels, kannen en schotels, steenen vaatwerk van allerlei soort vormden een groot deel van het huisraad. Visch en vleesch moesten als voedingsmiddel der bevolking, ook der vermogenden, voor brood, vooral gerste- en roggebrood, voor erwten en boonen nog de vlag strijken. Inlandsch en hamburger bier was de gewone drank, een zure vruchtenwijn eene uitgezochte lekkernij [1]).

Zoo ongeveer zag het er uit in de steden van het bisdom, binnen wier sterke muren eene goed gewapende en van de oorlogswerktuigen dier dagen — te Deventer is minstens reeds van 1348 af buskruid gebruikt — goed voorziene burgerij zich min of meer veilig kon gevoelen. Al kon er voor de meerderheid der burgers van zelfbestuur nog geen sprake zijn, het bewind der burgeraristocratie was reeds een groote vooruitgang, vergeleken bij de willekeurige regeering van de hebzuchtige ambtenaren eens zwakken landsheeren.

Gelijk overal was de toestand ten platten lande ook in het bisdom veel minder gunstig dan in de steden. Hoe zou dit ook ook anders hebben kunnen zijn? Het Sticht — aan deze en aan gene zijde van den IJsel — was vooral niet minder rijk dan andere gewesten aan kasteelen, in het bezit van een ruwen adel, die het landvolk exploiteerde, aan roofsloten zelfs. In het Sticht niet minder dan elders, eerder meer nog bij de grootere zwakheid van het centrale gezag, teisterden de veeten onder den adel het platteland. Het Sticht lag niettegenstaande de aloude sterke vestingen op zijne grenzen — en waren die niet veelal verpand, zelfs aan den vijandigen nabuur? — voor de invallen van naburige vorsten en edelen open. Eemsland en de streek tusschen Vecht en Lek werden menigmaal door hollandsche of geldersche strooptochten geteisterd; de omgeving van Rhenen was steeds aan geldersche invallen blootgesteld; bij Vollenhove en Steenwijk had men veel last van de altijd rumoerige Stellingwervers; de Coevorder heer kon door het in het midden der eeuw gestichte Har-

---

1) Van Doorninck, l. l.

denberg en het later bevestigde Ommen slechts met moeite in toom gehouden worden; om Salland van de zutphensche zijde te beveiligen bouwde Jan van Arkel bij Bathmen het sterke Arkestein. Daarbij kwamen dan nog de watervloeden aan de zuiderzeekust, in deze eeuw vooral talrijk.

Eene groote verbetering is in het Oversticht tot stand gebracht door de betere regeling van het dijkwezen in Salland na den „Gwyenbrief" van 1308; door de ontginning der venen bij Steenwijk en Giethoorn, waar in deze eeuw veel turf werd gegraven; door het „toeslaan" van Mastenbroek na groote moeilijkheden over het recht op deze streek tusschen den Bisschop en de Heeren van Voorst. In het Nedersticht waren dergelijke verbeteringen reeds in de 13de eeuw aangebracht, zelfs in de 12de.

Hoe het er overigens ten platten lande uitzag, leert ons een zeer merkwaardig register van den bisschoppelijken rentmeester van Twente uit de 14de eeuw [1]).

Een groot aantal der hoeven, vooral in de omgeving van Enschede en Oldenzaal, „lag woest" of werd slechts gedeeltelijk bebouwd; bij een aantal lasten werd door de boeren het opbrengen geweigerd, reeds langen tijd achtereen. Meestal nog geschiedden de uitkeeringen niet in geld maar in natura. Een enkele maal reeds — en dat was voor den boer natuurlijk voordeelig — werd de pacht ieder jaar opnieuw vastgesteld, hetzij op aanvrage van den rentmeester, hetzij op die van den boer zelven. Soms komt het ook voor, dat de landheer niet een vast bepaalde som of een vaste opbrengst in natura maar een afwisselend aandeel geniet, naar gelang van de opbrengst van den akker — wat natuurlijk ook een groote vooruitgang is tegenover het oude stelsel. Dit oude stelsel: vaste opbrengst, door den boer aan den landheer te leveren, hetzij de oogst slecht, hetzij die goed is, blijft echter nog het gewone.

Let men op den aard en het getal dier verschuldigde lasten, dan wordt men getroffen door de groote verscheidenheid daarvan. Naast de hofhoorigen of wastinsigen vindt men een aantal vrije boeren, bij wie de last niet op hunne personen maar op hunne landerijen alleen ligt. Sommige lasten heeten „census" en schijnen ontstaan te zijn uit

---

[1]) Muller, Registers en Rek. van het bisdom, II (Werken Hist. Gen. No. 54), blz. 582—661.

den toestand van onvrijheid, waarin zich oorspronkelijk de boeren bevonden; andere heeten „precaria”, vermoedelijk ontstaan uit leenverhoudingen. Pachthoenders, pachtkoren, pachtgerst, pachthaver, pachteieren; hofzwijnen, die, als er geen eikels genoeg geweest zijn om ze te fokken, door eene geldsom kunnen worden afgekocht; schuldzwijnen, bedezwijnen; koppelrenten van allerlei aard — dat alles had de boer op vaste termijnen op te brengen en te bezorgen in een der 8 bisschoppelijke „curtes” (hoven), die men in Twente vond. Evenwel, niet iedere boer had al die lasten te betalen. Hoe zwaar echter hem de betaling van de verschuldigde opbrengsten drukte, is niet juist meer te bepalen, daar ons de maatstaf ontbreekt om te kunnen nagaan, hoe de verhouding tusschen den omvang der verschillende in de lijst genoemde goederen geweest is, hoe groot ieder goed op zichzelven was.

Jan van Arkel was een der voortreffelijkste Bisschoppen, die over het Sticht hebben geregeerd. Hij verbeterde veel in het Sticht [1]), bouwde kloosters en kerken, legde bibliotheken aan en beschermde de geleerde werkzaamheid van mannen als Johannes de Beka, den samensteller der groote utrechtsche kroniek. Vooral ook legde hij zich toe op de handhaving van zijn geestelijk gezag, wat na de rumoerige tijden, die het Sticht doorleefd had, zeker niet onnoodig was. De besluiten der talrijke onder zijn bestuur gehouden synoden wijzen er op, dat hij een open oog had voor de gebreken, die de Kerk zijner dagen aankleefden [2]) en weldra tot eene hervormingsbeweging in de Kerk aanleiding gaven. Die hervormingsbeweging ging uit van zijn eigen bisdom in de dagen, toen hijzelf reeds in Luik het bisschoppelijk bewind had overgenomen.

Zijn opvolger, Jan van Virnenburg (1364—1371), door den Paus weder aangewezen, was de man niet om zich krachtig te doen gelden en waren èn Holland èn Gelre juist in die dagen niet in ongelegenheid geweest ten gevolge van de twisten in beide landen, het Sticht zou weder groot gevaar geloopen hebben. Eenmaal zelfs overviel eene bende overijselsche edelen den Bisschop in zijn kasteel te Goor en noodzaakte hem zijne vrijheid te koopen voor eene groote som gelds,

---

[1]) Moll, Kerkgesch. II, 1, 147.

[2]) Moll, l. l., blz. 357.

die hij alleen kon betalen door, gelijk zijne voorgangers, al zijne sloten en inkomsten uit de rechtspraak in het Nedersticht en Vollenhove voor eenigen tijd aan enkele zijner onderdanen te verpanden. Binnen Utrecht heerschte wederom groote tweedracht tusschen de Gunterlingen en hunne vijanden, tot vreugde van Albrecht van Holland, die van deze twisten gebruik maakte om uit de dagen van Jan van Diest nog achterstallige geldsommen betaald te krijgen.

Bij den dood des Bisschops trachtte het domkapittel, dat zich als het voornaamste der geestelijke lichamen in Utrecht kon beschouwen, den krachtigen domproost Zweder Uterloo, geestverwant en dienaar van Jan van Arkel, te verheffen, maar de overige kapittels dreven bij den Paus de keuze van Arnold van Hoorn door. Deze kerkvoogd, wien de geleerde Philips van Leyden als vicaris ter zijde stond, ging, hoewel met minder kracht toch, op den door Arkel ingeslagen weg voort. Hij loste onder anderen de door zijn voorganger verpande goederen in en stelde zich gewapenderhand zoowel tegenover de eischen zijner naburen als tegenover die zijner edelen.

De roofridder Herbaren van Putten, die, evenals zijn tijdgenoot Zweder van Voorst onder Jan van Arkel, toen de IJselstreek onveilig maakte van zijne sloten Oud-Putten en Puttenstein op de Veluwe (bij Elburg) uit, was de lastigste van deze rumoerige edellieden, vooral voor de burgers van Kampen. Deze stad en Utrecht hielpen den Bisschop dan ook in 1375 het kasteel Puttenstein belegeren. Herbaren moest ten slotte bukken en zijn huis, gelijk eertijds dat van Voorst, zien verwoesten. Zoo viel het eene roofslot na het andere [1]) in deze streken, dank zij de aaneensluiting van landsheer en steden, die beiden belang hadden bij het ophouden der onveiligheid van het verkeer.

Tot datzelfde doel was in dezen tijd in noordwestelijk Duitschland ook eene instelling werkzaam, die toen en later veel van zich deed spreken en ook in onze oostelijke gewesten, in Overijsel, het Zutphensche en Drente, eenigen invloed heeft gehad: het Veemgericht [2]).

De eigenaardige politieke toestand van Westfalen had in dat gewest

---

[1]) Rechteren bij Zwolle, Essen dieper in Salland worden in dezen tijd ook als zoodanig genoemd.

[2]) Vgl. Th. Lindner, Die Veme (Münster, 1887). Voor ons land in het bijzonder het oudere werk van Tadama, Geschiedenis van het Veemgerigt (Werken Maatsch. v. Ned. Letterk. Leiden, 1857).

naast de grafelijke rechtbanken, die hun gezag slechts aan den Hertog van Saksen of de kerkvorsten van Keulen, Munster, Osnabrück enz. dankten, een aantal oude grafelijke rechtbanken laten bestaan, die haar gezag alleen en rechtstreeks aan den duitschen Koning ontleenden. Die oude rechtbanken vervormden zich bij het verminderen van het aantal vrijen, waarover zij hadden te richten, bij het opkomen van nieuwe soorten van persoonlijke vrijheid, van de stedelijke burgerijen vooral, tot de zoogenaamde „kromme" of „vrije" graafschappen, welke hunne macht uitstrekten over de vele toen bestaande soorten van vrije landzaten en burgers.

Bij het verval der koninklijke macht in het duitsche Rijk en de opkomst der kleinere landsheeren daalden de vrije graafschappen zeer in aanzien. De oude bezitters der op verschillende plaatsen van het graafschap uitgeoefende grafelijke rechten vervreemdden ze op allerlei wijzen, verdeelden en splitsten ze zeer, beleenden zelfs soms steden en dienstlieden er mede. Zoo ontstonden uit de zich oplossende vrije graafschappen in Westfalen een aantal geheel op zichzelf staande kleine „vrijstoelen", alleen van den duitschen Koning afhankelijk, eene afhankelijkheid, die in deze dagen van verzwakte koninklijke macht natuurlijk weinig beteekende. De bezitters van vrijstoelen noemden zich in lateren tijd „stoelheeren". Zij benoemden voor iederen vrijstoel een „vrijgraaf", die nog door den Koning moest bevestigd worden, eer hij als zoodanig kon optreden. Hij sprak recht volgens het vonnis zijner „vrijschepenen", vrije mannen, door hem tot de rechtspraak gekozen. Het gericht van den vrijgraaf en zijne vrijschepenen heette „veemgericht" [1]).

In de 14de eeuw, tijdens de keizers Lodewijk van Beieren en Karel IV, begint het aanzien der veemgerichten zich weder te verheffen. Onder koning Wenzel, Karel's opvolger, neemt het nog meer toe om eerst in de eerste helft der 15de eeuw, tijdens de keizers Sigismund en Frederik III, zijn hoogtepunt te bereiken en zijne rechtspraak van Westfalen, de „rothe Erde", zooals men in later dagen zeide, uit over gansch Duitschland heen te verspreiden. Duizenden in getal waren de vrijschepenen toenmaals in het Rijk, behoorende tot een der meer

[1]) Het eerste lid van dit woord, „veem", beteekent niet anders dan „vereeniging", „gemeenschap", n.l. van hen, die tot een en hetzelfde gerecht behooren, de „vemenoten" (Lindner, S. 303—317).

dan 400 vrijstoelen in het westfaalsche gebied. Naar alle zijden strekte zich de werkzaamheid dezer gerichten uit, maar Westfalen bleef altijd hun zetel, al trachtte men ze ook elders in de buurt in te voeren. Vorsten en edelen, keizer Sigismund zelf lieten zich onder de vrijschepenen opnemen. Alom gevreesd waren de westfaalsche rechtbanken wegens de kracht, waarmede zij hare vonnissen wisten door te zetten. Vorsten en steden beefden voor haar.

Wat was de oorzaak van den toenmaligen bloei dezer rechtbanken? In de eerste plaats de omstandigheid, dat zij het karakter van rijksgerichten droegen en zoo niet alleen eene hoogere plaats innamen maar, terecht of ten onrechte, ook een hoogeren roep van onpartijdigheid genoten dan de andere rechtbanken, die, van vorsten, heeren en stedelijke regeeringen afhankelijk, in dit opzicht menigmaal veel reden tot klachten gaven. Dan de eenvoud, strengheid en snelheid der rechtspraak. Ten slotte nog de bekoring van geheimzinnigheid en ouderdom, die, als altijd, de menschen medesleepte.

Wat de onpartijdigheid aangaat, hierop viel, vooral in later tijd, in werkelijkheid veel af te dingen. Er waren in de 15de, ja reeds in de 14de eeuw stoelheeren, die hunnen stoel voor zekeren tijd aan partijen verkochten, opdat deze een vonnis naar haren zin konden geveld krijgen. De vrijgraven en vrijschepenen maakten van het toenemende aanzien hunner gerichten gebruik om zich voor groote geldsommen te laten omkoopen. Men kon voor grof geld al spoedig tegenover het vonnis van den eenen vrijstoel dat van een anderen plaatsen. Niemand was ten slotte veilig voor de schelmerij, die van deze rechtbanken gebruik maakte om haar doel te bereiken.

Eene groote aantrekkelijkheid boden zeker de eenvoud, strengheid en snelheid der rechtspraak. Roof, moord en diefstal waren de gevallen, waarin het oude „geboden ding”, de buitengewone rechtbank van den Frankentijd, werd bijeengeroepen; zij bleven met veete en meineed de voornaamste categorieën van zaken, die bij de vrijstoelen aanhangig waren. In Westfalen, waar de bevolking ten platten lande zeer afgezonderd op hare hoeven leefde, moesten deze misdrijven zoo krachtig en zoo snel mogelijk worden gestraft. Was eenmaal het bewijs van de misdaad geleverd, dan was het in die streken van belang den dader, kon men hem niet onmiddellijk vatten, bij de eerste de beste gelegenheid te straffen. Ook elders deed zich in de 14de eeuw wel dezelfde behoefte gevoelen.

Het veemgericht sprak in overeenstemming met deze behoefte en de oude gewoonten op de volgende wijze recht. De klager verscheen met een vrijschepen aan iedere hand voor de rechtbank. Knielend werd de aanklacht gedaan; de beide vrijschepenen bevestigden haar met hunnen eed. Daarna onderzochten de rechters, of de zaak „veemwroegig" was, d. i. voor deze rechtbank behoorde; dan volgde de schriftelijke indaging van den aangeklaagde. Op den bepaalden dag kwam de rechtbank bijeen en de vrijgraaf riep op verzoek van den klager den beklaagde op, waarna het eigenlijke proces begon. Daarin kon de beklaagde zich verdedigen met tegenover zijne tegenpartij en diens beide eedhelpers er zes te stellen; de klager moest dan zijne klacht met dertien eedhelpers herhalen. Kon de beklaagde nu weder 20 eedhelpers daar tegenover stellen, dan werd hij vrijgesproken; zoo niet, dan kon hij worden veroordeeld. Als eedhelpers konden alleen vrijschepenen optreden.

Bij veroordeeling heet de aangeklaagde „verveemd" te zijn. De „verveming" geschiedt in plechtige bewoordingen, van overoude herkomst: „den beklaagden verwonnen N. neem ik uit den vrede, het recht en de vrijheid, die Paus en Keizer hebben gezet en bevestigd en voor alle vorsten, heeren, ridders, knapen, schepenen en vrijen bezworen in het land van Saksen, en zet hem uit alle vrijheid en recht in 's konings ban en wet, in den hoogsten onvrede en geef zijn lichaam den vogelen en den dieren in de lucht om het te verteren en beveel zijne ziel in de hand Gods" [1]). Na het uitspreken dezer woorden nam de vrijgraaf eenige hennepstrikken of gebogen wilgentakken in de hand en wierp die buiten den door het gericht gevormden kring. Zoo was dan de veroordeelde, gelijk in den overouden tijd, buiten de gemeenschap des volks geplaatst. Ieder vrijschepen had de verplichting de met de uitvoering van het vonnis belaste personen, als zij zijne hulp noodig hadden, bij het volvoeren van hunnen plicht te helpen. Konden de uitvoerders den veroordeelde niet machtig worden, dan mocht bij de eerste de beste gelegenheid het vonnis aan den verveemde voltrokken worden; drie vrijschepenen hadden daartoe het recht.

Het meest schijnt de geheimzinnigheid dezer rechtspraak hare populariteit veroorzaakt te hebben. Deze geheimzinnigheid is echter zeer

---

[1]) Lindner, S. 252.

overdreven voorgesteld, vooral in later tijd. Sedert het midden der 14de eeuw trachtte het veemgericht, door zich meer en meer met geheimzinnigheid te omhullen, ook in dit opzicht krachtig op de menigte te werken. Het eigenlijke geheim bestond niet in de vormen der rechtspraak. De rechtbank werd volstrekt niet — zooals men later beweerd heeft — in het holle van den nacht op eene eenzame plek in diepe stilte en duisternis bijeengeroepen maar integendeel op klaarlichten dag. Noch fakkels noch maskers noch vrees aanjagende emblemen kwamen er bij te pas. De hoofdzaak van het geheim was, dat men den schepeneed, den „veemeed", en de overoude plechtige formules, waarin recht werd gesproken, geheim hield, opdat geen „onwetende" zich voor een „wetende", een vrijschepen, kon uitgeven; dat men de zekerheid der uitvoering van een vonnis trachtte te verhoogen door het waarschuwen van een „verveemde" uitdrukkelijk te verbieden; dat men de indagingsbrieven alleen door middel van „wetenden" den aangeklaagde deed toekomen. In zulk een overouden veemeed kwamen de alom beruchte woorden voor: „ik gelove, dat ik numer will de veme waren, helen, hoden ind halden, vor man vor wif, vor torf vor twich, vor stock vor stein, vor gras vor grein, voor alle quecke wichte, vor alle Godes gestichte, vor alle dat tuschen hemel end erden Got heft laten werden, wente an den man, de de veme halden kan" [1]). Deze eed werd voor den vrijgraaf afgelegd, terwijl men twee vingers van de rechter hand op zwaard en strik hield. Later, veel later werd de inwijding van een vrijschepen geheimzinniger en plechtiger.

In de 15de eeuw waren de hoofdzaken, waarmede de veemgerichten zich bezig hielden, evenwel niet meer roof, moord en diefstal, maar burgerlijke rechtspraak in het algemeen en vooral processen over geldschulden. Daarmede was de deur geopend voor de schandelijkste praktijken. Werd de aangeklaagde veroordeeld, dan had de aanklager in die dagen het recht om op have en goed van den veroordeelde zijne schade te verhalen, zoo goed of zoo kwaad als dit ging. Dikwijls kreeg de „verveming" zoo de beteekenis van eene soort van rijksban. Alleen in het uiterste geval kon den vrijstoel eene „verveming" in den ouden vorm worden ontlokt, waardoor het leven van den verveemde op het spel stond; dan echter kon de klager op het goed van den veroordeelde geen aanspraak meer laten gelden en zoo is het niet te

---

[1]) Lindner, S. 503.

verwonderen, dat hij slechts zeer zelden de zaak tot dat uiterste geval liet komen en dat het aantal der ten uitvoer gelegde doodvonnissen, in den tijd der groote uitbreiding van den invloed der veemgerichten ten minste, uiterst gering is geweest.

De vele misbruiken hebben eindelijk tot algemeen verzet tegen de veemgerichten geleid. De kooplieden in de steden, aan de schandelijkste praktijken dezer rechtbanken ten prooi; de vorsten, door kleine heeren en roofridders onophoudelijk met zoogenaamde veemprocessen lastig gevallen; de Keizer zelf, de overigens zwakke Frederik III — zij allen hebben de bezwaren dezer meer en meer willekeurige rechtspraak gevoeld en haar op het einde der 15de eeuw door hun krachtig verzet doen vervallen. Vooral de omstandigheid, dat de Keizer zelf, wien zij hare macht ontleenden, ze trachtte te onderdrukken, werkte tot dit verval mede. Maar met de taaiheid, ouden instellingen eigen, bleven nog enkele dezer gerechten leven tot in onze eeuw, toen zij mèt het Heilige Roomsche Rijk en zijn sleep van vermolmde gebruiken in het niet verdwenen en er alleen in de voortbrengselen der dichtkunst en der romanletterkunde eene herinnering aan hun bestaan overbleef.

Toen het veemgericht deze phase van verval was ingetreden, bestonden de vrijstoelen — met éene uitzondering — in onze gewesten niet meer. Al heeft menige nederlandsche stad, vooral in de oostelijke deelen dezer gewesten, in den loop der 15de eeuw zich voor een der westfaalsche rechtstoelen zien dagen, hier in deze gewesten zelve heeft het veemgericht zijn zetel niet duurzaam kunnen vestigen.

Op oorspronkelijk westfaalschen bodem lag de vrijstoel van Bredevoort, gevestigd op de oude havezathe Walfort bij Winterswijk. Hij was met den burcht van Bredevoort en andere goederen der Heeren van Loon in 1326 aan den Graaf van Gelre gekomen en sedert tot het einde der 15de eeuw in werking gebleven [1]) onder den gelderschen landsheer als stoelheer. Deze stoel schijnt de eenige overoude in onze streken te zijn, de eenige, voortgekomen uit eene oude grafelijke bank: die onder de sleedoornen van Walfort, waarbij de oude dorpen Winterswijk, Aalten en Dinxperloo behoorden.

De overige vrijstoelen in onze gewesten zijn van de 14de eeuw. Zij

---

1) Tadama, blz. 71 vlg.

zijn ingesteld naar het voorbeeld van de westfaalsche, wier werkzaamheid men zoo van nabij zag, en in een tijd, toen men de misbruiken nog minder gevoelde.

Den eersten vinden wij in 1357 in Drente. Reinold III van Coevorden, zoo goed als heer en meester van geheel Drente, verkreeg van Karel IV het recht binnen dat graafschap een vrijstoel op te richten. Tot nu toe echter is er van een veemgericht in die streek geen spoor gevonden; het schijnt, dat van de vergunning geen gebruik is gemaakt, maar zekerheid omtrent dit punt is wellicht nooit te verkrijgen, daar de berichten omtrent Drente uit dezen tijd uiterst schaarsch zijn.

Eene gelijke vergunning „ten einde den vrede te bevorderen en de boosdoeners in dat gebied te verdelgen" werd in 1361 door den Keizer verleend aan bisschop Jan van Arkel voor zijne landen Twente en Salland. Waarschijnlijk is deze maatregel gericht geweest tegen de onrustige edelen in die streken maar, ofschoon er één voorbeeld van de werking van dezen vrijstoel schijnt te zijn, hooren wij ook van dit veemgericht niets, voordat bisschop Frederik van Blankenheim het in 1421 te Goor hernieuwde met toestemming van keizer Sigismund. Ook van dezen vrijstoel is echter niet meer vernomen, wat bij de zwakheid van het gezag der latere Bisschoppen in Overijsel zeer verklaarbaar is.

De laatste vrijstoel, waarvan ten onzent sprake is, is die te Deventer, in 1386 door koning Wenzel opgericht tijdens Floris van Wevelikhoven. Ook hier is de zaak evenwel niet in werking gekomen en twaalf jaar later werd het toen door de stad niet meer begeerde „voorrecht" ingetrokken.

Zoo heeft het veemgericht hier geen wortel kunnen schieten, voornamelijk blijkbaar ten gevolge van de zwakheid der Bisschoppen, die de tegen onrustige edelen vooral nuttige instelling niet konden handhaven.

In de overige gewesten buiten Gelre en het Sticht heeft ook later, in de 15de eeuw, het gezag der veemgerichten weinig beteekend. Men erkende er deze rechtbanken niet. Jan van Beieren verklaarde het ronduit in 1423, toen hij voor den vrijstoel gedaagd werd: „van der ladinge des heymelic gerichts", zeide hij, „en weet men in Hollant noch in Zeelant niet off te seggen noch men achtes aldaer niet ende helt men dairaff niet na der gewoente ende hercomen van dien landen.

Geliic doet men oic in den anderen landen dairomtrent gelegen, als Brabant, Vlaenderen ende meer andere" [1]). Gelderland en Overijsel daarentegen kunnen voor de 15de eeuw tal van voorbeelden aanwijzen van werking der westfaalsche rechtbanken: zeer dikwijls zijn de burgers der in die streken gelegen steden voor het veemgericht gedaagd, ja zelfs hertog Arnold van Gelre en zijne voornaamste edelen. Ook de stad Groningen heeft gedurende de tweede helft der 15de eeuw met het veemgericht te maken gehad en zich genoodzaakt gezien zich te verdedigen tegen de vonnissen der veemrechtbanken, uitgelokt door de klacht van een koopman tegen de stad. Negen jaren lang is de stad zelfs aan eene „verveming" van al hare mannelijke burgers tusschen de 12 en 70 jaren bloot gesteld geweest! En, hoewel waarschijnlijk geen enkele groninger burger daardoor het leven heeft verloren, de goederen van groningsche kooplieden zijn herhaaldelijk krachtens dat vonnis in beslag genomen. Na bijna 40 jaren voor allerlei rechtbanken veroordeeld te zijn geweest moest de stad ten slotte, om de gevaren voor haren handel weg te nemen, de oorspronkelijk gevraagde schadeloosstelling betalen [2]). Hunne beteekenis hadden de veemgerichten toen reeds lang verloren; ook tegenover den roofadel waren zij geen bruikbaar wapen meer.

Had bisschop Arnold met onrustige edelen te kampen, niet minder met zijne hollandsche en geldersche naburen. Hij liet zich in met de toenmalige geldersche opvolgingstwisten en streed tegen de guliksche vorsten, die aanspraak maakten op de geldersche kroon, voor de rechten der door de Hekerschen gesteunde Gravin-weduwe van Kleef. Meermalen verscheen hij met een leger in Gelre. Meermalen ook plunderden de Gulikers en Bronkhorsten het platteland van Utrecht.

Nog erger werd de oorlogstoestand, toen in 1373 een krijg met Holland uitbrak ten gevolge van het graven van een kanaal en het maken van sluizen bij Vreeswijk [3]). Vooral de Heer van Vianen, die een tol hief op de Lek, en de stad Dordrecht, wier handel voor een deel daarlangs ging, beklaagden zich over het werk. Het nieuwe kanaal toch scheen het handelsverkeer op de Lek te bedreigen. Een

---

[1]) Lindner, S. 515.

[2]) Vgl. Feith in Nijh. Bijdr. IX, 164.

[3]) Verm. Beka bij Matth. III, 270.

twist over de betaling der pandsommen voor Vredeland door Holland deed de maat overloopen en weldra lagen hertog Albrecht en bisschop Arnold in openlijken oorlog. De vesting Gildenborch — zoo genoemd naar de utrechtsche gilden, die haar oprichtten ten einde de werken bij Vreeswijk te beschermen — werd in 1364 door de Hollanders met een groot leger aangevallen en veroverd. Uit weerwraak voor de plundering der hollandsche grensdorpen en der stad Woerden brandschatten nu de Hollanders de stichtsche landgemeenten. De stad Utrecht steunde echter in het belang van haren handel op den Rijn haren heer met alle macht, totdat in 1365 de zoen werd getroffen.

Bisschop Arnold werd in 1378 tot opvolger van Jan van Arkel te Luik verheven en dacht nu de beide bisdommen te vereenigen. Wel werd Floris van Wevelikhoven, Bisschop van Munster, door den Paus op den utrechtschen stoel geplaatst, maar zijn voorganger weigerde hem dezen in te ruimen en slaagde er eenigen tijd in hem uit zijn bisdom te weren. Bisschop Floris evenwel, geholpen door de Heeren van Arkel en IJselstein en andere leden der hollandsche partij, geraakte na een jaar krijgs in het bezit van het land.

Ook hij, een geleerd maar reeds bejaard man, had te kampen met de schulden, door zijn voorganger gemaakt, en kon slechts met moeite zijne voornaamste sloten weder in zijn bezit krijgen. Gelijk zijne voorgangers met de Heeren van Voorst en Putten, zoo had hij met den machtigen heer Evert van Essen in Salland te strijden en moest diens kasteel en andere roofnesten in de buurt met geweld innemen. Niet minder lastig waren hem de machtige edelen van het Nedersticht. Zijne gansche regeering verliep in veeten met die rumoerige vijanden van een sterk landsheerlijk gezag. Nog op zijn sterfbed beval hij zijnen dienaren het landsheerlijk gezag voor zijn opvolger te redden door het trouw bewaren der stichtsche kasteelen.

Onder al die veeten had hij te kampen met de groote verwarring, die in deze dagen in de Kerk ontstond. Tegenover den Paus te Avignon was een andere Paus te Rome opgetreden (1378), het groote Schisma was daardoor in de Kerk ontstaan en had in de gansche katholieke Christenheid de hevigste twisten veroorzaakt. Ook het Sticht had er reeds spoedig de gevolgen van ondervonden. Paus Clemens VII (van Avignon) had het bisdom geschonken aan den jongen Reinout van Vianen, den broeder van Floris' felsten vijand, van den leider

der hollandsche partij in het Sticht. Deze poging werd spoedig verijdeld maar het viel niet te ontkennen, dat de onzekerheid in kerkelijke zaken sedert 1378 ook hier gaandeweg toenam.

Reeds de gansche eeuw door had de toestand der Kerk, die geheel onder den politieken invloed der fransche Koningen stond, nu de Pausen te Avignon verblijf hielden, veel te wenschen overgelaten. „Niet Christus regeert de Heilige Kerk maar Judas' discipelen", zegt Ruysbroeck, de groote mysticus der eeuw. Aan het pauselijke hof te Avignon was alles voor geld te koop, zooals reeds ook in den loop van dit verhaal meermalen bleek: kwam het er bij de bezetting der bisdommen niet op aan, wie het meeste geld kon bieden? In de pauselijke Curie was weinig godsdienstzin te onderkennen; de politiek beheerschte er alles; daaraan werden de belangen der Kerk dikwijls schaamteloos opgeofferd.

En — zooals het in de hooge kringen der geestelijkheid ging. zoo was het ook in de lagere. Aan de bisschoppelijke hoven even goed als aan dat van den Paus speelde de politiek eene groote rol en mocht al een Jan van Arkel een beter voorbeeld geven, de meeste utrechtsche Bisschoppen bekommerden zich blijkbaar minder om hun kerkelijk ambt dan om hunne wereldlijke macht. De Bisschoppen putten zich uit in wereldlijke feesten en genoegens, in zucht naar vorstelijken glans. Zij waren in de eerste plaats vorsten, geen kerkvoogden en leefden in weelde. „Christus had gereden op eene ezelin maar nu rijden bisschoppen en abten met een groot gevolg te paard", roept de bovengenoemde schrijver met verontwaardiging uit.

Bij deze verzwakking van het bisschoppelijk toezicht voer ook in de geestelijkheid van het bisdom spoedig een slechte geest. De hoogste geestelijkheid in het bisdom Utrecht, de kanunniken der kapittels, waren in die dagen meestal jongere zonen uit aanzienlijke familiën, wien zoo op eene gemakkelijke wijze door den invloed hunner familieleden een goed heenkomen werd bezorgd. Het is dan ook niet te verwonderen, dat zij zich schuldig maakten aan een weelderig leven en men in den bouw van den utrechtschen domtoren (1321—1382) een symbool van hun trots meende te zien. „Contra turrim Trajectensem" is de titel van een heftige preek van Geert de Groote tegen de opgeblazenheid der hooge geestelijken van zijn dagen. En welk een strijd van belangen moest er niet ontstaan, wanneer deze kanunniken een nieuwen Bisschop moesten kiezen?

De lagere priesters leefden alom in openbare ontucht met hunne bijzitten en trachtten hunnen onwettigen kinderen zooveel mogelijk van het kerkelijk goed te verschaffen [1]). Weelde en brooddronkenheid heerschten in de pastorieën gelijk aan het bisschoppelijk hof. De opeenhooping van vele kerkelijke goederen en inkomsten in ééne hand, de waarneming van het kerkelijk ambt door gehuurde plaatsvervangers waren de oorzaken van groote misbruiken. Tal van geestelijke waardigheden werden aan jeugdige personen weggeschonken tegen de bepalingen van het kanonieke recht in. „Wie is", roept Geert de Groote uit, „de zeldzame herder, die de zielezorg zou begeeren, als hij van iets anders kon leven en niet wilde zorgen voor zijn eigen stoffelijk heil?" [2]) De kerkelijke wetten werden niet meer geacht; de synoden werden zelden gehouden en de daar genomen besluiten in den wind geslagen. Ruysbroeck jammert over den schandelijken handel, die er wordt gedreven met den aflaat, waarbij het alleen om geld te doen is. „Die correctie es in die borse maer si en ruert de sielen niet", zegt hij; „ghelt geven: dat es de penitencie ende de boete vore de sonden". Hij klaagt: „absolucie, brieve, seghele ende ban: die vele gelts hevet, hi vercrighet al".

In de kloosters was het niet beter gesteld. De kloostertucht verslapte op eene bedenkelijke wijze. Benedictijnen en Augustijnen, Cisterciënsers en Praemonstratensers, Dominicanen en Franciscanen, alle oudere orden kwamen in verval. „Si soeken de wolle meer dan tscaep". Rijkdom en weelderig leven, wereldzin en wanorde waren de kloostermuren in steeds hoogere mate binnengeslopen. De kloosteroversten waren meestal weder jongere zonen en dochters uit aanzienlijke familiën, alleen ter wille van de groote inkomsten in het klooster gegaan. Bij verscheidene orden had de toelating van de half-wereldlijke conversen in de kloosters uiterst schadelijk gewerkt [3]). Alleen de Karthuizers — hier te lande in het midden der 14de eeuw opgekomen — namen de regels hunner orde getrouw in acht: hunne kloosters Mariënklooster bij Geertruidenberg, Munnikhuizen bij Arnhem, later die te Roermond en Bloemendaal bij Utrecht stonden bekend als kweekplaatsen van vroomheid en godsdienstzin [4]). Het is waar, dat hunne kloosters pas gesticht en niet rijk, hunne regels streng waren.

---

[1]) De Groote, Contra focaristas.

[2]) Acquoy, Gerardi Magni Epist. (Amst. 1857), p. 106.

[3]) Zie Dl. I, blz. 275. [4]) Moll, Kerkgesch. II, 2, 118 vlg.

De oprichting van nieuwe kloosters in deze streken, van Regulieren-conventen der orde van Augustinus en de daarmede verwante kloosters der Kruisbroeders, het steeds toenemen der begijnenhoven, bracht weinig verbetering, al wijst dit alles op reactie tegen de steeds grootere verwereldlijking der bestaande kloosterorden.

Het is geen wonder, dat bij zulk een toestand der Kerk de ketterij weder aan alle zijden het hoofd opstak en — wat erger is — zich in de zonderlingste vormen hulde.

Zoo vertoonde zich in het begin der 14de eeuw aan den Rijn de sekte der „vrije geesten", die ook in de nederlandsche gewesten wortel schoot. Zij verwierpen de vasten en heiligendagen, verachtten de boetedoening en andere kerkelijke ceremoniën, wilden van het monnikenleven niet weten, ontkenden het gezag der kerkelijke hierarchie. Men gaf hun na, dat zij beweerden geheel zonder zonde te zijn, ja dat zij de vrije liefde voorstonden en zich aan de meest onzedelijke praktijken overgaven. Wat daarvan waar is, is moeilijk uit te maken, daar wij hunne leer voornamelijk slechts uit mededeelingen van felle tegenstanders kennen. In vele gevallen blijkt het, dat hunne leeringen een pantheïstisch karakter droegen en zeer met mystieke elementen doortrokken waren. Vele mystieken der eeuw worden dan ook gezegd tot hen te behooren. Vooral onder de begijnen vonden zij grooten aanhang. De beroemde Bloemardine van Brussel, de predikster der „serafijnsche liefde", wordt tot hen gerekend. In het bisdom Utrecht schijnt hunne leer veel aftrek gevonden te hebben omstreeks 1380, toen de Augustijn Bartholomeus van Dordrecht, wiens klooster toen reeds in den reuk van ketterij stond [1]), leeringen predikte, die met de hunne in verband stonden. Het was de tijd, waarin in Engeland de verwante sekte der Lollards bloeide, die ook hier hare vertakkingen had.

Bedenkelijker, ook al worden de dwalingen der „vrije geesten" door hunne tegenstanders niet overdreven, waren de sekten der geeselaars en dansers.

De pest omstreeks het midden der eeuw, die jaren achtereen gansch Europa teisterde en duizenden wegsleepte, had een algemeenen schrik in dat werelddeel verwekt. Men zocht de oorzaak van de ziekte niet alleen bij de Joden, die, gelijk dat zoo dikwijls geschiedde, op eene

---

[1]) Acquoy, Ger. Magni Epist., p. 32.

vreeselijke wijze werden vervolgd [1]), maar ook in eigen boezem en trachtte de gunst der godheid te herwinnen door groote boetedoeningen. Een reeds in de 13de eeuw voorkomende geliefkoosde vorm dezer boetedoeningen waren de geeselprocessiën, waarbij een groot aantal personen, van stad tot stad trekkende, zich aan gezamenlijke geeselingen onderwierpen [2]).

Ook in onze streken werd dit gedaan. Op vele plaatsen vertoonden zich — men wist niet, van waar zij kwamen of waarheen zij gingen [3]) — geeselbroeders op hunne pelgrimstochten. Velen onder de inwoners onzer steden, geestelijken en leeken, sloten zich bij hen aan en trokken in optocht, zich geeselende, van kerk tot kerk „mit crucen ende vanen." Jodenvervolgingen waren ook hier aan de orde van den dag. Uit verschillende plaatsen trokken geeselprocessiën het land door. Met bijgeloovigen eerbied beschouwde men de kleedingstukken, door de „flagellanten" gedragen, en wikkelde er zelfs de dooden in.

Wij bezitten het verhaal van zulk een geeseltocht, die in den zomer van 1349 door vierhonderd Dortenaren en driehonderd inwoners van Sluis over Leuven en Namen naar Doornik werd ondernomen [4]). Geleid door een meester, trok het gezelschap van plaats tot plaats. Wie zich aansloot, moest biechten en zich van alle zonden zooveel mogelijk onthouden; hij mocht geene aalmoezen vragen maar ze wel aannemen; hij mocht niet op een veeren bed of onder linnen slapen; hij droeg een hoogen spitsen hoed met omgeslagen rand, waarop een rood kruis; blootsvoets en zonder andere bedekking dan een schoudermantel en een lang kleed, waarop voor en achter weder een rood kruis, trok hij met de anderen voort; in de rechterhand droeg hij den geesel. De geeseling geschiedde op de volgende wijze. Zoodra de processie in eene stad kwam, begaf zij zich naar eene weide voor de poort, naar de markt of naar eene ruime kerk. De deelnemers kleedden zich uit tot op het middel en gingen in een wijden kring op den grond liggen. Op een door den meester gegeven teeken begon dan de boetedoening.

---

[1]) Men bedenke, dat de Joden zich hier te lande juist in de 13de en 14de eeuw hebben gevestigd, meestal in het gevolg der lombardische wisselaars, dikwijls waarschijnlijk onder deze.

[2]) Hergenröther, Kirchenlexicon i. v. Flagellanten.

[3]) Matth. Anal. III, p. 241 vlg.

[4]) Aegidius Li Muisis bij De Smet, Recueil des chron. de Flandre II, p. 349 vlg. Vgl. ook Moll, l. l.

Met zijn geesel raakte de meester een der liggenden aan; deze stond op en liep achter den meester voort, zich geeselende, over de lichamen der naastliggenden heen. Ook dezen stonden nu op en volgden den meester, totdat de geheele kring opgestaan was. Een algemeene geeseling besloot de boetedoening onder het zingen van de „leis", het godsdienstig lied, der geeselaars, waarin de woorden voorkwamen: „nu slaat u zeer tot Christus' eer, om Godswil laat de zonden meer". Daarna trok men de kleederen weder aan. Een leek trad nu op met een brief, die door Christus zelven heette geschreven en door een engel uit den hemel gebracht te zijn; in dien brief stonden de redenen tot de boetedoening vermeld, werden verdere raadgevingen gedaan en middelen aangewezen tegen den „zwarten dood". Vervolgens keerde men in optocht naar de stad terug, begaf zich in eene kerk en trok vervolgens naar de herbergen. Zulk een geeseltocht duurde 33 of 34 dagen lang — eene herinnering aan de 33 of 34 jaren van Jezus' leven. Dan was de boetedoening volbracht.

Merkwaardigerwijze droegen deze geeseltochten een veelszins antikerkelijk karakter. Geestelijken werden geweerd, ja op den kansel beleedigd door de boetedoeners, die zich dikwijls scherp over de kerkelijke toestanden en leeringen uitlieten. Weldra werden dan ook de geeseltochten door de Kerk verboden en met alle macht tegengegaan.

Maar omstreeks 1375 vertoonde zich onder invloed van de hevige pestziekten en watervloeden, die in dezen tijd ook onze streken teisterden, een nog zonderlinger verschijnsel, de sekte der „dansers". Van Aken en Keulen breidde zich een soort van danswoede als eene epidemie uit, ook over Gelre, Luik en Vlaanderen. Van dorp tot dorp, van stad tot stad, van kerk tot kerk danste eene dolzinnige, met bloemen versierde menigte als bezetenen, door visioenen geschokt. Ook deze beweging vertoonde dikwijls een anti-kerkelijk karakter en werd als ketterij aangemerkt.

Met de beschuldiging van ketterij was men in die dagen intusschen zeer gul.

De begijnen b.v. bleven evenmin vrij van dergelijke aanklachten, vooral wel, omdat zij min of meer tegenover de geestelijkheid stonden, tegenover de kloostergeestelijkheid in de eerste plaats. Clemens V vaardigde in 1311 eene bul tegen haar uit, die nog in 1418 door bisschop Frederik van Utrecht aan zijne geestelijken werd voorgehouden. De groote vrijheid dezer begijnenvereenigingen was den aan meer of

minder strenge regelen gebonden kloosterlingen een doorn in het oog. Toch viel het niet te ontkennen, dat vele van die vrouwen een vroom en godsdienstig leven leidden, en zoo geschiedde het, dat bij nader onderzoek den Bisschoppen van Utrecht, Luik en Kamerijk bleek, dat de begijnen niet zoo kettersch waren als wel scheen. De begijnhoven bleven dan ook bestaan, hoewel dikwijls niet met een vriendelijk oog door de geestelijkheid gadegeslagen: zij werden meer geduld dan goedgekeurd.

Wijst dit voorbeeld reeds duidelijk aan, hoe voorzichtig men dient te zijn met de verhalen omtrent „ketterij" in die dagen en hoe spoedig men toen den naam „ketter" op de tong had, nog duidelijker blijkt dit uit de geschiedenis van de groote beweging, die op het einde der 14de eeuw van het utrechtsche bisdom uitging en nog altijd de belangstelling van den geschiedvorscher opwekt om den vromen zin van hen, die er deel aan namen.

Weinig zal de in zijn tijd als vervolger van ketterij, als „ketterhamer", beroemde Gerrit de Groote van Deventer gedacht hebben, dat nog geen 20 jaren na zijn dood zijn trouwe volgers en vereerders als ketters zouden gebrandmerkt worden. En toch is dit het geval geweest.

Gerrit de Groote [1]) was een aanzienlijk Deventersman, de zoon van een schepen van Deventer en in 1342 geboren. Hij was geestelijke en had in de kapittelschool te Deventer, daarna te Aken, Keulen en Parijs gestudeerd. Te Parijs had hij den titel van „magister artium liberalium" verkregen. Hij behoorde tot de bekende nederlandsche geleerden van zijn dagen, uitmuntende door zijne veelzijdige kennis en zijne gave van spreken en disputeeren, een hartstochtelijk boekenliefhebber, tevens een man van de wereld, goed van uiterlijk, op sierlijke kleeding en een weelderig leven gesteld. Hij bereisde een groot deel van Europa, zag Praag en Avignon en leefde geruimen tijd te Keulen en Aken. Hij vestigde zich eindelijk te Utrecht, in het bezit van aanzienlijke inkomsten uit zijn vaderlijk erfdeel en uit geestelijke goederen, die ook hem in meer dan eene plaats waren geschonken. Zoo bezat hij o. a. kanunniksprebenden te Aken en Utrecht.

---

[1]) De heer Acquoy verklaart zich in zijn Klooster te Windesheim (Utr. 1875—1880, 3 dl.) op goede gronden voor dezen vorm van den ook „Groot" of „de Groot" geschreven naam (I, blz. 18, noot 1).

In deze laatste stad leefde hij het zorgelooze, vroolijke leven der utrechtsche geestelijkheid mede, alsof er geen bisdom en geen Kerk bestond. Om geen van beide bekommerde men zich veel in de bisschoppelijke residentie. In 1374 [1]) werd De Groote te Utrecht door den prior van het karthuizer klooster Munnikhuizen te Arnhem op het verkeerde van zijn wereldsch leven gewezen, liet zich gezeggen en trok zich sedert uit de wereld terug, eerst in zijn huis te Deventer, daarna in het genoemde karthuizer klooster zelf. Hij wierp zich geheel en al in de armen der mystiek, die toen vele gemoederen ook in deze gewesten met vurigen godsdienstzin bezielde.

Tauler en Ruysbroeck waren zijne oudere tijdgenooten, die in de mystiek — „het zich verdiepen van den geest in het Absolute, het gevoel van onmiddellijke vereeniging van den mensch met het Oneindige" — een tegengif hadden gezocht tegen de zonden der eeuw.

Tauler, de beroemde dominicaner monnik, een der invloedrijkste predikers uit de eerste helft der eeuw, was toen in ons land weinig bekend: hij arbeidde vooral aan den Boven-Rijn. Daarentegen had de Brabander Jan van Ruysbroeck [2]), die eerst kapellaan van St. Goedele te Brussel was maar later in het eenzame regulieren-klooster te Groenendael trok en er in 1381 bijna negentig jaren oud overleed, een grooten naam in de Nederlanden als woordvoerder der mystieke leer. Zijne boeiende geschriften in de volkstaal waren ook in het Noorden bekend, zijn in de eenzaamheid van het bosch van Soniën gelegen klooster, door hem, den prior, met een vromen geest bezield, mocht een middelpunt van mystiek leven heeten.

Met kracht trok Ruysbroeck te velde tegen de verdorvenheid der Kerk zijner dagen, met kracht aan de andere zijde ook tegen de ketterij der „vrije geesten". Hij was de groote leeraar van het „schouwende leven", het „opgaan in God", dat in de 15de eeuw zulk een sterk sprekende trek van het nederlandsche kloosterleven werd. Zich verdiepende in de mystieke beschouwing van Jezus als den goddelijken bruidegom der Kerk, in vurige geestverrukking droomende van de goddelijke liefde, overal in de oude bijbelverhalen zoekende naar getuigenissen voor zijne geliefkoosde leer, legde hij door voorbeeld en door geschriften bij talloos velen in en buiten de kloosters de

---

1) Acquoy l. l. I, blz. 22.
2) Van Otterloo, Johannes Ruysbroeck (Amst. 1874).

grondslagen voor dieperen godsdienstzin, allereerst in zijne onmiddellijke omgeving, weldra ook elders. Toch was ook hij niet de eerste, die in onze streken de vaan der mystiek ontrolde. Hebben wij niet uit de 13de eeuw reeds de geschriften der geheimzinnige „zuster Hadewych", waarin „onder de meest wereldsche schors de geestelijke liefde tot den hemelschen minnaar" [1]) wordt geschilderd? Werden de werken van den mystieken prediker Bonaventura hier niet reeds vroeg druk gelezen? Dragen niet sommige geschriften van Maerlant een sterk mystiek karakter? Is dit blijkbaar ook niet het geval met de leeringen der „vrije geesten" zelven, hoewel Ruysbroeck ze ijverig bekampte? De mystiek zat hier toen als het ware in de lucht.

Met Ruysbroeck heeft Gerrit de Groote persoonlijk omgang gehad. De Groote en niemand anders toch was „de goede heilige man, die uut Hollant was ende die toten goeden prior te comen plach ende bi hem te blivene, bi tiden een maent, twee of drie, of somwile een half jaer", zooals de eerzame kok van Groenendael ons vertelt. De Groote heeft den prior hoog vereerd, zooals blijkt uit zijne uiting: „mijn ziel is aan hem boven alle stervelingen door liefde en eerbied verbonden" [2]). Hij heeft ook enkele van Ruysbroeck's werken uit de volkstaal in het Latijn vertaald en staat ontegenzeggelijk als leerling naast dezen beroemden mysticus. Vooral waarschijnlijk gedurende zijn verblijf in het klooster bij Arnhem ging hij steeds verder in die richting. Maar de Karthuizers zagen in onzen geleerde iemand, die meer goed kon doen door in het openbaar op te treden dan door in afzondering te leven. Zij wekten hem op om als boetprediker op te treden en hij gaf gehoor aan hunne vermaning.

In den zomer van 1379 verliet hij het klooster en vestigde zich weder te Deventer, waar hij zijn huis aan den Brink inrichtte voor maagden, die zich, geleid door eene jaar voor jaar gekozen „meistersche", uit de wereld wilden terugtrekken om zich over te geven aan een godgewijd leven. Het „Meester-Geertshuis" was geen klooster. De bewoonsters er van droegen gewone kleeding en behoefden alleen kuischheid en gehoorzaamheid aan de „meistersche" te beloven. Zij verdienden haar onderhoud door handenarbeid.

Van Deventer uit begon nu De Groote als reizend prediker door

---

[1]) Jonckbloet, Ned. Letterk. II, 273 vlg.

[2]) Thomas à Kempis, Vita Ger. Magni, c. 10.

de geheele diocees van Utrecht te trekken, nadat hij zich tot diaken had laten wijden: hooger kerkelijke waardigheid, het priesterschap, achtte hij voor zichzelven onbereikbaar. De nieuwe utrechtsche Bisschop, Floris van Wevelikhoven, een man van goede bedoelingen maar weinig kracht, steunde hem aanvankelijk door hem te vergunnen overal te prediken, zonder dat hij van den pastoor der plaats verlof daartoe behoefde, wat anders de regel was.

Nog geen vier jaar heeft De Groote gepredikt, als boetprediker in de eerste plaats en met stijgend succès. De kerken waren te klein voor het aantal toehoorders, toegestroomd op de mare van zijn optreden. In een haren kleed gehuld, de sporen van eigen boetedoening duidelijk vertoonende, geeselde hij van den kansel de gebreken van de menschen zijner dagen, van de geestelijkheid niet het minst, en bestreed hij de „ketterij” op heftige wijze, waar hij haar meende te ontdekken. Holland, het Neder- en Oversticht, Gelre zagen hem in de voornaamste plaatsen optreden. Natuurlijk haalde hij zich tal van vijanden op den hals: de verwereldlijkte geestelijken haatten den gevreesden boetgezant, die hun het onkerkelijk leven, en dat in de scherpste termen, verweet. Welhaast liet de Bisschop zich door zijne geestelijkheid bewegen alle bijzondere vergunningen tot prediken, dus ook die voor De Groote, in te trekken. De prediker protesteerde en wendde zich tot den Paus om zijne prediking te mogen voortzetten. Doch het antwoord op zijne daartoe strekkende aanvrage heeft hij niet ontvangen. Hij is in afwachting daarvan in 1384 gestorven.

Vóór zijn dood had hij nog den stoot kunnen geven tot eene belangrijke beweging, die zich weldra naar heinde en verre zou uitstrekken. Voor het afschrijven van boeken namelijk had hij te Deventer reeds vroeg eenige klerken aangenomen. Bij hen had zich zekere Floris Radewijnszoon van Leerdam, magister van de universiteit van Praag, uit eerbied en liefde voor den prediker aangesloten. Deze Floris verzocht nog van De Groote de vergunning om met de schrijvende klerken samen te gaan wonen onder zijn (Floris') bestuur en samen te leven van hunne verdiensten. Aarzelend gaf de prediker, bevreesd hierdoor met bestaande monniksorden in conflict te zullen komen, zijne toestemming. Zoo ontstonden de „Broeders des gemeenen levens” (1381 of 1382) [1]. Zij legden geene gelofte af, leefden als gewone

---

[1]) Acquoy, . l. I, blz. 44.

burgers in hun „fraterhuis" bijeen en wisselden hunne klerkenbezigheid af met gemeenschappelijk gebed en gemeenschappelijke lectuur.

Met de belangen van deze menschen hield De Groote zich na het staken zijner prediking bezig. Hij bereidde nog hunne opneming in de orde van Ruysbroeck, die der Reguliere kanunniken, voor, om hen te beschermen tegen de aanvallen zijner vijanden, vooral tegen de beschuldiging van „vrijgeesterij", waarmede men immers ook de op dergelijke wijze samenwonende begijnen had zoeken te treffen.

Zijn wensch ging niet geheel in vervulling. Na zijn dood bleef Floris Radewijnsz. aan het hoofd van het gestichte fraterhuis te Deventer, het „Meester-Florishuis", het middelpunt van een kring van leerlingen in die plaats, waaronder Johannes Brinckerinck en Gerard van Zutphen de voornaamsten waren. Eerst in 1386 verzocht en verkreeg Floris van den Bisschop de vergunning om te Windesheim bij Zwolle, waar twee der leerlingen van den grooten prediker een aanzienlijk grondbezit hadden, overeenkomstig den wensch des meesters een klooster van Reguliere kanunniken voor eenigen der zijnen op te richten. Het gebouw verrees, de toekomstige bewoners stelden zich op de hoogte der regels van de door hen gekozen orde en den 17den October 1387 werd het klooster van Windesheim ingewijd [1]. Niet Floris, die in zijne deventersche inrichting bleef, maar zijn vriend Hendrik Klingebijl werd er de eerste prior.

De beide instellingen, het fraterhuis en het klooster van Reguliere kanunniken te Windesheim, bleven in nauwe betrekking met elkander staan. Het strengere leven in het klooster was niet voor ieder geschikt en ofschoon vele fraters tijdelijk te Windesheim verschenen, hielden de beide inrichtingen zich afgescheiden van elkander, alleen vereenigd door den gemeenschappelijken geest, den geest van den grooten stichter. Het klooster beschermde als het ware de vrijere inrichting der fraterhuizen door zijne aansluiting bij eene bestaande orde [2].

Beide spruiten ontwikkelden zich in den loop der 15de eeuw tot een krachtigen boom.

Aan de eene zijde vormden zich in verschillende noord-nederlandsche steden naar het model van het deventersche een groot aantal frater- en zusterhuizen. Eerst geschiedde dat zeer langzaam en weife-

---

[1]) Acquoy, l. l. I, blz. 70.

[2]) Acquoy, l. l. I, blz. 56.

lend ten gevolge van den tegenstand der bedelmonniken tegen deze „Gerardinen", deze „religieusen zonder religie". Toen echter het concilie van Constanz (1418) hun recht van bestaan uitdrukkelijk had erkend, namen zij met groote snelheid toe [1]. In de 15de eeuw valt dan ook voornamelijk hunne werkzaamheid. De zusterhuizen hadden nog op het einde der 14de een hevigen strijd te voeren tegen Eylard Schoeneveld, door den Paus tot inquisiteur van Saksen aangesteld. Vooral de inrichtingen van dien aard, die hun ontstaan te danken hadden aan de opwekking van Wermbold van Boskoop, een vriend en geestverwant van De Groote en Floris Radewijnsz., lagen sterk onder verdenking van ketterij. Wermbold reisde ook als prediker door Holland en Utrecht en stichtte overal „zusterhuizen", waarover hij, rector van het convent te Utrecht, toezicht uitoefende. Hij en de zijnen ontkwamen alleen door den steun van den toenmaligen Bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim, aan de vervolging van den ketterjager. Toch gingen de meeste Gerardinen, juist wegens deze aanhoudende beschuldigingen en vervolgingen, weldra tot de zeer weinig bindende „derde" orde van St. Franciscus over om als „tertiarissen" voortaan in vrede te kunnen leven. Men vond ze in de 15de eeuw in bijna alle steden van het Noorden der Nederlanden.

Aan de andere zijde ontwikkelde zich ook de windesheimsche congregatie der Reguliere kanunniken. Zooals de beroemde Thomas à Kempis zegt: „uit de prediking van meester Gerrit ontsprong een stam, die na zijn dood, schoon pas geplant, niet ophield spruiten te ontwikkelen in den grond des Heeren. Eerst naar de nabijgelegen landen: Holland, Gelre, Brabant, daarna naar de afgelegen deelen van Vlaanderen, Friesland, Westfalen en Saksen, stroomde de reguliere orde, de vereeniging der vromen, onder Gods zegen snel uit". Mariënborn bij Arnhem, Nieuwlicht bij Hoorn, Eemstein bij Dordrecht vormden in 1394 onder leiding van Windesheim een kapittel, de kern eener vereeniging, die reeds dertig jaren later 30 kloosters omvatte, van Groenendael bij Brussel en Elzingen bij Oudenaarden tot Ezinge in Oost-Friesland en Bodingen in Bergsland [2]. Onder leiding van mannen als Brinckerinck, Vos, Thomas à Kempis, Johannes Busch en tal van anderen doortrokken zij zoowel de Nederlanden als

---

[1]) Zie Delprat, De broederschap van Geert Groote (Arnh. 1856 2de dr.).

[2]) Acquoy, l. l. II, 13.

de oostelijk aangrenzende streken van Westfalen en Saksen van een geest van „devotie", die veel goeds heeft gewerkt.

Terwijl dit alles in de geesten woelde, had het Sticht een nieuwen beheerscher gekregen, den krachtigen Frederik van Blankenheim, vroeger Bisschop van Straatsburg.

Na den dood van bisschop Floris (1393) trachtten namelijk Albrecht van Holland en Willem van Gelre, beiden in Utrecht gekomen, de kapittels te bewegen een man naar hunnen zin te kiezen: Albrecht wenschte Rogier van Bronkhorst, Willem daarentegen Frederik van Blankenheim. Niettegenstaande alle pogingen der utrechtsche geestelijkheid om de beide vorsten tot eensgezindheid te brengen bleven beiden op hun stuk staan. De geldersche candidaat behield ten slotte de overhand en de Paus te Rome, die bij de heerschende twisten in de Kerk ditmaal niet zijn reservatierecht had toegepast, erkende deze keuze. De nieuwe Bisschop werd door den gelderschen Hertog zelven als van ouds met eene aanzienlijke krijgsmacht naar zijne hoofdstad begeleid.

Hij toonde weldra een krachtig vorst te zijn, wien de versterking der politieke macht van zijn zeer verzwakt bisdom na aan het hart lag. Om de geestelijke zaken bekommerde hij zich minder.

Eerst bedwong hij den westfaalschen edelman Jan van Raesfelt, die in de laatste jaren herhaaldelijk strooptochten in het Overijselsche had ondernomen. Vervolgens wendde hij zich tegen den machtigen Heer van Coevorden, Reinold IV, die zich, evenmin als zijne voorvaderen, om het bisschoppelijk gezag bekreunde en Drente als zijn eigen graafschap beheerschte.

Van een afzonderlijken „schulte" van Drente of van Eelde, die namens den Bisschop het rechtsgebied Drente gevoerd heeft en in de 13de eeuw herhaaldelijk genoemd wordt, is na 1339 reeds geen sprake meer [1]). Het schijnt, dat de toenmalige burggraaf van Coevorden, Reinold III, zich bij den ontredderden toestand van het bisdom ook van dit ambt en daarmede van de rechtspraak over geheel Drente heeft meester gemaakt. Die Reinold noemt zich in 1344 nog „prefectus", gelijk zijne voorgangers, maar in 1347 reeds „heer" van Coevorden. Kan het zijn, omdat hij het burggraafschap tegen eene som gelds

---

[1]) Gratama, Bijdrage tot de rechtsgesch. van Drente, blz. 24.

van den Bisschop in pand genomen zou hebben? [1]) Dat dit door hem of een zijner voorgangers gedaan is, is een feit, daar de pandbrief bij de twisten met den Bisschop van beide zijden herhaaldelijk genoemd wordt. De toekenning van het vrijgraafschap in 1357 pleit voor Reinold's oppermacht over Drente in dien tijd. Maar bij gebrek aan stukken uit de tweede helft der 14de eeuw zal zekerheid omtrent dit punt wel niet verkregen worden. Reinold III was ook Heer van Borculo en bezat rijke goederen aan de Vecht. Het groninger burggraafschap werd toen door zijn broeder bekleed.

Zoo beheerschte de Coevorder familie het landschap, zoowel in zijn tijd als in dien van zijn broeder en opvolger, heer Johan, en het is dan ook geen wonder, wanneer wij de Drenten in 1382 hooren spreken van „onsen lieven joncker" [2]) op eene wijze, die aan onderwerping onder diens macht doet denken. Die „joncker", toen heer Reinold IV van Coevorden, zoon van Johan, kon zich als feitelijk onafhankelijk van het Sticht, als meester van Drente beschouwen, al was de Bisschop nog altijd de leenheer van een groot aantal goederen ook in dit gewest en werd diens leenheerschap er erkend [3]), al werd nog in 1383 bisschop Floris van Wevelikhoven door de Drenten als landsheer gehuldigd.

Reinold IV geraakte met het Sticht in openlijken twist. Die twist begon reeds in 1392, toen het domkapittel hem ontzette van zijn aandeel in het groninger burggraafschap en het overdroeg aan de regeering der stad Groningen. Later verklaarde Reinold zich bij de nieuwe bisschopskeuze in het volgende jaar voor zijn neef, Rogier van Bronkhorst, en vervolgde de aanhangers van den Blankenheimer in Drente, zoodat zij zich bij den landsheer beklaagden. Bisschop Frederik besloot van deze klachten gebruik te maken om zich den Coevorder heer van den hals te schuiven. Met veel moeite den oorspronkelijken brief van verpanding der heerlijkheid Coevorden machtig geworden, bracht hij onder niet minder bezwaren geld bijeen en bood

---

[1]) Magnin, Besturen, II, 1, 42 acht dit „buiten twijfel" maar zegt niet, op welken grond. Het is niet onmogelijk, dat de „nova privilegia", waarvan de zoogenaamde Anonymus in zijne Narracio, pag. 2, spreekt, hierop betrekking hebben en dus de zaak veel ouder is.

[2]) Ibid., blz. 69.

[3]) Zie het Register der leenmannen bij Muller, Reg. en Rek. van het bisdom Utrecht, blz. 771 vlg.

volgens de pandvoorwaarden teruggave van de pandsom aan, waarna de heerlijkheid weder aan het Sticht had moeten vervallen Maar Reinold weigerde de som aan te nemen. Alleen de wapenen konden beslissen. Met hulp van de groote steden in het Sticht, gelijk altijd ook nu de steun van den vorst tegen den machtigen adel, en na vele goederen verpand te hebben om aan geld te komen, verzamelde de ondernemende Bisschop een leger en sloeg in Augustus 1395 het beleg voor Coevorden.

De Bronkhorsten in Gelre sprongen voor hunnen bloedverwant in de bres, bedreigden het Sticht en riepen de hulp in van hertog Willem van Gelre. Ook de friesche partij der Vetkoopers steunde den Coevorder evenals hun bondgenoot, Albrecht van Holland. Maar de Bisschop stoorde zich niet aan eenige bedreiging, van welke zijde ook, bleef Coevorden belegeren en noodzaakte het tot de overgave Reinold moest in den afkoop van zijne heerlijkheid berusten (14 Augustus 1395) en werd gevankelijk naar Hardenberg gevoerd. Onmiddellijk daarna werd de Bisschop door de Drenten gehuldigd en beloofde deze o. a. geen slotvoogd van Coevorden of ambtenaar van Drente te zullen aanstellen dan met goedkeuring van de drie overijselsche steden en van de Drenten zelve.

Pogingen van geldersche en hollandsche zijde [1]) om met hulp der Vetkoopers en Bronkhorsten den ouden toestand in Drente te herstellen mislukten. Door bemiddeling van Willem van Gelre werd eindelijk in 1397 eene schikking getroffen [2]). Reinold zou afstand doen van zijne aanspraken op Coevorden en Drente tegen eene aanzienlijke som, hem door den Bisschop te betalen uit eene bede, die door Overijsel zou worden opgebracht. Na de volle betaling dier som in 1402 geschiedde de afstand op plechtige wijze [3]).

Sedert behoorden Drente en Coevorden weder aan het Sticht, al trachtte de naar Gelre getogen Reinold nog menigmaal met hulp der friesche Vetkoopers zijne vroegere bezittingen te herwinnen.

Frederik van Blankenheim's regeering was reeds hierdoor voor dit afgelegen deel van het Sticht van groot belang. Hij maakte zich voor

---

[1]) Magnin II, 2, 3.

[2]) Van Idsinga, Staatsrecht II, 18.

[3]) Ibid., blz. 43 vlg.

deze landstreek ook zeer verdienstelijk door het landrecht van Drente, dat „voir deser tijt" alleen „op hoechnisse van luden" had berust, d. i. van geslacht op geslacht bij overlevering was bewaard, op schrift te doen stellen (1412)[1]. Bij dat landrecht bleef het recht behouden om „weert zake dat dat ghemene lant mit mallic anderen toe sprekene hadden van saken, die den lande anrorende weren", op eigen gezag „een haghelsprake to holden" in een der dorpen Balloo, Rolde of Anloo. Zoo mochten de boeren ook in ieder der zes dingspelen, de oude ondergraafschappen, in ieder kerspel, in iedere buurschap bijeenkomen „om ore marcke te berichten, als esch ende saet, hoey ende holt[2]), to vredene ende anders to done, des hem noet is in den lande ende in oer marke". De drie oude rechtdagen, „luttingen", kort na Paschen, Pinksteren en St. Magnus (19 Augustus), bleven „na olt landrecht" bestaan. Evenzoo het toen sedert minstens eene eeuw bestaande college der 24 Etten[3]), eene soort van wetgevende volksvertegenwoordiging, in dien tijd door den Bisschop of zijn vertegenwoordiger en de „gemeene meente" van Drente gezamenlijk ieder jaar gekozen. Aan het hoofd der regeering van het landschap — in de eerste plaats van de rechtspraak — stond de bisschoppelijke „amptman" (later „drost" genoemd), die uit de inboorlingen moest gekozen worden evenals zijne onderrechters, „schulten" en „onder- schulten", in de kerspelen. Hij was ook voorzitter in de vergadering der Etten en inde de bisschoppelijke inkomsten. De hoofdzaak bij deze inkomsten waren de boeten en de aan den landsheer verschuldigde „rookpenningen", bedragende twee groninger penningen voor ieder huis, „daer roeck uytschiet". Over het geheel vertoont dit landrecht met zijne overoude boetebepalingen en andere regels voor de handhaving van recht en wet, van den huisvrede vooral, een oud-germaanschen geest, die het uiterst merkwaardig maakt voor de oude rechtsgeschiedenis.

Het drentsche volk, onder dit recht levende, ver van den bovendien niet machtigen landsheer, heeft tot in veel latere tijden zoo eene vrijheid gekend, die menige nederlandsche streek het kon benijden. „Etten" en „haghelsprake" waren elementen van zelfregeering, die

---

[1]) Magnin II, 2, 229.

[2]) D. i. de wijze van behandeling der markeneigendommen te bepalen, de bebouwing van den grond, den tijd van hooien, den houthak.

[3]) Etten = jurati, gezworenen, in verband met eed, fr. „eth"; of met „atta", vader? Vgl. Gratama, Bijdr., blz. 53. Het laatste is zeer onwaarschijnlijk voor dezen tijd.

in andere gewesten reeds lang waren verdwenen en daar tegenover de steeds machtiger landsheeren in allen gevalle weinig beteekend zouden hebben. „Ding”, „goorsprake” en „rocht” zagen nog altijd de bewoners zelf als rechters optreden, geleid door drost en schulte. Driemaal per jaar moest de drost in ieder dingspel in de hoofdplaats een „ding” houden, den overouden gewonen rechtsdag. De „goorsprake” of „gosprake” was waarschijnlijk het oude „geboden ding”, in buitengewone omstandigheden samengeroepen. Het „rocht” of de „leege bank” werd door den schulte in zijn kerspel gehouden, waar en wanneer hij het noodig vond [1]), gewoonlijk op den „brink”, het marktplein van het dorp. Twee „keurnooten” moesten den schulte daarbij ter zijde staan; zij moesten eigenerfden in de betrokken marke zijn.

Zoo leefde de Drent op zijne uitgestrekte heidevelden in zijne eenzame dorpen, wier esschen en bosschen, wier heiden en weiden hij nog gebruikte volgens de oude gewoonten der voorvaderlijke markeninrichting. Geen oppermachtig landsheer, geen door uitgestrekten grondeigendom invloedrijke adel, geen vermogende geestelijkheid [2]), geen heerschzuchtige, het belang harer kooplieden alleen zoekende stad had hier de toestanden vervormd en naar zijn of haar belang gewijzigd.

Ook de stad Groningen trachtte Frederik te dwingen hem weder als heer te huldigen. De Groningers hadden zich sedert lang niet aan hunnen verafwonenden landsheer gestoord, evenmin als de Drenten. Ook na de onderwerping van dit landschap bleven ze feitelijk nog onafhankelijk en toch was hunne stad oorspronkelijk niet meer dan „die hooftstat van den lande van Drent” [3]).

Nu begon juist toen hertog Albrecht van Holland in Friesland eene groote rol te spelen [4]) en de Groningers zochten dan ook steun tegen hem bij hun ouden landsheer, vooral in de dagen toen niet de hollandschgezinde Vetkoopers maar de Schieringers meester waren in de stad. Nauwelijks echter was het gevaar van de friesche zijde afge-

---

[1]) Gratama, l. l., blz. 105.

[2]) Alleen de Benediktijner abdijen Dikninge en Blijdenstede bij Meppel en het Cisterciënser nonnenklooster te Assen, vroeger te Coevorden, worden hier genoemd, benevens het Duitsche Huis te Bunne.

[3]) Matth. Anal. III, 312.

[4]) Zie boven, blz. 104.

wend, of de Groningers spotten weder met het bisschoppelijk gezag. Eene poging reeds in 1400 om hen met wapengeweld te bedwingen mislukte door den steun, dien de Friezen aan de bedreigde stad verleenden. De Bisschop moest zich na een kort beleg terugtrekken.

In de eerstvolgende jaren had Frederik met den arkelschen oorlog [1]) elders te veel te doen om met kracht in het Noorden te kunnen optreden. Moeilijkheden met Gelre en Holland kwamen daarbij. Met Gelre werd zelfs oorlog gevoerd. Het gansche Nedersticht geraakte in verwarring, vooral aan de zijde van Montfoort en IJselstein, welker Heeren ijverig aan de hollandsche burgertwisten deelnamen.

De oude utrechtsche partijen — nu eens Lichtenbergers en Lokhorsten dan weder Brederodes en Gaasbeeken, ook wel Hoekschen en Kabeljauwschen genaamd — staken overal het hoofd op in verband met de hollandsche twisten, vooral in 1413 „ende een wijl dair te voeren" [2]), toen de stad Utrecht in groote onrust verkeerde. Een aantal Lichtenbergers, de machtige burgemeester Berend Proeys vooraan, moest de stad verlaten en week naar Amersfoort, vanwaar zij eerst na twee jaren weder terugkeerden, gesteund door hertog Willem van Holland, die in de stad verscheen en er sedert meer invloed oefende dan de Bisschop zelf. Zoo waren de stad en het geheele Nedersticht gemengd in den burgerkrijg, die in de eerste jaren der 15de eeuw Holland teisterde en waarin men er de Kabeljauwschen herhaaldelijk even ijverig bevocht als de hollandsche Hoekschen zelve.

Ook in de eerste jaren der regeering van Jacoba en Jan van Beieren heerschte hier dezelfde verwarde toestand en was de Bisschop in het belangrijkste deel van zijn Sticht eigenlijk geen meester. De zoen van Gorinchem bracht naar deze zijde nog geen rust. Nieuwe moeilijkheden ontstonden en wij hooren zelfs van een plan, tusschen hertog Jan van Beieren en hertog Reinout van Gelre afgesproken, om het Nedersticht te verdeelen: Amersfoort zou aan Gelre, Montfoort aan Holland komen; als de bejaarde Frederik stierf, zou men voor de rest gezamenlijk een opvolger aanwijzen en dezen noodzaken zich naar den wensch der beide vorsten te gedragen. Zoozeer was 's Bisschops gezag in verval.

Daarentegen gelukte het hem in het Overijselsche zich meester te

---

1) Zie boven, blz. 107 vlg.

2) Matth. Anal. III, 342; Burman, Jaarboeken I, 127 vlg.

maken van den burcht en de stad Nijenhuis (Nienhaus), waardoor de bezittingen van het Sticht aan die zijde naar de Vecht toe werden afgerond: de Vecht werd daar ongeveer de grens (1418). In het algemeen bleef het Oversticht den Bisschop getrouw en van hier uit richtte hij dan ook herhaaldelijk den blik naar Groningen, waar de partijschappen al evenzeer heerschten als elders.

Deze brachten Frederik hier ten slotte tot zijn doel en wel zonder veel moeite: bij de toenemende verwarring in het omliggende Friesland wierp de stad zich in Mei 1419 eindelijk ten einde raad in de armen van den ouden landsheer, dien zij plechtig huldigde.

In het Nedersticht evenwel bleef de verwarring aanhouden en met groote inspanning slechts kon de Bisschop er een schaduw van gezag handhaven tegenover de telkens weder in zijn gebied stroopende benden uit Gelre en Holland en de hevige burgertwisten, die zijne wereldlijke heerschappij met den ondergang bedreigden. Utrecht en Amersfoort zochten herhaaldelijk te vergeefs hulp bij hunnen landsheer en de hem getrouwe steden over den IJsel.

Hoe niet alleen de steden maar vooral de boeren op het platteland van het Nedersticht onder dat alles leden, is niet te beschrijven. Uit de gelijktijdige bronnen klinkt ons dan ook meermalen een kreet van wanhoop tegen bij de vermelding van het lot der „arme luden, die in den velde waren", wanneer de vijand stroopte, roofde en brandde. Zoodra in het voorjaar „die wegen begonnen te drogen ende dat men den lande te voet ende te paerde gebruycken mocht", verschenen de vijandelijke benden in de grensstreken en plunderden naar hartelust „also dat die arme luden aen beyden syden, die opte palen van den lande woonden, seer verderft werden" [1]).

Zoo ging de dood van den 80jarigen Bisschop in 1423 voor een groot deel zijner aan veeten en oorlogen prijsgegeven onderdanen bijna ongemerkt voorbij. Alleen de kloosterlingen van Windesheim betreurden diep hunnen beschermer „den vader der religieusen, den vriend aller devoten", wiens dagen zij later als hunne „gouden eeuw" roemden. Een gouden eeuw mocht het zijn voor de windesheimsche congregatie, ja misschien zelfs voor het Oversticht, dat toenmaals in groote rust verkeerde en zich over het herstel van het bisschoppelijk gezag in Drente en Groningen mocht verblijden, voor het Nedersticht

---

1) Matth. Anal. III, p. 403.

was de laatste helft van Frederik's onrustige regeering een ware ijzeren eeuw geweest. De Bisschop zelf, die op zijn sterfbed klaagde: „allen willen thans heerschappij voeren; niemand wil den ander gehoorzamen; daarom zal het hun kwalijk gaan", wist dit maar al te goed.

Hij had naar waarheid voorspeld.

Bij zijn dood hernieuwde zich de vroegere strijd tusschen de kapittels over de keuze van een opvolger [1]). Er was eene reeks van candidaten. Gekozen werd die van den adel, de groote steden van het Sticht en van den Hertog van Kleef: Rudolf van Diepholt, proost van Osnabrück, die zich reeds in de stad bevond. Maar paus Martinus V, die thans na het Concilie van Constanz weder de eenige Paus was, beriep zich op de in de laatste anderhalve eeuw hier dikwijls uitgeoefende reservatie-rechten en verhief Rhabanus van Spiers, die wel weigerde maar.... Rudolf's tegenstander, den domproost Zweder van Kuilenburg, aanbeval. Deze, een lid van het bekende aanzienlijke geldersche geslacht, wist den Paus door geld te bewegen hem aan te stellen en verscheen — de vacature had intusschen reeds twee jaren aangehouden — in Augustus 1425 te Utrecht, gesteund door de vijanden der daar op het kussen zittende Lichtenbergers, tot wier felste tegenstanders hij en zijne familie altijd hadden behoord.

Aanstonds begon het oproer dan ook binnen Utrecht te woeden [2]). De nieuwe Bisschop sloeg zijn tegenstander Rudolf in den kerkban, verjoeg de Lichtenbergers met hulp vooral van het hem genegen slagersgilde en riep den steun in van Philips van Bourgondië en Arnold van Gelre, met wie hij zich in 1426 verbond. Rudolf daarentegen, op zijne beurt door de Overijselaars en de Lichtenbergers in het Nedersticht gesteund, slaagde er in om Utrecht bij verrassing in te nemen en werd nu door het gansche Sticht als „ruwaard" erkend in de hoop, dat het gelukken zou den Paus te bewegen Zweder weder af te zetten. Een jaar later erkende een deel der geestelijkheid Rudolf ook als „postulaat-bisschop" en zoo ontstond het utrechtsche schisma, dat het Sticht jaren lang in vuur en vlam zette.

De Bourgondiër was in die omstandigheden ook hier de groote

---

[1]) De Hullu, Bijdrage tot de geschiedenis van het utrechtsche schisma ('s Gravenhage, 1892).

[2]) De Hullu, blz. 28.

onruststoker. Het was voor hem van veel belang Rudolf, den vriend der Hoekschen, zijner eigene felle vijanden, uit het Sticht te weren en door de verheffing van den kabeljauwschgezinden Zweder zijn invloed ook in dezen staat te vestigen.

Voorloopig echter is dit niet gelukt. Een hevige burgerkrijg ontbrandde in het Sticht. Gelderschen en Hollanders stroopten en plunderden en brandden er als van ouds; Hoekschen en Kabeljauwschen, Lichtenbergers en Kuilenburgers bevochten elkander.

Is het wonder, dat in 1427 „de drie Staten 's lants van Utrecht, so aen dese als aen geen syde der Yselen" [1]), voor het eerst als zoodanig optredend, besloten zich zelven te helpen? Zij richtten een uitgebreid en welsprekend manifest tot de vorsten en heeren, de geestelijken en gemeenten der Christenheid, waarin zij klaagden over het onrecht, hun door den Paus aangedaan, en zich volgens de toenmaals heerschende denkbeelden op een Concilie beriepen, voor het geval dat de Paus hen niet hielp om te ontkomen aan den burgeroorlog, waarin Zweder's optreden hen wikkelde.

Het is een lang maar merkwaardig stuk, waarmede zij zich tot de Christenheid richtten, merkwaardig niet alleen om den inhoud maar ook om het feit zelf der indiening, dat voor de toenemende zelfstandigheid der onderdanen in het Sticht getuigt. Vooral de „burgemeesteren, bewijnders ende regeres der stadt ende andere steden slants van Utrecht" treden hier op den voorgrond: zij noemen zich vol trots degenen, „denwelcken sonderlinge toebehoert die aenstaende ende toecomende lasten ende verderfenisse na onser vermogen tegen te gaen". Zij beschuldigen bisschop Zweder van simonie, wijzen op de verwoestingen, door hem en de zijnen in het Sticht teweeggebracht, op hun eigen krachtdadig verzet tegen de vijanden des lands. Zij klagen over Zweder's tirannie, over vervreemding van steden en dorpen, van kerkelijk eigendom in het algemeen. Overijselaars en Nederstichtschen beiden sommen hunne bezwaren op en beroepen zich op het Concilie tegen den Paus, die hunnen doodvijand als herder over hen had gesteld.

De oorlog met Gelre werd na twee jaren geëindigd; Philips van Bourgondië sloot weldra een bestand, dat in 1430 door een definitief

[1]) Matth. Anal. III, 631.

vredesverdrag werd gevolgd. Maar Zweder gaf zijne aanspraken niet op, hoewel hij het Sticht moest ruimen. Eerst van Kuilenburg, daarna van Dordrecht uit, bleef hij met een veertigtal utrechtsche kanunniken, die zich trouw aan hem hielden, zich als Bisschop gedragen, altijd ook gesteund door den Paus en de utrechtsche gilden. Weldra stierf echter paus Martinus, zijn beschermer, en de verjaagde Bisschop, thans ook door zijne eigene familie verlaten, week naar Bazel om op het Concilie zijne rechten te bepleiten. Hij overleed er in 1433, nadat Rudolf reeds door den nieuwen Paus, Eugenius IV, erkend was.

Zweder's halstarrig volhouden had ook ten opzichte van de kerkelijke zaken in de geheele diocees de schromelijkste gevolgen. Het anathema, door den Paus en hem over Rudolf's aanhangers uitgesproken, trof een groot aantal geestelijken in alle deelen van het bisdom. Wel stoorden zich velen daaraan weinig, maar tal van gemoedelijke geestelijken en leeken ondervonden toch eenige onzekerheid tegenover den banvloek van den immers wettig aangestelden kerkvorst. Eene groote verwarring in kerkelijke zaken ontstond in het geheele Noorden. Hier bleven de geestelijken voortgaan met hun ambt, daar staakten zij het; hier bleven zij in de stad, daar weken zij uit; hier onderwierp men zich aan het door Zweder uitgesproken interdict, daar deed men alsof het niet bestond; hier werden de aanhangers van Zweder met geweld verjaagd, daar bleven zij rustig in hun ambt.

Vooral in het Sticht zelf heerschte eene chaotische wanorde. De vrome broeders en zusters van het „Gemeene Leven" bleven den door den Paus aangestelden bisschop Zweder getrouw en werden daarom door de deventersche en zwolsche magistraten reeds in 1426 verdreven; zij weken naar Zutphen, Doesburg en Arnhem uit, onder bescherming van den Hertog van Gelre. Zoo ging het ook te Utrecht. De kloosterlingen van de windesheimsche congregatie in het Sticht konden hen nu niet, zooals tijdens het Concilie van Constanz, tegen de vervolging beschermen: ook zij moesten om dezelfde reden naar naburige bevriende kloosters in de aan Zweder getrouwe landen, naar het Bentheimsche, naar Gelderland, naar Friesland en Holland wijken.

Eerst in 1432 kwam in dezen toestand eenige verbetering, toen een pauselijk legaat, door paus Eugenius IV gezonden om de orde te herstellen, te Vianen verscheen en ban en interdict ophief. Weldra

keerden overal de geestelijken en kloosterlingen terug. En toen de legaat na den dood van Zweder eindelijk ook Rudolf erkende, deze de pauselijke bevestiging verkreeg en in 1433 als Bisschop zijn intocht binnen Utrecht kon houden, scheen alles geregeld te zijn. Zelfs Philips van Bourgondië erkende den kerkvoogd, dien hij zoo lang had bestreden.

Het scheen, dat het groote nadeel van het schisma geleid had tot het groote voordeel van de meerdere aaneensluiting der verschillende deelen van het Sticht en dat eindelijk de gevaren van den burgeroorlog de eensgezindheid hadden hersteld. De stichtsche Statenvergadering, die door haar manifest zooveel indruk had gemaakt en nog herhaaldelijk bijëenkwam in die dagen, scheen er de samenwerking tusschen landsheer en onderdanen te zullen bevestigen.

Maar de orde bleek weldra nog niet voorgoed hersteld te zijn. De felste aanhangers van Zweder onder de utrechtsche kanunniken kozen in het najaar van 1433 uit haat tegen, ook wel uit vrees voor Rudolf, een opvolger voor hun overleden kerkelijk en wereldlijk hoofd in Walraven van Meurs, een der vroegere candidaten, broeder van den Aartsbisschop van Keulen en den Bisschop van Munster.

Ten gevolge van den juist uitgebroken twist tusschen paus Eugenius en het Concilie van Bazel vond de nieuwe Elect steun bij het laatste en bij de ook hier te lande talrijke aanhangers daarvan. De Paus trof nu hem en de zijnen met den ban; de meerderheid der hooge geestelijken van het Sticht weigerde hem te erkennen; de Staten verklaarden zich met haar eensgezind; Philips van Bourgondië wilde niets van Walraven weten. Deze moest dan ook spoedig Holland, waar hij aanvankelijk zijn sterksten aanhang vond, verlaten en week naar den Hertog van Gelre, naar Arnhem. Nog lang hield hij zijne aanspraken staande. Eenmaal zelfs, toen Rudolf met de stad Utrecht in twist geraakte (1447), scheen daar zijne kans aanmerkelijk te rijzen. Maar ten slotte, nadat deze twist was bijgelegd en de dood van den munsterschen Bisschop hem een nieuw uitzicht opende, trad hij met de tegenpartij in overleg. Zijne keuze tot Bisschop van Munster in Juli 1450, met Rudolf's hulp doorgedreven, maakte een einde aan het 25jarig schisma der utrechtsche Kerk.

Bisschop Rudolf heeft echter ook zijne laatste jaren niet in rust doorgebracht maar een kostbaren oorlog moeten voeren om zijn voormaligen tegenstander in Munster te doen aannemen. Die oorlog, zeer

bezwarend voor het door de lange twisten uitgeputte bisdom, bracht hem met zijne onderdanen in hevigen twist, vooral met de kanunniken van Utrecht, die weigerden toe te stemmen in eene buitengewone belasting, door hem op alle geestelijke goederen van zijn Sticht gelegd. Rudolf overleed te midden van die onaangenaamheden in 1455.

Hij had in de latere jaren zijner regeering den bourgondischen invloed op de zaken van het Sticht, waartegenover hij bij zijne verheffing gesteld was, zien toenemen. Bij zijn dood trachtte Philips nu het bisdom te verkrijgen voor zijn onechten zoon David, tegenover wien hertog Arnold van Gelre, als van ouds, zijn beschermeling, Steven van Beieren, stelde. De kanunniken kozen geen van beiden maar verhieven bijna eenstemmig den algemeen geachten Gijsbrecht van Brederode, den domproost, een vroom en geleerd man.

Deze verkiezing was natuurlijk niet naar den zin van den Bourgondiër, die Gijsbrecht wel in zijn eigen Raad had opgenomen maar hem, den spruit eener van oudsher hoeksche familie, liefst niet zoo hoog zag klimmen. Hij wist bij den Paus, Calixtus III, die voor een kruistocht — zijn ideaal — de hulp van den machtigen bourgondischen vorst noodig had, de afwijzing der gedane keuze en de verheffing van David te bewerken.

Het Sticht was hevig verontwaardigd over deze schandelijke benoeming van een onwettig geborene, die bovendien het land geheel onder den gehaten bourgondischen invloed zou brengen. Doch het bourgondische geld werkte te Utrecht even krachtig als te Rome, in beide plaatsen gesteund door de bourgondische macht.

Wel aanvaardde Gijsbrecht nog als Elect de regeering en trachtte de partijen, die opnieuw een burgertwist dreigden te beginnen, te verzoenen maar in het voorjaar van 1456 drong Philips met een leger van 30 000 man het Sticht binnen. Gijsbrecht stelde zich met hulp der Staten zijner gewesten te weer. Deze verbonden zich hem tot de benoeming van een nieuwen Bisschop als hun meester te zullen gehoorzamen; de stad Utrecht vooral toonde zich zeer anti-bourgondisch en de gilden aldaar verhieven zich weder met kracht tegen de lichtenbergsche partij. Het bourgondische leger overwon echter onder bevel van den Hertog en zijn dapperen zoon Karel allen tegenstand en nam de eene plaats na de andere zegevierend voor David in bezit. Ook IJselstein, de sterkste vesting in het Zuidwesten, bezweek. Gijsbrecht, door den pauselijken ban getroffen, deed toen afstand en

den 6den Augustus trok reeds de bourgondische bastaard in triomf Utrecht binnen, waar Gijsbrecht zelf hem ten zetel geleidde.

Daarna wendde het leger zich over de Veluwe naar het Oversticht en sloeg het beleg voor het weerspannige Deventer, dat door de andere groote steden over den IJsel krachtig werd gesteund. Maar ook hier was men op den duur niet tegen de bourgondische overmacht bestand. Wel werd de aanval op Deventer nog afgeweerd maar de stad zag zich toch genoodzaakt David te erkennen. Eene maand na den aftocht van zijns vaders benden huldigde hem eerst Deventer, daarna volgden Kampen, Zwolle, Drente, Groningen [1]). Hij bezwoer er de privilegiën. Weldra waren nu ook de laatste beletselen voor de algemeene erkenning op de bij de Curie meer en meer gewone wijze weggenomen: de Paus heeft in 1459 voor eene som gelds, door Philips betaald, dispensatie verleend ten opzichte van David's onechte geboorte [2]).

Zoo werd ook het Sticht opgenomen onder de nederlandsche gewesten, waar Bourgondië's invloed overheerschend was. Wel hadden de Staten zich tijdens Rudolf van Diepholt krachtig doen gelden, maar wat zouden zij op den duur vermogen tegen de macht van Bourgondië, die elders allen invloed der onderdanen op de regeering vernietigde? Het was te verwachten, dat de secularisatie van het Sticht ten gunste van de machtige dynastie niet lang meer zou uitblijven, vooral niet, wanneer het naburige Gelre voor dezelfde macht zou gebukt hebben — en ook daar deden zich reeds teekenen op van zulk eene onderwerping! Inderdaad heeft het weinig meer dan eene halve eeuw geduurd, eer het Sticht, strijdensmoede, zich in de armen van den bourgondischen heerscher wierp.

HOOFDSTUK X.

GELRE VÓÓR DEN BOURGONDISCHEN TIJD.

Na den slag bij Woeringen had het geldersche gebied onder graaf Reinald I groote moeite zich te verheffen boven de bezwaren, waarin

---

1) Sicke Benninghe, Ed. Feith, blz. 129—131. Vgl. Burman, Utr. Jaarb. II, blz. 331.
2) Moll, Kerkgesch. II, 1, 220.

die nederlaag het had gestort [1]). Een huwelijk met Margaretha, de dochter van Gwy van Vlaanderen, verschafte Reinald een machtigen steun in dezen vorst. Met groote moeite, alleen door de inkomsten van zijn graafschap voor den tijd van vijf jaren aan den Graaf van Vlaanderen te verpachten [2]), gelukte het hem zich te bevrijden van den schuldenlast, dien de verpletterende nederlaag, zijne eigene gevangenschap en die van velen zijner edelen en dienaren hem op den hals hadden gelegd. Moest hij niet zichzelven en de zijnen loskoopen? Moest hij niet groote sommen betalen om, zooals in zulke gevallen gebruikelijk was, zijne leenmannen en bondgenooten schadeloos te stellen voor de geleden verliezen? Om de verpande limburgsche goederen te lossen?

Het is niet duidelijk, op welke wijze deze verpanding aan Vlaanderen geregeld is. Het schijnt evenwel, dat Gelre geruimen tijd niet door zijnen Graaf maar door dien van Vlaanderen, of liever namens dezen door een stadhouder, is geregeerd. Als stadhouder komt de Heer van Valkenburg voor. Graaf Reinald heeft zijne onderdanen voor den tijd van vijf jaren zelfs van den hem gedanen eed van trouw ontslagen. Eindelijk — misschien reeds in 1293, vóór het einde van den termijn — hebben de Gelderschen hunnen Graaf in staat gesteld de hem door zijnen schoonvader geleende gelden terug te betalen. Waarschijnlijk was dit de eerste zoogenaamde algemeene pondschatting of bede, door de Gelderschen opgebracht [3]).

De begiftiging door koning Rudolf met de voogdij over Oost-Friesland, d. i. Friesland beoosten het Flie, voorzoover het niet den Graaf van Holland behoorde [4]) — eene beperking, die door hare onbepaaldheid groote bezwaren kon opleveren — was eene magere vergoeding voor het verlies van Limburg. Want waar zou de geldersche Graaf de macht vinden om in het werkelijk bezit van het geschonkene te treden? Men lette wel, dat het hier niet eens eene beleening gold maar slechts de voogdij, het bestuur, dat namens den Keizer en onder voorwaarde van rekenplichtigheid wegens de inkomsten van dezen aan den gelderschen Graaf werd geschonken. Ook de herhaling dezer

---

1) Zie Deel I, blz. 249.
2) Van Spaen, Historie van Gelderland I, 322 vlg.
3) Ibid. I, blz. 409.
4) Pontanus, Hist. Gelr. VI, 171.

begiftiging door de opvolgende Koningen en Keizers van het duitsche Rijk gaf den Graaf en zijnen opvolgers feitelijk weinig: noch de aanmaningen des Konings, noch die van enkele geestelijken deden de weerbarstige Friezen besluiten Reinald of een der latere vorsten van Gelre als hun landsheer namens den Keizer te erkennen.

De Graaf van Gelre kon zich in deze omstandigheden niet bevrijden van den druk, dien de koninklijke macht nog altijd op hem, meer dan op eenig ander vorst dezer streken, uitoefende. Was Gelre ook nog tijdens graaf Otto II meer van de koninklijke macht afhankelijk gebleven dan eenig ander nederlandsch gewest, bij de groote verwarring in het duitsche Rijk na den val der Hohenstaufen zou Reinald zich anders met gemak van dien band hebben kunnen ontslaan. Maar de nederlaag van 1288 heeft zijne kracht blijkbaar zoozeer verlamd, dat hij van deze gunstige gelegenheid om de landsheerlijke rechten voorgoed aan zich te trekken geen gebruik heeft kunnen maken. Van koning Adolf van Nassau verwierf hij alleen het recht, dat bij ontstentenis van mannelijke nakomelingen de vrouwelijke in Gelre zouden mogen opvolgen. Daarentegen moest hij voor het aanleggen van een grooten verkeersweg tusschen Arnhem en Nijmegen nog de vergunning van koning Hendrik VII vragen [1]). De rijkstol te Lobith en het recht van de munt in Gelre kwamen toen nog den duitschen Koning toe. Reinald moest in 1310 zelfs dulden, dat Hendrik de zonder toestemming des Konings vroeger door de geldersche Graven, vooral door Otto II, opgerichte steden van hare voorrechten beroofde [2]). Wèl gaf de koning hem tevens het recht om voortaan in dezen naar goeddunken te handelen en twee jaar later hernieuwde Reinald dan ook de oude privilegiën weder, doch de intrekking der onwettig verleende rechten bewijst voor de afhankelijkheid van den Graaf: geen hollandsche, utrechtsche of brabantsche landsheer zou zich toen zulk een optreden der koninklijke macht meer hebben laten welgevallen. Het is waar, dat Reinald en Hendrik VII bondgenooten waren.

Intusschen — Reinald trachtte zich later vrij te maken. Van een twist tusschen Lodewijk van Beieren en Frederik van Oostenrijk over het koningschap maakte hij gebruik om den laatste zijne dochter ten huwelijk en zijn steun te beloven, waarvoor Frederik hem den

---

[1]) Nijhoff, Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland I, No. 116.
[2]) Ibid. I, No. 111—113.

rang van „rijksvorst" verleende en daarmede van alle koninklijke rechten in zijn gebied afzag (1317). Wel heeft koning Lodewijk deze overeenkomst blijkbaar nooit erkend maar hij heeft er toch in moeten berusten. Reinald — nog meer zijn zoon en opvolger — heeft bovendien zijn grafelijk gezag uitgebreid over menig vroeger onafhankelijk gebied binnen zijne graafschappen, o. a. over het belangrijke Montfort aan de Maas, dat hij door erfenis verkreeg. Toch bleef zijne macht zwak en op het laatst zijner regeering moest hij voor den wil zijner onderdanen bukken en afstand doen van de regeering, die hij met zoo weinig kracht had gevoerd.

Wegens Reinald's wankelende gezondheid, waarschijnlijk veroorzaakt door aanvallen van waanzin, begonnen namelijk vele landzaten omstreeks 1316 met zijn bestuur ontevreden te worden en zagen met verlangen uit naar het optreden van zijn oudsten zoon, Reinald, als Graaf. De oude vorst leefde in groote weelde, stichtte kerken en kloosters, die hij rijk begiftigde, en beheerde over het algemeen zijne inkomsten slecht, hoewel onder zijn regeering het eerst, naar het schijnt, eenheid in de geldersche financiën is gebracht door de aanstelling van een opperrentmeester [1]). Zoo gebeurde het, dat zijn eigen zoon aan het hoofd der ontevredenen trad, rekenende op de hulp eener machtige vlaamsche partij, die sedert de verpanding aan Vlaanderen in Gelre bestond. Die vlaamsche partij had ook bewerkt, dat Reinald I zich nu en dan in de vlaamsch-hollandsche twisten mengde, waaromtrent men enkele aanwijzingen vindt.

Bijna twee jaren lang heeft de strijd tusschen vader en zoon aangehouden, waarbij de laatste door zijne moeder, Margaretha van Vlaanderen, werd gesteund en ook op de hulp van de meesten zijner onderdanen kon rekenen: slechts weinige steden, o. a. Arnhem en Wageningen, benevens eenige edelen hielden zich trouw aan den ouden Graaf. Zijn zoon oefende feitelijk reeds over een groot deel des lands de regeering uit en bestreed de aanhangers zijns vaders met geweld van wapenen. De gekozen scheidslieden konden het niet met elkander eens worden. Eindelijk gelukte het Willem III van Holland [2]) in overleg met de aanzienlijke edelen en steden van Gelre den vrede te herstellen. De inkomsten van het graafschap zouden voortaan

---

[1]) In 1313 (Van Spaen I, 412).

[2]) Nijh. I, No. 118.

worden beheerd door bestuurders, die hunne aanstelling van Willem III en de edelen en steden van het graafschap ontvingen; aan de grafelijke familie zouden vaste sommen worden uitgekeerd; geen deel van Gelre mocht vervreemd worden; Willem III zou onderzoeken, of de oude Graaf „siins liifs ende siinre sinne" machtig genoeg was om het bestuur te voeren, en anders den zoon met de grafelijke waardigheid belasten. In het najaar van 1318 schijnt de eindbeslissing ten gunste van den jongen vorst gevallen te zijn: met toestemming zijner moeder en zijner zusters oefent hij ten minste in December van dat jaar landsheerlijke rechten uit [1]). De oude Graaf werd op het slot te Montfort nog acht jaren gevangen [2]). Als „zoon van den Graaf" voerde Reinald II tijdens zijns vaders gevangenschap het bewind.

Het bestuur van dien tweeden Reinald (1318—1343) is voor Gelre van groot belang geweest, vooral na den dood zijner eerste vrouw, de rijke erfdochter van Mechelen, ten gevolge van zijn tweede huwelijk met de fiere koningsdochter Alianora, zuster van koning Eduard III van Engeland. Daardoor en door zijne nauwe verbintenis met zijn ouden beschermer, Willem III van Holland en Henegouwen, die waarschijnlijk ook dit huwelijk tot stand bracht, werd Gelre een schakel in het groote verbond der nederlandsche vorsten met Engeland [3]). Daardoor verkreeg hij (1339) na bemiddeling van Eduard III en de engelsche partij van zijn hooggeplaatsten bondgenoot, keizer Lodewijk, de hertogelijke waardigheid over Gelre [4]).

Het was de bevestiging van wat eenmaal Frederik van Oostenrijk aan zijn vader had toegekend. Reinald ontving daarmede ook het onbeperkte recht van de munt en alle overige landsheerlijke rechten benevens het Rijkswald, dat hij met andere naburige bosschen in 1331 nog als leen des Rijks van den Graaf van Kleef had overgenomen.

Zoo was de verheffing van Gelre tot een hertogdom [5]) meer dan eene bloote verhooging van titel: Reinald II werd er eigenlijk landsheer door, gelijk zijn hollandsche en stichtsche naburen, zij het dan wederrechtelijk, sedert lang waren. De glans van zijne waardigheid

---

1) Ibid., No. 181.

2) Vgl. Van Spaen, Historie, I, 386 vlg.

3) Zie boven, blz. 9.

4) Het diploma van den 12den Maart bij Van Spaen, Inl. tot de Hist. v. Geld. I, Cod. Dipl., pag. 96.

5) Zutphen bleef een afzonderlijk graafschap daarnaast (vgl. Van Spaen, l. l. I, 256).

werd nog vermeerderd door de aanstelling in Gelre van vier erfelijke hofambtenaren: een hofmaarschalk, een hofkamerling, een hofschenker en een hofmeester of erfdrost, welke titels aan eenige hooge geldersche edelen werden toegekend.

Ook overigens heeft Reinald II zijn landsheerlijk gezag zeer versterkt. Hij kocht in 1326 het belangrijke graafschap Kessel over de Maas van het verarmde grafelijke huis aldaar. Acht jaren later eindigde hij de lange twisten met Brabant over Heusden en Tiel door afstand van zijne aanspraken op het eerste, waarvoor hij het laatste met Zandwijk en Heerewaarden verkreeg. Na een oorlog met Munster over het bezit der heerlijkheid Loon — een oorlog, waarbij een oogenblik Holland, Utrecht, Vlaanderen, Gulik, Mark en Berg aan de geldersche, vele duitsche vorsten tusschen Rijn en Weser aan de munstersche zijde stonden [1]) — behield Reinald den burcht van Bredevoort en kreeg Aalten, Winterswijk en Dinxperloo in pand. Eindelijk wist ook hij zich vele heerlijkheden in leen te doen opdragen, hetzij door koop, hetzij ten gevolge van gelukkig gevoerde veeten.

Maar ook in andere opzichten was zijne regeering voor het graafschap belangrijk. Wij hooren van betere bedijking in Maas en Waal en verderop in de Betuwe en in de Tieler- en Bommelerwaarden, wat geen weelde blijkt te zijn, wanneer wij vernemen, dat de Hertog in Augustus van 1343 met negen schuiten door de Betuwe van Arnhem over de overstroomde landen naar Nijmegen voer! Hij liet woeste gronden in ontginning brengen en venen exploiteeren. Hij schonk weg of verkocht veel van de gemeene gronden op de Veluwe, vroeger waarschijnlijk markegronden en bij het verval der oude markgenootschappen in de hand van den landsheer gekomen. Die streken, „gemeenten", „marken", „heerenvelden", „hengemunden" [2]) genaamd, werden zoo opnieuw gemeenschappelijk bezit van naburige dorpen. Andere gemeene gronden, bosschen en heidevelden werden verdeeld, omgehakt en afgegraven. Vooral zijn kapelaan, rentmeester en raad Jan Moliard, proost van Arnhem, staat bekend als bevorderaar dier ontginningen, waardoor de inkomsten van den vorst niet alleen met meer dan de helft werden vermeerderd maar bovendien de welvaart der bevolking, ja, door den aanvoer van kolonisten die bevolking

[1]) Van Spaen, I, 396 vlg.

[2]) Een nog onverklaard woord.

zelve toenam. Voornamelijk de Veluwe, waar in die dagen uitgestrekte bosschen tot voor de poorten van Arnhem en tot bij Zutphen zich uitstrekten, trok hieruit voordeel.

Harderwijk, reeds in de 13de eeuw als koopstad genoemd, wist van zijne ligging aan de toen nog beter met de Noordzee verbonden Zuiderzee gebruik te maken om zijn handel, vooral op de Oostzeelanden zeer aanzienlijk, uit te breiden. De goede verstandhouding met den engelschen koning bevorderde den handel van die stad op Engeland en Vlaanderen. Zij was naast Elburg de belangrijkste zeehaven van Gelre. Ook Zutphen had zijn deel in den Oostzeehandel. Minder Nijmegen, dat met Arnhem en andere plaatsen daarentegen den Rijnhandel zag bloeien. Wij bezitten nog een rekening van den tol te Lobith van 1306, waaruit blijkt, dat toen 1750 schepen aldaar den Graaf tol betaalden. Bedenkt men, dat eenige steden van Gelre en enkele daarbuiten vrijdom van dien tol genoten en dat er in dat jaar wel 80 schepen uit Zutphen en 117 uit Arnhem voorbijgingen, dan zal het wel niet bovenmatig toeschijnen, wanneer wij het verkeer te Lobith op 2500 schepen per jaar schatten. En dat aanzienlijke verkeer is zeer goed verklaarbaar. Nog altijd immers was de Rijn de groote afvoerweg van westelijk Duitschland naar de zee. De produkten van de Rijnstreek: vruchten, wijn, boter, kaas, ijzer, steen, aardewerk, werden langs Lobith uitgevoerd; daarentegen brachten de Gelderschen met andere kooplieden uit Holland en het Sticht fransche wijnen, haring uit de Oostzee, gezouten visch uit de Noordzee, noten, vlaamsche lakens, bier, granen enz. naar de Rijnlanden.

Het verwondert ons dan ook niet, wanneer wij in die dagen ook in Gelre hooren van Joden en Lombarden. De eersten mochten eerst sedert 1339 in Gelre worden toegelaten, toen de Keizer dit bij de verheffing tot een hertogdom vergunde; de laatsten worden het eerst in 1332 te Bommel en Gelre genoemd. Joden en Lombarden, de geldmannen dier dagen, bankiers en wisselaars tevens, die over gansch Europa in compagnieën verbonden verspreid waren, kon men overal vinden, waar het handelsverkeer zich uitbreidde.

De steden, steeds in macht en aanzien stijgende, worden ook hier geldschieters en borgen voor den vorst en zijne edelen; zij bekrachtigen gesloten vredesverdragen, bezegelen landrechten en huwelijksovereenkomsten der vorstelijke familie. In den burgeroorlog tusschen Reinald II en zijn vader spelen zij eene belangrijke rol.

Het platteland ontving van Reinald nieuwe dijk- en landrechten. In 1327 verbeterde hij de oude „eening" van de Bommeler- en Tielerwaarden en schonk aan de eigenlijke Betuwe een landrecht; in het volgend jaar gaf hij er aan Maas en Waal en de streek bij Mook. De „enync" voor de Bommeler- en Tielerwaarden schijnt wel een der oudste geldersche landrechten te zijn en uit de eerste helft der 13de eeuw te dagteekenen [1]). Zij gold voor de oude aan den Graaf onderdanige plaatsen in deze streek, dus niet voor het toen brabantsche Tiel en evenmin voor de heerlijkheden Hedel, Asperen enz. Bommel of Zoutboemele, zooals men toen zeide, was er de hoofdplaats van en had bijzondere stadsrechten, waarschijnlijk reeds sedert 1233. Daar had de grafelijke ambtman zijn zetel en sprak er recht volgens het vonnis der schepenen, zestien in getal, voor de helft uit de stad Bommel, zooals het landrecht van 1327 bepaalt; de schepenen treden jaarlijks voor de helft af en kiezen met den ambtman acht nieuwe in de plaats der oude. Verder regelde het landrecht vooral de te betalen boeten en het aandeel des vorsten daarin. Het eigenlijke recht werd nog niet beschreven.

Een dergelijken inhoud had het landrecht van de Betuwe [2]), die in twee richterambten, de Over- en de Neder-Betuwe, werd verdeeld. De richter van de Over-Betuwe sprak recht, „besat sijn heemstede", te Bommel en Andel, die der Neder-Betuwe te Kesteren en Zoelen. Zij waren tevens dijkgraven en als zoodanig met hunne vijf „heemraden" met den dijkschouw belast. Kleinere zaken werden hier, als in den Bommelerwaard, door den „dagelixen" of dorpsrechter afgedaan, alles weder volgens de overoude onbeschreven rechtsgebruiken. Dijkrechten voor de geheele streek tusschen Rijn en Maas regelden bovendien de zoo belangrijke plichten van het toezicht op de bedijkingen.

Belangrijk ook is het recht, door Reinald II in 1328 geschonken aan de kolonisten in het Nieuwbroek op de Veluwe bij Hattem [3]). De vorst schonk „dat alinge broeck und alle die wildernisse" aan twee personen, die zich met de ontginning belastten, tegen betaling van eene vaste som (6 pond) voor iedere hoeve (van 16 morgen) 's jaars en de tienden van „allen zaedt, dat dair gesayt wordt" en van alle beesten, die er worden gefokt. Het recht zou gehandhaafd worden door

[1]) Nijhoff, Gedenkw. I, No. 167 en 215.

[2]) Ib., No. 219.

[3]) Ib., No. 221*.

een grafelijken rechter en zeven schepenen, de laatste ieder jaar opnieuw door de boeren zelve te kiezen. Dan volgen boetebepalingen voor verschillende misdrijven. Het gerechtelijk duel werd verboden, het erfrecht der bewoners volledig erkend, zonder dat zij iets van de erfenis aan den vorst behoefden af te staan; bij verkoop eener hoeve moest den vorst twee pond door den kooper, twee pond door den verkooper worden betaald; de dijken moesten op kosten der bewoners „mergen mergen gelycke" worden gemaakt en onderhouden; zoo ook weteringen en sluizen. Wat de kerk aangaat, de eerste maal mocht de eerste kolonist haar door een geschikt geestelijke bezetten; later zou dit recht den landsheer toekomen. Die eerste kolonist — zekere Jan Verbertenzoon, naar dezen naam te oordeelen een Hollander — verkreeg voor zijn deel onmiddellijk acht hoeven, vrij van pacht, tijns en tiende, te kiezen uit het geheele broek. Nog bepaalde de overeenkomst, dat ieder nieuw getimmerd huis jaarlijks een hoen zou opbrengen; dat de bewoners de nabijgelegen onverdeelde gemeene gronden op de Veluwe, veen en heide, zouden mogen gebruiken om er turf te graven, plaggen te steken, heide te maaien, beesten te weiden; dat onvrijen, die er zich vestigden, onvrij zouden blijven; dat de bewoners den landsheer met de wapenen zouden dienen; eindelijk dat zij van alle verdere lasten bevrijd zouden zijn.

Door dergelijke rechten en bepalingen kwamen de kolonisten in eene betere positie dan de landlieden in de oudere streken des lands en werd de kolonisatie aangemoedigd.

Over het geheel was de regeering van Reinald II zeer rustig. Behalve met Brabant en Munster voerde hij behalve in eenige kleine veeten alleen als bondgenoot van Eduard III in Vlaanderen en Luik krijg. Op het Sticht verkreeg hij een aanzienlijken invloed ten gevolge van het slechte bestuur van bisschop Jan van Diest, die hem in 1336 Salland, Twente en Vollenhove moest verpanden [1]). Tien jaar lang bleef Gelre in het bezit van die streken. Zijn rechten op Friesland kon hij evenwel niet voldoende handhaven, ofschoon hij de in Salland plunderende Stellingwervers herhaaldelijk bloedig strafte. De grootste schaduw wordt over zijn bestuur geworpen door zijn onmin met zijn vader aan het begin, met zijne vrouw Alianora aan het einde daarvan.

---

[1]) Vgl. boven, blz. 162.

In de oude geldersche kronieken wordt de laatste twist op dramatische wijze verhaald. Alianora, door haren man wegens melaatschheid gemeden, zou eenmaal alleen in een zijden hemd gehuld met hare beide zoontjes aan de hand verschenen zijn bij een gastmaal op den burcht te Nijmegen, waar de Hertog met zijne vrienden aanzat: zij kwam, zegt het verhaal, om te toonen, dat de beschuldiging onrechtvaardig was, en wierp daartoe ook de luttele kleeding, die zij nog aanhad, grootendeels af. Met plechtigen ernst wees zij er op, hoe Gelre eenmaal zou wenschen meer kinderen uit het hertogelijke bloed bezeten te hebben dan deze beiden. „En", voegt de kroniekschrijver er bij [1]), „helaas, zoo is het geschied en in later dagen vervuld! Want van de geboorte van den jongen Eduard in 1336 tot die van Adolf, Arnold's zoon, in 1439, verliepen 103 jaren, waarin Gelre's Hertogen geen landskinderen zijn geweest".

De latere schrijvers beschouwden den vroegen dood des Hertogs als een straf voor het jegens zijne vrouw gepleegde onrecht. De „zwarte" Reinald toch is in 1343 plotseling gestorven, twee onmondige zonen, Reinald en Eduard, achterlatende. Bij zijn dood was de financieele toestand van het hertogdom niet schitterend ten gevolge van den grooten voet, waarop de eerste Hertog, hierin zijn vader gelijk, geleefd had, en van zijne ter wille van Eduard III gevoerde oorlogen.

Veroorzaakte deze ongunstige financieele toestand den gelderschen staat reeds moeilijkheden, veel erger was het, dat de opvolging niet vast stond. De beide zonen waren namelijk uit het tweede huwelijk gesproten, maar er waren nog drie dochters uit het eerste, die, volgens de huwelijksvoorwaarden harer moeder en het onder Reinald I door koning Adolf bepaalde omtrent de opvolging in de vrouwelijke linie, tot het Hertogdom gerechtigd schenen. Van deze drie dochters waren er twee gehuwd: de oudste, Mechteld, met den Heer van Millen en de jongste, Maria, met den Markgraaf [2]) van Gulik; de derde was abdis van het klooster 's Gravendaal en kwam dus niet in aanmerking. Alleen de Markgraaf van Gulik echter schijnt een oogenblik aanspraak op de opvolging gemaakt te hebben maar de aanwezigheid van mannelijke erfgenamen en de bepalingen bij het huwelijk met Alianora, misschien ook zijn verbond met den engel-

---

[1]) Berchem, ed. Sloet, pag. 100.

[2]) Deze titel was in 1336 door den vroegeren Graaf verkregen.

schen Koning, Alianora's broeder, beletten hem voorloopig de vermeende rechten zijner vrouw te doen gelden.

De jonge Reinald III volgde zoo zijn vader op, vooral gesteund door de krachtige houding der „ghemeynne" geldersche steden, die den 1sten December 1343 zich onderling verbonden om alleen hem te erkennen, „want voel partyen, groet ende sterke, nu in den lande sijn". Weldra nam de voogdes Alianora het bewind voor haren zoon in handen en voerde het in overleg met de hooge edelen en de steden des lands, die wij in verschillende stukken naast haar [1]) zien optreden. Als „overste berechter" van het hertogdom wordt bovendien in dezen tijd naast haar een bloedverwant der hertogelijke familie, Dirk van Valkenburg, genoemd. Deze aanzienlijke limburgsche edelman, tevens door erfenis Heer van Voorne en burggraaf van Zeeland, schijnt in den aanvang Alianora de voogdij betwist te hebben en daardoor mede oorzaak te zijn geweest van de partijschappen, waarvan bij den dood van Reinald II sprake is [2]). Willem IV van Holland verzoende Dirk en Alianora weldra met elkander. Beiden zagen af van de voogdij en de jeugdige vorst nam, naar het schijnt, reeds zelf het bewind in handen, schoon hij pas 12 jaren oud was; waarschijnlijk regeerde hij onder toezicht van den hollandschen Graaf, zeker met hulp van zijnen Raad, onder wie toen vooral heer Jan van Groesbeek als rentmeester op den voorgrond trad.

Weldra gaf de jeugd van den vorst tot nieuwe bezwaren aanleiding, misschien nog meer de dood des Graven van Holland tegen de Friezen in September 1345. Reinald werd namelijk door zijn oom, koning Eduard III van Engeland, die in 1346 in het Noorden van Frankrijk oorlog voerde en den franschen Koning bij Crécy had verslagen, naar Calais ontboden. Hij verscheen daar, vergezeld van een aantal zijner edelen, doch het bleek weldra, dat de engelsche vorst zijn jongen neef niet wilde laten gaan, voordat deze zich, evenals eenmaal zijn vader, nauw aan Engeland had verbonden. Het bestuur over Gelre werd onder engelschen invloed intusschen aan Eduard's bondgenoot, markgraaf Willem van Gulik, opgedragen.

De vraag was vooral, of de jonge Hertog zich door een huwelijk met Maria van Brabant aan de fransche zijde, dan wel door een met

---

[1]) Dit, en niet meer, volgt uit de stukken door Nijhoff II, X vlg. aangehaald.
[2]) Van Mieris II, 689.

eene guliksche vorstin aan de engelsche zou plaatsen. Intusschen bleef hij afwezig en was het landsbestuur in Gelre wankelend.

Het hertogdom werd onmiddellijk het tooneel van hevige twisten en veeten. In Didam had zich heer Dirk van Meurs een aanhang gevormd, waarmede hij het omliggende land brandschatte. De Bronkhorsten, in het Zutphensche en te Batenburg gezeteld, lagen overhoop met de Hekerens uit de Berkelstreek. De partijschap tusschen deze beide familiën in de eerste plaats nam groote afmetingen aan, vooral daar de eigenlijke landsheer afwezig en zoo goed als gevangen was. Eerst toen Reinald heimelijk uit het engelsche kamp te Calais ontvluchtte en zich naar Brabant begaf om met Maria te huwen, wat in Juli 1347 geschiedde, was de weg voor zijn terugkeer gebaand en daarmede de kans op handhaving van zijn vorstelijk gezag vergroot. Hij verscheen weldra weder in zijn gebied.

Zijne regeering begon onder slechte voorteekenen. Zijne schulden — reeds Willem IV zegt bij bovengenoemde gelegenheid, dat „onse neve... in groeten scult” is — noodzaakten hem dadelijk bij zijne steden en rijke edelen hulp te zoeken. En dat bracht hem zeer in het ongeluk.

Weldra mengde de jonge Hertog zich in den twist tusschen Gijsbrecht van Bronkhorst en Frederik van Hekeren.

Hoe deze partijschappen met de moeilijkheden na den dood van Reinald II samenhangen, is bij gebrek aan oorkonden en kronieken ook hier uit dezen tijd duister, maar een feit is het, dat zij hetzelfde karakter vertoonen als de hoeksche en kabeljauwsche twisten in Holland, als die der Lichtenbergers en hunner vijanden in het Sticht, als die der Schieringers en Vetkoopers in Friesland, allen in denzelfden tijd. Analoge toestanden, het gevolg van feitelijke anarchie, deden overal analoge twisten ontstaan en het is een merkwaardig verschijnsel, dat men de verschillende partijen in de verschillende gewesten ziet samengaan: de Hoekschen met de Bronkhorsten en Vetkoopers; de Kabeljauwschen met de Hekerens, Schieringers en Lichtenbergers. Familiebetrekkingen, persoonlijke sympathieën der leiders, gelijkheid van belangen, brachten meestal deze samenwerking tot stand. Ook de groote oorlog tusschen Frankrijk en Engeland speelde een rol in deze dingen: de hoeksch-bronkhorstsche partij neigde tot de engelsche, de kabeljauwsch-hekerensche tot de fransche alliantie.

Zoo verbond zich de jonge Reinald thans met de hekerensche partij (1349), waartoe ook de Heeren van Arkel op de hollandsche, die van Voorst op de overijselsche, die van Valkenburg op de brabantsch-limburgsche, die van Kuilenburg op de utrechtsche grens behoorden. Daartegenover zochten de Bronkhorsten steun bij den Markgraaf van Gulik en bij graaf Engelbert van Mark; eindelijk ook ... bij den jongsten hertogszoon van Gelre, den vurigen Eduard.

Eduard van Gelre had krachtens het oude leenrecht geen aanspraak op de leengoederen zijns vaders, die op den oudsten zoon overgingen, maar wel op de erfgoederen der familie en eischte een deel daarvan als „apanage", naar het schijnt het land van Zutphen [1]). Daardoor zou dit belangrijke gebied feitelijk aan het hertogdom onttrokken zijn, wat te bedenkelijker was, omdat reeds de naburige Veluwe het weduwgoed was van hertogin Alianora, aan wie ook in de Opper-Betuwe vele goederen toebehoorden.

Eerst in het voorjaar van 1350 schijnt de strijd over deze aanspraken tusschen de broeders te zijn uitgebroken. De Hekerens steunden Reinald, de Bronkhorsten Eduard en zijne moeder, die zijne partij koos. Weldra begon de veete met vernieuwde woede, nu door het gansche hertogdom heen. Zij heeft met tusschenpoozen elf jaren lang aangehouden. Sommige steden verklaarden zich voor Reinald, andere voor Eduard. Herhaaldelijk schenen van beide zijden bezworen verdragen tot een definitieven vrede te zullen leiden, maar telkens weder braken de vijandelijkheden uit. Steden en dorpen werden verbrand, kasteelen belegerd en verwoest. Daarbij kwamen spoedig ook woelingen van socialen aard. De „zwarte dood" had ook in Gelre gewoed; misgewas en watervloeden hadden ook hier veel kwaad gesticht. Reinald eindelijk maakte gebruik van de omstreeks dien tijd overal woelige stemming onder de lagere standen der maatschappij, die ook in Gelre onder de tirannie des adels zuchtten. Het ruwe landvolk van de Veluwe werd in 1354 door hem geheel vrij verklaard en wierp zich met woede op de naburige kasteelen van den adel en op de omliggende bloeiende en door den rijkdom harer bewoners begeerlijke steden. Algemeene verwarring heerschte toen in deze streken. De vrijgelaten veluwsche lijfeigenen koelden hunnen eeuwen lang opgekropten haat aan de eigendommen van den adel langs den zoom der Veluwe en roofden

---

[1]) Nijhoff II, blz. 2.

en plunderden naar hartelust, totdat de Heer van Bronkhorst zich in den zomer op hen wierp en hen bij Loenen, aan den voet van den naar hen zoo genoemden „Vrijenberg", na dapperen weêrstand overwon.

De twist bleef niet tot Gelre beperkt. Ook de naburige vorsten mengden zich herhaaldelijk in den krijg: de Markgraaf van Gulik, de Graven van Meurs en van Mark hielden de zijde van Eduard, die ook door bisschop Jan van Arkel werd gesteund en zich in 1357 zelfs dank zij de bemiddeling van den pas tot Hertog verheven Guliker door keizer Karel IV als Hertog van Gelre erkend zag. Daarentegen kon Reinald rekenen op de hulp van den Graaf van Kleef en diens bondgenoot, den Bisschop van Munster, eindelijk op den steun van Willem van Beieren-Holland.

In den regel was de oorlogskans Eduard gunstig. In 1353 moest Reinald zijn broeder zelfs voor zeven jaren als „overste meister ende berichter" of „momber" van het hertogdom erkennen, dat is, hem de landvoogdij toestaan en zich zelven tevreden stellen met een jaargeld. Wèl herriep hij deze toezegging nog geen jaar later maar bij den nieuwen oorlog bleef hij in het nadeel en moest zich ten slotte vergenoegen met de Veluwe, door den dood van Alianora weder aan het hertogdom vervallen. Telkens hooren wij van een uit beide partijen samengestelden „landraad", die den Hertog ter zijde zou staan bij het bestuur.

De steden, wier handel onder deze twisten zeer leed, trachtten door hare tusschenkomst een einde aan den krijg te maken: tweemaal, in 1355 en 1358, geschiedde dit en ten laatste werd er zelfs een scheidsgericht ingesteld, waarin acht schepenen uit de vier hoofdsteden en twee edelen zitting zouden hebben. Dit scheidsgericht stelde een nieuwen landraad van edelen uit beide partijen samen, die Eduard bij de landvoogdij, het „momberschap", en Reinald bij het bewind over de Veluwe ter zijde zou staan. Een groote landvrede, in 1359 gesloten tusschen de beide broeders en den Graaf van Kleef, zou de rust in deze geheele streek volkomen herstellen overeenkomstig de begeerte van den altijd voor zulke vredesverdragen werkenden keizer Karel IV. Aan het hoofd van dien landvredebond werd heer Jan van Schonevorst geplaatst met eene kleine macht tot zijne beschikking. Maar ook dit plan mislukte en reeds in het volgende jaar lagen de partijen weder overhoop.

In 1360 namelijk liep de termijn der landvoogdij van Eduard ten

einde: hij moest zijn broeder in het bewind herstellen en zich in de hem toegekende heerlijkheid Montfort terugtrekken. Dit schijnt inderdaad geschied te zijn, maar spoedig verhieven Eduard's vrienden te Tiel en Nijmegen weder de vaan van den opstand. Zijne oude bondgenooten onder den adel sloten zich bij deze stedelingen aan en den 25sten Mei 1361 werd onder de muren van Tiel een slag geleverd, die den langen krijg eindelijk besliste. Reinald werd met vele hoofden zijner partij door den strijdbaren Eduard gevangen genomen, terwijl een aantal zijner voornaamste edelen op het slagveld bleef liggen. De Hertog deed afstand van het bewind, vergezelde zelf zijn broeder op diens huldigingstocht door het hertogdom, ontsloeg zijne onderdanen van de hem gedane eeden en werd vervolgens eerst te Rozendaal, daarna op het afgelegen kasteel Nijenbeek bij Zutphen opgesloten. Zijne trouwste aanhangers werden met geweld bedwongen. Zoo was Eduard Hertog van Gelre.

Dien titel heeft Eduard tien jaren lang met eere gevoerd, gevreesd door zijne naburen, geëerbiedigd door zijne onderdanen. Hij hielp den Bisschop van Utrecht in het bedwingen van den roofzuchtigen Heer van Voorst. Met het nog altijd machtige Holland voerde hij een krijg, die eindigde met eene huwelijksovereenkomst tusschen hem en de jonge Katharina, dochter van hertog Albrecht. Met Kleef sloot hij na lange twisten — de kleefsche Graaf was een groot vriend van zijn broeder Reinald geweest — eindelijk een verdrag. Met Brabant twistte hij sedert 1366 over de erfenis van het uitgestorven huis van Valkenburg.

Ofschoon er dus buitenslands nog al wat te strijden viel en ook zijne eigene grenslanden meermalen te lijden hadden van plundering en brandschatting, heerschte er onder zijn krachtig bestuur binnenslands in Gelre eene sinds jaren ongekende rust, waarvan de steden gebruik maakten om hare welvaart te vermeerderen. Hare rechten, vooral die der vier hoofdsteden, waren in den burgerkrijg aanzienlijk uitgebreid en als geldschieters van den altijd oorlogvoerenden en prachtlievenden Eduard wisten zij zich steeds meer onmisbaar voor hem te maken. Vooral de munt werd onder hare contrôle gesteld [1]) en dat was in die dagen van knoeierijen op dat gebied voor haren handel eene zaak van het grootste gewicht. Het muntwezen werd overeen-

---

[1]) Nijhoff II, No. 176 en 178.

komstig de belangen der kooplieden geregeld, de waarde der muntstukken en hun inhoud aan zilver vastgesteld.

Plotseling maakte zijn dood aan dien hier sinds jaren ongekenden vredestoestand een bitter einde. De Hertog van Gulik had een in 1369 door Karel IV en hertog Wenzel van Brabant gesloten landvrede voor de landen tusschen Rijn en Maas geschonden, daar hij de plundering van brabantsche kooplieden door de toenmaals in zijn gebied rondzwervende benden uit de engelsch-fransche oorlogen niet strafte, ja deze roovers zelfs beschermde. De Hertog van Brabant rukte nu in het Guliksche en leverde er den 22sten Augustus 1371 den Hertog van Gulik slag bij Baesweiler. Wel werden de Gulikers teruggedreven maar plotseling weerklonk op het slagveld de wapenroep „Gelre! Gelre". Het was hertog Eduard, die, juist in 's Gravenhage zijn bruiloft met Katharina van Holland vierende, op het gerucht van den brabantschen inval zijne jonge bruid had verlaten om zijn gulikschen bondgenoot ter hulp te snellen. Als een wervelwind stortte hij zich op de verraste Brabanders, verloste zijn bloedverwant en een aantal andere reeds gevangen genomen guliksche aanvoerders, nam daarentegen hertog Wenzel zelven met een groot getal van diens ridders gevangen en joeg de Brabanders op hunne beurt uiteen. Maar toen hij, na de schitterende overwinning, een oogenblik uitblies van de doorgestane vermoeienis, trof hem plotseling de pijl van een Gelderschman, dien hij persoonlijk beleedigd had. Hij stierf drie dagen later aan de bekomen wonde, nauwelijks 35 jaar oud.

Thans werd Reinald uit de gevangenis voor den dag gehaald. Hij werd alom gehuldigd door beide partijen en bevestigde overal de rechten der steden. Doch slechts drie maanden heeft hij geregeerd: in de gevangenis was zijne gezondheid zoodanig ondermijnd [1]), dat hij reeds in December overleed. Met hem daalde in het klooster 's Gravendaal, de oude begraafplaats der geldersche vorsten, waar ook zijn broeder bijgezet was, schild en helm van het geslacht ten grave: hij was de laatste mannelijke telg uit zijn roemrijken stam.

Deze sterfgevallen wierpen Gelre weder terug in den maalstroom

---

[1]) Men kent het verhaal van zijne gevangenschap op Nijenbeek, waar zijn broeder hem zeer weinig bewaakt zou hebben, daar de deuren te smal waren om een man van zijne dikte gelegenheid te geven er doorheen te vluchten.

der binnenlandsche twisten, waaraan Eduard's krachtig bestuur een einde scheen te zullen maken.

Twee vrouwen toch hadden krachtens koning Adolf's oorkonde recht op de opvolging: de beide gehuwde zusters der vijandige broeders, Machteld en Maria. Machteld, weduwe van den Heer van Millen, was het thans ook van den Graaf van Kleef, den vriend der Hekerens; Maria was nog de vrouw van hertog Willem van Gulik, den ouden beschermer der Bronkhorsten. Zoo hadden de nauwelijks verzoende partijen reden om zich ieder bij een der beide vorstinnen aan te sluiten. Machteld beriep zich op haar recht als oudste dochter; Maria, hoewel de jongste, op het recht van haren zoon, den zevenjarigen Willem van Gulik, die nu immers de eenige overgebleven mannelijke bloedverwant van het oude geslacht van Gelre kon heeten.

Om dit laatste bezwaar tegen Machteld uit den weg te ruimen, deden de Hekerens haar weder in het huwelijk treden, en wel met den rijken en machtigen hollandschen edelman Jan van Blois, Heer van Schoonhoven en Gouda, tevens Graaf van Blois en Avesnes en bezitter van andere rijke goederen in Holland, Zeeland, Henegouwen en Frankrijk. De Hoekschen in Holland verbonden zich weder nauw met de Bronkhorsten; de Kabeljauwschen aldaar met de Hekerens.

En zoo begon de binnenlandsche krijg opnieuw. De tafereelen, die van 1316 tot 1318 en van 1343 tot 1361 in Gelre alom te zien zijn, hernieuwen zich van 1372 tot 1379. Het Overkwartier, dat over het algemeen weinig deel had aan al deze veeten, nader bij Gulik gelegen, hield zich dientengevolge grootendeels aan den Guliker; zoo ook het vooral door Bronkhorsten beheerschte Zutphensche en de Over-Betuwe. De Neder-Betuwe en de Veluwe daarentegen waren grootendeels hekerensgezind, terwijl ook de kleefsche gravenfamilie met hare verwanten in Mark en Berg Machteld genegen was en de Bisschop van Utrecht, toen Arnold van Hoorn, haar te hulp kwam.

Het was eene machtige coalitie, die den Graaf en de Gravin van Blois het hertogdom Gelre wilde verschaffen, al had dan „messire Jehan de Blois" tegelijk „femme et guerre" gehuwd zooals de goede Froissard kernachtig zegt. Eenige dagen na hun huwelijk lieten de echtgenooten zich (Februari 1372) te Arnhem huldigen. Het Overkwartier evenwel bood hun krachtigen weerstand en ook Tiel en Nijmegen verklaarden zich onmiddellijk voor den jongen hertog Willem,

waarom zij, evenals Harderwijk, door den Guliker met belangrijke voorrechten voor haren handel werden begiftigd.

Het was de vraag, wat de Keizer zou doen. De oude hertog Willem van Gulik hield nog altijd diens broeder, hertog Wenzel van Brabant, gevangen en weigerde standvastig dezen, die door Karel IV nog wel met het handhaven van den landvrede belast was, los te laten [1]). Toen eindelijk de Keizer in Juni 1372 met een aanzienlijk gevolg en een flinke legerbende te Aken verscheen en zich gereed maakte den Guliker met geweld tot rede te brengen, begreep deze, dat het beter was toe te geven, liet zijn gevangene los en wierp zich aan de voeten des Keizers. Karel beleende nu den jongen Willem met Gelre en Zutphen, waarover de oude Hertog tijdens de minderjarigheid van zijn zoon het bewind zou voeren; tevens werd een huwelijk bepaald tusschen den jeugdigen vorst en de voormalige bruid van Eduard, de dochter van Albrecht van Holland.

Zoo kwam het geslacht van Gulik in Gelre aan de regeering.

Evenwel, het land moest gedeeltelijk nog veroverd worden. Wel verliet Jan van Blois spoedig lafhartig zijne gemalin en begaf zich naar Holland terug, maar Machteld en hare bondgenooten gaven den strijd niet zoo gereedelijk op. Om Tiel werd hevig gevochten; verscheidene plaatsen waren nu eens in de handen der Bronkhorsten, dan weder in die der Hekerens. Weldra bepaalde zich de veete voornamelijk tot de Veluwe en de Betuwe, vooral toen in November 1372 de streken op den rechteroever van den IJsel — dus in de eerste plaats het Zutphensche — onzijdig waren verklaard. Vooral de steden aldaar schijnen op deze overeenkomst grooten invloed geoefend te hebben, natuurlijk weder ter wille van haar handelsverkeer. Op de Veluwe was de Heer van Putten [2]) langen tijd een machtig bondgenoot der Gulikers, totdat de Bisschop van Utrecht een einde aan zijne rooverijen maakte.

Hoe zonderling de partijen binnen- en buitenslands door elkander heenliepen, blijkt uit het feit, dat Jan van Blois en Adolf van Kleef, hoofden der Hekerens, in 1374 hertog Albrecht, den schoonvader van den jongen Willem, in den oorlog tegen den Bisschop van Utrecht bijstonden — tegen den Bisschop, den krachtigsten steun der hekerensche partij, die voor de rechten van Blois zelven streed. Het is

---

[1]) Zie boven, blz. 35. [2]) Zie boven, blz. 172.

waar, dat er in dit jaar of het vorige een zoen getroffen was tusschen Blois en Gulik, waarbij, naar het schijnt [1]), weinig meer dan het Overkwartier dadelijk onder guliksch bestuur was gesteld en het overige tot de meerderjarigheid van den jongen Willem aan Machteld was afgestaan. Een zoen tusschen de Hekerens en de Bronkhorsten in 1376, een landvrede voor Betuwe en Veluwe in het volgende jaar schenen een einde te zullen maken aan den krijg maar het blijkt toch, dat Arnhem zich onder Gulik bleef stellen en dat nog menige vijandelijkheid in de omgeving dier stad werd gepleegd.

In 1377 werd hertog Willem meerderjarig, liet zich plechtig door den juist te Gulik vertoevenden Keizer met Gelre en Zutphen beleenen en zag zich dan ook door Arnhem, Nijmegen en het Overkwartier gehuldigd. De vele aan Reinald III afgedwongen stedelijke privilegiën erkende hij niet. Elders echter verzette men zich tegen hem en vooral in de Betuwe en de Veluwe moest de jonge vorst verscheidene sloten van hekerensche edelen belegeren. Zijn vader begeleidde hem op dien tocht en, toen bij Gennep de Heer van Voorst, mèt Reinald van Brederode en Gennep het hoofd der Hekerens, geheel was geslagen, onderwierpen zich hunne partijgenooten de een na den ander. Machteld en Jan van Blois deden bij verdrag van den 24sten Maart 1379 eindelijk voor een aanzienlijk jaargeld afstand van alle aanspraken op Gelre en Zutphen. In het najaar huwde de zestienjarige Willem met de voor hem bestemde hollandsche bruid.

De ridderlijke figuur van Gelre's eersten Hertog uit het guliksche geslacht levert een der aantrekkelijkste beelden uit het niet alleen in Frankrijk maar ook hier een oogenblik herlevende ridderwezen dier dagen. Tournooien en andere wapenspelen waren zijn hartstocht; krijgsroem was zijn ideaal. Froissard noemt ook hem herhaaldelijk als een voorbeeld der toenmalige ridderschap en vermeldt met ophef zijne daden. De strijd tegen de Litthauers in de landen der Duitsche Orde lokte hem op een kruistocht naar het verre Pruisen, gelijk eenmaal den ridderlijken Willem IV van Holland. In den grooten krijg tusschen Engeland en Frankrijk nam hij als bondgenoot van den engelschen Koning deel, daarmede de traditiën van zijn geslacht volgend.

De vijandschap met Brabant, nog altijd smeulende wegens beider-

---

[1]) Over het onzekere in die zaak zie Nijhoff II, XXV vlg.

zijdsche aanspraken op Grave, Millen en andere plaatsen, werd door de houding van den gulikschen vorst in dezen krijg nog aangewakkerd: Brabant was toen immers nauw met Frankrijk en Bourgondië verbonden. Honderd jaren na den grooten krijg om Limburg stonden Brabant en Gelre zoo weder in hevige verbittering tegenover elkander. Om Grave werd bloedig gestreden, vooral in Juli 1388, toen de Brabanders bij Ravestein eene groote nederlaag leden. Weldra plunderden de geldersche benden tot diep in Brabant en eerst de groote krijgstocht van het fransche leger bracht den jeugdigen Hertog ten slotte tot een vergelijk [1]). Millen, Gangelt en Vucht bleven aan Brabant, evenals Grave. Maar Willem had geheel alleen het machtige fransche koninkrijk durven trotseeren en dit maakte zijn naam beroemd in gansch Europa.

Een maand later was de onrustige vorst reeds weder op weg naar Pruisen, het bewind over zijn land aan heer Hendrik van Steenbergen overlatend als zijn stadhouder. Schitterend was het gevolg, waarmede hij naar het verre Oosten trok. Hij bestreed de ongeloovige Litthauers met succès en bemachtigde een aantal hunner burchten; daarna ging hij langs de Oostzeekust terug, maar werd bij Stolpe in Pommeren door een edelman uit die streek overvallen en gevangen genomen. Zijn overwinnaar voerde hem naar het slot Falkenburg. Wel werd Willem hier na een half jaar door den Grootmeester der Duitsche Orde verlost maar hij wilde om zijne riddereer te redden door den Pommerschen edelman, die hem had gevangen genomen, in optima forma losgelaten worden. De kroniekschrijver [2]) vertelt ons het komische tooneel, hoe de Pommeraan, uit vrees voor de woede der zijnen in een boom geklommen, van de eene zijde van een stroompje den met zijne bevrijders aan de andere zijde staanden Hertog luidkeels vrij verklaarde. Over Boheme keerde de avontuurlijke jonge vorst naar huis terug.

Hij bleef er niet lang. In het voorjaar van 1390 vinden wij hem in Engeland, waar koning Richard II hem in de Orde van den Kousenband opnam [3]), en in den zomer onmiddellijk daarna weder op de fransche vloot, die de barbarijsche kust, met name Algiers, aan de roof-

---

1) Zie boven, blz. 45.

2) Berchem, p. 121.

3) Sloet in Fruin's Bijdr. 3de Reeks I, 322.

zuchtige Mooren zou ontrukken maar na korten tijd onverrichter zake terugkeerde. In den winter van 1392 op 1393 was hij weder in Pruisen.

De dood van zijn vader in 1393 maakte hem ook Hertog van Gulik. De verkrijging van dit hertogdom wikkelde den rumoerigen vorst in nieuwe moeilijkheden met zijne naburen, met Keulen, met Berg, met Kleef en Mark. Een vierde tocht tegen de Pruisen; een krijgsonderneming in het Luxemburgsche; een nieuwe oorlog met Brabant, waardoor eindelijk Grave (1399) aan Gelre kwam; een vijfde kruistocht tegen de vijanden der Duitsche Orde — al dat oorlogsgedruisch vult zijne geschiedenis tot zijn dood in 1402, juist toen hij op het punt stond om zich in allerlei avonturen tegelijk te werpen door deel te nemen aan den arkelschen krijg tegen hertog Albrecht in Holland; aan de twisten in Friesland, waar de edelman Keno ten Broeke hem het land tusschen Eems en Jahde had opgedragen en zoo de schenking van koning Rudolf eindelijk een feit scheen te zullen worden; aan den engelsch-franschen oorlog, nu als bezoldigd bondgenoot des franschen konings tegenover den usurpator van den engelschen troon, Hendrik van Lancaster, die den erfgenaam der ridderlijke Plantagenets van zijne macht had beroofd. Tot dit laatste was hertog Willem waarschijnlijk ook gekomen, niet alleen door de fransche subsidiën doch ook door zijne vijandschap tegen Bourgondië, dat immers met Brabant — den ouden vijand van Gelre — nauw verbonden was. De Hertog van Orleans, de doodvijand van Jan van Bourgondië, was daarom zijn vriend. Hertog Albrecht's zoon Willem, de latere Willem VI van Holland, daarentegen zag in den gelderschen vorst, die wel Albrecht's schoonzoon was, maar wiens zuster met den doodvijand van Willem van Holland, heer Jan van Arkel, gehuwd was, ook om die reden een geducht tegenstander.

Alles wijst er op, dat Willem van Gelre den bourgondischen invloed in de Nederlanden met fransche hulp, die hem gaarne werd geboden, nadrukkelijk zou weerstreefd hebben, wanneer hij had geleefd, waarschijnlijk met dezelfde onstuimigheid als eene eeuw later zijn naneef Karel van Gelre dit heeft gedaan.

Den roem van zijn hertogdom heeft hij grootelijks vermeerderd maar de zware onkosten, die in weerwil van de groote geldsommen [1])

---

[1]) Leroux, Nouv. Rech., p. 112 suiv. Sedert 1401 kreeg hij niet minder dan 50000 gouden schilden jaarlijks.

van Frankrijk ontvangen, zijne rusteloosheid en zijne voortdurende oorlogen medesleepten, hebben zijn land uitgeput. Toch hebben die voortdurende krijgsondernemingen voor Gelre misschien een groot voordeel opgeleverd: de door den langjarigen binnenlandschen krijg aan een rustig leven ontwende geldersche adel kon zich daardoor aan den oorlog blijven wijden zonder den binnenlandschen vrede in gevaar te brengen. Hoe het zij, dit vooral is het belang zijner regeering voor het geldersche volk geweest: dat hij voorgoed een einde heeft gemaakt aan de veeten, die in de 14de eeuw zoo herhaaldelijk het land hadden geteisterd. Hij heeft de beide partijen verzoend en haar in gemeenschappelijke buitenlandsche ondernemingen de oude onderlinge twisten doen vergeten. De namen der partijen zelfs waren verdwenen.

Zijn eenige broeder, Reinald IV, volgde hem zonder bezwaar op den dubbelen troon van Gulik en Gelre-Zutphen. Ook hij hernieuwde de privilegiën zijner steden en landen maar met uitzondering weder van de den zwakken Reinald III afgedwongen voorrechten.

De regeering van Reinald IV was niet zoo onrustig als die zijns avontuurlijken broeders maar toch ook rijk aan bloedige twisten. Al stak de nieuwe Hertog zich niet moedwillig in allerlei moeilijkheden, hij kon deze toch niet geheel en al ontgaan. Het verbond, dat zijn voorganger met Frankrijk had gesloten, hield hij gestand, niet het minst wegens de subsidiën, die het aan Gelre verschafte [1]). Met Kleef, dat sedert eene eeuw steeds het oog op het bezit van de Lymers en Zevenaar gevestigd hield en deze streken meermalen in pand had bezeten, ontstonden spoedig hevige twisten, tengevolge waarvan de Lymers in 1405 aan graaf Adolf van Kleef, die ook sedert eenigen tijd het graafschap Mark door erfenis in bezit gekregen had, voor eene som gelds werd afgestaan.

Vooral aan de arkelsche twisten kon Reinald zich niet onttrekken [2]). Reeds voordat in 1407 de openlijke krijg tegen Holland uitbrak, namen geldersche edelen aan de zijde der Arkels aan den oorlog in Holland deel en steunde de geldersche Hertog zijnen zwager en diens zoon heimelijk tegen hertog Willem VI van Holland.

Vooral het bezit van het sterke Gorkum op de grens van zijn her-

[1]) Leroux, Nouv. Recherches, p. 116.

[2]) Zie boven, blz. 107 vlg.

togdom gunde Reinald zijnen buurman niet en toen deze zich daar en elders in het arkelsche land liet huldigen, verklaarde Reinald hem in den zomer na overleg met zijne ridderschap en steden den oorlog. De wederzijdsche grenslanden, vooral het arkelsche gebied, moesten het in dezen krijg ontgelden en ten slotte zag Jan van Arkel (1409) geen ander redmiddel dan de stad Gorkum, die door zijn zoon Willem bij verrassing aan den Hollander ontnomen was, over te geven aan hertog Reinald, die daar en in het overige gebied van Arkel op zijne beurt als heer gehuldigd werd. Jan van Arkel en zijn zoon kregen daarvoor aanzienlijke goederen in de Over-Betuwe. De Hertog bewerkte ook een huwelijk tusschen den invloedrijken hollandschen edelman Jan van Egmond en de schoone Maria van Arkel, waardoor hij het egmondsche geslacht aan zich en zijne belangen verbond — eene verbintenis, die bij de voortdurende kinderloosheid van Reinald's huwelijk met de fransche Maria van Harcourt en den echteloozen staat van Willem van Arkel, den naasten erfgenaam van het geldersch-guliksche gebied, den Egmonders eene schoone toekomst opende.

Intusschen brak de hollandsche krijg nu met vernieuwde woede los, vooral toen de Graaf van Kleef zich met Holland verbond en eerst slechts de steden Utrecht en Amersfoort, weldra het geheele Nedersticht in den krijg werd gemoeid. Eerst in 1412 werd de vrede gesloten, waarbij Reinald Gorkum en het land van Arkel voor eene aanzienlijke geldsom aan hertog Willem van Holland inruimde. Zoo verloor Gelre aan deze zijde alle kans op uitbreiding van zijn gebied. Het was eene schamele vergoeding, dat in het volgende jaar bij overeenkomst met Brabant de heerlijkheid Batenburg aan Gelre kwam.

Bij den dood van Willem van Holland ontstonden in dat graafschap de boven beschreven twisten [1]). Ook hierin nam Reinald, door de arkelsche twisten reeds in de hollandsche zaken gemoeid, een werkzaam aandeel maar de dood van Willem van Arkel in 1417 binnen Gorkum trof ook den gelderschen vorst en zijn geslacht op gevoelige wijze: de naaste erfgenaam zijner landen was gevallen. Tegenover Jacoba en Jan van Brabant steunde hij sedert Jan van Beieren, met wien hij het Nedersticht beoorloogde, bepaaldelijk met het doel om een gedeelte van dat gebied — al was het alleen Amersfoort — bij het zijne te voegen. Ook dit mislukte en de Hertog sloot vrede met de Stichte-

---

[1]) Zie boven, blz. 113 vlg.

naren. Nog was het eindverdrag niet bezegeld, toen Reinald in Juni 1423 overleed. Ook met hem werd schild en helm, nu van het guliksche hertogenhuis, begraven: hij liet alleen onechte kinderen na.

Zou Gelre opnieuw een opvolgingsoorlog zien ontbranden? De naaste erfgenamen waren: Jan van Loon, Heer van Heinsberg, zoon eener dochter van den eersten hertog Willem van Gulik, dus achterneef van den overleden vorst; hertog Adolf van Berg, kleinzoon van den oudsten zoon van denzelfden Willem; Arnold van Egmond, zoon van Maria van Arkel, die de dochter was van Reinald's zuster. Daar de moeder van de beide laatste hertogen, Maria van Gelre, uit den ouden stam der Graven van Gelre gesproten was, kon Arnold beschouwd worden als hun afstammeling in den bloede, terwijl de beide anderen alleen hun recht ontleenden aan verwantschap met Gulik's hertogenstam. De bergsche pretendent kon rekenen op de hulp van den Hertog [1]) van Kleef en Mark; de Heinsberger op die van den zwakken Jan IV van Brabant; de Egmonder daarentegen op die van den machtigen hertog Jan van Beieren, toen bezitter van de erfenis van zijn geslacht in Holland en Zeeland en bondgenoot van den invloedrijken Hertog van Bourgondië.

Maar Gelre's ridderschap en steden hadden in dit geval voorzien.

Reeds tijdens de twisten der 14de eeuw hadden zij, voornamelijk de ridderschap en de vier hoofdsteden des lands, nu en dan invloed geoefend op de zaken van het hertogdom. Wel was die invloed door het krachtige bestuur van Eduard en Willem weder binnen zeer bescheiden grenzen beperkt en raadpleegde ook Reinald IV zijne ridderschap en hoofdsteden alleen in geval van muntverordening, van beden en dergelijke, maar de groote oorlogen van de beide guliksche vorsten hadden hen op financieel gebied steeds afhankelijker gemaakt van hunne onderdanen. Tal van domeinen waren verpand, verkocht of met zware sommen belast en bijna geen krijgstocht kon meer worden ondernomen, of de Hertog moest zijne onderdanen om eene bede verzoeken. De prachtlievendheid der drie laatste Hertogen, de verderfelijke twisten vóór het optreden van Eduard en Willem hadden het overige gedaan om de financiën van het hertogdom uit te putten. Zoo begonnen de onderdanen zich bewust te worden van de macht,

---

[1]) In 1417 door koning Sigismund tot die waardigheid verheven.

die zij konden uitoefenen... als zij wilden. En de onzekerheid der opvolging was hun eene aanleiding om dien wil te doen gelden.

In het begin van 1418, te midden van de krijgsgebeurtenissen in Holland en het Sticht, even na den dood van Willem van Arkel, dien men als 's Hertogs erfgenaam had leeren beschouwen en die door dezen ook als zoodanig was behandeld, vernemen wij dan ook van samenkomsten en overleggingen tusschen den hertogelijken Raad en ridderschap en steden van Gelre [1]). Die overleggingen leidden voorloopig, naar het schijnt, niet tot eene overeenkomst tusschen den Hertog en zijne onderdanen omtrent de opvolging. Plotseling zien wij den 3den Mei 1418 een groot verbond ontstaan [2]) tusschen ridderschap en steden van ieder der vier kwartieren van Gelre en Zutphen met het oog op het geval „of onse lieve genedige here hertoge van Gelre ende van Gulich ende greve van Sutphen aflivich wurde sonder echte levendige geboerte na(te)laten". Uit vrees voor „parthyen, voele unmijnnen mit twiste ende orloge... gelijck in voertyden dat wael tot meer tyden geschiet is", verbonden zij zich onderling, dat zij „ghenen here ontfangen noch hulden en willen noch en soelen" dan met toestemming van de meerderheid der ridders, van alle vier de hoofdsteden en van de meerderheid der kleine steden, verder tot handhaving der ondeelbaarheid van het gebied en tot bewaring der oude landrechten en stedelijke privilegiën.

Reinald was zeer verstoord over deze aanmatiging [3]) en verzette zich er tegen, maar de onderzaten bleven op hun stuk staan, te meer daar zij er op konden wijzen zich bij hun verdrag tevens tot strikte gehoorzaamheid aan den tegenwoordigen Hertog verbonden te hebben. De guliksche Raad en de Hertogin trachtten te bemiddelen maar na ruim anderhalf jaar van vruchtelooze pogingen om ridderschap en steden te doen toegeven, moest de reeds lang ziekelijke Hertog bij verdrag van den 25sten October 1419, door zijne gemalin en den Raad van Gulik bezegeld, het verbond erkennen en beloven geen stad, slot noch land te zullen vervreemden, tenzij de nood hem drong; of dit het geval was, zouden ridderschap en steden in overleg met den gulikschen Raad hebben te beslissen; ook als zij, ingeval van nood,

---

1) Zie de noten onder blz. CXLIX vlg. van Nijhoff, Dl. III.
2) Nijh. III, No. 374.
3) Ibid., No. 386.

weigerden, zou toch de Hertog daartoe over kunnen gaan [1]). Over de opvolging kon men het blijkbaar nog niet eens worden.

Zoo was bij de onzekerheid der opvolging al vast èn de ondeelbaarheid des lands èn de rust gewaarborgd voor het geval, dat zich thans, in 1423, voordeed. Eene groote overwinning bovendien was door de onderdanen behaald op het landsheerlijk gezag. Niet eenvoudig het recht der vorsten maar de wil der onderzaten in de eerste plaats zou beslissen, wie Hertog van Gelre zijn zou. Zoo hadden ridderschap en steden besloten.

Nog op één punt in dit verbond dient de aandacht te worden bepaald: de groote beteekenis der vier hoofdsteden. Meermalen reeds hadden zij een overwegenden invloed op de landszaken geoefend [2]). Zij hadden hare belangen luide doen klinken in de raadszalen en op de slagvelden tijdens de groote twisten. In die twisten is degene, die haren steun verkreeg, bijna daardoor alleen reeds meester van den toestand. Zij drijven tot vrede, de eerste voorwaarde van hare welvaart; zij breiden hare voorrechten zooveel mogelijk uit; zij steunen het gezag van den krachtigsten beschermer harer handelsbelangen; zij zijn de groote geldschieters van den altijd om geld vragenden landsheer; haar bloei neemt gestadig toe; hare wallen worden uitgelegd; hare markten en handelsinrichtingen vergroot. Ook in Gelre was de tijd nabij, waarin de burgerijen der groote steden den door de langdurige veeten verarmden en verzwakten adel zouden op zijde streven. Ware niet het geldersche platteland zoo uitgestrekt, het grondbezit van vele adellijke geslachten zoo groot, die adel zelf zoo talrijk, het getal der groote steden daarentegen zoo gering, haar invloed zoo verdeeld geweest, ook Gelre zou — als Holland — eene krachtige burgermaatschappij hebben zien ontstaan.

Intusschen scheen het, dat de opvolging van den dertienjarigen Arnold van Egmond in het land van Gelre zelf weinig bezwaar zou ontmoeten.

Onmiddellijk na den dood van hertog Reinald kwamen ridderschap en steden te Nijmegen bijeen en raadpleegden over de te nemen beslissing. De Hertog van Berg stond bekend als een krijgszuchtig heer,

---

[1]) Ibid., No. 388.

[2]) Zie boven, blz. 214 vlg.

nog meer de onrustige Jan van Heinsberg. Onder hen zou het land vermoedelijk op nieuw blootstaan aan geweldige oorlogen, zooals die, welke de laatste Hertogen hadden gevoerd. Bovendien had Reinald IV reeds in 1420 bepaald, dat de beide genoemde vorsten Gulik, waarop zij onbetwist aanspraak hadden, zouden deelen. Daardoor vooral werd de Hertog van Berg [1]), wien drievierde deel van Gulik was toegewezen, een machtig vorst, die zich de aanspraken zijner geldersche onderdanen niet zou laten welgevallen.

En hadden ridderschap en steden van Gelre niet juist in de laatste jaren van Reinald IV hunnen invloed op de landsregeering gevestigd? Zij meenden dezen invloed het best te kunnen behouden onder eene zwakke hertogelijke macht en verklaarden zich dan ook bijna eenstemmig voor den reeds te Grave op de beslissing wachtenden Arnold van Egmond, die ijlings naar Nijmegen kwam en tot Hertog van Gelre werd uitgeroepen. Hij gedroeg zich geheel naar de begeerte van ridderschap en steden. Gedurende zijne minderjarigheid werd zijn vader, Jan van Egmond, als „momber" van Gelre erkend; deze zou regeeren met een Raad van 16 edelen, vier uit ieder kwartier. Arnold beloofde geen huwelijk te zullen sluiten, geen veete te zullen aangaan, geen landen, sloten of renten te zullen verpanden of vervreemden, geene verandering in de munt te zullen brengen, geen bevelhebber voor het leven of voor langen tijd op zijne sloten te zullen aanstellen, zonder toestemming van ridderschap en steden. Alleen inboorlingen zouden ambten mogen bekleeden. Zijn Raad en bovendien twee leden van elk kwartier zouden bij het afleggen van rekening door de ambtenaren tegenwoordig moeten zijn. Het hertogelijke recht op den stroomvond zou vervallen, d. i. bij schipbreuk op de rivieren kwam het in de schepen voorhanden goed voortaan niet meer den landsheer doch alleen den eigenaar toe. Op zijn huldigingstocht door het hertogdom bevestigde hij bovendien alle rechten en privilegiën van stad en land.

Zoo was de hertogelijke macht in Gelre voortaan aan banden gelegd: de onderdanen hadden hier een einde gemaakt aan de absolute macht van den landsheer.

Maar Berg en Heinsberg lieten zich zoo niet afschepen. Het was geen geheim, dat verscheidene edelen in de Betuwe de bergsche partij hadden omhelsd; zij weigerden Arnold te erkennen. Voorloopig trachtte

---

[1]) Dit hertogdom bestond als zoodanig sedert 1380.

deze zich te dekken door een nauw verbond met den Hertog van Kleef, wiens weinig gegronde en ook weinig geachte aanspraken op Gelre door de belofte van een huwelijk tusschen Arnold en de jonge Katharina van Kleef werden afgekocht. Daardoor werd ook Philips van Bourgondië, wiens zuster met den Hertog van Kleef gehuwd was, nog gunstiger jegens den jongen vorst van Gelre gestemd. De afvallige edelen werden spoedig ten onder gebracht.

Vervolgens wendde Arnold zich tot den Koning om de beleening met Gelre en Zutphen te verkrijgen. Maar koning Sigismund, die in de goede verstandhouding tusschen Arnold en het bourgondische vorstenhuis een nieuw gevaar voor de rijkslanden in het Noordwesten zag, bevreesd als hij altijd was voor den snellen aanwas der bourgondische macht aldaar, weigerde hem de gevraagde beleening te geven en droeg de landen op aan hertog Adolf van Gulik en Berg (April 1425). Deze had den altijd in geldgebrek verkeerenden opperleenheer des Rijks door rijke geschenken gewonnen, terwijl Arnold met groote moeite sommen tot hetzelfde doel had bijeengebracht, die evenwel niet toereikend bleken.

De gevreesde burgerkrijg dreigde inderdaad weder te zullen ontbranden in het reeds zoo dikwijls geteisterde Gelre. Reeds verschenen de boden des Konings en van hertog Adolf met brieven aan de onderdanen, waarbij hun gelast werd den laatste te huldigen. Maar zij hielden zich trouw aan hertog Arnold, hun gekozen en reeds gehuldigden landsheer, en tegenover de sterke bourgondische macht waagde de Guliker zich nog niet aan een gewapenden inval.

Maar ook zonder dat verkeerde Gelre weldra in groote onrust ten gevolge van de hollandsche twisten en den stichtschen oorlog na den dood van Frederik van Blankenheim [1]). Met Philips van Bourgondië koos Arnold de zijde van den door den Paus benoemden bisschop Zweder tegen Rudolf van Diepholt, den Postulaat der utrechtsche geestelijkheid. Met Bourgondië verbond hij zich tegen Jacoba van Beieren.

En zoo nam ook Gelre spoedig weder voor de zooveelste maal deel aan de stichtsche en hollandsche woelingen. De Veluwe en de Betuwe werden herhaaldelijk van Overijsel en het Nedersticht uit geplunderd en gebrandschat, ja zelfs platgebrand. Tiel werd ernstig door Rudolf

[1]) Zie boven, blz. 199.

bedreigd, het land tot in den Bommelerwaard afgeloopen. Toen Philips van Bourgondië zich in 1428 uit den strijd terugtrok, bleef Arnold nog alleen tegen Rudolf in de wapenen maar moest in het volgende jaar ten slotte ook tot de erkenning van den Postulaat overgaan, die hem wederkeerig erkende. Dit bracht ook den gelderschen Hertog in den pauselijken ban, die over alle aanhangers van den Postulaat was geslingerd.

Bij den pauselijken kwam weldra nog de rijksban, die op aandrang van Adolf van Gulik en Berg in Juli 1431 door Sigismund over Arnold en zijne hem getrouwe onderdanen werd uitgesproken. Wel ontbrak den Keizer de macht om dezen ban te voltrekken, wel slaagde Arnold er in om den Heer van Buren, den machtigsten aanhanger van den Guliker, eindelijk te bedwingen — maar de ban bleef bestaan, in weerwil van alle pogingen om den Keizer door geschenken te winnen. En die ban benadeelde vooral de kooplieden der groote steden van het hertogdom, zoodra zij zich buiten de grenzen in het Rijk vertoonden: hunne goederen werden aangehouden, hunne schuldeischers buiten Gelre in het Rijk konden niet voor het gerecht gedaagd worden. Tevens had men de vijandelijkheden met Gulik en zijne bondgenooten, wat den kooplieden den handelsweg langs den Rijn sloot. Zelfs de Hertog van Kleef en Mark begon zich van Arnold af te wenden.

Vooral de steden hadden dus belang bij het herstel van den vrede en de orde, bij de erkenning van den Hertog door den Keizer. Zij kwamen dan ook reeds in 1430 bijeen om met den Hertog over den toestand te raadplegen en bewerkten, dat hij zijne verschillen met de machtige koopstad Keulen bijlegde en den Rijnlanders op zijne beurt het verkeer door Gelre bemoeilijkte. De vier hoofdsteden, door vele leden der ridderschap gesteund, trachtten bovendien van 's Hertogs voortdurende geldelijke verlegenheid gebruik te maken om hem nog meer onder den invloed zijner onderdanen te brengen. Zij wilden geene bede opbrengen — en de verarmde vorst had deze noodig — dan tegen tegemoetkoming aan hare bezwaren. En dan nog moest die bede onder toezicht der steden zelve worden geheven. Voortdurend werden groote dagvaarten gehouden. Het verbond van 1418 tusschen steden en ridderschap werd vernieuwd en steeds meer uitgebreid. Steeds hooger eischen werden den landsheer gesteld [1]).

---

[1]) Nijhoff IV, blz. XLVII vlg.

Eindelijk, in April 1436, formuleerden ridderschap en steden hunne eischen in een gemeenschappelijk geschrift, te Nijmegen opgesteld [1]). Die eischen waren: handhaving van leen-, land-, stad- en dijkrecht, onverkort; zorg van wege den Hertog voor veiligheid van het verkeer binnen de grenzen; geen verpanding of vervreemding van domein buiten toestemming van ridderschap en hoofdsteden; handhaving van de bepalingen omtrent de munt, bij de huldiging vastgesteld; handhaving van het verdrag met Kleef; de ambtlieden moeten niet alleen den Hertog maar ook aan de landzaten zweren volgens landrecht te zullen vonnissen; de Hertog moet minstens eenmaal 's jaars in ieder kwartier ter „klaring" zitten, d. i. in zaken van appèl rechtspreken.

De Hertog beklaagde zich bitter over deze handelwijze, die hij vooral aan de vier hoofdsteden weet [2]). Zij wilden hem, zeide hij, „dat nett aver onse hoift trecken". En niet ten onrechte klaagde hij zoo. De steden hadden niet het minste ontzag voor zijne waardigheid noch voor zijn persoon meer; zij schonden zijn eigendom zoowel als zijne landsheerlijke rechten. Te Nijmegen bezette men den hertogelijken burcht, weigerde krijgsdienst, beleedigde 's vorsten ambtenaren zelfs in zijne tegenwoordigheid, ontdook de tollen. Te Roermond steunde men de opstandelingen en hield 's Hertogen gevangenen voor zich. De Zutfenaars werden alleen door groote voordeelen overgehaald in het leger voor Buren te blijven. Die van Arnhem waren zelfs op eigen gezag van daar weggeloopen, hadden door heidebranden op de Veluwe 's Hertogen jacht bedorven enz. Alle steden samen hadden zijn tollen zoo goed als vernietigd door hem te dwingen de stroomen voor de Rijnlanders te sluiten. Zij ontdoken de tollen en de lasten ten platten lande. Zij schreven op brutalen toon en hielden op eigen gezag dagvaarten, waartoe zij ook ridderschap en kleine steden opriepen.

In het kort, er heerschte anarchie in Gelre en de Hertog was niet in staat deze te doen eindigen. Het was wel waar, dat ook hij veel had misdreven en de voorwaarden, bij zijne huldiging aangenomen, niet had vervuld.

Een paar jaar lang twistte men zoo met elkander. De Hertog schreef lange klaagbrieven, ridderschap en steden bleven het antwoord niet schuldig. In plaats van krachtige maatregelen te nemen riep Arnold

---

[1]) Ibid., No. 158.

[2]) Ibid., LIII.

telkens de tusschenkomst in van Philips van Bourgondië, van de Bisschoppen van Munster en Luik, van den Aartsbisschop van Keulen, van den Graaf van Meurs, van den Hertog van Kleef.

Maar al die jammerklachten hielpen weinig. De steden en ridders weigerden langer met den Hertog samen te werken, reeds in 1436, tot het bezorgen van de zaken des lands. Arnold's geldmiddelen geraakten steeds meer in de war. Hij verkocht gansche reeksen van domeingoederen, liet hoorigen vrij tegen aanzienlijke geldsommen, schonk tegen ruime vergoeding rechten aan de kleine steden, verpandde alles, wat er te verpanden viel — in weerwil van de protesten van ridderschap en steden. Zijne kostbare hofhouding wilde de prachtlievende vorst tot elken prijs behouden.

Eerst in 1441 was het water hem tot de lippen gerezen. Hij was wel genoodzaakt in de eischen van ridderschap en steden te treden en het verbond van 1436 te erkennen. Slechts enkele wijzigingen werden in die eischen gebracht. De macht van den Hertog was hierdoor voorgoed geknakt.

De steden hadden evenwel hoog spel gespeeld.

Reeds meermalen had de Hertog zich in den twist met zijne onderdanen gewend tot zijn machtigen bondgenoot, Philips van Bourgondië. Zou hij, tot het uiterste gedreven, zich op den duur niet in de armen van dien vorst werpen, die niets liever wilde dan zijn invloed in Gelre vestigen? Dat was wel te vreezen, als men lette op de levensgeschiedenis van hertog Philips! Welhaast trad de Bourgondiër met meer nadruk op.

Arnold had niet alleen de aanspraken van Adolf van Berg op Gelre maar zelfs die op Gulik betwist en menige strooptocht was reeds van beide zijden in elkanders gebied gedaan. In 1437 stierf Adolf, opgevolgd door zijn zoon Gerhard, die door koning Albrecht II wederom zoowel met Berg en Gulik als met Gelre en Zutphen werd beleend. Ook koning Frederik III weigerde Arnold van Egmond in Gelre en Zutphen te erkennen en wees diens aanzoeken standvastig af.

In 1443 nu begon de jonge Gerhard van Gulik zich eindelijk toe te rusten tot den krijg ter verovering van zijn geldersch erfdeel. Wel wierp zich Arnold, met veel moeite het noodige geld bijeenbrengende, zonder veel overleg op Gulik, daarbij gesteund door Kleef, maar de Gelderschen werden den 3den November 1444 bij Linnich dierlijk geslagen en hun Hertog moest spoorslags vluchten om zijn leven

te redden. Een tienjarige wapenstilstand maakte een einde aan den strijd.

De onkosten van dezen krijg hadden den Hertog wederom in groote ongelegenheid gebracht; zijne kleinoodiën zelfs waren grootendeels naar de Joden en andere geldschieters verhuisd; zijne zilveren schotels en kannen, ja de heiligenbeelden en wijwatervaten, kandelaren en kruisen uit de hertogelijke kapellen waren denzelfden weg gegaan. In het kasteel te Grave, waar Arnold gewoonlijk verblijf hield, heerschte zooveel geldgebrek, dat de Hertog ten slotte het eenige groote domein, dat hem restte, het land van Kuik, aan zijnen hofmeester aldaar moest verpanden [1]) ten einde in zijne dagelijksche behoeften te voorzien! Een hevige twist, in de Betuwe ontstaan tusschen Driel en eenige andere naburige plaatsen, had eerst Nijmegen, daarna Tiel, vervolgens ook de gansche Betuwe en eindelijk de geheele ridderschap en alle steden tegen den Hertog in het harnas gejaagd (1447). Men klaagde over 's Hertogs willekeur. De Nijmegenaren namen den tol te Lobith en het kasteel te Buren in bezit, vervolgden den landsheer zelven met hunne troepen, toen hij zijn ambtman in de Betuwe wilde steunen, ja riepen Arnold ter verantwoording! Zelfs 's Hertogs broeder, Willem van Egmond, koos de partij der steden.

De arme Hertog wendde zich in zijn nood nu weder tot den Hertog van Bourgondië, die de beide partijen naar Brussel voor zich en zijn Raad riep. De steden weigerden hierin te treden maar de bemiddeling van den machtigen Philips, van den Hertog van Kleef en den Bisschop van Utrecht bewerkte toch eene samenkomst te Nijmegen in 1448. Wel werden de daar gedane voorstellen niet aangenomen maar een jaar later werden de partijen het toch door de tusschenkomst van enkele edelen eenigermate eens. De Hertog moest toegeven aan de oude eischen en bovendien een Raad naast zich zien optreden, bestaande uit twee hooge edelen en twee raadsleden uit ieder der vier hoofdsteden. Die Raad zou hem ter zijde staan in het landsbestuur en vooral de twisten tusschen vorst en onderdanen trachten te voorkomen. Men nam deze besluiten eigenlijk buiten hem om en gaf hem zelfs geen afschrift van het met zijn eigen daartoe naar Nijmegen gezonden zegel bekrachtigde verdrag [2]). Zoo diep was de landsheerlijke macht in Gelre gezonken!

---

[1]) Pontanus, Hist. Gelr., p. 498.
[2]) Pontanus, Ibid., p. 501.

Wel mocht de zwakke vorst troost zoeken in de eenzaamheid van het karthuizer klooster Monnikhuizen. Hij besloot zelfs tot een boetetocht naar Rome en Jeruzalem. Gedurende zijne afwezigheid belastte hij zijne gemalin Katharina met de regeering, die in werkelijkheid echter gevoerd zou worden door den Raad van Zestien, die in 1449 was hersteld en nu aangevuld werd met nog acht ridders, twee door ieder der hoofdsteden te kiezen.

Twee jaar lang bleef de Hertog op reis. Hij ging naar Rome, waar men juist in 1450 het jubeljaar met groote plechtigheid vierde, en vervolgens over Venetië naar Jeruzalem, waar hij bad op het Heilige Graf.

Kort na zijne terugkomst begonnen de moeilijkheden weder en verbitterden schulden en voortdurende twisten met zijne onderdanen opnieuw zijn leven. Het is waarlijk geen wonder, dat Philips van Bourgondië tegen Arnold's zin de keuze van David van Bourgondië tot Bisschop van Utrecht door kon drijven. Maar de hooghartige Philips achtte zich door Arnold's tegenwerking in deze zaak beleedigd en besloot nu in overleg met hertogin Katharina en haar zoon Adolf den zwakkeling te doen vallen; hij vermaande zelfs de steden maatregelen te treffen tegen „den quaden regement des hertoigen van Gelre ind anders, wairbij onse lieve gemijnde, die Hertoginne van Gelre, onse nichte, ind Adolph, hoir soen, ind dat gemeyne lant zeer verderfflick werden" [1]). Hij bekommerde zich niet om Gelre's onafhankelijkheid. Zonder zich om Arnold te bekreunen, trok hij met zijn leger dwars door de Veluwe tegen Deventer op [2]) om het aan het gezag van zijnen bastaard te onderwerpen.

Als oom van hertogin Katharina, als oudoom van haren thans twintigjarigen zoon, stelde zich de Bourgondiër zoo partij tegen den zwakken Hertog. Moeder en zoon waren reeds sedert een paar jaren met den ongelukkigen Arnold in onmin. Van dezen twist in de hertogelijke familie, behendig door hem aangestookt; van de ontevredenheid der onderdanen met hunnen vorst, die reeds zoo dikwijls het onderspit tegenover de zijnen zoowel als tegenover de vijanden van het hertogdom had moeten delven, dacht de listige staatsman gebruik te maken om ook Gelre aan zijn bewind te onderwerpen.

Het zou hem maar al te wel gelukken. Moeder en zoon begaven

---

1) Nijhoff IV, LXXXIV, n. 2.

2) Zie boven, blz. 204.

zich naar zijn leger en overlegden daar met hem over de te nemen maatregelen [1]). De stad Nijmegen verzocht de Hertogin ook namens haar met Philips te onderhandelen. Zij begaf zich met Pinksteren 1457 naar Antwerpen om de middelen te beramen ten einde den jongen Adolf in de plaats zijns vaders te verheffen. Philips schreef nogmaals aan de hoofdsteden over den toestand, beloofde zijne hulp en noodigde ten slotte in een eigenhandig onderteekenden brief de onderdanen van Arnold uit zijn neef Adolf te verheffen tot „eyn regent off eynen ruwairt aver die lande van Gelre" [2]).

Maar de overige steden wilden hiervan nog niet hooren, evenmin Arnold's broeder, Willem van Egmond. De edelen stelden zich gedeeltelijk op de eene, gedeeltelijk op de andere zijde. Pogingen tot verzoening mislukten. Eindelijk wierp Adolf zich in 1459 met troepen in Venloo en begon daarmede de veete tegen zijn vader, vooral op aandrang van het verbitterde Nijmegen.

Daarmede had de Bourgondiër Gelre in burgerkrijg gewikkeld. Die burgerkrijg zou zijnen zoon na weinige jaren het gewest in handen spelen en, al zouden de tijdsomstandigheden dezen en zijne eerste opvolgers nog beletten het geldersche hertogdom voorgoed bij de wordende bourgondische monarchie in te lijven — de weg was gebaand.

HOOFDSTUK XI.

SCHIERINGERS EN VETKOOPERS IN FRIESLAND.

Een eigenaardig schouwspel biedt de toestand van Friesland in het begin der 14de eeuw aan.

Sedert de onderwerping van West-Friesland door den hollandschen graaf Floris V en het woeden der groote watervloeden in het mondingsgebied der Zuiderzee was de westelijke grens der friesche landen nog meer naar het Oosten verplaatst, nog sterker ingekrompen. Het Flie, dat oudtijds West- van Midden-Friesland had gescheiden, kon thans niet meer gelden als eene grensrivier: het was een zeegat ge-

---

1) Nijhoff IV, LXXXVII, n. I.

2) Ibid., No. 328.

worden tusschen hollandsch en friesch gebied. De beroemde oude Fliestroom zelf was teruggebracht tot een diepe geul in de woestenij van ondiepten en zandplaten der altijd voortwoekerende Zuiderzee, die de laatste overblijfselen van het bewoonde laagveen, dat eenmaal het Flevomeer had omgeven, beukte door hare hoog opspattende golven. Het voornaamste van die overblijfselen was het in de hollandsche oorkonden nog lang nu en dan voorkomende, in de 14de eeuw zelfs nog vrij sterk bewoonde eiland Grind, dat, evenals de uiteengeslagen overblijfselen van de oude gouw Texla, evenals het steeds inkrimpende Wieringen, evenals de west- en zuidkust van het friesche Westergoo voortdurend ten prooi strekte aan den waterwolf, die met gretigen muil telkens grooter stukken van het bewoonde en bebouwde veengebied verslond.

Steeds grooter was de sombere dofgrijze waddenvlakte tusschen de duineilanden en de kust van Friesland geworden; steeds aanzienlijker het getal der gorzen en zandplaten, die de herinnering levendig hielden aan landen, waar eenmaal zoo al geen bebouwd land toch ten minste weidegrond voor het vee der naburige friesche dorpen had bestaan. De gansche kuststreek van Friesland, van het Flie tot de Weser en verder oostwaarts op, gaf dezelfde tooneelen van strijd tegen het vernielende element, van verwoesting te aanschouwen. Van dien strijd tegen het voortdringende wad getuigen de dijkwerken op de friesche kustlijn, door de geteisterde bevolking na iederen watervloed opnieuw bevestigd en versterkt; van dien strijd spreken de beden om hulp, door de bewoners van het niet alleen in zijne welvaart doch ook in zijn bestaan ernstig bedreigde klooster bij Stavoren sedert omstreeks 1238 [1]) gericht tot de geloovigen in de utrechtsche diocees; van dien strijd verhalen de berichten der kronieken aangaande de vreeselijke verwoestingen, door de watervloeden der 13de, 14de en 15de eeuw aangericht.

Dieper en dieper drong de Middelzee in tusschen Ooster- en Westergoo; steeds verder greep de Lauwers — van eene grensrivier tot een zeeboezem geworden — in het land tusschen Oostergoo en Humsterland; steeds breeder werden de monden van Eems en Weser en de oppervlakten van de inhammen der Leye en Jahde aan de oostfriesche kust. De venen hadden eeuwen lang het friesche volk tegen zijne

---

1) Vgl. Colmjon, Register van Oorkonden, blz. 14 vlg.

zuidelijke naburen beveiligd maar tegen den noordelijken vijand, de „zoute zee", was geene beveiliging mogelijk; steeds smaller werd de kuststreek tusschen de venen en de zee en de tijd scheen niet verre meer, waarin ook Westergoo, gelijk de naburige eilanden, ten prooi zou vallen aan het woeste element, dat daar in de talrijke meren binnenslands machtige bondgenooten had.

Het friesche land kon beschreven worden op de wijze, waarop een scholiast [1]) uit die dagen het schilderde: „Fresia regio est maritima inviis inaccessa paludibus", Friesland is een kustland, ongenaakbaar door zijne ontoegankelijke moerassen. Daar woonde nog altijd [2]) „het woeste volk der Friezen, geoefend in de wapenen, krachtig en forsch van lichaamsbouw, onbevreesd en onvervaard, trotsch op zijne vrijheid, met eigenaardige gewoonten, niet verdragende vreemden volkeren gehoorzaam te dienen noch heeren boven zich begeerende. Gaarne geven de Friezen het leven voor zijne vrijheid; zij verdragen niet, dat één man zich boven allen stelt. Zij kiezen jaarlijks overheden om den staat volgens recht en billijkheid te besturen. Zij bestraffen de onkuischheid der vrouwen zeer streng. Zij laten de priesters niet gaarne ongehuwd [3]) .... Zij leven vooral van veeteelt. Hun land is vlak en moerassig, biedt een rijkdom van gras aan maar geen hout; vuur stoken ze uit harsachtige zoden en droge uitwerpselen van koeien".

Naast veeteelt, landbouw en visscherij was het vooral handel, wat de Friezen bezig hield. Het friesche laken begon wel op de wereldmarkt tegenover het vlaamsche en het hollandsche zijn roem te verliezen maar toch was de handel van het machtige Stavoren nog zeer aanzienlijk en bekleedde deze stad met het kleinere Hindeloopen, het oude Dokkum en het krachtig zich verheffende Leeuwarden eene belangrijke plaats in het lichaam der groote Hanze. Bolsward, Sneek en Franeker hadden in dit opzicht minder te beteekenen: het waren meer landstadjes, markten voor den omtrek, zooals duidelijk blijkt

---

[1]) Op Adam van Bremen (Mon. Germ. Script. VII, 289).

[2]) Kempius, De qualitate et quantitate Frisiae, uit het boek „de proprietatibus rerum" van den 13deeeuwschen engelschen Minoriet Bartholomaeus Anglicus.

[3]) „ne alia cubilia polluant. Vix enim continere hominem posse et supra naturam arbitrantur". Tegen deze opmerking omtrent den afkeer der Friezen van het coelibaat zijn ernstige bezwaren ingebracht, doch het feit is niet te ontkennen, dat niemand minder dan de geleerde Aeneas Sylvius, later paus Pius II, de plaats zonder commentaar in zijne „Europa" heeft opgenomen. Vgl. Feith, Onderzoek naar den gehuwden staat der vriesche priesteren (Werken van Pro Excol. Jure Patrio Dl. VI).

nog diep in de 15de eeuw. Stavoren was, ten minste in de 14de eeuw ontegenzeggelijk nog, de belangrijkste stad in Friesland, totdat de aanhoudende watervloeden, de toenemende verzanding van het vaarwater in de omgeving, de wisselende toestand der zandplaten naar de zijde van het Flie de oudtijds zoo beroemde stad omstreeks 1400 in verval deden geraken, ja haar voortbestaan in gevaar brachten, ofschoon zij nog omstreeks 1380 eene belangrijke rol op de Hanzedagen speelde. Nog eerder schijnt de handel van Dokkum in verval gekomen te zijn, waarschijnlijk evenzoo ten gevolge van de uitbreiding der wadden aan de zijde der Lauwers.

Die friesche wadden en zandkreeken, platen en ondiepten gaven ook toen eene uitstekende gelegenheid aan zeeroovers om zich op de friesche kusten te nestelen en den bloeienden handel der Hanze te benadeelen. Vooral op het einde der 14de en in het begin der 15de eeuw waren die aan de friesche kust genestelde zeeroovers, wier bedrijf op de Noordzee in de scandinavische twisten omstreeks 1370 zeer op den voorgrond was getreden, eene drukkende plaag voor de kooplieden der Hanzesteden. Dat zij in Friesland zooveel oogluikende ondersteuning en zulke goede schuilplaatsen vonden, lag vooral aan den eigenaardigen toestand der friesche maatschappij in die dagen, aan de daar heerschende verwarring.

Sedert het midden der 13de eeuw had geen landsheer in Ooster- en Westergoo anders dan tijdelijk gezag uitgeoefend. Graaf Floris IV van Holland en bisschop Otto III van Utrecht schijnen hier in de 13de eeuw de laatste eigenlijke landsheeren geweest te zijn, al heeft ook hunne macht er nooit veel beteekend. Graaf Floris V had aan de overzijde der Zuiderzee alleen Stavoren tot onderwerping kunnen bewegen. De machtige graaf Willem III van Holland en Henegouwen had zich weder door de beide gouwen gehuldigd gezien, maar wij zagen [1]), dat ook zijn gezag er wankelend was. Zijn zoon Willem IV was zelfs in een krijg tegen de Friezen gevallen en eerst op het einde der eeuw hadden de schitterende maar ten slotte weinig vruchten dragende ondernemingen van Albrecht en Willem VI de schande der vreeselijke nederlaag bij Stavoren wel uitgewischt doch... het gezag der vorsten van Holland was ook toen niet in de beide gouwen gevestigd.

---

[1]) Zie boven, blz. 73.

Ook Friesland tusschen Lauwers en Weser was „vrij van heeren" gebleven. De Graaf van Gelre, Reinald I, die hier landsheerlijke rechten had ontvangen van koning Rudolf van Duitschland, had die rechten niet kunnen handhaven evenmin als zijne opvolgers. En wat beteekenden in de 14de eeuw over de Eems de oude rechten der Graven van Oldenburg in Astringen of die der munstersche Bisschoppen in de Eemsgoo of de aanspraken der Bremers op Rüstringen?

De Friezen trachtten op allerlei wijzen hunne vrijheid tegenover buitenlandsche heeren boven allen twijfel te verheffen. Omstreeks 1280 verscheen eene oorkonde in de wereld, volgens welke reeds Karel de Groote den Friezen schriftelijk hunne vrijheid zou hebben gewaarborgd, eene oorkonde, waarvan een hollandsche kroniekschrijver dier dagen spottend beweerde, dat zij „met botren gebullet" was en „ne conste ghene sonne gedogen", thans alom als eene grove falsificatie erkend [1]). Ook de Roomsch-Koningen Willem en Rudolf zouden de friesche vrijheid door schriftelijke privilegiën hebben erkend, beweerde men [2]). Van een bedrieger, die in 1287 in de Rijnlanden als de weder te voorschijn gekomen oude keizer Frederik II optrad, verzochten en verkregen de Friezen te Neuss eene bevestiging hunner vrijheid [3]). Koning Albrecht liet zich in 1301 over de vermeende friesche rechten dan ook zeer voorzichtig uit, hoewel hij de onafhankelijkheid van vreemde heeren erkende: hij spreekt namelijk van de „vrijheden, vrijstellingen en voorrechten, die gij gezegd wordt van het Rijk verkregen te hebben" [4]). Maar beter dan al dat perkament hielp hen hun gewapend verzet tegen den vreemdeling, die het niet waagde hen met geweld ten onder te brengen, en, wanneer hij hen al door vrees voor zijne overmacht tijdelijk tot onderwerping dwong, zijn gezag slechts op zeer beperkte wijze waagde uit te oefenen.

Het friesche land was zoo in den regel aan zichzelven overgelaten en de friesche „terrae", gouwen, werden bestuurd door den inheemschen adel, die er de waardigheden van „consul", „redjeva", „redger" bezat [5]). De adel bestuurde zoowel de „terrae" als de onderdeelen daarvan —

---

[1]) Richthofen, Unters. II, 1, 147 ff.

[2]) Ibid., S. 316 ff.

[3]) Ibid., S. 246.

[4]) Ibid., S. 346.

[5]) Vgl. Dl. I, blz. 263.

de „coetus", „districtus", „quadrantes", de „deelen" van het latere Friesland. Hij is het, die mèt de geestelijkheid de onderlinge verdragen tusschen de landen tot stand brengt en overeenkomsten met buitenlandsche machten, handelsverdragen met de in deze streken handeldrijvende steden Hamburg, Bremen en Lübeck sluit. Hij leidt de landsverdediging tegen den vreemdeling zoowel als de onderlinge veeten tusschen de verschillende gouwen.

Als tegenover den hollandschen Graaf in 1323 de „reformatio constitutionum Obstallisbaem constitutarum", het herstel der oude upstalboomsche verdragen, sedert eene eeuw te voren in vergetelheid, ter hand wordt genomen, zijn het in de eerste plaats de adellijke „gretmanni" en „judices" van Oostergoo en Westergoo, die zich met de overige „zelandiae" verbinden om gezamenlijk, „communi concursu", den vijand, „volens nos jugo servitutis subjicere", af te weren. „Ad negotium pacis", tot handhaving van den landvrede, komen in de Pinksterweek de afgevaardigden der verschillende „zelandiae" (zeelanden of gouwen) bijeen. Omtrent het recht worden oude bepalingen hernieuwd of verbeterd en eene geregelde rechtspraak verzekerd. De verschillende in Friesland in gebruik zijnde munten worden op eene vaste waarde gesteld [1]). Zoo bepaalde het verbond van 1323. Ten minste vier jaren lang heeft dit verbond eenige beteekenis gehad en zien wij de upstalboomsche rechtbank der „judices selandini" nu en dan handelend optreden, rechten bevestigend, verzoenend en verbindend te midden der heerschende oneenigheden, in verschillende deelen „totius Frisiae" als gezaghebbend erkend en hare oorkonden bezegelend [2]) met een zegel, waarop die beide woorden te lezen stonden. De upstalboomsche rechtbank gold voor de beschermster van orde en recht in de friesche maatschappij, van den landvrede, gelijk in vroeger eeuwen, in de 12de ten minste.

Na die vier jaren vernemen wij ook van deze hernieuwde rechtbank niets meer doch als in 1361 de friesche vrijheid opnieuw bedreigd geacht wordt, zijn het wederom de „gretmanni et judices" van de landen tusschen Flie en Eems, die op den voorgrond treden bij het sluiten van een verbond met de machtige stad Groningen „pro utilitate frisonicae libertatis" — nogmaals eene hernieuwing van den

---

[1]) Friedlaender, Ostfr. Urk. I, No. 50; Richthofen, Unters., I, 250 ff.

[2]) Richthofen, Unters., I, 270 ff.

ouden upstalboomschen bond maar nu met het niet-friesche Groningen als middelpunt en hoofdplaats. Ook in de verbintenissen, die Groningen van 1366 tot 1382 achtereenvolgens met de verschillende deelen van Friesland tusschen Eems en Lauwers sluit en waardoor de genoemde stad zeer invloedrijk wordt in hare friesche omgeving [1]), de zoogenaamde „Ommelanden" [2]), treedt de friesche adel onmiskenbaar op den voorgrond.

Zijn sterke „stins", te midden van een uit oude tijden herkomstig erfelijk grondbezit van belangrijken omvang gelegen, gaf den frieschen „hoofdeling" gelegenheid om zich feitelijk tot heer en meester zijner omgeving op te werpen. Zonder zijne medewerking werd geen dijk gelegd, geen weg gemaakt, geene sluis gebouwd, geene afwatering gegraven, geene bepaling omtrent dijk- of sluisrecht vastgesteld. De rechtspraak was geheel in handen van den adel: het rechterambt ging bij beurten over op de bezitters der oude „edele heerden", der adellijke goederen. Zelfs op de kerk in het dorp, waar hij woonde, liet hij weldra rechten gelden. Al was en bleef de friesche boer de volle eigenaar van zijn grond en zijn vermogen, ook meester over zijn eigen persoon, toch was de hoofdeling van het dorp, de grootste grondeigenaar van den omtrek, feitelijk in alle opzichten zijn meerdere. Al kon de friesche hoofdeling niet wijzen op heerlijke rechten, zooals zijn standgenoot in andere gewesten die van den in 's Konings plaats getreden landsheer had verkregen; al was het eigenlijke leenstelsel in zijne krachtigste ontwikkeling hier dus niet doorgedrongen, toch was hij machtig genoeg om, hoewel hij niet den titel van „heer" droeg, zich als feitelijk beheerscher van zijn dorp te kunnen beschouwen. Gewoonlijk voerde hij den naam van een zijner bekendste voorvaderen als familienaam, afgeleid met een der friesche suffixen „inga" (d. i. zoon van) [3]) „ma" (d. i. man) [4]) „da" of „ta" (adjectivale vormen, de afkomst aanwijzend) [5]), soms nog met de bijvoeging „capitaneus", „hoofdeling" van deze of gene plaats. Geen landsheer boven zich kennende, was de

---

1) Zie mijne studie over de Schieringers en Vetkoopers in Fruin's Bijdragen Dl. VII, blz. 10 vlg.

2) Sedert 1386 komt deze naam in de oorkonden voor.

3) Dodinga, Ulvinga reeds in de 12de en 13de eeuw, Eisinga, Gockinga in de 14de enz.

4) Ailkema, Ewsma, Mockama, Kensma, enz. in de 14de eeuw.

5) Albarda, Onsta, Houwerda enz. omstreeks 1400.

friesche hoofdeling zoo machtiger en onafhankelijker dan de hollandsche, geldersche of stichtsche edelen ten platten lande.

Ook in de friesche steden behalve Stavoren stond nog diep in de 15de eeuw eene adellijke familie aan het hoofd van het stadsbestuur. In Friesland tusschen Lauwers en Eems hebben sedert de 12de eeuw enkele adellijke familiën de kerkelijke decanaten van het bisdom Munster erfelijk in haar bezit en heerschen zoo in dit afgelegen deel van het bisdom ook op kerkelijk gebied bijna onbeperkt.

En bij die overheersching wordt weinig matiging betoond. Hoe zou men matiging te verwachten hebben van den woesten frieschen boerenridder, van oudsher gewoon aan bloedige veeten en door de ridderlijke beschaving van Noord-Frankrijk en Vlaanderen bijna niet geraakt? De friesche boer mocht blijde zijn, dat de onderlinge tweespalt zijner adellijke beheerschers ten minste getemperd werd door de in de 13de eeuw in verschillende gouwen opgeschreven land-, zeend- en dijkrechten en dat de friesche steden hem en den zijnen nu en dan bescherming konden verleenen tegen willekeur en afpersing.

Naast den adel treedt de friesche geestelijkheid met niet minder aanspraken op.

De tallooze rijke kloosters van de Premonstratenser en Cisterciënser orden; enkele vermogende Dominicaner stichtingen, sedert de tweede helft der 13de eeuw opgekomen [1]); eindelijk de huizen der Duitsche Orde, die ook hier in denzelfden tijd belangrijk grondbezit verkregen had, overdekten het land met een aantal monniken, wier oversten, meestal tot den frieschen adel behoorend, invloed oefenden overeenkomstig hunne hooge waardigheid en hun edele afkomst. In tal van stukken vindt men dan ook deze „prelaten", vertegenwoordigers van een dat van den adel meestal nog in beteekenis overtreffend grondbezit, naast, ja boven den adel genoemd. Ook de friesche prelaten voeren onderhandelingen namens hunne gouwen of districten, sluiten namens deze verdragen en overeenkomsten, treden als grondbezitters mèt den adel op in zaken van bedijking en afwatering, zoo gewoon in deze van het water afhankelijke streken.

Maar zij hebben met groote bezwaren te kampen. Vooreerst gaat hunne macht na hunnen dood over op een hun onbekende persoon.

---

[1]) In het verbond van 1323 wordt het nog noodig geacht den monniken der bedelorden bij een afzonderlijk artikel in Friesland toegang te verleenen „dummodo discretos immiserint".

En dan hebben zij te worstelen met het verzet hunner steeds talrijker „conversen" [1]), woelige lieden, over wie zij veel minder macht hebben dan de erfelijke grondbezitter over zijne pachters. Ook van hunne pachters of „meiers" hebben de kloosteroversten blijkbaar veel last doch verreweg het meest van de kloosterbewoners zelven, monniken zoowel als conversen.

Onder deze omstandigheden nam de verwarring in Friesland hand over hand toe. Nog altijd lagen dikwijls de aan elkander grenzende gouwen met elkander overhoop en voerden onderling formeele oorlogen. De steeds voortwoekerende veeten tusschen de hoofdelingen — door geen machtig landsheer onder den duim gehouden en het gezag der grietmannen en „consules", hunne gelijken immers, morgen misschien hunne onderhebbenden, slechts noode erkennend — woedden ook in de 14de en 15de eeuw voort als van ouds. Doch daarnaast vormden thans de woelingen in de kloosters, de veeten tusschen de monniken van verschillende orden, vooral die tusschen de Premonstratensers en Cisterciënsers, eene nieuwe bron van twisten.

Reeds in de upstalboomsche wetten van 1323 is sprake [2]) van zoogenaamde „apostatae", weggeloopen monniken of conversen, omtrent wier leven juist uit dien tijd ongunstige berichten tot ons komen. Eenige jaren later waren de kloostertwisten zoo hoog geklommen, dat men van kloosteroorlogen zou kunnen spreken. De best onderrichte friesche geschiedschrijver, Worp van Thabor [3]), van omstreeks 1520, noemt dan ook als de voornaamste oorzaak der verderfelijke twisten, die sedert het midden der 14de eeuw Friesland teisterden, de oorlogen tusschen de kloosterconversen in Ooster- en Westergoo in die dagen.

Deze twisten heeten in de friesche geschiedenis die der Schieringers en Vetkoopers. Hoewel de afleiding dier namen nog niet geheel boven allen twijfel verheven is en waarschijnlijk bij gebrek aan gegevens ook nooit zal zijn [4]), is het toch bijna zeker, dat de naam der Schieringers afgeleid is van de „schiere" (d. i. grauwe) kappen der Cisterciënser monniken [5]), ook „grauwe" of „grijze" monniken genoemd.

---

[1]) Vgl. Dl. I, blz. 275.

[2]) Art. IV.

[3]) Ed. Ottema I, p. 185, 190; II, blz. 4.

[4]) Vgl. mijne studie, boven aangehaald, blz. 8 vlg.

[5]) Schiermonnikoog b.v. is het eiland der Cisterciënsers van Klaarkamp.

De naam „Vetkoopers" ziet dan waarschijnlijk op de voornaamste bezigheid der tegenover de Cisterciënsers staande monniken en der friesche hoofdelingen, n.l. de wetweiding. Van Ooster- en Westergoo breidden zich de namen weldra oostwaarts over geheel Friesland uit, tegelijk met de twisten zelve.

Bijna twee eeuwen lang heeft de maatschappij in Friesland sedert onder die twisten geleden. Stinsen en kloosters werden belegerd en verbrand, landerijen verwoest en vertreden, hoeven in de asch gelegd en geplunderd, vee weggevoerd en geslacht. Tal van edelen vielen naast honderden boeren; kloosteroversten trokken het harnas aan en vochten aan het hoofd hunner strijdbare monniken. Sluipmoord en hinderlaag waren gewone middelen van bestrijding; sluizen werden opengezet of vernield om de landerijen van den vijand voor lange jaren te bederven. Kerken en kloosters werden tot vestingen; dorpen en steden, kasteelen en landhoeven tot versterkte legerkampen of roofnesten voor den omtrek. De partijen ontzagen zich niet om de oude friesche vrijheidsbegrippen met voeten te treden en hulp te zoeken bij den vreemdeling. De Vetkoopers waren gewoonlijk de groote vrienden der hollandsche aanvallers tegen het einde der 14de eeuw en vele edelen dier partij trachtten hunne toch altijd min of meer geüsurpeerde macht als hoofdelingen te verwisselen met die van ambachtsheeren der heerlijkheden, door Albrecht en Willem VI in Friesland ingericht. Hadden deze vorsten op den duur gezegevierd, het zou met de „friesche vrijheid" gedaan geweest zijn en Friesland zou een aantal heerlijkheden naar hollandsch model hebben zien ontstaan onder de leidende hoofdelingengeslachten der vetkoopersche partij. Zelfs tot ver over de Eems, tot aan de Jahde sloten zich de Vetkoopers bij den Hollander aan en zochten met zijne hulp hunne macht in de omgeving op steviger grondslagen te vestigen. De nederlaag der Hollanders omstreeks 1400 maakte echter een einde aan deze pogingen en een aantal der het meest daarin betrokken vetkoopersche geslachten, vooral in Oostergoo, moest Friesland ruimen [1]).

Was de binnenlandsche krijg omstreeks 1350 van de kloosterbewoners uitgegaan, welhaast werd hij voornamelijk door de adellijke geslachten gevoerd en waren het de oude sedert eeuwen bestaande veeten, die zich weder in eene onafzienbare reeks ontwikkelden.

---

[1]) Vgl. boven, blz. 103 vlg.

Onder die adellijke geslachten treedt in de Eemsstreken het geslacht der hoofdelingen „tom Broke" zeer op den voorgrond. Zij hadden hunne hoofdvestiging in het oudtijds tot de Eemsgoo behoorende moerasland, dat in de 13de eeuw den naam draagt van het land der Broekmannen [1]) (lat. Brocmannia) en kort te voren in ontginning gebracht schijnt te zijn door de Graven van Ravensberg en Oldenburg, die hier van ouds grafelijke rechten bezaten [2]). De naam van de hoofdplaats zelve, Aurich (oudt. Awerk) [3]), wijst op oude waterwerken in deze streek. Daar lag een kasteel der oldenburgsche Graven, evenals verderop de Oldeburg bij Engerhafe, in het erfelijk bezit der genoemde familie „van het Broek", welks oudste ons bekende vertegenwoordiger omstreeks 1347 Keno, zoon van Hijlmar, is.

Keno ten Broek, naar wien het geslacht ook wel „Kensma" wordt genoemd, was de hoofdeling van deze streek en bezat in de naburige gouwen niet ver van de kust ook nog andere burchten, waarop hij de rondzwervende zeeroovers heeft gehuisvest in de dagen, toen de Noordzee door de scandinavisch-hanzische oneenigheden zeer onveilig was. Keno's zoon en opvolger Occo (1376—1391) had als jong ridder door gansch Europa gezworven en leefde ver weg aan het schitterende hof van Napels, toen zijn vader overleed. Door zijne beide zusters na een avontuurlijken tocht bewogen om het napelsche hof te verlaten en zijn vaderlijk erf in bezit te nemen, noemde hij zich weldra „heer van Broeckmerlant" en liet zich door hertog Albrecht van Holland voor al zijne goederen als diens leenman erkennen. Hij was een machtig hoofdeling, ook in de streek om Emden en Norden, en een geducht tegenstander voor zijne talrijke vijanden, de minder aanzienlijke hoofdelingen uit de geslachten der Beninga's, Cirksena's, Idsinga's enz. Hevige veeten tusschen deze edelen teisterden omstreeks 1380 ook dit deel van Friesland, waar toen het buskruid zijne intrede deed [4]). In den strijd tegen een van zijne vijanden, Folkmer Allena, is Occo gevallen.

Zijn jonge zoon Keno, eerst onder voogdij van diens ouderen bastaardbroeder Widzelt, was een even rumoerig en onrustig oorlogsman als zijn vader. Keno en Widzelt sloten zich met de andere Vetkoopers

---

1) Broek = drassig land.

2) Richthofen, Unters. I, S. 329 ff.

3) Het eerst in 1289 genoemd.

4) Eggeric Beninga, Kroniek, blz. 157.

weder bij hertog Albrecht aan en erkenden hem als leenheer voor hunne goederen. Doch weldra werd hun aanzien overschaduwd door dat van een nog avontuurlijker man, den roemrijken Focco Ukena, hoofdeling van Leer, die veertig jaren lang de schrik van Friesland is geweest. Sedert hij Widzelt ten Broek in 1399 bij Deteren overwon en doodde en daarmede een einde maakte aan de door herhaalde beleening opkomende hollandsche heerschappij over de Eems — eene heerschappij, die trouwens nog weinig anders dan in naam bestond — tot zijn dood in 1435 toe was hij de held van menigen rooftocht in Friesland tusschen Flie en Weser, van menig bloedig gevecht tusschen Stavoren en Bremen. De zeeroovers in de zandige oostfriesche kusthavens waren zijne bondgenooten gelijk die zijner tegenstanders, wanneer dit zoo uitkwam. De hamburger en bremer kooplieden, wier handelsverkeer door de aanhoudende rooverijen in deze streken zeer leed, bewogen de Hanze verscheidene expeditiën naar de Eemslanden te richten ten einde de „Victaliebroeders" [1]) of „Likedeelers" [2]), zooals men die zeeroovers noemde, te verjagen, doch zagen zich telkens in hunne verwachtingen teleurgesteld door de overwinningen van den dapperen hoofdeling van Leer, tegen wien hun bondgenoot, de jonge Keno (1391—1417), niet was opgewassen.

Evenmin slaagde Keno's zoon, de jongere Occo ten Broek, er in den gevreesden houwdegen te onderwerpen. Al noemde deze Occo zich „heer van Oost-Friesland" en kon hij zelfs Jever een tijdlang tot zijn gebied rekenen, hij moest den hoofdeling van Leer naar de oogen zien. Toen hij eindelijk in 1426 met Focco in hevigen twist geraakte, overwon deze de partij van zijn tegenstander — bij wien zich de Hanze, de Aartsbisschop van Bremen, de Bisschop van Munster, de Graaf van Oldenburg en een aantal andere duitsche heeren benevens de stad Groningen nog wel hadden aangesloten — in drie bloedige veldslagen bij Deteren, bij Oterdum in Groningerland aan de Eems en op den Wilden Akker bij Venhusen in Oost-Friesland. In den laatsten slag werd Occo gevangen genomen. Hij zag den burcht zijner vaderen in zijn stamland sloopen door den erfvijand van zijn geslacht en moest zeven jaren lang in den kerker zuchten, van plaats tot plaats mede-

---

[1]) De naam moet waarschijnlijk afgeleid worden van de pogingen om het omstreeks 1393 belegerde Stockholm van levensmiddelen, victalie, te voorzien door eene groote kapervloot.

[2]) D. i. „zij, die den buit gelijk op deelen".

gesleept door den onbarmhartigen overwinnaar. En toen eindelijk na de nederlagen van Focco zijne boeien werden geslaakt, stierf hij nog in hetzelfde jaar, de laatste van een stam, welks leden op weg schenen te zijn om onder hollandsche bescherming een vorstendom te stichten in de landen over de Eems [1]).

Het door hen nagestreefde doel werd ook door Focco Ukena niet bereikt, hoewel hij een tijdlang niet alleen het overeemsche doch ook het westelijker Friesland in zijne macht had en er hoog aanzien genoot wegens den schrik van zijnen naam en zijne schitterende krijgsdaden.

Doch de partij van Occo ten Broeke had toen een nieuw hoofd gevonden in „jonker" Edzard van Greetsiel uit het daar gevestigde hoofdelingengeslacht der Cirksena's. Deze en zijn broeder Ulrich erfden het aanzien van het geslacht Ten Broek, reeds sedert de gevangenneming van den ongelukkigen Occo. Omstreeks 1430 waren Edzard en Ulrich de leiders van den tegenstand tegen den algemeen gehaten Focco, dien zij werkelijk uit zijne voornaamste sloten, zelfs uit Leer, verjoegen. Focco's trouwe medestander, Sibet van Rüstringen, wiens geslacht in die gouw sedert eene halve eeuw hetzelfde aanzien genoot als de Kensma's om Aurich, werd met hulp der Bremers en Oldenburgers bedwongen, gelijk het land aan de Eems met hulp der Hamburgers, die daar de grootste belangen hadden.

Na den dood van Occo in 1434 en dien van Focco op zijn slot Dijkhuizen bij Appingadam in het volgende jaar, waren Edzard en Ulrich heer en meester over de Eems en trachtten hun invloed eerst met hulp der Hamburgers, later, toen zij zeker waren van hunne zaak, ook tegenover deze te vestigen. Nog hielden de Hamburgers in het belang van hunnen handel de roofnesten Emden, Leer en Leeroort lang bezet maar Ulrich, die sedert den dood van Edzard in 1441 alleen het geslacht Cirksena vertegenwoordigde, nam list en geld te baat om zich van hen te ontslaan. Een huwelijk met Theda, de dochter van zijn ouden vijand Focco Ukena, verzoende velen der tegenpartij met zijne oppermacht in Oost-Friesland. Zijne welwillende gezindheid, zijn zachtzinnig optreden, zijne diplomatieke handigheid brachten hem eindelijk, waar hij wezen wilde. Hij moest wel Rüstringen aan Oldenburg prijs geven maar kocht den Hamburgers het recht van bezetting

[1]) Zie over dit alles mijne studie Schieringers en Vetkoopers, blz. 12 vlg.

in de genoemde plaatsen aan de Eems af, verhief Aurich en Emden tot zetels van zijn thans algemeen door de overeemsche Friezen erkend bewind en verkreeg in 1454 eindelijk van keizer Frederik III de beleening met het tot een graafschap verheven Oost-Friesland.

Maar de naburige duitsche heeren, die geen invloedrijken frieschen Graaf zoo dicht in hunne omgeving wenschten, wisten nog eenigen tijd deze oplossing der friesche moeilijkheden te belemmeren en alleen de taaie vasthoudendheid van jonker Ulrich kon bewerken, dat ten slotte alle tegenstand werd overwonnen. De 1ste October 1464 zag de keizerlijke oorkonde verschijnen, waarbij Ulrich, hoofdeling te Norden, verheven werd tot „Graaf van Norden, Emden en de Eemsgouw"; al het land „von der Westerembse osterwards bis an die Weser, von der see sutwerdt bis an die teutschen palen" werd onder zijn bestuur gesteld. Te Jever evenwel moest hij aan de dynastie van Edo Wiemken, die hier vroeger had geheerscht, een afzonderlijk gebied inruimen; ook te Varel, Esens en Witmund bleven nog afzonderlijke kleine dynastieën bestaan onder bescherming der Graven van Oldenburg en der Bremers, die zich meester maakten van het grootste deel van het oude Rüstringen en van de oostelijke kuststreken, die eenmaal deel hadden uitgemaakt van het vrije Friesland.

Zoo gingen de friesche kustlanden over de Eems eene nieuwe toekomst tegemoet; de oude hoofdelingen-regeering had er plaats gemaakt voor een eenhoofdig bewind, dat krachtig de orde wist te handhaven. De behoefte aan die orde na eeuwen van woeling en twist, vooral na de laatste eeuw van veeten en beroering in erger mate misschien dan ooit hier had bestaan, deed de overeemsche Friezen berusten in de oppermacht van den Graaf van Oost-Friesland. De in de laatste jaren zeer toenemende bloei van Emden, Leer en Norden als handelsplaatsen, als hoofdpunten van het verkeer met de Hanze heeft blijkbaar ook krachtig in deze richting gewerkt. De vernietiging van de rumoerige hoofdelingengeslachten in de jarenlange twisten en oorlogen was daarbij van niet minder beteekenis: wij zien ze verwelken, het eene geslacht na het andere, en de plaats overlaten voor één gelukkige in den strijd om het bestaan.

Ten westen van de rivier de Eems was men nog niet zoo gelukkig in het eindigen van de verderfelijke woelingen.

Wij hooren ook hier vóór de invallen der hollandsche veroveraars in

1396 en de volgende jaren reeds van de „factiones", de partijen, die elkander in de verschillende gouwen aldaar bestrijden, vooral van de „factiosi viri nobiles", die er als van ouds hunne onderlinge veeten uitvechten. De namen „schira partye" en „fata partye", „schieringh" en „fatkeper" komen in 1392 het eerst voor.

Tijdens en na de genoemde invallen wordt overal de partijschap nog veel erger. Mochten in het begin de partijen, als nog in de dagen van Willem IV, tegen den buitenlandschen vijand gezamenlijk optrekken, onmiddellijk na den eersten tocht van Albrecht en Willem in 1396 gaan zij elkander weder te lijf en de Vetkoopers zoeken spoedig steun bij den erfvijand des lands, gelijk wij boven zagen.

Zoolang de Hollanders het land tusschen Flie en Lauwers min of meer onder hun bedwang hielden, van den zomer van 1398 tot den zomer van 1400, hielden de met hen verbonden Vetkoopers dan ook de overhand maar na het vertrek der hollandsche benden werden de Schieringers hun de baas en moesten de door hertog Albrecht en zijn zoon met heerlijkheden in Friesland begiftigde Cammingha's, Heemstra's en Donia's het land ruimen om hun toevlucht te zoeken in de landen van hunnen beschermer. Beoosten de Lauwers was evenzoo de nederlaag der Hollanders in 1400 de ondergang der macht van de vetkoopersche edelen, die ook hier zich tot heeren in de gouwen hadden laten verheffen: de Onsta's en Eysinga's in Hunsingoo, de Snelgersma's en Wibbena's in Fivelgoo, de Gockinga's en Houwerda's in het Oldambt. Groningen, toen het hoofdpunt der Schieringers in deze streken, greep hen aan met geheime medewerking van den op de dreigende vergrooting der hollandsche macht naijverigen Bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim, en hielp zelfs de Schieringers van Ooster- en Westergoo de gehate hollandsche ambtenaren en huurbenden te verdrijven. Toen vielen tal van kasteelen der overwonnen partij. Overal trokken de schieringsche benden de gouwen door, plunderden en sloopten de stinsen der Vetkoopers en de door de hollandsche aanvoerders opgerichte burchten.

Alleen Stavoren bleef in de macht van den Hollander en kon slechts door sterke garnizoenen nog eenige jaren met moeite gehouden worden, totdat in 1414 ook deze stad den Friezen bij verrassing in handen viel, het laatste overblijfsel der hollandsche overheersching.

Doch de felle onderlinge krijg was na de ontruiming van Ooster- en Westergoo door de Hollanders opnieuw met groote verbittering

gevoerd. Nu eens hadden de Schieringers, dan weder de Vetkoopers de overhand. Ook de stad Groningen deelde in deze lotwisselingen en was een tijdlang een vaste burcht der Schieringers, in deze stad door den uitgeweken Fries Coppen Jarges geleid; later weder de hoofdvesting der Vetkoopers, als wier aanvoerders hier de Clanten en Rengersen verschijnen. En in de „Ommelanden" ondervond men gewoonlijk den weerslag van wat er gebeurde in de machtige koopstad, die haren wil meer en meer tusschen Lauwers en Eems deed gelden. Toen Coppen Jarges in den strijd tegen Keno ten Broek en de Vetkoopers de Eemsstreken in 1413 plunderend en roovend doortrok, vernielde hij in Reiderland de sluizen, waardoor het Eemswater zich uitgoot over de laaggelegen streken en de wording van den Dollart werd voorbereid. In 1415 evenwel heroverden de Vetkoopers Groningen, sedert eene wijkplaats voor hunne partij, en kon Keno op zijne beurt met zijne partijgenooten het gansche friesche land tot Stavoren toe brandschatten en plunderen, waarbij natuurlijk nu de schieringsche sloten het moesten ontgelden.

Zoo ging de eb en vloed der partijtwisten onophoudelijk afwisselend voort, de wanorde heerschte twintig jaren lang in gansch Friesland en het stond te vreezen, dat de beheerscher van Holland, de oude landsvijand, de eenige machtige vorst in de omgeving, ten slotte door beide partijen als redder in den nood zou worden ingeroepen.

Maar nog was de tijd daarvoor niet gekomen. Koning Sigismund, die reeds lang het oog op de Nederlanden gevestigd hield en er het zeer verzwakte koninklijk gezag — zoo niet door kracht van wapenen dan toch door handige diplomatie — trachtte te herstellen, had ook hierheen blik gewend, toen hij in 1416 op zijne engelsche reis de Nederlanden bezocht. In November van dat jaar had hij te Nijmegen eene samenkomst met eenige friesche gezanten, waarschijnlijk van de schieringsche partij, die hem den ellendigen toestand van hun land uitlegden. Nog vóór het jaar ten einde gekomen was, benoemde de Koning een zijner vertrouwde staatsdienaren, den kanselier van Breslau, Nicolaas Buntzlow, benevens een Groninger, den licentiaat in de rechten Hendrik Clant, kanunnik te Keulen, om de zaken van het ontredderde Friesland te onderzoeken. De laatste gezant werd weldra vervangen door ridder Siegfried van Wenningen.

De benoemde afgezanten bezochten het geteisterde land en regelden

weldra de verhouding daarvan tot den Koning, die bij oorkonde van den 30sten September 1417 de „oude friesche vrijheden” erkende en alle schenkingen van friesch gebied, aan Graven of Heeren in vroeger tijd gedaan, introk om het land alleen aan zijn koninklijk gezag onderworpen te verklaren [1]): alleen den Koning zou de oude „huslaga” worden betaald, ingezameld door de grietmannen van ieder district ten bedrage van één groot voor ieder huis; alleen den Koning zou het muntrecht te Leeuwarden benevens de tol te Stavoren en elders toekomen. Tevens trachtten de gezanten de friesche partijen tot vrede te bewegen. Buntzlow slaagde er in dit laatste doel te bereiken, tijdelijk ten minste. In verschillende gouwen zien wij hem namens den Koning den palmtak der verzoening reiken.

Het is duidelijk, dat dit optreden der koninklijke gezanten in de eerste plaats tegen de hollandsche veroveringsplannen gericht was, in het algemeen tegen den ook hier wassenden invloed van den Hertog van Bourgondië, den grooten vijand des Konings in deze streken. Daarom steunde Buntzlow van den beginne af voornamelijk op de Schieringers. De Vetkoopers werden zelfs door den koninklijken ban getroffen. Zijn streven werd begunstigd door de omstandigheid, dat juist in 1417 Willem VI van Holland, de beschermer der hollandschgezinde Vetkoopers, overleed en diens graafschappen in een toestand van wanorde geraakten, die het van hollandsche zijde ondoenlijk maakte om krachtig in Friesland op te treden.

Doch de in November 1419 met Buntzlow's medewerking gesloten vrede [2]) tusschen de partijen was niet van langen duur. Weldra lagen de toen in het Overlauwersche heerschende Vetkoopers en de in Oosteren Westergoo toen oppermachtige Schieringers weder met elkander overhoop en omstreeks 1420 behoort de door de koninklijke gezanten herstelde vrede weder tot het verledene.

De geduchte Focco Ukena kwam van Oost-Friesland uit te scheep opzetten, plunderde op vreeselijke wijze in Westergoo, versloeg de Schieringers bij Hindeloopen, bemachtigde Stavoren en doodde er den onrustigen Coppen Jarges.

Maar nu trad hertog Jan van Beieren, die zich tegenover de met

---

[1]) Friedlaender, Ostfr. Urk. I, 212 ff.

[2]) Charterb. van Friesland I, p. 406 vlg.

de Vetkoopers samenhangende partij van Jacoba in Holland in 1418 met de Schieringers had verbonden en door hen als heer was erkend, hier tegen den overeemschen hoofdeling op. Zijne benden ontzetten Slooten, den door dezen belegerden zetel van het machtige schieringsche geslacht der Harinxma's, en deden den belegeraar naar Oost-Friesland wijken.

Sedert was westelijk Friesland weder schieringsch en .... den Beier onderdanig. Hertog Jan's rentmeester en kapitein-generaal in het nieuw gewonnen gewest, Hendrik van Renesse, zag in zijne aanstelling zelfs zijn beheer over gansch Friesland tot Jahde en Weser uitgestrekt.

Doch zoover was de Beier in werkelijkheid nog niet. Wel gelukte het hem om geheel Ooster- en Westergoo op den duur te bedwingen en zelfs enkele overlauwersche hoofdelingen der vetkoopersche partij, o. a. Occo ten Broek, aan zich te verbinden, doch oostelijk van de Lauwers kon hij zijn gezag weinig doen gelden. Hij moest zich tevreden stellen met de zeer bescheiden rechten, door zijne machtigste voorgangers in vroeger eeuwen op den hollandschen troon, door Willem III nog, in Friesland uitgeoefend. Ooster- en Westergoo bleven tot zijn dood in 1425 hem in dezen zin onderdanig en schijnen in betrekkelijke rust verkeerd te hebben.

Na Jan's dood had Philips van Bourgondië voorloopig elders te veel te doen om zich veel in te laten met Friesland, waar men weigerde hem als opvolger van den overleden vorst te erkennen. Hij voert met de Friezen een kaperoorlog, sluit bestanden met hen, die telkens weder verlengd worden, doch wij zien hem geen ernst maken met pogingen om hen te dwingen zijn gezag te erkennen.

Eerst omstreeks 1450 hooren wij van plannen om ook daar eindelijk de bourgondische macht te vestigen. Doch de Friezen, die wel herhaaldelijk gezantschappen naar den Hertog zonden om over zijne eischen te onderhandelen maar zich nauw aaneensloten en den 15den Augustus 1456 zelfs zich plechtiglijk verbonden om als van ouds hunne vrijheid te verdedigen „teegens alle lantsheeren" [1]), bleken ongezind zich zonder meer aan den machtigen vorst te onderwerpen, in weerwil van de dreigende vertoogen, die Philips en zijn zoon Karel op steeds hooger toon tot hen richtten. Dat de bourgondische dynastie hare rechten hier niet zou opgeven, was duidelijk en evenzoo leed het

---

[1]) Charterb. I, p. 590.

weinig twijfel, dat de Friezen zouden moeten bukken, wanneer eenmaal met de bovenbedoelde plannen ernst werd gemaakt: tegen zulk eene overmacht waren de Friezen niet bestand.

Over de Lauwers schijnt eerst omstreeks 1430 aan de woelingen een einde gekomen te zijn. Focco Ukena, die ook hier een groote rol speelde, heeft getracht door zijne „willekeuren" van 1427 rechtspraak, bestuur en dijkwezen in deze streken volgens de oude gebruiken te regelen en het land tusschen Lauwers en Eems aan den hier steeds krachtiger invloed van de stad Groningen te onttrekken maar na zijne nederlagen en zijn dood ziet men den invloed der machtigste koopstad van het Noorden onmiddellijk weder stijgen. In het midden der 15de eeuw heeft Groningen niet alleen het Oldambt in zijne macht doch heerscht ook in Hunsingoo en Fivelgoo en doet zijne kracht zelfs buiten de Ommelanden gevoelen, in Friesland tusschen Flie en Lauwers.

Daar zijn het intusschen ook de steden, die zich meer en meer op den voorgrond stellen, in de eerste plaats het bloeiende Leeuwarden. Stavoren, welks haven door de groote overstroomingen omstreeks 1420 zeer geleden schijnt te hebben, zag zich door de toenemende verzanding van zijne verbinding met de Noordzee ernstig bedreigd, ja ging met rassche schreden achteruit, terwijl daarentegen Sneek en Bolsward in Westergoo in deze jaren snel in bloei toenamen. Stedelijke rechten werden in vaste vormen gegoten, oude gewoonten opgeteekend; het handelsverkeer werd door den aanleg en het beter onderhoud van de verkeerswegen bevorderd; de binnenlandsche vrede werd zooveel mogelijk gehandhaafd. Bij dat vredeswerk is vooral de naam van den beroemden kanselredenaar pater Johannes Brugman te noemen, die in 1455 te Bolsward een nieuw stadrecht, het voorbeeld naar het schijnt van die voor andere friesche steden, hielp samenstellen en in het volgende jaar de eeuwige veeten tusschen de Galama's en Harinxma's in Gaasterland wist bij te leggen.

Het was evenwel de vraag, of het machtige Groningen, dat in de Ommelanden reeds heer en meester was, ook in het westelijker Friesland niet de opperste leiding zou verkrijgen en daar de opkomst der kleinere friesche steden niet evenzoo zou belemmeren als het in zijne omgeving deed. De opnieuw in Oostergoo uitgebroken veeten bewogen inderdaad in 1444 reeds deze gouw zich aan de leiding van Groningen te onderwerpen en al konden Westergoo en de Zevenwolden nog niet

er toe komen dit voorbeeld te volgen maar sloten zij zich nauw bij elkander aan, de vraag der groninger opperheerschappij in Friesland was aan de orde gesteld

Krachtig had zich de stad uit de inwendige woelingen van het begin der eeuw verheven. Aanzienlijk onder de steden, die de Hanze vormden, was zij voortdurend er op uit hare handelsvoorrechten uit te breiden, haar handelsverkeer te doen bloeien. Uit deze dagen (1425) dagteekent de vaste vorm, waarin haar stadsrecht werd opgesteld; uit deze dagen (1435) de inrichting van haar „gildrecht", het wetboek van haar handelsrecht, dat haar het handelsmonopolie in den vee- en graanrijken omtrek waarborgde. Hare groote kooplieden voerden met krachtige hand de regeering, zoowel tegenover den ommelandschen boer als tegenover den gildebroeder in de stad.

Zou het met de grafelijke waardigheid in Oost-Friesland begiftigde geslacht van Cirksena in deze naderende oppermacht van Groningen tusschen Flie en Eems berusten of wel zou het trachten zijn grafelijk gezag ook westwaarts uit te breiden? Zou aan de andere zijde Bourgondië de erfelijke rechten der hollandsche Graven op Friesland zoo maar zonder strijd opgeven en Groningen in het bezit laten treden van wat eenmaal het gebied hunner voorgangers was geweest?

Het was niet denkbaar, noch dat de Graven van Oost-Friesland, noch dat het Huis van Bourgondië de friesche zaken uit het oog zou verliezen. Braken eenmaal de oude friesche veeten weder uit en kon Groningen de orde niet met kracht van wapenen handhaven, dan zouden zeker èn Bourgondië èn Oost-Friesland niet aarzelen om in de friesche zaken in te grijpen.

Zoo verkeerde Friesland in het midden der 15de eeuw in een toestand van onzekerheid. In den schoot der toekomst lag het verborgen, wie de heerschappij over Friesland zou hebben te voeren; doch dat het met de „friesche vrijheid" gedaan was, kon den nauwkeurigen toeschouwer der gebeurtenissen van den laatsten tijd niet ontgaan.

BOEK V.

HET BOURGONDISCHE TIJDPERK.

HOOFDSTUK I.

DE VORSTEN EN HUNNE ALGEMEENE POLITIEK.

1. Philips de Stoute.

Carlyle heeft in een werk, gewijd aan de heroën der menschheid, de rol dezer heroën in de wereldgeschiedenis trachten uiteen te zetten [1]). Hij heeft den lof gezongen dezer „Grooten", dezer „leiders der menschen, vormers, typen en in ruimen zin scheppers van wat de groote massa der menschen tracht te doen of te bereiken". „Alles, wat wij in de wereld tot stand gebracht zien", zegt hij „is eigenlijk het uiterlijke stoffelijke resultaat, de praktische verwezenlijking, de belichaming van gedachten, wonende in de Groote Mannen, die op aarde zijn gezonden; de ziel der geschiedenis van de gansche wereld — men mag het met het volste recht aldus beschouwen — zou de geschiedenis van deze Grooten zijn".

Deze uitspraak is in het algemeen onjuist, zooals te bewijzen is ook uit de bladzijden, die hiervoor zijn afgedrukt. En toch, al kunnen wij Carlyle niet toegeven, dat „de wereldgeschiedenis in den grond der zaak de geschiedenis" zou zijn „der Groote Mannen, die hier gewerkt hebben", het valt niet te ontkennen, dat buitengewone persoonlijkheden, met name buitengewone vorsten, menigmaal een beslissenden invloed hebben geoefend op de geschiedenis der wereld, op die der volken in het bijzonder. Wij kunnen niet aannemen, dat de germaansche invasie in het romeinsche Rijk, dat de ontwikkeling van het grootgrondbezit en van de macht van het geld, de opkomst van den ridderstand, van de steden, van de gilden zijn „de belicha-

[1]) On heroes, p. 1.

ming van gedachten, wonende in de Groote Mannen". Die meest in het oog springende phasen onzer maatschappelijke evolutie zijn niet het resultaat van individueele gedachten doch het resultaat van de ontwikkeling der maatschappij zelve. Aan de andere zijde kunnen wij echter de beteekenis der groote mannen, vooral voor de politieke geschiedenis, niet ontkennen. Wie zou aan Drusus en Germanicus, aan Karel den Groote, aan bisschop Adelbold van Utrecht en graaf Floris V van Holland, aan Jacob van Artevelde niet den rang willen toekennen, die hun als invloedrijke factoren in onze politieke geschiedenis toekomt? Zij hebben de groote lijnen getrokken, waarin zich onze politieke geschiedenis van den ouden tijd jaren, ja eeuwen lang heeft bewogen; hunne gedachten hebben op die geschiedenis een onberekenbaren invloed geoefend.

Dit is ook het geval geweest, voor zoover onze geschiedenis betreft, met meer dan een der vorsten uit het roemrijke stamhuis van Bourgondië, onder welke verscheidene buitengewone mannen zijn voorgekomen.

Reeds de eerste van het geslacht was een buitengewoon man.

In de streek tusschen de Jura en de Loire, tusschen den middenloop van de Rhône en de bronnen van Maas en Moezel ontstond in de 9de eeuw het hertogdom Bourgondië.

Het ontleende zijn naam aan den germaanschen stam, die zich in dit deel van het oude Gallië had genesteld en waarnaar nog in de 7de eeuw een der merovingische koninkrijken genoemd werd. Bij het verdrag van Verdun was het oude bourgondische land verdeeld tusschen de broeders Lotharius en Karel den Kale. Zoo was een westfrankisch Bourgondië ontstaan en een ander Bourgondië, dat bij de verdeeling van de landen van Lotharius een paar eeuwen lang een afzonderlijk bestaan voerde onder eene met de Carolingers verwante dynastie en ook het westfrankische deel weder in zijne macht kreeg. Deze bourgondische vorsten der 9de en 10de eeuw waren de mededingers der Carolingers in Italië en Westfrancië geworden, ja hadden deze herhaaldelijk op zijde geschoven; zelfs de keizerstitel was een der hunnen ten deel gevallen. Maar het machtige geslacht was uitgestorven en het nieuwe fransche koningshuis der Capetingers had van het tot Westfrancië behoorende deel van het bourgondische Rijk een hertogdom gemaakt ten behoeve van een zijner loten. Het overige Bourgondië bleef nog tot in de 11de eeuw een belangrijk deel uitmaken

van het zoogenaamde arelatische rijk, dat toen in het duitsche Rijk opging: van de oude arelatische landen behield slechts een klein deel, het aan het westfrankische hertogdom palende graafschap Bourgondië, den ouden naam.

Zoo had men een tot het duitsche Rijk behoorend graafschap naast een fransch hertogdom Bourgondië, welke beide landen tot diep in de 14de eeuw een geheel afzonderlijk bestaan leidden, totdat het duitsche graafschap door erfenis aan de fransche kroon kwam en deze het weder opdroeg aan den Hertog van Bourgondië uit het capetingische geslacht, die aldus de beide Bourgondiën vereenigde. Doch zij werden weldra weder gescheiden.

De bourgondische hertogen uit het oude huis van Capet namelijk zijn in 1361 uitgestorven en de toenmalige fransche Koning uit het pas opgetreden geslacht der Valois, Jan I, stelde zich als naaste erfgenaam der uitgestorven hertogelijke familie onmiddellijk in het bezit van het belangrijkste deel der opengevallen goederen, van het fransche hertogdom, terwijl het duitsche graafschap Bourgondië met Artois verviel aan de Gravin-weduwe van Vlaanderen, ook een bloedverwant van de uitgestorven Hertogen. Beide Bourgondiën hadden in den laatsten tijd vreeselijk geleden door de verwoestingen, aangericht door de half verwilderde soldatenbenden, die in het midden der eeuw gansch westelijk Frankrijk en Lotharingen teisterden [1]). Een groot deel van den bourgondischen adel aan weerszijden had zelfs deelgenomen aan de woeste plundertochten dezer tuchtelooze soldatesca en jaren lang hadden de benden het bourgondische platteland zoowel om Besançon als om Dijon en Châlon als sprinkhanen kaalgeschoren, niet wegtrekkende, voordat het ongelukkige gebied van alles bijna was beroofd.

Koning Jan wilde thans door een beter beheer de hem ten deel gevallen streken opheffen uit haren treurigen toestand maar een door hem tot beteugeling der benden afgezonden leger werd door de aaneengesloten macht der woeste soldaten in een wanhopigen strijd geheel verslagen en eerst een aanbod van den italiaanschen markgraaf van Montferrat om hen in dienst te nemen verloste Bourgondië en de aangrenzende landen grootendeels van de vreeselijke soldatenplaag.

---

[1]) Zie boven, blz. 45.

Kort daarna, den 6den September 1363, schonk de Koning het pas voor de kroon verkregen hertogdom reeds weder weg aan zijn geliefkoosden jongsten zoon, Philips den Stoute, hertog van Touraine, tot belooning voor diens dapperheid in den slag van Poitiers [1]), waar — zoo staat in de schenkingsoorkonde — hij alleen van zijne broeders den Koning niet had willen verlaten in het ongeluk maar dapper strijdende met zijn vader gewond den overwinnenden Engelschen in handen was gevallen [2]).

Terecht wijst de fransche geschiedschrijver Martin op het hoogst bedenkelijke van deze schenking, die het toch reeds zwakke fransche koningschap zoo spoedig weder beroofde van eene zoo belangrijke en omvangrijke bezitting om haar in handen te stellen van een prins van koninklijken bloede, wien bovendien met de oude rechten der bourgondische Hertogen ook de rang van eerste „pair" van Frankrijk werd geschonken. Zoo werd het tweede hertogelijke Huis van Bourgondië gesticht, welks leden eenmaal met het fransche koningschap om den voorrang zouden strijden [3]) als de machtigste der „sires des fleurs de lis", zoo geheeten, omdat zij, als afstammende van het fransche koningshuis, de leliën in hun wapen droegen. De noodlottige schenking trad eerst in werking na den dood van koning Jan, in 1364, toen de jonge Philips de Stoute zijne intrede deed in zijne hoofdstad, Dijon. Hij heeft zich zijn veelzeggenden bijnaam waardig getoond, deze eerste bourgondische Hertog uit het geslacht van Valois. Van de dagen, toen hij, gevangen in Engeland, aan de tafel van Eduard III een bediende berispte, omdat deze eerst den engelschen Koning, den vasal, had bediend, voordat nog de fransche Koning, wel gevangene maar in Philips' oogen toch de opperheer, bediend was, tot den tijd, toen hij oppermachtig Frankrijk regeerde voor zijn minderjarigen neef, koning Karel VI, heeft de eerste bourgondische Hertog uit het Huis van Valois de westelijke ridderwereld door zijne onstuimige dapperheid verbaasd.

Zijn broeder, de nieuwe fransche Koning, heeft de macht van den jongen Hertog nog vergroot, niet alleen door hem in de noordelijke streken van Isle de France, het voornaamste deel des Rijks, het stad-

---

1) Zie boven, blz. 16.

2) De oorkonde bij Barante, Hist. des Ducs de Bourgogne, I, p. 11. Dit voortreffelijke werk is nog altijd het beste over het Huis van Bourgondië.

3) Martin, Histoire de France V, 239.

houderschap op te dragen doch ook door hem de rijke erfdochter van Vlaanderen ten huwelijk te bezorgen [1]). Zoo erfde Philips in 1384 de uitgestrekte landen van den toen overleden vlaamschen Graaf: Vlaanderen, Mechelen, Nevers, Rhétel enz. Daarbij kwamen later uit de erfenis van de Gravin-weduwe van Vlaanderen nog Artois en het graafschap Bourgondië, het zoogenaamde Franche Comté, dat zoo weder met het hertogdom in ééne hand kwam. Eene geduchte macht, die zoo in deze krachtige handen werd samengevoegd! Twee der grootste leenen van de fransche kroon waren vereenigd. Het voorbeeld van Normandië, dat in de 12de eeuw op dergelijke wijze met Anjou en Guienne vereenigd geweest was, had den franschen Koningen kunnen herinneren, hoe gevaarlijk zulk eene vereeniging voor de kroon zelve kon worden. Nog altijd zuchtte Frankrijk onder de gevolgen dier oude samenvoeging van leenen, die de aanleiding was geweest tot het uitbreken van den grooten krijg tusschen Frankrijk en Engeland.

De bourgondische Hertog werd toen reeds terecht beschouwd als een van de machtigste heeren der Christenheid. In den oorlog tegen de Engelschen overdekte hij zich met roem. Bij de binnenlandsche twisten in Frankrijk tijdens de minderjarigheid en later tijdens de krankzinnigheid van den franschen Koning, Karel VI, kon hij de invloedrijkste prins van den bloede heeten, mèt zijn ouderen broeder, den Hertog van Orleans, tegenover wien hij gewoonlijk min of meer vijandig stond. Het was in Frankrijk omstreeks 1390 minder de vraag, wat de Koning wilde dan wat zijn oom van Bourgondië tegenover zijn oom van Orleans gedaan kon krijgen.

Ook in onze geschiedenis heeft deze eerste Graaf van Vlaanderen uit het nieuwe hertogelijke Huis van Bourgondië omstreeks 1380 reeds, zooals wij boven zagen, eene belangrijke plaats ingenomen, niet alleen als onversaagd oorlogsman doch ook als energiek heerscher [2]). Philips de Stoute is bovendien begonnen met de eerste maatregelen van organisatie, die moesten dienen om de zoozeer verschillende gedeelten zijner heerschappij in de Nederlanden tot eene grootere eenheid samen te voegen, om de kracht der bourgondische regeering duurzaam te vergrooten. Hij liet zich daarbij leiden door het voor-

---

[1]) Zie boven, blz. 17.

[2]) Zie boven, blz. 18 vlg.

beeld zijner verwanten, der fransche Koningen, onder wie vooral Philips de Schoone eene eeuw vroeger met energie ook in dit opzicht de hand aan de ploeg had geslagen. Versterking der centrale regeering tegenover de middelpuntvliedende neigingen der feodale maatschappij; bevestiging der vorstelijke souvereine macht — „si veult le Roi, si veult la loi" — dat is het hoofdbeginsel, waarvan de organisatie der bourgondische Hertogen uitgaat en dat zij dan ook met taaie consequentie van het begin van hun optreden af tot het einde hunner heerschappij in de gezamenlijke Nederlanden hebben trachten door te zetten.

Nooit heeft het Huis van Bourgondië, „la casa de Borgoña", zooals nog Philips II placht te zeggen, die taak verzuimd, onder den lateren oostenrijkschen tak evenmin als onder den ouderen stam der Hertogen uit de familie van Valois. Er is van het einde der 14de eeuw tot het midden der 16de in dat opzicht een onmiskenbare eenheid van gedachte in onze geschiedkundige ontwikkeling waar te nemen, een volkomen zelfbewust streven naar het scheppen van een samenhangenden bourgondischen staat. Daarom dient het tijdvak in onze geschiedenis van omstreeks 1400 tot het midden der 16de eeuw den naam van het bourgondische tijdvak te dragen.

2. Jan Zonder Vrees.

Een man van geheel denzelfden aard als zijn vader was ook Philips' opvolger, de dappere Jan Zonder Vrees (1404—1419), die, hoewel weinig ridderlijk van uiterlijk, klein en scheef gebouwd als hij was, de traditiën zijns vaders voortzette. Wij zagen reeds vroeger [1]), hoe hertog Jan in de Nederlanden steeds verder de bourgondische macht uitbreidde en in Frankrijk zich krachtig staande hield tegenover zijne bloedverwanten en mededingers uit het Huis van Orleans. Vurig oorlogsman gelijk zijn vader, was ook hij, als troonopvolger vroeger Graaf van Nevers geheeten, een veelbewonderd ridder naar het hart van Froissard.

Hij was, algemeen als de eerste ridder erkend, het hoofd geweest van dien avontuurlijken kruistocht tegen de Turken in 1396, zoo droevig geëindigd door de nederlaag van Nicopolis. Daar had hij gehoopt zijne riddersporen te verdienen, als een vorstenzoon met vorste-

---

1) Zie boven, blz. 46, 53 en 111 vlg.

lijke pracht en praal ten krijg getogen, te midden van een schitterenden stoet van bourgondische edelen. Toen reeds, op dien kruistocht, verblindde de bourgondische weelde de oogen van Oost en West door het goud en zilver der banieren en kleederen, het satijn der veldtenten. Wel was de erfgenaam van Bourgondië een waardig leider der schitterende fransche ridderschap in dit naspel der oude kruistochten. Maar sultan Bajazet had de prachtig uitgedoste doch weinig ervaren jonge aanvoerders, hoewel de aan Turkenoorlogen gewone koning Sigismund van Hongarije — de latere Keizer — hen herhaaldelijk had gewaarschuwd, onverwachts aangevallen en in een bloedigen slag verslagen. Jan van Nevers en zijne aanzienlijkste metgezellen werden na dapperen weerstand door de Turken gevangen genomen en bij de algemeene slachting der gevangen Christenen met nog enkele andere voorname bevelhebbers slechts noode gespaard. Niet dan tegen een zwaren losprijs konden hij en de zijnen ten slotte worden vrijgekocht. Jaren lang zuchtten het bourgondische hof en de landen van Bourgondië onder de schulden, die men voor de betaling van den losprijs moest maken. Eerst toen de volle som met groote moeite was bijeengebracht, ontsloeg hen de turksche sultan. Froissard verhaalt ons, hoe de overwinnaar zijnen edelen gevangene, die in den noodlottigen slag inderdaad de riddersporen had verdiend, een woord van moed insprak voor de toekomst van zijn in zulke ongunstige omstandigheden begonnen ridderleven, tevens met fierheid verklarende, dat hij hem niet wilde dwingen een eed af te leggen van niet meer tegen de Turken te zullen strijden; „immers", zeide de sultan overmoedig, „ik vrees niet tegen de Christenen te strijden, want ik ben geboren voor den oorlog en om de wereld te veroveren". Zoo keerde Jan van Nevers, verslagen maar niet roemloos, uit het Oosten terug.

Dezelfde dapperheid toonde hij in den nog altijd voortdurenden engelsch-franschen krijg en in den strijd tegen het Huis van Orleans, minder staatsman dan krijgsman, gelijk zijn vader. Jaren lang duurde de heftige persoonlijke en familietwist tusschen de beide prinsen van den bloede. Zelfs tegenover den landsvijand, de Engelschen, waren de „Bourguignons" en de „Armagnacs" niet altijd eensgezind. De eindelooze oorlog met Engeland, die met korte tusschenpoozen reeds twee en een halve eeuw voortduurde, scheen Frankrijk nog niet genoeg te teisteren. Van Noord tot Zuid stond in die dagen het ongelukkige Frankrijk, ook tegen zichzelf verdeeld, in de wapenen. Parijs was

afwisselend in de macht van beide partijen, die zich weinig om Frankrijk bekommerden. Men verdacht herhaaldelijk de Orleansen van samenspanning met Engeland. Daartegenover zag de bourgondische Hertog de vreeselijke nederlaag der fransche ridders tegen de legermacht van den engelschen Koning bij Azincourt als eene winst voor zijne partij aan. Zelfs het moordstaal diende in den bitteren burgerkrijg: in 1405 viel de ridderlijke Hertog van Orleans door sluipmoord in de straten van Parijs en de moord op Jan Zonder Vrees in 1419 bij eene samenkomst op de Yonnebrug te Montereau was de wraak voor dat eerste schandelijke misdrijf, dat niet ten onrechte aan de Bourgondiërs was geweten. Ook de Dauphin van Frankrijk nam een werkzaam deel aan den burgerkrijg en was een der heftigste vijanden van hertog Jan Zonder Vrees geweest.

3. Philips de Goede.

Jan's zoon en opvolger, Philips de Goede, was in de eerste plaats een handig staatsman, wat hij reeds toonde, toen hij nog als troonopvolger Graaf van Charolais heette. Hij aarzelde na den moord, in 1419 door de Orleansen met oogluiking van den franschen Dauphin op zijn vader gepleegd, dan ook niet lang om zich in den strijd met de machtige partij der Orleansen tegen deze en den Dauphin met den ouden landsvijand, de Engelschen, te verbinden.

Het was eene geduchte crisis voor het fransche koninkrijk, welks bestaan op het spel stond. Engeland en Bourgondië stonden gereed om den buit te deelen, die na den val van het fransche koningshuis hier tot beschikking van den overwinnaar zou komen. Bourgondië zou het Oosten en Noorden, Engeland het Westen in bezit nemen. Steeds verder werd de Dauphin, die na den dood zijns krankzinnigen vaders eindelijk zelf de schijnbaar ten ondergang neigende koninklijke macht aanvaard had, teruggedrongen. Ten slotte was Orleans met zijne onmiddellijke omgeving het eenige grondgebied, waarover de Koning van Frankrijk nog kon beschikken, en reeds werd ook hier zijne macht door de bourgondisch-engelsche legers bedreigd. Het laatste uur van Frankrijk scheen geslagen en op de puinhoopen van het vernietigde koninkrijk scheen onder den bourgondischen tak der Valois een nieuw rijk te zullen ontstaan.

Doch het kwam zoover toch niet. In den langen krijg, waarin de Maagd van Orleans door haar optreden ten slotte het nationale gevoel

in het vaneengereten Frankrijk weder met kracht wist te wekken en het deerlijk in het nauw gebrachte koninklijk gezag redde, bleek het, dat de bourgondische en de engelsche politiek zeer veel van elkander verschilden. De beide bondgenooten, die jaren lang van gemeenschappelijken voorspoed hadden gekend, werden oneenig, zoodra die voorspoed week. Van weerszijden beschuldigde men elkander van wantrouwen, van verraderlijke bedoelingen. De samenwerking liet weldra zeer veel te wenschen over en van beide kanten gevoelde men de behoefte om aan den langen krijg een einde te maken, nu het fransche koninklijke gezag dieper geworteld bleek dan men had vermoed en de fransche nationaliteit krachtiger bleek samen te hangen dan men had meenen te mogen onderstellen. Hertog Philips trok zich dan ook door den vrede van Atrecht in 1435 uit den engelsch-franschen krijg terug.

Sedert was hertog Philips, de „groote Hertog van het Westen", een zoo goed als geheel onafhankelijk vorst, wiens heerschappij zich tusschen Frankrijk en Duitschland in steeds meer uitbreidde. Het verdrag van Atrecht regelde zijne betrekkingen tot den veel minder machtigen franschen Koning, Karel VII. Was hij tot nu toe, in naam ten minste, vasal van dezen vorst, gelijk zijne voorgangers van diens voorzaten geweest — eerste „pair" van Frankrijk maar fransch vasal toch — het verdrag van Atrecht ontsloeg hem „de sa personne et sa vie durant" van alle leenhulde en onderdanigheid voor zijne fransche leenen, hoewel zijne erfgenamen tegenover den Koning en diens opvolgers weder daartoe gehouden zouden zijn. Bovendien verkreeg hij nog de bourgondische graafschappen Mâcon en Auxerre, benevens Bar sur Seine en andere kleinere gebieden, eindelijk de steden aan de Somme benevens enkele daarbij gelegen plaatsen, die eene voortreffelijke linie van defensie voor Artois vormden. De Sommesteden zouden door den Koning teruggekocht kunnen worden, eene bepaling, die ten minste voor de fransche kroon de gelegenheid openstelde om deze zoo dicht bij Parijs gelegen en ook daarom zoo belangrijke plaatsen, al was het in de toekomst, terug te krijgen.

Stond Philips zoo bijna op gelijke lijn met zijn leenheer aan de eene zijde, den franschen Koning, niet minder onafhankelijk gedroeg hij zich tegenover den duitschen Koning, den leenheer van de staten, die hij, dank zij zijne staatkundige geslepenheid en de kracht zijner wapenen, in het oude Lotharingen toen in zijne macht had.

Noch de zwakke koning Wenzel noch diens opvolger, Ruprecht van de Paltz [1]), was in staat geweest om de wassende macht van Bourgondië in de dagen van Philips den Stoute en Jan Zonder Vrees tegen te houden. IJdele protesten, niet minder ijdele besprekingen op de rijksdagen, diplomatieke onderhandelingen — verder brachten zij het niet. En hun opvolger, koning Sigismund? In 1414 stelde deze zich tot handhaving van zijne bedreigde koninklijke macht in het Westen inderdaad tegenover den machtigen hertog Jan Zonder Vrees, die het weldra geraden achtte toe te geven en hem in 1416 te Calais hulde deed voor zijne duitsche leenen [2]). Dit toegeven van den Hertog oefende op Sigismund een geruststellenden invloed maar spoedig brachten de brabantsche, hollandsche en elzassische verwikkelingen tijdens Philips den Goede opnieuw hetzelfde vraagstuk op het tapijt. Zoowel bij de inbezitneming van Brabant door Philips en bij zijn optreden tegen Jacoba van Beieren, als bij zijne pogingen om de oostenrijksche Hertogen in den Elzas op zijde te schuiven, was Sigismund steeds op zijne hoede en werkte den Hertog zooveel mogelijk tegen. Sigismund hield niet op tegen de bourgondische usurpatiën te protesteeren, in de nederlandsche streken zoowel als in den Elzas en in Franche Comté, kortom overal, waar de bourgondische macht voortdrong. Op het concilie van Basel gedroeg Philips zich intusschen geheel als onafhankelijk vorst en liet zich met geene mindere plaats voor zijne afgevaardigden afschepen dan met eene op dezelfde lijn als de duitsche keurvorsten, onmiddellijk volgende op de Koningen [3]). Zelfs Sigismund moest daarin eindelijk berusten, afhankelijk als hij op het concilie in vele zaken was van den steun des machtigen Bourgondiërs. Tot zijn dood in 1437 toe bestreed hij intusschen de bourgondische macht onophoudelijk door zijne diplomatie en zijne protesten, in het geheim en in het openbaar.

Ook koning Albrecht III (1438—1439) en diens opvolger Frederik III waren niet in staat den Bourgondiër te breidelen en Frederik berustte in 1442 ten slotte in de feitelijk toch reeds bestaande toestanden in de Nederlanden door Philips zoowel in Holland, Zeeland en Henegouwen als in Brabant te erkennen, hoewel de eigenlijke

---

[1]) Vgl. boven, blz. 46 en 150.

[2]) Leroux, Nouvelles Recherches, p. 157 suiv.

[3]) Ibid., p. 185. Vgl. boven, blz. 116 en 152.

beleening met deze en andere voormalige lotharingsche landen nog uitbleef. Toen Philips hierom herhaaldelijk dringend verzocht, werden de onderhandelingen hierover geopend maar Frederik weigerde, zoo lang hij kon, er toe over te gaan. Tijdens die onderhandelingen kwam Philips openlijk met het plan voor den dag uit zijne gezamenlijke landen een koninkrijk Bourgondië te vormen, een plan, dat ook het ideaal van bijna al zijne opvolgers is geweest.

Dat de eerzuchtige Hertog dergelijke plannen had opgevat, was voor hen, die de gebeurtenissen in de Nederlanden met inzicht volgden, reeds lang geen geheim meer. De scherpziende koning Karel VII van Frankrijk, die in zijn eigen gebied de macht van Bourgondië had leeren kennen, doorzag deze strekking der bourgondische politiek reeds omstreeks 1430 zeer goed.

Nauwelijks had het optreden van de Maagd van Orleans den franschen vorst gered uit het groote gevaar, waarin zijn koningschap zweefde, of zijn eerste zorg was de bourgondische plannen in deze richting te dwarsboomen [1]). Karel VII bood daartoe in 1430 zijne hulp aan de oostenrijksche Hertogen, die in den Elzas bezittingen hadden, waarop ook de Bourgondiër aanspraken liet hooren; de naburige rijkssteden, Basel, Straatsburg, Bern, Zürich, de Hertogen van Beieren en andere leden van het duitsche Rijk werden evenzoo door fransche gezanten gewaarschuwd. Karel wees er op, dat Philips zich door zijn toenmaligen bondgenoot, den engelschen Koning, die nog Frankrijk als zijn eigendom beschouwde, Champagne had laten opdragen, dat Vlaanderen, Artois, Brabant, Henegouwen, Namen, Holland en Zeeland feitelijk reeds in bourgondische handen waren en dat het blijkbaar tot de eischen der bourgondische politiek behoorde de streken tusschen de eigenlijke bourgondische erflanden en de Nederlanden in bezit te krijgen om zoo een aaneengesloten rijk te vormen. Alle kleinere vorsten, alle steden uit de buurt hadden er dus belang bij, zoo waarschuwde hij, den Bourgondiër te weerstaan.

Vooral het hertogdom Lotharingen — het overblijfsel van het oude Opper-Lotharingen, waaruit zich in den loop der laatste eeuwen allengs eene reeks van kleine, meestal geestelijke staatjes had gevormd — scheen bedreigd. Het fransche geslacht van Anjou, dat met hertog

---

[1]) Leroux, l. l., p. 215 suiv.

René hier juist in dien tijd den hertogelijken troon beklom, was het aangewezen middelpunt van een gemeenschappelijk verzet in deze streken tegen de bourgondische plannen. Lotharingen, het toen nog niet bourgondische Luxemburg en de elzassische landen van het oostenrijksche Huis — een blik op de kaart leert het — moesten zich onder leiding van Frankrijk verbinden om den eerzuchtigen Bourgondiër den weg te versperren.

Jaren lang heeft koning Karel VII in deze richting gewerkt, ook na den vrede van Atrecht, die hem wel van den oorlog tegen Bourgondië ontsloeg maar toch zijne vrees voor de bourgondische aanspraken niet in het minst deed verdwijnen. Zijne gezanten hebben tal van vorsten aan den Rijn, tal van rijkssteden voortdurend aangezocht en gewaarschuwd, ook Frederik III zelven, die telkens het gevaar veel te licht scheen te achten. Ook op de duitsche rijksdagen heeft de fransche Koning jaren lang zijne waarschuwende stem laten hooren tot ergernis van den inderdaad op zijne intiemste gedachten betrapten hertog Philips. Eenmaal zelfs, in 1444, had eene dubbele militaire expeditie [1]) onder leiding van den franschen Koning en zijn zoon, den Dauphin, in Zwitserland en Lotharingen niet anders ten doel dan de vergrooting der macht van den Hertog van Lotharingen om dezen beter in staat te stellen den Bourgondiër weerstand te bieden. Die expeditiën hebben evenwel niet aan het doel beantwoord: de Zwitsers werden geslagen; Metz, Toul en Verdun en enkele andere steden werden wel genoodzaakt om in naam het oppergezag van hertog René te erkennen, doch juist op dit oogenblik sloot de altijd wankelende duitsche Koning een verbond met den Hertog van Bourgondië. Hertog Réné zelf bleek vooralsnog meer belang te stellen in zijne groote plannen op het koninkrijk Napels dan in zijne lotharingsche erflanden, die dan ook in wereldhistorische beteekenis met Napels niet konden vergeleken worden. Sedert bleef koning Karel bij voortdurende waarschuwingen en intrigues tegen den ouden vijand, die op zijne westelijke grenzen een steeds omvangrijker gebied verkreeg en met taai geduld naar het groote doel streefde.

Maar was er inderdaad wel iets aan van de door koning Karel aan Philips toegedichte voornemens? Er valt niet aan te twijfelen. En dat niet alleen, wanneer wij letten op de algemeene strekking der

[1]) Ibid., p. 243.

politiek van Philips, doch ook uit zijne thans uit het stof der weener archieven opgedolven brieven en voorstellen aan keizer Sigismund en diens opvolgers [1]).

Philips van Bourgondië koesterde de grootsche gedachte om tusschen Frankrijk en het duitsche Rijk in dat van den Carolinger Lotharius te herstellen, ten minste noordelijk van de Jura. Hij herinnert bij de onderhandelingen met de Keizers met nadruk herhaaldelijk aan het verdrag van Verdun, dat het rijk van Lotharius deed ontstaan bij de verdeeling van het carolingische gebied; ook aan het oude hertogdom Lotharingen van de 9de eeuw, om te zwijgen van den antieken Galliër Vercingetorix en het oude rijk van Austrasië, waarvan de geschiedschrijver Olivier de la Marche spreekt, of van de aanspraken, die Philips als hertog van Brabant had ten opzichte van het voormalige hertogdom Neder-Lotharingen [2]). Hoe ver reeds hertog Philips in dezen tijd den invloed van zijne politiek uitstrekte, blijkt niet alleen uit zijne plannen tot een veroveringsoorlog tegen Friesland, de erfenis der hollandsche Graven; niet alleen uit zijne krachtige bemoeiingen met de zaken van het sticht Utrecht, die wij boven beschreven [3]); niet alleen uit zijne herhaalde inmenging in de geldersche twisten, doch ook uit zijn nadrukkelijk optreden in het Munstersche. Hij liet zich op uiterst behendige wijze in met de daar heerschende moeilijkheden tusschen de stad Munster en haren Bisschop en met de beruchte Soester veete, die in het midden der 15de eeuw deze streken met krijgsrumoer vervulde. Reeds toen was de bourgondische macht hier bezig de grondslagen te leggen voor eene mogelijke uitbreiding ook in deze gewesten.

Vooral in 1447 wordt dit alles zeer duidelijk bij de voortgezette onderhandelingen over de definitieve beleening van den Hertog door den duitschen Koning met zijne nederlandsche en andere rijksleenen. Op den rijksdag te Besançon, waar namens Frederik III diens broeder Albrecht verscheen, werd eene overeenkomst gesloten tusschen de huizen van Oostenrijk en Bourgondië. De brieven van beleening zijn zelfs gereed gemaakt doch op het laatste oogenblik trok de duitsche Koning zich na lange aarzeling toch nog haastig terug [4]). Toen

---

[1]) Vgl. Von Löher, Herzog Philipp von Burgund und Kaiser Siegmund.

[2]) Zie boven, blz. 158.

[3]) Zie boven, blz. 199 vlg.

[4]) Leroux, p. 207 suiv.

zond Philips een gezant naar Weenen om met 's Konings voornaamste staatsdienaren te raadplegen over de middelen om tot zijn doel te geraken. Er was juist sprake van een huwelijk tusschen Philips' oudsten zoon, graaf Karel van Charolais, en de erfgenaam van Hongarije, waardoor op den duur de hongaarsche koningskroon aan het bourgondische Huis had moeten komen. Die erfgenaam was de pupil van den duitschen Koning. Bij de onderhandelingen over het huwelijk sprak men tevens over het reeds vroeger geopperde plan tot vorming van een koninkrijk Friesland, „dat immers een koninkrijk was geweest" of een koninkrijk Brabant „qui est la plus ancienne et excellente duché de toute la chrestienneté". Door den voornaamsten staatsman des duitschen Konings, Caspar Schlick, was reeds de mogelijkheid gesteld om „toutes les duchiez, contez et seigneuries, qui sont en bas empire" d. i. geheel het oude hertogdom der beide Lotharingen, aan het gezag des Hertogs van Bourgondië te onderwerpen. Hierop antwoordde nu Philips met een uitgewerkt voorstel om een koninkrijk Bourgondië op te richten, dat niet slechts alle toen reeds bourgondische staten zou omvatten doch ook Gelre, Gulik, Kleef, Mark, Meurs, Lotharingen, Bar enz. — in het algemeen de landen van den Carolinger Lotharius, noordelijk van de Jura ten minste. Het middelpunt van dat nieuwe Rijk zou Brussel zijn, dat onmiddellijk na de inbezitneming van Brabant in 1430 door Philips tot zijne residentie was gemaakt.

Doch Frederik III weigerde hierin te treden. Desnoods zou hij toestemmen in de oprichting van een koninkrijk Brabant, waartoe dan alle bourgondische rijksleenen zouden behooren, maar, zeide de Koning fierder dan met het oog op zijne handelingen gepast was, „wie den naam van Augustus draagt, hem past het niet het Rijk te verminderen of te versplitteren". Hij liet zelfs de noodige beleeningsakten gereed maken en gaf zijn broeder Albrecht den 13den November 1447 bevel hertog Philips den leeneed af te nemen. Wel kon de Bourgondiër later met recht zeggen, dat hij koning had kunnen zijn, als hij gewild had!

Maar nu weigerde Philips weder. Hij wilde niet minder dan een koninkrijk Bourgondië met de grenzen van het Rijk van Lotharius. Zelfs geheel Friesland tot de Weser moest er toe behooren. In het volgende jaar werd er nog over onderhandeld doch men kwam niet verder dan tot eene alliantie tusschen de Huizen van Oostenrijk en

Bourgondië, wier verschillen in den Elzas werden bijgelegd, terwijl tevens de Hertog van Bourgondië eenvoudig in al zijne rijksleenen werd bevestigd (11 Maart 1448). Van een koninkrijk Bourgondië of Brabant is geen sprake meer.

Toch was Philips een koning gelijk. Zijn brusselsche hofstaat, op fransche wijze ingericht, was schitterender dan die van den franschen Koning zelven, om te zwijgen van de armoedige omgeving des duitschen Keizers. Zijne ridderschap was talrijker dan die van eenig vorst in westelijk Europa. Zijne ridderorde van het Gulden Vlies was even hoog geëerd als de engelsche Kouseband of de fransche St. Michel. De pracht zijner paleizen, de glans zijner hoffeesten, de overdaad zijner weelderige levenswijze wekte algemeene bewondering in Europa.

Op hem richtten zich dan ook aller oogen, toen de Turkenplaag tegen het midden der eeuw opnieuw Europa scheen te bedreigen. In het geslacht van Osman was weder een veroveraar, Mahomed II, opgestaan, die de traditiën van Bajazet hernieuwde. Reeds in 1439, toen de Turken Belgrado hadden belegerd en Hongarije bedreigden, was er in Europa onrust gewekt. De Paus zelf had de geloovige Katholieken tot hulpbetoon opgeroepen. Alleen de Hertog van Bourgondië echter had aan dien roep gehoor gegeven en eenige schepen naar de Zwarte Zee en naar Rhodus gezonden.

Een nieuwe plotselinge schrik was door westelijk Europa gevaren bij de mare van de groote nederlaag der christenvorsten bij Varna (1444) doch ook deze vrees was weder voorbijgegaan. Toen kwam spoedig het bericht, dat Constantinopel zelf, de oude hoofdstad der Romeinen, het moest ontgelden en door den turkschen veroveraar bedreigd werd. Een beklemmend gevoel van onveiligheid tegenover de Turken kwam bij de volkeren van Europa op en gelijk, in de dagen der kruistochten, vestigde de Christenheid het oog op de machtigste vorsten van het Westen. En was niet Philips de zoon van den vorst, die de Christenen had geleid op den noodlottigen dag van Nicopolis? Philips toonde inderdaad neiging de rol van leider in den Turkenkrijg op zich te nemen, vooral toen Karel VII en Frederik III, als Koning van Frankrijk en Keizer van Duitschland volgens oude traditie de aangewezen leiders op een tocht als deze, zich verontschuldigden met halve antwoorden en uitstellende verklaringen. Doch de tijd ging met onderhandelen voorbij en zoo kon sultan Mahomed Constanti-

nopel in 1453 veroveren, zonder dat de Christenen van het Westen eene poging deden om de dapper verdedigde stad voor den moedigen naneef der Palaeologen te behouden. De grieksche Keizer sneuvelde op de wallen zijner hoofdstad, die door de Turken na een hevig bloedbad in bezit werd genomen. Dit feit maakte in Europa een diepen indruk, dien men in bijna iedere stedelijke kroniek van dien tijd duidelijk opmerkt. Overal vreesde men voor een inval der Turken in het duitsche Rijk, dwars door Hongarije heen. De gedachten aan Attila met zijne Hunnen, aan de Hongaren-invallen, aan Batoe, aan Tamerlan met zijne Mongolen drongen zich op aan ieder, die wat wist van de geschiedenis der europeesche staten.

Thans scheen het dan ook eindelijk ernst te worden met de plannen tegen de Turken. Een duitsche rijksdag zou in 1454 te Regensburg bijeenkomen met het doel die plannen met ijver te beramen. Voordat hertog Philips zich op verzoek des Keizers daarheen begaf, deed hij op een groot hoffeest te Rijssel te midden van zijne ridders de gelofte een kruistocht te ondernemen, eene gelofte, die met geestdrift door zijne omgeving werd herhaald. Het was „le voeu du faisan”, zoo genoemd naar den vogel, dien men den Hertog volgens oud gebruik bij dit feest aanbood, op welk geschenk de eene of andere gelofte placht te volgen.

Daar noch de Keizer noch de fransche Koning weder lust toonden om den tocht mede te maken, was thans hertog Philips in de oogen van Europa de aangewezen leider bij de voorgenomen kruisvaart, waarvoor hij omvangrijke toebereidselen maakte. Men spreekt van bijna 10 000, later zelfs van 60 000 man, die hij zou hebben toegezegd. Maar de zaak werd telkens uitgesteld en ten slotte begon Philips zelf bezwaar te zien in den tocht, hoewel men hem van alle zijden als den gewenschten aanvoerder aanmerkte. Hij vreesde het in deze jaren nooit uit het oog verloren hoofddoel zijner politiek, de vestiging van een koninkrijk Bourgondië, door deze altijd gewaagde onderneming, in allen gevalle door eene langdurige afwezigheid uit zijne staten, te zullen schaden. Het was hem bekend, dat de fransche Koning altijd op de loer lag om hem op de eene of andere wijze te benadeelen; dat menige stad in zijne Nederlanden telkens heimelijk gezanten van den franschen Koning binnen hare muren zag. Hij was het nog niet vergeten, dat Gent en Brugge eenmaal bij een hevigen opstand tegen zijn gezag op fransche hulp gerekend hadden en dat die hulp ook

was beloofd. Er bestond altijd spanning tusschen de hoven van Brussel en Parijs en de vijanden van den een konden zeker zijn op een goede ontvangst bij den ander. Dit bleek nog duidelijk in 1456, toen de fransche Dauphin, met zijn vader in onmin, eene schuilplaats zocht in Brabant en er met hartelijkheid werd ontvangen, ja, bijna zes jaren lang zijn verblijf in deze streken hield.

Zelfs toen het gevaar voor Hongarije op bedenkelijke wijze toenam en paus Pius II zich nogmaals alle moeite gaf om de vorsten der Christenheid te bewegen krachtig samen te werken, werd Philips zoo ernstig verontrust over mogelijke plannen van den franschen Koning om van zijne afwezigheid gebruik te maken, dat hij wederom bezwaar maakte om te voldoen aan 's Pausen aandrang. Aan de andere zijde kon het hem ook niet aangenaam zijn, dat de Paus in weerwil van de vroegere afspraken met Philips eerst den franschen Koning, daarna den duitschen Keizer weder als leider voor de groote onderneming trachtte te winnen. Maar beiden weigerden wederom en de blikken der beangste Christenen van het Oosten richtten zich met steeds levendiger hoop op den Bourgondiër, machtiger dan Keizer en Koning beiden en veel gunstiger jegens deze plannen gezind. In 1461 verscheen aan zijn hof te Brussel een oostersch gezantschap, uit perzische, armenische, mesopotamische gezanten samengesteld. Zoo kwamen opnieuw „de magiërs van het Oosten naar de sterre, die zij zagen in het Westen" [1]) om de machtige hulp van hertog Philips te vragen. Maar te vergeefs. Juist stierf in den zomer van dat jaar de fransche Koning en zijn opvolger, Lodewijk XI, hoewel schijnbaar zeer bevriend met het bourgondische hof, dat hem eenmaal tegen zijn vader had beschermd, scheen nog minder vertrouwbaar dan die vader. Philips gaf den gezanten niet meer dan zeer algemeene antwoorden en verbond zich tot niets. De zending was zoo goed als mislukt.

De vrees van Philips voor den nieuwen franschen Koning, dien hij bij de zalving te Rheims voor zijne fransche leenen huldigde, werd door diens handelingen spoedig gerechtvaardigd. Lodewijk XI bleek voor de bourgondische heerschappij, wier plannen deze listige vorst tijdens zijn verblijf in Brabant zoo ten volle had doorzien, eene geduchte tegenpartij te zijn. Van het begin af vinden wij dan ook den

---

[1]) Epistol. Aen. Sylvii, No. 380.

Hertog van Bourgondië en zijn driftigen zoon, Karel van Charolais, die in den laatsten tijd een grooten invloed op de bourgondische politiek had verkregen, tegenover den franschen Koning staan, die reeds in zijn eersten tijd eenmaal de vraag deed: „is de Hertog van Bourgondië dan van een ander metaal dan de overige vorsten en heeren van het koninkrijk?”

Sedert dezen tijd is het meer Karel de Stoute dan Philips zelf, die zich tegenover den Koning stelt. Van het begin van hun optreden in de geschiedenis af staan Lodewijk XI en Karel de Stoute zoo tegenover elkander, door persoonlijken haat den strijd tusschen de fransche en bourgondische politiek nog verbitterend. En in dien strijd heeft de behendige diplomaat Lodewijk ten slotte de overwinning behaald over den vurigen krijgsman, wiens bijnaam ook in onze taal niet genoeg zegt om terug te geven, wat zijn latere „le Téméraire”, wel onderscheiden van dien zijns overgrootvaders „le Hardi”, zeggen wil. „Overmoedig” is Karel de Stoute geweest en zijn behendige tegenstander heeft van dien overmoed des Hertogs herhaaldelijk tot zijn eigen voordeel gebruik weten te maken. Nog bij het leven van Philips den Goede brak de strijd tusschen Bourgondië en den franschen leenheer uit, een strijd, die met tusschenpoozen geduurd heeft tot den vrede van Cateau-Cambresis in 1559 en zijne nawerking nog lang na dien vrede in de geschiedenis van de zuidelijke en noordelijke Nederlanden heeft doen gevoelen. Het waren moeilijkheden, die voortsproten uit het verdrag van Atrecht, op grond waarvan Lodewijk XI thans de belangrijke Somme-steden terug trachtte te koopen.

Tot levendige ergernis van graaf Karel toonde Philips, wiens geestestoestand in de laatste jaren zijner langdurige regeering meer en meer verzwakte, zich niet ongenegen in ’s Konings voorstellen te treden. Philips liet zich bovendien op zijn hoogen leeftijd nog bewegen tot het plan om de uitgestelde kruisvaart weder op te vatten en de Paus haastte zich van deze stemming gebruik te maken om ook van zijne zijde op den ouden Hertog te werken en hem te herinneren aan zijne plechtige gelofte, aan zijne verpande riddereer, door „la noble maison de France”, waartoe immers ook het bourgondische geslacht behoorde, altijd zoo hoog gehouden. Nog eenmaal scheen het er nu toe te zullen komen en Philips beloofde in Mei 1464 van Aigues-Mortes in Provence te zullen uitzeilen, om den strijd tegen de Turken te aanvaarden. Hij regelde de regeering voor den tijd zijner afwezigheid.

Zijn zoon Karel keurde dit plan evenals de zwakke houding zijns vaders tegenover Lodewijk ten zeerste af en eene hevige spanning tusschen vader en zoon was het gevolg van deze verschillen. Karel klaagde, dat zijn vader te veel het oor leende aan den Heer van Croy en andere persoonlijke vijanden van den bourgondischen troonopvolger, die deze niet geheel ten onrechte beschuldigde van misdadige geheime samenspanning met den franschen Koning, door wien zij waren omgekocht. De familietwist werd eindelijk wel door de Staten van Vlaanderen bijgelegd doch niet dan met veel moeite liet de trotsche Karel zich overhalen zich voor zijn vader te vernederen. Zooveel won hij intusschen, dat de oude Hertog zich sedert meer en meer van koning Lodewijk afwendde en ook den kruistocht opgaf.

Om evenwel op verlangen des Pausen aan zijne plechtige en zoo dikwijls herhaalde gelofte te voldoen zond Philips zijn bastaardzoon Antonie met eene vrij aanzienlijke macht naar Marseille. Na groote bezwaren kwam de bourgondische vloot eindelijk naar Ancona om van daar de Turken aan te vallen, een plan, dat evenwel door den plotselingen dood van paus Pius II verviel, zoodat de Hertog de door ziekte en ontbering zeer gedunde legermacht van Antonie weder terug moest doen keeren. Welhaast waren deze troepen noodig bij den burgeroorlog, die opnieuw in Frankrijk uitbrak en tegen den Koning gericht was.

De fransche Grooten namelijk waren hevig verontwaardigd over de pogingen van koning Lodewijk om hen aan zijn gezag te onderwerpen, vooral over zijne bemoeiingen om den derden stand te bevrijden van hunne willekeur. Onder leiding van den doodvijand des Konings, graaf Karel, den machtigsten en roerigsten der verbitterde vasallen, vormden zij de „Ligue du bien public" tegen hunnen vorst, traden gewapend tegen hem op, versloegen hem en noodzaakten hem tot een voor het koninklijk gezag zeer nadeeligen vrede (1465). Van dat oogenblik af was het koning Lodewijk duidelijker dan ooit, dat de koninklijke macht in Frankrijk zich niet krachtig zou kunnen ontwikkelen, wanneer niet de Hertog van Bourgondië van het hooge standpunt, waarop hij stond, werd afgeworpen. Eerst dan zou de Koning van Frankrijk in waarheid meester kunnen worden in zijn eigen koninkrijk, waar thans die machtige vasal hem de wet stelde.

Drie geslachten van Hertogen van Bourgondië reeds waren de mededingers der fransche Koningen geweest; het vierde moest worden be-

dwongen, het kostte wat het wilde. Zoo stonden koning Lodewijk en graaf Karel tegenover elkander, toen Philips de Goede in 1467 eindelijk overleed en door zijn zoon werd opgevolgd.

4. Karel de Stoute.

Karel de Stoute heeft het levensdoel zijns vaders, de vorming van een koninkrijk Bourgondië, geheel onafhankelijk van de beide groote aangrenzende rijken, met evenveel kracht nagestreefd doch ook zeker met veel minder geduld, met veel minder diplomatieke voorzichtigheid. Deze vurige natuur wist niet van handige politiek noch van voorzichtige matiging. Lodewijk XI was zijn doodvijand. Philippe de Commines, die beide vorsten gediend heeft, heeft ons een helder beeld ontworpen van die beide persoonlijkheden, vooral van den franschen vorst, die heimelijk van zijn paleis uit met taaie volharding het spinneweb weefde, dat den onvoorzichtigen Hertog, hoe grootsch diens machtsontwikkeling ook was, hoe dikwijls hij het web ook wist te scheuren, in steeds dichter mazen omgaf. Wij zien de uitbarstingen van het ongeduld bij den vurigen krijgsman, zijne onverholen minachting voor de sluipwegen van zijn loozen mededinger, die al zijne plannen verijdelt, die hem ten laatste in den val weet te lokken.

Het is een belangwekkende strijd, die verbitterde krijg tusschen den behendigen menschenkenner, den geslepen diplomaat en den ridderlijken krijgsman, den overmoedigen soldaat, die zonder naar raad te luisteren met zijn geducht slagzwaard in toornige opwelling alle knoopen wil doorhakken doch ten slotte door zijn dollen overmoed, ook door het verraad van zijne eigene benden het onderspit delft en onherkend door de hyaena's van het slagveld wordt omgebracht, terwijl zijn stille, het slagveld mijdende tegenstander nog jaren lang blijft weven aan zijne geheimzinnige webben, ten slotte geestelijk en lichamelijk ten ondergaande in den nacht van duister wantrouwen, die zijn achterdochtigen geest omnevelt.

Dat is de tragische geschiedenis van Lodewijk XI en Karel den Stoute, het reuzenduel der 15de eeuw, het duel tusschen „de fransche reuzenspin en den leeuw van Bourgondië", zooals de fransche schrijver Chastellain zegt. En de sympathie der nakomelingen, meer dan die der tijdgenooten, die hij onderdrukte, was met den overwonnen krijgsman meer dan met den lagenbroedenden Koning.

Overal vond Karel zijn koninklijken tegenstander op zijne baan; overal kon hij de sporen vinden van de geheime werkzaamheid der fransche diplomatie. In hem vooral wenschte Lodewijk XI den trotschen stand der fransche rijksgrooten te treffen, der prinsen van koninklijken bloede, die hem, den Koning, sedert 1465 de wet stelden in zijn koninkrijk. In Karel, den leider dier Grooten in den strijd tegen het fransche koningschap, den kampioen der feodale heeren, wilde Lodewijk XI den tegenstand tegen eene onbeperkte koninklijke macht overwinnen. Zij wilden den Koning maken tot een feodalen suzerein zonder invloed, gelijk de eerste vorsten uit het huis Capet waren geweest; hij wilde een Koning zijn als Philips de Schoone, zijn grootste voorganger, een absoluut heerscher.

Lodewijk, die sedert zijn gedwongen verblijf in de Nederlanden met de zwakke punten der bourgondische monarchie ten volle bekend geraakt was, had zich reeds vóór de troonsbeklimming van Karel den Stoute diens vijand ook in de Nederlanden getoond. Hij rechtvaardigde in die dagen reeds ten volle de waarschuwende woorden zijns eigen vaders: „Mijn neef van Bourgondië weet niet, wat hij doet; hij onderhoudt den vos, die zijne kippen zal verslinden”.

Hij was het, die Philips en Karel door geheime intrigues meer en meer tegen elkander in het harnas joeg, vooral met hulp van Antonie van Croy, een der voornaamste gunstelingen van hertog Philips. Behalve Antonie van Croy en den Heer van l'Isle Adam won de listige vorst reeds in de dagen zijner ballingschap met scherpziende menschenkennis een aantal andere invloedrijke edelen en ambtenaren uit de omgeving des Hertogs voor zijne belangen. Later zouden deze verbintenissen hem te pas komen, vooral na Karel's dood. Koning Lodewijk was het, die onophoudelijk de Luikenaars, wier nog onafhankelijk bisdom eene den Bourgondiërs zeer hinderlijke en door het bezit der Maassteden gevaarlijke macht midden in hun gebied vormde, tot verzet tegen den bourgondischen invloed in het Luiksche aanspoorde en hun zelfs troepen te hulp zond. Hij was het, die de betrekkingen hernieuwde tusschen de La Marck's, de woelige Heeren van Sédan en Bouillon, en het fransche hof, betrekkingen, die op eene zeer kwetsbare plek in het lichaam der bourgondische heerschappij meer dan eene eeuw lang den franschen invloed vestigden. Reeds zijn vader had met de La Marck's vriendschappelijke betrekkingen onderhouden en de woeste Willem de La Marck, „de ever der Ardennen”,

was eene geschikte persoonlijkheid om de onrust in het nog weinig toegankelijke Ardennerland te bevorderen. Maar toen Dinant en Luik door verwoesting en plundering tot onderwerping waren gebracht (November 1467), toen de ook door fransche agenten aangestookte woelingen in Brabant en Vlaanderen bloedig waren gestraft en de verontwaardigde Hertog zich gereed maakte zich opnieuw op den verraderlijken doch weinig krijgshaftigen Koning te werpen, voorkwam deze hem door zich vrijwillig naar Péronne te begeven in Karel's handen om, rekenende op de ridderlijkheid zijns tegenstanders, door dat bewijs van vertrouwen den Hertog te verblinden.

Doch juist tijdens dat verblijf des Konings te Péronne in de macht zijns vijands brak er een nieuwe opstand in het Luiksche uit, waarin Lodewijk blijkbaar weder de hand had. De licht onvlambare Hertog brieschte van woede en zou den Koning zeker „une mauvaise compagnie", zegt Commines veelbeteekenend, bezorgd hebben, wanneer deze handige bourgondische raadsman zijn opvliegenden meester niet tot bedaren had weten te brengen. Eenige dagen lang zweefde het lot des Konings in groot gevaar, zelfs het leven scheen bedreigd der „universelle aragne"; in allen gevalle zijne heerschappij, die hem zou ontnomen worden ten bate van zijn met de Grooten samenspannenden broeder Karel, den Hertog van Normandië. Doch op het laatste oogenblik herinnerde men den Hertog aan de belofte van vrijgeleide, zijnen suzerein gedaan, en Karel liet zijn vijand los, mits deze hem hielp den opstand in Luik te dempen en de oude bourgondische overeenkomsten erkende, vooral het voor Bourgondië zoo voordeelige verdrag van Atrecht van 1435. Lodewijk, door Commines onder de hand gewaarschuwd voor de in geval van weigering dreigende gevaren, stemde toe in de losmaking van Vlaanderen van de rechtspraak van het Parlement van Parijs — een oude wensch der bourgondische Hertogen — en in den afstand der koninklijke inkomsten uit Picardië. Op het heiligste kruis, dat Lodewijk erkende, het kruis van Karel den Groote zelven, naar men meende, zwoer de Koning plechtig het verdrag van Péronne nooit te zullen schenden. Hij vergezelde daarna den Hertog op den vreeselijken tocht der wraak tegen Luik, dat in toomelooze woede door den overwinnaar werd vernield en vertrapt. Sedert was het luiksche bisdom feitelijk bourgondisch.

De Koning, die door deze smadelijke vernederingen had gehoopt den Hertog te bewegen ten minste de feodale hulde aan hem, den

suzerein van Vlaanderen, Bourgondië en andere bourgondische landen, te bewijzen, wat volgens het verdrag van Atrecht moest geschieden, slaagde er evenwel niet in dit doel te bereiken. Karel bleef die leenhulde uitstellen.

In 1468 gehuwd met Margaretha, de zuster van koning Eduard IV van Engeland uit het huis van York, werd Karel ook gewikkeld in de toenmalige engelsche twisten tusschen de Roode Roos van Lancaster en de Witte Roos van York. Ook hier vond hij weder Lodewijk XI, den beschermer des laatsten Lancasters, voortdurend tegenover zich. Herhaaldelijk leidden de moeilijkheden in dezen wisselvalligen krijg tot schermutselingen en veldtochten in Picardië, waarbij aan beide zijden weder Engelschen en Franschen elkander bestreden. Ook hier zegevierde ten slotte de bourgondische politiek: Eduard IV maakte zich met bourgondische hulp van Engeland meester en steunde sedert zijn zwager.

Grootsch en avontuurlijk waren 's Hertogen plannen. Frankrijk — zoo stelde Karel zich voor — moest in vijf of zes groote deelen worden gesplitst en zoodoende voorgoed onschadelijk worden gemaakt. „Pour un roi qu'il y a, j'en voudrais six", zeide Karel eenmaal tot Commines, spottend over de bewering, dat hij de koninklijke macht in Frankrijk wilde vernietigen. Dan zou het mogelijk zijn het vurig verlangde bourgondische koninkrijk te grondvesten. Dan zou het plan van omstreeks 1430 verwezenlijkt zijn. Maar daarmede was Karel niet tevreden. Natuurlijk zou dat bourgondische koninkrijk ook Lotharingen en den Elzas moeten omvatten, zoo mogelijk bovendien Champagne, dat zijnen vader eenmaal door Engeland was toegezegd. Gelre, dat onder dezen reeds zoo goed als afhankelijk was, werd in 1473 door Karel definitief in bezit genomen; Friesland, door burgertwisten vaneengereten, zou ieder oogenblik onderworpen kunnen worden; Utrecht was onder zijn bourgondischen Bisschop evenzeer zoo goed als bij het groote lotharingsche rijk der toekomst ingelijfd.

Dit alles was reeds in de idealen van hertog Philips opgenomen. Maar hertog Karel bleef niet bij die plannen, hoe uitgebreid ook. Reeds had hij van den oostenrijkschen hertog Sigismund de oostenrijksche goederen in den Elzas, den Sundgau en het overige deel van het landgraafschap van den Elzas, in pandbezit ontvangen, evenzoo den Breisgau en andere streken in Zwaben. Reeds vestigde hij het oog

op Zwitserland en Savoye, ja op Dauphiné en Provence. Niet meer de Jura, neen, de Middellandsche zee moest de grens van het nieuwe Bourgondië zijn, van het groote midden-europeesche rijk, dat de plaats van dat van Lotharius den Carolinger ten volle zou moeten innemen. En in de verte blonk hem niet alleen de koningskroon van Bourgondië doch zelfs de duitsche kroon tegen, hem, den machtigsten immers der duitsche rijksvorsten. Wat zou de onbeteekenende keizer Frederik III hem durven weigeren? Wat zou van den vernederden franschen Koning te vreezen zijn?

Weinig is er van die veelomvattende plannen werkelijkheid geworden. In 1473 is de groote Hertog op het toppunt zijner macht. In een bloedigen krijg was hij Noord-Frankrijk nog eens voor de zooveelste maal doorgetrokken en had het met zijne bourgondisch-engelsche legers verwoest; tot diep in Normandië waren zijne benden gedrongen en hadden er op vreeselijke wijze huisgehouden. Een wapenstilstand sloot hier eindelijk de rij zijner woeste wraaktochten.

De tijd scheen thans gekomen om de plannen tot oprichting van het bourgondische koninkrijk te verwezenlijken. Maar reeds toonden zich de teekenen van den naderenden ondergang. Commines, een van 's Hertogen bekwaamste raadslieden, een der weinigen, van wie hij, de onverbiddelijke despoot, nog eene enkele maal raad aannam, tegenover wie hij zijne toomelooze drift nu en dan nog beteugelde, verliet in deze dagen zijn dienst om over te gaan in dien van zijn doodvijand, koning Lodewijk. Commines had met zijn geoefenden staatsmansblik gezien, waartoe de toomelooze heerschzucht van den Bourgondiër, die naar niets of niemand luisterde dan naar zijne eigene opwellingen, naar zijne eigene grillige luimen, ten slotte leiden moest. Hij verliet het tot zinken voorbestemde schip nog bij tijds, hij, de diepzinnige staatsman, aangetrokken door de meesterlijke politiek van den voorzichtigen franschen vorst, wiens staatkunde hij met zulk een onnavolgbaar talent heeft doorgrond en in zijne voortreffelijke Mémoires uiteengezet.

Laat ons thans zien, hoe de plannen van den Bourgondiër inderdaad mislukten. De prijs voor de oprichting van het bourgondische rijk en voor het daarmede volgens Karel's wensch te verbinden ambt van „vicaris des Rijks" scheen inderdaad den Keizer uitlokkend genoeg. Karel had slechts ééne dochter, die hij beloofde ten huwelijk

te zullen geven aan 's Keizers zoon, Maximiliaan; die zou dan eenmaal de rijke bourgondische erflanden met de oostenrijksche kunnen verbinden. Doch het scheen niet zoo gemakkelijk dezen prijs voorgoed te winnen. Karel had zijne dochter ook aan andere vorsten op dezelfde wijze beloofd, het laatst nog aan den jongen hertog Nicolaas van Lotharingen. Deze stierf plotseling in 1474 en Lotharingen verviel daardoor aan eene zijlinie van het huis van Anjou, vertegenwoordigd door den jongen hertog René II. Dien erfgenaam der lotharingsche landen, thans ook een pretendent voor de hand van Maria, liet Karel plotseling oplichten en naar Trier voeren, waar de Hertog juist met den Keizer vertoefde. Het was overigens verklaarbaar, dat Karel, nog geen veertig jaren oud, weinig lust had zichzelven nu reeds een schoonzoon te zoeken, die hem in de volvoering zijner eerzuchtige plannen kon hinderen. Den 29sten September 1474 was te Trier desalniettemin de gedenkwaardige conferentie geopend, waar Keizer en Hertog persoonlijk over de grootsche plannen voor de toekomst der geslachten van Oostenrijk en Bourgondië zouden handelen.

Schitterend was de stoet, waarmede de machtige Hertog de oude bisschopsstad binnentrok. Al de glans van het rijke en prachtlievende bourgondische hof werd op vorstelijke wijze ten toon gespreid tot verbazing en ergernis van den armen en eenvoudigen duitschen adel aan het karige hof des Keizers, die nooit anders dan geldgebrek had gekend. Maar de oogverblindende pracht der gewaden en harnassen, de vorstelijke weelde der tapijten en edelgesteenten, het overdadige goud en zilver der livereien en troonzetels was niet geschikt om den altijd aarzelenden Keizer van zijn wantrouwen tegenover den Bourgondiër te genezen. Heimelijk aangezet door fransche agenten, die niet ophielden hem te waarschuwen en hem tegen Karel in te nemen, schiep de Keizer achterdocht uit enkele uitlatingen van den Hertog, waaruit scheen te blijken, dat de begeerlijke prijs, de hand der erfdochter, zijn zoon toch nog misschien zou ontgaan. Na vele onderhandelingen, die zich tot in November voortsleepten en waarbij de oude bourgondische eischen van inlijving der bisdommen, ja, van geheel Lotharingen in het nieuw op te richten koninkrijk de grootste moeilijkheden opleverden, gaf de Keizer eindelijk, schijnbaar gerustgesteld, toe. Karel deed hem leenhulde voor zijne duitsche leenen, voor Gelre er bij. Reeds was de dag voor de kroning vastgesteld. „Bourgondië" zou het nieuwe koninkrijk heeten, dat zou worden ingericht overeen-

komstig de oude plannen van hertog Philips. Dan zou tevens de verloving van Maximiliaan en Maria geschieden.

Alles was gereed en afgesproken, dag, uur en plaats, tot zelfs kroon en schepter, troon en ceremonieel, toen plotseling de op het laatste oogenblik weder achterdochtige Keizer in den donkeren avond vóór den bepaalden dag uit Trier vluchtte en Keulen zonder ongeval bereikte [1]). Karel was natuurlijk woedend over deze onverwachte handelwijze doch besloot voorloopig zijne plannen uit te stellen en intusschen zijne reeds geduchte macht nog sterker te bevestigen. Hij trachtte spoedig den bevreesden Keizer gerust te stellen. Allerlei plannen tegelijk doorkruisten zijn brein, op Zwitserland, op Keulen, op Lotharingen, op den Elzas. Met koortsachtige haast greep hij alles tegelijk aan. Aan het einde hoopte hij toch nog de vurig begeerde koningskroon te vinden.

Juist terwijl hij in het voorjaar opnieuw met den Keizer onderhandelde, bereikte hem het bericht van den gerechtelijken moord, gepleegd op zijn landvoogd in den Elzas, Peter van Hagenbach, een woesteling, die met despotische willekeur, geheel in den geest van zijn Hertog, de pas aan Bourgondië onderworpen landen had geregeerd.

Nog in hetzelfde voorjaar had Karel zijn nieuw verworven gebied in deze streken bezocht en er zijn trouwen dienaar met gunstbewijzen overladen, overal luide en met trotsche voldoening verkondigende, dat hij het oude bourgondische Rijk uit de 10de eeuw wilde herstellen. Een algemeene schrik in de landen aan den Midden- en Boven-Rijn was het gevolg geweest van deze onvoorzichtige luidruchtigheid en koning Lodewijk maakte daarvan aanstonds gebruik om het groote doel te bereiken, dat zijn vader eenmaal aan den Rijn had nagejaagd: eene alliantie van al de bedreigde vorsten en steden tegen Bourgondië onder bescherming en leiding van Frankrijk.

Den 23sten Maart 1474 kwam te Constanz deze groote alliantie tot stand [2]), waaraan naast hertog Sigismund van Oostenrijk, den Markgraaf van Baden en de Bisschoppen van Bazel en Straatsburg ook de stad Bazel benevens de vijf steden van den Elzas en de zwitsersche kantons onder garantie van Frankrijk deelnamen. Hertog Sigismund

---

[1]) Lindner, Die Zuzammenkunft Kaiser Friedrichs III mit Karl dem Kühnen zu Trier (Greifswald, 1876).

[2]) Vgl. Dierauer, Gesch. der Schweiz. Eidgenossenschaft (Gotha, 1892) II, 154 ff.

werd door de rijke Rijnsteden in staat gesteld zijn pand aan Bourgondië in te lossen en bood den Hertog de hem geleende geldsom aan; in den Elzas verhief zich de geheele bevolking tegen de drukkende bourgondische heerschappij, terwijl Hagenbach door eene buitengewone rechtbank werd veroordeeld en in Mei te Breisach op het schavot moest sterven. De zwitsersche kantons sloten met Lodewijk XI een verdrag tot onderling hulpbetoon.

Terwijl hier dus ernstige gevaren zich opdeden, was hertog Karel druk bezig met het smeden van plannen tot verovering van het aartsbisdom Keulen, waar de Aartsbisschop zijne hulp had ingeroepen tegen zijne opgestane onderdanen. Met een schitterend leger drong hij in den zomer het keulsche land binnen en richtte zich in de eerste plaats tegen het belangrijke Neuss. Het voortreffelijke bourgondische leger, volgens sommigen wel 60 000 man, moest tot een geregeld beleg der kleine maar sterke stad overgaan. Groot was de belangstelling van het geheele duitsche Rijk in deze zaak, die eindelijk velen vorsten en steden de oogen opende voor de groote gevaren, die dat Rijk van de zijde van Bourgondië dreigden. Van alle kanten stroomden op den roep des Keizers de duitsche benden daarheen en een groot duitsch leger onder den straks genoemden Willem de La Marck, den aan Frankrijk verknochten beheerscher van Sédan en Bouillon, vormde zich op den rechter Rijnoever om het belegerde Neuss te ontzetten.

Doch Karel liet zich niet van het beleg aftrekken. Noch de volslagen opstand in den Elzas, noch de inval der Zwitsers in Bourgondië zelf, noch de bemiddeling van den Paus en van den Koning van Denemarken, noch de vertoogen van Eduard IV van Engeland, die liever gezamenlijk met Karel in Frankrijk wilde vallen, konden den koppigen Hertog bewegen van voor Neuss weg te trekken en zijn plan op Keulen, waar hij den bourgondischen invloed voorgoed wilde vestigen, op te geven. Evenmin de langverwachte afval van Lotharingen, welks Hertog zich bij de groote alliantie tegen Bourgondië voegde. Nog minder de strenge winter, die zijne troepen teisterde.

„Et luy avoit Dieu troublé le sens et l'entendement" zegt Commines bitter. Hoe de oorlogswolken zich aan alle zijden samenpakten, Karel bleef voor Neuss koppig volhouden. In het voorjaar van 1475 drongen de troepen van koning Lodewijk in Picardië, de Lotharingers in Luxemburg, de Zwitsers in Bourgondië; het duitsche leger aan den Rijn nam in aantal sterk toe. Het bourgondische rijk scheen achter

Karel's rug uiteen te zullen vallen: de Staten van verschillende zijner gewesten weigerden ronduit langer de drukkende oorlogskosten te betalen; zijne troepen zelve begonnen te klagen en te morren.

Toen eindelijk gaf Karel het beleg op (Juni 1475), juist toen hij elf maanden voor Neuss had gelegen en de stad op het punt stond zich over te geven. Een wapenstilstand met den Keizer liet hem de vrije hand tegen Lodewijk. Met de treurige overblijfselen van zijn schitterend leger, door de ellende van het beleg geheel gedesorganiseerd, sloot hij zich nu onmiddellijk bij Eduard IV aan, die eene onderneming in Frankrijk wilde wagen. Maar de kracht van den Hertog was gebroken, zijne troepen waren ontmoedigd, zijne schatten uitgeput en de Engelschen, teleurgesteld in hunne verwachtingen, sloten spoedig vrede.

Eindelijk slaagde Karel er in door herhaalde bedreigingen zijne vlaamsche en andere nederlandsche onderdanen nog eenmaal groote sommen af te persen. Daarmede huurde hij een aantal italiaansche benden, geleid door voor niets terugdeinzende condottieri, roofzuchtige scharen, aan de bloedige italiaansche veeten der 15de eeuw gewend, huurlingen zonder gevoel van trouw en eer, alleen op buit belust. Zijne toerustingen schenen zoo geducht, dat ook koning Lodewijk met hem begon te onderhandelen en op het voorbeeld des Keizers met den gevreesden Hertog een wapenstilstand voor negen jaren sloot.

Zoo hield Karel de vrije hand tegen zijne vijanden in het Zuiden, die nu èn door den Keizer èn door koning Lodewijk in den steek gelaten waren. Met de overblijfselen zijner oude legers en de gehuurde benden drong hij thans zonder dralen Lotharingen binnen, veroverde Nancy en liet zich daar tot Hertog huldigen, belovende de stad tot zijne residentie te maken (November 1475). Als hij wilde, kon hij, de opvliegende despoot, ook vleiend zijn. Nu vleide hij de Lotharingers en sprak met enthousiasme van het groote austrasische koninkrijk, dat hem en zijn vader voor den geest had gezweefd.

Op eenmaal scheen alles zoo nog ten goede voor hem te keeren. Lotharingen was gewonnen en daarmede de lang begeerde brug tusschen Bourgondië en Luxemburg geslagen; van verre lokten hem de bloemrijke velden van Provence, de trotsche Alpen van Savoye, de korenrijke vlakten van Lombardije, ja zelfs het zonnige Napels! Het oude droombeeld, het rijk van den Carolinger Lotharius, stond nog

eens in volle heerlijkheid voor zijne ontvlamde verbeelding. Tot in Italië zou hij heerschen!

Maar, had hij toen met eenige handigheid misschien deze plannen voor een goed deel kunnen verwezenlijken. voor handigheid was hertog Karel geen man. De opbruisende krijgsman luisterde niet naar verstandigen raad. „Son cœur ne s'amollit jamais" zegt de straks genoemde geschiedschrijver, die Karel zoo goed had leeren kennen in de jaren, toen hij den Hertog diende.

In plaats van zich voorgoed van Lotharingen te verzekeren wierp Karel, bij wien Milaan, Savoye, Waadland en Genève zich hadden aangesloten, zich nog in den winter op de Zwitsers, op wie hij eerst eenige voordeelen behaalde en het sterke en belangrijke Granson in Waadland heroverde. De zwitsersche bezetting werd onmeedoogend verdronken of opgeknoopt. Doch onmiddellijk daarop leverden de door deze wreedheid verbitterde Zwitsers hem den beroemden slag bij Granson (2 Maart 1476), waar het schoone bourgondische leger met zijne voortreffelijke artillerie en schitterenden ridderstoet door de dappere boeren geheel werd uiteengejaagd onder het gebrul der reusachtige alpenhorens, die eenmaal door Karel den Groote aan de „woudbewoners" geschonken zouden zijn. Een panische schrik [1]) beving er de Bourgondiërs, wier Hertog na den dappersten weerstand, buiten zichzelf van woede, te midden van het algemeene „sauve qui peut!" ten slotte ook de vlucht moest nemen met achterlating van zijne kostbaarheden, zijn hertogelijk zegel, zijn paradedegen, zijne eigene Vliesorde, zijne diamanten, later het sieraad van menige europeesche kroon doch toen door de eenvoudige Zwitsers voor eene kleinigheid verkocht aan de slimme opkoopers. De Zwitsers vermoordden de gevangenen ten zoen voor den moord van Granson's bezetting.

De Hertog, voor de eerste maal zijns levens in een veldslag overwonnen, verviel eenige weken lang, somber en in zichzelf gekeerd, in een toestand van halven waanzin, een toestand, waaruit een italiaansche geneesheer hem met moeite redde. Toen begaf hij zich aan het werk om zijn leger te herstellen en vestigde zich daartoe te Lausanne, vooral rekenende op de hulp van Savoye, den ouden vijand der Zwitsers. Reeds in den voorzomer had zijne energie hem weder eene voldoende macht verschaft en nog eens drong hij door Waadland naar

---

[1]) Dierauer, II, 212 ff.

het noordelijk gelegen Bern voorwaarts. Hij sloeg het beleg voor het sterke stadje Murten, het bolwerk van Bern.

Hier viel hem den 21sten Juni het zwitsersche leger, versterkt door een groot aantal zwabische, elzassische, lotharingsche ridders en burgers, op het lijf, eene talrijke met bitteren haat bezielde macht, ongeveer 25 000 man, waartegen de ongeveer even sterke Bourgondiër weder op zijne voortreffelijke artillerie kon rekenen. „Geen kwartier" was van beide zijden de leus. Een nieuwe bloedige nederlaag trof het opnieuw door een panieken schrik voor de dappere bergbewoners verlamde leger van den Hertog, die met een klein escorte eerst aan het meer van Genève weder in veiligheid was. Bijna de helft van zijne armee werd weder door de Zwitsers zonder genade omgebracht. Zij wilden niet nogmaals tegen dezelfde vijanden strijden.

Ook ditmaal verviel de verslagen vorst in een toestand van sombere moedeloosheid, die aan krankzinnigheid grensde. Twee maanden lang bleef hij zoo goed als verborgen in een afgelegen kasteel bij Pontarlier in de Jura, in woeste smart over zijn ongeluk. Zijne idealen schenen thans voorgoed vernietigd, zelfs zijne heerschappij scheen bedreigd. Zijne bondgenooten vielen van hem af. Openlijk verklaarden zijne onderdanen, in de Nederlanden zoowel als in Bourgondië, dat zij tot verdere opofferingen niet gezind waren. Zijne dochter, Maria, werd door de al het oorlogen moede Vlamingen zoo goed als gevangen gehouden. En te midden van die algemeene verwarring, bij het ineenzinken zijner grootsche macht, bleef de Hertog weken achtereen in somber stilzwijgen op zijn afgelegen kasteel, dreigend in zijne onmacht, nog altijd de schrik van onderdanen en naburen, die met spanning de ontknooping van het vreeselijke drama afwachtten.

Die ontknooping bleef niet lang uit. Een inval van hertog René van Lotharingen, die van de gelegenheid gebruik wilde maken om zijn verloren hertogdom te heroveren, schrikte den Hertog wakker uit zijne machtelooze apathie. Opnieuw verzamelde Karel met de uiterste krachtsinspanning een leger en sloeg het beleg voor het door René veroverde Nancy, de aangewezen hoofdstad van het schitterende koninkrijk zijner droombeelden. Maar niets wilde hem meer gelukken. Zijn geest werd door den aanhoudenden tegenspoed nog meer verbitterd; zijn samengeraapt leger putte hij geheel en al uit door het moeilijke beleg, dat weder tot diep in den winter aanhield. Zijne trouwste dienaren begonnen aan hem te wanhopen, vooral toen hij

hen op de grofste wijze bejegende en ten slotte alleen zijn vertrouwen schonk aan een napolitaanschen avonturier, graaf Campobasso, die intusschen aan koning Lodewijk en hertog René beloofd had hem te verraden.

Hertog René slaagde er eindelijk in eene groote macht Zwitsers en Duitschers bijeen te brengen en viel daarmede voor Nancy de Bourgondiërs aan, die, uitgeput en door de benden van Campobasso onverwachts verlaten, ontmoedigd, niet langer vertrouwende op hunnen Hertog, tegen den overmachtigen en op eene lichte zege rekenenden vijand niet bestand waren.

Zoo begon op den 5den Januari 1477 het lotharingsche leger den aanval. Opnieuw klonken de zwitsersche alpenhorens, opnieuw greep de paniek de bourgondische scharen aan. De dappere Hertog trachtte, evenals bij Granson en Murten, in woesten toorn de verderfelijke wanorde te doen ophouden; met zijn zwaard hakte hij op de zijnen in, maar, evenals daar, te vergeefs. Zijne benden werden geslagen en uiteengedreven. Karel viel, na wanhopigen weerstand vluchtende, door eene onbekende hand op den kant van een meertje, waar men den volgenden dag zijn lijk ontdekte, het gelaat vastgevroren in den poel en bijna onherkenbaar verminkt door de slagen van de bende lijkroovers, die hem naakt had uitgeschud. Zoo sneuvelde Karel de Stoute.

Het was een dood, zulk een leven waardig. Hij is nauwelijks 40 jaar oud geworden, een man, wiens optreden gelijk zijn tragische ondergang een diepen indruk op de wereld heeft gemaakt, een der grootste veldheeren van den nieuweren tijd maar tevens in zijn goede dagen een rechtvaardig, bekwaam en edeldenkend heerscher, van wien zijn vroegere dienaar Commines terecht zeide: „il avait de bonnes et vertueuses parties en luy”. Onderdanen en naburen intusschen vernamen het bericht van zijn dood met een zucht van verlichting.

5. Maria en Maximiliaan.

Voor de onderdanen was de slag bij Nancy het begin van een moeilijken tijd.

De dappere Hertog liet geene zoons na, slechts eene dochter, Maria, „mademoiselle de Bourgogne”, sedert het voorjaar van 1476 weder ten huwelijk beloofd aan Maximiliaan van Oostenrijk, eene verloving,

waardoor hertog Karel den Keizer had bewogen van hulp aan de Zwitsers en hertog René af te zien, maar die slechts op het papier bestond. Maximiliaan nam zich echter aanstonds voor naar de Nederlanden te komen om te zien, wat er voor hem nog te redden viel uit de rijke nalatenschap van den Bourgondiër. Het was inderdaad noodig krachtig en bij tijds op te treden, wilde hij het gansche bourgondische rijk niet aanstonds uiteen zien vallen.

Reeds werden enkele deelen dadelijk losgerukt uit het zwakke verband der bourgondische staten. Koning Lodewijk, die voor zijn zevenjarigen zoon de hand der rijke bourgondische erfdochter had gewenscht, overlegde kortelijk, wat hem thans te doen stond. Een snel en handig optreden had hem waarschijnlijk het gansche spel in handen gegeven doch de anders zoo scherpziende vorst, waarschijnlijk door het plotselinge van Karel's val toch nog verrast, wankelde op het beslissende oogenblik tusschen dit huwelijksplan, door Maria zelve met diepen weerzin tegen den doodvijand haars vaders afgewezen, en een ras bezetten van de opengevallen fransche leenen. Toch gelukte het hem nog eerst het hertogdom Bourgondië als opengevallen leen in bezit te nemen en met de fransche kroon te vereenigen, vervolgens ook de Staten van Franche Comté te bewegen zijne zoogenaamde bescherming aan te nemen. Verder maakte hij zich onder goedkeuring der fransch-gezinde bevolking meester van Picardië en Artois, terwijl ook Henegouwen gedeeltelijk door een fransch leger werd bezet.

Het was de vraag, wat Vlaanderen zou doen; Vlaanderen, waar de ongelukkige Maria „de Rijke" zich te Gent nog altijd in eene soort van halve gevangenschap ophield. Fransche agenten bewerkten reeds sinds lang de bevolking der vlaamsche steden; fransche legerbenden bedreigden de vlaamsche grenzen; franschgezinde edellieden en ambtenaren, reeds lang te voren met den Koning in onderhandeling, ja, in zijn dienst overgegaan, trachtten Maria over te halen zich met den ouden vijand van haar geslacht te verbinden door in het huwelijk met den franschen Dauphin toe te stemmen. Doch in Vlaanderen heerschte nog altijd de oude haat tegen Frankrijk en vlamde thans weder hoog op bij het dreigende gevaar der onmiddellijke inlijving bij het fransche koninkrijk. Op de roepstem der beide vorstinnen, die de erfenis van Karel den Stoute hadden te verdedigen, der Hertogin-weduwe en der jonge hertogin Maria, kwamen reeds den 3den Februari de Staten-Generaal te Gent bijeen. Het waren afgevaar-

digden van Brabant, Vlaanderen, Henegouwen, Artois en Namen, later ook van Holland en Zeeland, die zich in dit hachelijk tijdsgewricht naast de beide Hertoginnen plaatsten.

Het eerste, wat zij eischten, was herstel hunner grieven tegen het willekeurige bewind van den overledene. Alleen door volledig toegeven aan dien eisch kon hertogin Maria hare heerschappij redden. Zij deed het door de onderteekening van het Groot-Privilege van den 11den Februari 1477, „le Grand Privilège des Etats de par-deça". Bij die belangrijke akte werd hare macht ten zeerste beperkt. Vooreerst werd de gehate Raad van Mechelen, het centrale gerechtshof voor alle bourgondische landen, afgeschaft; een Groote Raad werd ingesteld, gevormd uit een kanselier en 24 leden, door de Hertogin uit de verschillende staten gekozen, teneinde haar ter zijde te staan bij het bestuur der gewesten; alle ordonnantiën der vorige Hertogen, in strijd met de oude privilegiën, werden afgeschaft; het recht van oorlogsverklaring werd gebonden aan de toestemming der Staten-Generaal; de Staten-Generaal en die der provinciën zouden op eigen gezag mogen bijeenkomen; de onderdanen zouden het recht hebben gehoorzaamheid te weigeren, als de Hertogin de gemaakte bepalingen schond. Alleen op deze voorwaarden, die de vorstelijke macht aan banden legden, verkreeg Maria geldelijke en militaire hulp tot verdediging harer heerschappij: 34 000 man werden onmiddellijk door hare gezamenlijke staten tot hare beschikking gesteld.

En bij die concessiën bleef het niet. Bovendien dwongen Vlaanderen, Holland en Namen de Hertogin tot uitgebreide bijzondere rechten voor ieder dier gewesten, evenzoo Groot-Privilegiën genoemd. Hetzelfde deed Brabant door haar eene uitgebreide Joyeuse Entrée af te persen. En de steden in het bijzonder volgden overal het door de Staten gegeven voorbeeld. Inderdaad, de vorstelijke macht werd sterk besnoeid.

Hoe groot de verwarring in de bourgondische landen in 1477 was, blijkt vooral uit het gebeurde met de machtige heeren Hugonet en Humbercourt, invloedrijke ambtenaren van Karel den Stoute, tegen wie zich de volkswoede in Vlaanderen richtte. Gebruik makende van een verraderlijken brief, door de beide heeren aan Lodewijk XI gezonden, waarin zij beloofden de Hertogin aan dezen over te leveren, haar met den Dauphin in het huwelijk te doen treden en zoo de bougondische erflanden aan Frankrijk te brengen, namen de Staten-

Generaal hen gevangen. Een buitengewone rechtbank vonniste hen en in weerwil van de smeekingen der Hertogin, die zich te midden van het woedende volk vertoonde om het leven harer dienaren te redden, werden zij den 3den April onthoofd op de Vrijdagsmarkt te Gent onder het woeste gekrijsch der opgehitste menigte. Dergelijke tooneelen werden te Brussel, te Antwerpen, te Yperen, te Bergen en elders afgespeeld. Overal koelde het volk zijn haat tegen de ambtenaren van den gestorven despoot.

Het was een vreeselijke tijd, dat begin van 1477, en met moeite hield de ongelukkige vorstin zich staande in de wilde golven van het oproer, dat haar van alle zijden omringde. Doch met fieren moed bleef zij, hoewel zoo goed als gevangen, de regeering, hoe dan ook, voeren en redde daardoor het land van den ondergang in den woesten strijd der belangen. En de Staten-Generaal bleven haar getrouw bijstaan.

De grootste vraag was, wie de bourgondische erfdochter zou huwen. Zou Maria blijven bij de reeds meermalen herhaalde verloving aan aartshertog Maximiliaan? Of zou zij een der andere pretendenten aannemen: den Dauphin, haar met zooveel aandrang aangeboden; den Hertog van Gelre, wiens voormalig hertogdom zich onmiddellijk na den slag bij Nancy weder voor hem had verklaard; den zoon van den Hertog van Kleef; diens neef, den jongen Heer van Ravestein, met wien zij was opgevoed; of een der beide engelsche prinsen, door Eduard IV en zijne zuster, de moeder der vorstin, aangewezen? Zij verklaarde zich in April voor den Aartshertog, aan wien zij eenmaal reeds den verlovingsring had gezonden, en toen deze in Augustus te Brugge aankwam, werd het huwelijk onmiddellijk voltrokken, in den grootsten eenvoud, in tegenwoordigheid van slechts enkele personen. Die eenvoud was niet in overeenstemming met de beteekenis van het feit. Het Huis van Oostenrijk had de bourgondische erfenis aanvaard en het lot der nederlandsche gewesten was daarmede voor langen tijd beslist.

Het heeft nog vijftien jaren geduurd, eer Maximiliaan kon zeggen de Nederlanden definitief zoo niet voor zich dan toch voor zijn geslacht gewonnen te hebben. Het waren vijftien moeilijke jaren voor de Nederlanden. Ook voor Maximiliaan zelven. Deze vorst, vol van avontuurlijke plannen, ridderlijk, dapper tot in het vermetele maar geen man van eene krachtige politiek, bovendien voortdurend belem-

merd door het nijpende geldgebrek, dat ook zijn keizerlijken vader verhinderd had om eene groote rol in en buiten het Rijk te spelen, was tegen de groote bezwaren van zijne moeilijke taak niet opgewassen. Geldgebrek en onzekerheid van plannen, de groote beletselen zijner gansche regeering als Roomsch-Koning en Keizer, waren ook de hoofdoorzaken van zijne aanvankelijke nederlagen en teleurstellingen in de Nederlanden. Toch heeft hij den moed nooit opgegeven en eindelijk over zijne vijanden getriomfeerd. Door het bezit van de bourgondische erflanden, of ten minste van het grootste deel daarvan, gered uit de schipbreuk van Karel's fortuin, heeft hij den grondslag gelegd voor de grootheid van zijn geslacht.

Er was thans voorloopig geen sprake meer van een koninkrijk Bourgondië. Het was zelfs onzeker, of aartshertog Maximiliaan in staat zou zijn met zijne zwakke macht de erfenis zijner fiere gemalin, na haren plotselingen dood in 1482 die zijns jongen zoons Philips, te verdedigen tegen het heir van binnen- en buitenlandsche vijanden, dat van alle zijden opkwam om voordeel te trekken uit de vreeselijke catastrophe van Nancy. Jaren lang is deze vraag onbeslist gebleven.

Al gelukte het Maximiliaan in 1479 bij Guinegate in Artois de fransche benden te verslaan en daardoor Vlaanderen te redden; al werd in 1482 met Lodewijk een vredesverdrag te Atrecht gesloten, waarbij Artois en Franche Comté met andere bourgondische streken als huwelijksgift kwamen aan Maximiliaan's dochter Margaretha, die met den Dauphin zou huwen; al stierf Lodewijk twee jaren later, de stokebrand van alle vijandschap tegen het bourgondisch-oostenrijksche geslacht — de positie van Maximiliaan bleef bedenkelijk. Zijne verheffing tot Roomsch-Koning in 1486 gaf hem een schoonen titel doch weinig feitelijke macht. Wat had zelfs zijn vader, de Keizer, in het Rijk te zeggen? In de Nederlanden kon hij, de regent voor zijn zoon, zijn gezag niet voldoende handhaven. De Vlamingen waren zoo weinig onderdanig, dat zij meermalen èn Maximiliaan èn zijne kinderen — gelijk vroeger Maria — als gijzelaars gevangen hielden en in openlijken opstand verkeerden; Maximiliaan was eerder hun gewantrouwde beschermeling dan hun „mambour" en slaagde er nooit in zich populair te maken in deze gewesten. In Holland en Zeeland heerschte de schromelijkste verwarring door de partijschappen der Hoekschen en Kabeljauwschen, die hier weder welig tierden. In Gelre telde het bourgondische gezag niets meer. In Utrecht verloor

het allen invloed en steeg de verwarring even hoog als in Holland. De Luikenaars hadden oogenblikkelijk na den slag bij Nancy het bourgondische juk afgeworpen. De „ever der Ardennen”, de Heer van La Marck, had zich zijne oude vijandschap tegen het bourgondische geslacht herinnerd en bleef tegen Maximiliaan strijden tot zijn dood op het schavot. De chaos scheen teruggekeerd in de Nederlanden.

Woester dan ergens elders in de bourgondische erflanden heerschte de verwarring in die jaren in Vlaanderen en Holland.

In de overige bourgondische gewesten had Maximiliaan zonder veel moeite zich na den dood van Maria als regent en voogd voor zijn zoon zien erkennen doch in Vlaanderen, waar de jonge Philips en zijne zuster Margaretha zich te Gent bevonden in een dergelijken toestand als hunne moeder in het voorjaar van 1477, had men dit ronduit geweigerd uit haat jegens zijne ambtenaren, aangewakkerd weder door den ouden vijand der dynastie, Lodewijk XI, uit vrees ook voor eene sterke vorstelijke macht, zooals men die onder de Bourgondiërs ten koste der volksvrijheden had moeten verduren. De Vlamingen begeerden terug naar de „goede dagen” van het huis van Dampierre, toen de vorstelijke macht aan banden lag en de stedelijke besturen het land regeerden met of zonder de gilden. Zonder Maximiliaan te raadplegen sloten zij met Frankrijk een vredesverdrag te Atrecht, waarbij het huwelijk van de jonge Margaretha met den Dauphin tot grondslag strekte. De Aartshertog was wel genoodzaakt het buiten hem om bepaalde goed te keuren (23 December 1482) en zijne dochter af te staan.

Hij begreep voorloopig te moeten toegeven om later krachtiger te kunnen optreden, als maar eerst zijn regentschap was erkend. Hij stelde zijn veldoverste Philips van Kleef, den zoon van heer Adolf van Ravestein, tot zijn stadhouder in het Zuiden aan en begaf zich naar Holland om er een einde te maken aan de woelingen der Hoekschen [1]), die hier sedert den dood van Karel den Stoute weder het hoofd hadden opgestoken in verband met de zegepraal der beweging in Utrecht tegen de bourgondische heerschappij. Geleid door den utrechtschen heer van Montfoort en hunne oude aanvoerders, de Brederodes, hadden hoeksche benden zich in 1481 van de stad Leiden

[1]) Vgl. mijne Holl. stad onder de bourg.-oostenr. heerschappij, blz. 109 vlg.

meester gemaakt en waren slechts met groote moeite verdreven. In Utrecht hadden zij bescherming gevonden. Na den dood van Maria traden zij opnieuw op en bestookten Holland hevig van de utrechtsche zijde. Doch Maximiliaan slaagde er in na een bloedigen grensoorlog de Hoekschen meester te worden en eindelijk zelfs Utrecht te veroveren (1483). De hoeksche ballingen weken thans van daar naar het nog altijd weerspannige Vlaanderen en nestelden zich vooral te Sluis, van waar hunne aanvoerders, Jan van Naaldwijk en Frans van Brederode, niet ophielden de hollandsche kusten en wateren met hunne schepen onveilig te maken.

Wilde Maximiliaan in waarheid meester blijven in de Nederlanden, dan moest hij — dit bleek meer en meer — ook Vlaanderen dwingen voor zijn gezag te buigen. Men had daar thans zelfs de oudtijds verafschuwde suzereiniteit van den franschen Koning erkend om aan zijne heerschappij te ontkomen. Zoo sterk was de haat tegen de bourgondische dynastie hier opgevlamd. Doch Maximiliaan, thans meester in Holland en Utrecht, was besloten een einde te maken aan het verzet der Vlamingen. Met een groot leger drong hij uit Brabant Vlaanderen binnen, bemachtigde Dendermonde, Oudenaarde, Ninove en Gramsbergen, versloeg de Gentenaren en dwong de Vlamingen tot onderwerping, zijne zege vierende met het ter dood brengen van een aantal zijner heftigste tegenstanders. Toen eerst leverden de Gentenaren hem zijn zoon Philips uit (Juli 1485). Een hevige opstand, nog tijdens zijn verblijf in de stad ontstaan, werd krachtig gedempt; de Gentenaren gaven zelfs hunne oude privilegiën over en moesten er in berusten, dat die voor de oogen van den magistraat uit den kostbaren koffer werden te voorschijn gehaald en verscheurd.

Maximiliaan scheen eindelijk den opstand in de Nederlanden te boven en begaf zich naar Duitschland, waar hij in April 1486 te Aken tot Roomsch-Koning gekroond werd. Doch de bezwaren in de Nederlanden waren nog lang niet overwonnen. De oorlog met Frankrijk brak in het najaar opnieuw uit en eene geduchte nederlaag bij Béthune in Augustus 1487 bracht zijn altijd wankelend aanzien in de nederlandsche gewesten opnieuw in gevaar [1]). De Vlamingen „staken" onmiddellijk na deze nederlaag van den gehaten Regent „de horens weder op". Vooral richtte de haat der bevolking zich tegen de duitsche lands-

[1]) Ullmann, Maximilian I, (Stuttgart, 1884—91) I, S. 17.

knechten des Roomschen Konings, die in Henegouwen en Vlaanderen, in Brabant en Namen op vreeselijke wijze hadden huisgehouden en meer de landen zelve dan den vijand hadden geteisterd.

Zoo geschiedde het, dat, terwijl de landsvijand op de grenzen lag, Gent en Brugge, ook nu door fransche agenten aangezet, de vaan van den opstand verhieven en weigerden Maximiliaan, die weder naar de Nederlanden was gekomen, als Regent te erkennen. Door list binnen Brugge gelokt, bleef de Roomsch-Koning hier sedert Februari 1488 op aandrang der Gentenaren gevangen en werd er opgesloten in het huis Craenenburg op de markt. Het gezag van den „mambour" van Vlaanderen was geheel vernietigd en de fransche partij zegevierde. Niet de Roomsch-Koning maar de Koning van Frankrijk, de rechtmatige suzerein, zou de voogd van den jongen Philips zijn.

Maanden lang bleef Maximiliaan in groot gevaar zweven. Meermalen was er sprake van hem aan Frankrijk uit te leveren; zijne vrienden en ambtenaren verloren het leven op het schavot, dat onder zijne vensters werd opgericht; ja, zijn eigen leven scheen bedreigd in het hem weinig genegen Vlaanderen, dat den gehaten Regent nu in handen had. Men sloot hem nog nauwer op in eene met grendels en bouten gesloten kamer van een particulier huis. Woest klonken de kreten der oproerige menigte den gevangen Roomsch-Koning in de ooren.

En de overige provinciën stelden weinig belang in zijn lot. Ook daar was hij niet populair. De Staten-Generaal der overige gewesten kwamen wel op dringend verzoek van den jongen Philips, die zich toen in Brabant bevond, naar Mechelen doch zij deden zeer weinig voor den Regent en toen zij op verlangen van de oproerige Vlamingen afgevaardigden naar Gent hadden gezonden, bleek het, dat ook zij gaarne van de gelegenheid gebruik maakten om bij den vrede van Brugge den Roomsch-Koning een uitgebreide verklaring af te dwingen. Zij hadden wel oor voor de vertoogen der Vlamingen, die hun deden opmerken, dat thans de gelegenheid schoon was om hunnen invloed op de landsregeering te versterken en de vorstelijke macht voorgoed aan banden te leggen. Reeds vroeger waren de Vlamingen de woordvoerders geweest bij de pogingen om te trachten „d'affaiblir leur seigneur" in het belang van allen. Eerst toen hij het verdrag plechtig bezworen had, werd Maximiliaan vrijgelaten (Mei 1488), te eer misschien omdat het den Keizer, zijn vader, eindelijk gelukt was een

statig rijksleger bijeen te brengen tot bevrijding van zijn zoon en dit leger reeds ver in Brabant was voortgerukt.

Diep was Maximiliaan te Brugge vernederd. Hij had moeten beloven al zijne troepen uit de Nederlanden weg te zenden, het regentschap in Vlaanderen op te geven en af te staan aan een Raad, op welks samenstelling de vlaamsche stenden grooten invloed zouden hebben. Zijn jonge zoon zou in de Nederlanden onder de voogdij van een Raad van eenige nederlandsche edelen staan, aan de bourgondische familie verwant. Maximiliaan verbond zich door de duurste eeden dit alles benevens het verdrag van Atrecht te zullen houden en ontsloeg in geval van zijn ontrouw bedoelde edelen en de andere onderdanen van den hem gedanen eed, ja, maande ze aan in dat geval de Vlamingen tegen hem te helpen. Te Brugge en Gent liet hij bovendien gijzelaars achter, te Brugge twee duitsche edelen, te Gent zijn beste veldheer, Philips van Kleef; de laatste beloofde nog eens uitdrukkelijk zich tegenover Maximiliaan te zullen stellen, als deze het verdrag schond.

En Maximiliaan heeft het geschonden. Nauwelijks was hij te Leuven in het aanrukkende leger zijns vaders aangekomen, of deze en de rijksvorsten vermaanden hem zijn eed te breken. Daartoe is hij na eenigen weerstand gekomen, overgehaald door de opmerking, dat hij tegen zijn eed als Roomsch-Koning had gehandeld en tegen dien als Regent voor zijn zoon [1]), bovendien steunende op de 20 000 man, die zijn vader tot zijne beschikking stelde om wraak te nemen voor de vernederingen en beleedigingen, hem door de Vlamingen aangedaan.

Deze zelven, thans werkelijk geleid door Philips van Kleef, die in den laatsten tijd tegenover Maximiliaan eene dubbelzinnige rol had gespeeld, stelden zich in staat van verdediging, weldra geholpen door aanzienlijke fransche legerbenden.

Het duitsche rijksleger bleek tegen de taak der onderwerping van Vlaanderen niet opgewassen te zijn. Tegen den herfst liep het na eenige schermutselingen met den vijand uiteen en de Keizer en de Roomsch-Koning moesten met het kleine nog overgebleven deel hunner macht Vlaanderen ontruimen, onmiddellijk op den voet gevolgd door Philips van Kleef met zijne vlaamsche en fransche benden, die reeds in September Brabant zegevierend binnentrokken. Brussel, Leuven,

---

1) Ullmann, I, S. 32 ff.

Tienen, geheel zuidelijk Brabant viel den Vlamingen in handen en ook Brabant toonde zich thans genegen den Roomsch-Koning als voogd voor zijn zoon te verwerpen. Ook hier verdacht men Maximiliaan van het plan om zichzelf ten koste van zijn zoon als landsheer in deze gewesten te doen erkennen. Tegelijk begon in Holland de opstand weder. Van Sluis in Vlaanderen uit bemachtigden de Hoekschen onder leiding van jonker Frans van Brederode Rotterdam en teisterden van daar het hollandsche platteland door plundertochten. Aan alle zijden vertoonde zich in Holland eene hevige gisting en ook hier vreesde de Roomsch-Koning zijne macht te zullen verliezen.

In dezen uitersten nood stelde Maximiliaan het lot der nederlandsche gewesten in de hand van den dapperen hertog Albrecht van Saksen-Meiszen. Deze was met het rijksleger naar de Nederlanden gekomen, een ruw maar dapper soldaat, een echt bendenaanvoerder, een „condottiere", zooals Italië er in die eeuw zoo vele voortbracht, een man opgegroeid te midden der landsknechten, wier afgod hij was. Uitstekend krijgsoverste, als geboren voor de guerilla, die in de Nederlanden gevoerd moest worden, scheen hertog Albrecht de aangewezen persoon om hier de orde te herstellen. Maximiliaan benoemde dezen krijgsman tot zijn algemeenen stadhouder in de Nederlanden en trok zich in Duitschland terug.

Met hulp van de hollandsche Kabeljauwschen, de oude aanhangers der bourgondische dynastie, van de waalsche Henegouwers en van de duitsche landsknechten, die hij nog bij zich had, begon hertog Albrecht van Antwerpen en Mechelen uit in het voorjaar van 1489 een woesten guerilla-krijg, die langer dan drie jaren Vlaanderen, Brabant, Luik, Namen, Holland, Zeeland en Utrecht teisterde. Philips van Kleef in Vlaanderen, jonker Frans van Brederode in Holland en Zeeland, Jan van Montfoort in Utrecht, Robert de La Marck in het Luiksche boden krachtigen tegenstand maar zagen zich de eene stad na de andere door den onvermoeiden Hertog ontrukken. Zijne onderbevelhebbers, graaf Engelbert van Nassau en Wilwolt van Schaumburg, stonden hem dapper ter zijde. Eerst drong hij Philips van Kleef uit Brabant terug naar Vlaanderen, waar de eene plaats na de andere voor zijne wapenen bezweek. De laatste wijkplaatsen der opstandelingen, Gent en Sluis, vielen in den zomer van 1492. Philips van Kleef, „Gods vriend en der wereld vijand", week ten

slotte voor den grooten veldheer en trad in franschen dienst [1]).

Met den val van Sluis was ook het lot van de noordelijke gewesten beslist. Het door de Hoekschen bemachtigde Rotterdam was reeds in 1489 na een beleg van zes maanden door de Kabeljauwschen heroverd. Montfoort viel voor hertog Albrecht zelf in het volgende jaar. Toen was Sluis het eenige steunpunt der Hoekschen geworden, van waar hunne kapers de hollandsche en zeeuwsche kusten onveilig maakten, eerst nog onder Frans van Brederode, na diens dood onder Jan van Naaldwijk. Een hevige opstand der kennemer en westfriesche boeren, van Texel en Wieringen uit door de Hoekschen aangevuurd, greep in het voorjaar van 1491 in Holland van Hoorn tot Leiden om zich heen maar werd door den Hertog met kracht van wapenen onderdrukt.

Zoo kon hij in 1492 met voldoening den Roomsch-Koning de onderwerping der bourgondische gewesten aankondigen. Door de dapperheid en het beleid van hertog Albrecht was de bourgondische dynastie gered uit de hevige crisis, die haar bedreigde. De vijftienjarige storm had uitgewoed en met gerustheid kon de Roomsch-Koning thans de regeering in de Nederlanden aan zijn jongen zoon toevertrouwen, vooral toen de vrede van Senlis (Mei 1493) met Frankrijk ook aan deze zijde het gevaar ophief.

Bij dien vrede gaf koning Karel VIII van Frankrijk de graafschappen Bourgondië en Artois terug maar behield voorloopig de steden Hesdin, Aire en Béthune als pand, totdat de jonge Philips, meerderjarig geworden, hem hulde gedaan zou hebben voor Vlaanderen. Het huwelijk van koning Karel met Margaretha verviel echter en de jonge versmade vorstin, die tien jaren lang in Frankrijk verblijf had gehouden, keerde naar de Nederlanden terug.

Zoo was de zaak der suzereiniteit van Frankrijk over een deel der nederlandsche gewesten nog altijd onbeslist en bleef eene onuitputtelijke bron van twisten en zwarigheden ook in de volgende jaren.

In die vijftien jaren heeft het denkbeeld van het bijeenbehooren

---

[1]) Hij verwierf zich later een grooten naam als veldheer en vlootvoogd in Italië en het Oosten en is bekend als een der eerste krijgskundigen van zijn tijd. Hij is de schrijver van eene voortreffelijke handleiding voor de oorlogskunst, in 1519 voor Karel V geschreven in het fransch onder den titel: Instructions sur toute manière de guerroyer tant par terre que par mer (Parijs 1558). Zij is ook in het duitsch vertaald als Kurtzer Bericht der furnembster Mittel, Weg und Ordnungen vom Kriege zu Land und zu Wasser (1562). Er is ook eene hollandsche uitgave (Jähns, Gesch. der Kriegsw. I, 338 ff.).

der Nederlanden, van den samenhang tusschen de verschillende nederlandsche gewesten zich krachtig gehandhaafd door een bijzonder middel, dat zijne opkomst dankt aan den derden bourgondischen Hertog. Sedert de regeering van hertog Philips, vooral sedert 1465, waren de stenden van verschillende gewesten herhaaldelijk op verlangen van den vorst in ééne plaats bijeengekomen om over gemeenschappelijke belangen, vooral over beden, te raadplegen. Ook Karel de Stoute had zulke vergaderingen der „Staten-Generaal" bijeengeroepen, het laatst te Gent in 1476, waar gemeenschappelijke verdediging tegen de dreigende vijandelijke invallen waren besproken. Na zijn dood kregen deze vergaderingen nog grootere beteekenis. Zij beheerschten in de eerste jaren de dochter van den machtigen Hertog en haren gemaal in vele opzichten.

Nog hooger steeg de macht van die vergaderingen der afgevaardigden van alle gewesten na den dood van Maria van Bourgondië. In 1482 sprak Maximiliaan het op eene groote statenvergadering nog eens luide uit, dat de gewesten bij elkander behoorden en alleen door nauwe onderlinge aaneensluiting hunne onafhankelijkheid zouden kunnen behouden. Zoo had zijne echtgenoot het gewenscht nog op haar sterfbed, opdat de nederlandsche provinciën, nauw aaneen verbonden, voor hare kinderen bewaard zouden blijven.

Ook in de volgende jaren kwamen de Staten-Generaal herhaaldelijk bijeen. De belangrijkste vergadering van dien aard was wel die van April 1488, tijdens de gevangenschap van Maximiliaan te Brugge. Toen werd onder den druk der gevaarvolle omstandigheden door de te Gent vergaderde afgevaardigden van Vlaanderen, Brabant, Henegouwen, Zeeland en Namen eene nauwe unie gesloten, waarbij behalve de overige bourgondische gewesten in de Nederlanden ook Utrecht en Luik zich zouden kunnen aansluiten.

De beteekenis dezer groote statenvergaderingen voor de wording van den nederlandschen staat wordt gewoonlijk veel te laag geschat. Daar gevoelden de nederlandsche gewesten, zoo verschillend van oorsprong en van maatschappelijken toestand, het belang van samenwerking ten algemeenen nutte. Daar werd het begrip van onderlingen samenhang onder den drang van moeilijke omstandigheden geboren. Daar begonnen de bewoners der streken van Zuid en Noord, voorzoover zij reeds onder den bourgondischen scepter vereenigd waren, zich eenigermate te gevoelen en te gedragen als de bewoners van één

staat .... den staat Bourgondië, waarvan hertog Philips en Karel hadden gedroomd. Ook op deze wijze werkte het eerste regentschap van Maximiliaan mede tot de vestiging eener bourgondische monarchie, al was die niet zoo groot als Philips en Karel de Stoute zich haar hadden gedacht en al was zij niet zoo samenhangend als wel wenschelijk kon heeten.

Bij de aanvaarding van het bestuur door den jongen Philips den Schoone na de verheffing van zijnen vader tot Keizer (1494) kon de jonge vorst ten minste het grootste deel der bourgondische erfenis de zijne noemen. Artois en Franche Comté, Vlaanderen, Brabant, Luxemburg, Henegouwen, Namen, Holland en Zeeland waren tot gehoorzaamheid gedwongen na het ophouden van alle partijschappen. Gelre, Utrecht en Luik hadden evenwel hunne onafhankelijkheid, in de dagen van Karel den Stoute zoo ernstig bedreigd, ja zoo goed als verloren, in den verwarden tijd na diens dood weten te herwinnen. Het rijk van Philips den Schoone was bovendien tot de Nederlanden beperkt en dus wel kleiner dan dat van zijn overgrootvader, Philips den Goede, doch toch nog een schoon geheel, al was het hertogdom Bourgondië voorgoed verloren. Het zou de kern kunnen worden, waaromheen eene sterke hand een grootsch Rijk — een nederlandsch Rijk dan — zou kunnen vormen.

6. Philips de Schoone en Maximiliaan.

Philips de Schoone, door zijne tijdgenooten met het oog op zijne herhaaldelijk uitkomende onzelfstandigheid ook „Croit-Conseil" genaamd, was die sterke hand niet. Hij slaagde er wel eindelijk en ten laatste in den jongen Hertog van Gelre, die de kleine heerschappij zijner vaderen weder met krachtige energie verdedigde, tot feitelijke erkenning van het bourgondische gezag te dwingen, maar hij wist niet gebruik te maken van de moeilijkheden, waarin de fransche monarchie in zijne dagen in Italië zich wikkelde, om de verloren deelen der bourgondische erfenis te herwinnen of ten minste zich van de fransche suzereiniteit te ontslaan. Hij deed in 1495 Karel VIII leenhulde voor Vlaanderen. Hij had al zijn tijd noodig om de kracht van de centrale regeering te herstellen.

Intusschen opende zich door zijn huwelijk met de spaansche prinses Johanna eene nieuwe schitterende toekomst voor hem en zijn geslacht,

schitterender dan zelfs Karel de Stoute had kunnen denken: de kroon van Castilië werd door het sterven van de spaansche troonopvolgers en van de beroemde koningin Isabella in 1505 zijn deel en de zoon van Maria van Bourgondie en keizer Maximiliaan begaf zich in het volgende voorjaar voor de tweede maal naar Spanje, dezen keer om met zijne gemalin den nieuwen troon te bestijgen; om de heerschappij te aanvaarden over eén gebied, dat aan een groot deel van Spanje de uitgestrekte pas gevonden landen in Amerika verbond. Hij had er aanstonds groote moeilijkheden te overwinnen, in de eerste plaats door de openlijke tegenwerking van zijn schoonvader, koning Ferdinand van Arragon, die met ergernis zijn bourgondischen schoonzoon bezit zag nemen van de kroon, die hij als echtgenoot van koningin Isabella zoo lang zelf had gedragen. Nu werd immers de invloed van den ouden vorst op de regeering van Castilië zoo goed als geheel vernietigd en de oude haat der trotsche Castilianen tegenover de Arragoneezen deed zich weder met nieuwe kracht gevoelen.

Bovendien trok in dien tijd de verhouding der wordende bourgondische monarchie tot Engeland zeer de aandacht van beide zijden.

Het Huis van Lancaster, dat hier in de 15de eeuw regeerde, had tegenover Frankrijk de bourgondische vorsten aanvankelijk gesteund. Later in de eeuw had de verbintenis met het geslacht van York Karel den Stoute gemengd in de binnenlandsche twisten op het groote eiland aan de overzijde der Noordzee. Deze verbintenis stelde Maximiliaan en zijn zoon min of meer tegenover Hendrik Tudor, die aan de heerschappij van het Huis van York een gewelddadig einde had gemaakt en thans als Hendrik VII over Engeland regeerde. Bij de drukke handelsbetrekkingen, die van ouds tusschen dit land en de nederlandsche zeestaten bestonden, moest deze ongunstige verhouding tusschen de regeerende vorstenhuizen tot moeilijkheden aanleiding geven; vooral toen van de Nederlanden uit tegen het einde der eeuw herhaaldelijk pogingen werden gedaan om het nog altijd in Engeland broeiende verzet tegen den nieuwen Koning aan te wakkeren in het belang van het huis York, dat in de zuster van Eduard IV, de weduwe van Karel den Stoute, zijn hoofd erkende.

Op den tweeden tocht van Philips naar Spanje dreef een storm zijne vloot in de engelsche havens en koning Hendrik maakte daarvan gebruik om den jongen vorst, die naar Windsor gekomen was, te dwingen tot een voor diens onderdanen weinig gunstig handelsverdrag,

den zoogenaamden „Malus Intercursus", terwijl Philips ook een der voornaamste leden van het geslacht York, den naar de Nederlanden gevluchten Graaf van Suffolk, aan Hendrik moest uitleveren.

Zoo liet de verhouding tot Engeland in deze dagen inderdaad veel te wenschen over, hoewel er van een vijandelijk optreden geen sprake was: de troon der Tudors was nog niet op zulke hechte grondslagen gevestigd, dat zij het wagen konden zich een krijg tegen de Nederlanden op den hals te halen; vooral het belang van Calais, het overschot der engelsche bezittingen in Frankrijk en de groote handelshaven van Engeland op het vasteland, het middelpunt van den aanzienlijken en voor de Nederlanders belangrijken wolhandel, woog daarbij zwaar. De gemeenschappelijke vrees voor Frankrijk drong den bourgondischen heerscher en den engelschen Koning bovendien tot onderlinge samenwerking tegenover beider vijand.

Te Windsor werd dan ook tevens eene dynastieke verbintenis vastgesteld, die de oude betrekkingen uit de dagen van Karel den Stoute zou herstellen. De zuster van Philips, de veel verloofde Margaretha, zou in het huwelijk treden met den engelschen Koning. Van dat huwelijk is evenwel ook niets gekomen. Het plan werd later vervangen door dat op een huwelijk tusschen Catharina van Arragon, schoonzuster van Philips, die reeds verloofd geweest was met den gestorven oudsten zoon van Hendrik, den overgebleven zoon en opvolger van den engelschen Koning.

Slechts kort intusschen heeft de jonge Koning van Castilië, Leon en Granada van zijne nieuwe heerlijkheid mogen genieten: nog in 1506 is hij gestorven. In dat korte tijdsbestek echter is door de gunsten, waarmede Philips zijne nederlandsche raadslieden in Spanje overlaadde, de grond gelegd voor een nationalen haat tusschen Spanjaarden en Nederlanders, die later ernstige gevolgen zou hebben. De spaansch-bourgondische erflanden vielen thans zijn zesjarigen zoon Karel ten deel, in Spanje onder de voogdij van zijn grootvader van moederszijde, Ferdinand van Arragon, in de Nederlanden onder die van zijn grootvader van vaderszijde, Maximiliaan.

Dit tweede regentschap van Maximiliaan (1506—1515) is minder woelig geweest dan het eerste, daar de krachtige Landvoogdes, de bovengenoemde eenige zuster van den overleden Philips, Margaretha, toen hertogin-weduwe van Savoye, het landsheerlijk gezag met energie heeft gehandhaafd. Toch heeft ook dit tweede regentschap, zij het

dan naar binnen zoo goed als ongerept gebleven, naar buiten met groote moeilijkheden te kampen gehad. Frankrijk en zijn groote voorposten in de Nederlanden, Gelre en La Marck, hebben onophoudelijk de rust van den bourgondischen staat verstoord. De Hertog van Gelre heeft meermalen zijne legers tot diep in Holland en Brabant laten plunderen; La Marck heeft van de uiterst gunstige ligging van zijn klein gebied voortdurend gebruik gemaakt om de zuidelijke gewesten van de Nederlanden te bestoken. De fransche vorst was er steeds op uit om hetzij in Artois, hetzij in Franche Comté het verloren terrein te herwinnen.

Daartegenover kon Maximiliaan rekenen op den steun van den engelschen Koning, die in 1509 opgevolgd werd door zijn zoon Hendrik VIII. De goede verstandhouding veranderde niet. Hendrik VIII toch huwde nog in het eerste jaar zijner regeering met Catharina van Arragon en trad zoo in de spaansch-habsburgsche familie. Voortaan stond Engeland geheel naast de bourgondische monarchie tegenover Frankrijk, waar Hendrik den engelschen invloed van vroeger eeuwen ten deele ten minste hoopte te herstellen. De groote engelsche staatsman Wolsey was steeds geneigd dit voor Engeland zoo gewenschte bourgondisch-spaansche bondgenootschap te handhaven en deed zijn best om de Landvoogdes der Nederlanden gunstig voor Engeland te stemmen. Van een krachtige gemeenschappelijke actie in Noord-Frankrijk kwam echter zeer weinig: de groote veldtocht van 1513, waarvan koning Hendrik, die met Maximiliaan aan den tocht deelnam, groote verwachtingen had gekoesterd, leverde weinig anders op dan de verovering van Térouanne en Doornik op de Franschen door den engelschen Koning en zijn leger na eene schitterende zege bij Guinegate. De inbezitneming van Doornik door Hendrik VIII in verband met de oude aanspraken der engelsche Koningen in deze streken wekte zelfs in hooge mate de achterdocht der nederlandsche regeering, die deze oorspronkelijk tot Vlaanderen behoorende stad als haar rechtmatig eigendom beschouwde. Reeds in 1514 sloot Hendrik vrede met Frankrijk en sedert trachtte zijn groote staatsman in den langjarigen kamp tusschen Frankrijk en de spaansch-bourgondische monarchie voor Engeland de rol van bewaarder van het politieke evenwicht te spelen, door zich nu eens bij de eene, dan weder meer bij de andere partij aan te sluiten.

Wij zullen ons niet begeven in de nauwkeurige beschrijving van

deze diplomatieke onderhandelingen en van deze veld- of liever plundertochten op de nederlandsche grenzen. In weerwil van het nog altijd nijpende geldgebrek te Brussel slaagde Margaretha door handige politiek en met groot beleid er in deze landen voor haren jongen neef onverkleind te bewaren, totdat hij op vijftienjarigen leeftijd zelf de regeering in handen nam. Haar eigen gebied, haar als bruidschat toegestaan — Artois en Franche Comté — wist zij met even groote staatsmanskunst tijdelijk neutraal te houden en op den duur tegen de fransche aanvallen te verdedigen.

Het lot der nederlandsche gewesten hangt in die jaren zeer nauw samen met de algemeene europeesche politiek, waarin niet de strijd in deze streken of de heerschappij in de Nederlanden maar die in Italië de hoofdzaak uitmaakt. Op de nederlandsche grenzen wordt wel geoorloogd, in de nederlandsche gewesten wordt geplunderd, de nederlandsche regeering oefent grooten invloed op de europeesche politiek, doch in het algemeen wordt de beslissing niet aan deze zijde maar in Italië gezocht. Milaan en Napels zijn de landen, waarom men in de eerste plaats strijdt; de bourgondische erflanden blijven in het bezit der oostenrijksch-bourgondische familie onder de verstandige leiding der begaafde Landvoogdes en van hare bekwame raadslieden te Brussel.

7. Karel V.

Zoo kon Karel in 1515 de heerschappij in de Nederlanden ongehinderd aanvaarden. Hij deed het in den beginne in goede overeenstemming met den in datzelfde jaar opgetreden koning Frans I van Frankrijk, later zijn tegenstander.

In die beiden hernieuwde zich de tweekamp tusschen Karel den Stoute en Lodewijk XI. Het was dezelfde persoonlijke antipathie naast dezelfde dynastieke tegenstelling doch tusschen geheel andere persoonlijkheden en om geheel andere belangen. De fijnbeschaafde, spilzieke, ridderlijke koning Frans was met den sluipenden, spaarzamen, burgerlijk gezinden Lodewijk XI niet te vergelijken evenmin als de voorzichtige diplomaat Karel V met den vurigen en overmoedigen bourgondischen krijgsman. Het duel tusschen Frans I en Karel V gaat om andere belangen dan om de vorming van een nieuw koninkrijk Bourgondië. Het is een strijd om de duitsche keizerskroon, om Italië, om de wereldheerschappij. De verhouding tusschen Frankrijk en de

bourgondische erflanden ondergaat in de lange jaren van dien strijd weinig wijziging. Grensoorlogen worden ook hier gevoerd maar de beslissing valt elders, in het begin ten minste. Gelre is nog altijd de voorpost van Frankrijk in het verre Noorden en voert met Frankrijk's hulp een wanhopigen strijd tegen de bourgondische overmacht, die het meer en meer omknelt en ten slotte noodzaakt zich overwonnen te verklaren. Het huis La Marck, de oude bondgenoot van Frankrijk in het Luiksche, treedt meer op den achtergrond, al werd van zijn klein maar uitstekend gelegen grondgebied uit nog menige plundertocht in Namen, Luxemburg, ja in Brabant ondernomen.

Ook de politieke betrekking tot Engeland onderging weinig verandering. Hendrik VIII bleef over het algemeen zijne oude staatkunde volgen en trachtte herhaaldelijk in verbond met Karel V tegenover Frankrijk op te treden en in het Noorden van Frankrijk veroveringen te maken; doch de verwachtingen, die hij hiervan koesterde, werden grootendeels teleurgesteld. Jarenlang bestond er zelfs eene ernstige spanning tusschen de beide vorsten, daar Hendrik zijne spaansche gemalin, het bindende lid tusschen Engeland en de spaansch-bourgondische monarchie, in 1529 van zich stootte en de staatsman, die tot nu toe Engeland's politiek had geleid, Wolsey, van het tooneel verdween.

Hoogst belangrijk was intusschen de algeheele wijziging, die tengevolge van de groote oorlogen tusschen Frans I en Karel V de verhouding van de bourgondische landen tot Frankrijk onderging. Deze wijziging was ten deele het gevolg van verovering, ten deele van de overeenkomsten bij de verschillende vredesverdragen, in dezen tijd gesloten. Doornik en zijne omgeving, sedert eeuwen reeds door de fransche Koningen aan Vlaanderen en zijn eigen Bisschop ontrukt, werd in 1521 door Karel V veroverd en daarna met het graafschap Vlaanderen hereenigd. Thérouanne nam hij op een veldtocht in 1553 in bezit. Te Kamerijk liet hij, na vergeefsche pogingen om den Bisschop van dat kleine bisdom te bewegen een „keizerlijk" garnizoen aan te nemen, in 1543 als Graaf van Vlaanderen en Henegouwen eene citadel oprichten, die de stad aan zijne heerschappij ketende, al bleef zij in naam nog vrij evenals het bisdom zelf. Door ruil van eenige kleine stukken grondgebied in het Luiksche, kreeg hij gelegenheid om op voormalig luiksch gebied drie vestingen: eerst Mariembourg, later Charlemont en Philippeville te stichten. Zoo werd zijne fransche

grens zeer versterkt en zijn grondgebied uitgebreid ten koste van den franschen invloed.

Gewichtiger echter waren de bepalingen in de vredesverdragen van Madrid (1526) en Kamerijk (1529). Had Philips de Schoone de suzereiniteit van Frankrijk over Vlaanderen en Artois weder moeten erkennen en was de bourgondische macht onder dezen eersten oostenrijkschen vorst zoo, gelijk in andere opzichten, eene schrede teruggeweken, Karel V maakte reeds van zijne eerste groote zegepralen over Frans I gebruik om dezen te noodzaken alle rechten op Vlaanderen en Artois op te geven. Ook bij den vrede van Crépy in 1544, het einde der oorlogen tusschen Karel en Frans, werd deze bepaling door den laatste aangenomen; bij dat vredesverdrag werd ook Franche Comté, door de fransche Koningen zoo dikwijls begeerd, van den franschen invloed bevrijd. Alleen Bourgondië, het hertogdom, ofschoon bij den vrede van Madrid aan Karel V afgestaan, moest op den duur worden opgegeven en bleef voor zijne dynastie verloren.

Zoo bereikte de machtige Keizer ten minste een der groote doeleinden van den strijd zijner bourgondische voorvaderen tegen Frankrijk: de losmaking hunner leenen van de fransche suzereiniteit. Vlaanderen en Artois werden thans onafhankelijk bezit der bourgondisch-oostenrijksche familie.

Ook andere oude bourgondische plannen werden door Karel V verwezenlijkt. Friesland, door partijtwisten verscheurd in weerwil van de daar door hertog Albrecht van Saksen gestichte heerschappij, zocht ten slotte (1524) heil in de armen van den machtigen Keizer. De Bisschop van Utrecht, niet in staat zijne onafhankelijkheid tegen Gelre te verdedigen, droeg zijn wereldlijk gebied op aan den bourgondischen vorst (1528). Gelre zelf moest zich eindelijk in 1543 aan zijne heerschappij onderwerpen. Zelfs het afgelegen Jever, bevreesd voor de aanspraken der Graven van Oost-Friesland, erkende den „Hertog van Brabant” als leenheer (1532). Luik bleef nog wel in naam zijne onafhankelijkheid bewaren doch, thans aan alle zijden door bourgondisch gebied omgeven, beteekende het bisdom zeer weinig meer en kon bij de eerste gelegenheid de kans van aanhechting loopen.

Op het toppunt nu zijner fortuin, gebruik makende van de gunstige gelegenheid, die zijne groote keizerlijke macht na de onderwerping der protestantsche duitsche vorsten in 1547 aanbood, besloot Karel

thans een verderen stap te doen in de richting, die zijne bourgondische voorvaderen hem hadden gewezen.

Tegenover Frankrijk was zijne heerschappij in de Nederlanden volkomen zelfstandig, zij moest nu ook naar de duitsche zijde tot een aaneengesloten geheel worden verbonden. En al kon en wilde hij, de duitsche Keizer, geen koninkrijk Bourgondië oprichten in den geest van Karel den Stoute, eene van het Rijk zoo goed als onafhankelijke monarchie midden tusschen Frankrijk en Duitschland in; al was de gedachte aan eene hernieuwing van Lotharius' uitgestrekt koninkrijk hem vreemd — toch wilde Karel V aan zijne bourgondische erflanden in het duitsche Rijk eene afzonderlijke positie verschaffen. Hij deed dit in aansluiting bij de rijksverdeeling, zooals zijn grootvader Maximiliaan die had willen inrichten.

Reeds sedert het begin van zijn koningschap nog tijdens de regeering van keizer Frederik had Maximiliaan op eene verdeeling van het duitsche Rijk in een aantal kringen, „kreitsen", voor het bewaren van den landvrede aangedrongen. Het was geen nieuw denkbeeld. Reeds in 1438 had koning Albrecht II zulk eene rijksverdeeling gemaakt, waarin Brabant, Gelre, Holland en Utrecht samen een kreits zouden vormen. Maximiliaan's plannen waren ingrijpender en omvangrijker. Van Luxemburg tot Friesland zou volgens een ontwerp van 1486 hijzelf voor den landvrede hebben te zorgen [1]); dus juist in de bourgondische landen van zijn zoon en hunne gansche omgeving. Het waren de streken, waaraan Philips de Goede in de eerste plaats had gedacht voor de vorming van zijn bourgondisch Rijk.

Van dien tijd af nemen in de hervormingsplannen, die in het duitsche Rijk opkomen, de bourgondische erflanden steeds gezamenlijk eene afgezonderde plaats in. Zoo in de groote plannen van 1495, te Worms op een rijksdag besproken. „Bourgondië" onder aartshertog Philips vormde volgens deze inrichting in het Rijk niet een der eigenlijke „kreitsen": met de landen der Keurvorsten, van Oostenrijk en van Bohemen was het buiten de voorgenomen kreitsverdeeling geplaatst. De niet-bourgondische nederlandsche gewesten — Friesland, Gelre, Utrecht, Luik — werden daarentegen tot den westfaalschen kreits gerekend. De verhouding der bourgondische erflanden tot het Rijk

---

[1]) Ullmann, Maximilian I, I, S. 309.

had echter veel onduidelijks, vooral wat betreft het aandeel dezer landen in den „gemeenen penning”, aan het Rijk op te brengen. Het waren in de eerste plaats de waalsche gewesten, die van zulk eene opbrengst niets wilden weten [1]); die, „so sich zur deutschen Nation halten”, waren iets minder halstarrig. En de bourgondisch-oostenrijksche dynastie gaf zich weinig moeite om deze onduidelijke toestanden te doen ophouden. Zoowel de Aartshertog als Maximiliaan zelf toch trachtten van den beginne af hunne erflanden door het Rijk te doen beschermen zonder ze in de lasten des Rijks te laten deelen, eene handelwijze, die herhaaldelijk tot ernstige bezwaren van de zijde der overige rijksvorsten aanleiding gaf. Vooral de schepper der kreitsverdeeling van 1495, aartsbisschop Berthold van Mainz, zou gaarne de opneming der erflanden in die verdeeling hebben gezien en drong er steeds bij Maximiliaan op aan.

Het viel overigens niet te ontkennen, dat de band dezer gewesten met het Rijk in de laatste eeuwen ten gevolge hunner historische ontwikkeling zeer los was geweest. Al kon het niet betwist worden, dat zij in theorie deelen van het duitsche Rijk waren, evenmin was het feit te bestrijden, dat zij in de praktijk sedert lang reeds zoo goed als onafhankelijk van het Rijk waren geweest. Van deelneming in de rijkslasten was in de laatste eeuwen hier nooit sprake geweest; op de rijksdagen verschenen de afgevaardigden der nederlandsche vorsten sedert geruimen tijd feitelijk niet anders dan als belangstellende naburen; in de lijst van 1431 stonden de nederlandsche gewesten nog wel aangeteekend voor een bepaald aantal „lansen”, die zij verplicht waren te leveren voor den oorlog tegen de kettersche Hussieten, doch uit niets blijkt, dat die troepen inderdaad gezonden zijn.

Kortom, de eigenlijke bourgondische gewesten der Nederlanden stonden feitelijk buiten het Rijk, de niet-bourgondische in mindere mate. Toch waren ook zij eenstemmig in hunne weigering om bij te dragen in de lasten des Rijks en zich te onderwerpen aan zijne rechtsmacht.

Eerst in de organisatieplannen van 1512 werd iets meer bereikt. Een van de toen voorgestelde tien kreitsen des Rijks was de bourgondische, die alle erflanden zou omvatten, terwijl Luik, Gelre, Friesland en Utrecht weder bij den westfaalschen kreits werden ingedeeld.

---

[1]) Ranke, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, I, S. 89.

Het plan was inderdaad zeer ingrijpend. Handhaving van den landvrede, opbrengst van den „gemeenen penning”, vorming van eene afdeeling van het rijksleger, benoeming van bijzitters in het rijkskamergericht, dat waren de voornaamste plichten der kreitsen. Aan het hoofd van iederen kreits zou een kreitshoofdman staan, te benoemen door de rijksstenden. Kreitsdagen zouden door den leidenden vorst van den kreits, dat was voor den bourgondischen door den Keizer als regent voor zijn kleinzoon Karel, worden uitgeschreven. Een rijksraad van acht personen, gekozen door de stenden, zou aan het hof des Keizers verblijf houden om bij twisten als scheidsrechters op te treden.

Een fraai plan, dat voor onze geschiedenis vooral deze beteekenis heeft, dat hier het eerst Bourgondië als een samenhangend deel van het duitsche Rijk wordt erkend en wel niet meer alleen de oorspronkelijk tot het duitsche Rijk behoorende landen doch het geheel der nederlandsche erflanden, met inbegrip ook van Vlaanderen en Artois. Het denkbeeld van den samenhang dezer streken was in dit plan verwezenlijkt: het had sedert hertog Philips den Goede inderdaad groote vorderingen gemaakt in de denkwijze der wereld. Doch ook toen is het bij plannen gebleven. De „gemeene penning” is nooit betaald, zelfs niet ingevorderd; de kreitshoofdlieden zijn niet benoemd; de leden van den rijksraad evenmin. De inwendige woelingen in het Rijk, de groote buitenlandsche moeilijkheden op het einde der regeering van Maximiliaan, de hervormingsbeweging ten slotte, hebben de definitieve invoering der heilzame verbetering belet. De nederlandsche gewesten beweerden dan ook later van deze rijksverdeeling nooit officieel kennis gekregen te hebben en verklaarden, dat in allen gevalle Maximiliaan, op deze wijze over hen beschikkende zonder hen te hooren, zijne bevoegdheid op schromelijke wijze was te buiten gegaan [1]).

Eerst Karel V vatte op zijn eersten rijksdag, den door Luther's optreden beroemden dag van Worms in 1521, de oude plannen weder op overeenkomstig de belofte, bij zijne keuze tot Keizer gedaan [2]), om de zoo hoog noodige hervormingen in het rijksbestuur aan te brengen. Na heel wat gehaspel, waarbij Keizer en rijksstenden elkander zooveel mogelijk trachtten af te winnen, werden bepalingen vastge-

---

[1]) Henne, Histoire du règne de Charles Quint (Bruxelles 1859), VIII, p. 330.

[2]) Baumgarten, Gesch. Karls V (Stuttgart 1885 ff.), I, S. 445 ff., 474 ff.

steld over de vorming van een rijksbestuur. Zoowel in dit rijksbestuur als in het rijkskamergericht zou ook Bourgondië vertegenwoordigd zijn evenals het zijn aandeel zou opbrengen in de kosten dezer beide lichamen. Verder werd in een „matrikel" het aantal troepen vastgesteld, door de verschillende standen volgens oude gewoonte voor 's Keizers tocht naar Rome te leveren; ook de bourgondische erflanden stonden daarin, en wel voor 600 man voetvolk en 120 man ruiterij, aangeteekend. Het was zeker geen bezwarende last. Van „gemeene penning" was bij deze gelegenheid geen sprake, terwijl het tevens opmerking verdient, dat de erflanden, evenals in 1495, weder buiten de kreitsverdeeling werden gelaten.

Deze inrichting nu is werkelijk tot stand gebracht. Rijksbestuur — rijksregiment, zooals men toen zeide — en rijkskamergericht zijn reeds in November 1521 bijeengekomen. Daar echter de bezoldiging dezer lichamen moeilijk ieder jaar weder opnieuw kon worden vastgesteld, zooals eerst het plan was, kwam men weldra op het denkbeeld der oprichting van een rijksgrenstol, waaruit die bezoldiging naar vaste regelen zou worden bestreden. In de geprojecteerde tollinie werden ook de Nederlanden opgenomen. Doch de belangrijke gebeurtenissen der volgende jaren — de Hervorming vooral en de daarmede gepaard gaande gisting in het Rijk — hebben wederom de kracht der ontluikende rijksregeering gebroken. Alleen het rijkskamergericht bleef in stand, evenzoo de rijksmatrikel.

Door deze beide instellingen bleven de bourgondische landen met het Rijk in betrekking, doch het was eene betrekking, die zeer los kon heeten, een band, die weinig beteekende. Feitelijk waren de bourgondische erflanden, wat zij geweest waren: een onafhankelijk gebied des Keizers. En zij bleven met hardnekkigheid aan hunne zelfstandigheid tegenover het Rijk vasthouden. Zoowel de landvoogdes Margaretha als hare opvolgster, Maria van Hongarije, de zuster des Keizers, die hare tante in 1530 verving, moesten den Keizer op zijne verzoeken om afgevaardigden naar de rijksdagen te zenden om bij te dragen in de rijkslasten en om bijzitters voor het rijkskamergericht aan te wijzen telkens weigerend antwoorden, daar de nederlandsche gewesten iedere daad in die richting met zorg vermeden wilden zien. Zoowel de verschillende statenvergaderingen als de leden der centrale regeering te Brussel weigerden de aanspraken van het Rijk te erkennen. Zij wezen op de historische zelfstandigheid der gewesten, als deelen van

het oude koninkrijk Lotharingen tegenover het duitsche Rijk tot niets gebonden. Zij vermaanden den Keizer te blijven bij de vrijheden, die zijne voorvaderen op de grafelijke en hertogelijke tronen der Nederlanden hem hadden overgeleverd [1]). Van een zoogenaamden „bourgondischen kreits" verklaarden zij niets te weten. Toen Utrecht, Friesland en Gelre bij de bourgondische landen waren gevoegd, trachtten ook deze gewesten op het voorbeeld der andere zich van hunne verplichtingen te bevrijden en op de rijksdagen van 1541 en 1542 werden de rechten van het Rijk op de nederlandsche streken herhaaldelijk weder besproken, zonder dat het er in slaagde zijne aanspraken erkend te zien, tenzij voor een gering deel ten opzichte van Gelre en Utrecht.

En de Keizer zelf was, gelijk indertijd Philips de Schoone en Maximiliaan, weinig genegen de eischen van de rijksdagen in zijne erflanden te doen erkennen, daar hij er liefst alleen meester wilde blijven.

Eerst toen hij door de beslissende zege, op de vorsten van het Schmalkaldische Verbond in 1547 behaald, de handen in Duitschland volkomen vrij scheen te hebben en er alom de wet kon voorschrijven, nu zijne gevaarlijkste vijanden overwonnen waren — eerst toen nam de Keizer ook de definitieve regeling der betrekkingen zijner nederlandsche erflanden tot het Rijk ter hand.

Er was aanvankelijk sprake van de oprichting van een groot landvredeverbond in het Rijk, waarin ook de Keizer namens de thans geheel — behalve Luik — onder zijn gezag gebrachte nederlandsche erflanden zou treden. Dit plan mislukte gelijk zoovele vroegere van dien aard. Toen liet de Keizer op den rijksdag van Augsburg van 1547 voorstellen doen omtrent de verhouding der Nederlanden tot het Rijk.

Het was eigenlijk eene wederopvatting van voorstellen, die door de Landvoogdes der Nederlanden, Maria van Hongarije, reeds in 1542 waren gedaan om een einde te maken aan de voortdurende twisten tusschen de rijksvorsten en de nederlandsche gewesten. Viglius, de beroemde nederlandsche rechtsgeleerde, was toen met het overbrengen der bezwaren van de zijde der nederlandsche gewesten en van de bemiddelingsvoorstellen der Landvoogdes belast geweest; hij was ook op den rijksdag te Worms in 1545 voor de zelfstandigheid der ge-

---

[1]) Vgl. Henne, l. l., p. 321.

westen opgetreden. Aan dezen handigen pleitbezorger werd ook thans de behartiging van de belangen der nederlandsche gewesten tegenover het Rijk opgedragen. Maria van Hongarije zelve verscheen met enkele harer voornaamste raadslieden en die des Keizers, onder welke behalve Viglius de oude kanselier Granvelle en zijn zoon, de in onze geschiedenis zoo bekende Bisschop van Atrecht, op den voorgrond traden, in den rijksdag te Augsburg, waar deze zaak ten einde gebracht zou worden. Nadat de rechten en aanspraken van beide zijden nog eens uitvoerig waren ontwikkeld, verklaarde Viglius namens landvoogdes Maria, dat de regeering der Nederlanden wel genegen was met het Rijk in een accoord te treden teneinde de herhaalde moeilijkheden in de toekomst te vermijden. Grondslag van het accoord zou zijn, dat de nederlandsche gewesten, tot één kreits vereenigd, zonder prejudicie voor hunne rechten en vrijheden zouden bijdragen in de lasten des Rijks maar dat zij aan de andere zijde daarvoor ook de bescherming des Rijks zouden genieten, op gelijken voet als andere duitsche staten en landen. Op dezen grondslag was de Keizer genegen [1]) om de hertogdommen Lotharingen, Brabant, Limburg, Luxemburg en Gelre, de graafschappen Vlaanderen, Artois, Bourgondië, Henegouwen, Holland, Zeeland, Namen, Zutphen en Charolais, het markiezaat van Antwerpen, de heerlijkheden Friesland, Utrecht, Overijsel, Groningen, Valkenburg, Daelhem, Salins, Mechelen en Maastricht — al zijne nederlandsche landen dus en meer nog — op te doen nemen in den nieuwen kreits. Deze landen zouden in de gewone lasten des Rijks evenveel opbrengen als twee Keurvorsten, in geld zoowel als in troepen; in buitengewone alleen een vast bedrag, den zoogenaamden „Römerzug"; zij zouden vrij zijn van de keizerlijke rechtspraak, voorzoover zij dit eertijds geweest waren, en hunne eigene jurisdictie behouden; daartegenover zou staan, dat het Rijk deze landen zou hebben te beschermen als andere deelen van zijn gebied.

Over de rechtspraak vooral werd nog heel wat gesproken en onderhandeld doch ten slotte legde de rijksdag zich neder bij het verdrag, dat den 26sten Juni 1548 te Augsburg werd gesloten overeenkomstig het door den Keizer gedane voorstel. Door dit verdrag scheen de eenheid der nederlandsche gewesten als kreits in het duitsche Rijk en aan de andere zijde hun samenhang met dit Rijk voor altijd verzekerd. Beide

---

[1]) Papiers d'Etat de Granvelle, III, 319.

partijen hadden er voordeel bij: het duitsche Rijk door de bijvoeging van Vlaanderen en Artois, die eertijds aan de fransche kroon verbonden waren geweest, maar vooral door de wederaanhechting van een aantal gewesten, die in de laatste eeuwen en vooral sedert de opkomst der bourgondische heerschappij meer en meer van het Rijk vervreemd waren; de Nederlanden in de eerste plaats door de bescherming, die zij, b.v. tegenover Frankrijk, voortaan van het Rijk hadden te wachten, terwijl zij volkomen in het bezit bleven van hunne kostbare vrijheden op het gebied van bestuur, wetgeving en jurisdictie en zich alleen verbonden tot een niet gering doch welomschreven aandeel in de rijkslasten. Dat het verdrag van Augsburg de losscheuring dezer gewesten van het Rijk in de tweede helft der eeuw niet belet heeft, is een verwijt, dat tot de duitsche Keizers dier dagen moet worden gericht meer dan tot Karel V, die inderdaad ook de belangen des Rijks bij dit verdrag in het oog heeft gehouden [1]).

Het verdrag van Augsburg is geen doode letter gebleven. Met kracht hielden Karel V en Philips II de hand aan de bepaling, waarbij de nederlandsche gewesten van de jurisdictie van het rijkskamergericht vrijgesteld waren, tenzij alleen ingeval er moeilijkheden kwamen over de betaling der rijkslasten. Aan de andere zijde zijn deze rijkslasten zelve in de eerstvolgende jaren geregeld betaald. De vertegenwoordigers van den bourgondischen kreits zijn evenzoo geregeld op de rijksdagen verschenen [2]).

Het verdrag werd zonder veel verzet in de Nederlanden goedgekeurd en door de verschillende gewesten geratificeerd overeenkomstig het stellig uitgedrukte verlangen des machtigen Keizers. Wel had men enkele bezwaren maar men liet zich zonder veel moeite gezeggen. De eerste ernstige bezwaren er tegen kwamen niet van de zijde der nederlandsche gewesten of van hunnen beheerscher maar van het duitsche Rijk zelf. De duitsche rijksdag zag namelijk op tegen den plicht der bescherming van de Nederlanden tegen het voortdurend die gewesten bedreigende Frankrijk: hij bepaalde daarom bij eene nadere regeling van 1555, dat de bescherming door het Rijk alleen kon verleend worden aan die landen, die zich aan het rijkskamergericht onder-

---

[1]) Over de onbillijke beschuldigingen, in dit opzicht tegen Karel V ingebracht, zie men het aanhangsel over het verdrag van Augsburg achter mijne Holl. stad onder de bourgondisch-oostenrijksche heerschappij, blz. 363 vlg.

[2]) Henne, l. l., p. 338.

wierpen [1]) — eene bepaling, die de verplichting tot bescherming dezer gewesten zoo goed als ophief en weinig goeds beloofde voor de toekomst.

Het verdrag van Augsburg werd in de Nederlanden door een tweede verdrag gevolgd, dat meer in het bijzonder ten doel had om den band tusschen die gewesten onderling te versterken.

Na het sluiten van den rijksdag te Augsburg had Karel V zich onmiddellijk naar de Nederlanden begeven en er in October 1548 de Staten-Generaal te Brussel bijeengeroepen om er het gesloten verdrag te doen goedkeuren en tevens eene groote bede te vragen, die zonder bezwaar werd toegestaan. Op verlangen des Keizers verscheen thans zijn eenige zoon Philips, die tot nu toe in Spanje had geleefd, in het voorjaar van 1549 in de Nederlanden om ook hier met zijne toekomstige onderdanen in aanraking te komen. Met die reis van den troonopvolger was een ingrijpend plan verbonden. Karel V wilde bij deze gelegenheid de erfopvolging in de nederlandsche gewesten alle te zamen voorgoed regelen, teneinde alle onzekerheid in dit opzicht te doen ophouden.

Uit de vroegere geschiedenis dezer gewesten is voldoende gebleken, dat de bepalingen omtrent de opvolging in verschillende nederlandsche staten verschillend waren geregeld, ja, dat in sommige gewesten omtrent enkele punten, b.v. omtrent de opvolging van vrouwen, groote onzekerheid bestond. Zoo zou het mogelijk zijn, dat na verloop van tijd, ja voor sommige gewesten reeds onmiddellijk bij den dood van Karel, de thans met zooveel moeite onder één gezag vereenigde landen weder gescheiden zouden worden. Om dit te verhoeden liet nu de Keizer in overleg met de beide voornaamste rechterlijke colleges des lands, den Grooten Raad van Mechelen en het Hof van Brabant, eene „pragmatieke sanctie" maken, waarbij de opvolging in alle gewesten zonder onderscheid op dezelfde wijze werd geregeld door de erfelijkheid der souvereine macht in de mannelijke en vrouwelijke linie des Keizers in alle nederlandsche gewesten voor eeuwig vast te stellen met vernietiging van alle tot nu toe bestaande daarmede strijdige rechten en gewoonten. Zonder eenig ernstig bezwaar, naar het schijnt, werd deze „pragmatieke sanctie" door de staten der verschillende gewesten goedgekeurd — een krachtig bewijs voor de stelling, dat het gevoel

---

[1]) Ritter, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation I, 26.

van onderlingen samenhang, van gemeenschappelijke belangen, eindelijk bij de bewoners dezer gewesten gevestigd was. Wat in de dagen van Philips van Bourgondië, van Karel den Stoute, van Maximiliaan, ja nog van landvoogdes Margaretha, met nadruk telkens den nederlandschen staten op het hart gedrukt moest worden, was thans blijkbaar in het gemoed der groote meerderheid eene erkende waarheid geworden. In den langdurigen krijg tegen Frankrijk vooral had men het voordeel van dezen samenhang van alle nederlandsche gewesten leeren inzien.

De Keizer liet zijn zoon eene groote reis door de Nederlanden maken teneinde hem overal persoonlijk als toekomstig landsheer te doen huldigen. Aanvankelijk vergezeld door zijn vader, volbracht Philips dezen tocht, waarvan ons eene uitvoerige beschrijving is overgebleven [1]), eerst in het Zuiden; vervolgens, toen zijn vader door het slechte jaargetijde en de jicht verhinderd werd verder mede te trekken, begaf de jonge vorst zich naar het Noorden, waar hij zich evenzoo in de voornaamste steden vertoonde en overal gehuldigd werd. Alleen in Friesland, Groningen en Drente verscheen hij niet: de stadhouder aldaar, graaf Aremberg, ontving er de huldiging voor den toekomstigen landsheer.

Zoo scheen de eenheid der nederlandsche gewesten tot in eene verre toekomst verzekerd. Onder de bescherming des Rijks zoude bourgondische kreits, als deel van het Rijk en onder éénen landsheer vereenigd, in staat zijn het hoofd te bieden aan iederen buitenlandschen vijand. Het doel der oude bourgondische Hertogen scheen in hoofdzaak bereikt. Al was er geen koninkrijk Bourgondië, Brabant, Lotharingen of Friesland — of hoe men het meer had willen noemen — ontstaan, de eenheid van de bourgondische staten scheen voorgoed bevestigd te zijn.

Bij den plechtigen afstand van Karel V in October 1555 nam Philips II de regeering dezer landen van zijn keizerlijken vader over.

Met diep leedwezen zagen de nederlandsche onderdanen den vóór zijn tijd verouderden Keizer de regeering nederleggen. Karel V was populair in de Nederlanden. Hij was er geboren en had er zijne jeugd

---

[1]) Calvete d'Estrella, El felicissimo viaje del muy alto y muy poderoso Principe Don Felipe (Antw., 1552).

doorleefd, geheel en al op nederlandsche wijze opgevoed aan het hof zijner tante Margaretha onder leiding van nederlandsche edelen en geestelijken. Adriaan van Utrecht, de latere Paus, en Willem van Croy, heer van Chièvres, waren zijne voornaamste leermeesters geweest. Zwak van gezondheid tot omstreeks zijn twintigste jaar, was hij door zijne nederlandsche raden lang buiten de zaken gehouden om hem de gelegenheid te geven zich lichamelijk te ontwikkelen [1]): jacht en tournooi, boogschieten en rijden waren toen zijne eenige bezigheden geweest. Zoo lang had men hem buiten de staatszaken gehouden, dat aan Chièvres zelfs verweten is zijn jongen heer opzettelijk in die richting te hebben geleid om zelf de leiding der politiek in handen te kunnen houden. Vooral in Spanje werd zeer geklaagd over den grooten invloed der nederlandsche raadslieden tijdens Karel's eerste bezoek aan dat land van 1517 tot 1520. Ook in de Nederlanden beschuldigde men Chièvres van niet minder schandelijke intrigues — vooral van verregaande hebzucht, waarvoor bewijzen voorhanden zijn — waardoor hij zijn invloed op den jongen heerscher trachtte te behouden. Maar de jonge vorst handhaafde den bekwamen raadsman, ook toen hij de keizerlijke waardigheid had verkregen. Tot zijn dood in 1521 was Chièvres de invloedrijkste persoon in Karel's omgeving.

Toen eerst toonde Karel zich ten volle berekend voor zijne taak. Ernstig en kalm van karakter, innig gehecht aan de katholieke Kerk en aan den titel van „katholieken" Koning, dien hij voor zich en zijne opvolgers in Spanje van den Paus had verkregen, uiterst zorgvuldig onderwezen, uitstekend veldheer en staatsman, door eene op vermeerdering van lichaamskracht gerichte opvoeding gestaald tegen de grootste vermoeienissen, heeft Karel V zijne reusachtige taak op alleszins voortreffelijke wijze vervuld. Zijn ontzaggelijk rijk, „waarin de zon niet onderging", eischte eene groote persoonlijkheid in den beheerscher en Karel is niet beneden dien eisch gebleven. En dat zegt veel, wanneer men let op het moeilijke tijdsgewricht — den Hervormingstijd — waarin hij de regeering heeft gevoerd.

Te midden van de tallooze beslommeringen zijns levens heeft hij slechts zelden gelegenheid gevonden zijne nederlandsche gewesten voor langer dan eenige weken achtereen te bezoeken; maar telkens, wanneer hij er zich vertoonde, kwam hem de liefde des volks tegemoet.

---

[1]) Vgl. Baumgarten, Karl V, I, S. 105 ff.

Het volk in zijne nederlandsche gewesten voelde zich verwant aan dezen in zijn midden geboren wereldvorst, dezen grooten nederlandschen Keizer, in wiens oppermacht het zichzelven geëerd zag. En Karel kende dit volk. Hij wist volkomen juist, wat het kon verdragen en wat niet. Hij kende de deugden en gebreken dezer onderdanen en wist van die kennis met handigheid gebruik te maken om hen te regeeren naar zijn zin. Zoo kon hij de eerbiediging der volksrechten, waarop zijne nederlandsche staten zoo jaloersch waren, handig verbinden met eene steeds grootere kracht der centrale regeering. Zoo wist hij, beurtelings fier eischende, met klem van redenen aandringende en bescheidenlijk verzoekende, de zwaarste beden toegestaan te krijgen en tegelijk met gematigde strengheid de tegen den volksaard indruischende strenge plakkaten op het gebied van den godsdienst door te zetten.

Het is waar, dat een groot deel van zijne populariteit bij tijdgenoot en nakomelingschap in de Nederlanden moet toegeschreven worden aan de voortreffelijke regeerkunst zijner beide landvoogdessen, zijner edele zuster koningin Maria van Hongarije vooral, de waardige opvolgster harer tante Margaretha. Het is ook waar, dat de tegenstelling van zijne regeering met die van zijn gehaten zoon zijn bestuur bij de nakomelingschap in een gunstiger licht heeft geplaatst. Maar aan de andere zijde heeft ook zijne echt nederlandsche persoonlijkheid zelve medegewerkt om hem de populariteit te verschaffen, die hem tot het einde van zijn bewind getrouw gebleven is [1]).

De tranen, die in de groote zaal van het brusselsche paleis werden vergoten op den 25sten October 1555, toen de door zorgen gebogen Keizer levensmoede in tegenwoordigheid der Staten-Generaal zijner nederlandsche gewesten de regeering plechtig overdroeg aan zijn zoon, het welsprekend antwoord op het grootsche overzicht, dat de Keizer zelf voor het laatst van zijn bestuur gaf — die tranen, samenstemmend met de snikken, waarmede de grijze heerscher na zijne lange rede in zijn armstoel zonk, waren niet de uitingen eener hoofsche vleierij, het waren de kenteekenen eener algemeene diepe smart bij het aftreden van een geliefden meester. Sympathiek klonk voor het

---

[1]) De schildering van Karel's regeering in Motley's beroemd werk, hoe voortreffelijk ook gestileerd, is onjuist en onbillijk ten gevolge van den heftigen anti-monarchalen zin des grooten amerikaanschen schrijvers.

laatst de stem van den Keizer den toehoorders in het oor bij het verhaal van de wisselingen zijner moeilijke loopbaan sedert de dagen, toen hij, nog een kind, de regeering had aanvaard. Treffend was zijn weemoedig vriendelijk afscheid van zijne dienaren, zijn ernstig woord tot zijn zoon en opvolger, tot de vertegenwoordigers zijner nederlandsche onderdanen; vol weemoed het oogenblik, toen de gebroken man met zijne zuster in doodsche stilte, langzaam, steunende op den schouder van den jongen prins Willem van Oranje, de zaal verliet, gevolgd door zijn aangewezen opvolger. En toen Karel den 13den September 1556 deze kusten voorgoed verliet om in het spaansche klooster Yuste een vrede te zoeken, die hem niet gewerd, volgde de warme sympathie der regeerders en der menigte den geliefden vorst, wiens opvolger zoo weinig plaats in de harten der Nederlanders bekleedde. Zoo verliet de machtige Keizer het volk, in welks midden hij zich thuis placht te gevoelen.

8. Philips II.

De nieuwe heerscher was in vele opzichten het tegendeel zijns vaders. Had deze in hooge mate de kunst verstaan om zich bij het volk der Nederlanden door gemeenzamen toon populair te maken, Philips was daarentegen een strenge, weinig toeschietelijke persoonlijkheid. Zijne spaansche opvoeders hadden hem steeds het spaansche ideaal van „grandezza”, van deftige afgemetenheid en trotsche hoogheid, voorgehouden, waaraan nederlandsche onderdanen niet gewend waren als zij tegenover hunne vorsten stonden. Reeds bij zijn eerste bezoek in deze streken had de jonge vorst dan ook alom een onaangenamen indruk gemaakt: men klaagde over zijne stijve deftigheid, zijn hooghartigen toon zelfs tegenover de aanzienlijkste edelen des lands.

Was zijn vader wel geneigd geweest om uit het oogpunt van politiek zijne eischen op kerkelijk gebied te matigen, vooral in de Nederlanden, waar koningin Maria de regeering leidde, de vorstin, die door Erasmus als een geestverwant was beschouwd — de nieuwe gebieder stond bekend als een vurig geloovige, als een devoot Katholiek, die geene afwijking van het oude geloof zou dulden. Ook hierin stond hij veel scherper dan zijn staatkundig voorzichtige vader tegenover den geest, die in de Nederlanden heerschte. Daar hadden onder de regeerende klassen en de hooge ambtenaren de gematigde erasmiaansche denk-

beelden groote instemming gevonden, terwijl de lagere standen, vooral in de zeeprovinciën en in de gewesten aan de fransche grenzen, zeer door de hervormingsbeweging waren getroffen; Philips daarentegen was vast besloten de onbeperkte heerschappij van het katholieke geloof ook in zijne nederlandsche gewesten te handhaven en alle beginselen van ketterij met geweld uit te roeien.

Maar er was meer, waarin Philips tegenover zijne nieuwe onderdanen stond. Zijn vader, zelf Nederlander, had ten volle begrepen, dat bij de versterking der centrale, der monarchale macht, die ook zijn doel was, gelijk dat zijner voorgangers, met groote voorzichtigheid moest gehandeld worden om de gehechtheid der Nederlanders aan hunne duurgekochte privilegiën niet te zeer te kwetsen. Hij had zijn zoon dan ook uitdrukkelijk voor oogen gehouden in dit opzicht omzichtig te zijn, wel wetende, dat er geen teerder punt dan dit in de regeering der nederlandsche gewesten te vinden was. Doch Philips had weinig begrip van het belang dezer waarschuwing. Hij wilde in de Nederlanden heerschen even onbeperkt als zijn vader na den grooten spaanschen opstand van 1520, en ook hij thans, in Spanje heerschte; zijne denkbeelden waren die van den absoluten monarch, die geen wil naast den zijnen als rechtmatig erkende, die geen rechten der onderdanen in aanmerking nam. „Yo, el Rey", „ik, de Koning", dat was de in de spaansche staatsstukken gebruikelijke uitdrukking, waarmede de vorst zijn wil aan zijne onderdanen kenbaar maakte. Ook in dit opzicht was Philips II door en door een Spanjaard, een zoon van het volk, waartegen de bevolking der nederlandsche gewesten, sedert het in het begin der eeuw door dynastieke banden er mede verbonden was geweest, eene onmiskenbare antipathie had gekoesterd; een gevoel, dat van de spaansche zijde werd gedeeld sedert de dagen, toen Philips de Schoone zijne nederlandsche gunstelingen in Spanje ten koste der inboorlingen had bevoordeeld en ook Karel V bij zijn eerste verblijf in Spanje eene duidelijke voorliefde voor Nederlanders had getoond. Van zulk eene voorliefde was bij den door zijn spaanschen gunsteling Ruy Gomez geraden Philips niet in het minst sprake, wel van het tegendeel.

Karel V had zijn eenigen zoon gaarne ook de duitsche kroon op het hoofd geplaatst, dat wil zeggen hem door eene verkiezing tot Roomsch-Koning, terwijl Karel's broeder Ferdinand Keizer zou worden, voor de toekomst dezelfde macht willen verzekeren, die zijn vader had

bezeten. Doch het bleek weldra, dat dit plan onuitvoerbaar was, daar Ferdinand zelf zonen had, van wie de oudste, Maximiliaan, door zijn vader voor den duitschen troon bestemd was. Zoo zouden dan de Nederlanden aan Spanje verbonden blijven, een feit, dat op hunne betrekking tot het Rijk grooten invloed had. Daardoor toch werden zij geketend aan eene politiek, die niet de belangen des Rijks, waartoe zij toch eigenlijk behoorden, noch de hunne doch in de eerste plaats die der spaansche monarchie in aanmerking nam. Spanje was het voornaamste deel der landen, waarover Philips II regeerde; Spanje's belang en dat der katholieke Kerk, dat waren de beide grondslagen, waarop zich de regeeringskunst van den nieuwen heerscher baseerde. De Nederlanden werden door Philips II eenvoudig beschouwd als de door hunnen rijkdom en hunne ligging belangrijke voorposten zijner macht in Midden-Europa, terwijl het middelpunt, het zwaartepunt zijner heerschappij in Spanje en Italië moest worden gezocht. Kort vóór den afstand van Karel V scheen het huwelijk van den jongen erfgenaam dezer landen met koningin Maria van Engeland (zomer 1554) eene andere richting aan diens politiek te zullen geven en den dynastieken band tusschen Spanje en Engeland te herstellen, doch het bleek weldra, dat dit huwelijk weinig voor de toekomst beloofde: de verhouding tusschen de beide echtgenooten liet veel te wenschen over, Maria bleef kinderloos en had eene zwakke gezondheid, zoodat op eene voordurende samenwerking tusschen Spanje en Engeland niet te bouwen viel. Philips verliet Engeland dan ook spoedig en kwam er niet weder terug. Spanje bleef het middelpunt van zijn Rijk en van zijne politiek. De belangen der Nederlanden waren en bleven daaraan ondergeschikt.

In de eerste jaren van zijn bestuur viel dat nog weinig in het oog.

Philips hield zich toen nog in de Nederlanden op, bezig gehouden door den krijg tegen Frankrijk, dien hij met de erfenis zijns vaders had overgenomen. Die oorlog, in 1552 weder hernieuwd ten gevolge van den strijd tegen het Protestantisme in het duitsche Rijk, waarmede koning Hendrik II van Frankrijk zich in een verbond had ingelaten, was van de nederlandsche zijde weder als een grenskrijg gevoerd gelijk in de dagen van koning Frans I. Hesdin werd door de keizerlijke troepen veroverd en de Sommestreek ernstig bedreigd. Vooral Champagne had veel te lijden van de benden des Prinsen Willem van Oranje, die als opvolger van den beruchten Maarten van Rossem

in weerwil van zijn jeugdigen leeftijd sedert 1555 het opperbevel over de legerbenden bij Givet voerde. De aanleg der vestingen Charlemont en Philippeville tot versterking der nederlandsche grens tegenover het door de Franschen bemachtigde Mariembourg, was het voornaamste, wat hier werd uitgericht. Weldra heeft even na den afstand van Karel V een wapenstilstand, te Vaucelles gesloten, voor korten tijd een einde aan den krijg gemaakt, die later met engelsche hulp weder werd voortgezet onder leiding van Emanuel Philibert, Hertog van Savoye.

Schitterend was het begin van den veldtocht, die thans onder dezen uitstekenden veldheer in Frankrijk werd ondernomen. Bij St. Quentin behaalde hij eene beslissende zege (10 Augustus 1557), die hem deze vesting en eenige andere op den weg naar Parijs in handen speelde. Philips II zelf nam nu het opperbevel over. Groot was de angst in de fransche hoofdstad, zoo van nabij bedreigd. Doch de werkeloosheid van Philips, geen energiek veldheer als zijn vader geweest was, die hem thans ook tot een tocht tegen Parijs aanzette, liet de vruchten van de zege verloren gaan; geldgebrek deed hem zijn leger spoedig grootendeels afdanken. De komst in deze streken van Frankrijk's uitstekendsten veldoverste, François de Guise, die bij het gevaar voor Parijs in allerijl uit Italië toesnelde, bracht het voordeel weldra op de fransche zijde. Guise bemachtigde Calais op de Engelschen, die zoo tot hunne ergernis dit laatste overblijfsel hunner macht in Frankrijk verloren, en drong thans Vlaanderen binnen, terwijl ook in Luxemburg de fransche troepen aanvallend optraden. Eerst de overwinning bij Grevelingen, waar Lamoraal, Graaf van Egmond, den 13den Juni 1558 eene fransche legerafdeeling met hulp van een engelsch eskader zoo goed als vernietigde, herstelde hier de eer der spaansch-nederlandsche wapenen. Doch ook deze zege, hoe roemrijk ook, had geene ver strekkende gevolgen. Beide partijen waren den oorlog moede en weldra werden te Cateau-Cambresis onderhandelingen geopend, die tot den vrede van den 3den April 1559 leidden. Daarbij behield Frankrijk Calais maar gaf alle andere veroveringen in de Nederlanden terug evenals Philips de zijne in Frankrijk.

Door dezen vrede was evenwel het vertrouwen van weerszijden nog niet hersteld. Frankrijk gaf den moed niet op om ten minste zijne oude rechten op Artois en Vlaanderen en daardoor zijn invloed in deze streken te herwinnen. Al scheen het door de zwakheid van het

geslacht der Valois, dat er thans regeerde, buiten staat om eene krachtige politiek te voeren; al werd het reeds door de binnenlandsche woelingen der Hugenoten en Katholieken geteisterd; al vertoonden zich zoo reeds de eerste sporen der vreeselijke burgeroorlogen, nooit achtte Philips II zich van deze zijde volkomen veilig, wel wetende dat de oude landsvijand steeds op de loer lag om iedere gunstige gelegenheid tot inmenging in de nederlandsche zaken te gebruiken en dat Katholieken en Hugenoten beiden tuk waren op veroveringen in de Nederlanden, op wraak voor de nederlagen van St. Quentin en Grevelingen. Voorloopig besloot Philips dan ook de in den franschen oorlog gebruikte spaansche troepen aan de fransche grenzen te laten blijven teneinde op alle gebeurlijkheden voorbereid te zijn.

De verhouding tot Engeland, waar koningin Maria in 1558 was gestorven, was er intusschen ook niet beter op geworden. De nieuwe Koningin, de protestantsche Elizabeth, had de tot haar gerichte huwelijksvoorstellen van Philips II beslist afgewezen. Zij en haar volk konden het grievende verlies van Calais niet verkroppen: de Koning had blijkbaar de belangen van Engeland bij den vrede weinig geteld. Het was duidelijk, dat er voortaan van samenwerking tusschen het protestantsche Engeland en het katholieke Spanje weinig sprake kon zijn, al bleef de oude vijandschap tegen Frankrijk in beide landen bestaan. In allen gevalle kon Elizabeth niet onverschillig blijven tegenover de pogingen van Philips II om de Nederlanden volkomen in den geest der spaansche politiek te regeeren. Evenmin kon het haar aangenaam zijn zich in de Nederlanden eene sterke monarchie te zien vormen, die in staat zou zijn om dit voorname débouché voor den handel harer onderdanen desnoods te sluiten en zoo eenigen invloed te oefenen op de toestanden in Engeland zelf. Met groote belangstelling nam zij daarom kennis van wat er in de Nederlanden gebeurde.

Oogenschijnlijk was er in de eerste jaren van Philips in de betrekkingen van de Nederlanden tot het duitsche Rijk weinig veranderd. Zoolang Ferdinand I zijn zoon Maximiliaan nog niet tot Roomsch-Koning had doen verheffen, bleef nog altijd de hoop van Philips op de duitsche kroon levendig. Hij ging zelfs zoo ver met, overeenkomstig het verdrag van Augsburg, de nederlandsche gewesten van den Keizer in leen te nemen (13 Mei 1560) [1]. Doch weldra begon de

---

[1]) Zie mijne Archivalia 1888, blz. 45.

Keizer voor zijn zoon krachtiger te werken en toen deze in October 1562 tot Roomsch-Koning werd verkozen, werd de band der Nederlanden met het duitsche Rijk allengs losser, ook zonder dat ingrijpende verandering had plaats gehad, vooral na het besluit van den rijksdag van 1555; vrij wat losser dan in de dagen, toen Karel V, Keizer en beheerscher der Nederlanden tegelijk, de hand hield aan het verdrag, dat hij zelf had doen sluiten om de betrekkingen tusschen de Nederlanden en het Rijk te regelen.

Philips had toen reeds de Nederlanden verlaten. Na het sluiten van den vrede met Frankrijk had hij spoedig het voornemen opgevat om naar zijn geliefd Spanje, het aangewezen middelpunt zijner heerschappij, terug te keeren. Alvorens hij dit plan ten uitvoer bracht, stelde hij orde op het bestuur der Nederlanden, aan het hoofd waarvan hij Margaretha van Parma, de onechte dochter zijns vaders, stelde. Toen nam hij afscheid van zijne onderdanen in eene vergadering der Staten-Generaal, die in Augustus 1559 te Gent bijeenkwam, en zeilde den 26sten dezer maand met eene groote vloot van Vlissingen uit naar zijn geboorteland om de nederlandsche gewesten nooit meer terug te zien.

Die gewesten zouden voortaan van Spanje uit worden bestuurd en deel uitmaken eener monarchie, die hare eigene belangen had en hare krachten in de eerste plaats zou besteden tot handhaving van den godsdienst, die den Koning zoo zeer ter harte ging, en van den politieken invloed van den spaanschen tak der habsburgsche dynastie. Wel liet de Koning te Brussel een goed geregeld landsbestuur achter onder zeer bekwame ambtenaren, aan wier hoofd een der geslepenste staatslieden van zijn tijd, de Bisschop van Atrecht, was gesteld, de in alle geheimen der bourgondische politiek ingewijde staatsdienaar van keizer Karel; doch de spaansche vorst was er geen man naar om toe te laten, dat er in de Nederlanden zelfs maar eenigermate anders werd geregeerd dan hij verkoos. In belangrijke zaken moest het wachtwoord steeds uit Spanje gevraagd worden. Daar lag voortaan de beslissing van het lot der nederlandsche gewesten en noch de Landvoogdes zelve noch de Bisschop waren voorloopig geneigd zich aan deze afhankelijkheid te onttrekken, beiden doordrongen van dezelfde regeeringsbeginselen, die Philips voorstond, beiden overtuigd van de noodzakelijkheid om de Nederlanden te beschouwen niet als een land op zichzelf, zooals het nog tijdens Karel V onder de sterke leiding van koningin Maria feitelijk was geweest, doch als een deel

der spaansche monarchie, zooals het door de omstandigheden was geworden.

Wat er met den afstand van Karel V en het gelijktijdige vertrek der landvoogdes Maria in de Nederlanden was veranderd, was blijkbaar niet maar de persoon van den heerscher en die van zijn vertegenwoordigster in de landvoogdij; het was een geheel ander regeeringsstelsel, dat zich van nu af begon te ontwikkelen, duidelijk vooral sedert het vertrek van Philips naar Spanje.

Maria van Hongarije en hare voorgangster Margaretha van Savoye hadden de banen gevolgd, waarop hare bourgondische voorvaderen haar waren voorgegaan. Zij hadden bij het bestuur van de Nederlanden altijd in de eerste plaats gerekend met de behoeften dier gewesten zelve. Als zelfstandig deel der monarchie van Karel V hadden de Nederlanden hunne belangen doen wegen in de schaal der europeesche politiek. Met Margaretha van Parma en Granvelle hield deze regeering in nederlandschen zin op. Voortaan zouden de Nederlanden in Europa weinig meer zijn dan een der beide aanhangsels van de spaansche monarchie. Zooals Napels en Milaan in Italië, waren de Nederlanden in het Noorden voor Philips II de steunpunten buitenaf eener politiek, die hare kern vond in Spanje, haar middelpunt te Madrid in het paleis dezer nieuwe reuzenspin, die de draden van haar web uitstrekte over een veel uitgebreider gebied dan eenmaal de fransche „aragne universelle", waarmede Philips II zooveel overeenkomst vertoont: over gansch Europa.

Zoo was het ideaal der oude bourgondische vorsten, de eenheid der Nederlanden, tot op zekere hoogte bereikt doch de wordende nederlandsche staat was feitelijk onderworpen aan eene vreemde macht. En al werd die vreemde macht geregeerd door een vorst van het oude bourgondische bloed, die vorst was voor zijne nederlandsche onderdanen een vreemdeling en nog wel een vreemdeling, behoorende tot eene gehate natie.

Er was geen onafhankelijke nederlandsche staat. Er was eene samenvoeging van nederlandsche staten en staatjes, afhankelijk van Spanje. Zouden de nederlandsche gewesten op den duur in dien toestand berusten? Het antwoord op die vraag heeft de tachtigjarige krijg tegen Spanje gegeven.

HOOFDSTUK II.

DE BEMACHTIGING VAN GELRE, UTRECHT EN FRIESLAND.

1. Gelre.

In de laatste jaren der regeering van Philips den Goede waren, behalve Luik, drie nederlandsche gewesten nog niet in de macht van Bourgondië gekomen. Utrecht was wel, evenals Luik, feitelijk in bourgondische handen, Gelre lag wel te zieltogen in de wanhopigste inspanning om zich aan de bourgondische omarming te onttrekken, doch de oppermacht van den roemruchtigen Hertog werd er niet erkend. Friesland was zelfs nog geheel onafhankelijk en toonde niet de minste neiging zich aan Bourgondië te onderwerpen.

Gelre moest het het eerst ontgelden.

De hevige veete, hier in 1459 tusschen hertog Arnold en zijn zoon niet buiten toedoen van den bourgondischen Hertog ontstaan, was door bemiddeling van heer Willem van Egmond, den broeder van Arnold, en eenige buitenlandsche heeren, waaronder die van Hoorne en Heinsberg, nog in hetzelfde jaar geëindigd door een verdrag te Batenburg. Daarbij was aan Adolf stad en rijk van Nijmegen met de nabijgelegen Duffel toegekend; aan zijne moeder waren de sloten te Lobith en Rozendaal met de noodige inkomsten voor haar onderhoud toegewezen [1]). Doch het onderling vertrouwen was in de hertogelijke familie van Gelre daarmede niet teruggekeerd. Voortdurend bleef Adolf, thans weder van Nijmegen uit, met zijne moeder tegen zijn vader samenspannen; voortdurend trachtte hij de vrienden zijns vaders — zijn oom, heer Willem van Egmond, en diens zonen in de eerste plaats — te benadeelen en de geldersche steden over te halen zich tegen zijnen vader met hem te verbinden. Heimelijk door Philips van Bourgondië gesteund, trad hij in het huwelijk met Catharina van Bourbon, de schoonzuster van graaf Karel van Charolais, werd tot ridder van het Gulden Vlies verheven en verheugde zich in de gunst van het bourgondische hof te Brussel, waar hij zich herhaaldelijk langen tijd achtereen met zijne moeder ophield te midden zijner verwanten.

---

[1]) Nijhoff, Gedenkw. IV, No. 343 en 344.

Zoo gingen eenige jaren in onrust en onzekerheid voorbij en de steden der drie geldersche kwartieren Nijmegen, Arnhem en Zutphen maakten van de gelegenheid gebruik om hare reeds belangrijke voorrechten nog meer uit te breiden en zich steeds nauwer onderling aaneen te sluiten tegenover de weinig populaire hertogelijke familie, tegenover den regeerenden Hertog in de eerste plaats, ook tegenover de roofzuchtige benden en edelen van beide partijen, die het platteland in deze jaren onveilig maakten. Eindelijk scheen het voortdurende gehaspel in de familie Egmond den twistenden leden genoeg te zijn. Adolf keerde in 1464 naar Gelre terug, verzoende zich met zijn vader en leefde in schijnbare overeenstemming met dezen op diens slot te Grave, waar men den ganschen zomer en het najaar goede sier maakte in weerwil van de financieele bezwaren, waarmede de oude Hertog steeds te kampen had. Zelfs hertogin Catharina kwam met Kerstmis te Grave om getuige te zijn van de goede verstandhouding tusschen Arnold en zijn zoon. Nieuwe feesten en drinkgelagen volgden op het hertogelijke slot, waar men in groote vroolijkheid de onverwachte verandering in de onderlinge verhouding vierde.

Doch de zaak liep welhaast geheel anders. In den donkeren nacht van den 9den op den 10den Januari 1465 kwamen plotseling gewapende ridders en burgers van de partij van Adolf uit het naburige Nijmegen voor Grave, bemachtigden door verraad van Adolf het slot en sleepten den ouden Hertog zelfs zonder hem den tijd te gunnen zich te kleeden van zijn bed naar het slot te Lobith, dat nog aan zijne echtgenoot toebehoorde; den volgenden nacht brachten de samenzweerders den vorst naar het kasteel te Buren, waar hij onder de hoede van een persoonlijken vijand, heer Otto van Bijlant, beter bewaard scheen dan op de grenzen van Kleef. Tegelijk met den Hertog werden eenigen van diens voornaamste vrienden gevangen gezet.

Met ontzetting vernamen de vrienden van den ouden vorst deze onmenschelijke behandeling. De Hertog van Kleef, heer Willem van Egmond en anderen protesteerden krachtig tegen de verraderlijke daad. Doch de groote meerderheid der landzaten in de Nederkwartieren (in het Overkwartier bleef men aan Arnold getrouw) juichte die daad toe, verontwaardigd over de ellendige regeering van den ouden Hertog. Adolf, gesteund door den Graaf van Meurs en heimelijk ook door den Hertog van Bourgondië, liet zich in de hoofdsteden huldigen, waar men hem altijd zeer genegen was geweest en hem thans met

voldoening als landsheer ontving. Roermond en het geheele Overkwartier behalve Venloo weigerden aanvankelijk de huldiging doch toen de gevangen Hertog in zijne diepe vernedering het hoofd boog en „tot wailfairt, orber ende nutticheyt" zijner landen deze in overleg met zijne echtgenoot in hun geheel aan zijn zoon afstond [1]), werd ook hier de tegenstand gebroken.

De gevangene van Buren werd evenwel niet vrijgelaten en Willem van Egmond en de zijnen zagen zich achteraf gesteld bij de gunstelingen van den nieuwen landsheer. Nieuwe verwarring en veeten ontstonden, waarbij ook de Hertog van Kleef op de zijde van de Egmonden, de Graaf van Meurs op die van Adolf eene rol speelden. Van weerskanten werd weder gestroopt en geplunderd, steden werden ingenomen en weder verloren, de burgerkrijg woedde met nieuwe kracht door het gansche land. Het mocht een geluk heeten, dat onder dit alles de wapenstilstand met Gulik van tijd tot tijd kon verlengd worden. De guliksche vorst had anders thans eene geschikte gelegenheid gehad om zijne aanspraken op den gelderschen troon [2]) te doen gelden. Eindelijk, in het voorjaar van 1467, stemden de beide partijen toe in een scheidsrechterlijke uitspraak van den Graaf van Charolais, wiens vader vroeger zoo dikwijls in dergelijke gevallen hier tusschen beiden was gekomen. Doch de pogingen tot verzoening der partijen mislukten en de veete brak opnieuw uit over het ongelukkige hertogdom. Eene geduchte nederlaag, door de Kleefschen en Egmondschen bij Stralen in 1468 geleden, maakte nog geen einde aan den wanhopigen krijg. Alleen eene krachtige tusschenkomst van Bourgondië kon redding uit den nood aanbrengen.

Zulk eene krachtige tusschenkomst was wel te wachten van de zijde van Karel den Stoute, die inmiddels zijn vader was opgevolgd. De Graaf van Meurs, die de neigingen der bourgondische macht maar al te zeer doorgrondde, waarschuwde herhaaldelijk voor het inroepen van de hulp des bourgondischen Hertogs doch de toestand in Gelre werd onhoudbaar. Welhaast drong hertog Karel, aangezet door de Egmonden, bij Adolf aan zijn gevangen vader los te laten. Ook de Paus liet zich bewegen de tusschenkomst van den Bourgondiër aan

---

[1]) Ibid., No. 420.

[2]) Zie boven, blz. 231.

te bevelen en schreef den weerspannigen zoon een ernstigen brief om een einde te maken aan den onnatuurlijken krijg. Als leenheer van Arnold voor Grave en andere brabantsche leenen, als leenheer ook der door dezen bestreden Heeren van Egmond, riep Karel eindelijk in October 1470 Adolf voor zijn rechterstoel om er hetzij persoonlijk, hetzij door gevolmachtigden te verschijnen. Karel bevond zich toen juist met zijn leger te Hesdin op de fransche grenzen, waar Adolf eindelijk verscheen en na lange onderhandelingen toestemde in de bevrijding zijns vaders, die dan ook in het voorjaar van 1471 evenzoo aan het bourgondische hof, toen voor Amiëns, verscheen.

De aanwezigheid der beide geldersche vorsten scheen eene geschikte gelegenheid op te leveren om onder bourgondischen invloed tot eene blijvende verzoening te komen. Karel trachtte in dien geest te bemiddelen doch Adolf wilde er niets van hooren zijn vader weder in diens land toe te laten met den titel van Hertog en in het bezit van Grave, waartoe de Bourgondiër raadde. Hij verklaarde, dat hij dit tegenover zijne ridderschap en steden niet doen kon, zelfs al zou hij als Ruwaard de regeering feitelijk zelf blijven voeren. In heftigen toorn ontstoken, riep Adolf voor den bourgondischen Raad uit „dat hij liever zijn vader met het hoofd naar beneden in een put zag werpen en zelf er bij zou springen dan in deze overeenkomst te treden; dat zijn vader nu 44 jaren Hertog was en het nu zijn tijd werd; dat hij hem 3000 gulden jaarlijks bood, mits hij buiten het hertogdom bleef" [1]).

Zoo verhaalt ons de ooggetuige Commines. Gebruik makende van eene nederlaag des bourgondischen Hertogs tegen Frankrijk, waarmede deze toen oorlog voerde, vluchtte Adolf plotseling van het bourgondische hof om naar zijn hertogdom terug te keeren. Doch hij werd bij Namen ontdekt, gevangen genomen en thans door den verontwaardigden Karel (Februari 1471) te Rijssel, later te Kortrijk opgesloten.

Hevig was de ontsteltenis in Gelre over deze zaken. Aanstonds wendden de hoofdsteden zich tot Karel om de vrijlating van Adolf te verkrijgen en boden hem een uitvoerig vertoog aan ten gunste van den jongen vorst. Karel antwoordde hierop met een pleidooi ten gunste van den ouden Hertog en met hevige klachten over Adolf, dien hij van geheime samenspanning met Frankrijk betichtte. Weldra verscheen Arnold zelf met bourgondische troepen en veroverde Grave, terwijl hij zijn

---

[1]) Commines IV, I.

vroegeren afstand aan zijn zoon herriep en de steden uitnoodigde hem opnieuw te erkennen.

Noch steden noch ridderschap evenwel wilden hierin treden, niet begeerende de oude verwarring in het bestuur opnieuw te zien ontstaan. Zij sloten zich nauw bij elkander aan — vooral de hoofdsteden, wier invloed meer en meer overheerschend was geworden — tot handhaving van al hare rechten en vrijheden en tot behoud van den binnenlandschen vrede. Alle pogingen van hertog Arnold stuitten af op het krachtige verzet der onderzaten en de wijze, waarop de oude vorst zijn door bourgondische troepen gesteund gezag gebruikte, toonde aan, dat hij niets geleerd had. In deze omstandigheden is hertog Arnold, wanhopende aan het herstel zijner macht, tot eene noodlottige beslissing gekomen. Hij heeft reeds in December 1471 beloofd Karel den Stoute als „vaigt ind beschirmer" van Gelre te zullen erkennen en verpandde kort daarop te St. Omer, waarheen hij gegaan was, het gansche hertogdom voor 300 000 goudguldens aan den bourgondischen Hertog, mits hijzelf levenslang het vruchtgebruik van zijn land behield [1]). Daarop maakte hertog Karel zich gereed den ouden vorst in zijn gebied te herstellen. Maar de Gelderschen waren niet gezind zich zoo gemakkelijk aan het schijngezag van hertog Arnold, feitelijk het bourgondische gezag, te onderwerpen. Zij sloten zich nauw aaneen en kozen in September 1472 werkelijk den Graaf van Meurs, den ouden vriend en bondgenoot van hertog Adolf, tot hunnen „hoofdman" om de regeering te voeren voor Adolf of voor diens zoontje Karel, die thans 5 jaren oud was. Een Raad van gedeputeerden van bannerheeren, ridderschap en hoofdsteden zou den Regent ter zijde staan.

Even nadat de bourgondische legers opgetrokken waren om aan het verzet der Gelderschen een einde te maken, is de oude zwakke Hertog in Februari 1473 te Grave overleden.

Thans had Gelre eigenlijk geen vorst meer, daar Karel weigerde Adolf los te laten. De bourgondische troepen hadden reeds Gelre en Roermond benevens Grave bezet en de dappere Karel stelde zich weldra aan het hoofd zijner troepen om de rest van Gelre te bemachtigen. De aanspraken van Gulik kocht hij af, de hulp van den Hertog van Kleef wist hij door beloften te verkrijgen. Hij veroverde in korten

---

[1]) Ibid., No. 522—539.

tijd de steden van het Overkwartier en sloeg vervolgens het beleg voor Nijmegen, waar de beide jonge kinderen van Adolf, de kleine Karel en zijn zusje Philippa, zich nog bevonden. De stad viel na drie weken en de beide kinderen werden naar Gent gevoerd om er aan het hof van Karel's dochter, Maria, te worden opgevoed. Na de verovering van Nijmegen onderwierp zich het gansche hertogdom en in Augustus 1473 reeds liet Karel de Stoute zich als Hertog van Gelre huldigen.

Gelre was daarmede bij Bourgondië ingelijfd en de duitsche Keizer zelf beleende Karel weldra met het nieuw gewonnen gebied.

De bourgondische heerschappij over Gelre begon met den afstand van de Duffel, Goch en Lobith in erfleen aan Kleef als belooning voor de betoonde hulp; bovendien kreeg Kleef nog Wachtendonk, het rechtsgebied over Elten en andere bezittingen in die streek in eigendom. Willem van Egmond, de broeder van hertog Arnold, werd bourgondisch stadhouder van het hertogdom; andere oude aanhangers van hertog Arnold werden evenzoo ruim beloond voor hunne diensten.

De Gelderschen zagen weldra, dat zij thans een krachtigen meester hadden verkregen. Met ijzeren hand regeerde Karel de Stoute hier evenals in zijne overige landen. Zijn stadhouder zette de oude rechten van vele steden ten opzichte van de keuze harer schepenen en raden eenvoudig op zijde en koos een aantal nieuwe regeeringspersonen uit de oude partijgangers van Arnold, wier goede dagen weder gekomen waren. De tolvrijheid van de meeste steden werd vernietigd; evenzoo werden de verpandingen, door Arnold in zoo groote mate gedaan, ingetrokken ten voordeele van den landsheer. Aan bijeenkomsten der steden en ridders op eigen gezag was geen denken meer; alleen de stadhouder was voortaan bevoegd ze bijeen te doen komen om er de bevelen van den Hertog te vernemen. Met één slag scheen zoo de ontwikkeling der geldersche landsvrijheden [1]) gestuit.

Overigens is het ontwijfelbaar, dat het herstel van de kracht der regeering voor Gelre van groot belang was. Van onveiligheid ten platten lande was geen sprake meer, hier evenmin als elders in de streng geregeerde bourgondische landen. De nieuwe bourgondische Rekenkamer en het Parlement van Mechelen dienden ook voor Gelre en bevorderden het richtige beheer der geldmiddelen en de eerlijke

---

[1]) Zie boven, blz. 235 vlg..

rechtspraak. Een der eerste daden van hertog Karel was de oprichting van een Raad van justitie voor het hertogdom, waardoor de eenheid der rechtspraak zeer werd bevorderd. Twee belangrijke ordonnantiën van het voorjaar van 1474 regelden op voortreffelijke wijze de rechtspraak en het beheer der domeinen. Daarbij werd een einde gemaakt aan schandelijke misbruiken, waardoor zware misdaden dikwijls konden worden afgekocht, rechters van de aangeklaagden groote sommen afpersten of hen met ergerlijke willekeur straften of pijnigden; op het gebied der financiën werd alles streng geregeld en het toezicht van de Rekenkamer verscherpt, allerlei voor den landsheer onvoordeelige gebruiken en gewoonten ingetrokken. Ook voor de munt werden vaste voorschriften gemaakt.

Zoo genoten ook de Gelderschen van de voordeelen, die in den bourgondischen tijd den nederlandschen gewesten door betere rechtspraak en betere regeling der financiën te beurt vielen.

De dood van Karel bij Nancy dreigde reeds na 3½ jaar een einde aan de bourgondische heerschappij in Gelre te maken.

Een der eerste gevolgen van dat overlijden was namelijk de bevrijding van hertog Adolf uit zijne gevangenschap te Kortrijk, waarna de Vlamingen hem aan hun hoofd stelden in den krijg tegen Frankrijk [1]). Hem werd door de Vlamingen zelfs de hand van hertog Karel's dochter toegedacht en de ontzaggelijke bourgondische erfenis scheen zoo in zijne hand te zullen vallen. De geldersche hoofdsteden hadden aanstonds na het bericht van Karel's dood zich tegenover de bourgondische ambtenaren gesteld en hertog Adolf in Vlaanderen doen begroeten. In weerwil van den tegenstand des stadhouders riepen de hoofdsteden als van ouds bannerheeren, ridderschap en steden tot eene dagvaart naar Nijmegen op, waar de verzamelde landsstenden in April hertog Adolf als wettig landsheer erkenden. Namens hem nam weldra zijne zuster Catharina de regeering in handen.

Doch de nieuwe regeering duurde niet lang. Reeds in Juni sneuvelde hertog Adolf voor Doornik, den wapenkreet „Gelre! Gelre!" aanheffend in zijn laatsten strijd, zijn veelbewogen leven eindigende als een dapper krijgsman, kampende voor de rechten der dochter van den doodvijand, die hem van zijn erfgoed had beroofd.

Op wien kon Gelre thans rekenen voor de verdediging van de

---

[1]) Zie boven, blz. 292.

rechten zijns jeugdigen zoons Karel, die zich nog te Gent onder de hoede van Maria van Bourgondië bevond? Er was eene krachtige hand noodig tegenover dengene, die welhaast de rechten van hertogin Maria kwam verdedigen, tegenover Maximiliaan van Oostenrijk, die absoluut weigerde de rechten van het oude hertogelijke huis te erkennen en den jongen Karel naar Gelre te laten trekken.

Groot was de verlegenheid in het hertogdom. Tegenover Maximiliaan en de bourgondische partij, die door den stadhouder en diens zonen geleid werd, zochten de Gelderschen steun bij bisschop Lodewijk van Luik, bij den Hertog van Kleef, bij bisschop Hendrik van Munster, bij hertog Frederik van Brunswijk [1]). Deze vorsten werden achtereenvolgens belast met de voogdij in Gelre, die ook door de bourgondischgezinde Egmonden werd begeerd. De hulp van Frankrijk werd ingeroepen, die van Gulik gezocht. Eindelijk gelukte het den troepen van Maximiliaan, gesteund door Kleef en de Egmonden, in 1481 het hertogdom weder aan zijn gezag en dat zijner bourgondische gemalin te onderwerpen. Graaf Adolf van Nassau werd er tot stadhouder aangesteld, eerst voor Maria, daarna voor Maximiliaan als regent voor zijn jongen zoon Philips.

De verwarde toestand der Nederlanden onder het regentschap van Maximiliaan liet ook Gelre deelen in de daardoor ontstane moeilijkheden. Weder werd de bourgondische heerschappij er ernstig bedreigd. Van Kleef en Utrecht uit werden herhaaldelijk pogingen gedaan om het land aan Maximiliaan te ontweldigen. Doch te vergeefs: de Graaf van Nassau wist het land te behouden voor den jongen Philips van Bourgondië.

Midden in dien krijg om het bestaan der bourgondische monarchie viel nu de nog altijd aan het bourgondische hof verkeerende Karel van Gelre op een zijner eerste krijgstochten in den slag van Béthune (Juli 1487) in de handen van de Franschen.

De hoop der Gelderschen op den terugkeer van den spruit uit het oude vorstenhuis naar zijn hertogdom begon thans te herleven. De Graaf van Meurs, de oude vriend en medestander van hertog Adolf, opende onderhandelingen met Frankrijk over de loslating van den thans bijna 16jarigen vorstenzoon en de fransche regeering was zeer genegen om den jongen Karel als vijand van Maximiliaan te doen

---

[1]) Deze was in vroegeren tijd met Catharina van Gelre verloofd geweest.

optreden in zijn erfland. Ook hertog René van Lotharingen, gehuwd met de dochter van Adolf, Philippa, bood zijne diensten aan om het beoogde doel te bereiken en stelde zich in betrekking met de geldersche steden. Hevig toch beklaagden zich de Gelderschen over het willekeurige bestuur der bourgondische ambtenaren, vooral over de vernietiging van den invloed der landsstenden op het bestuur des lands, zooals zich die hier onder de zwakke regeering van hertog Arnold ontwikkeld had. Noch over oorlog en vrede, noch over muntzaken, noch over de financiën werden de stenden meer geraadpleegd. Vooral sedert de demping van den opstand in 1481 werd er zeer autocratisch geregeerd in Gelre: van het bijeenkomen der kwartierdagen op eigen gezag hoorde men niet meer, ternauwernood riep de stadhouder ze een enkele maal samen om zijne bevelen aan te hooren. De zware lasten, de heffing van den 12den penning van alle bezittingen, van den 6den penning van de leengoederen, van haardstedegeld en pondschattingen [1]), alles ten behoeve van den krijg tegen Frankrijk en tegen de opgestane Vlamingen, verbitterde de geldersche bevolking, die hiermede eigenlijk niets te maken had, zeer. Het verzet der stenden werd door den bourgondischen stadhouder met geweld gebroken en protesten tegen deze willekeurige wijze van doen werden eenvoudig ter zijde gelegd. Men klaagde luide over de aanstelling van vreemde ambtenaren, over de schending van privilegiën.

In die omstandigheden vielen de pogingen der anti-bourgondische partij in goede aarde. In het geheim begonnen enkele steden met elkander te onderhandelen. De Graaf van Meurs deed bij de fransche regeering zijn uiterste best, bewerkte de vermindering van den voor de vrijlating van hertog Karel geëischten losprijs tot op de helft en riep nu tot ergernis van de bourgondische regeering in Gelre daar ridderschap en steden op om over de betaling van dien losprijs te raadplegen. Ridderschap en steden kwamen inderdaad bijeen in weerwil der bedreigingen van Adolf van Nassau. Onophoudelijk reisde de Graaf van Meurs sedert, niettegenstaande zijn hoogen leeftijd, tusschen Gelre en Frankrijk heen en weder. Eindelijk gelukte het hem, door zijn eigen kleinzoon als gijzelaar in Karel's plaats achter te laten, de fransche regeering te bewegen den jongen Hertog in Maart 1492 naar zijn hertogdom te laten vertrekken, nadat een deel van den losprijs betaald was.

---

[1]) D. i. vermogensbelasting, opgebracht volgens de daarvan bestaande oude lijsten.

Met de komst van hertog Karel in Gelre begint voor dit gewest een kamp, die langer dan eene halve eeuw aanhield, de kamp tegenover de onvermoeid voortdringende bourgondische macht. Het is een wanhopige strijd geweest, de strijd van Gelre tegen de reuzenmacht van Karel V vooral, die zijne sporen in onze geschiedenis ten duidelijkste heeft achtergelaten. Die strijd is samengeweven met de geschiedenis van bijna alle noordelijke gewesten der Nederlanden niet alleen doch ook met die van Frankrijk en Duitschland, ja met die van Europa.

Algemeen was de sympathie, waarmede de thans vijf-en-twintigjarige Karel van Egmond in het gebied zijner vaderen werd ontvangen en gehuldigd als landsheer, als Hertog van Gelre en Gulik, welken laatsten titel hij bleef voeren op het voorbeeld van zijn vader en grootvader, hoewel Gulik sedert 1423 door de Hertogen van Berg in bezit was genomen en er niet aan dacht om den Egmonder te gehoorzamen. Karel maakte zich gereed om ten minste zijn recht op Gelre met de wapenen in de hand te verdedigen tegen Maximiliaan en Philips den Schoone, die hem natuurlijk niet in het bezit van zijn land laten zouden. De Staten van Gelre, thans weder gebruik makende van het recht om op eigen gezag bijeen te komen, de steden vooral, thans weder in het bezit gesteld van hare oude privilegiën, toonden zich aanvankelijk genegen om goed en bloed voor den jongen Hertog te wagen. Welhaast begon in de Betuwe de strijd tegen de aanhangers van Bourgondië, die zich schaarden om Frederik van Egmond, heer van IJselstein, sedert 1492 niet meer „Heer” maar „Graaf” van Buren, welke titel hem voor zijne vele diensten aan de bourgondische dynastie was verleend. Eene poging om krachtige hulp van Frankrijk te verkrijgen mislukte intusschen en op den duur scheen het verzet van Gelre tegen de groote macht van Bourgondië ondenkbaar, vooral toen Maximiliaan zijn vader in 1493 eindelijk opvolgde. Karel van Gelre kon natuurlijk noch van Frederik III, noch van Maximiliaan tegenover Philips den Schoone de beleening met het hertogdom verkrijgen.

Daar de voortdurende oorlogstoestand den Gelderschen spoedig begon te verdrieten, liet de Hertog zich weldra in met onderhandelingen, die in Augustus 1494 leidden tot een verdrag, waarbij van weerszijden werd toegestemd in eene scheidsrechterlijke uitspraak der

Keurvorsten. Dezen zouden hebben uit te maken, wie recht op Gelre had, Karel van Egmond of de bourgondische dynastie, thans door den jongen Philips den Schoone vertegenwoordigd.

Op den rijksdag te Worms in 1495 werd dan ook uitvoerig over deze zaak gehandeld. Geldersche en bourgondische afgezanten bepleitten er het recht der beide vorsten met klem van redenen in lange strijdschriften en het valt niet te ontkennen, dat de geldersche Deductie, in den vorm van een uitvoerigen dialoog tusschen een romeinschen en een gelderschen ridder opgesteld, treft door juiste bewijsvoering en kracht van betoog [1]). Doch tegenover de macht van den Roomsch-Koning en zijn zoon hielpen al deze redeneeringen weinig en na repliek en tripliek ging men onverrichterzake uiteen. Van eene uitspraak der Keurvorsten kwam niets. De wapenen moesten beslissen en de vijandelijkheden braken weder uit.

Jaren lang werd er weder gestreden met afwisselend geluk, vooral op de hollandsche en utrechtsche grenzen. De Hertogen van Gulik en Kleef, de Bisschop van Utrecht trachtten thans allen van de gelegenheid gebruik te maken om hun voordeel te doen en verbonden zich met Philips den Schoone om Gelre te bedwingen op hoop van een deel van het hertogdom voor zich te verkrijgen. Daartegenover zocht hertog Karel herhaaldelijk te vergeefs steun bij Frankrijk, den vijand van Bourgondië.

Die eeuwige oorlogen, de groote onkosten van den krijg vooral begonnen den gelderschen steden spoedig te vervelen. De willekeur van den jongen vorst niet minder. Zij hadden zich van de verheffing van hertog Karel gansch wat anders voorgesteld. Zij beklaagden zich dan ook weldra ten zeerste over allerlei: over de onveiligheid ten platten lande, over de zware lasten, over de kostbare hofhouding des Hertogs, over de slechte regeering van diens raadslieden, over de wanorde en den jammerlijken toestand des lands. Hertog Karel kwam aan deze bezwaren ten deele tegemoet, wel begrijpende, dat hij van den goeden wil zijner onderzaten afhankelijk was en dat hij zorgen moest, dat men niet terug verlangde naar het ontegenzeggelijk krachtiger en zuiniger bourgondische bewind.

Zoo kon hij zich met moeite nog tot 1505 handhaven, toen Philips de Schoone zich eindelijk gereed maakte om Gelre voorgoed te be-

---

[1]) Vgl. Nijhoff, Gedenkw. VI, I, XXIV, vlg.

dwingen. Met hulp van den Bisschop van Utrecht en den Hertog van Kleef verzamelde hij een groot leger en drong het hertogdom binnen, nadat hij zich door zijn vader, den duitschen Keizer, met Gelre en Zutphen had doen beleenen. Binnen een paar maanden veroverde hij het gansche land en hertog Karel werd genoodzaakt een voetval voor Philips te komen doen op zijn eigen slot te Rozendaal, waar de jonge Koning van Castilië toen schitterend hof hield. Binnen drie jaar zou, zoo sprak men weder af, een college van scheidslieden uitspraak doen over het recht op Gelre; in dien tijd zou Karel Philips volgen, waar hij ging, opdat deze zeker zou zijn van des Hertogs trouw aan het verdrag; de Koning zou van zijne zijde den Hertog zoo lang onderhouden volgens rang en stand.

Te vergeefs trachtte de slimme en altijd onvertrouwbare Karel nog zich aan zijne verplichtingen te onttrekken. Hij kwam, meer dan half gedwongen, eindelijk naar Brussel om zich ter beschikking des Konings te stellen (October 1505). Tijdens de onderhandelingen aldaar nam hij evenwel plotseling de vlucht en keerde weder naar zijn land terug. De krijg begon nu opnieuw en het gelukte Karel zelfs een groot deel van Gelre terug te winnen op de benden van koning Philips, die door zijn spoedig vertrek naar Spanje [1]) niet in staat was zijne rechten met geweld van wapenen te handhaven. Eene fransche legerafdeeling onder graaf Robert II de la Marck kwam den gelderschen Hertog te hulp, daar koning Lodewijk XII eindelijk ten duidelijkste begon in te zien, hoeveel voordeel hij uit den krijg in Gelre tegen Philips zou kunnen trekken. De fransche troepen, ten getale van 2000 man, vertoonden zich bij Elten aan den Rijn.

De dood van koning Philips en het tweede regentschap van Maximiliaan, hoe talentvol overigens in de Nederlanden door diens dochter Margaretha [2]) uitgeoefend, verschaften den gelderschen Hertog weldra gelegenheid om met fransche hulp krachtiger op te treden. Met de uiterste krachtsinspanning slaagde hij er in zijn hertogdom grootendeels van bourgondische troepen te bevrijden en drong herhaaldelijk plunderende en stroopende tot diep in Brabant, tot Tienen en Leuven toe (September 1507), terwijl in Gelre alleen Arnhem bourgondische

---

[1]) Zie boven, blz. 302.

[2]) Over den gelderschen oorlog vindt men zeer belangrijke brieven in de Correspondance de Marguerite d'Autriche, uitgegeven door Van den Bergh in zijne Gedenkstukken, Dl. II en III, en getrokken uit de archieven van Rijssel.

bezetting hield onder den bovengenoemden Floris van Egmond, Graaf van Buren. Hevig was de ontsteltenis aan het bourgondische hof te Brussel en de Landvoogdes riep de Staten-Generaal bijeen om over den benauwden toestand des lands te spreken. Doch de Staten-Generaal waren van meening, dat de geldersche oorlog niet hun maar de dynastie alleen aanging en weigerden financieele hulp. Welhaast zou Karel van Gelre hun leeren, dat, zooals Maximiliaan schreef: „la guerre de Gheldres n'est point ung affaire particulier mais chose qui touche à nous et à nos enffans, voz princes et naturelz seigneurs, et aussi à tous noz pays, généralement et espécialement". In het voorjaar van 1508 deed hij met talrijke benden een inval in het bijna weerlooze Holland, waar hij Muiden en Weesp verraste en vandaar uit herhaaldelijk trachtte Amsterdam te bemachtigen. Tevens begon hij zich moeite te geven om in het Sticht meester te worden en tot in het friesche Noorden betrekkingen aan te knoopen.

De geldersche oorlog was daarmede in een ander stadium gekomen; hij werd van groote beteekenis ook voor de andere noordelijke gewesten, allereerst voor Holland en het Sticht, daarna voor Friesland.

2. Utrecht.

Het Sticht had onder bisschop David van Bourgondië aanvankelijk rustige dagen gekend. Met hulp van zijn vader, later van zijn broeder, Karel den Stoute, had de bourgondische vorst er zijn gezag krachtig weten te handhaven tegenover de altijd ongehoorzame hoofdstad en de machtige edelen van het Nedersticht, vooral tegenover de Brederodes en den evenals zij hoekschgezinden Burggraaf van Montfoort. Sedert Antonie van Bourgondië, een der beroemdste bastaardzonen van hertog Philips, zijn broeder in 1458 met een aanzienlijk leger te hulp gekomen was tegen diens weerspannige onderdanen, was de landsheerlijke macht in het Sticht hooger geëerd dan ooit. De Bisschop achtte het eene gunstige gelegenheid om die macht op hechter grondslagen te vestigen. Hij maakte in 1470 van eene beweerde samenzwering der Brederodes tegen het bourgondische gezag in Holland en Utrecht, dat zij met hulp van Adolf van Gelre en Lodewijk XI van Frankrijk zouden hebben willen omverwerpen, gebruik om zoowel zijn ouden mededinger naar den bisschopszetel, Gijsbrecht van Brederode, als diens verwanten te Vianen en Amerongen gevangen te

nemen; de gevangen heeren werden zeer hard bejegend, gepijnigd en mishandeld en wel ten slotte vrijgelaten doch hun invloed in het Sticht was sedert gefnuikt [1]). Enkelen hunner stierven aan de gevolgen der ondergane mishandelingen en de kracht van het oudtijds zoo fiere hollandsche geslacht was voorgoed gebroken.

Niet minder streng trad de Bisschop op tegenover de stad Utrecht, waar hij in weerwil van de oude voorrechten der stad de benoeming der regeering aan zich trok en den tegenstand tegen het bisschoppelijk gezag wist te vernietigen.

Op zijn fraai kasteel te Wijk bij Duurstede zetelde David dan ook ten slotte als een waar landsheer, meer geëerbiedigd dan een zijner laatste voorgangers. Zijn schitterend hof aldaar volgde de bourgondische traditiën van weelde en kunstzin, van krachtig bestuur en hervormingen op rechterlijk en administratief gebied, ook van vorstelijke willekeur en losse zeden. Met ingenomenheid spreekt een geschiedschrijver dier dagen [2]) van David's liefde voor letteren en muziek, van zijne bescherming van geleerden en kunstenaars, van zijn zin voor de verbetering der rechtspraak. Hij maakte een einde aan de schandelijke misbruiken der rechtsgedingen, waarbij het er in de eerste plaats voor de pleitende partij op aan kwam, hoeveel vrienden zij ter rechtszitting medebracht: in de plaats der oude, toen nog in de friesche streken van het Nedersticht gebruikelijke gewoonte om het vonnis te laten vellen door alle bij het rechtsgeding aanwezige vrije mannen stelde hij ook hier het frankische schepenrecht in. Hij richtte in 1474 voor het geheele Nedersticht een Raad van appèl op, waar men zich van alle vonnissen kon beroepen. Deze Raad, het „recht van de schive" genoemd naar de tafel, waaraan de rechters zaten [3]), bestond uit tien leden. David heeft verder zijn best gedaan om het kloosterleven in zijne diocees te verbeteren; vooral de kloosters der Dominicanen in deze streken hebben den hervormingsgeest van den Bisschop leeren kennen doch ook alle andere kloosters van zijn kerkgebied zou hij, zegt Heda, „aan eene heilige hervorming onderworpen hebben, zoo hij niet door den Satan en zijne dienaren verhinderd ware om de voorgenomen werken ten uitvoer te brengen" [4]). Deze hervormingen bestonden

---

[1]) Burman, Jaarboeken III, blz. 9 vlg.

[2]) Heda, p. 292.

[3]) Burman, Jaarb. III, blz. 109.

[4]) Proeliarius, ed. Ottema, blz. 20 vlg.

meestal in het benoemen van geschikte abten, het plaatsen in de kloosters van geschikte monniken, terwijl andere werden verwijderd, het weder inscherpen van de orderegelen enz. Met kracht hield de Bisschop ook de utrechtsche gilden in toom en handhaafde zijn gezag in het Oversticht. Hij verbeterde de munt door het munten van de naar hem genoemde Davidsguldens. Alleen het afgelegen Groningen bekommerde zich weinig om den veraf wonenden landsheer, die deze plaats dikwijls niet eens kon bereiken; toch bleef ook hier zijn gezag, in naam ten minste, erkend.

Aan dien ongekenden glans van het bisschoppelijk gezag maakte de dood van Karel den Stoute plotseling een einde. Alleen de geduchte macht van den bourgondischen Hertog had den Bisschop, zijn bloedverwant, zoo hoog doen stijgen; thans geraakte diens heerschappij plotseling in verval. De stad Utrecht en de Burggraaf van Montfoort, nog altijd het hoofd der Hoekschen in het Nedersticht, deden aanstonds hunne oude aanspraken hooren; de hoeksche ballingen keerden terug; de Raad van appèl werd afgeschaft; de kabeljauwschgezinde vrienden en raden van den Bisschop werden afgezet of verbannen; op eigen gezag verzamelden zich weder de Staten des lands. En de Bisschop was op zijn kasteel te Wijk niet in staat de toenemende verwarring te doen ophouden. Machteloos stond hij tegenover zijne onderdanen, nu de steun van het bourgondische hof hem was ontvallen, daar zijne nicht en haar gemaal genoeg te doen hadden met de handhaving van hun eigen gezag. De ban, dien hij in 1479 over de stedelijke regeering van Utrecht uitsprak, was het eenige middel, waarover hij te beschikken had, en dat middel had reeds lang zoo goed als uitgediend. Welhaast namen de Utrechtschen weder deel aan de hollandsche en geldersche twisten. Hoekschen en Kabeljauwschen beoorloogden elkander hier zoo goed als in Holland. Eerst in 1481 achtte de Bisschop zich sterk genoeg om zijne hoofdstad, van waar het verzet vooral uitging, te beoorlogen met hulp van aartshertog Maximiliaan, wiens strijd tegen de Hoekschen en tegen de vijanden van Bourgondië in het algemeen natuurlijk door een nauw verbond met den bourgondischen Bisschop verlicht werd. Het Oversticht werd in deze woelingen weinig gemengd en de steden aldaar bepaalden zich tot allerlei pogingen om Bisschop en hoofdstad met elkander te verzoenen.

Zoo begon de krijg met vernieuwde woede. De Bisschop steunde

vooral op Frederik van Egmond, den kabeljauwschgezinden Heer van IJselstein en Buren, en diens vrienden en verwanten in Holland en Gelre; de stad verbond zich met den Burggraaf van Montfoort, die evenzeer over de willekeur van den landsheer te klagen had, en met een groot deel der ontevreden utrechtsche geestelijkheid. De stad ging zelfs zoo ver, dat zij in overleg met de hoeksche partij den jongen Engelbrecht van Kleef, broeder van den Hertog van Kleef, wiens voorvaderen meermalen in de twisten tusschen Bisschop en hoofdstad gemengd waren geweest, naar Utrecht ontbood en hem de kans opende om de bisschoppelijke waardigheid te verkrijgen, zoodra David overwonnen zou zijn.

De bijzonderheden uit den toen gevolgden burgerkrijg in het Sticht zijn voor het meerendeel weinig verschillend van wat men in Holland en elders in dergelijke omstandigheden placht te zien. Nu eens winnen de Hoekschen, dan de Kabeljauwschen. Nu eens moet Montfoort, dan IJselstein het ontgelden. Van de hollandsche zijde wordt in de grenslanden van het Sticht gestroopt; omgekeerd plunderen de stichtsche benden in Gooiland, waar zij Naarden zelfs veroveren, in de Betuwe, waar Buren en Kuilenburg hun doel zijn, of op de Veluwe, waar Jan van Schaffelaar te Barneveld zijn beroemd wapenfeit zou hebben volvoerd. In dien krijg werd bisschop David, die zich van Utrecht had meester gemaakt, binnen die stad overvallen, gevangen genomen en op een mistkar naar Amersfoort gevoerd (Mei 1483) — het toppunt zijner vernedering. Kort daarna slaagde Maximiliaan er in Utrecht na een beleg van elf weken te veroveren en de stad weder aan haren Bisschop te onderwerpen. Het duurde evenwel nog jaren lang, voordat de orde in het Sticht hersteld was. Eerst in 1492, toen Albrecht van Saksen aan de hollandsche twisten een einde had gemaakt, kwam ook het Nedersticht tot rust en kon bisschop David weder aan een geregeld bestuur denken. Met het herstel der orde in de bourgondische gewesten en het weder opleven der bourgondische macht in het algemeen was ook zijne heerschappij weder bevestigd. Een van 's Bisschop's broeders, Philips van Bourgondië, de jongste van de bastaarden zijns vaders, verleende daarbij uitstekende diensten als dapper krijgsman in het bisschoppelijke leger.

Doch bisschop David heeft van het herstel zijner macht weinig genot gehad. Ziekelijk en hoog bejaard, is hij in een toestand van kindschheid vervallen, die onwaardigen gunstelingen gelegenheid gaf

hunnen slag te slaan en den laatsten tijd van zijn bestuur zeer bezwaarlijk voor de onderdanen maakte. In 1496 is hij gestorven.

Tegenover Philips van Kleef, den candidaat der anti-bourgondische partij, had nu Frederik van Baden, thesaurier van Keulen, door Philips den Schoone en Maximiliaan aanbevolen, eene gemakkelijke overwinning. Met eenige moeite gelukte het hem het kasteel van Wijk, waar Philips van Bourgondië, die in de laatste jaren zijns broeders soms de regeering had gevoerd, zich een oogenblik scheen te willen handhaven, voor eene groote som gelds terug te koopen.

Frederik van Baden was een trouw bondgenoot der bourgondisch-oostenrijksche dynastie, aan welke hij zijne verheffing te danken had, en het is dan ook niet te verwonderen, dat hij eindelijk gemengd werd in den gelderschen krijg, die op zijne grenzen woedde, ofschoon hij langen tijd getracht had eene onzijdige houding tusschen de twistende naburen aan te nemen.

Doch ook in het Sticht zelf was de anti-bourgondische partij nog zeer sterk, ja, Karel van Gelre stond reeds lang met de ontevredenen in betrekking, terwijl de Bisschop steun zocht en vond bij de bourgondische regeering. De Staten van het Nedersticht bleken weldra grootendeels met den gelderschen Hertog samen te spannen en weigerden een bourgondisch leger onder den Vorst van Anhalt in dit grondgebied op te nemen. Karel van Gelre won de Utrechtschen bovendien door hun handelsvoordeelen in zijn hertogdom toe te staan. Zoo stonden allengs Bisschop en Staten tegenover elkander; in het Nedersticht ten minste, dat Karel's benden herhaaldelijk vergunde om dwars door het land op Holland aan te vallen, terwijl het over de minste schending van het grensgebied door bourgondische troepen luide klachten aanhief. Anders was het in het Oversticht, waar de groote steden altijd op minder goeden voet met Gelre hadden gestaan en zich voortdurend over de rooverijen der geldersche benden beklaagden, vooral toen deze Kuinre bemachtigden (1508) en met hunne roofschepen de Zuiderzee onveilig begonnen te maken.

Het was duidelijk, dat het Sticht op den duur den dans niet ontspringen kon en over zijne gansche uitgestrektheid zou betrokken worden in den eindeloozen krijg tusschen Gelre en Bourgondië. Tot in Groningen toe vertoonden zich reeds de geldersche afgezanten, die des Bisschops onderdanen ook hier tegen de bourgondische politiek van hunnen landsheer voor Gelre trachtten te winnen. En vele onder-

zaten van het Sticht zagen in eene nauwe verbintenis met den gelderschen Hertog terecht de eenige kans om te ontsnappen aan de verstikkende omarming der bourgondische heerschappij, waarvan zij reeds onder bisschop David genoeg hadden gezien om niet beducht te zijn voor het verlies van hunne oude onafhankelijkheid tegenover het landsheerlijk gezag. De Stichtschen wisten, dat de zegepraal van Maximiliaan over Gelre ook hunne zelfstandigheid ernstig zou doen gevaar loopen, te meer toen in het friesche Noorden de bourgondische macht het eenige redmiddel scheen om te ontkomen aan den ondergang van Friesland door den eeuwigen binnenlandschen krijg. Waren Gelre en Friesland in bourgondische handen, hoe zou dan het Sticht nog bestaan? Op zijn best kon men er dan eene volkomen van Bourgondië afhankelijke regeering verwachten, gelijk onder bisschop David, gelijk nog in Luik en Kamerijk.

Zoo zag men het vrije Gelre, de hoeksche partij in Utrecht en de schieringsche Friezen tot elkander naderen, allen beducht voor den gemeenschappelijken vijand, den Bourgondiër, in wien thans de oude hollandsche politiek van verovering, van suprematie in de noordelijke streken der Nederlanden een nieuwen en krachtigeren vertegenwoordiger had gevonden. En Karel van Gelre werd zoo meer en meer het middelpunt eener geduchte coalitie, waartegen de bourgondische macht zou hebben te strijden, voordat zij haar doel, de vereeniging van alle Nederlanden, zou kunnen bereiken.

3. Friesland.

Ook Friesland had onder Karel den Stoute een oogenblik in groot gevaar gezweefd van bij de bourgondische landen te worden ingelijfd.

Reeds hertog Philips had in het laatst zijner regeering herhaaldelijk pogingen gedaan om de Friezen te bewegen hem goedschiks als landsheer te huldigen. Wel was er van de friesche zijde onderhandeld maar, gesteund door de vertoogen en beloften van keizer Frederik III, sloten de in de eerste plaats bedreigde landen van Oostergoo, Westergoo en Zevenwolden zich in 1456 aaneen „dat elck met ander vry ende friesch bescherme met lijff ende guedt teegens alle landtsheeren" [1]). De „Staeten van den landen", waarvan de geschiedschrijver der frie-

[1]) Worp van Thabor, ed. Ottema I, 93.

sche twisten in dezen tijd telkens spreekt — d. i. de vergadering der geestelijken en heerschappen van Oostergoo, Westergoo en Zevenwolden — trachtten voortdurend bij den Keizer steun te vinden voor hunne indertijd door keizer Karel IV en door Sigismund aangemoedigde vrijheidsdenkbeelden en verkregen dan ook tegen de belofte den Keizer de gewone schatting te zullen betalen van dezen de bevestiging der nog door Sigismund hernieuwde privilegiën, waarbij hunne onafhankelijkheid werd gewaarborgd. Tegelijk drong de Keizer bij hertog Philips op de erkenning der „vrijheid" van Friesland aan.

Gedurende de regeering van hertog Philips geschiedde er dan ook feitelijk niets tegen de Friezen, die in Holland en Zeeland verkeerden om handel te drijven alsof zij, een onafhankelijken staat vormende, niets met de bourgondische macht hadden uit te staan. Dit veranderde onder Karel den Stoute. Nauwelijks was deze krachtige vorst aan de regeering gekomen, of hij richtte (1469) tot de Friezen opnieuw den eisch zich aan zijn gezag te onderwerpen: als opvolger der Graven van Holland wilde hij de oude rechten zijner voorzaten op het friesche land doen gelden en eischte voorshands eene jaarlijksche schatting.

De Friezen, onder wie in de laatste jaren de oude veeten waren hernieuwd en de onderlinge vijandschap weder heftiger dan ooit het hoofd had opgestoken, traden bij deze dreigende houding van den nieuwen Hertog onmiddellijk met elkander in overleg, deden voorloopig de twisten eindigen en begonnen te onderhandelen met den gevreesden vijand. In 1470 werd te Enkhuizen, waarheen de friesche Staten en de Hertog afgevaardigden hadden gezonden, gehandeld over den eisch eener schatting. Het bleek, dat de Friezen de schatting op zichzelf thans niet durfden weigeren, doch men kon het niet eens worden over het bedrag. De Friezen wilden op zijn hoogst een stuiver voor elk huis betalen, de oude „huslaga", terwijl daarentegen de bourgondische raden „eenen silveren penninck" eischten, zooals de Hertog pas had geslagen. Men ging uiteen zonder tot een besluit gekomen te zijn.

Bij gelegenheid dezer belangrijke onderhandelingen wordt voor het eerst op grond van het onechte „privilegie van Karel den Groote" ernstig gesproken over de benoeming van een „Potestas", eenen Potestaat voor Friesland, die jaarlijks door de Friezen zou worden gekozen, door den Hertog, als landsheer, beëedigd en hem vertegenwoordigende. De oorkonde van Juli 1470, door hertog Karel uitge-

vaardigd maar niet in werking getreden, bepaalt dienaangaande, dat als de Friezen den Potestaat binnen eene maand na het einde des jaars niet aanwijzen, dan de Hertog zelf dit doen zal. De Potestaat zou $^1/_{60}$ van de huslaga en $^1/_3$ van de boetegelden ontvangen. Hij had de zorg voor de handhaving der rechtspraak en de inning der vorstelijke inkomsten; met een naast hem geplaatsten Raad zou hij een Hof van appèl voor het gewest uitmaken. Op die wijze zou de Potestaat de vertegenwoordiger van den landsheer in Friesland zijn, geheel iets anders dus dan de friesche legende in lateren tijd van hem heeft gemaakt [1]), geheel iets anders dan een volkomen vrijgekozen hoofd ter verdediging des lands tegen vreemde aanspraken. Doch de eischen van den Hertog waren den Friezen wat al te hoog. Zij weigerden ten slotte daarin te treden en maakten zich gereed een aanval te weerstaan; de Hertog, die eerst zijne wraaktochten in het Luiksche had ondernomen, liet van zijne zijde eene vloot en een leger bijeenbrengen om de verovering van Friesland te beginnen.

Reeds begon het oude verschijnsel zich te herhalen, dat een deel der Friezen, tot de Vetkoopers behoorende, met den landsvijand samenspande: heer Offe van Heemstra van Dokkum en eenige anderen volgden in dezen het voorbeeld hunner vaderen en begaven zich naar Holland om Karel's inval in Friesland te helpen voorbereiden. Reeds waren vloot en leger gereed om den ouden krijg te hernieuwen, toen de engelsche Koning, Eduard IV, den Hertog, zijn zwager, om hulp tegen zijne vijanden in Engeland verzocht. De tegen Friesland bestemde strijdmacht wendde zich thans naar Engeland en Friesland kwam ditmaal vrij.

Sedert werd de Hertog elders te zeer bezig gehouden om zich met de friesche zaken ernstig in te laten. Van de andere zijde onttrokken zich ook de Friezen echter aan den plicht om den hun welgezinden Keizer bij te staan in zijn strijd tegen Karel tijdens het beleg van Neuss: toen keizer Frederik daartoe den „vierden man” uit Friesland begeerde, wezen de „ghemene Staeten” van de friesche landen Oostergoo, Westergoo en Zevenwolden, te Sneek bijeengekomen, nadrukkelijk op de groote moeilijkheid, „dat si laegen an vianden lande” en door het thans bourgondische Gelre zouden moeten trekken, en bleven rustig thuis. De nederlaag der bourgondische macht bij Nancy nam voor

---

[1]) Richthofen, Untersuchungen II, 1, S. 267 flg.

geruimen tijd het gevaar van deze zijde weg en Schieringers en Vetkoopers begonnen den ouden twist weder opnieuw.

Eindeloos en vermoeiend is het verhaal van al die kleine veeten van stad tegen stad, van stins tegen stins, van klooster tegen klooster, waarop Worp van Thabor ons vergast. De Galama's en Donia's in Gaasterland, de Harinxma's te Sneek, de Sjaarda's in Franeker, de Camstra's en Aylva's, de Jongsma's en Meckema's, de Martena's en Juwema's, de Douwema's en Dekama's en honderd anderen lagen voortdurend met elkander en met de steden en de talrijke kloosters in hunne buurt overhoop. Stinsen en hofsteden werden verbrand, kudden vee geroofd, kerksieraden en huisraad gestolen, dorpen en steden uitgeplunderd, kloosters en kerken vernield zonder einde. „Boek der partijen", zooals Janko Douwama zijn geschrift over de friesche toestanden omstreeks 1500 noemt, Proeliarius, „strijdboek", zijn kenmerkende namen voor de kronieken, waarin deze eindelooze twisten zijn opgeteekend. De „satanische discordia" van het toenmalige Friesland heeft niet den vloek van Janko Douwama alleen op zich geladen. Alleen eene krachtige buitenlandsche heerschappij kon orde scheppen in dezen bajert. Dat zagen vele Friezen in.

Zij, die daartoe op Bourgondië het oog hadden gevestigd, werden door de nederlaag bij Nancy en de daarop gevolgde crisis voor de bourgondische heerschappij in de Nederlanden teleurgesteld. Toen scheen herstel der orde in Friesland alleen nog van Groningen te wachten, tenzij men — en van dergelijke neigingen zijn sporen — den pas opgekomen oostfrieschen Graaf als opperheer wilde erkennen.

Wij zagen vroeger [1]), hoe de stad Groningen de friesche landen in hare omgeving, hare „ommelanden", reeds sedert het einde der 14de eeuw onder haar bedwang had zoeken te krijgen en hoe haar dit werkelijk in het midden der 15de wel gelukt was. Het „kleine Friesland" [2]) tusschen Lauwers en Eems begon zich door zijne onderwerping aan de stad van het overige geheel af te scheiden. Herhaaldelijk reeds had Groningen zich ook in de zaken van Friesland tusschen Lauwers en Flie gemoeid, begeerig als het was om ook deze streken ten voordeele van zijnen handel te exploiteeren, zooals het meer en meer die

---

[1]) Vgl. boven, blz. 255.

[2]) Zoo spreekt keizer Frederik in 1474.

tusschen Lauwers en Eems deed. In 1467 had de stad Groningen Kollumerland voor dertig jaren in zijn „verbond" opgenomen en was daardoor in den noordoosthoek van het nog vrije Friesland binnengedrongen. Op het door haar bevestigde slot te Kollum stelde zij een kastelein aan, die het omliggende land van harentwege zou regeeren en in bedwang houden. Groningen wikkelde zich zoozeer in de friesche zaken, dat het reeds hier en daar buitenaf geacht werd eene friesche stad te zijn en hertog Karel had ook haar in 1469 aangeschreven zich met het overige Friesland aan zijn gezag te onderwerpen als „ene voerpoerte" van dat gewest [1]. Zoozeer rekende men er toen in Groningen op met den Bourgondiër, die zich toen juist tot een frieschen tocht aangordde, te zullen moeten strijden, dat de stad zich op een beleg begon voor te bereiden. Maar de „anx ende geruchte van hertoich Karel" ging ook hier voorbij en Groningen zag zijne kansen in Friesland meer en meer verbeteren.

Welhaast boden de onderhandelingen van den Keizer in Friesland om hem hulp te verleenen eene geschikte gelegenheid om verder te komen. De Groningers en hunne bondgenooten zonden naar Keulen, waar de Keizer zich op het einde van 1473 bevond, hunnen stadssecretaris, een burgemeester en de invloedrijke ommelander edelen Unico van Farmsum en Johan Rengers om met den Keizer te spreken over de zaken van Friesland. De Groningers hoopten hunne heerschappij in de friesche streken bevestigd te zien doch de Keizer, hoewel den kooplieden vrijen handel in het land toezeggende, ontzeide den Groningers het recht om hunne „ommelanden" te overheerschen en verklaarde ook deze landen evenals het overige Friesland voor vrij, hoewel de verbonden met Groningen van kracht zouden blijven [2]. Hij verlangde tevens steun tegen Bourgondië en de stad met hare omgeving droeg dan ook bij in de kosten van de verdediging van Neuss tegen hertog Karel, wiens macht zij nog altijd hadden te vreezen.

Van die vrees verloste ook hen de nederlaag bij Nancy voorgoed en thans begonnen de Groningers krachtiger in de friesche zaken in te grijpen. Maar Ooster- en Westergoo zagen den groninger invloed met bekommering stijgen. Zij vereenigden zich en dwongen daardoor Groningen tot eene hernieuwing van het oude verdrag van 1422 [3]. Binnen

---

[1]) Sicke Benninghe, ed. Feith, blz. 139.
[2]) Kroniek van Johan Rengers, ed. Feith (Gron. 1852), I, 154.
[3]) Worp van Thabor, I, blz. 128.

tien jaren zou Groningen geene poging doen om behalve Kollumerland meerdere deelen van Friesland aan zijn gezag te onderwerpen; jaarlijks zou men eenmaal, afwisselend te Leeuwarden en Groningen, bijeenkomen om de verschillen tusschen de stad en de friesche landen te beslechten.

Zoo schenen de Friezen van Ooster- en Westergoo voorloopig voor de groningsche heerschappij gered te zijn en de veeten begonnen er opnieuw haar werk der verwoesting. De Keizer liet zich aan het land weinig gelegen liggen en was tevreden, wanneer hem nu en dan eene schatting werd opgebracht.

Doch zelfs deze schatting scheen ernstig bedreigd, wanneer de orde in het land niet hersteld werd, en keizer Frederik benoemde dan ook in 1478 een commissie uit zijne raadslieden om de friesche zaken na te gaan en zoo mogelijk te regelen. Namens den Keizer verscheen weldra Dr. Arnold van Loo om met de Friezen te onderhandelen. Op een landdag, in Februari 1479 te Leeuwarden gehouden, werd het bedrag eener den Keizer op te brengen schatting vastgesteld en de keizerlijke gezant deed zijn best om de veeten te doen eindigen. Hij erkende namens den Keizer de zoogenaamde „privilegiën van Karel den Groote" doch liet het gekoesterde voornemen om een Potestaat te benoemen geheel varen en bevestigde de bestaande grietmannen en andere rechters in hunne macht [1]).

Van Loo ging evenwel uit Friesland naar Groningen en bood daar in afwijking van het met de Friezen afgesprokene den Raad aan om de stad Groningen tot Potestaat over het westerlauwersche Friesland aan te stellen, mits deze den Keizer jaarlijks 10 000 gulden betaalde — een aanbod, dat duidelijk bewijst, hoe het den Keizer alleen om eene behoorlijke som te doen was. Ja, in het volgende jaar kwam Van Loo uit Duitschland te Groningen terug met eene bezegelde keizerlijke oorkonde, waarin Frederik III tegen die som aan de stad het potestaatschap over het westerlauwersche Friesland opdroeg, haar tevens het muntrecht verleende en de leden van den Raad met de ridderlijke waardigheid begiftigde!

Evenwel, de som was den Groningers te hoog. Met loven en bieden van weerszijden kwam men niet verder en het aanbod des Keizers werd ingetrokken, terwijl de stad verklaarde zich tevreden te stellen

---

[1]) Schwartzenberg, Charterb. I, 686.

met de erfelijke leenheerschappij over Friesland. Ook hiervan is echter voorloopig niets gekomen [1]), hoewel Van Loo nog jaren lang in deze streken rondtrok met zijne dubbelzinnige plannen.

De toestand werd intusschen in Friesland zoo onhoudbaar, dat de steden Leeuwarden, Sneek, Bolsward en Sloten in 1482 weder een „gaarleger" hielden en een verbond sloten om orde en rust in de landen tusschen Flie en Lauwers te handhaven. Doch ook dit verbond leidde niet tot het gewenschte doel: Leeuwarden zelf — dat in zijne omgeving reeds een hoogen toon begon aan te slaan en in dezen tijd van den Keizer het muntrecht kreeg [2]), zoodat het zich half en half als eene rijksstad begon te beschouwen en zich een wapen met den dubbelen rijksadelaar aanschafte op het voorbeeld van Groningen, een voorbeeld, dat ook de kleinere friesche steden volgden — zag zich in 1487 door de schieringsche partij aangevallen en veroverd. De volslagenste wanorde heerschte overal en Van Loo trachtte herhaaldelijk te vergeefs als vredestichter namens den Keizer tusschenbeiden te komen. Het was meer en meer duidelijk, dat Friesland aan dezen wanhopigen toestand zelf geen einde kon maken, dat de keizerlijke invloed er niets beteekende en dat eene buitenlandsche macht wel tusschenbeiden zou moeten treden. De Galama's en andere Vetkoopers wendden dan ook weder het oog naar Holland, waar toen de Kabeljauwschen de overhand hadden, en verkregen inderdaad van den bourgondischen stadhouder van Holland, graaf Jan van Egmond, krachtige hulp met krijgsvolk, dat evenwel door de Schieringers bij Hindeloopen werd uiteengedreven. De kort daarna weder in Holland uitgebroken woelingen stelden de Kabeljauwschen aldaar buiten staat om verder hunne friesche vrienden te helpen. Daardoor werd de kans voor Groningen, dat evenzoo door andere Friezen telkens om hulp werd aangezocht, weder gunstig.

De stad, die juist in dezen tijd op een krachtigen handelsbloei kon wijzen, was gereed om in de friesche twisten als beslissende macht tusschenbeiden te treden. Zij had zich onlangs in hare onmiddellijke omgeving van Westerwolde meester gemaakt door er den hoofdeling Hajo van Westerwolde uit zijn slot te verjagen en het landje van Munster in pand te nemen [3]); zij sloot met het friesche gebied tusschen

[1]) Richthofen, Untersuchungen II, 1, S. 276 flg.

[2]) Berns, Verslag eener archiefreis ('s Gravenhage 1891), blz. 1.

[3]) Fruin, Geschiedenis van Westerwolde, blz. 138 vlg.

Lauwers en Eems een verdrag, dat die streken nauwer dan ooit aan haar bond (1482); in het Oldambt en Kollumerland zaten hare kasteleins op de sloten, die deze friesche landen beheerschten. De trotsche kooplieden, die als burgemeesters en raadsleden de oude „hoofdstad van Drente” beheerschten, wier schepen heinde en verre in Oost- en Noordzee een uitgebreiden handel dreven, schreven reeds hun wil voor aan de friesche „ommelanden”; zij wilden ook over het overlauwersche Friesland den baas spelen en ook dit land onder hunne macht brengen. Het vrije muntrecht, dat Groningen in 1484 van den Keizer ontving; het wapen met den dubbelen adelaar, dat het kort te voren als stadswapen aannam — het waren teekenen eener grootheid, die de regeerende geslachten der fiere koopstad in volle mate genoten. Groningen was eene „vrije rijksstad”, zoo lieten de leiders der koopliedenregeering zich hooren, en niemand hunner bekommerde zich om den ouden landsheer, den Bisschop van Utrecht, dien de Groningers nog 25 jaren te voren plechtig hadden gehuldigd uit vrees voor de, thans naar men meende vervallen, macht van Bourgondië.

Het is een merkwaardig verschijnsel in de geschiedenis dezer gewesten, de rijzende oppermacht dezer koopstad over de friesche streken te midden van de verwarring in de Nederlanden na den dood van hertog Karel. De geschiedschrijver van Groningen's grootheid en Groningen's verval in deze dagen, de groninger raadsheer Sicke Benninghe, ziet dan ook met verklaarbaren trots terug op de jaren van 1480 tot 1498, toen de stad, die hij liefhad, in Friesland eene rol speelde als Venetië in zijne „terra ferma”, toen de nakomelingen der drentsche en friesche eigenerfden, die zich in Groningen hadden neergezet en er groot geworden waren door handel en nijverheid, zich de koningen van Friesland begonnen te gevoelen. In later dagen, toen de glans der groningsche oppermacht begon te verwelken, toen in de stad tegenover de regeerende koopliedengeslachten de gilden krachtig het hoofd begonnen op te steken, is het nog altijd de herinnering aan Groningen's suprematie, die hem bezielt en opwekt, die hem er toe brengt om de geschiedenis zijner vaderstad op te stellen voor zijne nazaten als eene herinnering aan de schoone jaren, toen hun voorvader een der leiders was der groningsche politiek. Die groningsche politiek werd vijfendertig jaren lang, van 1490 tot 1525, beheerscht door een buitengewoon man, den pastoor der Martinikerk Willem Frederici, een geestelijke, die tevens een staatsman van

beteekenis was en met zijne buitengewone bekwaamheden zijne vaderstad op uitstekende wijze heeft gediend in deze roemrijkste maar ook moeilijkste jaren harer geschiedenis [1]).

In 1491 scheen Groningen's doel bereikt, voor een belangrijk deel ten minste. Oostergoo onderwierp zich grootendeels aan Groningen, in de eerste plaats de partij der Vetkoopers aldaar [2]), met wier hulp de machtige stad allengs ook hare schieringsche tegenstanders overwon. Een groninger kastelein verscheen eerst in Dokkum, daarna te Leeuwarden en de heerschappij der stad in Oostergoo was sedert onbetwist. Ook in Westergoo riepen de Vetkoopers steeds luider om hulp van de machtige koopstad, wier burgers zich thans gereed maakten om ook hier het groningsche oppergezag te vestigen (1492). Sneek, de hoofdplaats van Westergoo, zag zich reeds met een beleg bedreigd. Juist toen kwam weder een keizerlijk gezant, heer Otto van Langen, kanunnik van Maintz, in Friesland om de dreigende heerschappij van Groningen af te wenden. Hij vond er de Groningers reeds ver gevorderd, trachtte te vergeefs orde op de friesche zaken te stellen en keerde naar het keizerlijk hof terug om nadere bevelen. Welhaast kwam een nieuw keizerlijk bevel den Groningers dan ook verbieden de vrijheid der Friezen te bedreigen en werden de Bisschop van Munster en de Keurvorst van Keulen als scheidsrechters in de twisten aangewezen. En toen keizer Frederik overleed, scheen zijn opvolger Maximiliaan niet minder gezind om de Groningers tegen te houden.

Op het einde van 1493 kwam heer Otto van Langen namens Maximiliaan met een statig keizerlijk gezantschap opnieuw naar Friesland en vertoonde te Sneek nieuwe krachtige vertoogen des Keizers, de vrijheid der Friezen tegenover Groningen handhavend, de oude privilegiën erkennend en tot onderlingen vrede vermanend. In de sterkste bewoordingen verbood hij namens den Keizer de stad zich de heerschappij in Friesland aan te matigen en riep de Friezen naar Sneek tot een landdag op den 1sten Januari 1494 bijeen, om een der hunnen tot Potestaat te verkiezen; deden zij dit niet, dan zou de Keizer zelf een Potestaat aanwijzen, hetzij hertog Albrecht van Saksen, den be-

---

[1]) Vgl. over hem W. Zuidema, Wilhelmus Frederici en de groninger staatkunde van zijn tijd (Groningen, 1888).

[2]) Worp I, blz. 180 vlg.

roemden legeroverste, die juist de orde in de bourgondische landen had hersteld, hetzij Philips van Kleef, heer van Ravestein, den even beroemden verdediger van Vlaanderen, hetzij jonker Uko, broeder van den oostfrieschen Graaf.

Beducht voor een buitenlandschen heer, kozen de te Sneek vergaderden, grootendeels Schieringers uit Westergoo, onder Otto's invloed een der hunnen, den vreedzamen en weinig in de twisten gemengden Juw Dekama, tot Potestaat. Een Raad van 24 rechters werd naast hem geplaatst, de Raad van appèl, dien hertog Karel indertijd had gewild. Doch deze keuze wekte bij de Vetkoopers eene hevige verbittering, nog aangezet door de Groningers, die in Oostergoo heer en meester waren en van zulk een Potestaat niets wilden hooren. Onder leiding van Juw Juwinga en de Galama's weigerden de Vetkoopers, door de Groningers gesteund, den schieringschen Potestaat te erkennen en bedreigden zelfs het leven van den keizerlijken gezant, toen deze zich te Bolsward in hun midden vertoonde.

„Heer Otto van Langen,
„Nu is hij gevangen,
„Morgen sal men hem hangen",

zoo zong de bolswarder jeugd den gezant bij zijne intrede dreigend toe.

Weliswaar bracht heer Otto er het leven af maar hij moest onverrichter zake Friesland verlaten; hij riep nog de friesche partijen en Groningen op om afgevaardigden tot hem te zenden naar Deventer, doch ook deze poging mislukte en de gezant keerde moedeloos en ten zeerste vertoornd naar den Keizer terug. Wel had hij reden om vertoornd te zijn. Groningen had intusschen door omkooping van enkele raadslieden des Keizers de bevestiging verkregen van zijn „verbond" met, dat is zijne heerschappij in Oostergoo tegen eene som van 4000 gulden, die den altijd in geldverlegenheid verkeerenden vorst zeer te pas kwam voor zijne plannen op een oorlog tegen de Turken [1])! Met onverholen trots hadden de Groningers en hunne partijgenooten nog in het najaar van 1494 den keizerlijken gezant triomfantelijk de brieven getoond, waarin de oude maatregelen tegen Groningen ten eenenmale werden verloochend [2]) en de grondslag zijner eigene onder-

---

[1]) Ullmann, Maximilian I, I, S. 252.

[2]) Vgl. over dit alles: W. Zuidema, Wilhelmus Frederici, blz. 36 vlg.

handelingen werd weggenomen. Welhaast waren nieuwe keizerlijke gezanten gekomen, die hem de verandering in de koninklijke politiek duidelijk maakten en hem in harde woorden de ontevredenheid des Konings over zijn beleid betuigden.

Als resultaat dezer verwarde onderhandelingen en intrigues van weerszijden kan men beschouwen, dat op het einde van 1494 Westergoo en Zevenwolden, in Februari 1495 Groningen en Oostergoo den Koning trouw zwoeren, terwijl de stad Groningen onder de bijzondere bescherming des Rijks werd gesteld en hare rechten in Friesland werden erkend [1]). De friesche landen brachten tevens den Koning de gevraagde schatting op [2]). Groningen had voorloopig overwonnen en richtte den blik thans weder op Westergoo. Hier evenwel waren de Schieringers machtig genoeg om het groningsche gezag voor het oogenblik nog te weren. Bovendien begonnen èn hertog Albrecht van Saksen èn de oostfriesche graaf Edzard een begeerig oog op Friesland te slaan en zich in de friesche zaken te mengen. Beiden hadden met de keizerlijke gezanten en met de hoofden der schieringer partij heimelijk samengespannen en geïntrigeerd, hopende tegenover de Groningers van de friesche twisten tot hun eigen voordeel gebruik te kunnen maken.

Van de beide vorsten bleek Albrecht van Saksen voor de friesche vrijheid weldra het gevaarlijkst te zijn.

Als Stadhouder des Roomsch-Konings in de Nederlanden had hij er de woelingen met kracht van wapenen ten volle onderdrukt doch daarvoor ontzaggelijke kosten moeten maken, die bij de chronische geldverlegenheid van Maximiliaan grootendeels door den Hertog uit de inkomsten zijner saksische landen en uit persoonlijke leeningen waren voorgeschoten. De schuld van Maximiliaan aan den Hertog bedroeg in 1494 ruim 300 000 goudguldens [3]), eene reusachtige som voor die dagen, vooral voor den vorst van een betrekkelijk klein en arm land als het saksische hertogdom van Albrecht.

Om hem eenige zekerheid voor de terugbetaling zijner voorschotten te geven waren den Landvoogd dan ook behalve vaste lijfrenten en een

---

[1]) Ullmann, l. l., S. 258.

[2]) Berns, l. l., blz. 10.

[3]) Mijne Archivalia 1886/87, blz. 48. In 1492 was zij nog slechts ruim 270 000 goudg. (Berns, blz. 8), doch zij steeg in 1496 tot 325 000 goudg. (Archiv., blz. 50).

groot jaarlijksch inkomen uit zijn ambt eenige belangrijke kasteelen: Vilvoorden in Brabant, Gemappes in Henegouwen, Gorkum en Woerden in Holland, later ook die te Limburg, Sluis, Haarlem, Zierikzee, Middelburg en Medemblik afgestaan. Doch van terugbetaling kwam in weerwil van de aanmaningen des Hertogs niets. Maximiliaan en zijn zoon Philips, ten wiens behoeve de uitgaven eigenlijk waren gedaan, wrongen zich in allerlei bochten om aan de aanhoudende klachten van hunnen schuldeischer te ontkomen. Zij stelden zich op hunne beurt borg tegenover zijne schuldeischers en zochten hen door beloften tevreden te stellen maar slaagden er niet in het benoodigde geld te vinden. Toen nu Philips in 1494 zelf de regeering in de Nederlanden aanvaardde en daarmede het stadhouderschap van den Hertog ophield; toen de nederlandsche raden van aartshertog Philips den ouden Landvoogd weinig genegen bleken en hun best deden om hem uit het land te verwijderen — toen werd de verhouding tusschen den Roomsch-Koning en zijn zoon en den lastigen schuldeischer, aan wien het regeerende vorstenhuis zooveel te danken had, hoogst ongunstig, bijna vijandelijk. Het duitsche krijgsvolk, waarover Albrecht in de Nederlanden nog altijd bleef gebieden, was zoo niet alleen den Nederlanders onaangenaam doch ten slotte ook den vorsten zelven eene aanhoudende bedreiging. En toch kon men hem en zijne benden in den krijg met Gelre niet missen, zooals in 1495 ten duidelijkste bleek.

Uit deze moeilijkheid werd de bourgondisch-oostenrijksche dynastie door de friesche woelingen gered.

In het voorjaar van 1495 wendden zich de steden Bolsward en Workum met een vijftal schieringsche hoofdelingen namens een aantal hunner vrienden in Westergoo tot Albrecht met het verzoek den Roomsch-Koning te bewegen hem tot Potestaat over Friesland aan te stellen, belovende hem van hunne zijde allen steun te zullen verleenen [1]) tegenover de dreigende overheersching der vetkooperschgezinde stad Groningen ook in Westergoo.

Albrecht, die zijn tijd nog niet gekomen achtte, zond wel een duizendtal zijner knechten over naar Friesland onder de bendehoofden Neithard Fuchs (Fox) en Daam van Tijll doch nam de hem door de Schieringers aangeboden waardigheid niet aan. Toch begon hij van dit oogenblik af ernstig aan een optreden in Friesland te denken.

---

[1]) Mijne Archivalia 1886/87, blz. 48.

Het duurde nog drie jaren, eer het zoo ver kwam. Die drie jaren waren voor Friesland de vreeselijkste, die het nog had doorstaan. De duitsche knechten voerden in 1495 en 1496 in Westergoo van Sneek en Bolsward uit een woesten krijg, waarin priester noch leek, vrouw noch kind, huis noch hof, kerk noch klooster gespaard werd. De Groningers gingen niet minder ruw te werk en maakten zich meester van Harlingen, Sloten en Workum, waar zij op raad van hunnen politieken leider, Willem Frederici, weder slotvoogden aanstelden ten einde ook hier vasten voet te verkrijgen. Daarbij kwamen nog de oude veeten tusschen Schieringers en Vetkoopers, die met woest geweld als van ouds huishielden in het ongelukkige Westergoo. Het waren de jaren der „Groninger passie" [1]), toen een volksdichter het kreupelrijm van dien naam samenstelde, waarin eene nederlaag der Groningers voor Franeker werd gevierd. Die nederlaag redde Westergoo in 1496 voor de overheersching der machtige koopstad, die zich reeds gereed maakte om ook deze landen tot haar voordeel te gaan exploiteeren en zich op grond van 's Konings brieven tot heer van geheel Friesland te verklaren.

De rijmelaar van de „Groninger passie" zag zeer goed in, wat het lot van Friesland ware geweest, wanneer de harde groningsche meesters het land hadden kunnen veroveren. En juichend na de overwinning bij Franeker van „vry Vrieslant" op de „westfaelsche gecken", bespot hij den „groeten hoechmoet" en de „stinckende hoevaert" der trotsche stad, die de friesche vrijheid „onder die voet geworpen" had doch thans „uut Westerlant verslaghen" was. Zoo gelukte het den Schieringers ook de woeste knechten weder kwijt te raken [2]) en hielden „steden en landen" van Westergoo in het volgende voorjaar een „gaerleger" ten einde voortaan de rust in deze gouw te handhaven; er werd een bestand met de Groningers en Oostergooërs gesloten en men beloofde elkander van weerszijden voor de zooveelste maal „alle vremde landtsheeren ende knechten uut den lande toe keeren".

Doch de rust en de vrede waren niet van langen duur. Onder leiding van den voor de Schieringers naar Zwolle uitgeweken Vetkooper Tjerk Walta en op aanstoken van hertog Albrecht, die thans eindelijk besloten was om het gezag in Friesland te aanvaarden, stak in Januari

---

[1]) Van Vloten, Nederl. Geschiedzangen I, 151 vlg.

[2]) Worp van Thabor, I, blz. 235 vlg.

1498 opnieuw eene bende van 1500 duitsche landsknechten van Harderwijk, waar zij zich bevonden, naar Westergoo over ten einde er te plunderen. De Groningers, niet wetende, dat hertog Albrecht er de hand in had, zagen dezen tocht met leedvermaak, hopende, dat Westergoo, opnieuw door deze benden in onrust gebracht, zich ten einde raad toch in de armen der kooplieden zou werpen. De rooverijen der woeste knechten in Westergoo begonnen thans weder opnieuw. Weldra zond hertog Albrecht van Holland uit nieuwe benden onder Neithard Fox, zoogenaamd om de roovers te bestrijden en de schieringsche hoofdelingen, evenals vroeger, te steunen, inderdaad echter om het land aan zijn gezag te onderwerpen.

Zijn doel werd bereikt. Het duurde niet lang, of de schieringsche edelen van Westergoo, den eeuwigen krijg moede, besloten met de steden Sneek en Franeker den Hertog als landsheer in het land te roepen. In Maart 1498 staken eenige afgevaardigden uit Westergoo naar Medemblik over, waar Albrecht zich bevond, en boden hem de heerschappij aan. De Hertog bedacht zich niet lang en zond onmiddellijk zijn vertrouwden veldoverste Wilwolt van Schaumburg om in overleg met Neithard Fox en de andere bendehoofden met de Friezen te onderhandelen. De vrees voor de woeste roofbenden, die heimelijk door de saksische gezanten werden aangezet, bewoog de Friezen weldra in zijne voorwaarden toe te stemmen. Zoo werd Albrecht van Saksen — onder de suprematie van den Keizer, zooals uitdrukkelijk werd bepaald — tot „rechten erffachtigen heere" van Westergoo verheven om te ontkomen aan de rooverijen der duitsche benden en aan de eeuwige partijschappen.

En het bleek spoedig, dat de Hertog zich niet met Westergoo zou vergenoegen. Nog in Mei drong Neithard Fox met zijne benden in Oostergoo, veroverde Dokkum en rukte daarop Groningerland binnen. Zoo groot was ook hier de vrees voor de woeste horden van den saksischen vorst, dat de stad Groningen onmiddellijk al hare rechten in Oostergoo en Westergoo opgaf en Neithard Fox door eene som van 32 000 goudguldens bovendien bewoog om weder naar Friesland af te trekken.

Wel mag de friesche geschiedschrijver uitroepen, dat de Groningers zelf „gevangen waren met dat nett, dat sy tot enen ander hadden gebreidet". Zij hadden den intocht der saksische benden in Westergoo werkeloos en met vreugde aangezien en leden nu zelf deerlijk onder

de gevolgen. Nog in denzelfden zomer erkende Oostergoo — behalve Leeuwarden, dat nog groningsch bleef — den Hertog als landsheer op dezelfde voorwaarden als Westergoo. Ook daar kostte de verovering den saksischen benden weinig moeite.

Intusschen was Albrecht zelf te Weenen, aan het keizerlijke hof, en te Brussel, aan dat van aartshertog Philips, aan het werk gegaan om zijne heerschappij in Friesland te bevestigen. Maximiliaan zag hier eene geschikte gelegenheid om den lastigen schuldeischer tevreden te stemmen en stelde hem reeds den 20sten Juli 1498 te Freiburg aan tot erfelijk „Gubernator ende Potestaet" van Friesland, namelijk van Oostergoo, Westergoo, Zevenwolden, Stellingwerf, de groninger landen en die der Ditmarschen, Strandfriezen en Wursten. Voor 100 000 goudguldens, het deel der schuld, dat Maximiliaan bij overeenkomst met zijn zoon voor zijne rekening had genomen, zou het land ten allen tijde door den Roomsch-Koning of zijne erven kunnen worden teruggekocht — eene bijvoeging, die aanleiding heeft gegeven tot de onjuiste meening, dat voor deze som het land door Albrecht was gekocht.

Meer moeite kostte de zaak te Brussel. Met nadruk wees aartshertog Philips hier op zijne eigene rechten op Friesland als Graaf van Holland. Door bemiddeling van Maximiliaan werd men het er echter in het voorjaar van 1499 over eens, dat ook Philips den nieuwen Erfpotestaat van Friesland zou erkennen onder voorwaarde, dat deze afzag van het deel der schuld, dat Philips op zich had genomen, ruim 250 000 goudguldens, en zijne pandsteden teruggaf. Voor die som en de bovenbedoelde 100 000 goudguldens zouden de bourgondische aanspraken op Friesland ten allen tijde weder teruggekocht kunnen worden [1]).

Deze afspraken en verdragen met de daarbij gemaakte geldelijke bepalingen wijzen duidelijk aan, wat er in den grond der zaak was geschied. De schuld van het bourgondische huis aan Albrecht was afgekocht met het potestaatschap over Friesland. De Roomsch-Koning had de vrijheid der Friezen ten offer gebracht aan de belangen zijner eigene dynastie. En hoe volkomen hij de eischen van zijn grooten geldschieter wenschte te bevredigen, blijkt uit het feit, dat ook de

---

[1]) Ullmann, l. l., S. 641. Deze schrijver heeft het eerst het verband dezer onderhandelingen duidelijk gemaakt.

stad Groningen en de Graaf van Oostfriesland in Maart 1499 werden aangeschreven het gezag van den Erfpotestaat te erkennen, met volslagen miskenning dus van de rechten des utrechtschen Bisschops en van den oostfrieschen Graaf zelven, die indertijd als onafhankelijk landsheer was aangesteld.

Het is duidelijk, dat deze overeenkomsten met den Hertog van Saksen het bourgondische hof te Brussel niet aangenaam konden zijn. Met opoffering van zijne oude rechten in deze streken zou de bourgondische landsheer hebben te berusten in de vorming van een uitgestrekt rijk aan de Noordzee! En nog geen dertig jaren geleden had hertog Karel op het punt gestaan de friesche tochten zijner voorzaten in Holland te gaan hernieuwen!

Wij zien dan ook van het begin af de bourgondische regeering de saksische heerschappij in Friesland tegenwerken, nu eens heimelijk, dan meer in het openbaar, en wij hooren dadelijk van plannen om zoodra mogelijk de sommen bijeen te brengen, benoodigd voor den terugkoop der friesche landen. Zoo lang hertog Albrecht leefde en de geldersche oorlog aan de bourgondische schatkist zware eischen stelde, was hiervan echter weinig sprake. Voorloopig bleef het bij vrij hoog loopende twisten over het bezit van Ameland en Terschelling, die sedert de tochten van Albrecht van Beieren en Willem VI in het bezit der Hollanders gebleven waren. Albrecht van Saksen maakte aanspraak op deze eilanden, ja zelfs op Texel en Wieringen, die volgens hem bij Friesland behoorden. Men vreesde te Brussel [1]), dat de weigering van Albrecht om Medemblik te ontruimen met plannen op West-Friesland en Kennemerland samenhing, wat des te bedenkelijker was, omdat men in die streek steeds zeer weinig ingenomenheid met het bourgondische bestuur had getoond. Alles wijst er op, dat eene botsing niet uitblijven kon tusschen het opkomende bourgondische en het wordende saksische vorstendom, dat de oude hollandsche plannen in deze streken min of meer deed vervallen.

Zonder veel inspanning slaagde intusschen Wilwolt van Schaumburg, dien Albrecht tot zijn stadhouder had aangesteld, er in Oostergoo en Zevenwolden geheel te bedwingen en ook graaf Edzard van Oost-Friesland tot erkenning der saksische opperheerschappij te bewegen. Meer moeite veroorzaakte de stad Groningen, die op eenmaal al hare

---

1) Vgl. Berns, Verslag, blz. 18.

plannen in duigen had zien vallen. De dappere Neithard Fox sneuvelde bij eene poging om door de Ommelanden te trekken en de stad stelde zich duchtig in staat van tegenweer, tevens de hulp inroepende van haren sinds lang veronachtzaamden ouden landsheer, den Bisschop van Utrecht. Tegenover de saksische eischen beriepen zij zich op de vroegere koninklijke brieven, die aan Groningen de heerschappij in Friesland toezegden [1]), en verzochten den Bisschop te haren behoeve bij den Hertog van Saksen tusschenbeiden te komen.

Doch de zwakke Bisschop was niet bij machte veel meer te doen dan tegen de saksische heerschappij over zijne stad te protesteeren en zijne bemiddeling aan te bieden: zij moest zichzelve helpen tegen den geduchten Sakser, die in den zomer van 1499 met zijn zoon, hertog Hendrik, in Friesland was gekomen om zich te laten huldigen. Deze huldiging geschiedde te Franeker en te Bolsward voor Westergoo, te Leeuwarden voor Oostergoo en Zevenwolden. Daarna hield Albrecht zich nog tot het najaar in Friesland op, waar ook graaf Edzard van Oost-Friesland hem huldigde, en begaf zich toen over Emden naar zijne saksische hertogdommen, zijn zoon Hendrik te Franeker als stadhouder achterlatende met een kanselier, den Sakser Siegmund Pflug, en een Raad van friesche prelaten en edelen om het land te regeeren. Hij omringde zijn zoon bovendien met eenige saksische edellieden, waaronder Wilwolt van Schaumburg, die nu rentmeester van Friesland werd, en liet hem een aantal landsknechten over ten einde de voornaamste vestingen te kunnen bezetten.

Alleen Groningen bleef weerspannig en weigerde standvastig het saksische gezag te erkennen. Het bracht troepen bijeen en bestreed daarmede graaf Edzard en de saksische benden, die zich in Appingadam genesteld hadden. En het bleek weldra, dat de onderwerping van Friesland nog lang niet voltooid was. Er was wel eene saksische partij in Friesland, voornamelijk uit vroegere Schieringers gevormd, doch daartegenover stond eene sterke vetkoopersche macht, door Groningen gesteund en heimelijk aangezet door de bourgondische en utrechtsche regeeringen. Ook graaf Edzard bleek niet volkomen vertrouwbaar te zijn. Hertog Hendrik zelf was ongeschikt voor de zware taak om de koppige Friezen te regeeren. Bovendien drukten de door de saksische regenten gevorderde zware en ongewone schattingen, de

---

[1]) Worp van Thabor, I, blz. 314.

willekeur van den Stadhouder en zijne ambtenaren en de telkens weder herhaalde rooverijen der nog altijd aanwezige duitsche landsknechten zeer op het ongelukkige land. De Friezen begonnen te morren en te klagen en verlangden spoedig den nieuwen harden meester weder kwijt te zijn.

Reeds in April 1500 ontstond er een hevige opstand tegen het saksische gezag, die snel om zich heen greep, van Stavoren tot de Lauwers toe. Het gansche land verhief zich als één man tegen den vreemden onderdrukker en hertog Hendrik werd weldra te Franeker door eene groote macht omsingeld, ja formeel belegerd met hulp der Groningers, die natuurlijk onmiddellijk gezind waren den opstand te ondersteunen. Van alle zijden kwamen de friesche boeren, door hunne hoofdelingen geleid, opzetten in de meest verschillende wapening en kleedij. Siward Aylva werd tot hoofd voor den oorlog gekozen en handhaafde met moeite de orde onder de samengestroomde benden, allen bezield door den volkshaat tegen den vreemden onderdrukker. Aartshertog Philips weigerde wel ronduit den jongen Hertog dadelijke hulp [1]), verklarende, dat hij zijne troepen elders noodig had, doch bood welwillend zijne diensten aan om tusschen den Stadhouder en de opstandelingen te bemiddelen; maar de wijze, waarop hij dit deed, was zonderling genoeg om de verdenking te rechtvaardigen, dat men van die zijde den opstand niet ongaarne zag [2]). Ook de Bisschop van Munster scheen van zijn kant de verlegenheid van den saksischen Hertog te willen exploiteeren om zijn gezag in Groningerland, dat immers onder zijne diocees behoorde, te vestigen.

Met diepe ergernis had Albrecht zich vroeger bij Maximiliaan reeds beklaagd over de tegenwerking van Philips den Schoone. Nu hij het beleg van Franeker vernam, beklaagde hij zich nog heftiger over 's Konings zoon, ook bij den rijksdag te Augsburg, die inderdaad erkennen moest, dat de handelwijze van den Aartshertog in deze niet boven bedenking verheven was. Maar intusschen zweefde hertog Hendrik in Friesland nog altijd in groot gevaar. De oude Hertog zelf bracht met de uiterste krachtsinspanning in Saksen een aanzienlijk leger op de been en rukte hiermede naar Oost-Friesland om vandaar met graaf Edzard in het eigenlijke Friesland te dringen en zijn zoon

---

1) Berns, Verslag, blz. 17 en 18.

2) Ullmann, l. l., S. 644 ff.

uit diens neteligen toestand te verlossen. Reeds meenden de Friezen den jongen vorst in hunne handen te hebben en hielden de ketting gereed, waarmede men hem zou binden, toen zij bericht kregen van de komst van Albrecht in Eemsland. Aanstonds richtten zij bij Bomsterzijl aan de Lauwers een schans op en bezetten deze sterk om den Hertog tegen te houden. Reeds was Albrecht in Groningerland binnengedrongen en joeg de friesche en groningsche benden voor zich uit, doch hij viel nog niet op de schans van Bomsterzijl aan, maar legerde zich voor Groningen zelf, wel wetende, dat bij het naderen van den bouw- en hooitijd de friesche boeren moeilijk bijeen te houden zouden zijn. Zooals de Hertog had berekend, gebeurde het. Het friesche boerenleger liep in Juli uit elkander en wat nog bij Bomsterzijl stand hield, werd zonder moeite uiteengejaagd. Deze nederlaag werkte ontmoedigend op de belegeraars van Franeker, waarvan een groot deel dadelijk de vlucht nam onder den aanvoerder Siward Aylva zelven: het overblijfsel hunner macht werd zoo goed als geheel vernietigd en Franeker was ontzet.

Vreeselijk was de wraak van den Sakser. Leeuwarden moest het deerlijk ontgelden; overal ten platten lande werden de stinsen en dorpen geplunderd en verbrand door het woeste duitsche krijgsvolk. Eene menigte Friezen vluchtte buitenslands, geestelijken zoowel als leeken; een aantal boeren nam voor den verbitterden vijand de wijk in de bosschen van de Zevenwolden. De wraakzuchtige hertog Hendrik had geheel Friesland te vuur en te zwaard willen verwoesten doch Albrecht spaarde het ongelukkige land, evenwel niet zonder het diep te vernederen. Tegen eene zware boete, die dorp voor dorp werd opgebracht, tegen uitlevering van alle wapentuig, eindelijk na ootmoedig smeeken om genade, waartoe elk dorp afgevaardigden naar Leeuwarden moest zenden, schonk de gekrenkte Hertog ten slotte vergiffenis voor het gebeurde; de kloosters en de hoofdelingen werden op dergelijke wijze behandeld [1]). Ook Stellingwerf, dat den Sakser nog niet gehuldigd had, werd thans daartoe gedwongen en evenzoo streng gestraft. Na deze algemeene strafoefening sloeg Albrecht met zijn gansche leger opnieuw het beleg voor Groningen om dezen hoofdzetel van het verzet in Friesland voorgoed onder zijn gezag te brengen. Doch de stad verdedigde zich zoo dapper, dat de Hertog, die op zijn

---

[1]) Worp van Thabor V, 28.

samengeraapt leger niet al te vast vertrouwde, na zes weken het beleg met schande had moeten opbreken, wanneer niet de Bisschop van Utrecht er in geslaagd was een wapenstilstand te bewerken. Voorloopig werd George von Thun, die intusschen door koning Maximiliaan was gezonden om de strijdende partijen tot vrede te manen, belast met het bestuur in de Ommelanden, waaromtrent het Rijkskamergericht zou beslissen, wie er regeeren zou: Groningen of hertog Albrecht. Albrecht verliet thans de omgeving van Groningen en begaf zich, ziekelijk en door het mislukken van de onderneming tegen de stad vertoornd, naar Emden, waar hij nog in September overleed. Zijn lijk werd naar Saksen overgebracht.

De dood van den gevreesden krijgsman was het sein voor eene nieuwe beweging onder de Friezen. Vooral roerden zich de friesche ballingen, die zich nog in de overijselsche steden bevonden en thans aartshertog Philips van Bourgondië aanboden de saksische heerschappij in Friesland te doen ophouden en hem het betwiste gebied in handen te spelen. Philips wilde op deze voorstellen wel ingaan doch alleen bij vredelievende schikking met de saksische vorsten, die zich in de bescherming van zijn vader Maximiliaan mochten verheugen. Hij begon dus onderhandelingen met George en Hendrik van Saksen en met de Friezen zelven over den afkoop der saksische rechten, onderhandelingen, waarin de bourgondische regeering zich weder zeer dubbelzinnig gedroeg doch die na lang slepen in 1504 werden afgebroken, daar men het niet eens kon worden over den koopprijs van Friesland.

Er zou een tijd komen, waarin de saksische vorsten zich gelukkig zouden rekenen nog iets voor hun friesch landbezit te kunnen bedingen.

Terwijl Friesland na de verovering onder Hugo van Leisnig als stadhouder was gesteld, werd het groningsche gebied weldra aan graaf Edzard van Oost-Friesland toevertrouwd. Doch hier was de saksische macht nog lang niet gevestigd. Nog altijd bleef Groningen het gevaarlijke punt, vanwaar voortdurend de ontwikkeling der saksische heerschappij bemoeilijkt werd. Wel slaagde graaf Edzard er in de Groningers uit de Ommelanden te verdrijven en de stad steeds nauwer in te sluiten; wel gaf de saksische stadhouder in Friesland zich veel moeite om den oostfrieschen Graaf in zijne ondernemingen tegen Groningen te steunen, doch deze pogingen leidden niet tot het gewenschte doel.

Met beklemming en ergernis zag ook de Bisschop van Utrecht, dat de oude rechten van het Sticht op de stad Groningen meer en meer op den achtergrond werden geschoven. Hij bood daarom, gesteund door de overijselsche steden, zijne bemiddeling aan en het gelukte hem inderdaad tusschen de Saksers en Groningen in 1501 een wapenstilstand te Aduard te doen sluiten, die telkens verlengd werd. In die jaren van vrede verscheen in deze streken in den zomer van 1504 hertog George van Saksen, die de rechten zijns jongeren broeders op Friesland had afgekocht en nu zich in zijn nieuw verworven gebied wilde laten huldigen.

Hertog George was een uiterst bekwaam vorst, een goed en krachtig regent, die van de gelegenheid gebruik maakte om het deerlijk geteisterde friesche land beter dan tot nog toe geschied was te organiseeren.

Onder hertog Hendrik en graaf Hugo van Leisnig waren enkele maatregelen, door hertog Albrecht reeds in deze richting genomen, in werking getreden. Er bestond reeds eene centrale regeering, die na den opstand niet van Franeker doch van Harlingen uit werd gevoerd, waar de Stadhouder in het daar gebouwde sterke slot veilig verblijf hield. Met kracht had die centrale regeering na den opstand de orde gehandhaafd, de pogingen der ballingen om de saksische macht omver te werpen verijdeld, een vasten jaartax van steden en dorpen geheven en de hand gehouden aan het versterken der zeedijken. Hoeveel eene krachtige regeering waard was, ondervonden de Friezen vooral in dit laatste opzicht, sedert de watervloed van 1502, die alom in Friesland de vreeselijkste verwoestingen te weeg bracht en vooral aan de Eems en de Lauwers vrij wat land deed verdwijnen, de zeeweringen had vernield; graaf Hugo stelde een college van twaalf personen in om het gansche friesche dijkwezen te regelen, iets, wat de meest gewenschte gevolgen had.

Nauwelijks was hertog George gehuldigd, of hij eischte van de friesche edelen, dat zij hunne erfgoederen van hem in leen zouden ontvangen. Heftig protesteerden de nakomelingen der oude friesche adellijke familiën tegen deze nieuwigheid, die, naar zij beweerden, in gansch „Nederduytslant niet gewoentlick en was" [1]), en ofschoon de Hertog lang stijf op zijn stuk bleef staan, zag hij toch eindelijk in, dat zijne heerschappij nog te zwak was om bij de ongunstige

---

[1]) Worp van Thabor V, blz. 55.

stemming der boeren, die „meer uut dwanck dan uut liefde subject waren”, ook de edelen te verbitteren en trok zijn eisch in. Wel echter moesten zij er in berusten den Hertog den 21sten penning van al hun bezit en al hunne inkomsten op te brengen. Zoo moest ook de geestelijkheid na lang verzet den 21sten penning van hare landerijen opbrengen „want dat den heere soe beliefde”. Voortaan zouden dus adel en geestelijkheid evenzeer als de „gemeene huisman”, die zijn gewonen jaartax opbracht, in de lasten des lands deelen — een ongehoord feit in de friesche geschiedenis.

Op aandrang van den nieuwen landsheer, die hun de keuze tusschen den Saksenspiegel en het oude friesche recht liet, werd er uit de oude rechten een algemeen „landrecht” samengesteld, dat plechtiglijk werd afgekondigd door het gansche land tusschen Flie en Lauwers. Was de munt reeds door hertog Albrecht geregeld, thans kwamen maat en gewicht aan de beurt: al de oude friesche maten en gewichten werden afgeschaft en voor de ellemaat die van Workum, voor de overige maten die van Leeuwarden aangenomen, terwijl alleen het keulsche gewicht voortaan in Friesland gebruikt zou mogen worden. Verder werden zware accijnsen ingevoerd op wijn, bier en lakens, welke accijnsen door accijnsmeesters in de havenplaatsen werden geïnd. Eindelijk zorgde de Hertog voor eene goede regeering door het aanstellen van een vast bestuur voor Friesland, bestaande uit zes personen: twee duitsche, twee friesche edelen en twee juristen, waarvan de eene den titel van kanselier droeg. Naast die zes „regenten” stond het Hof of „overste recht”, dat uit zeven personen bestond; een der regenten als president, twee juristen en vier friesche edelen. Het Hof moest viermaal per jaar vergaderen. De oude grietenijen en hare grietmannen bleven bestaan. Van de vonnissen der grietmannen kon men appelleeren op het Hof, dat bovendien in eerste instantie belast was met de berechting der zware misdrijven „als criminele saken of dye dat lijff angaen”. Tot residentie van de beide voornaamste colleges van bestuur — regenten en Hof — werd thans voorgoed Leeuwarden aangewezen, waar de Hertog de „kanselarij” liet bouwen „voer alle dyegene, dye aent overste recht hadden te doene”.

Inderdaad, nooit nog had Friesland zulke geregelde toestanden gekend en wel mocht Worp van Thabor in zijne kroniek na de beschrijving dezer maatregelen het „sassche regiment” prijzen, „want dye Sassens heeren administrerden ende deden een yegelick guede justicie

onpertylick, den armen soewel als den ricken, sonder enige persoenen uut toe nemen ende helden guede ruste ende vrede binnens landes onder malcanderen. Oeck hebben dye Sassens heeren tlants nut ende profijt met groete neersticheit aengesyen ende gevordert in dicken, zylen ende sluysen te maken ende olde waeteren ende feeren op te graeven ende repareren" [1]).

Wat het laatste betreft, is naast de algemeene maatregelen voor het dijkwezen en het graven van de Dokkumer Ee vooral de bedijking van het Bilt te noemen, den mond der oude Middelzee, die in de laatste eeuwen meer en meer was aangeslibd en langzamerhand stuk voor stuk ingedijkt. Reeds op het einde der 14de eeuw was ook aan den mond van den ouden zeeboezem een sterke slibaanwas merkbaar, die op het einde der 15de zoo toenam, dat men ernstig aan bedijking begon te denken [2]). Het saksische bestuur heeft de zaak met kracht aangevat, hertog George het Bilt doen opmeten en de bedijking er van in 1505 opgedragen aan vier Hollanders, die zich binnen drie jaar van die taak hebben gekweten en daarop het hun voor tien jaar afgestane nieuw gewonnen land hebben gekoloniseerd.

Met hoeveel zorg hertog George de friesche zaken regelde, blijkt niet alleen uit de berichten van Worp van Thabor doch ook en vooral uit de stukken, die nog in zijn archief voorhanden zijn en waaronder zich uitvoerige instructiën voor zijne friesche ambtenaren bevinden.

De toestand van het eigenlijke Friesland „tusschen Gerckesbruggen und der zee, dywelcke Frieslandt und Hollandt scheydet" [3]), was dan ook in deze jaren zeer bevredigend, hoewel er toch altijd „murmuracie" was over de zware en ongewone lasten, die men den nieuwen meester had op te brengen. Tot het jaar 1514 toe bleef evenwel de rust gehandhaafd, dank zij het krachtige bestuur eerst der regenten en later van den sedert 1506 weder gezonden saksischen stadhouder, graaf Hendrik van Stolberg. Deze was — zooals uit Worp van Thabor blijkt — zeer bemind in Friesland als een rechtvaardig en krachtig man, die bij al zijne handelingen alleen de welvaart van Friesland op het oog had en geheel in overeenstemming met de begeerte van

---

[1]) Worp van Thabor V, blz. 66.

[2]) Brouwer en Eekhoff, Nasporingen betrekkelijk de geschiedenis der Middelzee, Leeuw. 1834; Wassenbergh, Gesch. van het Bildt (Friesche Volksalmanak 1843); Van Blom, De Middelzee (Friesche Volksalmanak 1889).

[3]) Berns, Verslag, blz. 52.

hertog George, de gevoelens der Friezen wist te ontzien. Doch hij stierf in 1509 en werd opgevolgd door den geheel anders gezinden graaf Everwijn van Bentheim, een streng en hard heer, wiens bewind niet geschikt was om de Friezen met de saksische heerschappij te verzoenen. In de eerste jaren evenwel bleek hiervan nog weinig en gingen de zaken schijnbaar goed [1]). Uit dezen tijd hebben de friesche kroniekschrijvers ons dan ook geen spoor te melden van de eeuwige veeten, die hunne bladzijden voor de geheele 15de eeuw opvullen; zij vinden den tijd om te spreken over merkwaardige ongelukken, over moeilijkheden bij de bedijking van het Bilt en over de vreeselijke watervloeden van 1508 en 1509, die Friesland wel zeer teisterden maar wier verwoestingen door onmiddellijk herstel der dijken spoedig werden beperkt.

De grootste moeilijkheid leverde nog altijd de toestand in Groningerland en in verband daarmede de verhouding tot graaf Edzard van Oost-Friesland op.

Alle pogingen, gedurende den wapenstilstand in het werk gesteld om de Groningers door onderhandeling te bewegen zich op eenigerlei wijze aan het saksische gezag te onderwerpen, waren ten eenenmale mislukt; ook die van den utrechtschen Bisschop en de overijselsche steden, die zich veel moeite gaven om de zaak te schikken. De wapenen moesten beslissen en onder leiding van zijnen ouden bekwamen politieken raadsman, Willem Frederici, maakte Groningen zich gereed tot den wanhopigen strijd tegen de saksische en oostfriesche benden, die van alle zijden reeds weder de stad omringden.

Graaf Edzard had een kring van vestingen om de stad opgeworpen en bouwde er thans zelfs eene op drentsch grondgebied ten einde ook van die zijde den Groningers allen toevoer af te snijden. Dit wekte wel weder de hevige ergernis der steden Utrecht en Kampen, die er op aandrongen om des noods met geweld de oude rechten van het Sticht op Groningen te handhaven, doch de zwakheid van den toenmaligen Bisschop en de onwil van Zwolle en Deventer, die klaagden over Groningen's heerschzuchtige plannen op Friesland, waren oorzaak, dat er van een krachtig optreden van het Sticht voor zijne belangen niets kwam. Evenmin gelukte het de bedreigde stad bij den Keizer of bij koning Philips steun te vinden. Dus ging het beleg van Gro-

---

[1]) Worp van Thabor V, blz. 157.

ningen voort en de stad geraakte zoozeer in het nauw, dat het niet lang scheen te kunnen aanhouden, of zij zou zich aan den gehaten vijand moeten overgeven. Gelukkig voor de Groningers geraakten echter graaf Edzard en de saksische bevelhebbers juist toen in hevigen twist. Zoodra de stadsregeering dit vernam, bood zij den oostfrieschen Graaf aan hem als landsheer te erkennen. Deze, die van den beginne af eene zeer dubbelzinnige rol had gespeeld en nog niet eens de leenhulde voor zijn graafschap aan hertog George had gedaan, was spoedig overgehaald en verscheen in Mei 1506 in de lang begeerde stad, waar men hem aanstonds als erfheer huldigde.

Groot was de verbittering van hertog George over deze trouwelooze handeling van zijnen voormaligen bondgenoot maar de saksische heerschappij in Friesland was nog zoo jong, dat het niet geraden scheen den Graaf vooralsnog den oorlog aan te doen, uit vrees dat hij eene poging zou wagen om ook het eigenlijk Friesland aan het saksische gezag te onttrekken. George maakte dus van den nood een deugd en bevestigde graaf Edzard in diens stadhouderschap over Groningerland, het oude Friesland tusschen Lauwers en Eems, terwijl de slimme Oostfries verklaarde de stad Groningen voorloopig voor Keizer en Rijk onder zijn beheer te zullen nemen, totdat uitgemaakt zou zijn, wie recht had op de stad.

Zoo bleef de toestand tot 1512: Friesland onder het saksische bewind, Groningen in naam evenzoo doch eigenlijk in het bezit van graaf Edzard. Het bleek intusschen, dat er inderdaad reden bestond om voor de plannen van den Oostfries bezorgd te zijn. Er lekte een en ander uit omtrent eene samenzwering in Friesland te zijnen gunste in verband met de daar onder adel, geestelijkheid en boeren toenemende ontevredenheid over de zware lasten van het saksische bestuur onder graaf Everwijn. Hertog George beklaagde zich weldra bij den Keizer over de houding van den oostfrieschen Graaf en verkreeg dan ook een keizerlijk rescript aan Edzard om den Hertog, zijn wettigen suzerein, leenhulde te doen en ook zijne overige verplichtingen te vervullen.

Doch graaf Edzard stoorde zich hieraan weinig, deed evenmin leenhulde als hij rekenschap wilde geven van zijn beheer over Groningerland en gedroeg zich als heer en meester in die streek. Tevens zette hij heimelijk zijne samenspanning voort met de ontevreden Friezen, die in den laatsten tijd zeer in aantal waren toegenomen tengevolge

van de strenge maatregelen tegen de samengezworenen van 1512, van wie enkelen waren ter dood gebracht. Dit nu werd zeer bedenkelijk. Hertog George besloot daarom weder naar Friesland te trekken en den onvertrouwbaren Graaf te beoorlogen. Hij verkreeg van Maximiliaan zonder veel moeite een keizerlijk banvonnis tegen Edzard en Groningen en huurde eene aanzienlijke bende ruwe landsknechten, die in den gelderschen krijg hadden gediend en zich als „zwarte hoop" hadden vereenigd. Deze Zwarte Hoop, 5000 man sterk, drong in het voorjaar van 1514 Oost-Friesland binnen, waar hij zich aansloot bij de benden van hertog Hendrik van Brunswijk, een ouden vijand van graaf Edzard, die den over dezen uitgesproken rijksban tot zijn voordeel hoopte te gebruiken. In April verscheen ook hertog George zelf en sloeg het beleg voor Groningen met een leger, dat hij onder groote bezwaren in zijne saksische landen had bijeengebracht en thans bij dat van den Brunswijker voegde. Daarmede was de oorlogsfakkel weder in Friesland geworpen en begon in het veelgeteisterde land opnieuw een tijdperk van krijg en onrust, waaruit eindelijk de definitieve regeling der friesche zaken te voorschijn kwam.

„An Groningen hanget geheel Frieslant,
„Dat is menich man wel bekant".

Zoo zongen de toenmalige bewoners dezer streken [1]) en hertog George zag het ook zeer goed in. Hij zette het beleg van de stad met kracht voort en offerde er alles aan op om haar machtig te worden. Toen de inkomsten zijner saksische landen uitgeput waren en er daar geen sloten en steden meer te verpanden vielen, toen de geldschieters in Duitschland en de Nederlanden hem niets meer wilden leenen, toen werd ook Friesland nogmaals door den landsheer op zware schatting gesteld. Het geluk scheen zijne inspanning te beloonen. De Hertog van Brunswijk bemachtigde het grootste deel van Oost-Friesland en graaf Edzard ontvluchtte zijn land om de wijk te nemen naar Groningen. Wel sneuvelde de Brunswijker doch zijne benden vereenigden zich met die van hertog George en veroverden den 5den Augustus 1514 het sterke Appingadam, welks bevolking door den Zwarten Hoop gruwelijk werd uitgemoord.

---

[1]) Janko Douwama, blz. 132.

De val van dit bolwerk bracht de Groningers eindelijk tot onderhandeling met den saksischen Hertog en, had hij ten slotte niet den eisch gesteld, dat de stad zich op genade of ongenade aan hem zou overleveren, hij zou toen zijn doel bereikt hebben. Willem Frederici de pastoor, die ook toen nog „regeerde dye stat Groningen ende dye stat Groningen dede niet of het ginck al doer sijn handen ende wat hy riede ende wolde, dat geschiede in Groningen" [1]), deed zijn uiterste best om den Hertog nog tot zachtere voorwaarden over te halen maar George weigerde op aandrang zijner bevelhebbers en verspeelde zoo zijne beste kans. Ten einde raad riepen de Groningers in overleg met graaf Edzard thans hertog Karel van Gelre te hulp, die reeds lang het oog op deze streken had geslagen en de gelegenheid gaarne te baat nam om hertog George den voet te lichten. Graaf Edzard bood uit naam der Groningers hertog Karel te Zutphen de heerschappij aan over Groningen en Groningerland tusschen Eems en Lauwers en keerde weldra met een toestemmend antwoord naar de stad terug, onmiddellijk gevolgd door eene geldersche krijgsmacht van 4000 man onder heer Willem van Ooy, die den gelderschen vorst in de stad liet huldigen met de half gedwongen toestemming van graaf Edzard, die weldra mismoedig Groningen verliet om naar Emden terug te keeren.

Hertog George, die een oogenblik voor de aanrukkende geldersche macht teruggeweken was, zette spoedig het beleg van Groningen weder voort, met de uiterste krachtsinspanning den Zwarten Hoop onderhoudende. Om het beleg te kunnen volhouden moest hij echter opnieuw zware schattingen van de Friezen heffen, ja, ten slotte hun voorstellen den in 1504 ingestelden „jaartaux" af te koopen voor eene ronde som, dertienmaal zoo groot als die jaartax zelve. Het in de laatste jaren door herhaalde schattingen uitgeputte Friesland was bijna niet in staat aan dezen eisch te voldoen: goud, zilver, tinwerk, potten en ketels zelfs werden naar Leeuwarden gebracht om te worden geschat teneinde de verlangde som op te kunnen brengen. Met bekommering vroeg men in Friesland den Hertog, waaruit hij toch voortaan de kosten van het friesche bestuur dacht te bestrijden, wanneer de jaartax zou vervallen; het antwoord van den vorst, dat dan zijne landen van Saksen, Meiszen en Thüringen daarvoor zouden

---

[1]) Worp van Thabor V, blz. 119. Bij Willem's persoonlijken tegenstander Sicke Benninghe blijkt dat veel minder maar toch duidelijk genoeg.

zorgen, was niet zeer bemoedigend, want iedereen in Friesland wist, dat ook daar niets meer te halen viel.

„Friesland mag wel Freszland heeten:
Heeft Saksen en Meiszen opgegeten",

zoo zong men op de friesche straten. Nog voordat die laatste schatting in geheel Friesland opgebracht was, landden in November 1514 de geldersche benden onder den Heer van Schwartzenberg in Gaasterland, ingehaald door den op de Saksers verbitterden frieschen edelman Janko Douwama.

De ontevredenheid was in Friesland zeer toegenomen in de laatste jaren, vooral tengevolge van het willekeurige bestuur des Graven van Bentheim en het stoken van graaf Edzard en de Groningers, misschien ook van de bourgondische regeering, die gaarne zag, dat hertog George in verlegenheid geraakte, hopende daardoor gelegenheid te vinden om zich opnieuw in de friesche zaken te mengen. Met name de oude Vetkoopers waren zeer verbitterd en Janko Douwama, die de Gelderschen in het land haalde, behoorde tot die partij, die zich grootendeels bij de aanvallers aansloot, zoodat in minder dan tijd Zevenwolden en het geheele zuiden van Westergoo met Sloten, Sneek en Bolsward hun in handen viel. De Gelderschen kwamen als bevrijders van het harde saksische juk. Zij lieten om de bevolking te winnen luide klinken, dat zij de „oude friesche vrijheid" wilden herstellen en dat hun Hertog, door Frankrijk gesteund, niet meer wilde zijn dan Potestaat van het vrije Friesland, dat nooit meer door schattingen en accijnsen, jaartax of dergelijke lasten zou worden getroffen.

Schoone beloften! Van alle zijden kwamen de Friezen den bevrijder te gemoet, hopende op het herstel der „oude vrijheid". Zelfs Leeuwarden, Franeker en Dokkum wankelden. Die afval trof hertog George zoo, dat hij, wanhopende aan de mogelijkheid om zijn gezag te handhaven, zijn zoon, die zich te Leeuwarden bevond, plotseling bij zich ontbood en met dezen naar Meiszen terugkeerde, Friesland latende voor wat het was. Vooral de omstandigheid, dat hij geen geld meer had om den Zwarten Hoop te onderhouden, nu Friesland hem ontviel nog voordat de groote schatting betaald was, werkte tot dat overhaaste vertrek mede. En zijn vertrek was inderdaad overhaast, want nog had hij „dye machtichste ende meeste deel van dye heer-

schappen" op zijne zijde benevens de belangrijke steden Leeuwarden, Franeker en Harlingen [1]) met hare omgeving en nog regeerden zijne ambtenaren te Leeuwarden.

Vóór zijne afreis wees hij zijne onbetaalde benden op Westergoo, waar zij de Gelderschen zouden kunnen verslaan en de afvallige Friezen naar hartelust zouden mogen uitplunderen.

De saksische partij in Friesland hoopte inderdaad in weerwil van de vlucht des Hertogs met deze troepen nog het land voor de saksische heerschappij te kunnen redden. Hessel Martena, Sybrand Roorda en een aantal andere oude Schieringers trachtten ze tot een aanval op Bolsward te bewegen maar zagen weldra in, dat er met deze benden niets te beginnen viel, en waren zeer verheugd, toen de plunderzieke hoop zich liet overhalen om een strooptocht naar Holland te ondernemen en zoo Westergoo te verlaten.

Doch de Zwarte Hoop keerde weldra in Friesland terug, dat thans in een ongelukkiger toestand verkeerde dan ooit te voren. De geldersche benden toch, die het zouden verlossen van de plaag der soldatesca, waren niet veel beter dan deze: zij wedijverden met de saksische in plunderzucht en moordlust en roofden op hare beurt in de friesche dorpen weg, wat er de Saksers nog overlieten. Op de zuidwestkust van Friesland ontwikkelde zich de zeerooverij welig onder woeste aanvoerders als de beruchte „Groote Pier" van Kimswerd en zijn even beruchte neef „Lange Wierd"; zij rustten tal van lichte vaartuigen uit en maakten de Zuiderzee voor de hollandsche en hanzeatische schepen onveilig. Graaf Edzard van Oost-Friesland en de Groningers trachtten in het troebele water te visschen en wierpen zich weder eerst op de Ommelanden, daarna op Dokkum. Losse benden uit Holland vermeerderden de verwarring in het ongelukkige land.

In deze omstandigheden liet hertog George, de rechtmatige landsheer, zich gemakkelijk bewegen om eindelijk in te gaan op de nooit geheel verworpen bourgondische aanbiedingen betreffende Friesland. In het voorjaar van 1515 verschenen 's Hertogs afgezanten te Brussel en reeds in April was men het eens: voor eene som van 100 000 goudguldens deed hertog George ten behoeve van aartshertog Karel afstand van zijne rechten op Friesland. Het eindverdrag werd den 19den Mei geteekend.

---

[1]) Worp van Thabor V, blz. 135.

Friesland werd van den eed, aan hertog George gedaan, ontslagen en reeds in Juni verscheen namens Karel van Bourgondië graaf Floris van Buren, heer van IJselstein, te Harlingen om het bewind over het land te aanvaarden. De saksische partij aarzelde een oogenblik maar Buren dreigde den Zwarten Hoop op hare kasteelen en landerijen te zullen zenden. Onder den indruk dier bedreiging namen 62 edelen van de saksische partij benevens de stad Leeuwarden den 1sten Juli 1515 den bourgondischen vorst aan tot „erfheer ende gubernatoer" namens den Keizer, zijn grootvader.

Daarmede was het lot van Friesland verbonden aan dat van Gelre. Het hing van den uitslag van den gelderschen krijg af, of het friesche volk voortaan onder bourgondische dan wel onder geldersche heerschappij zou staan.

4. Het einde der geldersche, friesche en stichtsche verwikkelingen.

Voor wie de macht van Karel van Bourgondië kende, was de uitslag van de worsteling tusschen Gelre en Bourgondië niet twijfelachtig. Hoe zou de moedige doch zwakke Hertog van Gelre, al kon hij op fransche hulp rekenen, den strijd kunnen volhouden tegen den beheerscher van de Nederlanden en van Spanje, welhaast ook van Duitschland en Italië? Toch heeft hij nog jaren lang den ongelijken kamp voortgezet, in de Nederlanden gesteund door den weerzin van Gelre en van een groot deel der Stichtschen en Friezen tegen de bourgondische heerschappij, ook voortgeholpen door de lauwe medewerking, die de bourgondische gewesten zelve hunnen landsheer betoonden, eindelijk door de nu eens openlijke dan weder heimelijke vriendschap van Frankrijk's Koning, den vijand van Karel V, ja door de sympathie der protestantsche vorsten in Duitschland, beducht voor iedere versterking der keizerlijke macht.

Het zou ons te ver leiden dien wanhopigen strijd van punt tot punt na te gaan met de tallooze bestanden en verdragen, de niet minder talrijke veld- en strooptochten, die bij het verhaal van dien kamp te vermelden vallen. Alleen op de hoofdpunten zij hier de aandacht gevestigd.

De onderwerping van Karel van Gelre is van Friesland uitgegaan. Dit gebied werd het eerst onder het bourgondische juk gebracht na

een fellen, bloedigen strijd van negen jaren tusschen de bourgondische en geldersche benden en tusschen de friesche aanhangers van beide partijen, die van de gunstige gelegenheid gebruik maakten om hunne overoude veeten uit te vechten evenals de van ouds tot zeeroof geneigde friesche kustbewoners om zich te verrijken ten koste van de rijkbeladen handelsschepen op de Zuiderzee. Wederom werd Friesland van zuid tot noord, van oost tot west het tooneel van een verderfelijken krijg, waarbij nu eens de eene dan weder de andere partij in het voordeel was. In 1517 deden de geldersche benden met hulp van „Groote Pier" en zijne „seynschepen" zelfs een krachtigen aanval op Holland, waar zij Medemblik en Alkmaar plunderden en verbrandden; Amsterdam en Haarlem bleven wel behouden maar zagen hunne omstreken verwoest. Daarna trokken de roofzuchtige Gelderschen, met buit beladen, dwars door het Nedersticht naar Asperen en bestormden dat stadje, van waar zij niet dan met groote moeite werden verjaagd.

In Friesland was Sneek meestal het hoofdkwartier der Gelderschen, Leeuwarden dat der Bourgondiërs. Beiden stonden onder een stadhouder, als hoedanig o. a. de beruchte Maarten van Rossem, een van de bekendste bendehoofden van hertog Karel, in 1518 te Sneek resideerde, terwijl te Leeuwarden de bourgondische stadhouder Roggendorff zijn zetel hadden opgeslagen. Van die middelpunten uit werden strooptochten ondernomen naar het vijandelijk gezinde platteland, dat jaar op jaar veel te lijden had, zonder dat een der beide partijen er in slaagde de andere geheel te overwinnen.

Het bleek intusschen maar al te goed, dat ook Karel van Gelre volstrekt niet van plan was aan de Friezen hunne „vrijheid" terug te geven. Hoogstens was van hem te verwachten, dat hij het bestuur zou inrichten als in de dagen der saksische Hertogen. Allengs wendden zich dan ook vele Friezen van hem af, toen hij toonde niet gezind te zijn den edelen zijner partij het gezag weder in handen te spelen. Teleurgesteld in hunne verwachtingen, trokken zich sommige hoofden, o. a. „Groote Pier", uit den strijd terug, wanhopende aan het behoud der friesche vrijheden; anderen, zelfs Janko Douwama, die het eerst hertog Karel in het land geroepen had, weken uit naar de bourgondische gewesten. Vooral toen koning Karel in 1519 ook de keizerlijke waardigheid had verkregen, toonden zich vele Friezen geneigd hem als landsheer te erkennen. Daarbij kwam nog de behoefte aan rust na

den langdurigen burgerkrijg, die stad en land teisterde, en ten slotte de herhaalde overstroomingen, waaraan Friesland in deze jaren blootstond; met name de watervloed van 1516 ruïneerde een groot deel van het platteland, daar de zeedijken alom waren bezweken.

Zoo verloor de geldersche Hertog meer en meer zijn aanzien in Friesland. Nog neteliger werd de toestand zijner partijgenooten aldaar, toen in 1521 een energiek veldheer, George Schenk van Toutenburg, door den Keizer met het ambt van stadhouder in Friesland werd bekleefd. De geldersche stadhouder, de Graaf van Meurs, was tegen dezen onversaagden krijgsman en voortreffelijken bestuurder niet opgewassen en zag zich weldra uit Sneek verdreven. Slechts enkele „geldersche Friezen", onder wie pastoor Idzard van Grouw een der voornaamste was, bleven den gelderschen Hertog steunen. De meesten, in de eerste plaats de oude saksische ambtenaren, verklaarden zich voor de Bourgondiërs: invloedrijke edelen als Hessel Martena, Kempo Martena, Tjaard Burmania, Peter Cammingha waren weldra de erkende raadgevers van den bourgondischen stadhouder.

Toen was het oogenblik gekomen om de bourgondische heerschappij in Friesland voorgoed te vestigen. Janko Douwama en eenigen zijner vrienden traden namens den Keizer bemiddelend op en trachtten eene overeenkomst te treffen met de aanhangers van Karel van Gelre, de kern der oude vetkoopersche partij, die nog stand hielden in het zuidwesten des lands, te Bolsward, Sloten, Workum, de Lemmer en andere kustplaatsen, de zetels der zeeroovers, benevens in de Zevenwolden en te Dokkum. Enkelen lieten zich overhalen maar de onderhandelaars bleken ook niet geheel vertrouwbaar te zijn. Janko Douwama ten minste werd wegens verraad gevangen genomen en te Vilvoorde opgesloten, waar hij tot zijn dood moest verblijven. De wapenen zouden beslissen. Friesland moest in optima forma voor den Keizer veroverd worden en de Heer van Wassenaar nam op bevel van landvoogdes Margaretha thans onder den Stadhouder die taak met eene voldoende macht op zich. De eene plaats na de andere werd den Gelderschen ontweldigd, totdat in 1523 ook Sloten en de Lemmer, hunne laatste wijkplaatsen, vielen.

Zoo werd Friesland bourgondisch, al maakten vele Friezen zich nog lang wijs, dat men zich eigenlijk niet aan Bourgondië doch aan den Keizer had onderworpen, eene meening, die de Keizer oogluikend toeliet, wel wetende, dat daarvan op den duur weinig sprake zou

wezen, wanneer maar eenmaal Friesland aan het bourgondische bestuur gewend zou zijn.

Den 10den November 1523 werd op den landdag te Sneek door de „gemene staeten" van Friesland uit dankbaarheid eene belangrijke som gelds geschonken aan den Heer van Wassenaar, den bevelhebber der zegepralende keizerlijke benden, en aan den Stadhouder, nu „dye landen aloverenn (?) reduceert sijn, daervan dye landen den voersz. heeren niet genoech coennen aff dancken ende loeven" [1]). Friesland van Stavoren tot Gerkesbrugge was „tot sijnre Maj. gehoersaemheit ende subjectie gebracht" en deed den eed van trouw aan keizer Karel en zijne erfgenamen „als onse natuerlicke rechte erflike heer", wat inderdaad reeds iets anders was dan de eed, dien men in 1515 had gezworen aan den „erfelijken gubernator" in naam des Rijks, den opvolger van den met dien titel begiftigden saksischen Hertog.

* * *

Tegelijk met het eigenlijke Friesland was ook dat tusschen Eems en Lauwers door de bourgondische benden overheerd.

Na het overhaaste vertrek van hertog George hadden de Groningers met hulp van de Gelderschen getracht hun oude gezag in de Ommelanden te herstellen en graaf Edzard van Oostfriesland, die zich weder in Appingadam en Delfzijl genesteld had en daar zijne heerschappij had willen vestigen, den voet te lichten [2]). Graaf Edzard wierp zich, uit vrees van zijn gezag in de Ommelanden te verliezen, thans in de armen van den bourgondischen vorst, met wien hij vrede sloot: de tegen hem uitgesproken rijksban werd ingetrokken en hij belast met het stadhouderschap in de Ommelanden op dezelfde wijze als hij het indertijd voor den saksischen Hertog had gevoerd (1517).

Doch, hoewel hij zijne rechten gewapenderhand staande hield, gelukte het hem niet de op Groningen steunende geldersche benden uit de Ommelanden te verdrijven en in 1521 waren de Gelderschen zoozeer meester in deze streek, dat Karel van Gelre zich ook in de Ommelanden als landsheer liet huldigen evenals hij dit te Groningen

---

[1]) Worp van Thabor V, blz. 331.

[2]) Vgl. over dit alles weder Sicke Benninghe in het derde deel zijner kroniek, uitgegeven door Brouerius van Nidek in diens Analecta (Middelburg, 1725).

had laten doen. De geldersche stadhouder in Friesland, de Graaf van Meurs, bekommerde zich voortaan weinig meer om den oostfrieschen Graaf, die zelfs in zijn eigen gebied herhaaldelijk door de geldersche benden werd aangevallen en in 1528 overleed zonder zijn levensdoel — de uitbreiding zijner macht ook over de Ommelanden — bereikt te hebben. Zijn zoon en opvolger, graaf Enno, trachtte nog in 1533 de Gelderschen uit deze streken te verdrijven maar zag zich ook spoedig genoodzaakt zijne plannen tot uitbreiding op te geven, daar hij alleen door de bescherming en de hulp van Karel V in staat was zich tegen de Gelderschen in zijn eigen graafschap te handhaven.

Was zoo de oostfriesche Graaf voorgoed op zijde gezet, ook de geldersche en groninger aanspraken moesten op den duur wijken voor de kracht der bourgondische wapenen. Doch dit geschiedde niet dan na een hevigen krijg, die zich weder om Groningen als middelpunt bewoog.

Karel van Gelre had het gewicht van Groningen zeer goed ingezien. In 1522 had hij er zich persoonlijk plechtig laten huldigen zonder op de stichtsche rechten in de stad veel acht te slaan. Hij stelde er Jasper van Marwijck, een zijner krachtigste bevelhebbers, tot stadhouder over Groningen en Ommelanden aan. Evenwel, deze keuze bleek verkeerd. Marwijck was wel een dapper veldheer, die het den stroopenden keizerlijken benden uit Friesland zuur genoeg maakte, doch tevens een hardvochtig en onvoorzichtig regent. Hij verbitterde zelfs de meest gelderschgezinde Groningers, onder wie pastoor Willem Frederici nog altijd grooten invloed bezat, door zijn onbarmhartig plunderen van den omtrek, waar vele burgers der stad rijke bezittingen hadden. Ook hier begon eindelijk de langdurige krijg, die nu reeds het vierde eener eeuw telkens weder om Groningen woedde, den stedelingen te verdrieten. De handel riep luide om rust en vrede, de burgerij begon te verarmen en de ontevredenheid tegen de voorstanders der geldersche oorlogspolitiek nam toe. Welhaast (1524) zag de geldersche stadhouder geen ander middel om zich te handhaven, dan het steunen van de gilden tegen de regeerende kooplieden. Hiermede begon te Groningen een tijd van gildenoproeren, waardoor de stad jaren achtereen geteisterd werd en waaraan ook Willem Frederici, die in 1525 stierf, geen weerstand kon bieden. De gilden werden spoedig met geldersche hulp de baas en voerden een hoogen toon, ja kwamen herhaaldelijk tot openlijken opstand tegen het gezag der „heeren" van den stadsraad. Ook toen in 1528 een vrede tusschen

keizer Karel en den Hertog was gesloten en de laatste als erfheer van Groningen, Drente en de Ommelanden was erkend, bleek de geldersche heerschappij hier nog niet stevig gevestigd te zijn. De vervanging van Marwijck door Karel's jongen bastaardzoon, ook Karel genaamd, bracht eenige verbetering in den toestand aan maar de jonge vorstenzoon, hoe beleidvol ook, bleek wederom niet bestand te zijn tegen de bij het spoedig weder uitbreken van den geldersch-bourgondischen krijg voortdringende bourgondische legerbenden, die de eene sterkte na de andere in de Ommelanden veroverden en de geldersche heerschappij meer en meer tot Groningen beperkten. De Hertog vatte eindelijk argwaan op tegen zijn zoon en zette hem na een zevenjarig bestuur in 1536 af, hem vervangende door een groninger edelman, Ludolf Coenders [1]).

Ook deze verandering kon de geldersche heerschappij over Groningen en de Ommelanden niet redden. In datzelfde jaar hadden de bewoners dezer streken wederom veel te lijden van de strooperijen der in Appingadam gelegerde geldersche benden, die in Oost-Friesland den oorlog tegen graaf Enno hadden moeten voeren. Op den eisch der Gelderschen om ook binnen Groningen een kasteel met sterke bezetting te mogen hebben — een eisch, die door de Groningers steeds aan alle heeren geweigerd was [2]) — antwoordde de stadsregeering door het krachtig voortzetten van reeds lang begonnen onderhandelingen met de regeering te Brussel. Ook de Ommelanders, de geldersche rooftochten moede, sloten zich daarbij aan. Beiden te zamen boden de landvoogdes Maria aan „het Huis van Bourgondië in den persoon van keizer Karel" als heer te erkennen. De Landvoogdes zond aanstonds den frieschen stadhouder, George Schenk van Toutenburg, naar Groningen, die er den 7^{den} Juni 1536 de huldiging voor keizer Karel „alse een Hertoch van Brabant, Grave van Hollant, here van Frieslant und Overijsel" aannam. De stad bedong voor zich het behoud van haar rechtsgebied over het nabijgelegen Selwerd, het Goorecht en het Oldambt, welke streken zij sedert langer dan eene eeuw hetzij door koop hetzij met toestemming der bewoners had bezeten. Met eenige moeite dreef Schenk de geldersche benden uit

---

[1]) Nijhoff, Gedenkwaardigheden VI, 2, CXXVII vlg.

[2]) Alleen graaf Edzard had er indertijd een burcht mogen oprichten doch deze was spoedig weder geslecht.

hare voornaamste vestingen, ten slotte ook uit Appingadam en Wedde, waar zij zich nog dapper verdedigden. Appingadam, dat jaren lang de plaag van het omliggende platteland was geweest en als vesting den Groningers een doorn in het vleesch, werd op verlangen der stad ontmanteld. Wedde werd met Westerwolde aan den Heer van Toutenburg als eene heerlijkheid geschonken ter belooning voor de groote den Keizer bewezen diensten bij de verovering van deze streken.

* * *

De stichtsche rechten op Groningen werden bij den overgang der stad aan keizer Karel niet genoemd: zij waren door de feiten der laatste halve eeuw zoo goed als vergeten. Bij deze gelegenheid trouwens zou de overweging, dat Groningen krachtens een bezit van vijf eeuwen eigenlijk bij het Sticht behoorde, weinig gewicht gehad hebben, want ook het Sticht was toen aan Bourgondië vervallen.

Onder Frederik van Baden, die nog tot 1516 de bisschoppelijke waardigheid bekleedde, was de onafhankelijkheid van het Sticht reeds niet meer dan een naam geweest. De geldersch-bourgondische oorlogen hadden het sedert 1510 evenzeer getroffen als de landen der strijdende vorsten zelve.

Het eerst had Overijsel de lasten van den krijg ondervonden, toen geldersche benden zich van Genemuiden hadden meester gemaakt en vandaar uit het platteland hadden geplunderd. De overijselsche steden trachtten zich op eigen gezag te verdedigen, zoo goed als dat ging, terwijl de door den gelderschen Hertog reeds lang voor zijne belangen gewonnen Staten van het Nedersticht zich in dien strijd hunner landgenooten onzijdig hielden! De Bisschop, zoo door een deel zijner onderdanen in den steek gelaten, moest wel de hulp van de bourgondische regeering inroepen. Deze, gretig de gelegenheid aangrijpende om in het Sticht op te treden, zond onmiddellijk eene aanzienlijke macht om Overijsel voor den Bisschop te heroveren onder het bevel van Floris van Buren, die aan de hollandsche belangen verknocht was maar juist daardoor met de Staten van het Nedersticht in onmin geraakte. Utrecht nam in 1511 dan ook geldersche bezetting in om zich tegen graaf Floris en den Bisschop te verdedigen.

Zoo waren Over- en Nedersticht in de geldersche twisten gewikkeld [1])

---

[1]) Heda, p. 318.

en bleven dit jaren lang. In het Nedersticht regeerde weldra meer de Hertog van Gelre dan de Bisschop zelf, die zich alleen met hollandsche hulp in zijn slot te Wijk bij Duurstede kon handhaven. Het is dan ook niet te verwonderen, dat de van alle zijden bedreigde kerkvoogd er ernstig aan dacht zijn bisdom te verlaten en het tegen eene jaarlijksche rente òf aan een franschen of engelschen òf een bourgondischen prelaat over te doen. Doch hij kon aanvankelijk in zijne pogingen niet slagen, hoewel hij herhaaldelijk o. a. den franschen Koning met zijne aanbiedingen lastig viel tot ergernis natuurlijk van het bourgondische hof, dat het optreden van een franschen prelaat te Utrecht niet kon wenschen. De welwillende en aan tafelgenot gehechte Bisschop, die er op uit was groote rijkdommen te verzamelen en daarvan met zijne vrienden goede sier te maken, was weinig geschikt om in deze moeilijke omstandigheden zijn gezag, laat staan de integriteit van zijn gebied te handhaven. Kort vóór zijn dood liet hij zich door de vertoogen van keizer Maximiliaan en de brusselsche regeering bewegen om als zijn plaatsvervanger in het bisdom een lid van het bourgondische geslacht aan te wijzen, den toenmaligen bourgondischen admiraal Philips van Bourgondië, bastaardbroeder van bisschop David, een krijgsman, die tot nu toe weinig met de Kerk te maken had gehad en wiens leven verre van rein was geweest. Men kende hem, daar hij indertijd aan het hof van David had geleefd [1]. Men was in het Sticht verbaasd over deze keuze, verontwaardigd ten deele, maar begreep ten slotte zich naar den wil des Keizers te moeten voegen en haalde tot ergernis van Karel van Gelre nog bij het leven van bisschop Frederik, die daarop het land verliet, den zonderlingen kerkvoogd in. Voor eene som gelds werd de toestemming des Pausen door het bourgondische hof verworven [2].

Van een kerkvoogd van dit gehalte was het niet te verwachten, dat hij de rechten van zijn bisdom krachtig zou handhaven tegenover de aanrandingen der twistende naburen. Koning Karel van Spanje had den nieuwen Bisschop zijne bescherming toegezegd, wat voor het Sticht zooveel beteekende als dat het weder in den geldersch-bourgondischen krijg zou gewikkeld worden.

Evenmin kon men van hem denken, dat hij aan de onder zijn

---

[1] Vgl. boven, blz. 342.

[2] Ger. Noviomagi Philippus Burgundus bij Matth. Anal. I, p. 157 seq.

voorganger bijna geheel verwaarloosde kerkelijke zaken van zijn bisdom de hand zou leggen. Toch heeft hij in dit opzicht zeer omvangrijke plannen tot verbetering gekoesterd, bepaaldelijk in den geest van zijn beroemden vriend Erasmus, wiens geestverwant hij was. Op eene reis naar Rome, waarheen hij tijdens paus Julius II namens keizer Maximiliaan een gezantschap had waargenomen, had hij de pauselijke Curie en hare gebreken leeren kennen [1]); hij wilde thans de denkbeelden van Erasmus in zijn bisdom toepassen, ja scheen zelfs van die van den juist in Duitschland optredenden Luther niet afkeerig. Doch hij liet zich weldra overtuigen, dat hij van de kerkelijke zaken te weinig wist om dergelijke ingrijpende hervormingen in te voeren; waarschijnlijk zal ook de houding van keizer Karel V tegenover de opkomende hervormingsbeweging invloed gehad hebben op 's Bisschops werkeloosheid in deze. Philips liet zich voortaan door niets storen bij zijne vroolijke feesten op het slot te Duurstede, waar hij een kring van kunstenaars en geleerden om zich verzamelde in navolging van wat hij aan de italiaansche hoven had gezien en zich vermeide in de beoefening van wetenschap en kunst.

Om de politieke zaken van zijn Sticht bekommerde hij zich even weinig als om zijne geestelijke plichten. In het begin zijner regeering bleef de vrede met Gelre bewaard, al moesten Drente en Overijsel van de doortrekkende geldersche benden dikwijls veel last ondervinden: de krijg tusschen Gelre en Bourgondië had zich in de laatste jaren hoofdzakelijk tot Friesland en Groningen bepaald en de grenzen van het Nedersticht verschoond. Het bisschoppelijk gezag over Groningen werd bovendien reeds lang niet meer geacht en dat over Drente en Overijsel beteekende evenmin veel: de Bisschop was tevreden, wanneer hem zijne inkomsten uit deze laatste streken niet werden onthouden, en maakte zich verder over deze landen niet moeilijk. Een hevige twist tusschen Kampen en Zwolle over den tol op den IJsel gaf eindelijk hertog Karel van Gelre aanleiding zich met de overijselsche zaken meer in het bijzonder in te laten [2]).

Kampen, dat van bisschop Frederik van Blankenheim den IJseltol had verkregen, beklaagde zich over de ontduiking van dien tol door de Zwollenaren, die meer en meer van het Zwarte Water gebruik maakten.

---

[1]) Noviomagus l. l., p. 152.
[2]) Nijhoff, Gedenkw. VI, 2, XCIV vlg.

In dien twist werden de Kampenaren door den Bisschop en ook door den Keizer zelven in het gelijk gesteld doch Zwolle riep daartegenover in 1521 de hulp in van hertog Karel van Gelre, die zich spoedig liet overhalen om deze stad te steunen. Een welgelukte aanslag des Hertogs op de te Nijerbrugge verzamelde overijselsche ridderschap opende eene periode van oorlog voor het overijselsche gebied, waar Zwolle openlijk het gezag van den Bisschop verwierp en beloofde in overleg met hertog Karel een nieuwen landsheer te zullen kiezen. Genemuiden en later ook Coevorden, de sleutels van het Oversticht, werden door geldersche troepen bezet en de overige steden van Overijsel hadden het weldra zwaar te verantwoorden, vooral toen eene poging van den Bisschop om zijn gezag gewapenderhand te herstellen mislukte.

De bourgondische benden werden hier met goeden uitslag door de Gelderschen afgeweerd en reeds op het einde van 1522 onderwierpen zich de landen van het Oversticht aan hertog Karel, belovende den bourgondischen Bisschop niet meer te zullen steunen en voortaan geen landsheer te zullen erkennen, die niet vrede hield met den Hertog. De laatste werd hier zoo heer en meester, liet zich in Drente zelfs als landsheer huldigen en regeerde ook Overijsel als zoodanig: hij benoemde zijn veldoverste Berend van Hackfort daar tot Stadhouder en stelde ook drosten en schouten in de verschillende deelen en steden des lands aan, terwijl hij te Coevorden en Genemuiden eene sterke geldersche bezetting legde. Hij kon de Overijselaars evenwel nog niet bewegen hem ten volle als landsheer te erkennen en de bourgondische bezettingen te Hasselt, Oldenzaal en Steenwijk bezorgden hem moeite genoeg. Ook in het Oversticht stonden zoo eene geldersche en eene bourgondische partij fel tegenover elkander. Met de Staten van het Nedersticht bleef de Hertog nog altijd vriendschappelijke betrekkingen houden ten einde den Bisschop te beletten van deze zijde steun te verkrijgen. De verovering van Friesland door de Bourgondiërs miste echter ook haren invloed op de overijselsche zaken niet: de geldersche partij geraakte er meer en meer in het nauw. Zelfs Zwolle verzoende zich met Deventer en Kampen en de drie steden kwamen overeen zich aan het Sticht te houden. De bourgondische benden drongen de geldersche terug.

Toen juist overleed plotseling bisschop Philips van Bourgondië (April 1524). Zijn dood was wederom het begin van eene reeks van intrigues om den opengevallen bisschopszetel. De geldersche Hertog

deed zijn uiterste best om een lid der familie zijner brunswijksche gemalin of zijn neef, Frans van Lotharingen, te doen verkiezen. Doch een deel der geestelijkheid, hoewel niet bourgondisch gezind en daarom van den bourgondischen candidaat Erard de la Marck, Bisschop van Luik, afkeerig, wantrouwde ook den gelderschen Hertog. Om buiten de gevaarlijke naburen te blijven kozen de kapittels onder den invloed van den utrechtschen adel en de bevolking der hoofdstad den onzijdigen Hendrik van Beieren, broeder van den Keurvorst van de Paltz, die door den Aartsbisschop van Keulen was aanbevolen.

De keuze bleek spoedig verkeerd geweest te zijn. De nieuwe Bisschop was een onbeteekenend man, die volstrekt niet berekend was voor de zware taak om tusschen de twistende naburen de rechten van zijn Sticht te handhaven en zich geheel liet leiden door het hoofd der bourgondische partij in het Nedersticht, den machtigen graaf Floris van Buren. De ontevredenheid in het Nedersticht nam dan ook hand over hand toe. Wel was de vrede met Gelre reeds in het najaar van 1524 hersteld tegen afstand van Drente, Coevorden en Diepenheim aan hertog Karel, die daarover levenslang zou gebieden, en eene schadeloosstelling in geld, waarvoor hem Genemuiden en Enschedé benevens de sloten Lage en Rechteren voorloopig werden ingeruimd; wel was daardoor het Oversticht zoo goed als geheel in 's Hertogs handen gelaten — doch deze was ook hiermede niet tevreden, vooral toen de Bisschop door betaling der schadeloosstelling de genoemde pandplaatsen weder in bezit kreeg.

De betaling der geldersche schadeloosstelling had in het Nedersticht intusschen tot groote bezwaren aanleiding gegeven. Sedert langer dan eene eeuw was de oude tegenstelling tusschen de beide deelen van het Sticht, de „twee Stichten", zooals men soms reeds zeide, zeer scherp geworden. Overijsel wilde geene hand voor het Nedersticht uitsteken en het laatste bekommerde zich zoo mogelijk nog minder om het Oversticht. Te Utrecht nu [1]) ontstonden in 1526 hevige onlusten, waarin, als gewoonlijk in die stad, de gilden eene belangrijke rol speelden: geestelijkheid en adel, heimelijk door Karel van Gelre aangezet, stonden tegenover de gemeente en de gilden. Het gezag van den Bisschop beteekende niets meer in de stad, die uit vrees voor de

[1]) Vgl. de kroniek van Herbaren van Mijnden over deze jaren (Meded. Hist. Gen. 1888, blz. 22 vlg.) en het Bellum Trajectinum van Henricus Bomelius (Werken Hist. Gen. No. 28).

gehate Bourgondiërs zelfs de poorten sloot voor haren met die vreemdelingen samenwerkenden landsheer en een geldersch garnizoen van hertog Karel verzocht en verkreeg (Augustus 1527). Op zijn kasteel te Wijk bij Duurstede geraakte de Bisschop meer en meer in het nauw; alleen daar en te Amersfoort benevens in de landen van den Graaf van Buren werd zijn gezag nog erkend. Alle pogingen tot verzoening van het Nedersticht met den Bisschop mislukten. Ook het Oversticht werd weldra weder door geldersche benden overstroomd, die zich van Hasselt en Genemuiden meester maakten.

De toestand van het Sticht werd onhoudbaar. Andere naburige vorsten begonnen zich er mede te bemoeien: de Hertog van Kleef, de Aartsbisschop van Keulen zagen met bekommering het oude Sticht uiteenrukken; ook de Overijselschen deden hun best om den Bisschop met het Nedersticht te verzoenen. Doch niets hielp: de Bisschop weigerde de door den Hertog begeerde erfvoogdij van Gelre over het Sticht te erkennen en hertog Karel wilde zijne benden niet uit de bezette plaatsen terugroepen. Weldra braken de vijandelijkheden uit en werd het gansche platteland van beide Stichten door de geldersche benden bemachtigd: alleen Wijk bij Duurstede en Amersfoort benevens de drie overijselsche hoofdsteden bleven den Bisschop nog erkennen, tegenover wien de geldersche Hertog zich gereed maakte een postulaat te doen verkiezen ten einde hem geheel op zijde te zetten. Zoo bleef bisschop Hendrik ten slotte geen andere weg over dan hulp te verzoeken aan Bourgondië. Door bemiddeling van den Graaf van Buren wendde hij zich tot de Landvoogdes der bourgondische Nederlanden, Margaretha van Oostenrijk, en sloot met haar den 15den November 1527 te Schoonhoven een verdrag, waarbij de Landvoogdes beloofde hem te zullen helpen in het heroveren van de door de Gelderschen bezette plaatsen, terwijl daarentegen de Bisschop zijne gansche wereldlijke macht aan keizer Karel afstond voor zoolang de voor de herovering bestede gelden niet terug waren betaald [1]).

In het volgende voorjaar, den 21sten Maart 1528, huldigde Overijsel reeds den Keizer als erfheer van dit gewest: de Stadhouder van Friesland, George Schenk van Toutenburg, nam ook hier het bewind voor den Keizer in handen.

---

[1]) Dodt van Flensburg, Archief I, blz. 17—28, waar men de meeste verdragen uit dezen tijd vinden kan.

De Gelderschen hadden intusschen bijna het geheele Sticht nog in bezit en het verworven gebied diende dus eerst veroverd te worden op den ouden vijand van het bourgondische gezag.

Daartoe nam de Landvoogdes dan ook krachtige maatregelen. Van Holland en Friesland uit zouden de bourgondische legers optrekken om de Gelderschen uit beide deelen van het Sticht te verdrijven. Met de uiterste krachtsinspanning, met de laatste sommen, waarover de altijd berooide schatkist te Brussel kon beschikken, werd een leger van 17 000 man bijeengebracht om dit plan te verwezenlijken. In Overijsel bereikte George Schenk spoedig zijn doel, de verovering van het belangrijke Hasselt, en drong daarna zegevierend over Hattem door in de Veluwe, waar hij de eene stad na de andere bemachtigde en zoo in het Nedersticht de hand kon reiken aan den van de hollandsche zijde aanrukkenden Graaf van Buren. De dappere Maarten van Rossem, die te Utrecht voor Karel van Gelre gebood, een der onverschrokkenste bendehoofden van hertog Karel, deed intusschen in het voorjaar van daar uit een schitterenden strooptocht naar 's Gravenhage, welke plaats hij op den 6den Maart verraste en plunderde, ja zelfs gedeeltelijk in de asch legde. Groot was de buit, waarmede de koene stroopers naar Utrecht terugkeerden [1]).

Het schitterende wapenfeit, met beleid volbracht, wekte hevigen schrik in Holland, waar men eindelijk de noodzakelijkheid inzag zich de uiterste inspanning te getroosten om aan de ongeregelde toestanden in het Sticht een einde te maken, iets, waartoe men tot nog toe weinig lust had betoond, meenende, dat uit de verovering van het Sticht en Gelre minder voordeel voor Holland dan voor de dynastie zelve zou voortspruiten. Die krachtsinspanning werd beloond. Met het aanzienlijk versterkte leger drong graaf Floris van Buren van zijne zijde de Veluwe binnen en bedreigde Karel's hoofdstad, Arnhem. De positie van den Hertog van Gelre werd zoo netelig, dat men niemand kon vinden, die zich bereid verklaarde om den door de kapittels afgezetten bisschop Hendrik onder gelderschen invloed te vervangen. Utrecht zelf zag zich in de verwachtingen van geldersche hulp teleurgesteld, ja zoo goed als belegerd: het geldersche krijgsvolk in de stad begon te muiten en kon slechts met moeite in toom gehouden worden. Het lekte uit, dat hertog Karel zijne benden herhaaldelijk aanmaande

---

[1]) Herbaren van Mijnden, l. l., blz. 32.

de stad, zoo zij haar niet konden houden, te verlaten na haar verbrand en de bevolking geplunderd te hebben. Karel's positie was wanhopig en die van Utrecht niet minder, toen plotseling het bericht kwam, dat de stad den 30sten Juni door de Bourgondiërs verrast was [1]).

Daarmede was het Nedersticht voor Gelre verloren en toen de onderhandelingen, die tot den vrede van Kamerijk tusschen den Keizer en Frankrijk in 1529 leidden, meer en meer vorderden en daarmede den Hertog ook de steun van Frankrijk ontviel, begon hij te Gorkum vredesaanbiedingen te doen. Deze leidden tot den vrede van den 3den October 1528, waarbij Karel zijn bondgenootschap met Frankrijk opgaf en zich tegen een jaargeld van 16 000 gulden aan den Keizer onderwierp. Omtrent het bezit van Gelre werd bepaald, dat de Hertog zijne erflanden levenslang zou behouden maar dat, wanneer hij kinderloos stierf, Gelre en Zutphen aanstonds aan den Keizer als Hertog van Brabant zouden vervallen; hetzelfde zou plaats hebben bij het uitsterven der rechte mannelijke linie, wanneer de Hertog nog wettige nakomelingen mocht nalaten. Van de beide Stichten zag hertog Karel af maar hij behield nog levenslang Groningen met de Ommelanden, Coevorden en Drente.

Zoo vielen thans het Nedersticht en Overijsel den Keizer in handen. Acht jaren later — wij zagen het reeds — kwamen ook de overige deelen van het oude Sticht: Utrecht, Groningen en Drente, onder zijne heerschappij. De Bisschop van Utrecht was sedert weder, wat hij vóór de 10de eeuw was, alleen kerkvoogd: zijn grondgebied was door de bourgondische macht in bezit genomen en de pauselijke macht, die in de 13de eeuw in een dergelijk geval tusschen beiden was gekomen [2]), was thans zoo verzwakt, dat zij in het feit moest berusten, vooral omdat de „roover van kerkelijk goed" ditmaal niemand minder was dan de Keizer zelf. De zwakke protesten der utrechtsche kapittels werden eenvoudig ter zijde gelegd en de Bisschop wreekte zich na de overwinning zijner bondgenooten bloedig op zijne vijanden, die hem het leven zoo zuur hadden gemaakt. De stadhouder van Holland, de Heer van Hoochstraten, werd ook met het stadhouderschap in het Nedersticht belast, dat zoo ten volle van het bij Friesland gevoegde Oversticht gescheiden werd. Den 21sten October 1528

---

[1]) Ibid., blz. 36 vlg.

[2]) Zie Deel I, blz. 233.

werd keizer Karel, Graaf van Holland en Hertog van Brabant, door de Staten van Utrecht als erfheer aangenomen.

***

De jaren van rust, waarin Gelre zich na het vredesverdrag van Gorkum kon verheugen, gebruikte hertog Karel om het ook in zijn eigen hertogdom in die lange jaren van krijg verzwakte vorstelijke gezag te versterken. Vooral de bannerheeren, die van Wisch en van Batenburg in de eerste plaats, moesten het ontgelden en zich meer onmiddellijk aan het hertogelijke gezag onderwerpen.

Doch de onrustige Hertog kon niet lang in vrede leven. Hij geraakte weldra weder in twist met graaf Enno van Oost-Friesland, zijn ouden mededinger in het groningsche gebied, en trachtte hem uit zijn graafschap te verdrijven. Karel verbond zich met heer Balthasar van Esens, een der kleine nog onafhankelijke oostfriesche dynasten, die zijne heerlijkheid van hem in leen nam, en weldra begonnen de wederzijdsche strooptochten in het Noorden weder: de oude bendehoofden Meindert van den Ham, Maarten van Rossem en Berend van Hackfort treden hier weder op. Van Groningen en Drente tot in Holstein, waar de op zijn zwager, keizer Karel, gebeten koning Christiaan II van Denemarken den gelderschen Hertog Helgeland had geschonken en zich met hem had verbonden, reikten de draden der geldersche politiek. Eerst in 1534 werd hier vrede gesloten, vooral omdat de Groningers den Hertog op den duur hunne hulp weigerden; de oostfriesche Graaf bleef meester in zijn gebied.

Terzelfder tijd begonnen de oude twisten met het bourgondische Huis te herleven. Karel van Gelre was over het gorkumsche verdrag natuurlijk weinig tevreden en onderhandelde heimelijk met zijn ouden bondgenoot, den franschen koning Frans I. Die onderhandelingen leidden in October 1534 tot een geheim verdrag, waarbij de Hertog zijne staten onder fransche bescherming stelde, een fransch jaargeld daarvoor aannam en beloofde ze met alle rechten op andere streken na zijn kinderloos overlijden aan koning Frans af te staan; binnen drie jaren zou de Hertog de goedkeuring van zijne drie hoofdsteden en van Groningen op dit verdrag moeten verkrijgen [1]). Zoo zou het plan

[1]) Nijhoff, Gedenkw. VI, 3, XXII vlg.

van keizer Karel om ook deze landen met zijne nederlandsche gewesten te vereenigen mislukken en de oude vijand van het bourgondische geslacht verheugde zich in de handig overlegde zaak, die nog lang geheim bleef. Ook met andere vijanden des Keizers, met de protestantsche duitsche vorsten en met koning Christiaan III van Denemarken, stond de verraderlijke Gelderschman voortdurend in betrekking, wachtende op eene gunstige gelegenheid om zijn ouden tegenstander aan te vallen. „M. de Gueldre commence à lever ses cornes", schreef de Landvoogdes, Maria van Hongarije, in 1536 vol argwaan over geldersche intrigues, die opnieuw met oorlog dreigden.

Doch de omstandigheden schenen niet gunstig en te Grave werden spoedig onderhandelingen met de Landvoogdes gevoerd, die tot een nieuwen vrede (December 1536) leidden. Het toch het geldersche gezag niet meer erkennende Groningerland met Drente werd daarbij voor eene aanzienlijke geldsom opgegeven en aan den Keizer overgedragen [1]); omtrent de opvolging werden de bepalingen van het gorkumsche verdrag gehandhaafd en de Hertog zag schijnbaar af van zijne den Keizer vijandige verbintenissen. Ook toen evenwel hielden de heimelijke woelingen van hertog Karel nog niet op. Wij zien hem voortdurend op de loer om Holland aan te vallen, voortdurend in heimelijke betrekking met Frankrijk en de op den Keizer ontevreden duitsche vorsten. Eindelijk, in October 1537, stelde hij op een landdag zijnen Staten formeel voor na zijn dood den franschen Koning als landsheer te erkennen. Heftig liet de Hertog zich op den landdag uit: hij zou „het land liever door de zee verzwolgen dan in bourgondische handen" zien. De landdag weigerde evenwel standvastig in dit voorstel te treden [2]). Maar de Hertog bleef op zijn stuk staan en dreigde zijn plan met geweld te zullen doorzetten. De meeste steden begonnen zich tegen hem te wapenen en er scheen een burgeroorlog in Gelre te zullen ontstaan. Het wantrouwen tusschen vorst en onderdanen werd steeds grooter, de klachten over zijn willekeurig bewind steeds luider. De steden en een aantal ridders wendden zich eindelijk tot den Hertog van Kleef en Gulik, die immers krachtens zijne afkomst uit den ouden gulikschen stam recht op de opvolging in Gelre had. Voor dien aandrang moest hertog Karel wijken.

---

[1]) Zie boven, blz. 377.

[2]) Slichtenhorst, Geld. Geschiedenissen, blz. 427 vlg.

De kleefsche Hertog was zeer gezind zich in de geldersche zaken te mengen en op hem hadden zich dan ook bij de kinderloosheid des Hertogs sinds lang de blikken der Gelderschen gericht. Hertog Karel daarentegen had, nu het fransche plan mislukt was, het liefst den Hertog van Lotharingen of een van diens zonen, de kinderen zijner zuster, tot zijn opvolger aangewezen gezien en trachtte nog door eene huwelijksverbintenis van een der Lotharingers met de kleefsche familie zijn doel te bereiken. Na allerlei onderhandelingen werden hertog Karel en zijne onderdanen het eindelijk eens: Willem, oudste zoon van den Hertog van Gulik en Kleef, een jongman van 22 jaren, zou de opvolger zijn (27 Januari 1538). Reeds in Februari werd de jonge vorst door het geheele land gehuldigd tot ergernis van hertog Karel, die zich en zijne lotharingsche plannen geheel op den achtergrond zag schuiven en zich mokkende terugtrok naar de Veluwe. Hij was in zijn eigen land geen meester meer en beklaagde zich onophoudelijk over het verzet van Nijmegen, dat zich in deze laatste jaren zeer scherp tegenover hem had gesteld en waaraan hij heimelijke samenspanning met de Gulikers verweet. In dien ongelukkigen toestand is de oude Hertog den 30sten Juni 1538 te Arnhem overleden, waar de Eusebiuskerk nog het praalgraf vertoont van den laatsten Hertog van Gelre uit het egmondsche Huis, van den ruwen en listigen maar dapperen en onvermoeiden vijand der bourgondische dynastie, die hij haatte met bitteren haat tot over het graf, der dynastie, die zijn vader en zijn grootvader met hare netten had omspannen en ook hem zijn erfdeel had willen onthouden. Hij liet geene wettige maar een groot aantal onwettige kinderen na.

De stroeve figuur van hertog Karel is nooit populair geweest, noch in noch buiten Gelre; zijn dubbelzinnig karakter, zijn woest oorlogsleven geeft hem het aanzien van een dier italiaansche condottiere's, die hunnen naam berucht hebben gemaakt in de wereld. Toch is hij eene tragische persoonlijkheid en inzooverre eene sympathieke verschijning als hij de kampioen is geweest voor de zelfstandigheid van een groot deel der noordelijke Nederlanden tegenover de alles verslindende veroveringslust der bourgondische vorsten. Hij miste evenwel de persoonlijke hoedanigheden, die eene Jacoba van Beieren in dergelijke omstandigheden gemaakt hebben tot eene heldin der legende; hij heeft tijdgenooten noch nakomelingschap een gevoel van sympathie voor zijn persoon weten in te boezemen en hij is verlaten gestorven

gelijk hij in eenzaamheid heeft geleefd, door velen gevreesd maar door weinigen bemind.

De verheffing van den jongen hertog Willem kon natuurlijk door de bourgondische regeering, die de rechten van het huis Gulik op Gelre nog minder gegrond achtte dan die van het huis Egmond, niet worden goedgekeurd. Aanstonds had de Keizer tegen de zaak geprotesteerd maar de Gulikers beriepen zich op de oude uitspraken van koning Sigismund ten voordeele van de guliksche rechten [1]) tegenover die van het egmondsche geslacht.

En niet alleen om deze reden was het optreden van hertog Willem voor den Keizer een hoogst bedenkelijk geval [2]). De oude guliksche Hertog stierf in Februari 1539 en thans zou zijn zoon, zoo men hem ook Gelre liet, over een zeer aanzienlijk grondgebied het bewind voeren. Het land van Gulik en Berg was reeds in 1423 door het uitsterven van het oude guliksche Huis vereenigd; sedert 1521 waren ook de in 1391 vereenigde hertogdommen Kleef en Mark door erfenis bij dit alles gevoegd. Door de verkrijging ook van Gelre zou hertog Willem zeker een der machtigste rijksvorsten geworden zijn. Bij zijne nauwe betrekkingen tot Frankrijk, den ouden beschermer der geldersche zelfstandigheid tegenover Bourgondië; tot Engeland, welks Koning, Hendrik VIII, in den zomer van hetzelfde jaar met politieke plannen aanzoek deed om de hand zijner zuster, Anna van Kleef; tot Saksen, welks keurvorst, het hoofd van den schmalkaldischen Bond, met Sibylla van Kleef gehuwd was; in het algemeen tot de protestantsche vorsten, de geduchte vijanden des Keizers in het duitsche Rijk — bij dat alles was de positie van den jongen vorst in de europeesche politiek verre van onbelangrijk. Willem van Gulik, Gelre, Kleef, Berg en Mark zou het middelpunt kunnen worden eener groote anti-keizerlijke coalitie, die bij de bekende protestantsche neigingen van den engelschen Koning en 's jongen Hertog's eigene dubbelzinnige houding in de brandende kwestie van het Protestantisme in Duitschland uiterst gevaarlijk, ook voor het den Keizer zoo na aan het hart gaande Catholicisme kon worden.

En de jonge vorst dacht er geen oogenblik aan om zijne rechten

---

[1]) Zie boven, blz. 231.

[2]) Ranke, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, IV, S. 128 vlg.

prijs te geven, terwijl Gelre zich zeer geneigd betoonde den strijd tegen Bourgondië onder deze gunstige omstandigheden te hervatten. Het scheen, alsof de geldersche successie een algemeenen europeeschen krijg zou doen uitbarsten. Werd hertog Willem in den schmalkaldischen Bond opgenomen — en daarover begon men ernstig te onderhandelen — dan kon de algemeene krijg niet lang op zich laten wachten.

Een paar jaren gingen met onderhandelingen en besprekingen van beide zijden voorbij. De Keizer waagde het nog niet door een aanval op Gelre de crisis uit te lokken; hertog Willem van zijne zijde, tevreden met het aanvankelijk rustige bezit van zijn nieuw hertogdom, had daarbij evenmin belang. De schmalkaldische vorsten lieten zich door de slimme politiek des Keizers van een krachtig optreden weerhouden en verspilden den kostbaren tijd met godsdienstgesprekken, onderlinge twisten en wijdloopige besprekingen en vertoogen op de rijksdagen. Zij lieten ook Frankrijk in den steek, toen dit in den zomer van 1542 den grooten krijg begon.

Aan dien krijg nam daarentegen hertog Willem, sedert 1539 met Frankrijk in betrekking, onmiddellijk vol ijver deel. Het oogenblik scheen gekomen om te handelen. De fransche Koning had niet alleen een nauw verbond met hem gesloten doch hem zelfs hoop gegeven op een huwelijk met Jeanne, de erfgenaam van het koninkrijk Navarre [1]). Ook Denemarken sloot zich bij hen tegen den Keizer aan, terwijl daarentegen de grillige Hendrik VIII, wiens huwelijk met Anna van Kleef na een paar maanden reeds weder ontbonden was, geheel buiten de zaak bleef. Tot nu toe hadden Keizer en Hertog beiden hunne rechten op Gelre met woorden bepleit in ellenlange strijdschriften, op de rijksdagen ingediend en door gansch Europa verspreid, waardoor de rechtsgeleerde Fries Viglius van Aytta van Zwichem, die 's Keizers aanspraken welsprekend verdedigde, het eerst algemeene bekendheid verwierf. Thans zouden de wapenen moeten beslissen, wie Gelre zou bezitten.

In verband met een aanval der Franschen op Luxemburg en Henegouwen drong de oude Maarten van Rossem met eene ruiterschaar Brabant binnen en plunderde tot bij Antwerpen, waarna hij, al roovende en de dorpen brandschattende, dwars door het centrum des

---

[1]) Ranke, l. l., S. 178.

lands naar Luxemburg trok om zich daar met het fransche leger te vereenigen. Andere geldersche benden bedreigden de hollandsche grenzen, terwijl geldersche en deensche kapers de kust onveilig maakten. De dagen van Karel van Gelre schenen terug te komen en groot was de vrees voor de hernieuwing der geldersche strooptochten in Holland en Utrecht. Doch de jonge Prins van Oranje, René van Nassau, stadhouder dier gewesten, nam krachtige maatregelen tot tegenweer en wist van zijne Staten eene aanzienlijke som te verkrijgen, die hij gebruikte voor een schitterenden wraaktocht in het Guliksche.

Dezelfde tooneelen herhaalden zich in het voorjaar van 1543. De Franschen veroverden wederom verschillende plaatsen in Henegouwen en Luxemburg; Maarten van Rossem bemachtigde Amersfoort en stroopte heinde en verre op het platteland van Brabant.

De Keizer zag intusschen het dreigende gevaar duidelijk in. Onder de vorsten van den schmalkaldischen Bond, van welke landgraaf Philips van Hessen het door Saksen gesteunde verzoek van hertog Willem om in dien Bond te worden opgenomen nog had doen afwijzen, begon zich eene sterke neiging ten gunste van den Guliker te vertoonen. Wel liep dit door de slappe houding van vele vorsten weder op niets uit maar het was duidelijk, dat de voor de rust der Nederlanden gevaarlijke Hertog zoo spoedig mogelijk ten onder gebracht moest worden.

Met achterstelling van alle andere plannen verzamelde de Keizer in den zomer van 1543 een groot leger van 36 000 man Duitschers, Italianen en Spanjaarden en rukte daarmede in Augustus zelf tegen het weerbarstige Gulik op [1]). De duitsche vorsten waagden het niet eene hand voor hunnen standgenoot uit te steken: zelfs Saksen bepaalde zich tot eene bede om genade, die evenwel werd afgewezen. Het schitterende leger des Keizers behaalde eene lichte zege. Düren werd ingenomen en verwoest; Gulik, Roermond en Erkelens gaven zich onmiddellijk over. Alleen Venloo bood nog weerstand. De verschrikte jonge Hertog, die door zijn franschen bondgenoot deerlijk in den steek gelaten was, wierp, minder moedig dan zijn naamgenoot vóór anderhalve eeuw, zich in het leger voor Venloo den Keizer te voet en sloot den 7den September het verdrag, dat naar die stad genoemd wordt. Daarbij deed hij afstand van zijne rechten op Gelre

---

[1]) Ranke, l. l., S. 210 ff.

en Zutphen en van zijne verbintenissen met 's Keizers vijanden; hij mocht zich gelukkig rekenen Gulik en zijne overige hertogdommen te behouden, terwijl alleen Sittard en Heinsberg in 's Keizers macht bleven. Hij beloofde ook van zijne protestantsche sympathieën af te zullen zien. De Prins van Oranje, die met het stadhouderschap ook over Gelre werd bekleed, nam nog in September de huldebewijzen van de nieuwe geldersche onderzaten des Keizers in ontvangst.

Zoo vervloog de eerzuchtige droom van den gulikschen vorst en werd Gelre, het laatste der weerspannige noordnederlandsche gewesten, buiten verwachting ten slotte zonder veel moeite voor de bourgondische dynastie gewonnen. Op den rijksdag te Spiers in het voorjaar van 1544 werd het Rijk officieëel met dit feit in kennis gesteld en niemand waagde een woord van tegenspraak.

***

Er zijn in de geschiedenis van den ondergang der zelfstandigheid van deze nederlandsche gewesten zeer zeker momenten, die eene tragische werking zouden kunnen te weeg brengen. De wanhopige kamp van Karel van Gelre tegen de bourgondische dynastie en het einde der friesche vrijheid, eeuwen lang met goeden uitslag tegen de Graven van Holland verdedigd, zijn onderwerpen, die op het eerste gezicht geschikt schijnen om den beschrijver dier gebeurtenissen aanleiding te geven tot dramatische schikking zijner stof, tot schildering der tegenstelling tusschen vrijheidszin en tyrannie, tusschen het vertrapte recht der zwakken en de brutale kracht van het onrecht. Doch voor dengene, die deze worsteling van het begin der 16de eeuw uit de bronnen nader beschouwt, verliest het onderwerp veel van zijne aantrekkelijkheid. Hier is geen sprake van een heldenkamp voor de bedreigde vrijheid, noch in Gelre, noch in Friesland, noch ook in het Sticht. Hier is in de eerste plaats in Gelre sprake van het behoud der despotieke heerschappij van een kleinen dynast; in Friesland van het ongehinderd voortbestaan eener woeste eeuwenlange partijzucht; in het Sticht van het blijven eener onmogelijke verhouding tusschen een zwak geestelijk vorst en zijne in minstens twee, eigenlijk drie, ja vier tegenover elkander staande deelen gescheiden onderdanen. Karel van Gelre is niet de moedige strijder voor de zelfstandigheid van zijn volk doch de verbitterde erfgenaam van een erfelijken haat tusschen

twee vorstengeslachten; de „geldersche” Friezen zijn niet de kampioenen voor bedreigde volksvrijheden doch de aanhangers eener zelf een anderen vreemdeling inroepende partij, die in de zege van den bourgondischen vreemdeling haar eigen ondergang ziet, eenvoudig omdat de Bourgondiër de tegenpartij steunt en door haar in het land is geroepen; de protesteerende kapittels van het Sticht en de stad Utrecht verzetten zich niet uit vaderlandsliefde tegen de annexatie doch alleen uit vrees voor het verlies van hunnen invloed op de zaken van het Nedersticht en uit den kleingeestigen haat van nabuur tegen nabuur. En voor Gelre èn voor Friesland èn voor het Sticht is de zegepraal der bourgondische politiek een weldaad geweest en als zoodanig door de respectieve bevolkingen dezer landen zoo niet in theorie dan toch in de praktijk spoedig erkend.

HOOFDSTUK III.

DE VERHOUDING VAN LUIK TOT DE BOURGONDISCHE LANDEN.

Slechts één gewest in de Nederlanden ontkwam aan het algemeene lot, opgenomen te worden in de landen onder het bewind der bourgondische dynastie. Dit heeft Luik niet te danken gehad aan de natuurlijke voordeelen zijner ligging. Het lokte integendeel door zijne zonderlinge geographische gesteldheid als het ware uit tot verovering, lang gerekt als het zich uitstrekte langs de oevers van de Maas, grillig als zijne grenzen aan die der bourgondische landen paalden. Ook de sterke strategische stelling, die de voornaamste luiksche steden aan Maas en Sambre tegenover het vijandige Frankrijk vormden, moest de aandacht der bourgondische regeering vestigen op de wenschelijkheid om dit gewest onder haar onmiddellijk gezag te brengen. Alleen aan de handige en voorzichtige politiek van twee zijner kerkvorsten in de 16de eeuw, Erard de la Marck en Gerard van Groesbeek, heeft het bisdom het behoud zijner zelfstandigheid te danken gehad [1]).

---

[1]) Vgl. Lonchay, De l'attitude des Souverains des Pays-Bas à l'égard du pays de Liège au 16me siècle (Tome 41 der Mém. Cour. de l'Acad. Royale de Belgique); Hénaux, Histoire de la principauté de Liège.

De luiksche Bisschoppen der 15de eeuw waren de creaturen der bourgondische vorsten. De opvolger van Jan van Beieren — om te zwijgen van de korte regeering van bisschop Jan van Walenrode — Jan van Heinsberg (1419—1455), had tegenover de aanspraken zijner onrustige onderdanen en te midden van de voortdurende twisten tusschen de gilden en de burgergeslachten in zijn bisdom ten slotte geen ander redmiddel gezien dan steun te zoeken bij hertog Philips van Bourgondië, zijn machtigen nabuur, wiens landen de zijne aan alle zijden omgaven. Hij had getracht door een nieuw regeeringsreglement in 1424 de macht der gilden in zijne hoofdstad te breken en dit was hem in weerwil van herhaalde opstanden eindelijk gelukt, vooral door den steun van den steeds in gelijken zin arbeidenden Bourgondiër. Daardoor echter was hij zoo aan de bourgondische belangen gebonden, dat hij in 1455 zelfs genoodzaakt werd tegen een jaargeld zijn ambt neder te leggen en het bisdom over te dragen aan een lid der bourgondische familie, den nog zeer jongen neef van Philips, Louis van Bourbon.

Zoo was Luik ongeveer tegelijk met Utrecht in de handen van een bourgondischen prelaat gekomen, de eerste schrede ook hier op de baan, die tot annexatie moest leiden. De van den machtigen Hertog in vele opzichten afhankelijke pauselijke stoel legde ook hier geene moeilijkheden in den weg, ja begunstigde de uitbreiding van het gezag des nieuwen kerkvoogds in niet geringe mate door hem te ontslaan van alle verplichting om met zijne Staten in overleg te treden. Zijne echt bourgondische minachting voor de volksrechten in dit opzicht hadden den Bisschop hiertoe gebracht. Doch dit streed met de dierbaarste voorrechten van de Luikenaars, vooral met de instelling van het Tribunal des XXII [1]), het palladium der luiksche vrijheden, dat ook onder Heinsberg was blijven bestaan. Onder leiding van Raes van Heers en Baré Surlet de Chokier stond de stad Luik op en zette den landsheer af, als van ouds een „mambour" verheffend, een Markgraaf van Baden, die hun door den franschen Koning, die heimelijk hulp beloofd had, was voorgedragen (1465).

Met dit verzet tegen den bourgondischen Bisschop en de aansluiting bij Frankrijk begon voor Luik de noodlottige tijd der bourgondische oorlogen. Reeds dadelijk versloeg de Graaf van Nassau de Luikenaars

[1]) Vgl. boven, blz. 51.

bij Montenaeken en noodzaakte hen hertog Philips als „erfmambour" van het bisdom te erkennen. Daarmede had eigenlijk de onafhankelijkheid van Luik opgehouden. De met fransche hulp en door aanstoken van fransche agenten herhaaldelijk ondernomen pogingen om zich aan het bourgondische juk te onttrekken werden op vreeselijke wijze onderdrukt [1]). Eerst Dinant, dat gruwelijk verwoest werd; daarna St. Truyen, Tongeren en eindelijk Luik zelf werden bedwongen. Het „Perron" van Luik, het symbool der luiksche vrijheden — eene zuil, waarop een dennenappel — werd in 1467 ten teeken van de vernedering der Luikenaren naar Brugge gevoerd door den overwinnenden Karel den Stoute, die een nieuwen opstand in het volgende jaar door eene verwoesting van Luik op dezelfde wijze als vroeger van Dinant met bloedige wreedheid en woeste vernielzucht strafte. Sedert was Luik in doffe verslagenheid onderdanig, totdat de dag van Nancy ook hier verlossing bracht van de bourgondische overheersching, die eenvoudig den Bisschop op zijde had gezet en het land als een wingewest regeerde.

Hertogin Maria had aanstonds haren neef weder zijne bisschoppelijke rechten, ja zelfs het luiksche „Perron" teruggegeven. En de Luikenaars kregen meer dan dat: hunne oude regeering, hunne privilegiën, hun Tribunal des XXII in volle machtsvolkomenheid. Willem de la Marck-Aremberg, de woeste „Ever der Ardennen", die den Bisschop te voren had beoorloogd, kwam, in schijnbare vriendschap met hem, evenzoo in zijne oude bezittingen terug en scheen een invloedrijk raadsman van den luikschen vorst te zullen worden. Louis verhief hem tot kapitein zijner lijfwacht, mambour van Luik en bevelhebber van zijne sterkste sloten.

Het bleek weldra, dat met dezen woesteling, dezen vriend van den listigen franschen Koning, geen vrede te bereiken viel. Hij lag spoedig met den Bisschop en met een groot deel van den luikschen adel overhoop, knoopte geheime betrekkingen aan met Lodewijk XI, werd verbannen en begon toen een vreeselijken guerillakrijg in de onherbergzame Ardennen, waar hij te Sédan en Bouillon zijne vaste punten bezat. Bij een aanval op Luik versloeg en doodde hij den Bisschop, die hem te gemoet was getrokken (1482).

La Marck's plan om een zijner verwanten thans op den bisschops-

---

[1]) Zie boven, blz. 280.

stoel te plaatsen mislukte. Met toestemming des Pausen verhieven de kanunniken Jan van Hoorne tot Bisschop, zeer tegen den zin van La Marck.

Daarmede ving een tijdvak van onrust aan, dat tot 1492 duurde. De „Ever der Ardennen" werd op bevel van aartshertog Maximiliaan en met toestemming des Bisschops in 1485 verraderlijk overvallen en te Maastricht onthoofd doch zijne broeders begonnen nu tegen het bisschoppelijke gezag een hevigen opstand, die jaren lang weder het luiksche land teisterde en het dreigde te wikkelen in den fransch-bourgondischen erfkrijg, waarvoor het land zoo bij uitstek geschikt gelegen was. Luik scheen de brug te zullen worden, waarlangs van weerszijden de legers zouden optrekken, en de nabijheid van het anti-bourgondische Gelre was in dat opzicht voor Frankrijk een reden te meer om te trachten de oude vriendschapsbetrekkingen met het bisdom te onderhouden. Met het vorstendom der La Marcks om Sédan en Bouillon, waar deze erfvijanden van Bourgondië muurvast gezeteld waren, vormde Luik eene onschatbare positie voor den franschen Koning.

Gelukkig voor de zelfstandigheid van het bisdom hebben de Luikenaars de gevaren van hunne geographische ligging spoedig ingezien en in 1492 besloten voortaan eene neutrale houding tusschen de beide oorlogvoerende partijen aan te nemen. En Frankrijk èn Bourgondië hebben dit besluit goedgekeurd en den daartoe betrekkelijken „Paweilhar" erkend [1]). Daarmede is de luiksche neutraliteit — het woord zelf wordt gebezigd — in de bourgondisch-fransche oorlogen der 16de eeuw voorbereid en de eerste voorwaarde voor den wederopkomenden bloei des lands vervuld. Daardoor alleen heeft Luik zich kunnen verheffen uit den deerlijken toestand, waarin de bourgondische verwoestingen en de veeten der La Marcks het land hadden gebracht. De verheffing van Erard de la Marck, neef van den „Ever", tot Bisschop bij den dood van Jan van Hoorn verzekerde de rust in het land zelf (1506—1538).

De nieuwe Bisschop toonde zich geneigd de neutrale houding van zijn bisdom te bestendigen, al kon hij zich niet ontveinzen, dat Maximiliaan, toen regent voor den jongen aartshertog Karel V, verstoord moest zijn over zijne verkiezing. Maximiliaan had liever Jacob

---

[1]) Hénaux, p. 237 suiv.

van Croy, uit het bekende aan de bourgondische belangen verknochte nederlandsche geslacht, gekozen gezien, den Bisschop van Kamerijk, welk bisdom ook reeds sinds geruimen tijd onder bourgondischen invloed stond. Erard was inderdaad een oprecht vriend van Frankrijk, den beschermer en bondgenoot van zijne familie, doch bleef aanvankelijk in het belang van zijn bisdom aan de neutraliteit vasthouden. Maximiliaan verzoende zich ten slotte met zijn optreden, wel wetende, van hoeveel belang deze neutrale houding ook voor de Nederlanden was, en wachtte zich wel de luiksche onzijdigheid te schenden. En de beide Landvoogdessen, Margaretha en Maria, die in de eerste helft der 16de eeuw de Nederlanden regeerden, volgden geheel dezelfde politiek, die de voorzichtigheid gebood. Zelfs de vriendschappelijke raadgevingen van den Bisschop aan de fransche regeering, die de leden der familie La Marck onder hare eerste legeroversten telde [1]), werden door de brusselsche staatslieden door de vingers gezien: zij wisten, hoe gevaarlijk de Maasvestingen konden worden, de brug tusschen Frankrijk en het altijd onbetrouwbare Gelre.

Eerst sedert 1518, toen Frans I de familie La Marck verbitterde door de verheffing van Erard tot kardinaal te beletten, wendde deze zich van Frankrijk af en sloot zich door eene defensieve alliantie bij de bourgondische regeering aan. De tegenzin van de luiksche bevolking tegen de gehate Bourgondiërs werd daarbij met moeite door den Bisschop overwonnen. Dit zou zeker niet gelukt zijn, wanneer de Luikenaren iets geweten hadden van het geheime verdrag, dat op denzelfden dag als de alliantie (27 April 1518) te St. Truyen geteekend werd en waarbij de La Marcks tegen groote geldelijke en andere voordeelen niet alleen beloofden hunne vestingen, zoodra hun geslacht uitstierf, te zullen overlaten aan het Huis van Bourgondië, doch de Bisschop bovendien verklaarde zijn bisdom bij zijn aftreden of dood in handen te zullen brengen van een opvolger, aangenaam aan Karel V of diens opvolger, en zijne bevelhebbers in de vestingen bij eede zou verplichten hunne posten bij zijn dood alleen over te geven aan den Heer van Sédan of een vorst, aangewezen door Karel V en de luiksche Staten [2]). Daarmede maakte de neutraliteit plaats voor eene inniger

---

[1]) Robert II de la Marck, zijn broeder, heer van Sédan, en diens zonen, de heeren van Fleuranges en Jametz, van wie de eerste beroemd is door zijne merkwaardige Mémoires, hebben zich in de nederlandsche en italiaansche oorlogen met roem overdekt.

[2]) Lonchay, p. 36 suiv.

verhouding tot de Nederlanden, die evenwel nooit tot een openlijken oorlog van Luik met Frankrijk leidde. Wel viel Robert van Sédan, een echte naneef van den „Ever", spoedig weder af naar de fransche zijde maar de verstandige Erard bleef aan het gesloten verdrag getrouw en was dikwijls een welkom gast aan het hof te Brussel, waar hij thans met zijn raad evenzeer diende als vroeger te Parijs. Hij verkreeg door 's Keizers bemiddeling ook de waardigheid van kardinaal, die hem door Frankrijk was onthouden, benevens de inkomsten van het spaansche aartsbisdom Valencia en andere rijke goederen. Tot zijn coadjutor liet hij zijn kapittel overeenkomstig het geheime verdrag op verlangen des Keizers diens onderdaan, Cornelis van Bergen, heer van Zevenbergen, aanwijzen, eene keuze, die ten slotte door den Paus werd goedgekeurd.

Doch Cornelis van Bergen, hoewel in de keuze berustende, leefde van zijne rijke inkomsten uit kerkelijke goederen en had in het hooge ambt niet den minsten zin. Hij deed zijn uiterste best den Keizer en landvoogdes Maria te bewegen hem door een ander te vervangen. Nog voordat het zoover kwam, overleed Erard (1538) en de Heer van Zevenbergen moest meer dan half gedwongen worden zich naar zijn bisdom te begeven.

Deze Bisschop tegen wil en dank heeft zes jaar lang het ambt waargenomen onder voorwaarde, dat men zoo spoedig mogelijk een opvolger zou benoemen om hem te ontheffen van de onaangename taak, die hem aan het rustige en vroolijke hofleven te Brussel onttrok. Er waren er genoeg, die op het vette ambt belust waren: de toenmalige Bisschop van Utrecht en de jonge kerkvoogd van Atrecht, de later welbekende Antoine Perrenot, heer van Granvelle, waren onder de candidaten. De laatste is zeer ernstig in aanmerking gekomen maar werd ten slotte door George van Oostenrijk, bisschop van Brixen in Tirol, een bastaard van keizer Maximiliaan, op zijde gedrongen.

Het is duidelijk, dat onder deze opvolgers van Erard de la Marck het bisdom feitelijk in handen der brusselsche regeering was en dat de franschgezinde neigingen der luiksche bevolking dikwijls veel te verduren hadden. Noch de stokerijen van geldersche of fransche agenten noch de ontevredenheid der La Marcks brachten intusschen de Luikenaren tot een opstand tegen het feitelijk het bisdom beheerschende bourgondische gezag: de voordeelen der zoogenaamde neutraliteit

waren te groot om ze op te geven voor de onzekere kansen van een krijg tegen het machtige Bourgondië, hoe verlokkend ook de aanbiedingen van Gelre en Frankrijk soms klonken. In 1542 alleen was er bij de luiksche Staten een oogenblik van aarzeling, die door de handige diplomatie van de landvoogdes Maria evenwel spoedig werd overwonnen. Men hield te Luik vast aan de alliantie van 1518, hoe gaarne men overigens weder ten volle tot de oudere neutraliteitspolitiek was teruggekeerd. Luik bleef intusschen altijd min of meer „tusschen hamer en aambeeld" [1]), zooals de kanselier van Brabant zeer juist zeide; eene positie, die niet kon nalaten de ergernis op te wekken der van ouds franschgezinde La Marck's, wier familieleden nog altijd in verschillende deelen van het bisdom zeer invloedrijk waren doch thans in de regeering van het land weinig te zeggen hadden. Eene samenzwering, door eenige luiksche edelen en burgers gesmeed om met hulp der La Marck's de stad Luik in fransche handen te brengen, werd in 1543 bloedig gestraft: de voornaamste leden der gecompromitteerde familie vooral moesten het ontgelden en zagen hunnen invloed gebroken. Hun aanzien is sedert zeer gedaald, hunne macht voorgoed vernederd. Te Sédan hebben de La Marck's nog tot het begin der volgende eeuw geheerscht, terwijl de luiksche tak in Willem van Lummen of Lumey, den bekenden Watergeus, nog een berucht vertegenwoordiger heeft gevonden, die aan de traditiën van zijn rumoerig en woest geslacht trouw gebleven is.

De „voogdij" van de regeering te Brussel over het bisdom, „tutelle intelligente et autoritaire" [2]), door Maria van Hongarije met vaste hand gevoerd, heeft Luik nu en dan ook doen deelen in de verwoestingen, door de fransche benden op de grenzen der nederlandsche gewesten aangericht — verwoestingen, die door de oprichting der vestingen Mariembourg, Philippeville en Charlemont niet konden worden belet. De vrede van Cateau-Cambresis was dan ook voor Luik van groot belang en Robert van Bergen, de nieuwe van de brusselsche regeering afhankelijke prelaat, die hier juist George van Oostenrijk was opgevolgd, haastte zich om het verdrag van 1518 te vernieuwen en aan koning Philips II zijne goede gezindheid te betuigen. Evenmin

---

[1]) Lonchay, p. 89.
[2]) Ibid., p. 109.

als zijn in 1564 opgetreden opvolger, Gerard van Groesbeek, die trouwens niet het eerst door den spaanschen Koning was gewenscht, waagde hij het zich te verzetten tegen de machtige monarchie, die bij de minste neiging tot ongehoorzaamheid gereed stond om het bisdom zelfs den nog bewaarden schijn van zelfstandigheid te ontnemen.

Luik heette nog altijd vrij en de bourgondische regeering, welbebekend met de hardnekkigheid van de anti-bourgondische neigingen der luiksche burgerij, wachtte zich wel deze te verbitteren door op eene formeele aanhechting aan te dringen. Karel V had het reeds gezegd en zijne opvolgers bleven er naar handelen: „trop mieux les aimait avoir ses bons voisins et amis que ses propres sujets" [1]). Men mocht nu en dan twisten over tollen en grensrechten, over jurisdictie in grensplaatsen, zoo moeilijk te vermijden bij het grillig door elkander loopen der beide landen aan alle zijden, vooral over de wederzijdsche rechten in Maastricht — ten slotte was er van beide zijden te veel, wat voor het behoud der neutraliteit pleitte, om deze te doen ophouden hetzij door eene annexatie van den eenen hetzij door eene vijandige houding van den anderen kant. Mits Luik deed, wat de brusselsche regeering wenschte, was hierin geene verandering te wachten.

HOOFDSTUK IV.

DE INRICHTING DER BOURGONDISCHE REGEERING.

Wat het bestuur der bourgondische vorsten voor de nederlandsche gewesten bijzonder belangrijk gemaakt heeft, dat is in de eerste plaats de organisatie van de regeering geweest, van de centrale regeering vooral, die zij er hebben tot stand gebracht. Vastknoopende aan de staatsvormen, die zij in de verschillende aan hun gezag onderworpen gewesten ontmoetten, hebben zij in die gewesten het bestuur ingericht in verband met het centrale bewind, dat zij schiepen uit het niet, en allengs versterkten tot een krachtig orgaan, in staat om de

---

[1]) Lonchay, p. 118.

verbijsterende verscheidenheid der gewestelijke bestuursinrichtingen als een geheel te doen werken.

De eerste maatregelen van organisatie in de nieuw geannexeerde provinciën zijn altijd gericht op het doel om de verhouding van de provinciale besturen tot het centrale bewind te regelen. Op bewonderenswaardige wijze hebben de bourgondische vorsten deze taak opgevat. Zij hebben niet met één slag al het oude willen vernietigen om er een geheel nieuw systeem voor in de plaats te stellen. Zij hebben het oude stelsel van regeering in hoofdzaak voorloopig laten bestaan en de oude inrichtingen ontzien, waaraan de nieuwe onderzaten sinds eeuwen gehecht waren en die zich geleidelijk hadden ontwikkeld. Zij hebben zich aanvankelijk tevreden gesteld met het scheppen van nieuwe regeeringscolleges, noodig om de samenwerking tusschen de deelen van hun gebied te bevorderen, en met het daarmede in verband brengen der bestaande regeeringsstelsels, naar hunne oogenblikkelijke behoeften gewijzigd.

Doch deze verschoonende houding tegenover de oude en bestaande regeeringsstelsels was slechts — er moet met nadruk op gewezen worden — eene door de omstandigheden geëischte matiging. De bourgondische vorsten hadden in werkelijkheid een geheel ander doel, lijnrecht indruischende tegen veel van het oude, dat zij in de nederlandsche gewesten vonden. Dat doel hebben zij met taaie volharding nagestreefd, nu eens zwakker dan weder krachtiger.

Zij wilden het voorbeeld volgen van hun grooten voorvader uit het capetingische geslacht, den franschen koning Philips IV, den schepper van het latere fransche koningschap. Wat sedert het einde der 13de eeuw in Frankrijk was geschied en ook in het hertogdom Bourgondië was toegepast, heeft Philips den Stoute en zijne opvolgers geleid bij het organiseeren der nieuw verworven nederlandsche gewesten. Evenals Philips IV zijn doel bereikt heeft met hulp van zijne voortreffelijke juristen, zijne „légistes”, zoo waren het ook de bourgondische legisten [1], de uitnemende bourgondische ambtenaren der 15de en 16de eeuw, die bij de organisatie der bourgondische regeering in de Nederlanden uitstekende diensten hebben verleend.

De legisten, sedert de 12de eeuw voortgekomen uit de scholen van Bologna, stonden op den bodem van het oude romeinsche keizerlijke

---

[1]) Poullet, Hist. pol. nat. II, p. 242.

recht, zooals vooral Justinianus, de beroemde Keizer van het 6de-eeuwsche romeinsche Rijk, dat had doen bijeenbrengen. Van Bologna uit was de studie van Rome's recht naar de fransche hoogescholen te Montpellier, Angers, Parijs en Orleans gekomen; daar hadden ook de nederlandsche juristen der 14de eeuw, een Philips van Leiden b.v., dezelfde denkbeelden hooren verkondigen en bereidwillig aanvaard. De theorie der absolute vorstelijke macht was zoo meer en meer gemeen goed der west-europeesche rechtsgeleerden en staatslieden geworden en had zich geënt op den ouden stam der germaansche rechtsbegrippen. Onder Philips IV van Frankrijk was daar die theorie heerschend geworden en had er een vorstelijk despotisme geschapen, dat slechts noode de overoude volksrechten of wat daarvan nog bestond en zich daaruit had ontwikkeld, kon dulden.

Dit vorstelijk despotisme, zooals het heerschte door de fransche parlementen en de fransche kanselarij, gesteund door een heirleger van uitstekend gevormde ambtenaren — dat wenschten de bourgondische vorsten ook in de Nederlanden in te voeren, voorzoover het vereenigbaar was met de daar, gelijk wij zagen, door de krachteloosheid der 14deeeuwsche landsheeren meer dan elders ontwikkelde volksrechten of liever voorzoover zij die volksrechten konden op zijde zetten ten bate van de macht des heerschers. De universiteit van Leuven, door de nederlandsche studeerende jeugd der 15de en 16de eeuw sterk bezocht, vormde met die van Dôle in Bourgondië, terzelfdertijd ontstaan, weldra een aantal juristen, die meestal ook aan de fransche universiteiten een deel van hun studieleven sleten en den vorsten bij de organisatie van het nieuwe monarchale bestuur in de Nederlanden trouw ter zijde stonden. Onder Philips den Goede en Karel den Stoute, later onder Philips den Schoone en Karel V vormde zich zoo ook in de Nederlanden een stand van juridisch gevormde ambtenaren, overeenkomende met de fransche „noblesse de robe", die meer en meer eene rol van beteekenis begon te spelen: Philips Wielant, Joost de Damhoudere, Carondelet, Viglius, Perrenot, Hopper, Bont, Groesbeeck, Van der Goes, Mulart, Sasbout — ziedaar eenige algemeen bekende namen uit de onafzienbare reeks, die hier genoemd zou kunnen worden en die voor ieder gewest een breede rij zou kunnen vormen. Die ambtenaren waren de groote raadgevers der bourgondische vorsten bij de invoering der nieuwe instellingen van monarchaal-absolutistischen aard.

Voor de feodale vorstenmacht kwam langzamerhand de absolute in de plaats, al bleef van de oude feodaliteit nog veel behouden in de vormen, waarin het absolutisme der vorsten zich kleedde. Er is een zeer groot verschil tusschen den aard der heerschappij van landsheeren als Floris V en Reinald II, als Lodewijk van Male en Wenzel van Brabant, en die der bourgondische vorsten, die van Karel den Stoute en Karel V bijvoorbeeld.

Floris en Reinald, Lodewijk en Wenzel waren nog de Graven en Hertogen van den feodalen tijd, die zich van de suzereiniteit des duitschen en franschen leenheers feitelijk weinig aantrokken doch in theorie deze ten minste nog erkenden, geene eigenlijke landsheeren doch nog altijd de „primi inter pares", die de feodale maatschappij in de vorsten zag. De bourgondische vorsten daarentegen achtten zich landsheeren van God's genade overeenkomstig de begrippen, die met de studie van het romeinsche recht in de europeesche maatschappij waren binnengedrongen; zij kenden zich eene positie toe, zooals de romeinsche Keizers in hun rijk hadden bekleed, die van absolute heerschers. En de verbinding van het spaansche koningschap, van het duitsche keizerschap met de nederlandsche vorstenkronen sedert het begin der 16de eeuw werkte zeer de verbreiding van dit begrip in de hand.

Doch er was een belangrijk verschil van gedachte tusschen de nieuwe theorie der vorstelijke macht en de oude instellingen, die bleven bestaan — een verschil, dat tot voortdurende wrijving tusschen den naar het absolutisme overhellenden vorst en de aan de overoude feodale instellingen gehechte onderdanen aanleiding gaf. De beschouwing van de regeering in den bourgondischen tijd doet telkens de aandacht vestigen op de inwendige tegenstelling tusschen de richting van het nieuwe bestuur en die van de oude gewoonten, waarmede dat nieuwe bestuur rekening heeft te houden.

Aan het hoofd der regeering stond in den tijd der eigenlijke bourgondische vorsten, wier gezag zich niet verder uitbreidde dan over Bourgondië en de Nederlanden en die na 1430 gewoonlijk te Brussel resideerden, de vorst zelf, die het land onder zijne onmiddellijke heerschappij hield. Op het laatst der regeering van Philips den Goede heeft deze het bestuur grootendeels aan zijn zoon Karel overgelaten, reeds sedert 1454, toen hij den jeugdigen vorst tot zijn „stadhouder-

generaal in de landen van herwaarts over" verhief, eene waardigheid, die de Graaf van Charolais, zoo was toen Karel's titel, niet altijd naar den zin zijns vaders vervulde.

Geheel anders werd de toestand, toen de vorsten slechts tijdelijk in deze streken vertoefden en daarom de regeering in de Nederlanden niet meer zelf konden blijven voeren. Het werd noodzakelijk vaste „landvoogden" of „stadhouders-generaal" met het bewind aldaar te belasten.

Zulk een algemeen stedehouder was hertog Albrecht van Saksen, van 1489 tot 1494 door den afwezigen regent, den Roomsch-Koning Maximiliaan, aan het hoofd der nederlandsche regeering geplaatst in de moeilijke omstandigheden, waarin de dynastie toen verkeerde. Toen Philips de Schoone in 1501 zijne eerste reis naar Spanje deed, verhief hij graaf Engelbert van Nassau, een trouw aanhanger der dynastie, bij zijne tweede reis in 1506 zijn invloedrijken gunsteling, Willem van Croy, heer van Chièvres, tot diezelfde waardigheid. Chièvres werd in de tweede voogdij van Maximiliaan, wiens politiek hij onder Philips den Schoone niet altijd had begunstigd ja zelfs had tegengestaan, vervangen door 's Keizers dochter, Margaretha van Oostenrijk, Hertogin-weduwe van Savoye (1507—1530), wier voortreffelijke hoedanigheden en krachtig bestuur gedurende de moeilijke jaren van dit tweede regentschap aan alle bezwaren het hoofd boden [1]. Bij het persoonlijk optreden van haren jongen neef Karel, die in het begin zijner regeering zeer onder den invloed van Willem van Croy stond, verloor zij hare waardigheid en werd zij aanvankelijk door den ouden vriend van haren neef geheel op zijde geschoven [2] maar reeds in 1518 zien wij haar weder als Regentes handelen. Na den dood van den machtigen gunsteling in 1520 herwon zij al haren ouden invloed op het bestuur in de Nederlanden, die zij tot haren dood voortreffelijk regeerde, en op de algemeene politiek der bourgondische monarchie, waarin zij zich zoo gemakkelijk had bewogen.

Niet minder vertrouwen van den landsheer genoot Karel's beroemde zuster, Maria van Hongarije, die vierentwintig jaren lang de plaats van Landvoogdes der Nederlanden innam (1531—1555) en zich

---

[1] Ullmann in Zeitschr. für allgem. Geschichte 1885, S. 289 ff.

[2] „Pourchassé" zegt zij zelf in een merkwaardigen brief (v. d. Bergh, Correspondance de Marg. d'Autriche II, p. 124).

hare voorgangster ten volle waardig betoonde. De traditie werd van nu af gevestigd, dat er in de Nederlanden steeds een vaste vertegenwoordiger of vertegenwoordigster van den landsheer, liefst een lid van het vorstelijke geslacht, moest zijn, ook al was de vorst zelf aanwezig. Ofschoon Philips II eenigszins van die traditie afweek door de verheffing van Emanuel Philibert, Hertog van Savoye (1555—1559), de geboorte van dezen nieuwen Landvoogd scheen toch edel genoeg om hem boven de nederlandsche Grooten te stellen. Maar zijn bestuur was niet krachtig, liet deze Grooten te veel hun gang gaan en leidde eindelijk tot zulk een verwarden toestand, dat het noodig werd eene energieke leiding aan de zaken te geven. Tegen zijne opvolgster, Margaretha van Parma (1559—1567), kon met recht hare onechte geboorte worden ingebracht doch haar schitterend huwelijk met den Hertog van Parma had deze onechte keizersdochter van den smet harer afkomst grootendeels gereinigd. De krachtige leiding, waaraan na het slappe bewind van den Hertog van Savoye behoefte was, zou haar door haren bekwamen staatsdienaar Granvelle gegeven worden. De Landvoogd of Landvoogdes was bekleed met alle rechten der vorstelijke macht [1]) en alleen gebonden door den wil van den vorst zelven, terwijl hij of zij verplicht was de regeering te voeren in overleg met de door den vorst naast hem of haar geplaatste personen. Hij of zij mocht de ridders van de Vliesorde en de algemeene en provinciale Staten bijeenroepen, was hoofd van leger, politie en justitie, benoemde tot de ambten, oefende het recht van gratie uit, teekende alle stukken „de par le Roi” en beschikte in het algemeen over „tout ce qui concourra au maintien de l'autorité souveraine et au bien du pays”.

Evenals de fransche Koningen had ook de Hertog van Bourgondië van ouds een „Conseil privé” naast zich, een Geheimen Raad, bestaande uit aanzienlijke heeren en vertrouwde ambtenaren, met wie de financiën, het krijgswezen, de rechtspraak werden bestuurd. Uit dezen Geheimen Raad kwam in 1446 een „Groote Raad” voort, bepaaldelijk bestemd voor de financiën en rechtspraak en om bij afwezigheid des vorsten het land te regeeren. Die Raad stond onder de leiding van den „grootkanselier van Bourgondië”. Hij bleef onder Philips in wezen en werd belast met de leiding der landszaken in het

---

[1]) Henne Histoire du Règne de Charles Quint, V, 149: de instructie van Maria.

algemeen, zoodat de Geheime Raad zich grootendeels in dezen „Grand-Conseil" oploste. Een reorganisatie van dien Grooten Raad was de in 1454 ingerichte „Cour", sedert 1464 te Mechelen, bepaaldelijk voor de rechtszaken bestemd [1]).

Een nieuwe en belangrijke hervorming voerde Karel de Stoute in 1473 in. Hij bleef den Grooten Raad voor de algemeene landszaken handhaven doch gaf het toezicht op de financiën ten deele aan de nieuw opgerichte algemeene Rekenkamer en wees de hem zeer ter harte gaande rechtspraak toe aan den „Grooten Raad" of het „Parlement van Mechelen", wederom ingericht naar het voorbeeld der fransche parlementen, een hof van appèl voor de gewestelijke rechtbanken der bourgondische landen. Evenals reeds Philips bij de oprichting zijner „Cour", meende Karel door deze inrichting vooral de oude rechtspraak van het Parlement van Parijs in Vlaanderen en Artois te vernietigen en zoodoende weder een overblijfsel der fransche heerschappij in deze streken te doen verdwijnen — reden, waarom Karel VII en Lodewijk XI van Frankrijk er tegen opkwamen. Deze hervorming, hoe goed ook bedoeld, werd echter door de onderdanen met weerzin beschouwd: zij wilden van een lichaam, dat de zelfstandigheid der gewestelijke rechtspraak aantastte, niet weten, evenmin als van eene algemeene Rekenkamer. De Geheime Raad bleef onder dit alles bestaan doch vóór 1504 zonder veel invloed.

Het Parlement van Mechelen was echter het eerste regeeringsorgaan, dat na den slag bij Nancy ook onder franschen invloed voor den algemeenen aandrang bij hertogin Maria moest wijken en de Groote Raad, hervormd en tegenover de rechten der afzonderlijke gewesten zeer in zijne bevoegdheid beperkt, werd weder met het landsbestuur onder de Hertogin belast. De onthoofding van den kanselier van den mechelschen Raad, Hugonet, was eene vreeselijke uiting van den haat des volks tegen het „walsche Parlement". Toch is het in 1504 door Philips den Schoone hersteld, weder met denzelfden titel van Grooten Raad, al was het dan niet met dezelfde uitgestrekte bevoegdheid, die Karel de Stoute er voor had vastgesteld. Karel V gaf in October 1531 aan dezen Grooten Raad eene nieuwe instructie doch kon de algemeene erkenning in de Nederlanden niet ten volle

---

[1]) Fredericq, Essai, p. 181; Frederichs in de Bull. de la Comm. d'Hist. 1890, p. 423 suiv.

doorzetten. Vlaanderen, Artois, Namen, Luxemburg, Holland en Zeeland hebben zich intusschen in sommige opzichten — met name in appèl van civiele zaken, behandeld voor de gewestelijke hoven — aan de uitspraken van den Grooten Raad onderworpen, doch de overige gewesten, Brabant vooral, hebben zich er aan weten te onttrekken. Behalve deze appèlzaken behandelde de Groote Raad volgens de instructie van 1531 in eersten aanleg de processen tegenover Vliesridders, gezanten, hofbeambten, gewestelijke gouverneurs, leden der hooge staatscolleges en vreemde kooplieden benevens de groote processen over leenrecht, voorzoover deze niet onder de provinciale hoven behoorden.

Van groot belang voor de vorsten was vooral de versterking hunner financiën, het goed beheer hunner inkomsten en uitgaven. Reeds in de 13de en 14de eeuw waren in verschillende gewesten, op het voorbeeld weder van Frankrijk, maatregelen in die richting genomen, in Holland vooral tijdens Willem III, in het Sticht tijdens Jan van Arkel en Frederik van Blankenheim, in Gelre onder Reinald II.

Eene krachtige maatregel tot verbetering van het financieele beheer vormden de „Chambres des Comptes", door Lodewijk den Heilige en Philips den Schoone in Frankrijk opgericht en daar sedert het begin der 14de eeuw tot ontwikkeling gekomen. Het voorbeeld der bourgondische inrichtingen was wederom wat in dit opzicht in Frankrijk, het stamland der Hertogen, bestond.

Zoo werd onmiddellijk na de verkrijging van Vlaanderen in 1385 eene Rekenkamer te Rijssel door Philips den Stoute ingericht naar die van Dijon en Parijs, ja zelfs door vandaar ontboden ambtenaren [1]). Die Rekenkamer omvatte tevens een rechterlijk hof van appèl, dat na twintig jaren daarvan werd gescheiden. Zij breidde haar ressort over Henegouwen en Namen uit. Eene dergelijke Rekenkamer werd in 1404 door Antonie van Bourgondië in Brabant opgericht, in 1446 door Philips den Goede voor Holland en Zeeland te 's Gravenhage, die welhaast met de brabantsche vereenigd werd; de brabantsche werd in 1463 ook voor Luxemburg en Chiny bestemd. Karel de Stoute, de onvermoeide organisator, „le Travailleur", zooals een der kroniek-

---

[1]) Gachard, Inventaire des archives de la chambre des Comptes, I (Notice historique sur les anciennes chambres des comptes).

schrijvers hem noemt, vereenigde de beide Rekenkamers tot eene algemeene te Mechelen, die voor al zijne nederlandsche staten moest dienen, een maatregel, die overal ergernis wekte, daar de verschillende gewesten vooral op zelfstandigheid hunner financiën jaloersch plachten te zijn. Het was dan ook zeer natuurlijk, dat men ze na zijn dood onmiddellijk vernietigde en de oude Rekenkamers te 's Gravenhage, Rijssel en Brussel herstelde; men had te zeer het nut van een nauwkeurig toezicht op de financiën ingezien om de instelling geheel te doen verdwijnen. Philips de Schoone en zijne opvolgers deden wel weder pogingen om ze tot ééne Rekenkamer samen te smelten, doch moesten den weinig populairen toeleg bij den hevigen tegenstand der Staten van de verschillende gewesten opgeven. Deze Rekenkamers bestonden uit eenige weinige „maîtres des comptes", rekenmeesters, bijgestaan door een „auditeur" en eenige klerken: zij hadden in de eerste plaats de rekeningen der rekenplichtige ambtenaren na te zien, vervolgens de opbrengsten der beden en domeinen te controleeren, eindelijk het beheer in deze beide opzichten te voeren onder het toezicht van de hooge colleges van staat, die wij boven noemden.

Ook andere maatregelen, in de verschillende gewesten onder bourgondische heerschappij genomen, getuigen er van, hoeveel zorg de vorsten uit dit geslacht voor hunne financieele belangen hebben gedragen. De vele ordonnantiën, in dit opzicht voor Holland aan te wijzen, vooral het zeer belangrijke en uitvoerige besluit, waarbij Philips de Schoone den 6den Mei 1495 eene reorganisatie der hollandsche financiën en domeinen voorschreef [1]), verdienen in dit opzicht de aandacht. De verwarde toestand, waarin de hollandsche regeering na den dood van Karel den Stoute was geraakt, maakte eene ingrijpende hervorming noodzakelijk en het bedoelde besluit heeft dan ook groote verbetering aangebracht.

De geldersche en fransche oorlogen in de dagen van landvoogdes Margaretha van Savoye stelden intusschen aan de nederlandsche financiën zulke hooge eischen, het beheer der talrijke algemeene en partieele beden, door de gewesten gezamenlijk en afzonderlijk opgebracht, werd zoo ingewikkeld en tijdroovend, dat noch de vorstelijke Raad noch de Rekenkamers in staat waren deze belangen behoorlijk te behartigen.

---

[1]) Zie mijne Holl. stad onder de bourg.-oostenr. heerschappij, blz. 42.

De in 1517 opgerichte Raad van Financiën, die reeds dikwijls door de bourgondische vorsten gewenscht was maar wegens den tegenstand der op het financieele beheer naijverige gewestelijke statenvergaderingen nooit was ingevoerd, zou daarin eindelijk verbetering brengen. Hij werd samengesteld uit drie voorname edelen en eenige ambtenaren, een tresorier-generaal en een ontvanger-generaal met een aantal klerken, en hield zich bezig met het beheer der domeinen en der beden, het verifieeren der algemeene uitgaven in verband met de Rekenkamers, het verleenen van vergunning tot accijnsheffing in de steden; hij registreerde ook de internationale verdragen en bewaarde de archieven der regeering. In 1545 werd deze Raad met eene nieuwe instructie voorzien, doch zonder verandering van zijn karakter.

Evenwel, al deze prijzenswaardige maatregelen konden in den zeer bezwaarlijken financieelen toestand der nederlandsche regeering geene afdoende verbetering brengen.

De gewone inkomsten uit de domeinen, tollen enz. — het was een algemeen erkend feit — waren geheel onvoldoende om de uitgaven te dekken. Zij waren zelfs in de dagen der gewestelijke zelfstandigheid, toen het landsbestuur nog minder geld kostte, onvoldoende gebleken. In bijna alle gewesten hadden toen reeds de „beden” eene gewone plaats op het vorstelijke budget ingenomen, ja waren zelfs de eerste en voornaamste bron van inkomsten geworden, terwijl het meer en meer vervreemde en op allerlei wijzen belaste domein altijd meer achteruitgang in beteekenis. De weelderige voet, waarop de vorstelijke huishouding in den bourgondischen tijd was ingericht; de onbeschaamde roofzucht der bourgondische ambtenaren, die een algemeen erkend maar moeilijk te bestrijden euvel mocht heeten; de reusachtige sommen, die de voortdurende zware oorlogen eischten; het door deze omstandigheden steeds verminderende crediet der bourgondische regeering — dat alles noodzaakte de bourgondische vorsten tot voortdurende uitbreiding van het bedenstelsel.

Reeds onder Philips den Goede hoort men van 5-, 6- en 10jarige beden; evenzoo onder Karel den Stoute. En ofschoon onder Philips den Schoone en Karel V aanvankelijk deze langjarige beden weder verdwijnen en men ze slechts voor drie of vier jaren placht toe te staan, welhaast worden naast de „ordinaris” beden, die tot over 10 jaren worden uitgestrekt, weder „extraordinaris” beden gevraagd en

toegestaan, terwijl de andere nog niet afbetaald zijn [1]). Onder Karel V en Philips II is het meermalen gebeurd, dat er twee of drie beden tegelijk liepen.

En toch bleven nog de inkomsten gewoonlijk beneden de uitgaven! Wij verwonderen ons dan ook niet, wanneer wij de Landvoogdessen Margaretha van Savoye, Maria van Hongarije en Margaretha van Parma onophoudelijk over geldgebrek hooren klagen, dikwijls in de wanhopigste termen. Eene juiste lijst van inkomsten en uitgaven der bourgondische regeering in de dagen der heerschappij van Karel V [2]) zou dan ook zeker tot wonderlijke resultaten aanleiding geven: de tekorten b.v. zouden daarop eene aanzienlijke plaats innemen, niettegenstaande de bevolking onder zware lasten gebukt ging. En toch waren de Nederlanden in de eerste plaats de bron, waaruit het geld moest komen, noodig voor de groote behoeften der spaansche politiek in Europa. Het financieel beheer is, in weerwil van alle hervormingen, altijd de zwakke zijde der bourgondische regeering gebleven. Het moet intusschen erkend worden, dat zij in dit opzicht meer dan in eenig ander eene moeilijke taak had te vervullen tegenover de tallooze bezwaren, waarvoor de eindelooze verscheidenheid der inkomsten en van het beheer haar stelde. Het was bijna onmogelijk orde te scheppen in dien bajert, die in sommige gewesten nog eeuwen lang heeft voortbestaan, en de voortdurende hooge eischen, aan de nederlandsche schatkist gesteld, maakten eene krachtige reorganisatie onmogelijk.

De regeering van Maria van Hongarije is op het gebied der organisatie van het bestuur belangrijk door de scheiding van den ouden nooit geheel verdwenen Geheimen Raad in Raad van State en Geheimen Raad bij besluit van den 1sten October 1531, na den dood van den grootkanselier Mercurino Gattinara, die een der uitstekendste staatsambtenaren van Margaretha en Karel V maar tevens een uiterst lastig dienaar was geweest. Zijne verbazingwekkende arbeidskracht had jaren lang sinds den dood van Chièvres den last van de leiding der wereldomspannende keizerlijke staatkunde getorscht. Geen der belangrijke handelingen van zijn jongen meester was buiten dezen merkwaardigen

---

[1]) Vgl. mijne studie over de Financiën van het graafschap Holland (Nijhoff's Bijdr. 3de Reeks, III, blz. 70 vlg.).

[2]) Die bij Henne, l. l. VII, p. 136 is zeer onvolledig, zooals uit de daarbij gegeven toelichting blijkt.

man omgegaan, die op zijn grafsteen wilde laten beitelen: „hier ligt hij, die in zijn leven steeds door de staatszaken benauwd werd" [1]. Met en naast hem had graaf Hendrik van Nassau, de zoon van Engelbert, in de jaren van de landvoogdes Margaretha een grooten invloed op de nederlandsche zaken gehad. Door de reorganisatie van het bestuur der Nederlanden bij deze gelegenheid en de verheffing van koningin Maria tot Landvoogdes verschijnt eene andere persoonlijkheid in de Nederlanden op den voorgrond: de Bourgondiër Nicolaas Perrenot, heer van Granvelle, voortaan naast de Landvoogdes de leider der nederlandsche regeering als „kanselier" van Bourgondië, terwijl de titel van grootkanselier verdween.

De nieuwe Raad van State werd belast met de algemeene regeering van het land onder leiding van de Landvoogdes. Hij was samengesteld uit een viertal vaste leden, naast wie de ridders van het Gulden Vlies, de leden van den Geheimen Raad en van dien der Financiën, van den Grooten Raad van Mechelen, de gouverneurs der provinciën, de Bisschoppen en andere hooggeplaatste personen dikwijls werden opgeroepen om advies te geven zonder evenwel deel te nemen aan de beraadslagingen. President werd Jean Carondelet, aartsbisschop van Palermo, die reeds sedert eenige jaren den Grooten Raad van Margaretha had gepresideerd.

De nieuwe Geheime Raad had het toezicht op de justitie en de politie, de zaken betreffende de souvereine hoogheid van den vorst en de uitvaardiging van plakkaten en edikten, doch moest zich onthouden van de eigenlijke rechtspraak, tenzij bij conflicten tusschen hoven, die geen hoogeren rechter kenden. Carondelet was ook hoofd van dit college, dat bestond uit een tien- of twaalftal rechtsgeleerden, waarvan sommigen „conseillers", anderen secretarissen heetten; de eerste secretaris heette „audiencier".

Behalve door de instelling van deze Raden en de reorganisatie van den Grooten Raad van Mechelen zijn de Octoberdagen van 1531 merkwaardig door de uitvaardiging van een aantal besluiten betreffende wetgeving en politie, die intusschen geen samenhangend stelsel doch slechts eene reeks van voor het oogenblik wenschelijke wijzigingen in bestaande toestanden vormen. Zoo vindt men daaronder

[1] Vgl. Baumgarten, Karl V, I, S. 38.

maatregelen tot vaststelling van de prijzen der levensmiddelen naast bepalingen omtrent bedelarij en weeshuizen overeenkomstig de reeds te Yperen toegepaste denkbeelden van den toenmaals beroemden econoom, den Spanjaard Vivès, die toen te Brugge woonde en merkwaardige dingen schreef over de middelen tegen de armoede, vooral in zijn boek „De subventione pauperum" (1525), waarin hij staatsarmenzorg verdedigde [1]). Andere bepalingen betroffen de toenemende weelde in de kleeding door het verbod van het gebruik van gouden zilverlaken en brocaat en het beperken van de kleeding in fluweel en satijn, nog andere de toen reeds talrijke misdaden, uit dronkenschap voorkomend. Ook omtrent de notarissen, omtrent het opkoopen van koopmansgoederen (monopoliën), omtrent faillissementen werden in het groote plakkaat van 1531 maatregelen van ingrijpenden aard voorgeschreven, evenzoo omtrent de ketterij [2]). Een dergelijk algemeen plakkaat of liever conglomeraat van plakkaten was dat van 1540, waarin tegen woeker en over de geschillen tusschen wereldlijke en geestelijke rechters werd gesproken en gezorgd werd voor de belangen der minderjarigen. Een derde is dat van 1545.

Behalve die groote algemeene plakkaten gaf de regeering van Karel V eene menigte bijzondere plakkaten, die zijn bestuur tot het belangrijkste op wetgevend gebied van den ganschen bourgondischen tijd maken: munt-, dijk-, post-, zee- en krijgswezen werden daarin behandeld; het recht, de handel, de ketterij, de exploitatie van venen en bosschen, van „wildernissen" in het algemeen werd aan vaster regelen gebonden. Inderdaad, het tijdvak van Karel V is zeer vruchtbaar geweest in verordeningen van algemeenen en bijzonderen aard. Zoo kwam in dezen tijd eene menigte vorstelijke ordonnantiën op het gebied van het recht eene groote plaats innemen naast het oude, in de laatste eeuwen weinig gewijzigde volksrecht: het edict der „lex regia" naast de oude „costumen". Toch hield men tegenover de vorstelijke macht vast aan de meening der onderdanen, dat geen vorstelijk plakkaat tegen die oude costumen mocht strijden of deze

---

[1]) Vgl. mijne Holl. stad onder de bourg.-oostenr. heerschappij, blz. 351. Vooral echter De Bosch Kemper, Geschiedk. onderzoek naar de armoede in ons vaderland (Haarlem 1851), blz. 68 vlg.

[2]) Eene uitvoerige studie over Karel V en zijne plakkaten gaf Mr. G. A. de Meester in de Nieuwe Bijdr. voor rechtsgel. en wetgeving, 1855, blz. 241 vlg.

mocht opheffen, tenzij met toestemming der Staten van het betrokken gewest [1]).

Men begrijpt gemakkelijk, dat bij het streven naar meerdere eenheid in het landsbestuur de groote verscheidenheid van de rechtspraak en de rechtsbepalingen in de verschillende gewesten onder de bourgondische dynastie der regeering een doorn in het oog moest zijn. En al wilde men ze niet tot een geheel versmelten, het was wenschelijk ze alle nauwkeurig te kennen. Wij hooren dan ook herhaaldelijk van het plan om alle „costumen" op schrift te brengen; herhaaldelijk ontvangen de verschillende gewesten aanschrijving om de costumen schriftelijk ter kennis van de regeering te brengen. Het plakkaat van den 7den October 1531 beveelt dit binnen zes maanden te doen om ze te kunnen in orde brengen, „pour les visiter et duement examiner et sur icelles avoir l'avis des gens de nos consaulx provinciaulx et aultres que besoin sera; et à bonne et mure délibération de conseil résoudre et ordonner de ces dites coustumes et de l'observance d'icelles". Doch de tegenzin tegen deze zoo uiterst wenschelijke schriftelijke redactie en „homologatie" was zoo groot, dat er met de inzending der costumen — trouwens geen werk van zes maanden — in verscheidene gewesten nooit ernst gemaakt is, voordat onder Philips II de sterke hand van den Hertog van Alva daartoe dwong. Toch heeft het bevel van Karel van 1531, in 1540 herhaald, reeds op zichzelf tengevolge gehad, dat men van de oude rechtsgewoonten meer en meer studie heeft gemaakt en dat men er eindelijk toe kwam, ook al zond men de „costumen" liever niet naar Brussel op, de overoude van mond tot mond overgeleverde gewoonten in een vasteren vorm te gieten door ze op schrift te brengen, dikwijls onder invloed van het romeinsche recht, dat de nederlandsche juristen der 16de eeuw op de universiteiten geleerd hadden. De bloei der rechtswetenschap in de nederlandsche gewesten dagteekent van dezen tijd: de namen van Tisnacq, Nicolaas Everhardi, Gerard Mulart, Lodewijk van Schore, Joost de Damhoudere, Philibert van Brussel, Viglius, Vivien, Reyvaert, Matthieu van Wesembeke hebben een goeden klank in de geschiedenis der rechtswetenschap van het midden der 16de eeuw en de voortreffelijke „crimineele ordonnantiën" van 1570, uit deze school

[1]) Poullet, l. l. II, p. 344.

voortgekomen, vormen een monument, dat met eere mag genoemd worden.

Even belangrijk als de hervormingen op het gebied van algemeen landsbestuur, financiën, rechtswezen en wetgeving in den bourgondischen tijd zijn ook die van het krijgswezen geweest.

Zij dagteekenen nog meer dan die op het gebied van financiën en rechtswezen in de eerste plaats weder van Karel den Stoute, den grootsten krijgsman der 15de eeuw [1]). Hij week af van het oude stelsel om de onderzaten, vooral de stedelijke burgerijen, in de legers aan te wenden en de spot over de „bonte kraaien", de in allerlei kleurschakeering opgekomen stedelijke schutters, in het leger voor Neuss, wijst genoeg op de verandering, in dit opzicht geschied. Karel V achtte de hem aangeboden gentsche schutterij in 1536 zelfs volkomen ongeschikt tot het voeren van een ernstigen aanvallenden krijg.

Het stelsel van huursoldaten, sedert het midden der 14de eeuw ook hier te lande meer en meer doorgedrongen en met de engelsche boogschutters van de dagen der Artevelde's, de Picarden van Philips den Goede deugdelijk bevonden, werd door Karel den Stoute zeer sterk uitgebreid: zijne italiaansche benden vormden met de Engelschen en Picarden de kern zijner legers. Daarnaast reorganiseerde hij den krijgsdienst zijner leenmannen op voorbeeldige wijze, onderwierp deze aan vaste regelen van kleeding en wapening en aan periodieke wapenschouwingen, terwijl hij hen door geregelde soldij, zoodra zij feitelijk opkwamen, bijeenhield. Verder richtte hij in 1471 wederom naar het voorbeeld, 25 jaren vroeger door Karel VII van Frankrijk gegeven, zijne „benden van ordonnantie" in, een goed betaald staand leger van ruiters en voetknechten, allen vrijwilligers, vooral uit den nederlandschen adel getrokken. Deze benden waren verdeeld in „compagnieën", die weder in tien „dizaines" vervielen [2]); de „dizaine" omvatte 2 „chambres", de „chambre" zes „lansen", de „lans" drie ruiters en zes voetknechten; van de ruiters was er een „homme d'armes", een page en een knaap, de voetknechten waren drie boogschutters, een armborstschutter, een busschutter en een piekenier. De geheele sterkte

---

[1]) Guillaume, Histoire de l'organisation militaire sous les ducs de Bourgogne (Mém. Cour. de l'Acad. de Belg. XXII).

[2]) Later in 4 „escouades" van 4 „chambres" ieder.

dezer benden bedroeg eerst omstreeks 5000, later omstreeks 10 000 man. Eindelijk gaf hij aan zijn gansche hof eene militaire organisatie en verbond daaraan eene keurbende, lijfgarde, van meer dan 2000 uitstekend geoefende krijgslieden, waarvan 1400 te paard. Dat alles werd gesteund door eene schitterende artillerie, die de tot nog toe gebruikte dikwijls gebrekkige vuurmonden en vuurwapenen der steden kon doen ontberen, meer dan 300 kanonnen sterk, gedeeltelijk lichte stukken, „falconetten" of „serpentijnen", gedeeltelijk zware „bombarden". En deze geduchte landmacht werd ter zijde gestaan door eene krachtige oorlogsvloot, aan het hoofd waarvan hij den admiraal van Vlaanderen plaatste.

Het geheele bourgondische krijgswezen stond tijdens Karel onder een hofkrijgsraad; het leger onder een maarschalk van Bourgondië met zijn luitenant, den veldmaarschalk. De veldmaarschalk was in den slag de leider van de „avant-garde", waarop de Hertog met de „bataille", de veldmaarschalk met de „arrière-garde" volgde [1]). Karel legde zich zeer toe op de studie der krijgstaktiek en beoefende deze vlijtig aan de hand van Vegetius en Caesar, van wier werken hij steeds exemplaren bij zich droeg. Na de dagen van Granson, Murten en Nancy, die het bourgondische leger zoo goed als vernietigden, bleef de organisatie der benden van ordonnantie bestaan [2]) en de kracht van het leger vormen, hoewel zij spoedig zeer verminderd werden wegens de groote kosten, die haar onderhoud medebracht, en hare geschiktheid om de vorstelijke macht te dienen. In 1504 waren er nog drie of vier aanwezig, gesteld onder het bevel van aanzienlijke edellieden, tot eene gezamenlijke sterkte van ten hoogste 1500 man. Karel V vermeerderde het aantal weder, eerst tot acht, die hij later tot zes terugbracht. Zij waren toen intusschen niet meer de gemengde ruiters en voetknechten uit de dagen van Karel den Stoute doch waren allengs zuivere kavallerie-korpsen geworden, iedere compagnie meestal bestaande uit 50 „hommes d'armes", met elk een „coutiller" en een „page", benevens 100 bereden boogschutters. Bovendien telde de compagnie een groot aantal vrijwilligers uit den adel, die in deze bourgondische keurbenden den oorlog wilden leeren kennen. Aan het hoofd dezer

---

[1]) Jähns, Handbuch einer Gesch. des Kriegswesens, S. 912 ff.

[2]) Guillaume, Histoire des bandes d'ordonnance (Mém. Cour. de l'Acad. de Belg., T. XL.

compagnieën stonden als kapiteins in dezen tijd weder aanzienlijke edellieden, die door den vorst met dezen post begunstigd waren.

In 1545 werden de benden van ordonnantie gereorganiseerd en voortaan in de eerste plaats als grensgarnizoenen aangewend [1]). Zij werden toen verdeeld in 15 benden, niet gelijk van getalsterkte maar tot een gezamenlijk aantal van 3000 man. In de oorlogen tegen Frankrijk bewezen zij belangrijke diensten. Prins Willem van Oranje, de Graven van Egmond en Hoorne, de Hertog van Aerschot, de Graaf van Bossu en andere edelen hadden omstreeks 1560 deze benden onder hun bevel.

De benden van ordonnantie, onder het bevel van edelen des lands en grootendeels uit landskinderen samengesteld, waren natuurlijk niet zulk een gemakkelijk te hanteeren instrument als de huurbenden, die van den vorst alleen heil verwachtten en wier hoofden veel meer van hem afhingen. Daarom lieten Karel V en Philips II de keurbenden ook op deze lage getalsterkte en vermeerderden in geval van oorlog liever de huurbenden. Sedert het eerste regentschap van Maximiliaan vormden dan ook de duitsche „landsknechten" een belangrijk deel der legermacht, vooral toen hertog Albrecht van Saksen hier te lande zijne intrede had gedaan. Het waren Duitschers, landsknechten genoemd, in tegenstelling met de in het Zuiden van het duitsche Rijk in het midden der 15de eeuw veel gebruikte Italianen en andere vreemde huurlingen [2]). Zij waren samengevoegd in „vaandels" of „vendels" van vier- tot zeshonderd man onder een „hopman", onder wien een „vendrig", een „luitenant" en een „feldwebel" benevens een aantal mindere aanvoerders stonden. Een wisselend getal dezer „vendels" vormde een „regiment", aan het hoofd waarvan een „overste" stond. De landsknechten waren gewapend met spietsen en hellebaarden, terwijl in dezen tijd de busschutters nog alleen als tirailleurs bij hen gebruikt werden.

In het begin der 16de eeuw, toen de spaansche en italiaansche soldatesca op den voorgrond kwam en onder Karel V meer en meer in Duitschland en in de fransch-nederlandsche oorlogen gebruikt werd, trad de militaire taktiek en ook de wapening der legers een nieuw stadium in. Het spaansche voetvolk verwierf zich onder Gonsalvo de

[1]) Guillaume, l. l., p. 101.
[2]) Jähns, l. l., S. 940.

Cordova een grooten naam en weldra verdrong het de ruiterij uit de voornaamste plaats in het gevecht; de hellebaard moest wijken voor de lange spiets, die van 10 tot 18 voet aangroeide, terwijl de boog geheel verdween voor het vuurwapen, voor het spaansche „musket"; daarnaast bleef de lange spaansche stootdegen in gebruik. Merkwaardig is voor dezen tijd ook het weder optreden van het in de voorgaande eeuw in beteekenis verminderde harnas, thans tegenover degens, pieken en vuurwapenen ook weder meer noodig [1]). Wederom gingen de Spanjaarden hierin voor en de spaansche „tercios", zoo genoemd naar de samenstelling uit drie „coronelias" of kolonelsafdeelingen, werden weldra de beste soldatenbenden ter wereld geacht.

Het is aan de eene zijde duidelijk, dat door deze sterke toeneming van het huurlingenstelsel aan de eene, van de staande legermacht aan de andere zijde, de stedelijke benden, de schutterijen, en het gewapende landvolk meer en meer terugtraden. Ook het wapenen der leenmannen, zooals Karel de Stoute dat had georganiseerd, geraakte in onbruik. Na het beleg van Neuss hooren wij dan ook weinig meer van wapening der landzaten: alleen bij het verdedigen der eigene stad of bij groote strooptochten als die van Maarten van Rossem in 1528 komen de gewapende landzaten te pas, niet meer in het open veld. Huurbenden en staande legers zijn daarvoor in de plaats gekomen.

Zoo ging het ook tot op zekere hoogte met het zeewezen. In 1487 stelde Maximiliaan ten einde de toen zeer hinderlijke kaapvaart der Hoekschen door eene krachtige organisatie van het zeewezen te breidelen, een vasten „admiraal van de zee" aan, zooals er reeds onder Philips den Goede en Karel den Stoute waren geweest, toen uit het weldra uitgestorven geslacht der Borselen's te Veere, thans uit dat van Bourgondië zelf. Philips van Bourgondië, bastaard van hertog Philips, gehuwd met de erfdochter der Borselens, werd met die waardigheid begunstigd. Hij werd met eenen Raad naast hem belast met de rechtspraak namens den vorst over misdrijven, ter zee gepleegd [2]), met het opperbevel over eventueele vloten en het toezicht op de kaperij, de bakens, de strandwacht enz. Na hem hebben zijne opvolgers, de Heeren van Veere uit het bourgondische geslacht, dienzelfden post bekleed, totdat de laatste, Maximiliaan, in 1559 stierf en ver-

---

[1]) Jähns, l. l., S. 1057.

[2]) De Jonge, Gesch. van het nederl. zeewezen, I, blz. 38 vlg.

vangen werd door den Graaf van Hoorne. Holland echter wilde dien admiraal nooit als zoodanig gehoorzamen en beweerde in dit opzicht van ouds zelfstandig geweest te zijn.

Het duurde na den dood van Karel den Stoute nog lang, eer het den vorst weder gelukte eene eigene vloot in te richten. Tot omstreeks 1550 moesten bij voorkomende gelegenheden de schepen der aan de kust wonende onderdanen voor den oorlog worden ingericht, wat met groote bezwaren gepaard ging; vooral de zeeuwsche en hollandsche kuststeden plachten deze schepen bij voorkomende gevallen te leveren, soms zelfs gewapende haringbuizen ter bescherming der visschende haringtrekkers. Zoo beroemden zich de inwoners van Zierikzee, dat zij in 1505 bij de reis van koning Philips naar Spanje groote diensten hadden verleend. Toch beteekende de toen naar het voorbeeld van andere natiën opgerichte oorlogsvloot nog weinig en telde nauwelijks een tiental vaartuigen, bepaaldelijk voor den krijg ingericht [1]). Brak er oorlog uit, dan kon dit echter de kern zijn, waarom eene grootere vloot van gehuurde schepen kon worden verzameld. De kleine vaste scheepsmacht hield zich gewoonlijk bij haren admiraal in de haven van Veere op.

Het staande leger en de vloot, vooral echter de tallooze huurbenden, die in de geldersche en fransche oorlogen moesten op de been gehouden worden, kwamen de bourgondische schatkist op groote sommen te staan. Die sommen konden natuurlijk door de domeinen en gewone inkomsten, hoe goed de bourgondische vorsten voor eene behoorlijke exploitatie en een geregeld beheer daarvan zorgden, op den duur niet gedragen worden, ook omdat het zich steeds uitbreidende raderwerk der bourgondische administratie evenzoo een groot deel van die inkomsten verslond.

Het aangewezen middel om aan het noodige geld te komen was het vragen van beden aan de onderdanen, zooals de oude landsheeren in zulke gevallen reeds lang gewoon waren. Nu zoo vele verschillende gewesten onder één landsheer vereenigd waren, schenen daartoe algemeene vergaderingen van alle Staten der gewesten te zamen hoe langer hoe meer noodzakelijk en kwamen dan ook steeds talrijker voor.

Met de onderdanen der verschillende gewesten stond de centrale

---

[1]) De Jonge, l. l., blz. 88 vlg.

regeering vooral in verband door de Staten-Generaal, die de Vorst of de Landvoogd of Landvoogdes bijeen placht te roepen ten einde ze te bewegen eene bede toe te staan of, bij uitzondering, ten einde over andere belangrijke landzaken te raadplegen. Onder Philips den Goede en Karel den Stoute ontstaan, verkregen de algemeene statenvergaderingen na den dood van den laatste veel invloed [1]). Wel nam deze weder af bij het herstel van de kracht der centrale regeering onder Philips den Schoone maar de geldersche oorlogen en de aanvaarding van het spaansche koningschap maakten het vragen van beden zoo noodig, dat Philips gedurende zijne korte regeering niet minder dan tien algemeene statenvergaderingen bijeenriep [2]). Bij zijn dood werden zij opgeroepen om te spreken over de keuze van den Regent, eene keuze, die niet geheel zonder bezwaren op Maximiliaan viel, daar men aan zijn vorig regentschap nog levendige en minder aangename herinneringen had [3]). Zoo werd ook de verheffing van Margaretha, gelijk later die van Maria tot Landvoogdes, in eene plechtige algemeene statenvergadering bekend gemaakt.

Onder Karel V waren deze vergaderingen zeer talrijk: van het oogenblik af, toen hij het bewind over de Nederlanden aanvaardde, tot den dag, toen hij het bestuur aan zijn zoon overdroeg, zijn de Staten-Generaal meer dan vijftigmaal bijeengekomen, meestal te Brussel, soms te Gent, Mechelen, Leuven of Antwerpen. Plechtig waren vooral die van Januari 1515 bij de aanvaarding van het bewind, van Juli en October 1530, toen hij zijne zuster als Landvoogdes voorstelde en de besproken hervormingen invoerde, van November 1549, toen hij zijn zoon Philips met diens toekomstige onderdanen in kennis bracht; de plechtigste en merkwaardigste vergadering was zeker die van October 1555, toen hij aftrad.

Zijn zoon Philips was minder gesteld op deze vergaderingen, die dikwijls tot het uiten van bezwaren tegen de regeering aanleiding gaven, maar hield er toch verscheidene [4]) tijdens zijn verblijf alhier, voornamelijk om geld te vragen; maar zijne ondervinding, vooral van die van 1559, was hem zoo onaangenaam, dat hij sedert een onverholen weerzin tegen het bijeenroepen der Staten-Generaal aan

---

[1]) Zie boven.

[2]) Juste, Histoire des Etats Généraux, I, p. 37.

[3]) Ullmann, Maximilian I, II, S. 295.

[4]) Juste, l. l., p. 85 suiv. noemt er zes.

den dag legde. Wij zien dan ook een hemelsbreed onderscheid tusschen de vergaderingen in de dagen van Karel V, toen er bij alle pogingen van de Staten om aan de onophoudelijke geldheffingen een einde te maken toch in den regel eene goede stemming tegenover de regeering heerschte, en die tijdens Philips II, toen er weldra eene scherpe oppositie tegenover de regeering merkbaar werd. In December 1557 boden de Staten-Generaal den toenmaligen Landvoogd reeds tot ergernis van Philips gezamenlijk een „cahier de remonstrances" aan van niet minder dan 52 artikelen, waarin zij tal van bezwaren op het gebied van financiën en krijgswezen ontwikkelden.

Tusschen de plechtige en minder plechtige vergaderingen — die, welke gehouden werden om bij bijzonder belangrijke gelegenheden den luister te vergrooten, en die, welke meer dienden om eene bede toegestaan te krijgen — bestond, in allen gevalle sedert het midden der 16de eeuw, een groot onderscheid [1]). Bij de plechtige gelegenheden kwamen zeventien gewesten op: Brabant, Limburg met het Overmaassche, Luxemburg, Gelre met Zutphen, Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Holland, Zeeland, Namen, Rijssel met Douay en Orchies, Doornik met het Doorniksche, Mechelen, Friesland, Utrecht, Overijsel met Drente en Lingen en Westerwolde, eindelijk Groningen. Dit waren de beroemde „zeventien provinciën" der Nederlanden, waarvan men oudtijds spreekt. Eene andere samenstelling had de gewone vergadering der Staten-Generaal, waar de vorst om geld vroeg. Daartoe werden alleen de oude bourgondische, de „patrimoniale" gewesten opgeroepen met uitzondering van Luxemburg: het waren die, welke hadden gestaan op de in 1462 vastgestelde lijst van verdeeling der beden, de lijst der zoogenaamde „quotisatie". Luxemburg was daarbuiten gebleven en Friesland, Groningen en Gelre benevens Overijsel met de daarbij behoorende streken — eerst onder Karel V gewonnen — protesteerden met kracht tegen iedere poging om ook hunne gewesten bij het vragen van algemeene beden ter Staten-Generaal op te roepen. Utrecht daarentegen, dat, hoewel eerst onder Karel V gewonnen, in 1534 door eene „unie" met Holland vereenigd was, Rijssel met Douay en Orchies benevens Doornik, evenzoo aan Vlaanderen gehecht, werden ook op de bedevergaderin-

---

[1]) Vgl. Fruin, De zeventien provinciën en haar vertegenwoordiging in de Staten-Generaal, in Nijhoff's Bijdragen, 3de Reeks, VII, 310 vlg.

gen [1]) opgeroepen. En de daarvan uitgesloten gewesten waren er niet weinig op gesteld om hun voorrecht in dit opzicht te behouden: zij wilden liever afzonderlijk gevraagd worden dan met de andere samen, natuurlijk omdat zij meenden aldus hunne zelfstandigheid tegenover den vorst des te beter te kunnen handhaven. Aan de andere zijde moest ook de vorst het soms verkiezen met de afzonderlijke gewesten te maken te hebben liever dan al zijne Staten gezamenlijk op te roepen om te spreken over de altijd onaangename zaak eener bedeheffing, waarbij de gedachte aan gezamenlijk verzet tegen de regeering als voor de hand lag.

Hadden de Staten der afzonderlijke gewesten, die in de 15de eeuw overal waren opgekomen, oproepingsbrieven ontvangen, dan zonden zij hunne deputatiën naar de aangewezen plaats, gewoonlijk zonder volmacht om op de verwachte propositie van den vorst toestemmend te antwoorden. Was men in eene groote zaal bijeen, dan bracht oudtijds de grootkanselier van Bourgondië, later de President van den Geheimen Raad of een ander hooggeplaatst staatsambtenaar in eene sierlijke rede de „propositie" ter tafel. Na het aanhooren der met klem van redenen ingediende voorstellen begaven de deputatiën zich naar huis om met de Staten harer provinciën te raadplegen. Dat was het begin van een loven en bieden tusschen regeering en onderdanen, waarbij de laatsten voor hunne toestemming in de gevraagde bede herstel van grieven of vermindering der verlangde sommen trachtten te verkrijgen en de regeering van hare zijde naar omstandigheden zich schrap stelde om te bereiken, wat zij wenschte. Het gevolg was zeer dikwijls, dat de regeering moest toestemmen in de eischen der onderdanen of bij de onderhandelingen met iedere provincie belangrijke sommen van hare oorspronkelijke aanvraag moest laten varen. Het besluit der eene provincie bond de andere volstrekt niet, hoe gaarne de regeering aan onwillige of aarzelende gewesten het goede voorbeeld van andere voor oogen hield. Aan dat recht van niet „vervangen" te worden, een algemeen, in allerlei gewestelijke zaken heerschend gewoonterecht, hielden de gewesten ten strengste vast. De vergadering, waarop de deputatiën met hare definitieve antwoorden kwamen, werd dan gesloten met de eene of andere hartige verma-

---

[1]) Valenciennes en Doornik brachten hier om bijzondere redenen ieder eene afzonderlijke stem uit.

ning tot eendracht en samenwerking, op dezelfde wijze als zij was begonnen.

Dan volgde het evenzeer vrij bezwaarlijke werk der „quotisatie”. Daarbij was de „settinge” van 1462 tot grondslag genomen, toen Karel van Bourgondië namens zijn vader eene groote bede voor tien jaren erlangde. Volgens die quotisatie dan, naar omstandigheden bij tijd en wijle gewijzigd, werd de gansche bede over de gewesten omgeslagen naar ieders draagkracht, eene zeer onstandvastige grootheid, die met dat al eenig denkbeeld geeft van de onderlinge verhouding, die er, naar men meende, tusschen de gewesten in die dagen bestond. En dan is het duidelijk, dat Brabant en Vlaanderen voor de hoofdlanden gelden, terwijl Holland en Utrecht op zekeren afstand volgden, op hunne beurt weder door meer of minder groote afstanden gescheiden van Henegouwen, Artois, Namen en Zeeland. In de latere dagen van Karel V [1]) plachten b.v. de machtige en rijke gewesten Brabant en Vlaanderen ieder $^1/_3$ [2]) der geheele som te betalen, Holland $^1/_{12}$ [3]), Henegouwen en Artois ieder $^1/_{18}$; Zeeland betaalde gewoonlijk $^1/_4$ van Holland, Utrecht $^1/_{10}$ der geheele som.

De Staten-Generaal, hetzij in plechtige vergadering, hetzij voor de beden bijeengeroepen, waren dus in geen enkel opzicht regeeringslichaam. De regeering riep ze op, wanneer zij het in haar eigen belang noodig achtte, en al nam Karel V soms den schijn aan, alsof hij zonder hen geene belangrijke maatregelen voor de Nederlanden wilde nemen, de Staten-Generaal zelve wisten maar al te goed, dat ook zonder hen de bourgondische regeeringsmachine haren gang ging en dat de landsheer hen alleen samenriep om de eeuwige geldverlegenheid, waarin hij, gelijk zijne voorzaten, verkeerde, te bestrijden. Toch had juist deze behoefte van de regeering aan geld onder Karel V zulk een groot aantal vergaderingen der Staten-Generaal ten gevolge, waar dan van allerlei te berde werd gebracht, dat deze zich gewenden in de staatszaken een woord mede te spreken. Het vermijden dier vergaderingen door landvoogdes Margaretha na 1559 zette daardoor spoedig kwaad bloed bij de onderdanen, vooral in de moeilijke omstandigheden, waarin hare regeering weldra kwam.

---

1) Henne, l. l., VII, p. 131.
2) Brabant in 1462 nog $^1/_4$.
3) Vroeger $^1/_6$.

Evenmin waren de Staten der afzonderlijke gewesten regeeringslichamen. Ook zij waren, wat zij onder de vroegere landsheeren geweest waren, toen deze nog in hunne volle machtsheerlijkheid daar regeerden: niets meer dan eene vertegenwoordiging der onderdanen, door den vorst of zijn stadhouder in het gewest bijeengeroepen, wanneer hij eene bede verlangde of wanneer er belangrijke zaken, het gewest betreffende, vielen te bespreken, b.v. bij het optreden van een nieuwen vorst, een nieuwen landvoogd of gewestelijken stadhouder, bij maatregelen betreffende dijkwezen, munt, handel en nijverheid, vervreemding van grondgebied.

Verschillende provinciale Staten maakten aanspraak op het in de 15de eeuw tijdens zwakke landsheeren en in het Groot-Privilege van hertogin Maria toegestane recht om op eigen gezag bijeen te komen. De landsregeering echter bestreed dit recht en verlangde steeds van de Staten, dat zij alleen bij oproeping door den stadhouder van het gewest bijeen zouden komen. In Brabant, Vlaanderen, Gelre en Holland vooral had men hierover meermalen moeilijkheden met de regeering [1]), evenals over de vraag, of de vorst in sommige gevallen niet verplicht was zijne Staten bijeen te roepen en of de bijeenroeping moest beschouwd worden als geschied te zijn eenvoudig tot kennisneming van regeeringsdaden dan wel om toestemming te verkrijgen tot het verrichten dier daden. Het waren twistpunten, die bij de onzekere traditie der 14de en 15de eeuw niet afdoende konden worden uitgemaakt en onder Karel V meestal naar den zin der toenmaals krachtige landsregeering werden beslist.

Zelfs het oude recht der Staten om eene eenmaal toegestane bede na autorisatie des vorsten over de onderdanen van het gewest om te slaan op de wijze, die hun goed dacht, bleef onder Karel V niet geheel ongerept. Voor Vlaanderen bezat men sedert 1317 een grondslag voor de verdeeling eener eenmaal toegestane bede in een met groote moeite samengesteld kadaster, het „Transport van Vlaanderen", waarin de steden en de kasteleinschappen ieder op eene bepaalde quote waren gesteld en dat in 1408 en 1517 naar de toenmalige omstandigheden werd herzien. Voor Holland had men hiervoor den

---

[1]) In het laatst der 18de eeuw is tusschen de staatsrechtelijke scholen van prof. Trotz te Utrecht en prof. Kluit te Leiden veel over dit onderwerp gestreden: de dissertaties uit die scholen hebben de stof uitgeput.

algemeenen naam van „verponding"; wij bezitten een aantal zeer belangrijke stukken over de hollandsche verponding en de wijzigingen daarvan naar den eisch der omstandigheden in de 15de en 16de eeuw [1]). Het omslaan over de contribuabele onderdanen geschiedde dan verder in de steden en de dorpen door lokale „schot- of bedezetters", ook wel „schotvangers" geheeten, gewoonlijk aanzienlijke inwoners, daartoe door de lokale besturen aangewezen. In Friesland en Groningen nam men bij die verdeeling de inrichting van de betaling der lasten onder de saksische heerschappij ten grondslag, toen voor het eerst een vaste gewestelijke samenhang aldaar ontstond. Over het algemeen volgde men daarbij tijdens Karel V in de verschillende gewesten de gebruiken, die sedert het opkomen der beden waren ontstaan. Algemeen was het gebruik, dat, evenals het eene gewest niet aansprakelijk was voor de lasten van het andere en die geheel onafhankelijk van het andere kon toestaan of weigeren, zoo ook bij de verdeeling over het gewest de eene stad, het eene dorp, niet aansprakelijk was voor een ander. Betaalde dus een gewest, eene stad, een dorp niet, dan verloor de landsheer dit deel der bede. De contribuabele onderdanen zelf daarentegen werden door de lokale besturen tot het opbrengen der gezamenlijke som gedwongen, waarop stad of dorp gesteld stond.

Van veel belang was bij deze zaak de vraag, of adel en geestelijkheid evenzeer hadden te deelen in de bedelasten als de overige bevolking van het gewest. De bourgondische vorsten hebben van het begin af van zulk een vrijdom van adel en geestelijkheid niet willen weten [2]). In Holland hield de adel zijn verzet nog lang vol doch moest ten slotte toegeven; de grootste edelen: de Prins van Oranje, de Graaf van Egmond en die van Hoorne, bleven evenwel weigeren en werden door Philips II in 1556 in hunne aanspraken zoo niet bevestigd dan toch voorloopig gelaten. De geestelijkheid, vooral door Karel den Stoute met kracht in haar privilegie aangetast, werd in de latere dagen van Karel V in Holland tot betalen genoodzaakt.

De inrichting der provinciale Staten was in de verschillende gewesten zeer verschillend en de bourgondische vorsten hebben in dit opzicht weder zich gehouden aan wat de historische ontwikkeling in de ver-

---

1) Vgl. Fruin, De Enqueste van 1494 (Leiden, 1876) en De Informacie van 1514 (Leiden, 1866), vooral de Inleidingen daarop. Verder mijne studie over de Financiën van het graafschap Holland, l. l., blz. 124 vlg.

2) Vgl. voor Holland mijne boven aangehaalde studie, l. l., blz. 141 vlg.

schillende gewesten had tot stand gebracht. In de meeste bourgondische landen had men van ouds de „drie standen”, de „trois estatz” in de statenvergadering gehad. Zij bleven er ook nu bestaan.

In Holland waren in vroegeren tijd bij behandeling van zaken, waarbij de geestelijkheid veel belang had, soms ook de „drie staten” bijeengeroepen [1]), doch men had hier geene rijke en machtige geestelijken en zoo vindt men deze ook niet in de gewone statenvergadering. Hier en in Gelre, Overijsel en Drente, die in hetzelfde geval verkeerden, zag men dus slechts twee standen vertegenwoordigd in de statenvergaderingen. Eigenaardig was in Utrecht het lichaam der geëligeerden, dat door de kanunniken der vijf kapittels werd aangewezen en de geestelijkheid vertegenwoordigde. In Gelre waren de bannerheeren van het kwartier Zutphen, thans nog vier in getal, als een afzonderlijk lid der Staten van de gewone ridderschap onderscheiden. In Zeeland vertegenwoordigde alleen de abt van Middelburg de geestelijkheid, terwijl bij het uitsterven en het verval van den ouden zeeuwschen adel eindelijk omstreeks 1550 alleen Maximiliaan van Bourgondië placht op te komen en zoo feitelijk als „eerste Edele” den zeeuwschen adel vertegenwoordigde. In Drente waren de beide standen niet gescheiden evenmin als in Friesland en Groningen, waar de drie daar opkomende in de kwartieren gemengd voorkwamen. In Vlaanderen had men de oude „vier leden” als deelen der statenvergadering: de drie groote steden met hare omgeving en het Vrije van Brugge. In Brabant hadden de abten der groote kloosters veel in te brengen en beheerschten het lid der geestelijkheid.

In Holland ontstond nog in de laatste jaren der 15de eeuw een belangrijk ambt, dat op de verhouding van dit gewest tot de centrale regeering weldra grooten invloed verkreeg — dat van landsadvocaat. Bij de andere gewesten, die evenzoo voor hunne betrekkingen tot de landsregeering dikwijls de hulp van juridisch gevormde personen noodig hadden, ontwikkelde zich uit die behoefte nog geen vast ambt, doch hier, waar de Staten in de 15de eeuw, vooral na den dood van Karel den Stoute, dikwijls dagvaarten op eigen gezag hielden, werd de post van advocaat der Staten en van leider der bijzondere dagvaarten in 1489 tot dien van landsadvocaat samengevoegd [2]). Deze

---

[1]) Mijne Holl. stad onder de bourg.-oostenr. heerschappij, blz. 371.

[2]) l. l., blz. 373 vlg.

hollandsche landsadvocaat werd weldra een belangrijke tusschenpersoon tusschen de Staten aldaar en de regeering te Brussel.

Zoo had elke provincie hare eigenaardigheden, wortelende in hare historische ontwikkeling, eene verscheidenheid, die weinig naar den zin was der op eenheid en uniformiteit beluste landsregeering maar waarin zij met wijze gematigdheid, voorloopig ten minste, berustte. Ook bij de inrichting der nieuw aangewonnen gewesten tijdens Karel V liet deze de oude gewoonten in zake de statenvergaderingen onveranderd bestaan, hoewel niet dan na nauwkeurig onderzoek van wat van ouds gebruikelijk was geweest; het zou trouwens bij de gehechtheid der nederlandsche bevolking aan hare oude gewoonten niet voorzichtig geweest zijn haar door ingrijpende veranderingen te verbitteren.

Deze verstandige gematigdheid, dit ontzien der oude gewoonten komt vooral uit bij de inrichting der provinciale regeering in de verschillende gewesten.

Aan het hoofd der provinciale regeering stond overal een stadhouder of gouverneur behalve in Brabant, waar de Vorst of Landvoogd of Landvoogdes zelf het bestuur voerde en de aanstelling van zulk een invloedrijk ambtenaar gevaren medebracht, vooral omdat dit op zichzelf reeds machtige gewest zulke ver gaande privilegiën bezat. In geval van afwezigheid des Vorsten of van den Landvoogd of de Landvoogdes was de kanselier met den hertogelijken Raad van Brabant het besturende orgaan. Ook in het met Brabant verbonden Mechelen had men geen stadhouder. In de overige gewesten had men stadhouders of gouverneurs, tevens kapiteins-generaal van het gewest.

Deze stadhouders waren de vertegenwoordigers des vorsten en als zoodanig gebonden aan de speciale instructiën, die vooral sedert 1531 hunne macht tegenover de centrale regeering en haar hoofd, den Landvoogd of de Landvoogdes, beperkten. De stadhouder was hoofd van militie, justitie en politie, moest het oog houden op de verhouding tot zijne buitenlandsche naburen, de orde in zijn gewest handhaven, de ordonnantiën der regeering publiceeren, de stedelijke regeeringen aanstellen, de provinciale Staten bijeenroepen en leiden; in vele gewesten had hij het recht om provinciale ordonnantiën uit te vaardigen, ja zelfs recht van gratie, van benoeming van een groot aantal der burgerlijke ambtenaren en de beschikking over vele geestelijke beneficiën. Op het gebied der financiën hadden de

stadhouders evenwel zeer weinig zelfstandigheid en ook op militair gebied was hunne bevoegdheid beperkt, zoodat b.v. de benoeming van officieren en het recht tot het bijeenbrengen van troepen hun ontzegd was. Het meest was de stadhouder van Vlaanderen beperkt. Deze kondigde de algemeene publicatiën niet af maar moest dit overlaten aan den Raad, had met de gewestelijke justitie niets te maken en mocht in de steden de „wet" alleen verzetten als de eerste van door de centrale regeering benoemde commissarissen [1]).

Sommige gewesten waren met andere onder één stadhouder gesteld en vormden met deze eene „gouvernance". Zoo had men er een voor Holland, Zeeland en Utrecht, die sedert 1534 door eene nauwe unie verbonden waren. Gelre kreeg eerst dien van Holland doch weldra een afzonderlijken stadhouder. Friesland, Groningen, Drente en Overijsel daarentegen werden tot ééne „gouvernance" vereenigd. Afzonderlijke stadhouders hadden verder: Vlaanderen, Doornik, Fransch-Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Namen, Luxemburg en Chiny, Limburg en het Overmaassche. In het geheel waren er dus elf stadhouders in de Nederlanden, allen tot den hoogsten nederlandschen adel behoorend en liefst gegoed in hun gewest. De instructiën dienden om er voor te zorgen, dat zij niet te veel macht in hun gewest zouden krijgen; toch waren zij in de praktijk zeer invloedrijk en aarzelden gewoonlijk niet om hunne macht tot hun persoonlijk voordeel te gebruiken.

Onder de stadhouders had men de gewestelijke Raden of Hoven. Van oorsprong waren zij de oude hertogelijke, grafelijke, bisschoppelijke regeeringsraden en aan hunne bevoegdheid ziet men ook nog zeer duidelijk dit oorspronkelijke karakter, ofschoon zij overal meer en meer de neiging vertoonen om zich tot gerechtshoven te beperken, vooral sedert de landvoogdij van Maria van Hongarije, die ook in zoovele andere zaken wijziging bracht.

Het sterkst komt deze oorsprong uit bij het Hof van Brabant, aan het hoofd waarvan de kanselier van Brabant stond, een zeer aanzienlijk ambtenaar, die den vorst in de statenvergadering van het gewest vertegenwoordigde en een aantal ambtenaren had te benoemen. Het

---

[1]) Onder den Hertog van Savoye werd Egmond alleen in het bezit van het recht gesteld; hij bleef het onder de landvoogdes Margaretha behouden.

Hof van Brabant voerde een eigen zegel, zonder hetwelk geen besluit er geldig was, mocht ordonnantiën voor het hertogdom uitvaardigen, riep de Staten van het gewest bijeen en hield een scherp toezicht op de handhaving van de Joyeuse Entrée. Tot 1549 verving zelfs het Hof den landsheer of de landvoogdes bij afwezigheid. Het Hof van Brabant was in rechtszaken met dat van Gelre en van Henegouwen niet onderworpen aan appèl op den Grooten Raad van Mechelen, waarom men deze drie de „souvereine" hoven placht te noemen. Het brabantsche werd mettertijd zelf hof van appèl voor de gerechtshoven van Limburg en het Overmaassche.

De andere gewestelijke Hoven waren wel minder machtig dan dat van Brabant doch werden toch ook door de stadhouders over belangrijke bestuursmaatregelen geraadpleegd en hadden betreffende de bijeenroeping der statenvergaderingen, de uitvaardiging der ordonnantiën zekere rechten, vervingen den stadhouder bij zijne afwezigheid, oefenden zeker toezicht op de ambtenaren enz. Op juridisch gebied waren zij behalve gerechtshoven in eersten aanleg voor vele zaken (domeinen, munt, geschillen tusschen besturen, processen tegen beambten, privilegiën) tevens hoven van appèl voor de lagere rechtbanken van het gewest, evenals zij zelf in dat opzicht onder den Grooten Raad van Mechelen stonden. Zij bestonden uit een President en een zeker getal raden, griffiers en lagere beambten. In de gewesten, die onder Karel V werden bemachtigd, werden ook Hoven ingericht, voorzoover zij er nog niet bestonden of door dergelijke lichamen werden overbodig gemaakt. Zoo in Utrecht in 1530, in Gelre in 1547 [1]), in Overijsel [2]) eerst in 1553. In Friesland werd het saksische Hof na de verovering hervormd; in Groningen bleef de oude Hoofdmannenkamer, die hier in de 15de eeuw bij gemeenschappelijke overeenkomst tusschen de stad en de Ommelanden had gewerkt, met de jurisdictie belast; in Drente hield men zich aan de oude rechtspraak van Drost en Etten en kende geen Hof.

Uiterst merkwaardig is in het algemeen weder de groote zorg, waarmede de regeering van Karel V bij de reorganisatie van het in den langdurigen binnenlandschen krijg zeer in verwarring geraakte bestuur

---

[1]) Hier werd een kanselier als in Brabant aan het hoofd gesteld. De procureur-generaal heette hier „momber".

[2]) Hier kreeg men ook kanselier en raden als in Gelre.

der gewesten Friesland, Groningen en Overijssel te werk ging. Wij bezitten nog de gegevens om die reorganisatie in al hare bijzonderheden te leeren kennen [1]). Het is vooral de stadhouder van Friesland, George Schenk van Toutenburg, die zich onmiddellijk na de verovering daarvoor veel moeite geeft. Allereerst wordt de justitie geregeld en zorg gedragen voor benoeming van de met het oog op de vroegere twisten meest geschikte en ervaren persoonlijkheden. Dan wordt in overleg met daartoe uit Brussel afgezonden ambtenaren het bestuur geregeld met inachtneming van de oude gewoonten en gebruiken, die daartoe eerst nauwkeurig zijn onderzocht. Naar aanleiding van de ingekomen rapporten wordt de instructie voor den stadhouder en de verschillende ambtenaren vastgesteld. In de eerstvolgende jaren worden dan herhaaldelijk uit Brussel eenige aanzienlijke ambtenaren afgezonden om de werking der nieuwe organisatie na te gaan en ingekomen klachten te onderzoeken. Hunne rapporten strekken weder ten grondslag voor maatregelen tot verbetering, gewoonlijk bij gelegenheid van nieuwe beden toegestaan.

In die verschillende Hoven verdrongen langzamerhand de juristen de leden van den adel, naargelang zij een zuiver juridisch karakter verkregen. Vooral Karel de Stoute had in deze richting de samenstelling der gewestelijke Hoven hervormd en zijne opvolgers gingen op dien weg voort, zoodat onder Karel V de hooge adel van de gewesten in die Hoven bijna niet meer vertegenwoordigd was doch de plaats had moeten ruimen voor juridisch ontwikkelde personen [2]), meestal uit den burgerstand of, bij uitzondering, uit den lageren adel voortgesproten. Om die colleges heen leefde een aantal advocaten, dat steeds meer toenam. Men vormde zich daar voor den publieken dienst in het algemeen: de meeste pensionarissen, secretarissen en dergelijke ambtenaren in de steden begonnen hunne loopbaan aan de gewestelijke Hoven op die wijze, evenzoo de meeste jonge staatslieden en de juristen der hoogere colleges.

Onder de gewestelijke Raden of Hoven bleven de lagere besturen

---

[1]) Vooral in de Correspondance des gouverneurs de Frise (No. 94 van de gebonden registers der Papiers de l'Audience in het Rijksarchief te Brussel) en in Boîte 190 en 191 der Papiers de l'Audience aldaar.

[2]) Vgl. voor Holland mijne studie over het Hof aldaar achter mijne Holl. stad onder de bourg.-oostenr. heerschappij, blz. 387 vlg.

der baljuwen, drosten, maarschalken, rechters, schouten, ambtmannen, grietmannen, redgers of hoe zij in de verschillende gewesten meer mochten heeten, geheel als van ouds bestaan, met de oude namen ook de oude bevoegdheid behoudende en allen de kracht ondervindende van de met straffer teugel regeerende bourgondische heerschappij, die ook in dit opzicht zeer gunstig werkte, bij de lagere besturen zoo goed als bij de hoogere.

Met betrekking tot de regeering der steden sluiten de bourgondische vorsten zich aan bij de stedelijke aristocratieën, die zich in de zuidelijke gewesten tijdens den strijd tegen de gilden hadden weten te handhaven met hulp der landsregeering en in de noordelijke gewesten met dezelfde hulp de aanspraken der gilden hadden afgewezen. Naast den tot een hofadel gemaakten stand der edelen en den opkomenden stand der ambtenaren zijn het vooral de stedelijke regeeringskringen, waarop de bourgondische regeering gesteund heeft.

Men ziet duidelijk het streven om de stedelijke besturen zooveel mogelijk tot een klein getal gerechtigden te beperken, tot een gesloten kring van aanzienlijke burgers, zoo min mogelijk onder den invloed van de rumoerige gilden, die in bedwang gehouden worden door het krachtige centrale bewind. Het is de tijd, waarin de hollandsche „vroedschappen", reeds onder de vorsten van het beiersche Huis opgekomen, zich tot vaste colleges van een beperkt aantal personen, gewoonlijk een twintig- of dertigtal, afronden. De stedelijke regeeringen zelve veranderen van karakter. Uit de vroedschappen, collatiën, gezworen meenten, of hoe die lichamen in de verschillende deelen des lands genoemd mogen worden, worden de schepenen, burgemeesters enz. gekozen, zooveel mogelijk onder den invloed der landsregeering. Zelfs bij de benoeming der lagere stedelijke ambtenaren, wier aantal in de 15de en 16de eeuw bij de uitbreiding der steden zeer toenam, doet de landsregeering dikwijls haren invloed gelden. Het zijn de dagen, wanneer in de brabantsche en vlaamsche steden de invloed der gilden op het stedelijk bestuur wordt verminderd, ja zelfs hier en daar vernietigd. In dezelfde richting wordt ook in de nieuw gewonnen provinciën onder Karel V gewerkt, hoewel de oude instellingen in naam behouden blijven.

Met dat al zorgde de regeering er voor, dat haar invloed op de samenstelling der stedelijke besturen, op het periodiek verzetten der „wet", d. i. der stedelijke overheid, niet verloren ging. De stadhouders

kregen overal in hunne instructiën de aanwijzing om toch vooral zorg te dragen voor het behoud der vorstelijke rechten in dit opzicht. Met zorg gekozen regeeringscommissarissen worden dikwijls met de uitoefening van dit recht belast.

Ook overigens konden de steden bemerken, dat het slappe bewind der kleine landsheeren plaats had gemaakt voor eene krachtige centrale regeering. De tirannie der groote steden tegenover de kleinere wordt zooveel mogelijk beperkt; in Vlaanderen worden de landgemeenten bevrijd van de drukkende suprematie der groote „communes". De stedelijke justitie wordt onder de rechtspraak der gewestelijke Hoven gesteld. De stedelijke financiën worden door hervormingsmaatregelen van wege de landsregeering zooveel mogelijk gered uit den treurigen toestand, waarin zij in de laatste tijden van de kleine landsheeren bijna overal waren vervallen. Het stedelijke recht wordt onder den invloed van het heerschende romeinsche recht verbeterd en aangevuld in denzelfden geest, waarin de regeering de gewestelijke rechten verbeterde en aanvulde. Regeeringscommissarissen wederom werden af en toe naar de steden gezonden om deze en dergelijke maatregelen in werking te brengen. Met die regeeringscommissarissen werken de in de 15de eeuw overal opkomende „pensionarissen" of „syndici" ten deele in gelijke richting. Het zijn rechterlijke ambtenaren der steden, voortgekomen uit den stand der oude stedelijke „klerken" of secretarissen, van wier ambt het hunne zich afzondert bij de uitbreiding der bemoeiingen van het stedelijk bestuur. Vooral tegenover de aanspraken der gewestelijke regeering kregen de steden behoefte aan zulke juridisch gevormde ambtenaren, bekend met de staatsrechtelijke verhouding van regeering tot onderdanen en met de grondslagen van het opkomende romeinsche recht. In het begin der 16de eeuw spelen deze invloedrijke personen reeds eene groote rol in de steden en verneemt men reeds hier en daar van klachten over hen en hunne dreigende suprematie in het stedelijk bestuur, waarin zij — evenals de secretarissen — tegenover de afwisselende magistraten het blijvend element vormen. Naast hen komen in het einde der 15de eeuw ook bezoldigde advocaten der steden bij de gewestelijke hoven en zelfs bij de centrale regeering te Brussel voor [1]).

De reactie tegen het bourgondische bewind in de dagen van Maxi-

---

[1]) Vgl. mijne Holl. stad onder de bourg.-oostenr. heerschappij, blz. 164.

miliaan's eerste regentschap heeft een oogenblik deze ontwikkeling tegengehouden doch de regeering van Philips den Schoone en vooral die van Karel V heeft het verlorene weder ten volle ingehaald en met kracht zich in dezelfde richting voortbewogen. En van feitelijk verzet is zoo goed als geen sprake, nadat de vlaamsche steden eenmaal bedwongen waren.

De machtigste steden der Nederlanden waren zeker de vlaamsche en het optreden der bourgondische Hertogen in deze gewesten was dan ook van het begin af gepaard gegaan met een strijd tegen de groote vlaamsche gemeenten.

Toch waagden het onder de eerste bourgondische vorsten die vlaamsche gemeenten nog herhaaldelijk zich tegen het hertogelijke gezag te verzetten. Gent en Brugge vooral staan daarbij aan de spits en Jan Zonder Vrees zag zich herhaaldelijk geplaatst voor eene weigering van deze steden om hare gewapende burgerijen tot zijne beschikking te stellen voor den krijg in Frankrijk en, wanneer zij soms al toestemden, het is meermalen gebeurd, dat de stedelijke benden dezer vlaamsche gemeenten, door den langen duur van een veldtocht ontstemd, plotseling de tenten oprolden en onder den kreet: „velle tenten! te Vlaendre waert!" den Hertog ten spijt naar huis gingen. Zij lieten zich zelfs in met onderhandelingen met den engelschen Koning, wien zij o. a. in 1412 beloofden geen krijg met hem te zullen voeren, ofschoon hun landsheer, hertog Jan, nog altijd op voet van oorlog met Engeland stond! En zij beheerschten de Staten van Vlaanderen ten volle.

Ook Philips de Goede moest de vlaamsche steden aanvankelijk ontzien, zag bij het beleg van Calais in 1436 de vlaamsche burgerbenden evenzoo plotseling als indertijd onder zijn vader zijne vanen verlaten en moest, hoe vertoornd ook, dientengevolge de verwachte verovering der belangrijke engelsche stad opgeven. Gent en Brugge waren weder de woordvoerders geweest bij dit bedenkelijke feit. Brugge vooral toonde zich zeer oproerig en braveerde openlijk het gezag des Hertogs, wiens leven zelfs ernstig bedreigd werd, toen hij zich in 1437 met een zwak escorte in de stad vertoonde; hijzelf bracht er nog het leven van af doch een groot aantal zijner voornaamste edelen werd doodgeslagen of mishandeld voor de poort, waardoor de Hertog eindelijk kon ontsnappen. Gelukkig voor den Hertog bestond er tusschen Gent en Brugge eene hevige jaloezie. Hiervan gebruik

makende, wist hij de laatste stad, die te vergeefs de hulp harer mededingster inriep, zoo in het nauw te brengen, dat zij hem voor de grove beleediging genoegdoening gaf en zich na lange onderhandelingen op het einde van 1440 diep voor hem vernederde [1]).

Eenige jaren later begon Gent een opstand wegens de invoering eener belasting op het zout (1451). De „witte kaproenen", van ouds hier het teeken van verzet tegen de vorstelijke macht, werden opgezet, de ambtenaren des Hertogs verjaagd en onder leiding van den metselaar Lieven Boone werd de stad in staat van verdediging gebracht. Doch Philips was besloten met geweld zijn gezag te handhaven en begon, thans met hulp van Brugge, een hevigen krijg tegen de stad, wier burgerij spoedig tegen de bourgondische krijgsbenden niet bestand bleek. Welhaast begon ontmoediging in de stad te heerschen, vooral toen Boone den Hertog in handen viel en op het schavot zijn verzet moest boeten. De voorwaarden, die Philips voor eene verzoening stelde, waren evenwel zoo hard, dat de stad het uiterste besloot te wagen ten einde hare oude rechten van vernietiging te redden. De oorlog werd dus hernieuwd maar den 23sten Juli 1453 zag Gent bij Gavre zijne burgerbenden wederom door de bourgondische legers vermorzelen. Gent's kracht was gebroken en het moest zich eenige dagen later onderwerpen. Onder Karel den Stoute is er dan ook van verzet der vlaamsche steden geen sprake meer, hoe hard en met hoeveel minachting de Hertog ze ook behandelde: het lot van Luik en Dinant was eene waarschuwing, dat men niet meer met de zwakke Graven van weleer te doen had. Onmiddellijk na Karel's dood wierpen de steden van Vlaanderen echter het juk af en waren heer en meester in het gewest, totdat hertog Albrecht ook hier de rust en de bourgondische macht herstelde [2]). Het vernederende verdrag van Cadzand in 1492 maakte een einde aan het verzet van Gent tegen Maximiliaan's regentschap.

Slechts ééne stad heeft het nog eens gewaagd zich tegenover deze macht te stellen, het woelige Gent, keizer Karel's geboorteplaats zelf. Doch de machtige Keizer heeft niet geaarzeld met loodzware hand deze poging tot verzet te onderdrukken.

Het was in 1538 [3]). Twee jaren te voren, in Juni 1536, had de

---

1) Fredericq, Essai, p. 128 suiv.

2) Zie boven, blz. 298.

3) Gachard, Relation des troubles de Gand sous Charles Quint (Bruxelles, 1846).

landvoogdes Maria ten behoeve van den dreigenden oorlog tegen Frankrijk eene bede gevraagd, die zonder moeite door de Staten-Generaal was toegestaan. Alleen Gent had geweigerd, zich beroepende op het privilege van 1477 en op grond daarvan aanbiedende een deel zijner burgerij te wapenen en dat „avec le grand estandart d'ycelle" naar 's Keizers leger te zenden. Doch de Keizer had geen zin in de weinig bruikbare stedelijke benden en eischte de bede. Gent kon zelfs door de gevangenneming van een aantal zijner burgers, die zich wegens handelszaken in Brabant bevonden, niet tot toegeven gedwongen worden. De fransche oorlog belette den Keizer met kracht tegen zijne vaderstad op te treden en de roerige gilden maakten van de zwakheid der regeering gebruik om zich van het stedelijk bestuur meester te maken. Zij wisten de lagere volksklassen tegen de regeerende stedelijke aristocratie op te zetten en de demagogie der „Creesers" (krijschers, schreeuwers) was een tijdlang meester in Gent, waar zelfs volslagen anarchie voor de deur stond (1539). Eenige aanzienlijke burgers, de oud-regent Lieven Pijn aan het hoofd, werden op vreeselijke wijze mishandeld. Lieven Pijn moest zelfs op het schavot het leven laten als offer van de volkswoede tegen de stedelijke aristocratie. Men verkondigde in de stad luide, dat het privaatbezit moest worden afgeschaft; de beweging „tendoit de faire les riches devenir povres et les povres devenir riches et en effect tous biens communs" [1]).

De rijken werden bedreigd en lastig gevallen door de opgezweepte menigte der wevers, nog altijd talrijk te Gent gelijk in de andere vlaamsche steden. Alleen door zich te wapenen konden zij eene algemeene plundering voorkomen; velen weken uit de stad. De anarchie nam hand over hand toe. Het privilege van keizer Karel van 1515, het zoogenaamde „calfsvel", werd bij openbaar vonnis vernietigd en door beulshanden verscheurd.

Doch men begreep spoedig, dat het in zichzelf verdeelde Gent alleen tegen het keizerlijk gezag niet bestand was. Er werd dus weder hulp gezocht bij den aartsvijand van den Keizer, bij koning Frans I van Frankrijk, wiens voorvaderen zoo dikwijls de bondgenooten van nederlandsche steden waren geweest in haar verzet tegen hare landsheeren. Doch de fransche Koning weigerde het pas met den Keizer gesloten verdrag te schenden en bood Karel zelfs aan zijn weg uit

---

[1]) Ibid., p. 35.

Spanje door Frankrijk te nemen ten einde des te eerder de Nederlanden te kunnen bereiken. Karel nam het aanbod gaarne aan en verscheen weldra te Brussel, waar zijn broeder, Ferdinand van Bohemen en Hongarije, hem met eene aanzienlijke troepenmacht wachtte. De verschijning van den Keizer in de Nederlanden was genoeg om den invloed der „Creesers" te breken; de demagogen werden uit het stedelijk bewind ontzet en Gent smeekte om genade.

Doch Karel achtte een voorbeeldig strafgericht noodzakelijk. Den 14den Februari 1540 begaf hij zich met de Landvoogdes, zijn broeder en een schitterenden hofstoet, beschermd door een aanzienlijk geleide van duitsche troepen en gewapende edellieden, naar Gent, waar hij onmiddellijk een proces begon tegen de aanstokers van het oproer en de weerspannige regeering. Bij vonnis van den 30sten April werd Gent, als schuldig aan majesteitsschennis, beroofd van alle privilegiën en bezittingen; het moest al zijn oorlogstuig uitleveren, ootmoedig om genade smeeken en behalve het verschuldigde aandeel in de gevraagde bede eene jaarlijksche som als boete opbrengen, terwijl nog bovendien eene zware onmiddellijke boete werd opgelegd. De regeering der stad met de vertegenwoordigers der gilden moesten in het zwart en blootshoofds den Keizer om genade smeeken. Bij hen moest een vijftigtal „Creesers" in boetehemd, blootsvoets en blootshoofds, met den strop om den hals zich voegen. Zoo verscheen de lange rij, twee aan twee, voor den machtigen imperator en smeekte bij monde van den pensionaris der stad om vergeving voor het misdrevene. De Keizer antwoordde aanvankelijk niet doch op het verzoek zijner zuster, landvoogdes Maria, verklaarde hij zich genegen de ongelukkige stad verder te sparen. Een nieuwe wet op het stadsbestuur, de „concessio Carolina", bracht de benoeming van dat bestuur aan den landsheer, breidelde den invloed der gilden door hunne vermindering van 53 tot 21 en de opheffing der gildedekens, stelde in de plaats van de drie leden der burgerij een „collace" van aanzienlijken, aangewezen door het stadsbestuur, en vernietigde de rechten der stad in hare omgeving en over de kleinere vlaamsche steden. Eindelijk moest Gent berusten in de oprichting eener citadel, die de stad voortaan in bedwang kon houden.

Het lot van Gent toonde aan, wat de bourgondische regeering als haar ideaal van de verhouding der nederlandsche steden tot het landsbestuur beschouwde. De stedelijke privilegiën konden desnoods

blijven bestaan doch de steden moesten gevoelen, dat er thans eene krachtige regeering in de Nederlanden bestond, die niet met zich liet spotten. Het past in dit verband te denken aan het feit, dat in 1530 op raad nog van de kort daarna overleden landvoogdes Margaretha Karel V van den Paus gevraagd en verkregen heeft, dat deze hem ontsloeg van den eed, gedaan op de Joyeuse Entrée van Brabant, waarin hij indertijd had moeten berusten doch die hem juist in die dagen zeer hinderlijk begon te worden bij het verzet van de Staten van Brabant tegen zijne eischen [1]). Karel V erkende de privilegiën slechts in zooverre, als zij hem niet hinderlijk waren in de uitoefening zijner souvereine macht, doch hij was verstandig genoeg om zijne Nederlanders niet door ontijdige en onhandige tirannie te verbitteren [2]).

* * *

Zoo was in hoofdtrekken de organisatie van den staat in wording, dien men in Europa met bewondering gadesloeg en die ook inderdaad die bewondering waardig was. België, Bourgondië, Vlaanderen, Brabant, de Nederlanden — hoe men dien wordenden staat zonder vasten naam ook noemde, men kon in het midden der 16de eeuw zeggen, dat hij „een lid van groot belang was in het lichaam van Europa" [3]).

Uitstekend gelegen voor den handel tusschen het Zuiden en het Noorden, het Westen en het Oosten van het werelddeel, aan den mond der groote rivieren van het Westen; bewoond door eene dichte bevolking, die boven andere van dien tijd uitmuntte door energie en ontwikkeling van lichaam en geest; vruchtbaar en goed bebouwd; door tallooze voortreffelijke waterwegen doorsneden; geregeerd door een machtig vorst op eene wijze, die met de vrijheidlievende traditiën der bevolking rekening hield zonder de kracht der centrale regeering te verminderen — bij dat alles schenen de gezamenlijke Nederlanden, ook toen Philips II in 1555 zijn keizerlijken vader opvolgde, voorbestemd tot eene grootsche rol in de wereldgeschiedenis.

Nog verkeerde die staat in een toestand van wording. Nog waren zijne verschillende deelen niet samengegroeid tot een geheel. Nog

---

1) Henne III, blz. 271.

2) Fredericq, De Nederlanden onder keizer Karel (Gent, 1885), I, blz. 186 vlg.

3) Guicciardini, Descrittione di tutti i Paesi Bassi (Anvers, 1567), het meest verspreid in de lat. uitgave van 1652 (Amst.), p. 1.

waren er velen, vooral in de kort te voren bemachtigde gewesten, die met weerzin het bourgondische juk droegen. Doch wanneer slechts de nieuwe vorst voortging op den weg, dien Karel V en de beide groote vrouwen, die hier voor hem de regeering hadden gevoerd, hadden bewandeld in navolging van den anderen grooten Bourgondiër, Philips den Goede, die zich het eerst ook in het Noorden had vastgenesteld — dan kon men eene grootsche ontwikkeling op staatkundig gebied voorzien als die, welke eenmaal van het evenzoo uit tal van heterogene deelen opgebouwde fransche koninkrijk eene krachtig samenhangende monarchie had gemaakt. Daartoe was echter ook in de opvolgers van Karel V de wijze voorzichtigheid met krachtige energie verbonden noodig, die vele fransche vorsten uit het huis van Capet had gesierd. Het was de vraag, of de nieuwe opperheer der Nederlanden die talenten bezat en of er bij het gemis dier talenten moeilijke omstandigheden zouden optreden, die zijne heerschappij konden bedreigen. Was dat het geval, dan zou de nieuwe staat ontwijfelbaar in groot gevaar verkeeren; dan zou het met zoo groote moeite half afgewerkte gebouw nog vóór de volledige voltooiing tot in zijne fundamenten worden geschokt; dan was de kans op het blijven bestaan van het grootsche gewrocht der Bourgondiërs niet groot meer.

En wie Philips II kende, kon weten, dat hij niet de man was, dien de Nederlanden thans behoefden. Wel mocht keizer Karel diep geroerd zijn, toen hij zijnen zoon de Nederlanden afstond, niet alleen denkende aan het verledene doch ook met het oog op de toekomst. Wel mocht hij aarzelen om deze gewesten te verlaten. Hij, de scherpe menschenkenner, wist vermoedelijk wel, wie en wat zijn zoon was, en had hem reeds jaren te voren gewaarschuwd, wat hij in zijne nederlandsche onderdanen moest ontzien [1]). Doch 's Keizers woord was den Spanjaard voorbijgegaan. Philips II begreep de Nederlanders niet, zelf door hen niet begrepen.

Wat zou onder zulk een vorst de toekomst baren?

---

[1]) Vgl. b.v. de hierop betrekking hebbende plaatsen in de beroemde Instruction van 1548 (Papiers d'Etat de Granvelle III, p. 267 suiv.).

HOOFDSTUK V.

DE NEDERLANDSCHE ADEL IN DE 15DE EN 16DE EEUW.

De bourgondische vorsten hebben in den adel, de ambtenaren en de stedelijke aristocratieën hunne voornaamste steunpunten gezocht en gevònden.

De adel was intusschen in den bourgondischen tijd nog meer dan vroeger afgeweken van zijne oorspronkelijke beteekenis in de maatschappij. Reeds in de dagen van den eigenlijk feodalen staatsvorm had hij zich meer en meer om de persoon van den vorst geschaard. Thans werd die vorst de zon, waaraan de adel zijn glans ontleende; thans werd de sfeer van het vorstelijke hof de omgeving, waarin de edelman zich bij voorkeur bewoog. Niet meer de krijg doch het hofleven werd het ideaal in het bestaan van den edelman. Niet meer van de kracht van zijn goed zwaard doch van de gunst der vorstelijke genade wachtte hij voortaan zijne toekomst. Niet meer als ridder aan het hoofd der zijnen doch als officier in het huurleger van zijn vorst — „chair et sang à commandement" zeide Chastellain cynisch — diende hij den landsheer, nog altijd bij voorkeur zich wijdende aan de militaire loopbaan, waaraan hij zijn oorsprong te danken had. Bij voorkeur, want vele edelen, uit den lageren adel ten minste, legden zich ook toe op de kundigheden, vereischt om in de bourgondische ambtenaarswereld op te treden, vooral als leden van de hooge regeeringscolleges en van de gewestelijke Raden.

Nu de edelen niet meer uitsluitend op het land leefden, was er minder aanleiding tot de eeuwige veeten met de naburen, die vroeger een groot deel van het ridderlijke leven innamen. De krachtige vorstelijke macht zou trouwens ook spoedig een einde gemaakt hebben aan de woelingen, waarin dergelijke veeten onder de vroegere zwakke landsheeren meermalen de verschillende gewesten hadden geworpen. Van roofburchten is geen sprake meer, dank zij diezelfde kracht der vorstelijke regeering, steunende op de stedelingen, die zelf voor hun handel zooveel belang hadden bij het handhaven der rust ten platten lande. De oude riddertournooien hadden evenzoo hun karakter gewijzigd en waren niet meer dan weinig gevaarlijke spiegelgevechten geworden, waarbij de deelnemers zich als Lancelot, Tristan, de

Zwaanridder, de Vier Heemskinderen enz. verkleedden en dikwijls de oude ridderromans bespottelijk maakten. De vrouwendienst, reeds vroeger een caricatuur geworden, was thans geheel op den achtergrond gekomen. Met het einde der kruistochten was de strijd voor het geloof verdwenen. Men wedijverde niet meer in de eerste plaats in ridderlijken moed en behendigheid, in dienstvaardige vrouwenvereering, in vromen geloofsijver doch veeleer in sierlijkheid en weelde van kleeding, in kennis der hofgebruiken, in galante vormen, in geestige woordspelingen, in het schaakspel en wat dies meer zij onder de „ébattements que noble homme devoit sçavoir" [1]).

Op het voorbeeld der Hertogen van Bourgondië bereikte de weelde in de kleeding der edelen eene ongekende hoogte. Zelfs de harnassen in den slag schitterden van gouden en zilveren belegsels, van edelgesteenten en fijn smeedwerk. Doch vooral op de hoffeesten grensde de tentoongestelde weelde aan het ongeloofelijke. Goud- en zilverlaken (brocaat), fijn linnen en damast, zijde en fluweel, pelswerk en kant waren op overdadige wijze vertegenwoordigd in de rijke kleeding der bourgondische ridders en edelvrouwen uit de dagen van Philips den Goede; nauwsluitende broeken en lange puntschoenen, korte, nauwelijks tot over het middel, hoogstens tot de knie reikende fraai bestikte overkleeding met randen van bont en mouwen, tot aan de hand gesloten, breedgerande hoeden met om de kin en om het hoofd vastgebonden doeken — zoo was de kleeding der edelen; de edelvrouwen droegen zware evenzoo om het uitgesneden bovenlijf nauwsluitende japonnen met lange slepen en punthoeden met lange afhangende sluiers. Veel weelderiger nog en rijker in fluweel en goudlaken, in satijn en zijde, in bontwerk en kant was de kleeding in de dagen van Maximiliaan en Karel V. Zeer belangrijk is in dit opzicht het plakkaat van den 7den October 1531, dat het dragen van goud- en zilverlaken en linnen verbiedt en alleen aan prinsen, markiezen, graven, Vliesridders, leden van den Geheimen Raad en enkele anderen met hunne familie het gebruik van karmozijnroode fluweelen of satijnen mantels en toga's toestaat, terwijl alle andere kleuren van fluweel alleen geoorloofd zijn aan hen, die 3, satijn en damast aan hen, die 2 rijpaarden bezitten, en hij, die slechts één goed paard bezit, zich met zijden gewaden moet vergenoegen [2]).

---

[1]) Chastellain, Chronique de Jacques de Lalaing, Ch. II. [2]) Henne V, 227.

Niet minder weelde werd ten toon gespreid in de fraai gestikte tapijtwerken der 16de eeuw, waarmede de paleizen en burchten der edelen gestoffeerd waren en die ook thans nog de bewondering der kunstkenners opwekken in de enkele exemplaren, die er van tot ons zijn gekomen. De etikette werd, vooral sedert Karel den Stoute, die er zeer aan gehecht was, nog meer aan de hoven van de onder den invloed der opkomende stijve spaansche hofvormen verkeerende landvoogdessen Maria en Margaretha van Parma, tot in kleine bijzonderheden geregeld en met groote strengheid gehandhaafd [1]).

„Pour ce temps on ne trouvait cour de haut prince où tant on fit de fêtes comme alors on faisait en la cour du noble duc de Bourgogne" [2]). Het was er eene onafgebroken reeks van weelderige feesten.

Een der merkwaardigste van die groote feesten uit den bourgondischen tijd was zeker dat van „Le vœu du faisan" van 1453 [3]) te Rijssel. Daar kampte in een schitterend tournooi Adolf van Kleef, heer van Ravestein, om de door hem uitgeloofde gouden zwaan aan gouden keten, waaraan een kostbare robijn, tegen graaf Karel van Charolais en een groot aantal andere ridders. Na afloop van het tournooi gaf de Hertog een rijk banket aan de dames en heeren van het bourgondische hof in eene met kostbare tapijten, waarop het leven van Herkules afgebeeld was, kwistig versierde zaal. In die zaal stonden drie tafels van verschillende grootte. Op de middelste verhief zich als middenstuk een groot en sierlijk bewerkt kerkgebouw met loopend klokwerk en een zangerskoor er in; iets verder stond op die tafel een ander middenstuk, bestaande uit een naakt kind op eene rots, dat rozenwater uitspoot; nog verder een geheel opgetuigd vaartuig met matrozen; eindelijk een fraaie fontein van glas en lood, waaruit een waterstraal van meer dan een voet hoogte viel in een prachtig bloemenpriëel met rotsen van edelgesteenten. Op de tweede, de grootste tafel stond een reusachtige pastei, waarin niet minder dan 28 levende personen muziek maakten, ieder op hunne beurt; een tweede middenstuk vertoonde het betooverde kasteel van Melusine, uit twee van welks torens oranjewater in de grachten spoot; een derde bestond uit een windmolen met een vogel aan een der wieken beves-

---

1) Fredericq, Essai, p. 109 suiv.

2) Chastellain, Lalaing, Ch. 12.

3) Olivier de la Marche, I, p. 29.

tigd, waarnaar een aantal met bogen gewapende menschen van allerlei rang en stand scheen te schieten; het vierde liet een ton in een wijngaard zien, waaruit een zoete en een bittere drank vloeiden; het vijfde eene woestijn, waarin een kunstig gemaakte tijger en een slang vochten; het zesde een wilde, op een kameel reizende; het zevende een man, die sloeg op een struik, waarin vogels zaten, terwijl een ridder en eene dame, in een rozenpriëel geplaatst, de vogeltjes opaten en den ander bespotten; het achtste een nar op een beer tusschen met gletschers bedekte rotswanden van zonderlinge steen; het negende een meer, waarop een schip met zeilen door kunstige mechaniek heen en weder voer. De kleinste tafel droeg een indisch bosch met zich evenzoo door kunstige mechaniek bewegende wilde beesten; een leeuw, aan een boom ronddraaiende te midden van eene weide; eindelijk een marskramer, die in een dorp rondliep.

Even kunstig als de mechaniek dezer merkwaardige kunstwerken, was ook de verdeeling der spijzen en van het vaatwerk ingericht. Reusachtige schotels bevatten ieder wel 48 soorten van spijzen, het gebraad werd in sierlijke blauw met gouden wagentjes rondgereden. Het vaatwerk was gerangschikt op een kolossaal buffet, schitterende van goud en zilver en van met goud en edelgesteenten versierd glaswerk, waaromheen houten schildwachten waren opgesteld, binnen wier kring alleen de wijnschenkers mochten komen. Overigens was er in de zaal nog een hooge pijler, waarop een naakt vrouwenbeeld met loshangend haar en een rijkversierden hoed daarbovenop, half bedekt met een kunstig en doorzichtig geweven sluier, met grieksche letters bestikt; uit haar rechterborst spoot een straal hypokras. Naast dit beeld stond een andere pijler, waarop een levende leeuw aan een ijzeren ketting was vastgelegd onder het opschrift: „ne touchez à ma dame”.

Vóór het begin van den maaltijd werd dit alles bewonderd door den Hertog en zijn hofstoet en door de van alle zijden toestroomende adellijke gasten, de vrouwelijke grootendeels op aardige wijze vermomd. Zoodra iedereen gezeten was, luidde de klok van de kerk en een viertal jonge koorzangers daarin hieven een schoon lied aan, waarna een herder uit de genoemde pastei op zijn doedelzak speelde. Plotseling verscheen in een der zaaldeuren een fraai met zijde bedekt paard, waarop twee verkleede trompetters lustig bliezen, omstuwd door zestien ridders in de hertogelijke kleuren. Daarna speelde weder

het orgel in de kerk, welk spel werd afgewisseld door dat op een waldhoorn uit de pastei. Toen reed een kabouterman op een wild zwijn de zaal binnen; hij was voorzien met behaarde klauwen als die van een draak, het bovenlijf in zijde gehuld; op het hoofd en de schouders van dit monster zat een man. Hij deed de ronde door de zaal en vertrok toen onder den klank van den koorzang en van muziekinstrumenten, in de pastei bespeeld. Daarna schetterden vier klaroenen van een stellage achter een gordijn, dat thans plotseling opgetrokken werd en Jason vertoonde, als ridder gekleed, die aanstonds een gevecht aanving met eenige woest op hem losstormende groote ossen; hij overwon ze na een hevigen kamp met de lans en den degen door hun vocht toe te werpen uit eene hem door Medea gegeven tooverflesch. Telkens viel het gordijn en telkens weder vertoonde Jason andere merkwaardige daden: hij overwon een draak met eèn ring, hem door Medea gegeven, zaaide later met de overwonnen ossen voor zijn ploeg de drakentanden, waaruit dan gewapende mannen voortkwamen, die met elkander streden, totdat zij allen gevallen waren. Die vertooningen werden door liefelijken zang en snarenspel, door het optreden van een met een jong kind een duo zingend hert en het tooneel van een valkenjacht op een reiger in natura midden in de zaal afgewisseld.

Eindelijk verscheen een reus, gekleed als eèn Saraceen, een olifant geleidende, waarop eene als non gekleede dame gezeten was. Deze beval den reus stil te houden en maakte zich nu in een lang en kunstig samengesteld vers bekend als „Sainte Eglise, la votre mère", die van de aanwezige ridders hare verlossing uit de handen der haar benauwende ongeloovigen afsmeekte. De wapenkoning van het Gulden Vlies bracht daarop een levenden fazant binnen met een gouden ketting om den hals, gevolgd door twee jonge edelvrouwen, vergezeld van twee ridders en een groot aantal wapenherauten. De wapenkoning bood volgens oude gewoonte den fazant den Hertog aan „pour faire vœux utiles et valables", waarop de Hertog antwoordde met een brief, dien hij den wapenkoning aanbood en waarin de belofte stond van een kruistocht te zullen ondernemen. Toen vertrok „de Kerk" weder op haren olifant na de aanwezige ridders aangemaand te hebben het voorbeeld van hunnen meester te volgen, wat zij ook deden in eene reeks van verklaringen, die voor een deel tot den volgenden dag werden uitgesteld.

Onmiddellijk na de gelofte van den Hertog en terwijl men die zijner ridders inzamelde, werden de tafels in de zaal snel opgeruimd en de ooggetuige, die ons dit feest beschreef en dat alles als een droom zag verdwijnen, wist niets beters te doen dan te denken over „les outrageux excès et la grande dépense qui pour la cause de ces banquets ont été faits depuis peu de temps", waarover hij zich niet weinig ergerde, niet bevroedende, dat Karel de Stoute eenmaal dien glans nog zou zoeken te overtreffen. Terwijl hij zoo stond te denken en met een van 's Hertogen kamerheeren het avontuurlijke plan van den kruistocht, dat hem evenzoo maar half beviel, besprak, was de zaal spoedig ledig en verscheen eene groote bende toortsdragers, gevolgd door een aantal muzikanten en eene in witte zijde en damast gehulde dame, „Grace-Dieu", achter wie 12 fraai uitgedoschte ridders met 12 evenzoo gekleede edelvrouwen optraden. De dames stelden de twaalf ridderdeugden voor: geloof, rechtvaardigheid, rede, kracht enz. en werden met toepasselijke coupletten aan den Hertog voorgesteld. Het waren de aanzienlijkste edelen en dames van het hof, welke laatsten den prijs van het dien dag gehouden tournooi toewezen aan den jongen Graaf van Charolais, den zoon des Hertogs, die den prijs uit de handen van twee harer ontving. Een sierlijke dans dezer ridders en edelvrouwen eindigde het schitterende festijn, dat lang beroemd bleef in de annalen der bourgondische hoffeesten.

Het weelderige hofleven stelde den financiën der hovelingen hooge eischen en al bezorgde de gunst van den landsheer of de Landvoogdes den adel tal van voordeelige posten; al werden die voordeelen door de bezitters meestal op schaamtelooze wijze door afpersing en omkoopbaarheid nog aanzienlijk vergroot — op den duur konden de geldmiddelen de ongeloofelijke verkwisting van groote sommen niet doorstaan. Daarbij kwamen dan nog de talrijke krijgstochten, die wel buit aanbrachten maar ook zelf zeer kostbaar waren, en de verwoesting van de bezittingen van den adel ten platten lande in de woelingen tijdens het eerste regentschap van Maximiliaan, voorzoover Holland en Brabant betreft ook in de geldersche oorlogen. Reeds tijdens Karel den Stoute begonnen de financieele moeilijkheden, die aan de eene zijde den adel nog afhankelijker maakten van de gunst van den landsheer doch aan de andere ook groote ontevredenheid onder dien stand moesten veroorzaken. In de laatste jaren van landvoogdes Maria

en tijdens Margaretha van Parma was de geldverlegenheid van den adel dan ook zeer groot. Het hof van de zeer begaafde en op het gebied van kunst en letteren uitmuntende landvoogdes Margaretha van Savoye, een der hoogst ontwikkelde vrouwen van haren tijd, was minder schitterend dan dat harer bourgondische voorzaten, voor een deel ten gevolge van het geldgebrek, waarmede zij voortdurend te worstelen had. Toch bleef het brusselsche hof ook onder haar en hare opvolgster een der weelderigste van Europa en werd zelfs door het fransche in de dagen van den verkwistenden Frans I slechts weinig overtroffen. Niet minder groot dan onder de eerste bourgondische vorsten was toen de brooddronkenheid, vooral van de jongere edelen, die zoo liederlijk huis hielden, dat de ernstige en vrome landvoogdes Maria eens aan Karel verklaarde: „Onder de grooten dezes lands wast eene jeugd op, met wier zeden ik mij noch wil noch kan verdragen; goede trouw, eerbied voor God en den Koning zijn verloren; met uitzondering van weinigen is het bederf zoo algemeen, dat ik, al ware ik een man, niet alleen hen niet zou willen besturen maar hen nauwelijks zou willen zien of op gelijken voet met hen leven. God is mijn getuige, wanneer ik Uwe Majesteit verzeker, dat ik liever met mijne handen mijn brood zou winnen dan met hen in aanraking te zijn" [1]).

Zoo diep was de nederlandsche adel gezonken sedert de dagen, toen Froissard, de tijdgenoot van Philips den Stoute, den zwanenzang der feodale ridderschap had doen hooren; sedert den tijd ook, toen Chastellain den bourgondischen adel uit de dagen van Philips den Goede geprezen had in „le livre des faits du bon chevalier messire Jacques de Lalaing", die nog als een nabloeier der oude ridderschap was uitgegaan om op tournooien te strijden en in Frankrijk, Engeland, Schotland, Spanje, Portugal en Italië had rondgedoold, al kampende en rijdende om de riddereer. Jacques de Lalaing, „le chevalier sans reproche" van het bourgondische hof, was als ridder omstreeks 1450 het voorbeeld geweest van velen gelijk hij zelf er naar gestreefd had om den ouden roem der „prouesse" van den henegouwschen adel te handhaven. Beroemd was zijn verblijf te Châlons sur Marne juist in genoemd jaar, toen hij er als een andere Lancelot de lans gekruist had met ieder,

---

[1]) Vgl. Bakhuizen van den Brink, Cartons voor de gesch. van den nederl. vrijheidsoorlog, ('s Gravenhage 1891), blz. 47 vlg.

die op de reis naar Rome, waarheen toen in grooten getale ook de ridders ter bedevaart togen, langs die plaats gekomen was. In ridderlijke behendigheid, in hoofsche kunst van omgang met edelvrouwen muntte hij verre boven zijne tijdgenooten uit, de ridder „qui prit chasteté pour le pilier de sa gloire", zooals zijn grafschrift zegt. Hij viel, dapper strijdende, nog slechts 32 jaar oud, in 1453 bij het beleg van het door de Gentenaars verdedigde kasteel van Poucques [1]).

Sedert die schoone dagen, toen „au pays de Hainaut et à l'environ était la fleur de la chevalerie", was er veel veranderd en de nederlandsche ridderschap mocht nog omstreeks 1560, fier op den nog altijd schitterenden glans van het brusselsche hof, met minachting neerzien op de „grobe Westerwoller", die aan den Rijn een eenvoudiger leven leidden, zeker was het, dat zij, ontzenuwd en uitgeput, toen geen krachtigen steun meer kon bieden aan de vorstelijke heerschappij, die eenmaal met hare hulp en onder haren invloed was opgekomen en op hare kracht ook voor de toekomst had gerekend.

Voor een goed deel lag de schuld van dat verval der nederlandsche ridderschap aan de groote verandering in het krijgswezen, waardoor de ridders in gansch Europa op den achtergrond waren geschoven door het meer en meer optredende voetvolk, onder den invloed ook van de toeneming der beteekenis van het vuurwapen, dat aan de persoonlijke kracht en de persoonlijke behendigheid, waardoor de ridders hadden uitgeblonken, weinig plaats meer overliet in den strijd. Sedert had de adel den grondslag van zijn bestaan verloren en kon hoofdzakelijk alleen nog als hofadel zijn leven voortslepen. Voor een ander deel zijn de toenemende rijkdom der burgers in de steden en de daardoor uitgelokte toenemende vervreemding van den grondeigendom der in financiëele moeilijkheden verkeerende edelen als oorzaken van dit verval van den adel te noemen. Doch een goed deel der schuld dienen ook de bourgondische vorsten, met name die van het eerste geslacht, te dragen. Zij hebben den glans van den franschen adel, van het fransche hof door overmatige weelde trachtten te overtreffen. Zij hebben de oude ridderlijke traditiën in de landen van Brabant willen doen herleven door het aanrichten van schitterende festijnen en kostbare tournooien. Zij gaven het voorbeeld en eischten navolging van eene tot in het dolzinnige verkwistende weelde.

---

[1]) Zijne levensbeschrijving door Chastellain is het laatst uitgegeven door Kervijn de Lettenhove (Bruxelles, 1863—1865).

Ook op de zedelijkheid in de hooge kringen viel veel, zeer veel te zeggen. Philips de Goede zelf had een groot aantal bastaarden bij jonge edelvrouwen zijner omgeving en zijne hovelingen bleven niet in gebreke ook hierin hunnen vorst na te volgen. Er waren er, die op 30, 40 ja 60 bastaarden roemden. Wat Karel de Stoute, zeer op persoonlijke eerbaarheid gesteld en met kracht tegen de toenemende onzedelijkheid aan het hof optredend, ten goede in dit opzicht deed, ging in de dagen van den luchthartigen Maximiliaan, van zijn zoon Philips den Schoone en zijne in dit opzicht voor anderen dan zichzelve weinig strenge dochter Margaretha voor een groot deel weder verloren. Het bourgondische hof bleef — en niet ten onrechte — ook onder Karel V en zelfs onder Philips II in den reuk van brooddronkenheid en lichtzinnigheid, van verspilling en onzedelijkheid, ook al kon men deze ondeugden aan de landvoogdessen Maria van Hongarije en Margaretha van Parma persoonlijk zeker niet verwijten evenmin als aan den jongen landsheer Philips II zelven, wiens deftige afgemetenheid ook daarom den jongen nederlandschen adel weinig sympathie inboezemde. Karel V, de vader van beroemde bastaarden, Margaretha van Parma en Don Jan van Oostenrijk, was op dit gebied weder veel minder streng.

Bij den vorst had de adel eenmaal hulp gezocht en gevonden tegen de opkomende macht der burgerijen. De vorst had die hulp verleend en den adel nauw aan zijn persoon verbonden. Zoo waren vorst en adel samengegaan, de laatste door den eerste gered van den ondergang, de eerste door den laatste gesteund in zijne pogingen om eene waarlijk vorstelijke macht te verkrijgen. Thans waren zij onafscheidelijk, naar het scheen, doch de vorst begon de voosheid in te zien van den boom, wien de wortels waren ontnomen en die geen grond meer vond in de toenmalige maatschappij; de adel zelf begon te begrijpen, dat hij om aan de vernietiging te ontkomen zijne zelfstandigheid had prijs gegeven en dat de vorstelijke bescherming toch niet voldoende was om de maatschappelijke omwenteling, die den invloed van den edelman meer en meer brak, tegen te houden.

Die ontgoocheling van beide zijden veroorzaakte in het midden der 16de eeuw eene onaangename stemming van beide partijen tegenover elkander: de adel weet zijn verval voornamelijk aan de onverzadelijkheid der vorstelijke heerschzucht, die van den edele geene mederegeering maar onderdanigheid aan zijne souvereiniteit verlangde; de

vorst verweet den edelen hun onvermogen of onwil om de diensten te vervullen, die hij van hen had verwacht. Bij die stemming van weerszijden konden in eene hevige crisis de verrassingen niet uitblijven. De adel verlangde herstel van de oude welvaart, van zijne sociale positie als eersten stand, van den ouden invloed op de zaken des lands; de vorst wilde onderdanigheid aan zijn souverein gezag in ruil voor persoonlijke gunstbewijzen, uit zijne souvereine machtsvolkomenheid geschonken.

Bovenaan in den bourgondischen adel stonden sedert 1430 de Vliesridders, de leden der toen door Philips den Goede te Brussel opgerichte Orde van het Gulden Vlies, „la Toison d'Or".

Schitterend was het feest geweest, waarmede hertog Philips de stichting der Orde had gevierd.

Het geschiedde bij gelegenheid van zijn huwelijk met prinses Isabella van Portugal te Brugge [1]), den 10den Januari 1430 „afin que par son moyen la vraie foi catholique, l'état de notre sainte mère l'Eglise, la tranquillité et la prospérité de la chose publique soient, autant qu'ils peuvent l'être, défendus, gardés et conservés". De orde, gewijd aan St. Andries, den beschermheilige van het bourgondische vorstenhuis gelijk St. Michel die van het fransche, zou bestaan uit 31 uitgelezen ridders, van wie de regeerende Hertog van Bourgondië het hoofd zou zijn. Ieder ridder, bij plechtige gelegenheden gekleed in een scharlaken tot op den grond slependen mantel en met een hoed van dezelfde stof op het hoofd, ontving bij de verheffing een halsketen van in goud gevatte vuursteenen, waaraan een lam met gouden vacht hing; die keten moest bij den dood des ridders tot den Hertog terugkeeren. De statuten der orde bestonden uit 94 artikelen, waarin de rechten en plichten der ridders tegenover den vorst en het ceremonieel op hunne kapittelvergaderingen op het nauwkeurigst waren omschreven [2]). Vooral op den nauwen band tusschen vorst en ridders werd in die statuten zeer de nadruk gelegd.

De ridders van het Gulden Vlies waren dan ook de meest vertrouwde personen uit de omgeving des vorsten, de vertegenwoordigers gewoonlijk van de hoogste adellijke geslachten des lands, en hadden

---

1) Reiffenberg, Histoire de la Toison d'Or.

2) Olivier de la Marche I, 15.

in hunne hoedanigheid recht op de hoogste regeeringsposten, op het lidmaatschap der hooge regeeringscolleges, de gouverneursambten en de opperbevelhebbersplaatsen in het leger. Soms werden ook enkele leden van naburige vorstenhuizen in de Orde opgenomen. In belangrijke zaken mochten zij den vorst, die hen tot zijne „wapenbroeders” had verheven, geroepen of ongeroepen, raad geven, zoowel met betrekking tot zijn persoonlijk optreden als tot zijn regeeringsbeleid. De kapittels der orde hadden het recht van uitsluitende jurisdictie over de leden, ten minste sedert de minderjarigheid van Karel V, toen onder landvoogdes Margaretha van Savoye ook hun invloed op de regeeringszaken zeer begon te stijgen. Hunne vergaderingen stonden bekend wegens de verkwistende weelde en den overdaad van spijs en drank, die er plachten te heerschen.

De ridders van het Gulden Vlies stonden bovenaan in den nederlandschen adel, de hoofden van welks aanzienlijkste geslachten gewoonlijk daarin worden opgenomen. Naast hen zijn de andere leden dier geslachten te noemen, de Croy's en Lalaings uit Henegouwen, de Nassau's, sedert het begin der 15de eeuw in Brabant gevestigd, de Oranje's, onder den eersten Hertog aan het bourgondische hof gekomen, de Vergy's uit Bourgondië, de Hoorne's en Bergen's uit het Brabantsche, de Egmonden en Brederodes uit Holland, de Borselen's uit Zeeland, de Ravestein's en Van den Bergh's uit het Geldersche. Zij vormden met de bastaarden van Philips den Goede en hunne nakomelingen de klasse van edelen, die men de „groote meesteren” placht te noemen, welke naam reeds aanduidt, dat men hun veel invloed op den gang der zaken toeschreef. Zij onderscheidden zich weldra door hoogere titels, hun sedert het eerste regentschap van Maximiliaan door dezen en Karel V als Roomsch-Koning en Keizer geschonken, van de overige edelen. Het zijn de personen, die door hunne verheffing tot Hertogen van Aerschot, Markiezen van Veere en Vlissingen of van Bergen, Graven van Egmond, Buren, Kuilenburg, Bergh, Hoogstraten, Roeulx in rang naast de Prinsen van Oranje en Graven van Nassau werden geplaatst. Hunne voornaamste goederen werden tot een soort van majoraten voor de oudste zoons uit de mannelijke linie verheven, terwijl de jongere zoons met kleinere bezittingen werden schadeloos gesteld of in den geestelijken stand traden om met rijke kanunniksplaatsen, abdijen of zelfs bisdommen begiftigd te

worden. Uit hen werden de „écroues de l'hôtel", de hooge hofbeambten, kamerheeren enz., meestal gekozen.

Onder deze hooge edelen groepeerde zich vervolgens de talrijke lagere adel, die zich alleen bij groote feestelijkheden aan het hof vertoonde en meestal in de benden van ordonnantie of in de overige legerbenden de officiersplaatsen bezette. Een groot aantal leden van dien lageren adel had zich ook aan het bestuur gewijd en bezette een deel der raadsheersplaatsen in de gewestelijke hoven of andere meer lokale bestuurscolleges.

Denkt men bij dit alles nog aan den grooten invloed, dien de adel in vele gewesten op de statenvergaderingen kon oefenen, dan is de positie van dezen stand in de nederlandsche gewesten onder de bourgondische heerschappij zeker niet gering te achten, hoezeer hij in de toenmalige maatschappij niet meer de hooge plaats innam, die hij eertijds in de goede dagen der feodaliteit had bekleed. Nog altijd echter was de adel in zeer vele gewesten in het genot van een uitgestrekt grondbezit, dat hem ten platten lande het overwicht verzekerde, hoezeer ook dit grondbezit dikwijls met schulden bezwaard was. Men vond in alle gewesten nog een groot aantal edelen, die op hunne oude stamsloten resideerden, vooral in de streken van het Noorden, waar het verafgelegen hof nog weinig zijn werking deed gevoelden.

Het eenvoudigst en het meest nog blijvend bij de voorvaderlijke gewoonten, gelijk zij ook in positie nog het meest op hunne voorvaderen van de 13de en 14de eeuw geleken, waren de friesche, drentsche en overijselsche edelen, nog altijd te midden van de eigenerfden en de huurboeren levende, boven wie hunne grootvaders nog zoo weinig uitstaken. De geldersche, utrechtsche, hollandsche maar vooral de zuidnederlandsche adel zag dan ook op deze eenvoudiger standgenooten met eenige minachting neder, gelijk de zuidnederlandsche adel in het algemeen zich boven de ietwat boersche noordelijke edellieden verheven achtte, nog altijd voortlevende in de oude traditie van de voortreffelijkheid der henegouwsche en brabantsche ridderschap. De edelen van het Noorden waren ook in het landsbestuur slechts zeer schaars vertegenwoordigd en bleven zich meestal vergenoegen met den invloed, dien zij op het bestuur van hun gewest uitoefenden, hoewel die hun door de in die streken opkomende steden krachtig werd betwist. De edelen van het Zuiden daarentegen, zich koeste-

rende in de hun meer nabij schitterende zon der vorstelijke genade, vormden de groote meerderheid aan het brusselsche hof, genoten daardoor ook meer van de vorstelijke gunsten en aarzelden niet daarvan gebruik te maken.

Hoe weinig de nederlandsche adel in het midden der 16de eeuw vermocht, zou weldra duidelijk worden, wanneer de moeilijkheden zouden optreden, die de regeering van Philips II tot de belangrijkste van die der bourgondisch-oostenrijksche dynastie hebben gemaakt. Dan zou het blijken, dat niet bij den adel de regeering kon rekenen op de toewijding, die zij door steun tegenover den burgerstand, door gunstbewijzen zonder tal had meenen te kweeken. Dan zou aan de andere zijde ook blijken, dat de kracht der ontluikende natie niet in den afgeleefden adel te zoeken was. Dan zou blijken, dat de adel misschien door eene handige leiding er toe gebracht kon worden om uit zucht tot medespreken in de zaken des lands of op hoop van lotsverbetering samen te spannen tegen een bestuur, dat hem onaangenaam was, maar volkomen onmachtig om het rechtmatig verzet van een onderdrukt volk te leiden. Niet bij den nederlandschen adel maar bij de nederlandsche burgerijen heeft de nationale beweging der 16de eeuw haren krachtigsten steun gevonden.

HOOFDSTUK VI.

KERKELIJKE TOESTANDEN IN DE BOURGONDISCHE LANDEN.

Niet minder dan de adel zag ook de geestelijkheid haren grooten invloed op de europeesche maatschappij in de 14de en 15de eeuw tanen. Evenals de adel bleek ook de geestelijkheid, met dezen sedert eeuwen reeds in geheel Europa eene groote macht uitoefenend, meer en meer ongeschikt voor de rol, haar tot nog toe in de maatschappij toebedeeld.

De achteruitgang der geestelijkheid hangt zeer nauw samen met den achteruitgang der kerkelijke organisatie in die eeuwen ten gevolge van het verblijf der Pausen te Avignon en van het daaruit voortgekomen groote schisma in de Kerk. De Pausen waren in hunne „ba-

bylonische gevangenschap" te Avignon niet meer de onafhankelijke leiders eener wereldmacht, die haren glans ten deele ook ontleende aan den alouden roemrijken zetel der wereldheerschappij, waar zij tot nu toe haar middelpunt had gehad; zij waren de gehoorzame dienaren van den franschen Koning, wiens invloed op kerkelijke zaken door het hem vijandige Engeland, door den duitschen Keizer, door de overige vorsten en volken van Europa noch gewenscht noch als wettig erkend werd. Het gezag der Pausen verloor zijn universeel karakter en een groot deel der Kerk bekommerde zich weinig om haar opperhoofd, dat hare belangen feitelijk dienstbaar maakte aan eene machtige wereldlijke heerschappij.

De ontevredenheid van het grootste deel der katholieke Christenheid met het verblijf van haren opperpriester in Frankrijk leidde in 1378 tot de keuze van twee Pausen: één te Avignon, één te Rome. Het groote Schisma was daarmede ontstaan. Hier te lande hield men zich in het algemeen aan den Paus te Rome, Urbanus VI en zijne opvolgers aldaar; doch zelfs een man als Gerrit de Groote was onzeker omtrent dit punt en nam Urbanus wel als Paus aan maar verklaarde tevens: „ik zou toch niet den moed hebben er een eed op af te leggen, dat hij Paus is; want niemand kan iets onzekers voor zeker verklaren zonder zonde te bedrijven"[1]). Ook hier te lande waren er bovendien velen, die van de hulp des Pausen te Avignon zich trachtten te bedienen om de aanhangers des Pausen te Rome uit hunne kerkelijke ambten te drijven. Zoo trad een tijd lang in het Sticht de familie der Brederodes te Vianen, gesteund door paus Clemens VII van Avignon, op tegen den door den Paus van Rome aangestelden bisschop Floris, ja deed een der haren als tegenbisschop optreden[2]). De groote bezwaren, die uit het Schisma voor de Kerk oprezen, bewogen eindelijk (1409) tot het bijeenroepen van eene kerkvergadering, hoedanige in kritieke oogenblikken der Kerk plachten gehouden worden, het concilie te Pisa, waar tevens gesproken zou worden over ingrijpende verbeteringen in de zeer in verval geraakte kerkelijke toestanden. Ook verscheidene nederlandsche geestelijken en vorsten verschenen daar of lieten er zich vertegenwoordigen: bisschop Frederik van Utrecht, hertog Antonie van Brabant, het bisdom Luik hadden er

---

[1]) Acquoy, Ger. Magni Epistolae, p. 67. Vgl. Moll, Kerkgesch. II, 1, 163.

[2]) Zie boven, blz. 180.

afgezanten heengezonden [1]). Doch het Concilie had de gewenschte gevolgen niet, evenmin als dat te Constanz van 1414. Ook daar verschenen nederlandsche afgevaardigden uit het Sticht, uit Gelre en uit de windesheimsche kloosters. Hoe onzeker intusschen de kerkelijke toestanden hier te lande geworden waren, blijkt duidelijk uit de verwarde kwestie van het huwelijk van Jacoba van Beieren met Jan van Brabant [2]). Ook aan het derde der groote Conciliën, dat van Bazel (1431—1449), dat eindelijk het Schisma deed ophouden, hoewel het overigens geene noemenswaarde hervormingen in de Kerk te weeg bracht, namen verscheidene nederlandsche geestelijken deel.

Het Concilie van Pisa, hoe belangrijk ook voor de kennis der ontluikende hervormingsdenkbeelden, er door mannen als de beroemde theologen Gerson en D'Ailly ter sprake gebracht, is voor onze streken van minder beteekenis dan de beide andere. Toch is de uitspraak, dat het Concilie boven den Paus staat, voor de latere kerkgeschiedenis belangrijk genoeg om de kerkvergadering, waar die van ouds betwiste uitspraak weder werd gehoord, opzettelijk daarom te vermelden: het was eene nieuwe phase in de ontwikkeling der kerkelijke toestanden, die tot in de verste landen der Christenheid de aandacht trok, ook in deze gewesten, waar Gerson's geschriften in de 15de eeuw zeer verspreid waren en zijne denkbeelden ook over dit onderwerp vrij algemeen ingang vonden.

Dat van Constanz heeft vooral veel gewicht voor onze streken wegens de behandeling der windesheimsche zaak. De Broeders des Gemeenen Levens waren door den groninger Dominicaan Matthaeus Grabow heftig aangevallen, ja aangeklaagd in een geschrift, dat de grieven tegen deze naar zijne meening onwettige en schadelijke, half wereldlijke, half geestelijke vereeniging in scherpe woorden formuleerde [3]). De prior van de windesheimsche vereeniging, Johan Vos, die tot het Concilie uitgenoodigd was als hoofd dezer belangrijke congregatie, verscheen er met drie andere invloedrijke en bekwame vrienden en wist de aanwezige prelaten zoozeer van het goed recht der Broeders zoowel als van de beteekenis zijner eigene vereeniging te overtuigen, dat de Broeders werden vrijgesproken van de beschuldiging van ketterij en de Windesheimers hunne privilegiën aanzienlijk vermeerderd zagen.

---

1) Moll, l. l., blz. 368.
2) Zie boven, blz. 117.
3) Delprat, De broederschap van Geert Groote, blz. 50 vlg. Vgl. Acquoy, Windesheim, II, blz. 105 vlg.

Op het Concilie van Bazel was het vooral de zaak van het utrechtsche Schisma, die voor onze kerkgeschiedenis belangrijk was en met de lotgevallen van dat Concilie in nauw verband stond, daar beide partijen in het Sticht zich tot het bereiken van hun doel van het Concilie trachtten te bedienen [1]).

Meer en meer bleek intusschen de noodzakelijkheid van hervormingen op kerkelijk gebied, vooral toen deze Conciliën onmachtig waren om in dit opzicht hunne taak te vervullen. Ook hier te lande deden zich krachtige stemmen in die richting hooren en wij hooren dan ook sedert het begin der 15de eeuw van pogingen om ten minste in het zeer bedorven kloosterwezen afdoende verbeteringen aan te brengen. Vooral de windesheimsche congregatie [2]), in 1435 door het Concilie van Bazel officiëel met de hervorming der kloosters in het Brunswijksche en in de bisdommen Hildesheim, Halberstadt en Verden belast, heeft zich in dit opzicht zeer verdienstelijk gemaakt en de gansche 15de eeuw door ziet men haar in verschillende nederlandsche gewesten hervormend in de kloosters optreden, soms met medewerking, dikwijls echter ook onder heftige tegenwerking van kloosterbewoners en stadsregeerders, beducht voor hunne eigene rechten.

Grooten invloed had op die beweging hier te lande de reis van den pauselijken legaat, Nicolaas van Cusa, die in 1451 onze streken bezocht, speciaal om er nader kennis te maken met de door hem zeer bewonderde windesheimsche congregatie, naar wier voorbeeld hij reeds vele noordduitsche kloosters had laten hervormen en wier invloed hij over gansch Noord-Duitschland uitbreidde. Hij bleef intusschen niet bij de Windesheimers staan doch bezocht „reformationis causa" een groot aantal andere nederlandsche kloosters, zoowel in Friesland als in Holland, Brabant, Gelre en het Sticht, waar hij den stoot gaf tot allerlei verbeteringen [3]). En al keerden na zijn vertrek vele kloosters weder terug tot het oude leven [4]), dat dikwijls vrij wat te wenschen overliet, toch bleef er van den eenmaal gewekten geest wel zooveel hangen, dat de door hem aangevangen taak door anderen weder kon worden opgevat.

Onder de personen, die, naast de Windesheimers, op de verbetering

---

[1]) Zie boven, blz. 200 vlg. [2]) Acquoy, Windesheim, II, blz. 335 vlg.
[3]) Pool, Frederik van Heilo (Amst. 1866), blz. 142 vlg. [4]) Ibid., blz. 156.

van het kloosterleven hier te lande en op het kerkelijk leven in het algemeen een grooten invloed hebben gehad, verdient de beroemde prediker Johannes Brugman genoemd te worden [1]).

Omstreeks 1400 te Kempen in het Guliksche geboren, heeft deze Franciscaan zeer gearbeid voor de hervorming der franciscaner kloosters niet alleen doch ook door zijne sermoenen of „collaciën" in de volkstaal op het volk zelf grooten invloed geoefend. Wat het eerste betreft, is hij een ijverig voorvechter der „Observantie" geweest, die, omstreeks het jaar zijner geboorte te St. Omer opgekomen, de franciscaner orde krachtiger aan hare oude regels wilde binden. In het „broederklooster" te St. Omer heeft Brugman dien strengeren geest leeren kennen. Van 1439 af, toen de eerste Observanten te Gouda verschenen, begon hunne werkzaamheid in onze streken, die sedert het midden der eeuw door Brugman vooral werd geleid [2]) en in bijna alle plaatsen succès had. Niet minder invloed echter oefende de welsprekende man door zijne prediking, waarvan ons een aantal voorbeelden bekend geworden zijn, die ten duidelijkste verklaren, hoe zijn naam onder ons volk synoniem geworden is met welsprekendheid, met name van die kanselwelsprekendheid, die tot de harten des volks spreekt en door beelden uit het dagelijksch leven de eenvoudigen weet te treffen [3]). Tot zijn dood in 1473 heeft de onvermoeide prediker stad en land bereisd.

Ook andere kloosterorden hebben in dezen tijd den adem der hervorming over zich voelen gaan. Zoo de Benedictijnen van Egmond en Rijnsburg, die echter spoedig weder in de oude misbruiken vervielen, hoewel niemand minder dan Nicolaas van Cusa ze bezocht en „reformeerde"; eerst in het begin der 16de eeuw begon in het eerste klooster voorgoed een betere geest te heerschen. Vele benedictijner mannenkloosters hier te lande sloten zich aan bij de hervormingsbeweging, die sedert 1440 van het klooster Bursfeld aan de Wezer uitging en met de windesheimsche in nauw verband staat [4]). Zoo zag men bij de Cisterciënsers na 1420 den hervormingsgeest in de congregatie van Sibculo onder Hardenberg grooten omvang aannemen; ook

---

[1]) Moll, Johannes Brugman (Amst., 1854).

[2]) Moll, Kerkgesch. II, 2, 197 vlg.

[3]) Wüstenhoff, Collaciën van Joh. Brugman in het Archief voor Nederl. Kerkgeschiedenis IV, blz. 85—170.

[4]) Acquoy, Windesheim, II, blz. 347.

hier gold het de strengere observantie der oude orderegelen. Bij de Dominicanen ontstond in het midden der 15de eeuw de „hollandsche congregatie”, die van Rotterdam uitging en welhaast aan de noordnederlandsche Dominicanen omstreeks het begin der 16de eeuw een buitengewoon goeden naam verschafte.

Doch deze verbeteringen konden tijdelijk of plaatselijk een grooten invloed oefenen, de gebreken waren te diep ingeworteld om zonder ingrijpende hervorming op den duur het gewenschte gevolg te hebben. Wij vernemen herhaaldelijk, dat de kloosterhervorming, gewoonlijk door de verwijdering van ongeschikte kloosteroversten of broeders verkregen, spoedig weder uit het oog verloren werd; wij lezen, dat de windesheimsche kloosters, nog in het midden der 15de eeuw als voorbeelden van vroom kloosterleven aangemerkt, twintig jaren later reeds in een toestand van „langzame ontaarding” beginnen te verkeeren, zoodat in den aanvang der 16de reeds van „ras verval” sprake kan zijn [1]). Dit verklaart reeds eenigszins, waarom Erasmus ook van de nederlandsche kloosters zijner dagen met zooveel minachting en verbittering spreken kon en waarom bij het eerste gloren der hervormingsdenkbeelden ook hier te lande de kloosterbroeders het moesten ontgelden en de kloosters zelve voor een groot deel ledig liepen.

Erasmus' scherpe pen geeft een weinig verkwikkelijk beeld van de nederlandsche kloosters, die hij zoo goed kende door zijn verblijf, vermoedelijk van 1486—1491, in het klooster Steyn bij Gouda. Doch aan de andere zijde dient men bij het lezen dier heftige aanvallen op het kloosterleven niet te vergeten, dat zij geschreven zijn door een man, die zich in den eersten tijd in het klooster zeer goed op zijne plaats had gevoeld [2]) en eerst later, toen hij met zijn zwervend geleerdenleven door Europa was begonnen, op het „barbaarsche” Holland en de Hollanders, op de hollandsche kloosters vooral, is gaan smalen. Een geschrift uit zijne jeugd „de contemptu mundi” roemt de zegeningen van het rustige kloosterleven, dat hij, de zoon van een priester en eene dienstbode [3]), vroegtijdig had leeren kennen; in de veel latere uitgave — hij had het geschreven, toen hij als twintigjarig jongeling in het klooster verblijf hield — neemt een met al het voor-

[1]) Acquoy, l. l., blz. 132 vlg.
[2]) Vgl. Fruin, Erasmiana in Nijhoff's Bijdragen, Nieuwe Serie X, blz. 114.
[3]) Fruin, l. l., blz. 96.

gaande in heftige tegenspraak staand hoofdstuk dien gunstigen indruk weg en zijne tallooze latere satiren op monniken en kloostertoestanden geven een geheel ander beeld, een van ruwheid en drinklust, van onkuischheid en domheid, van luiheid en onzedelijkheid, dat met zijn vroegere ideale schildering weinig overeenkomt. Zeer waarschijnlijk is de verklaring deze, dat de jonge Erasmus, met verheven idealen in het augustijner klooster getreden, op dezelfde wijze als Luther de werkelijkheid veel minder ideaal heeft gevonden en hoe meer hij later van het kloosterleven zag, des te meer zich daarvan heeft afgewend. Zoo kan hij er toe gekomen zijn om over zijn vroeger verblijf te Steyn te schrijven: „ik herinner mij den aard der gesprekken, die wij plachten te voeren, zoo koel, zoo onbeteekenend, zoo ver van den geest des Christendoms; onze drinkgelagen, zoo weinig geestelijk; in het kort onze geheele manier van leven, waarvan ik niet weet, wat er goeds overblijft, als gij de zoogenaamde ceremoniën weglaat".

En toch waren niet alle kloosters zoo. Dat van Aduard bijvoorbeeld blonk nog in het laatst der 15de eeuw uit door vroomheid en geleerdheid: het waren de dagen, toen Rudolf Agricola en Wessel Gansfoort daar een kring van uitnemende mannen om zich heen hadden verzameld. Uit menig kloosterlijk geschrift der 15de eeuw spreekt eene innige vroomheid, wel doordrongen van een mystieken geest, die niet meer de onze is, van eene ziekelijke sentimentaliteit soms, die in gloeiende betuigingen van devote liefde jegens den „Bruidegom" en jegens de Heilige Maagd een uitweg zoekt, van eene visionnaire stemming, gelijk het afgezonderde kloosterleven dikwijls pleegt te wekken — maar toch ook getuigende van innige gehechtheid aan het oude geloof. Uit de kloosterlijke geschriften en uit de geestelijke liederen dier dagen kennen wij de kinderlijk naïeve vroomheid, de zachtzinnige gevoelsreligie van het „schouwende leven", waarvan het liefelijke boek van Thomas à Kempis „over de navolging van Christus" de gedenkwaardige uiting is. Dat boekje met zijne aanprijzing der nederigheid, der liefdevolle zorg, des kalmen zielevredes, der voortdurende oefening in devotie, in zelfverloochening, in plichtsvervulling is het schoonste document, dat de 15de eeuw ons heeft nagelaten. Het is in die dagen, en later nog, de troost geweest van velen, meer soms dan de Bijbel zelf, en heeft al het geluk uitgemaakt van vele Nederlanders, mannen en vrouwen, geleerden en ongeleerden, aanzienlijken en geringen, voor-

dat, ja nog in de dagen toen de vurige hervormingsgeest de rustige rust der gemoederen kwam verstoren.

Niet minder aanmerkingen dan op de kloosterlingen waren ook te maken op de wereldlijke priesterschap van omstreeks 1500. Er waren er velen, die „vochten als ridders en niet het evangelie verkondigden als geestelijken". Zij „zorgden voor hun haar en hunne paarden doch wierpen de boeken weg en schaamden zich niet om met vrouwelijke dartelheid hunne vingers met ringen te overladen. Dobbelen, spelen, brassen en diep in den nacht bij het drinkgelag zitten, achtten zij den begeerlijksten roem" [1]. In de kloosterkronieken van het „verwerde" Friesland dier dagen zien wij duidelijk, dat de wereldlijke geestelijken den kloosterlingen in liederlijk leven niets toegaven. De afpersingen, waaraan zich de pastoors schuldig maakten; het onkuische leven, dat zij alom met hunne „concubinae" voerden; de dronkenschap, die gewoonte onder de geestelijken geworden was; de weinige ontwikkeling, die bij hen was te vinden; de schraapzucht, die men hun als van ouds van alle zijden verweet — dit alles wordt door zoo vele getuigenissen gestaafd, dat er niet aan valt te twijfelen, of ook de nederlandsche geestelijkheid omstreeks 1500 was diep bedorven [2].

En van de kerkelijke overheid was weinig verbetering te wachten. Bisschop Frederik van Blankenheim in het Sticht had zich aan de Windesheimers ten minste nog gelegen laten liggen maar noch Rudolf van Diepholt noch zijne opvolgers onder de bourgondische heerschappij gaven zich veel moeite om de kerkelijke toestanden van het bisdom te verbeteren. Vooral de bourgondische Bisschoppen, groote heeren, in weelde en overdaad levend te midden van een glansrijk hof, waren weinig geschikt om de hand in dit opzicht aan de ploeg te slaan. Mocht al een Philips van Bourgondië, weinig geestelijke als hij was, met goede bedoelingen bezield zijn; mocht hij al zich aangetrokken gevoelen tot de denkbeelden van een Erasmus en eene hervorming in de Kerk wenschen — de tegenstand van een paar raadslieden was genoeg om hem van maatregelen tot verbetering te weerhouden [3]) en de groote partijdigheid van den biograaf, die ons omtrent de hervormingsgezinde gevoelens van zijn vroegeren meester heeft ingelicht, doet zelfs deze berichten met omzichtigheid beoordeelen.

---

[1]) Cornelius Aurelius bij Burmannus, Hadrianus IV, p. 282.

[2]) Vgl. De Hoop Scheffer, Gesch. der Kerkhervorming (Amst. 1873), blz. 11 vlg.

[3]) Noviomagus in zijn Philippus Burgundus (Matth. Anal. I, p. 183).

In het luiksche bisdom was het niet beter gesteld. Ook daar waren de Bisschoppen groote heeren, die zich op zijn best over het lot hunner wereldlijke heerschappij bekommerden doch hunne geestelijke plichten ten eenenmale verzuimden. Zelfs een Erard de la Marck toonde al zeer weinig belangstelling in geestelijke zaken, tenzij zijne macht er mede gemoeid was. En wat was er van de mindere geestelijken te verwachten, wanneer de Bischoppen zulke voorbeelden gaven?

Reeds vóór het einde der 15de eeuw hooren wij dan ook van ernstige protesten tegen de kerkelijke toestanden ook in de Nederlanden. Vooral de naam van den Groninger Johan Wessel Gansfoort (1419—1489) is in dit verband te noemen. Kweekeling van de school der Broeders des Gemeenen Levens te Zwolle, opgewassen in de omgeving van Thomas à Kempis en andere bekende Windesheimers, begaf hij zich later naar Keulen en Heidelberg, naar Leuven en Parijs om er te studeeren in de theologie. Reizen naar Italië, een langdurig verblijf te Parijs, waarna hij te Bazel en eindelijk als hoogleeraar te Heidelberg woonde, maakten den disputeerlustigen „magister contradictionis", het geleerde „lux mundi", tot een der beroemdste theologen van zijn tijd. Voor de dreigende vervolging zijner tegenstanders onder de Dominicanen, week hij uit Heidelberg in 1479 en ging naar zijn vaderstad, waar hij, dikwijls Aduard en de windesheimsche vrienden bij Zwolle bezoekende, zijn laatste levensjaren sleet onder de bescherming van bisschop David van Utrecht, die hem tegen de Dominicanen van Groningen, de handhavers der oude kerkleer, staande hield.

Merkwaardig zijn zijne geschriften, waarin hij zich scherp stelt tegenover de in de Kerk zijner dagen heerschende richting, meer in die der Windesheimers, wier zachtzinnige mystiek hem den weg had gewezen. Boven het gezag der Kerk staat voor hem dat van den Bijbel, waarin hij de bron van zijn gelooven vond. Tegenover biecht, kerkban, transsubstantiatie, aflaat, heiligenvereering, rozekrans laat hij krachtig zijne stem hooren. En zijn woord vond weerklank in een ruimen kring van vereerders; zelfs de Bisschop van Utrecht, de weinig geestelijke David van Bourgondië, werd levendig door zijne geschriften getroffen [1]).

---

[1]) Muurling, Commentarius de Wesseli cum vita tum meritis (Gron. 1831). Over zijne werken: Doedes, Hist. Literarisches zur Biografie Johann Wessels in Theol. Stud. 1870; Ullmann, Reformatoren vor der Reformation, vertaald door Kits van Heyningen (1847—1848).

Te Groningen, Aduard, Zwolle en Deventer vond hij onder de priesters en schoolmeesters tal van aanhangers, die zijne denkbeelden na zijn dood als heilige relieken bewaarden en op de nakomelingen overbrachten. Tot zijn kring behoorde ook de beroemde geleerde, professor te Heidelberg als hij, Rudolf Agricola (1442—1485) van Bafloo, die na lange omzwervingen van 1479 tot 1483 te Groningen in zijne nabijheid woonde maar te jong is gestorven om in dezen een grooten invloed op zijne tijdgenooten te oefenen. Ook hij trad meermalen krachtig op tegen de mis, het coelibaat, de transsubstantiatie, de leer der goede werken enz.

Tusschen de leerlingen van Wessel en den kring van Humanisten, die zich om Philips van Bourgondië te Wijk bij Duurstede had gevormd, begunstigd door dezen voor kunst en geleerdheid veel gevoelenden begaafden vorst, bestond een zeker verband. En dergelijke mannen vond men overal in de Nederlanden. Mannen als de geleerde deventer rector Alexander Hegius, de leermeester van Erasmus, de vriend van Agricola en Wessel; als Johannes Murmellius, de groote paedagoog, die te Roermond, Alkmaar en Deventer leerde; als Wilhelmus Frederici, de invloedrijke groningsche pastoor en zijne vrienden Gosewinus van Halen en Nicolaas Lesdorp, rectoren aldaar; als Hinne Rode, rector te Utrecht; als Gnapheus en Hoen te 's Gravenhage; als de geschiedschrijver Snoy en de vriend van Erasmus, Cornelius Aurelius van Lopsen; als de geleerde Herman van Gouda; als de beroemde humanist Noviomagus, de vriend van bisschop Philips, stonden allen — priesters, schoolmeesters, advocaten — ongeveer op dezelfde lijn [1]). Allen erkenden als hun meerdere den grooten Rotterdammer, wiens roem gansch Europa prees, Desiderius Erasmus, die zijne bezwaren tegen de toenmalige Kerk niet placht te verbergen.

En zoo was het in mindere mate ook in het Zuiden der nederlandsche gewesten: de meeste hooggeplaatste ambtenaren, vele geleerden, zelfs te Leuven, waren in gevoelens omtrent kerkelijke zaken hervormingsgezind. In het Noorden vooral waren geestelijken en schoolmeesters de dragers der in dezen geest zich ontwikkelende denkbeelden. Hervormingsgezind, dat wil zeggen zooals Erasmus dit was, hervormingsgezind, doch eene hervorming bedoelende in de Kerk, niet tegenover haar.

Uit het klooster bij Gouda gelokt door de aanbieding van den Bis-

---

[1]) Vgl. over hen en nog meer anderen: de Hoop Scheffer, l. l., blz. 29 vlg.

schop van Kamerijk om zijn secretaris te worden, had Erasmus zich te Parijs verder ontwikkeld en er gestudeerd in moeilijke omstandigheden, door lessen zijn onderhoud verdienend [1]). Een kort verblijf op het kasteel van de aanzienlijke edelvrouw Anna van Borselen van Veere te Cortgene op Noord-Beveland stelde hem in zijne verwachtingen van een rustig geleerdenleven in een kalm oord te leur. Hij keerde naar Parijs terug, deed van daar verschillende reizen naar Engeland, waar hij te Oxford en Cambridge den stoot gaf aan de humanistische studiën, bezocht Leuven en daarna Italië, waar de zwerveling te Rome zelf kennis maakte met het daar heerschende verval gelijk met de daar bloeiende geleerdheid en kunstzin. Nog eenmaal bezocht hij Engeland, waar hij zooveel vriendschap vond in de kringen van Wolsey en Thomas Moore, reisde dan naar de Rijnsteden tot Bazel toe, altijd schrijvende, doceerende en studeerende. In Engeland, te Londen stelde hij (1511) in de omgeving van Thomas Moore, den beroemden engelschen humanist en staatsman, zijn geschrift, het „Encomium Moriae", den „Lof der Zotheid", samen, de scherpe satire op de maatschappelijke toestanden van zijn tijd, die zijn roem door gansch Europa verbreidde en vooral het kloosterleven trof.

Op eene reis langs de steden aan den Rijn maakte hij kennis met den Bazelschen uitgever Frobenius, die zijne „Adagia", dien rijken schat van geleerdheid en wereldwijsheid, naar aanleiding van spreekwoorden verzameld, in de latere grootere editiën drukte; die in 1516 ook zijne uitgave van het grieksche Nieuwe Testament bezorgde, een werk, dat bij den toenmaligen stand der godsdienstige kwestie van groote beteekenis was. Na een vrij langdurig verblijf te Leuven, telkens weder door reizen naar Engeland en Bazel afgewisseld, verliet hij die stad, waar hij vreesde door de landsregeering in den strijd tegen het Lutheranisme getrokken te zullen worden, voorgoed in 1521 en begaf zich naar Bazel, waar hij het overige deel zijns levens in volkomen vrijheid hoopte te slijten, de persen van Frobenius voortdurend aan den arbeid houdende. Daar gaf hij behalve tal van andere geschriften de volledige uitgaven zijner beroemde „Colloquia familiaria" die rijke bronnen voor de kennis van het leven en denken dier dagen. Hij heeft ook hier niet rustig kunnen sterven. Het veldwinnen der Hervorming in Bazel, waar hij tot nu toe rustig had geleefd, drong

[1]) Erasmus, his life and character, by R. Blackley Drummond, 2 vol. (London, 1873).

hem ook die stad te verlaten om aan de voor zijn sceptischen geest moeilijke keus tusschen Catholicisme en Protestantisme te ontkomen. Hij week uit naar Freiburg doch keerde in 1534 naar Bazel terug om er den 12den Juli 1536 op zeventigjarigen leeftijd te overlijden.

Dit zijn de hooftrekken van het leven des beroemdsten Nederlanders uit de dagen van Karel V — een onrustig leven, gewijd aan letterkundige studie en aan theologischen strijd. Aan theologischen strijd ook, want luide heeft hij zijne stem verheven tegen de hem zoo goed bekende gebreken der Kerk van zijn tijd; het coelibaat, de sacramenten, het kloosterleven, de biecht, de hoogmoed der priesters en hun weelderig leven, de reliekenvereering, de Mariadienst, de suprematie des Pausen — het waren allen onderwerpen, waarover hij zich meer in den zin der Hervormers dan in dien der pauselijke partij heeft uitgelaten, soms zeer sterk zelfs. Toch heeft hij nooit openlijk voor Luther en de zijnen partij getrokken. „Sola conscientia me revocat a Lutheranis", zegt hij ergens, „mijn geweten alleen weerhoudt mij met de Lutheranen samen te gaan". Hij had sympathie voor veel, wat de Hervormers van zijn tijd wilden, doch hij schrikte terug voor hunne heftigheid, voor hunne afscheiding van de Kerk; hij, de man eener gematigde overtuiging, met sceptischen blik uit de hoogte zijner philosophie op de dogmata der beide strijdende partijen nederziende, voor eene hervorming in de Kerk gezind, gehecht als hij was aan hare oude vormen, misschien voor een deel ook aan de „emolumenta", die een uittreden uit de oude Kerk hem zou hebben doen verliezen en waaraan hij zijne onafhankelijkheid te danken had.

Wanneer men zegt „la Hollande est de la religion d'Erasme" [1]), dan heeft men daarbij vooral het oog op die gematigdheid van gevoelens, die een der meest in het oog vallende karaktertrekken is van den grooten humanist en ook bij zijne straks genoemde vrienden en tijdgenooten op den voorgrond treedt. Die gematigdheid heerschte in de nederlandsche regeeringskringen zoowel van de dagen van Margaretha van Savoye als van die der „christelijke weduwe" Maria van Hongarije, in hare denkwijze zoo nauw verwant met den grooten geleerde, die haar zijne „Vidua Christiana" opdroeg, evenals hij van Luther afkeerig doch Luther's optreden als een heilzaam verschijnsel in het kerkelijk leven begroetend, zoodat ook de groote hervormer

---

[1]) Busken Huet, Het land van Rembrand, I, blz. 209.

het waagde haar een zijner werken op te dragen. Zij heerschte er ook in de dagen, toen Philips II aandrong op een krachtiger optreden tegen de in toenemende mate veldwinnende hervormingsdenkbeelden. Zij heerschte er nog, toen de nederlandsche staatslieden, die Margaretha van Parma dienden, Viglius en Hopperus en de hunnen, kinderen van Erasmus naar den geest, tot hun schrik het bevel ontvingen om de streng orthodoxe besluiten van het Concilie van Trente toe te passen. Gansfoort's en Erasmus' geest leefde voort in prins Willem I en Oldenbarnevelt, toen de spaansche heerschappij in het Zuiden eene strengere richting aan het roer had gebracht.

Doch, mochten in de regeeringskringen Erasmus' denkbeelden het wachtwoord geven, op het ongeleerde volk hadden zij geen vat. Dat volk zag de grove misbruiken, waaraan de Kerk leed, en ergerde zich in hevige mate. Toen Luther in 1517 den strijd tegen die misbruiken aanvaardde, vond hij niet alleen onder de ontwikkelden maar ook onder de ongeletterde menigte hier te lande weldra toejuiching.

Het eerst hooren wij van Luther hier te lande in de kringen van Gansfoort's en Erasmus' vrienden. Een advocaat te 's Gravenhage, Cornelis Hoen, en de utrechtsche rector Hinne Rode wendden zich in den winter van 1520 op 1521 tot Luther om voorlichting in zake de avondmaalskwestie en maakten hem opmerkzaam op de werken des grooten Groningers, die met klimmende verbazing door den Hervormer werden genoten. „Als ik ze eerder gelezen had", zeide hij, „zouden mijne vijanden kunnen meenen, dat Maarten alles uit Wessel had geput: zoozeer komt beider geest overeen!" De uitgave van Gansfoort's geschriften in 1521 en 1522 te Wittenberg is het gevolg dezer kennismaking geweest en weldra stond Luther met de nederlandsche humanisten in vriendschappelijke verhouding, hoewel hij hunne opvatting omtrent het Avondmaal niet kon goedkeuren. Ook met Zwingli en zijne vrienden werden hier te lande door dezelfde mannen betrekkingen aangeknoopt naar aanleiding van hunne aarzeling in de avondmaalskwestie, waarin zij eindelijk de zwitsersche opvatting huldigden, die zelfs min of meer onder Hoen's invloed schijnt ontstaan te zijn [1]).

De avondmaalskwestie was het, die de nederlandsche hervormingsgezinden grootendeels van de Lutheranen verwijderde, en al bleef de

---

[1]) De Hoop Scheffer, l. l., blz. 103 vlg.

naam „Lutheraan” de gewone, waarmede men de hervormingsgezinden ook hier in die dagen betitelde naar den man, in wien de Hervorming zich als het ware belichaamde, men heeft hun in onzen tijd liever dien van „Sacramentisten” of „Evangelischen” gegeven [1]). Sacramentisten als aanhangers van Zwingli’s leer omtrent het Avondmaal, Evangelischen om hen te onderscheiden van de Wederdoopers, beide namen reeds omstreeks 1530 nu en dan in gebruik.

Toch bezochten ook velen nog voortdurend de wittenbergsche universiteit en sloten zich meer bij Luther aan. Zoo de prior der Augustijnen te Antwerpen, Jacobus Praepositus, de antwerpsche secretaris Grapheus, de geleerde vriend van Erasmus, Nicolaas van den Bosch, schoolmeester te Antwerpen. Antwerpen, vooral het augustijner klooster aldaar, werd een middelpunt van hervormingsgezindheid, van waar deze alom in de Nederlanden om zich greep, terwijl Luther’s werken vlijtig werden gelezen en in vertaling afgedrukt. Van daar drongen de nieuwe denkbeelden door tot in de verst verwijderde nederlandsche steden en dorpen, gedragen door de handelaars, die de groote koopstad bezochten; door de kloosterlingen, die van klooster tot klooster gingen om de „blijde boodschap” te verkondigen; door de geleerden, wier onderlinge briefwisseling in die dagen zeer druk mocht heeten; door de marskramers, die de geschriften der hervormingsgezinden verkochten; door de predikers, die luide hunne stem verhieven en van dorp tot dorp, van stad tot stad trokken.

Zoo was te Dordrecht het augustijner klooster onder zijn prior Hendrik van Zutphen een haard van ketterij voor Holland en het Sticht gelijk dat te Antwerpen voor Brabant en Vlaanderen. Zoo werd voor het Noorden de stad Emden, waar onder begunstiging van graaf Edzard den Groote zelven en zijn geslacht de hervormingsbeweging spoedig veld won, een punt van uitgang voor de „Lutherie”; de nauwe politieke betrekkingen, die omstreeks dezen tijd tusschen Emden en het eigenlijke Friesland en Groningen bestonden [2]), werkten tot de verspreiding der nieuwe denkbeelden over die gewesten mede. Ook in Gelre moet de nabijheid van Wezel, waar onder oogluikende toelating van den gelijkgezinden Hertog van Kleef en Gulik de Hervorming vele aanhangers vond, op de bevolking hebben gewerkt. In

[1]) Ibid., blz. 109.

[2]) Zie boven, blz. 366 vlg.

bijna alle steden vinden wij dan ook de bewijzen van werking in de geesten, ook in het bisschoppelijke Utrecht, wat bij de in allen gevalle verdachte gezindheid van bisschop Philips niet te verwonderen is.

En de regeering was aanvankelijk de algemeene beweging niet ongenegen, zooals blijkt uit de afwijzende antwoorden, door landvoogdes Margaretha en haren invloedrijken dienaar, graaf Hendrik van Nassau, stadhouder van Holland en Zeeland, gegeven bij den aandrang tot gewelddadige onderdrukking der ketterij, van de zijde der Dominicanen te Leuven en elders op de regeering uitgeoefend.

Dezelfde neiging der regeering blijkt uit de scherpe woorden, door landvoogdes Margaretha in 1525 gericht tegen de onvoorzichtigheid en de ongeschiktheid der geestelijken, ook door haar als de hoofdoorzaak der hervormingsbeweging aangemerkt [1]). Doch de beweging greep zoo om zich heen, dank zij de hevige verontwaardiging, die ook hier te lande door den verderfelijken aflaathandel was gewekt, reeds voordat Luther zijne stellingen aan de deur der wittenbergsche slotkapel had vastgenageld [2]); de hervormingsgeest werd zoo algemeen, dat de regeering reeds in 1519 tot strengere maatregelen overging, enkele ketters begon te vervolgen en door kerkerstraf tot herroeping van hunne meeningen trachtte te dwingen. Allereerst moesten de Augustijnen te Antwerpen en Dordrecht het ontgelden doch de verschoonende wijze, waarop sommige magistraten, zelf van het goed recht der beweging tegen de heerschende misbruiken overtuigd, te werk gingen, en de houding des volks tegenover deze vervolgingen, die soms tot formeele oproeren aanleiding gaven, toonden duidelijk aan, dat men zoo de ketterij niet zou onderdrukken.

Tijdens zijn verblijf in de Nederlanden in het voorjaar van 1521 liet Karel V den 22sten Maart dan ook een plakkaat tegen Luther te Mechelen afkondigen. Op verzoek van den Paus beval de Keizer, dat de geschriften van Luther en de zijnen niet mochten worden gedrukt, verspreid of gelezen; dat zij, zoo zij werden ontdekt, door beulshanden moesten worden verbrand en dat degenen, die tegen dit plakkaat handelden, met geldboete zouden gestraft worden. Het was het eerste plakkaat tegen de „Lutherij", later door nog zeer vele gevolgd [3]).

---

1) De Hoop Scheffer, l. l., blz. 25.

2) L. l., blz. 51.

3) Fredericq, De Nederlanden onder keizer Karel, I, blz. 30.

De wijze, waarop het kort daarna te Worms vastgestelde edict tegen Luther in de Nederlanden werd afgekondigd, toonde duidelijk aan, dat keizer Karel gezind was in zijne erflanden de ketterij met kracht te onderdrukken. Hij voegde bij dat edict hier te lande onder meer het strenge bevel om tegen de „medepleghers, aenhangers ende begunstigers van Luther" te „procedeeren" met de „ordinarissen rechteren", dat is met de gewone wereldlijke rechtbank.

Dit was eene belangrijke verandering. Niet meer de geestelijke doch de wereldlijke overheid nam het bedwingen der ketterij ter hand; niet meer de geestelijke maar de wereldlijke Inquisitie werd met het geloofsonderzoek belast. Tot nog toe waren nu en dan geestelijke inquisiteurs — Dominicanen meestal — opgetreden, waar het gold kettersche leeringen te bestrijden, kettersche predikers te straffen. Zij hadden af en toe strenge voorbeelden gesteld en o. a. nog in December 1512 den ketter Herman van Rijswijck te 's Gravenhage aan den wereldlijken arm overgegeven, die hem had doen verbranden. Dit was de vaste regel: „Ecclesia non sitit sanguinem", „de Kerk dorst niet naar bloed", maar zij geeft de ketters over aan het wereldlijke gerecht. Thans, daar het geestelijke toezicht onvoldoende gebleken was, trad de wereldlijke arm ook hierin op.

Aan het hoofd der wereldlijke Inquisitie in de Nederlanden werd den 29sten April 1522 Mr. François van der Hulst geplaatst, raadsheer in het Hof van Brabant, een streng en bekwaam jurist, tevens een ijverig en trouw aanhanger der Kerk, die reeds met succès tegen de antwerpsche Augustijnen was opgetreden. Hij werd met eene zoo goed als onbeperkte macht in dit opzicht bekleed en was volstrekt niet gebonden aan de bestaande rechtsvormen, die intusschen niet door zachtzinnigheid uitmuntten. Hij mocht zich eenige helpers toevoegen, van welk verlof hij ook gebruik gemaakt heeft. Voor ieder vonnis evenwel moest hij de toestemming hebben van Mr. Joost Laurensz., den door de regeering ten volle vertrouwden voorzitter van den Grooten Raad van Mechelen. Doch deze beperking beteekende voor den Inquisiteur al zeer weinig, toen paus Adriaan VI hem in het volgende jaar tot algemeen pauselijk inquisiteur voor de nederlandsche bezittingen van keizer Karel aanstelde en hem alleen in zijn rechtspraak over geestelijken eenigszins beperkte. Deze laatste benoeming was niet naar den zin des Keizers, die de zaak van het geloofsonderzoek geheel in zijne eigene handen wilde hebben. Wij zien dan ook den Inquisiteur

gedurende de beide jaren zijner werkzaamheid niet alleen in voortdurende moeilijkheden met de gewestelijke en lokale besturen, die in zijn optreden eene schending hunner privilegiën zagen, doch ook met de landsregeering zelve en met de nederlandsche geestelijkheid. Zijn hartstochtelijke aard, zijn heftig karakter, zijn onbesuisd ingrijpen werkten evenmin mede om zijne plannen te verwezenlijken.

Hij werd reeds in 1524 door drie pauselijke Inquisiteurs, thans geestelijken, vervangen doch ook deze vonden bij de over de pauselijke inmenging weinig gestichte nederlandsche geestelijkheid evenmin steun als vroeger Van der Hulst; vooral de Bisschoppen beklaagden zich over deze ongeroepen medehelpers in de hun zelven toekomende taak der onderdrukking van de ketterij in hunne diocees. Doch paus Clemens VII bevestigde in 1525 hunne macht en regelde hunne verhouding tot de Bisschoppen definitief; de opbrengst der goederen van ketters zou voortaan niet meer ten bate van de pauselijke schatkist, voor den Turkenoorlog of anderszins, doch van die des Keizers zelven strekken. De Paus weigerde echter standvastig gehoor te geven aan den aandrang des Keizers, reeds sedert 1522 krachtig te Rome aangewend, om de oprichting te verkrijgen van een aantal nieuwe bisdommen in de Nederlanden. Aan de eene zijde zou daardoor wel de kracht van het bisschoppelijk toezicht op de ketterij worden versterkt doch aan de andere zou het wereldlijk gezag des Keizers deze minder machtige prelaten eerder kunnen beheerschen, te meer daar hij een grooten invloed op de benoeming der nieuwe Bisschoppen wenschte te bezitten.

Op het voorbeeld des Keizers werden ook in het Sticht en in Gelre krachtige maatregelen tegen de ketterij genomen. De voor geestelijke zaken vrij onverschilllige utrechtsche, kamerijksche en luiksche kerkvoogden dier dagen mochten misschien nog een en ander door de vingers zien en meestal handelen op aandrang der keizerlijke regeering, waarvan zij afhingen, in den streng geloovigen Karel van Egmond vonden de hervormingsgezinden van Gelre een onmeedoogenden vervolger, die zich door een pauselijk „indultum" van 1525 met de Inquisitie in zijn hertogdom liet belasten [1]).

Vooral in het gebied van keizer Karel echter had vóór 1525 het verschil van meening tusschen de geestelijke en de wereldlijke macht

---

[1]) L. l., blz. 167 vlg.

over de Inquisitie, die beiden voor zich opeischten, de welwillende gezindheid van tal van magistraten, de tegenwerking eindelijk van de op hunne privilegiën naijverige lokale besturen tegen de inquisitoriale rechtspraak, voor de hervormingsgezinden gunstige gevolgen. Zij werden vervolgd, in den kerker geworpen en vooral de Augustijnen van Antwerpen en Dordrecht hadden het spoedig hard te verantwoorden, de voorpoort van het Hof te 's Gravenhage werd in 1523 opgevuld met gevangenen uit de hollandsche steden en dorpen; doch velen slaagden er in te ontsnappen, anderen kwamen met lichte straffen of met herroeping hunner gevoelens vrij. En intusschen greep de hervormingsgezindheid nog altijd om zich henen, aangezet door de naar Gulik en Kleef, naar Emden en Bremen uitgeweken vervolgden.

Het werd in de meening der Inquisiteurs dan ook weldra noodig voorbeelden te stellen. Van de antwerpsche Augustijnen werden twee, Hendrik Voes en Johannes Esch, den 1sten Juli 1523 te Brussel op de Groote Markt verbrand. Diep was de indruk door den dood dezer eerste martelaren niet alleen in de Nederlanden doch ook daarbuiten gewekt. Luther wijdde hun een lied [1]), waarin hij vol moed op de toekomst uitriep:

„Die Aschen will nicht lassen ab,
„Sie stäubt in allen Landen.
„Hie hilft kein Bach, Loch, Grub noch Grab,
„Sie macht den Feind zu schanden.
„Die er im Leben durch den Mord
„Zu schweigen hat gedrungen,
„Die muss er todt an allem Ort
„Mit aller Stimm' und Zungen
„Gar fröhlich lassen singen".

En zijn troostbrief [2]) „allen lieben Brudern in Christo, so in Holland, Brabant und Flandern sind", waarin hij „die zwey edle Kleinod Christi" den vervolgden ten voorbeeld stelt, bleef lang een der meest vereerde kleinoodiën der nederlandsche hervormingsgezinden. Moedig waren zij gestorven, die twee eerste martelaren, met het „Te Deum laudamus" op de lippen, totdat de vlam hunne woorden verstikte.

---

[1]) Van Vloten, Nederl. Geschiedzangen I, blz. 175.
[2]) Bij De Hoop Scheffer, l. l., blz. 253.

En het bleef niet bij deze beiden. De Dominicaan Jacob van Hoochstraten, die eenmaal ook Herman van Rijswijck's geding had geleid, deed in Juli 1525 den eenvoudigen utrechtschen kuiper Willem Dirks in die stad verbranden. In Holland was Jan de Bakker (Pistorius) van Woerden, een priester, de eerste martelaar van het geloof, waarvoor hij den 15den September 1526 op het Binnenhof te 's Gravenhage verbrand werd in tegenwoordigheid van den Stadhouder van Holland, de drie inquisiteurs en een groot aantal aanzienlijke edelen, ambtenaren en geestelijken. Zijne laatste oogenblikken werden verhelderd door het vrome kerkgezang, dat zijne lotgenooten voor de traliën der Gevangenpoort hem toezongen en waarop hij antwoordde met den 31sten Psalm, volhardende bij het geloof, dat hem heilig was, totdat de ijzeren band om zijn keel werd toegeknepen en op zijn borst het zakje buskruid ontstoken werd, dat hem het leven benam, voordat hij „te polvre toe gebrant" werd, zooals zijn vonnis luidde, „zulcx dat van hem geene memorie meer en zij". Doch de harten zijner lotgenooten bewaarden de herinnering aan zijn moedigen dood en de protestantsche nakomelingschap bleef hem vereeren als een harer eerste helden des geloofs.

Na 1525 ging het werk der kettervervolging aan alle kanten met kracht voort. De hardnekkigsten, de leiders werden veelal ter dood gebracht; de meesten werden tot herroeping gedwongen, met zware geldboeten gestraft, uit het land verbannen. Strenge bepalingen werden vooral in de plakkaten gemaakt tegen de verspreiding van kettersche boeken. Die plakkaten verschilden dikwijls in ieder gewest. Voor Holland werd in 1524 eene censuur ingesteld, volgens welke geen drukker een boek mocht drukken, voordat de copie door Stadhouder en Hof van Holland was goedgekeurd. Honderden hervormingsgezinden, in de steden en op het platteland, in de bourgondische landen en in die van Gelre en het Sticht, werden op allerlei wijze onschadelijk gemaakt. Vooral de leiders en leeraars werden getroffen en omstreeks 1530 kon de nederlandsche regeering van haar standpunt met eenige voldoening terugzien op het volbrachte werk: de meeste leiders en leeraars der hervormingsgezinden waren verdwenen.

Maar den hervormingsgeest zelven hadden de strenge geloofsrechters niet kunnen verdelgen. Bij honderden waren de verboden boeken in weerwil van het verbod van hand tot hand gegaan en het Nieuwe Testament, sedert 1523 naar Luther's vertaling in het Nederlandsch

overgezet, later ook naar Erasmus' uitgave vertaald, was in tal van drukken verspreid. Vroeger was de Bijbel weinig gelezen, tenzij door geestelijken, en nooit in zijn geheel gedrukt [1]); thans was dat veranderd: eene menigte uitgaven verscheen in deze jaren in vertaling, 4 van den geheelen Bijbel, 25 van het Nieuwe Testament in acht jaren tijds [2]). Ook andere stichtelijke geschriften in protestantschen geest vonden in weerwil van het scherpe toezicht hunnen weg onder de groote menigte; van Luther vooral was vrij wat in omloop, ook hier te lande, en door goede vertalingen binnen ieders bereik. Bovendien, het bloed der martelaren was ook thans weder het zaad der Kerk: de openlijke terechtstellingen wekten algemeen medelijden met de slachtoffers en eerbied voor hunne meestal standvastige overtuiging. De treffende martelaarsliederen, de psalmen, die den martelaars tot laatsten troost hadden gestrekt, zij werden geliefkoosde liederen des volks en tallooze malen klonken in de binnenkamers de kunstelooze doch treffende zangen, waarin de haat tegen de vervolgers met de liefde en den eerbied voor de vervolgden om den voorrang streed.

In zulk eene stemming ontstond het lied, gewijd aan „Weyntjen Claes", de vrome weduwe van Monnikendam, die in 1527 te 's Gravenhage werd verbrand, welk lied de beide hoofdgedachten in onnavolgbaren eenvoud aldus uitdrukt:

„De beul tradt aan om worgen,
Doen sloot sy haer oogen fijn,
Hebbende int hert verborgen
Een trooster, niet om sorghen,
Verlanghende thuys te zijn.

Dus lieffelick ontslapen
Is Wendelmoey in den Heer;
Maer monicken en papen,
Die na christenbloedt gapen,
Versaedt worden sy nemmermeer".

***

Zoo bleef de hervormingsgeest leven onder het volk, vooral in de noordelijke Nederlanden, waar hij altijd het sterkst geweest was. En

[1]) Vgl. De Hoop Scheffer, l. l., blz. 54 vlg.
[2]) Ibid., blz. 282.

toen de leeraars en leiders der Sacramentisten waren gevallen of verdwenen, toen leende de groote menigte van hen, alleen achtergebleven met de geschriften, die hunne voorgangers hun in handen hadden gegeven en die zij in hunne binnenkamers verborgen hielden voor de speurhonden der Inquisitie, ze lezende, ja verslindende met innigen geloofsijver, gretig het oor aan de vurige taal, die welhaast van eene andere zijde tot hen werd gericht, van de zijde der Anabaptisten. De vervolging der regeering had aan de groote menigte hare leiders in de wereld der geleerden, der geestelijken ontnomen; zij wierp haar in de armen eener sekte, nog veel en veel gevaarlijker voor de orde en rust, die de regeering door hare strenge vervolging had zoeken te herstellen. Lutherschen, Zwinglianen, Erasmianen, dat waren de leiders der Sacramentisten geweest; Luther en Zwingli, Oecolampadius en Melanchthon, Erasmus soms, dat waren de vereerde hoofden geweest, tot wie de vervolgde hervormingsgezinden tot nu toe hadden opgezien. Voor die mannen traden thans anderen in de plaats: Hoffmann en David Joriszoon, later zelfs Jan van Leiden en zijne munstersche vrienden, mannen, die den mystieken profetenmantel omhingen, wiens werking zelden het doel mist bij het licht te verleiden volk.

Bovendien, het ontbreken van leeraars gaf den velen hervormingsgezinden aanleiding om zich met des te meer ijver toe te leggen op het lezen van de „kenbron der waarheid", de Heilige Schrift, welker overoude verhalen zij opvatten als profetieën der werkelijkheid, nu de oude Kerk scheen ten onder te gaan. Die ondergang was hun het begin der wedergeboorte, het voorspel van de „laatste dagen", waarop het „duizendjarig rijk" van vrede en geluk zou volgen. Welhaast zou de Heer zelf, de Messias, op aarde nederdalen. Zoo stond er te lezen in de aangrijpende schildering der Apocalypse, wier geheimzinnige mystiek hare oude aantrekkingskracht op de menigte weder uitoefende, nu de bijbelvertalingen haar alom hadden verspreid. De diepzinnige philosophie van het Johannes-evangelie lokte uit tot overdenking, de innig gevoelde klaagzangen van Jeremia, de gloeiende profetentoon van Jezaja, de roerende eenvoud van de drie eerste evangelieverhalen — dat alles miste zijn indruk niet. De Bergrede met hare verheerlijking der „armen naar den geest", de schildering van de eenvoudige gemeenschap der eerste Christenen, zij grepen de ongeleerden, de armen en ongelukkigen in de ziel. Met de chiliastische verwachtingen, met

de hoop op, neen de innige overtuiging van de naderende komst van den Messias, verbonden zich zoo denkbeelden van gelijkheid van arm en rijk, van edel en onedel, zooals de oudste geschriften des Christendoms die verkondigen; communistische begrippen vonden hun weg naar de geesten der voor dergelijke gedachten zoo ontvankelijke bevolking.

Daarbij kwam dan het verzet tegen de ceremoniën, tegen de sacramenten, tegen den heiligendienst, waarvan de oude Kerk zoo veel misbruik had gemaakt in de oogen der Hervormers: doop, avondmaal, huwelijk, priesterschap volgens de begrippen der oude Kerk waren steeds meerderen een gruwel. Voor den kinderdoop stelden zij dien van volwassenen in de plaats, die met volle bewustheid deelgenooten werden van de christelijke gemeenschap; voor den „broodgod" der katholieke mis, zooals zij smaalden, de samenkomst der leden, der „bondgenooten des geloofs", onder symbolische vormen; voor het sacrament des huwelijks de vrije gemeenschap tusschen man en vrouw; voor de katholieke priesterschap den protestantschen voorganger der gemeente, uit haar midden voortgekomen. Vurige predikers — de zonen naar den geest der in vroegere tijden hier meermalen opgetreden „vrije geesten" of hoe zij zich meer mochten noemen — trokken welhaast van dorp tot dorp en verspreidden de mare van pogingen, reeds in vele streken van Duitschland gedaan om het „duizendjarig rijk" te verwezenlijken, van Carlstadt's streven en Thomas Müntzer's opstand. En de ondergang der dweepzieke scharen van boeren en handwerkslieden, wier communistische leerstellingen ook de aanhangers der luthersche en zwingliaansche leer beducht had gemaakt voor omverwerping der maatschappelijke orde en ook dezen zich onder de onderdrukkers der overal het hoofd opstekende beweging had doen scharen — de ondergang der duitsche broeders wekte hier te lande innige deernis bij de vele gelijkgezinden in de steden en dorpen, zuchtende onder de beslommeringen des dagelijkschen levens, onder de afpersingen der landheeren. Zoo namen de „Bondgenooten", zooals zij zich plachten te noemen, de „Wederdoopers" of „Anabaptisten", zooals hunne tegenstanders ze betitelden, in de noordelijke gewesten der Nederlanden toe en de sporen van anabaptistische leerstellingen werden steeds talrijker. Tegen 1530 vind men de Bondgenooten in Kleef en Gulik, in Oost-Friesland en het Munstersche reeds in grooten getale, terwijl de Loïsten te Antwerpen omstreeks 1525, andere gelijk-

gezinden te Maastricht en elders in denzelfden tijd zich beginnen te verheffen [1]). De antwerpsche Loïsten, de volgers van „Loy den schaliedekker" (Eligius Pruystinck, den leidekker), reikten de hand aan de Davidjoristen, de aanhangers der leeringen van den delftschen glasschilder David Joriszoon, aan de schare, die omstreeks 1530 Jan Volkertsz. Trijpmaker te Amsterdam als haar hoofd vereerde. Het waren al vogels van één veeren.

Als hoofd der Anabaptisten hier en elders kon omstreeks 1530 Melchior Hofmann beschouwd worden, de welsprekende en schrijflustige pelswerker, die als profeet gansch Duitschland doortrok en in die dagen te Emden leerde maar ook daar verbannen werd uit vrees voor de communistische leeringen, die hij en zijne aanhangers binnen korten tijd tot werkelijkheid hoopten te doen komen. Hij wekte den Davidjorist Trijpmaker tot krachtiger werkzaamheid op en deze, die eerst te Emden zijne taak had overgenomen, verscheen weldra te Amsterdam, waar hij eene groote schare om zich heen verzamelde. Ook Hofmann vertoonde zich daar in 1531.

Doch de overheid trad tegen deze gevaarlijke sekte met kracht op en strafte tal van hen met dood en verbanning, waar zij hen gewaar werd. Trijpmaker viel nog in 1531; Hofmann nam spoedig de vlucht en werd in 1533 te Straatsburg gevangen genomen; David Jorisz., in 1528 uit Delft verbannen, zwierf nog jaren lang heimelijk rond, predikende en aanvurende, en week eindelijk uit naar Noordduitschland, van waar hij door zijne geschriften hier te lande bleef werken. Na Trijpmaker werd Jacob van Kampen hoofd der amsterdamsche gemeente, die zich met moeite tegenover de dreigende vervolging wist te handhaven. Evenals te Amsterdam konden zich ook elders, vooral op het platteland van Holland en Friesland, gemeenten van Bondgenooten ontwikkelen, soms onder oogluikende medewerking der overheid. Men spreekt van duizenden in Holland alleen, in kleine gemeenten verspreid en door rondreizende predikers voortdurend aangevuurd. De gebeurtenissen in het Munstersche waarschuwden eindelijk ten duidelijkste voor het gevaar, dat de bestaande maatschappelijke orde van de zijde der Anabaptisten bedreigde.

De haarlemsche broodbakker Jan Matthijsz. en de leidsche snijders-

---

[1]) De Hoop Scheffer, l. l., blz. 614 vlg. Over de Loïsten vgl. Frederichs, De Secte der Loïsten (Gent, 1891).

zoon Jan Beukelsz. waren in den winter van 1533 op 1534, toen de vervolging in Holland weder zeer heftig geworden was, met vele anderen uitgeweken naar Munster, waar zich onder leiding van Rottmann sedert lang eene sterke reformatorische beweging had vertoond, die toen juist neiging tot de Wederdoopers begon aan te wijzen. Munster werd weldra het beloofde land der hollandsche en friesche Anabaptisten. In het voorjaar van 1534 stroomde het daarheen, terwijl Jan Matthijsz., reeds in Holland een zeer vereerd profeet, weldra als een andere Henoch optrad, die den Messias vooraf zou gaan en het „rijk van Sion" stichten.

De insluiting der stad door haren Bisschop, die over de hulp der naburige ook protestantsche vorsten beschikken kon, allen beducht voor eene omverwerping van al het bestaande, wekte in de Nederlanden eene hevige agitatie onder de Bondgenooten. Uit Munster kwamen zendelingen, die de noordelijke Nederlanden doortrokken en de geloofsgenooten aanzetten om de bedreigde heerschappij van de „kinderen Sions" te hulp te komen. Jan Matthijsz. en zijn opvolger in de heerschappij, Jan Beukelsz., hielden niet op om de Wederdoopers aan te vuren. Onder die zendelingen nam de moedige Jan van Geelen eene eerste plaats in.

Inderdaad gelukte het spoedig eene hevige beroering onder de in Holland en Friesland achtergebleven Bondgenooten te verwekken, eene beroering, die slechts met groote moeite door de gewestelijke en lokale overheden kon worden onderdrukt en in weerwil van groote strengheid nog twee jaar lang aanhield.

De in het voorjaar van 1534 naar Hasselt en Genemuiden te voet en te scheep optrekkende menigte werd grootendeels verstrooid door de krachtige maatregelen, te Kampen en elders tegen haar genomen; een aanval op Oldeklooster in Friesland onder leiding van Jan van Geelen werd met geweld door de regeeringstroepen afgeweerd; verscheidene aanslagen op het aan Wederdoopers rijke Amsterdam en andere steden werden gelukkig verijdeld; honderden Anabaptisten werden gevangen genomen en velen ter dood gebracht, in April en Mei 1534 in Holland meer dan honderd achter elkander. Ook toen in den zomer van 1535 het dolzinnige schrikbewind van Jan van Leiden eindelijk had opgehouden, de „Koning van Sion" met de zijnen was gevallen en de van Munster aangezette agitatie allengs tot bedaren geraakte, bleef de vrees voor anabaptistische woelingen hier te lande

nog zeer sterk en leidde tot scherpe vervolging, waaraan ook de plaatselijke overheden, voor de omverwerping der orde bevreesd, met kracht deelnamen. Toch toont de telkens weder blijkende vrees voor oproer onder de volksklasse duidelijk, hoe algemeen de verbreiding der anabaptistische leerstellingen was, en nog jaren lang hielden de processen tegen de Anabaptisten aan.

Al mochten de communistische begrippen langzamerhand geheel op den achtergrond geraken, al mochten de fanatieke drijvers van den munsterschen tijd plaats maken voor gematigder geesten, als Dirk en Obbe Philips in Friesland, als de gewezen pastoor van Witmarsum, Menno Simonsz., die van 1537 tot 1543 in Friesland en Holland begon te werken, daarna de noordduitsche kustlanden doortrok en tot zijn dood in 1559 herhaaldelijk op zijne heimelijke rondreizen de talrijke kleine friesche en hollandsche gemeenten sterkte door zijne prediking — de regeering bleef hen ten strengste vervolgen. De Anabaptisten hebben dan ook het leeuwendeel geleverd van de martelaren, die voor het geloof in deze jaren het leven hebben gelaten, en de strenge plakkaten onder de regeering van Karel V zijn vooral tegen hen gericht [1]). Doch bij het beoordeelen van die vervolgingen houde men steeds in het oog, dat de overheid daarbij niet alleen geleid werd door geloofsovertuiging doch ook door vrees voor verstoring der maatschappelijke orde, die van de Anabaptisten vooral te wachten scheen.

Hoe groot mag het aantal dezer martelaren des geloofs wel geweest zijn? Dat het de cijfers van 100 000 of 50 000 niet bereikt, die op grond van eene mededeeling van Hugo de Groot en eene uiting van prins Willem van Oranje in zijne Apologie gewoonlijk worden aangenomen, is wel ontwijfelbaar: die cijfers overschatten het aantal der hervormingsgezinden zelve op schromelijke wijze. Gaat men de martelaarsboeken na, dan komt men zelfs met de ruimste berekening nog niet tot 1000 personen, die om het geloof het leven zouden hebben verloren [2]). Doch gesteld, dat zelfs dit laatste cijfer — het zal wel niet ver van de waarheid zijn — nog te hoog is, het is zeker, dat duizenden en nog eens duizenden om des geloofs wille zijn vervolgd

---

1) Hoog, De Martelaren der Hervorming in Nederland (Schiedam, 1885).

2) Vgl. Wilde in de Studiën op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied, 9de jaarg., No. 10.

en hetzij door zware of lichte kerkerstraf, hetzij door zware geldboeten, hetzij door geeseling of tepronkstelling of andere lichamelijke straffen wegens hun geloof zijn „gecorrigeerd" krachtens de strenge plakkaten van keizer Karel. Streng zijn die plakkaten van Karel V tegen de ketterij, een twaalftal tusschen de jaren 1521 en 1555, zeker geweest, niet alleen tegenover de ketters maar ook tegenover de kettersche boeken, waartegen een scherp systeem van censuur werd gericht, dat evenwel nog veel minder doel trof dan de vervolging der ketters zelve. Berucht is vooral het „bloedplakkaat" van 1550 met zijn vreeselijke executiebepalingen: „te weten de mans metten sweerde ende de vrouwen gedolven", als zij berouw toonden, terwijl de hardnekkigen „metten vyere" werden gestraft. Een index van verboden boeken werd in 1546 opgesteld en later aangevuld. Doch hoe streng die plakkaten ook klonken, hoe gaarne onmeedoogende geloofsrechters als François van der Hulst, Dr. Rieuwerd Tapper van Enkhuizen, „de eerste ende overste vervolger der Christenen in Nederland" [1]), en al de talrijke onderinquisiteurs, die met hen samenwerkten om in woord en schrift den brandstapel en het schavot als de beste middelen tegen de ketterij aan te prijzen — hoe gaarne zij allen de plakkaten in hun vollen omvang hadden toegepast, deze bleven dikwijls doode letter. In Brabant weerde men de Inquisitie, zich beroepende op de oude privilegiën, bijna geheel; in Friesland trad zij slechts tijdelijk op, in Gelre eerst na 1550, in Groningen en de Ommelanden in het geheel niet. In de overige gewesten bemoeilijkte de overheid haar ten zeerste, met name in Holland.

Zoo bleven in vele streken de ketters feitelijk ongemoeid en kon ten platten lande en in de steden de hervormingsgezindheid bij velen blijven voortleven. Vele edelen en geestelijken studeerden nog altijd te Wittenberg of aan andere kettersche of ten minste met ketterij besmette universiteiten: te Genève, te Heidelberg, te Straatsburg, en predikten later ongehinderd, vooral op de friesche dorpen, het evangelie in den zin der Hervormers. In Groningen bleef de gematigde richting der leerlingen van Gansfoort en Erasmus altijd de heerschende en werd beschermd door de kerkorde van omstreeks 1530, later herhaaldelijk bevestigd. De regeering van Willem van Gulik in Gelre

[1]) Van 1524 tot 1537 bekleedde hij alleen eene ondergeschikte plaats; van 1537 tot 1559 was hij met Driutius inquisiteur-generaal.

was een goede tijd voor de hervormingsgezinden in dit gewest, die van de verbintenis van hunnen Hertog met de vorsten van het schmalkaldische verbond [1]) veel goeds verwachten konden. Zelfs in Holland kon een Angelus Merula, Engel van Merlen, de edele en geleerde pastoor van Heenvliet, jaren lang in evangelischen zin arbeiden, totdat hij in 1553 door de Inquisitie werd gegrepen en alleen door zijn dood na vreeselijke martelingen vier jaren later den brandstapel ontging [2]). Zoo predikte op de Veluwe jaren lang Jan Verstege de protestantsche leer, die hij eindelijk wel moest verloochenen maar na zijne uitwijking als „Anastasius Veluanus" weder luide in geschrifte verkondigde. De opvoeringen der Rederijkers [3]) gaven dikwijls aanleiding tot ernstige bezwaren van de zijde der geestelijkheid en der Inquisitie wegens kettersche uitingen en vooral het landjuweel van Gent in 1539 is in dit opzicht bekend, ook wegens de maatregelen daarna door de regeering genomen om het kwaad van deze zijde te keeren.

En tegenover al die aanvallen kon men slechts op matige sympathie voor de oude Kerk van de zijde des volks wijzen. De figuur van eene Anna Bijns, de hartstochtelijke ijveraarster tegen de „vermaledijde lutersce secte" van omstreeks 1530, staat zoo goed als alleen in de letterkunde dier dagen en de geschriften der verdedigers van de oude leer staan in vorm en inhoud bij die der aanvallers in het algemeen achter, verre achter.

Het zijn vooral de talrijke uitgewekenen, die van het buitenland uit hunne vurige pleidooien voor de hervormingsbeweging naar de nederlandsche gewesten zenden. In Emden en Norden en andere plaatsen van Oost-Friesland vonden vele vervolgden, voornamelijk uit de noordelijke provinciën, eene schuilplaats onder de bescherming van de hervormingsgezinde gravenfamilie, die reeds sedert lang tot de luthersche leer was overgegaan en deze in het graafschap ingang had doen vinden. Graaf Edzard liet allen de vrijheid om te leeren, wat zij wilden, mits slechts de rust gehandhaafd bleef, en zijn zoon Enno volgde zijn voorbeeld. Aportanus uit Zwolle, Hardenberg uit Groningen en tal van anderen vonden hier eene wijkplaats; de vurige

---

[1]) Zie boven, blz. 390.

[2]) Vgl. Moll, Angelus Merula (Amst. 1851).

[3]) Kalff, Geschiedenis der nederl. letterkunde in de 16de eeuw, I, blz. 270 vlg.

Pool Johannes à Lasco leidde hier na 1540 de hervormingsbeweging, die toen onder de gravin-weduwe Anna niet minder krachtig voortging en zich ronduit tegen de Anabaptisten richtte. A Lasco moest in 1548 wel het veld ruimen maar Emden bleef eene vluchthaven voor vervolgde Nederlanders. Zoo ook Bremen, waar de Augustijn Hendrik van Zutphen op zijne vlucht uit Antwerpen in 1522 steun had gevonden, evenals Jacobus Praepositus en vele andere om den geloove uitgewekenen. Anderen vestigden zich te Wezel, dat als een broeinest der ketterij berucht werd, te Keulen onder de bescherming van de weinig rechtzinnige Aartsbisschoppen, te Heidelberg en Frankenthal in de Paltz, waar de leer van Calvijn bij de vorstelijke familie ingang had gevonden; ook te Frankfort en Hanau, te Straatsburg en in andere rijkssteden. Zelfs tot in Pruisen, waarheen Gnapheus en anderen de wijk namen, werd de invloed der nederlandsche hervormers merkbaar.

Niet minder belangrijk was de uitwijking naar Engeland, waar in 1544 te Londen, later te Norwich en andere plaatsen op de oostkust talrijke Nederlanders — in de eerste plaats Vlamingen — zich vestigden onder de bescherming van de engelsche regeering, vooral omstreeks 1550 tijdens Eduard VI, onder wien de hervormingsgeest daar groote vorderingen maakte. Men begrootte er hun aantal omstreeks 1560 op niet minder dan 10 000. De Vlaming Jan van Utenhove, Johannes à Lasco, Micron en anderen leerden er. Johannes à Lasco organiseerde ook hier, als in Oost-Friesland, de gemeente; Utenhove schreef er de eerste geloofsbelijdenis in de nederlandsche taal (1551) en vertaalde den oostfrieschen Cathechismus [1]). Deze geschriften werden ook door de in de Nederlanden achtergeblevenen met groote belangstelling ontvangen en algemeen verspreid, zoodat zij bij de geheime organisatie der kerken „onder het kruis" goede diensten bewezen.

* * *

Onder leiding van Utenhove en à Lasco was de londensche gemeente meer en meer ingericht naar de denkbeelden van den franschen hervormer Calvijn, die in zijn geboorteland, in Genève en in de Paltz weldra grooten aanhang had gevonden en in belangrijke punten

---

[1]) Vgl. F. Pijper, Jan Utenhove (Leiden 1883).

van Luther's en Zwingli's meening afweek. Ook op de engelsche kerkelijke beweging had hij een grooten invloed geoefend. Van Engeland en Frankrijk uit drongen de calvinistische denkbeelden thans met overweldigende kracht de Nederlanden binnen en schoven er zoowel die van Luther en Zwingli als die van David Jorisz. en Menno Simonsz. weldra op zijde.

De nieuwe leer greep vooral in het waalsche land de geesten aan, verkondigd als zij werd door fransche en waalsche predikers, het eerst omstreeks 1540 in zuidelijk Vlaanderen, waar Pierre Brully, een der voornaamste leiders van het Calvinisme, in 1545 te Doornik op den brandstapel geraakte. Brully werd door velen gevolgd. Heimelijk trokken hugenootsche predikers uit Noord-Frankrijk Vlaanderen en Henegouwen binnen en verkondigden op talrijk bezochte samenkomsten in afgelegen plaatsen het nieuwe geloof, dat hier zeer vele aanhangers vond. Guy de Bray [1]), die omstreeks 1552 uit Engeland terugkeerde, was de voornaamste van deze moedige predikers, die brandstapel en schavot trotseerden. Vooral na den vrede van Cateau-Cambresis, toen de vredestoestand op de fransche grens de betrekkingen met Frankrijk gemakkelijker maakte, trad een groot aantal predikers uit dat land op, weldra ter zijde gestaan door een aantal Nederlanders. Pérégrin de la Grange, Saravia, Taffin, Junius, Moded, Dathenus, Heidanus — ziedaar eenige beroemde mannen, die daarbij op den voorgrond komen.

Omstreeks 1560 breidde de calvinistische prediking zich ook in Holland, Zeeland en Utrecht uit, hoewel haar hoofdzetel nog in Vlaanderen en Henegouwen te zoeken was, waar te Antwerpen, Gent, Brugge, Doornik, Yperen en Valenciennes in dien tijd reeds calvinistische gemeenten bestonden. De afkeer van de luthersche leer aangaande het Avondmaal werkte de verspreiding van het Calvinisme zeer in de hand. De geloofsbelijdenis (Confession de Foy), in 1559 door Guy de Bray opgesteld naar het voorbeeld van de fransche en twee jaren later gedrukt en algemeen verspreid, handhaafde de eenheid van geloof in de verschillende gemeenten, die haar en den in 1563 door Dathenus vertaalden Heidelbergschen Catechismus als richtsnoer aannamen.

Zoo waren omstreeks 1560 drie richtingen op het gebied van het

---

[1]) Van Langeraad, Guido de Bray (Zierikzee, 1884).

geloof in de Nederlanden werkzaam tegenover de Roomsche Kerk: het oorspronkelijke Sacramentisme, dat zich vastknoopte aan wat Luther en Zwingli hadden geleerd maar allengs onder de scherpe vervolging zijne beteekenis verloor en zich oploste in de gematigde erasmiaansche denkbeelden van de groote meerderheid der magistraten en geleerden; het Anabaptisme, dat evenzoo onder den druk der vervolging samensmolt of verliep in de gematigder opvatting van Menno Simonsz. en de zijnen en zich op het platteland van noordelijk Holland en Friesland met moeite staande hield; eindelijk het Calvinisme, dat door zijn democratischen geest de lagere bevolking tot zich trok meer dan de gezeten burgerij, die van deze leer wel niet zooveel gevaar duchtte als van het de maatschappelijke orde bedreigende Anabaptisme maar toch met zekere huivering voor de calvinistische democratie terugdeinsde. Het Calvinisme overschaduwde welhaast de beide andere richtingen geheel.

De regeering van Philips II zag weldra in, dat tegenover deze voortdurend toenemende ketterij plakkaten weinig hielpen, hoe scherp zij ook soms werden toegepast. Soms — wij zagen reeds, dat zij in vele gewesten òf niet òf op zeer gematigde wijze werden nageleefd. Evenmin beantwoordden de inquisitoriale werkzaamheden aan de daarvan gekoesterde verwachting. Met al den ijver, dien zij betoonden, konden de toenmalige Inquisiteurs, een Sonnius, een Lindanus, een Titelman, een Vincent Dirksz. en tal van anderen, al evenmin de ketterij uitroeien als hunne voorgangers in de dagen van Karel V; zij werden evenzeer als deze door de lokale overheden tegengewerkt. Koning Philips kwam daarom terug op het oude plan tot reorganisatie der Kerk in de Nederlanden door de invoering van een grooter aantal bisdommen. Het was meer en meer duidelijk geworden, dat de bestaande regeling der kerkelijke hierarchie in de Nederlanden niet voldoende was en dat de nederlandsche geestelijkheid in de eerste plaats krachtiger leiding noodig had, wilde men het doel bereiken, dat sedert het Concilie van Trente (1545—1563) meer en meer in het oog gevat was: verbetering der bestaande misbruiken in de Kerk zelve.

Hervorming der Kerk zelve, wel niet in die mate als Erasmus en de zijnen hadden gewenscht maar toch in dezelfde richting als hij en zijne aanhangers hadden willen inslaan; hervorming in hoofd en leden, zooals de Conciliën der 15de eeuw hadden bedoeld, met hand-

having, ja verscherping der oude dogma's en vooral verbetering van den onder de geestelijkheid heerschenden geest — dat wilden de vaderen van het Concilie van Trente, dat wilde meer en meer de bovendrijvende partij in de Kerk. Dan zouden de verwijten, de gegronde verwijten, tegen de geestelijkheid ingebracht, kunnen worden ontzenuwd, dan zou met meer kracht tegen de ketterij geageerd kunnen worden.

In overleg met Dr. Sonnius en enkele hooggeplaatste edelen en ambtenaren, waarbij de Markgraaf van Bergen en de beroemde jurist Viglius dienen genoemd te worden, knoopte Philips met de Roomsche Curie onderhandelingen aan, die weldra met goeden uitslag bekroond werden. De pausen Paulus IV en Pius IV organiseerden in de jaren 1559—1561 volgens de koninklijke voorstellen de Kerk in de nederlandsche gewesten.

Het land werd verdeeld in drie aartsbisdommen: Mechelen als zetel van den primaat met de bisdommen Antwerpen, 's Hertogenbosch, Gent, Yperen, Brugge en Roermond; Kamerijk met de bisdommen Atrecht, Doornik, Namen en St. Omer; Utrecht met de bisdommen Haarlem, Deventer, Leeuwarden, Middelburg en Groningen. Luik bleef in het oude Limburg en sommige deelen van Brabant en Namen zijne suprematie behouden; in Luxemburg bleef de voormalige toestand van de versnippering onder de aangrenzende bisdommen bestaan; in het Noorden werden de oude rechten van Munster en Osnabrück voorloopig niet aangerand. De Bisschoppen zouden van nu af door den vorst aan den pauselijken stoel ter benoeming worden voorgesteld en hunne inkomsten gevonden uit een of meer abdijen in hun bisdom, die daartoe onder hun beheer zouden gesteld worden. Groot was de beweging, die deze op zichzelf wenschelijke verbetering in de Nederlanden veroorzaakte, vooral doordien de maatregel tengevolge van financieele eischen der Curie was uitgelekt, voordat zij ten uitvoer was gelegd, en zoo de tegenstanders gelegenheid hadden gehad om de publieke opinie er tegen in te nemen. En die tegenstanders waren velen uit velerlei oogpunt.

De hooge adel, die tot nu toe door zijn invloed in de kapittels de hooge waardigheden eigenlijk meestal tot zijne beschikking had, zag met weerzin de koninklijke macht bij de benoeming der Bisschoppen op den voorgrond treden: de groote heeren zagen zeer goed in, dat die Bisschoppen, door hunne benoeming van den vorst afhankelijk

en door het bezit der abdijen in de gewestelijke Staten optredende, de vorstelijke macht in die Staten zouden versterken. De abten der ingelijfde abdijen waren natuurlijk niet minder ontevreden met de ongevraagde beschikking over hunne goederen. De bestaande Bisschoppen zagen hunnen invloed beperkt tot een kleiner gebied, al kregen zij den aartsbisschoppelijken titel. De hervormingsgezinden zoowel als de Erasmianen duchtten eene verscherping der vervolgingsmaatregelen, eene volstrekt niet ongewettigde vrees, daar deze en de vermeerdering der vorstelijke macht over kerkelijke zaken inderdaad de hoofdmotieven waren voor de nieuwe inrichting. Nog meer verbittering wekte de verheffing van den gehaten eersten staatsdienaar der Landvoogdes, Antoine de Granvelle, tot aartsbisschop van Mechelen, later tot kardinaal, het laatste ook niet naar den zin der regeering. Men sprak zelfs, geheel ten onrechte, van plannen om de gehate Spaansche Inquisitie hier te lande in te voeren, iets, waaraan Philips II nooit gedacht heeft.

Al die tegenstand belette eene onmiddellijke uitvoering van den getroffen maatregel en de gebeurtenissen der volgende jaren waren niet geschikt om de gelegenheid daartoe te doen ontstaan. Het plan vermeerderde evenwel de reeds zoo lang heerschende agitatie op kerkelijk gebied en dreigend pakten zich van alle zijden de wolken samen. De oude Kerk in de Nederlanden was in de veertig jaren van op elkander volgende phasen in de ontwikkeling der kettersche gevoelens hevig geschokt. Noch de uitvaardiging van plakkaten noch de Inquisitie noch de verbetering der kerkelijke organisatie had doel getroffen en met bekommering vroegen de voorstanders der oude leer, ja, de voor die leer vrij onverschillige regeering zich af, waartoe dat alles leiden moest. Met de toenemende bekommering der roomschgezinden hield intusschen de toenemende moed der hervormingsgezinden gelijken tred en sterkten de vervolgingen aan de eene zijde de geloofsovertuiging, aan de andere zijde vermeerderden zij de verbittering onder de steeds aangroeiende menigte der Calvinisten. Bedenkelijke teekenen van gisting vertoonden zich door het geheele land en de spaansche troepen op de grens werden ook daarom door den Koning niet al te spoedig verwijderd. Wie wist, hoe spoedig zij noodig zouden zijn?

Wat er in 1558 bij eene executie te Rotterdam gebeurde, toen de bevolking eenige voor den brandstapel bestemde Anabaptisten met

geweld aan den schout en zijne dienaren ontrukte, was een teeken, dat er aan de lijdelijke onderwerping wel eens een einde kon komen [1]). In Gelre stonden de graaf van den Bergh en de heer van Keppel als ketters bekend en lieten reeds in 1559 met afschaffing der „alde ceremoniën" op hunne kasteelen door kettersche leeraars prediken „ende nyeuwe kettersche manieren van duytsche salmen sijnghen" [2]). In Friesland bleven in 1558 duizenden met Paschen weg van de communie, rapporteerde de inquisiteur Lindanus; te Dokkum verscheen niet de helft der bevolking, elders $^1/_3$, ja $^1/_{10}$ bij die gelegenheid [3]). Op menige andere plaats nam het volk zonder nog tot daden over te gaan eene houding aan, die getuigde van levendige sympathie met de vervolgden.

En intusschen bleven de inquisiteurs vervolgen, de rechters veroordeelen, de pijnbanken martelen, de mutserds branden en vielen de slachtoffers. Hoe lang nog?

HOOFDSTUK VII.

HANDEL EN NIJVERHEID IN DEN BOURGONDISCHEN TIJD.

Dat de nederlandsche gewesten in de 15de en 16de eeuw zulk eene groote rol in de wereldgeschiedenis gespeeld hebben, danken zij niet alleen aan hunne vereeniging onder éénen landsheer, hoezeer ook deze groote politieke oorzaak van hunne wereldhistorische beteekenis bij de beschouwing van dat feit op den voorgrond pleegt te treden; zij danken deze beteekenis ook — en wel in de eerste plaats misschien — aan de grootsche ontwikkeling van handel en nijverheid in die eeuwen, die daarom ten zeerste de aandacht verdient.

Een groote zaak was daarbij de gunstige ligging der Nederlanden in Europa, die deze landen tot een aangewezen middelpunt van handel maakte. Hier mondden groote rivieren uit: in de eerste plaats de „grootvorst van Europa's stroomen", waarlangs zich het handelsverkeer

---

1) Vgl. Hoog, l. l., blz. 32.

2) Papiers d'Etat et de l'Audience (Rijksarchief Brussel), Boîte 171.

3) Ibid., no. 11.

van Duitschland hoofdzakelijk bewoog; dan de Schelde, het groote afvoerkanaal van het vruchtbare Vlaanderen en Brabant; de Maas, dat van Brabant, Luik en Limburg. Men was hier 5 of 6 zeildagen van Denemarken, 6 tot 15 van de spaansche havens, 10 van Lissabon, onder gunstige omstandigheden niet meer dan 2 van Noorwegen, eenige uren van de engelsche kust en van de naaste fransche havenplaatsen [1]).

Niet alle gewesten der Nederlanden nemen aan die ontwikkeling evenzeer of op dezelfde wijze deel. Vlaanderen en Brabant bekleeden daarin de eerste plaats, zoowel op het gebied van handel als op dat van industrie. Dan volgt het in beide opzichten hen bijna op zijde strevende Holland met het scheeprijke Zeeland. Van mindere beteekenis zijn Friesland en Groningen en de overijselsche en geldersche steden „an der Zuderzee", terwijl de landgewesten hierin eene zeer ondergeschikte plaats innemen, zelfs Luik, vooral na den val der luiksche steden in de dagen van Karel den Stoute. En die handel en industrie vinden overal hun zetel in de steden. Het platteland blijft aan den landbouw gewijd en met ijverzuchtige energie belemmeren de steden de ontwikkeling van industrie ten platten lande, iedere stad in hare omgeving.

Zoo is de geschiedenis van de ontwikkeling van handel en nijverheid in deze dagen tevens die van de stedelijke ontwikkeling in de Nederlanden. Binnen de stedelijke muren vestigt zich eene steeds aangroeiende bevolking, die niet meer, zooals vroeger, nog grootendeels in het boerenbedrijf in den omtrek haar bestaan vindt doch zich bijna uitsluitend op handel en nijverheid toelegt. Die handel en nijverheid blijven zich niet beperken tot de behoeften eener marktplaats voor de landelijke omgeving doch zij ontwikkelen zich tot groothandel, tot fabrieksnijverheid, in sommige steden zelfs tot wereldhandel, tot wereldnijverheid.

In Vlaanderen en Brabant was dit reeds veel vroeger het geval geweest. Reeds de 12de eeuw had in Vlaanderen eene stedelijke ontwikkeling gezien, die voor den handel in West-Europa meer en meer van beteekenis werd en de vlaamsche hoofdsteden tot de belangrijkste plaatsen in de landen aan de Noordzee maakte. De 13de eeuw had de beteekenis der vlaamsche steden nog doen toenemen en de woe-

---

[1]) Guicciardini, l. l., I, p. 8.

lingen der 14de hadden wel aan haren bloei zware slagen toegebracht doch de heerschappij van den bourgondischen landsheer had hier veel van den ouden handelsroem weder doen terugkeeren. Onder de bescherming van een machtigen, in Europa invloedrijken vorst konden de vlaamsche steden den strijd tegen de engelsche en hanzeatische concurrentie met voordeel opnemen en de orde en rust, die het krachtige bourgondische bestuur aan de vlaamsche steden gelijk aan die zijner overige gewesten verzekerde, kwam ook der ontwikkeling van haren bloei ten goede.

Ongelukkig evenwel stelde de natuur in de 15de eeuw den bloei der vlaamsche steden onoverkomelijke hinderpalen in den weg. Brugge, in het midden der 14de eeuw nog de groote zeehaven dezer streken, de zetel der duitsche en engelsche kooplieden, de stapelplaats der vlaamsche fabrieksgoederen, werd sedert het begin van de 15de, sedert 1432 vooral, getroffen door het ongeluk der verzanding van zijnen weg naar de zee, het Zwin. Jaar op jaar nam dit euvel toe. Niet alleen Brugge maar ook Damme en Sluis werden spoedig voor groote zeeschepen zoo goed als onbereikbaar „à la totale destruction et perdition d'iceluy pays de Flandre, qui estoit fondé principalement sur le commun cours de la marchandise". En de jaloezie der overige vlaamsche steden belette het nemen van krachtige maatregelen tegen het dreigende gevaar; zij weigerden herhaaldelijk daartoe mede te werken, betuigende, dat zij, als bestaande van nijverheid en landbouw, weinig met den zeehandel te maken hadden. De krachtige tusschenkomst van Karel den Stoute bracht wel eenige samenwerking te weeg maar de verwarring na zijn dood, vooral tijdens de vestiging der hoeksche zeeroovers te Sluis [1]), deed het verkregen voordeel weder te niet gaan. Doch de hoofdzaak, de verzanding, was niet te overwinnen en zoo ging Brugge's wereldhandel snel achteruit.

De stad, die nog eene eeuw te voren Venetië's handelsvloten voor hare muren zag komen, waar de engelsche, schotsche en spaansche wol en de fransche wijnen met het damast, de reukwerken en edelgesteenten van den Levant, de korenoogsten van Frankrijk en de Oostzeekust, de pelswerken van Rusland en het hout van Scandinavië, het ijzer van Spanje en de zijde van Italië samenstroomden [2]), waar

---

[1]) Zie boven, blz. 298.

[2]) Vanderkindere, Le Siècle des Artevelde, p. 208 suiv.

te midden der handelsbeweging de geldhandel eene ongekende vlucht had genomen en het crediet zijne eerste ontwikkeling beleefde, was in het midden der 15de eeuw in ras toenemend verval en omstreeks 1500 slechts eene schaduw van hare vroegere machtsontwikkeling. Nog putten hare bewoners zich uit in weeldevertoon, nog praalden de huizen harer rijke burgers in vollen glans maar hare kaden waren meestal verlaten, op hare eertijds zoo drukke straten groeide het gras, in hare poorten, vroeger dikwijls te nauw voor het ontzaggelijke verkeer, voor de honderden vrachtkarren, die elkander den toegang betwistten, stond nu de wachter te droomen, turende op de eenzame wegen, die eens zulk eene woelige beweging hadden gezien.

De Bruggelingen deden hun uitersten best om aan den dreigenden ondergang te ontkomen. Het was hun daarbij vooral te doen om de engelsche, duitsche, schotsche en spaansche kooplieden te bewegen hunne stad niet te verlaten.

Sedert de vestiging der Engelschen te Calais in 1347 was deze stad de stapelplaats geworden van den engelschen wolhandel. Eene halve eeuw ongeveer heeft de engelsche regeering nog tusschen Brugge en Calais gewankeld uit vrees van de Vlamingen, die zij uit een politiek oogpunt tegenover Frankrijk moest ontzien, te verbitteren maar ten slotte heeft zij aan hare belangrijke bezitting aan de overzijde van het Kanaal de voorkeur gegeven. Daar stond de „mayor" aan het hoofd eener machtige koopliedenvereeniging; daar verhieven zich de groote wol- en lakenmagazijnen; daar werden de kooplieden door uitgebreide voorrechten beschermd; daar hield de engelsche regeering zelve streng toezicht op tollen en prijzen [1]). Calais werd zoo de plaats, waar de nederlandsche koopers van engelsche wol sedert het einde der 14de eeuw deze gewilde grondstof voor de „draperie" insloegen; uit alle nederlandsche, vooral vlaamsche, brabantsche, hollandsche steden kwamen jaarlijks de lakenkoopers of hunne agenten daarheen [2]). Doch ook buiten den stapel te Calais dreven vrije engelsche kooplieden, de zoogenaamde „merchant-adventurers", handel in de Nederlanden, sedert het begin der 15de eeuw [3]) door eene krachtige organisatie vereenigd. Deze door hunne regeering weinig gebonden koop-

---

[1]) Schanz, Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters (Leipzig, 1881) I, S. 329 ff.

[2]) Vgl. mijne Holl. stad onder de bourg.-oostenr. heerschappij, blz. 306 vlg.

[3]) Schanz, l. l., S. 339.

lieden ten minste, de pionniers van den engelschen handel, trachtte Brugge te houden door hun groote voordeelen te verschaffen. Zoo poogde de zinkende stad ook de Hanzeaten, de Schotten en de Spanjaarden door uitgebreide privilegiën te winnen. Doch al die kunstmiddelen baatten weinig of niets: de verzanding van het Zwin belette op den duur allen handel te Brugge en reeds in het begin der 15de eeuw vinden wij de „merchant-adventurers" te Antwerpen, ofschoon zij eene eeuw lang ook Brugge nog dikwijls ten zetel kozen.

Philips de Schoone deed evenzoo zijn best om de vlaamsche stad te helpen, vooral ten einde den ongunstigen indruk uit te wisschen, welken de den Bruggelingen weinig genegene regeering van Maximiliaan, die de stad, waar hij eenmaal gevangene geweest was, haatte, er gemaakt had. Philips de Schoone herinnerde zich, dat de vlaamsche Graven van vroeger veel last van hunne steden, van Brugge niet het minst, hadden gehad. Hij bezocht in 1498 de ongelukkige stad en overtuigde zich van haar verval [1]). Hij gaf bevel om allen handel met vreemde kooplieden in zijne Nederlanden daar te drijven, alleen de groote missen van Antwerpen, Bergen op Zoom, Middelburg enz. toelatende. Hij schonk den vreemden kooplieden te Brugge ook van zijne zijde groote voorrechten. Maar de verzanding van het Zwin was en bleef de hoofdzaak en schrikte den handel af. Hij nam toen maatregelen om de verzanding tegen te houden. Alles te vergeefs. Men maakte zelfs in die dagen reeds het plan om Brugge door een kanaal naar de zee te redden, doch ook hiervan kwam niets. Zoo verlieten de kooplieden allengs de stad; eerst de Engelschen, daarna de Schotten in 1512, na tal van moeilijkheden in 1545 ook de Hanzeaten. Alleen de Spanjaarden bleven nog te Brugge handelen op bevel van den spaanschen Koning, die tevens Keizer en beider meester was.

De erfenis van Brugge werd door het aan de breede Schelde voortreffelijk gelegen Antwerpen aanvaard. Reeds lang, met name sedert het begin der 14de eeuw, was die stad de mededingster van de vlaamsche handelsmetropool geweest en had, evenals Middelburg, Dordrecht en Bergen op Zoom, van alle tijdelijke bezwaren voor den brugschen handel trachten gebruik te maken, vooral tijdens de woelingen van de eeuw der Arteveldes. Ook zij had getracht de vreemde kooplieden

---

[1]) Schanz, l. l., S. 26.

door voorrechten te lokken en de verzanding van het Zwin had haren toeleg met geluk bekroond. In het begin der 16de eeuw gaat Antwerpen snel omhoog en verheft zich eene halve eeuw later tot de rijkste koopstad van Europa, waar eene vaste bevolking van meer dan 100 000 zielen met eene vlottende, die op de helft geschat wordt [1]), leefde te midden eener onvergelijkelijke handelsbeweging. Vermogende kooplieden maakten haar, „de bloem van Europa", tot de weelderigste stad der wereld; de kantoren der groote florentijnsche, genueesche en duitsche bankiersfirma's, der Pazzi van Florence, der Doria's van Genua, der Fuggers van Augsburg, vestigden er het middelpunt der europeesche geldmarkt; groote privilegiën voor vreemde handelaars trokken deze met onweerstaanbare kracht hierheen. Doch bovenal was het de voortreffelijke handelsweg naar zee, die aan de stad haren bloei waarborgde. Zoo werd Antwerpen, wat vroeger Brugge was geweest, „de gemeene stad van alle volkeren" van Europa. Dagelijks gingen er 500 schepen in en uit. Men zag er dikwijls 2500 tegelijk op de Schelde. Meer dan 2000 vrachtkarren kwamen wekelijks uit Frankrijk en Duitschland de poorten binnen, rijk beladen met handelsartikelen. Dagelijks werd de beurs door 5000 kooplieden bezocht. De handelsomzet wordt op 1½ milliard jaarlijks geschat [2]). „Ik werd bedroefd, toen ik Antwerpen zag, want ik zag Venetië overtroffen", zegt een venetiaansch gezant. De groote ontwikkeling der zeevaart omstreeks 1500, het gevolg van de ontdekking van den zeeweg naar Indië en van Amerika, gaf aan den antwerpschen handel een nog ontzaggelijker vlucht dan vroeger die van Brugge had genomen, en met onverholen verbazing en bewondering spreekt zoowel de Spanjaard Calvete d'Estrella als de Italiaan Guicciardini van de brabantsche handelsmetropool,

„Che sol' se stessa null' altra assimiglia",

gelijk eenmaal Dante van Brugge had gezongen.

Bij Antwerpen vergeleken, zonken de andere steden van het Zuiden in het niet. Vooral Vlaanderen was zeer achteruitgegaan. Gent, het middelpunt eener rijke korenstreek, had nog een belangrijken graanhandel; het vlas leverde nog vrij wat vertier op en de vlaamsche

---

[1]) Henne, l. l., V, p. 269.

[2]) Ibid., p. 262.

vlasspinnerijen bleven nog lang beroemd. Maar wat was er van den oudtijds bloeienden gentschen lakenhandel geworden?

Engeland, dat in de 13de eeuw nog in den toestand der onbeschaafde, barbaarsche landen verkeerde, waar vreemde kooplieden den handel dreven, waar de voortbrengselen van landbouw en veeteelt door vreemde handelaars naar hun land werden gevoerd om ze daar te verwerken, was sedert de 14de in een ander stadium van ontwikkeling getreden. Tijdens Eduard III en Hendrik IV was niet alleen de engelsche handel maar ook de engelsche industrie opgekomen, de wolindustrie, de lakenfabricage in de eerste plaats. De Engelschen waren niet langer „de schepers van Vlaanderen". Tijdens de vlaamsche onlusten waren honderden Vlamingen, honderden nijvere wevers en spinners over de Noordzee geweken, aangetrokken door de privilegiën, hun door de engelsche regeering als lokaas voorgehouden. Engelsche lakens treden weldra naast de vlaamsche op. De Vlamingen worden door allerlei maatregelen van engelschen kant in de verkrijging der grondstof bemoeilijkt. Zij trachten zich te helpen met de minder goede schotsche wol maar dit middel benadeelt de qualiteit van het vlaamsche fabrikaat en verzekert den engelschen lakens voorgoed de voorkeur der afnemers. In Vlaanderen zelf overstroomen de engelsche lakens de markten, omstreeks 1520 wel 30 à 40 000 stuks jaarlijks [1]). Ook de spaansche wol, duurder en minder gemakkelijk aan te voeren [2]), kan de vlaamsche draperie niet redden. Deze vervalt snel en zeker. En met haar vervallen de vlaamsche lakensteden: Gent, Yperen, Kortrijk en de kleinere plaatsen, eertijds wedijverend met de groote. Yperen, welks bevolking nog omstreeks 1400, vermoedelijk wel te hoog, op 80 à 100 000 menschen met 3 à 4000 weefstoelen wordt geschat, kan er omstreeks 1490 niet meer dan 6000 met 30 weefstoelen aanwijzen. De huizen staan er leeg, de straten raken er in diep verval. Overal hadden dezelfde oorzaken gewerkt: de onderlinge jaloezie, de twisten in de steden zelve, de burgeroorlogen, de engelsche concurrentie, de moeite met de grondstof.

Alleen in de fijnere lakensoorten wist de vlaamsche nijverheid nog haren ouden roem te bewaren. Doch ook op dit gebied stonden sommige brabantsche steden als machtige mededingsters naast de vlaamsche.

---

[1]) Schanz, l. l., S. 11.
[2]) Henne, l. l., p. 290.

Leuven echter was evenzeer in verval als Brugge, ja nog sterker: in 1523 dreigde de bevolking de stad geheel te verlaten en werd eerst door de kunstmatig aangewakkerde opkomst der bierindustrie in het midden der eeuw in een beteren toestand gebracht [1]). De brusselsche en mechelsche kanten daarentegen waren in de 15de en 16de eeuw zeer gezocht evenals die van Valenciennes. Niet minder beroemd waren de vlaamsche en brusselsche tapijten, wier voortreffelijke bewerking door gansch Europa heen op prijs werd gesteld; toch was tegen het midden der eeuw deze industrie reeds min of meer aan het dalen en moest door strenge beschermingsmaatregelen gesteund worden. Evenmin kon de lakenverwerij zich handhaven. Daarentegen waren de brusselsche byouterieën, de namensche lederwerken, de bergensche lakens, de luiksche wapenen, de geelkoperen vaatwerken van Dinant en Namen, de steenblokken van het luiksche en luxemburgsche nog altijd algemeen gezochte handelsartikelen.

Van groote beteekenis werd vooral de bierhandel in vele zuidnederlandsche steden tegen het midden der 16de eeuw, dank zij de beschermende maatregelen, die de concurrentie met de buitenlandsche bieren mogelijk maakten. Leuven, Mechelen, Brussel, Doornik, Gent werden de hoofdzetels dezer industrie, die op het platteland zooveel mogelijk werd onderdrukt door haar te verbieden binnen een bepaalden kring om de steden heen. Ook de wijnhandel bloeide nog in vele steden van het Zuiden, terwijl de haring nog altijd de hoofdzaak was in de vlaamsche visschersplaatsen op de kust.

De haringhandel vond echter toen in Holland en Zeeland zijn hoofdzetel. Vooral sedert omstreeks 1400 hier het haringkaken was uitgevonden, was deze handel zeer in bloei geraakt. Aan het einde der eeuw vormt hij in de kleinere hollandsche zeesteden en op de zeedorpen het hoofdmiddel van bestaan [2]). Enkhuizen en Hoorn stonden daarbij vooraan. Van de 700 haringbuizen en booten der Nederlanden in 1562 had Vlaanderen er honderd, Zeeland tweehonderd, Holland vierhonderd, de laatste bovendien groote buizen [3]). Volgens den tijdgenoot Hadrianus Junius (1560) hing van het gelukken der haringvisscherij voor

---

[1]) Ibid., p. 270.

[2]) Enqueste van 1494 en Informacie van 1514, ed. Fruin.

[3]) Dodt van Flensburg, Archief III, blz. 18.

Holland de welvaart grootendeels af, te meer daar van het uitrusten der haringschepen, het boeten der netten enz. duizenden leven moesten.

Over het algemeen kan men zeggen, dat sedert het midden der 14de eeuw deze beide gewesten in vele opzichten reeds Vlaanderen en Brabant op zijde streven zoo niet overtreffen, voorzoover de ontwikkeling van handel en nijverheid aangaat. Was er nog in de 13de eeuw naast de visscherij de landbouw de hoofdzaak en bekleedt de buitenlandsche handel er nog eene ondergeschikte plaats, dit verandert zeer in de 14de. En het was hier niet de handel op Engeland doch, evenals in het geheele Noorden der Nederlanden, die op de Oostzee, die hier de eerste plaats innam. Zoo was het waar, wat de regeering in 1438 verklaarde „dat (Holland en Zeeland) geheelic gefondeert zijn op coopmanscippe" [1]).

Er was nog een ander groot onderscheid tusschen de vlaamsche en brabantsche en de noordnederlandsche handelsontwikkeling. Terwijl de Vlamingen en Brabanders inzooverre aan den handel deelnamen als zij hunne eigene produkten aan vreemde kooplieden verkochten of van dezen vreemde produkten kochten en hunne handelsreizen zich na de vestiging van den stapel te Calais zelden of nooit verder dan deze stad uitstrekten, waren de kooplieden uit het Noorden zelf zeevaarders — en koene zeevaarders ook. Zoo kwam het, dat Brugge en Antwerpen — gelijk Novgorod, Londen en Bergen in Noorwegen — kantoren der Hanze werden, waar de Hanzeaten in vreemd gebied handelden, zoowel met de Vlamingen als met de evenzoo daarheen komende Genueezen en Venetianen. De noordnederlandsche steden daarentegen waren zelf leden der Hanze, waarin de steden „an der Zuderzee" met de daarbij behoorende zuidhollandsche en zeeuwsche eene aanzienlijke plaats innamen. Groningen, de friesche steden, Zwolle, Deventer, Kampen, Harderwijk, Zutphen, Amsterdam hadden het meeste deel aan den Hanzehandel, terwijl ook andere plaatsen: Utrecht, Arnhem, Nijmegen, Dordrecht, Zierikzee, Middelburg nu en dan als leden van het machtige handelsverbond optreden.

De verhouding der noordnederlandsche steden tot die aan de Oostzee was echter dikwijls zeer zonderling. De nederlandsche steden toch waren niet alleen bondgenooten doch ook in zekeren zin concurrenten der pruisische en wendische. Evenals toch de pruisische en wendische de

---

[1]) Eene Holl. stad onder de bourg. oostenr. heerschappij, blz. 306.

in de Oostzeehavens aangevoerde voortbrengselen van Rusland, Polen en de scandinavische rijken naar Londen en Brugge brachten, traden ook de nederlandsche kooplieden als overbrengers dier goederen op. Zij vergenoegden zich volstrekt niet met het uitvoeren van de voortbrengselen der Nederlanden naar de Hanzekantoren, doch zeilden zelf naar de Oostzee om aan de eene zijde de nederlandsche waren daar in te voeren en aan de andere retourladingen, hetzij naar hunne eigene streken, hetzij naar Londen en Brugge te brengen. Zoo werden de noordnederlandsche kooplieden vrachtvaarders tusschen Noord- en Oostzee en als zoodanig scherpe concurrenten der eigenlijke Hanzesteden aan de Oostzeekusten, eene verhouding, die reeds in het einde der 14de eeuw tot moeilijkheden aanleiding gaf en in de 15de zeer gespannen werd.

Terwijl de kooplieden van Groningen en de overijselsche en friesche steden het eerst, reeds in de 13de eeuw, als handelaars aan de Oostzee waren opgetreden, begon sedert omstreeks 1370 Amsterdam als handelsstad op te komen [1]), Amsterdam, welks voortreffelijke haven die stad reeds in het midden der 15de eeuw tot de belangrijkste koopstad van de noordelijke Nederlanden verhief. Vooral de oorlog der Hollanders met de Hanze van 1438 tot 1441 heeft den naam der stad beroemd gemaakt.

Deze oorlog was het gevolg van de concurrentie, die de nederlandsche steden den pruisischen en wendischen in de Oostzee aandeden.

De Hanze verkeerde sedert het einde der 14de eeuw in moeilijke omstandigheden. De Unie van Kalmar, die in 1397 de drie scandinavische rijken onder één vorst, in ééne hand had gebracht, had aan de vroegere suprematie der Hanze in het Noorden [2]) een duchtigen slag gegeven: de oude politiek van heerschen en verdeelen, vroeger door het stedenverbond tegenover de onderling twistende noordsche vorsten gevolgd, was daarmede onbruikbaar geworden en de overmacht van de Uniekoningen deed zich weldra zeer gevoelen. Daarbij kwamen de groote nadeelen, die de zeerooverij der Victaliebroeders op de kusten der Noordzee den Hanzesteden toebracht en waartegen de Hanze zich slechts met groote moeite kon verdedigen. De twisten tusschen de verschillende afdeelingen van het groote verbond vormden

---

[1]) Ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam, II.

[2]) Vgl. boven, blz. 30.

de derde der oorzaken, die den bloei der Hanze in het begin der 15de eeuw deden tanen. Hamburg en Keulen, Dantzig en Koningsbergen klaagden over de ondragelijke suprematie van Lübeck. Vooral echter waren het de hollandsche steden, die het met Lübeck niet vinden konden, hoofdzakelijk wegens de boven beschreven concurrentie in de Oostzee. Wij hooren dan ook reeds vóór het einde der 14de eeuw van pogingen om de Hollanders buiten de Oostzee te sluiten [1]).

Zoo nam de Hanzedag van 1418 [2]) het tegen de Hollanders gerichte besluit om geene andere goederen door Sont of Belt in de Oostzee toe te laten, tenzij zij gekocht waren in eene Hanzestad. Dit besluit gaf den Hollanders aanleiding om zich tegen de Oostzeesteden met de Denen te verbinden. Jaren lang duurden de verschillen. Er werd van weerszijden gekuipt en gekaapt, doch toen in 1428 Philips de Goede Holland en Zeeland aan zijne heerschappij verbond, konden deze gewesten op krachtigen steun van een machtigen landsheer rekenen. Aanstonds zien wij dan ook de hollandsche steden, door Amsterdam geleid, krachtig optreden tegen de aanspraken der Oostzeesteden en hoewel Deventer en andere plaatsen „an der Zuderzee" bemiddelend tusschen beiden kwamen, gelukte het niet den vrede te bewaren. In 1438 brak een oorlog uit, die drie jaren aanhield en zeer in het voordeel van Amsterdam en de Hollanders afliep, dank zij de groote krachtsinspanning der hollandsche en zeeuwsche steden, die behalve een aantal kapers gewoonlijk niet minder dan 45 groote oorlogsschepen in zee hadden en zich als stoute zeevaarders zoo geducht maakten, dat men sedert dezen tijd de Hollanders en Zeeuwen als de eerste matrozen roemt. De Oosterlingen werden zoo in het nauw gebracht, dat de overwinnende Hollanders, naar men zegt, op de Noordzee een bezem in de mars plachten te voeren ten teeken, dat zij de zee van vijanden hadden schoongeveegd [3]).

De vrede van Kopenhagen in 1441 stelde een bestand voor 10 jaren vast, dat zeer in het voordeel der hollandsche steden was. Sedert stonden de Hollanders tegenover de Hanze als een onafhankelijke macht, die het oude verbond in Noord- en Oostzee meer en meer op zijde drong. De hollandsche matrozen en de hollandsche schepen

---

1) Ter Gouw, l. l., II, blz. 97.

2) Hanserecesse, 1431—1476, I, S. XI.

3) Ter Gouw, l. l., III, blz. 25 vlg.

overtroffen die van de Hanze in alle opzichten en de hollandsche kooplieden toonden zooveel energie, dat zij hunne concurrenten geheel en al overvleugelden.

In 1471 brak een nieuwe twist met de Hanze uit [1]), die zich beklaagde over het onbetwistbare feit, dat de Hollanders en Zeeuwen in de Hanzesteden meer zaken deden dan de Hanze zelve en den stapel te Brugge zeer benadeelden. Op alle Hanzedagen ziet men bewijzen van voortdurende moeilijkheden met de Hollanders, ook van den achteruitgang van den ouden stedebond. Herhaaldelijk hooren wij van kaapvaart en inbeslagneming van weerszijden, van onderhandelingen te Utrecht, Deventer, Munster en elders.

De verwarring na den dood van Karel den Stoute heeft ook op den noordnederlandschen handel een slechten invloed gehad. En niet alleen de handel, ook de nijverheid, vooral in de hollandsche en zeeuwsche steden, heeft er zeer onder geleden in die dagen, wat duidelijk wordt bij een eersten blik in de (1494) voor Holland ingestelde „Enqueste” naar de draagkracht der onderdanen met het oog op eene nieuwe regeling der verponding in dat gewest. Overal wordt geklaagd over achteruitgang van handel en nijverheid na den dood van hertog Karel: verarming, verloopen van den handel, kwijning van alle takken van nijverheid, is de gewone inhoud der klachten, die van alle zijden worden aangeheven. Hetzelfde zien wij in het Sticht, in het geldersche en overijselsche, in Friesland; alleen Groningen beleeft in dezen tijd een ongekenden handelsbloei.

Doch het herstel der orde onder Philips den Schoone deed overal den handel opnieuw ontluiken en de nijverheid opnieuw een groote vlucht nemen. Omstreeks 1510 zijn de Hollanders en Zeeuwen reeds de groote vrachtvaarders tusschen Middellandsche en Oostzee; ja tot in de IJszee beginnen hunne schepen zich te vertoonen, gelijk zij in 1528 het eerst aan de kusten van Afrika tot bij Kaap Verde verschijnen [2]). Bij de oude handelsprivilegiën in Engeland en in het scandinavische Noorden voegen zich thans andere in Frankrijk en krachtig schiet de hollandsche handel in de hoogte naast den vlaamschen en brabantschen. Naast dien van Antwerpen mocht die van Amsterdam weldra eene aanzienlijke plaats innemen. Groningen's

---

[1]) Ibid., blz. 110 vlg.

[2]) Henne, l. l., V, p. 261; Ter Gouw, l. l., III, blz. 250.

handelsbloei echter kreeg door de onveiligheid in het begin der 16de eeuw een gevoeligen knak [1]); die der friesche, geldersche en overijselsche steden tijdens de geldersche oorlogen en de daarmede samengaande kaperijen op de Zuiderzee evenzoo. Ook Amsterdam leed een tijd lang zeer door de kaperijen van Grooten Pier en de zijnen, doch met groote veerkracht wist de stad zich te verheffen en in het midden der 16de eeuw was het „Venetië van het Noorden" vooral voor den korenhandel uiterst belangrijk en eene geduchte mededingster voor Antwerpen, waaraan het een oogenblik zelfs de Hanzeatische factory dreigde te ontrukken [2]).

Van de Hanze hadden de hollandsche kooplieden toen weinig meer te duchten. De moeilijkheden in het Noorden tijdens de onrustige regeering van koning Christiaan II hadden omstreeks 1520 den Hanzehandel nieuwe slagen toegebracht. Lübeck deed in 1533 [3]) nog eene laatste poging om zich tegen de suprematie der Hollanders te verzetten maar zag zijne kracht weldra verlamd door met de deensche en zweedsche toestanden in verband staande inwendige democratische woelingen en twisten. En de overige Hanzesteden hadden reeds vroeger hunne rol uitgespeeld. Voortaan was Amsterdam het middelpunt van den Oostzeehandel en had alleen met de Koningen van Denemarken en Zweden te maken, wier voortdurende onderlinge vijandschap door de stad kon worden geëxploiteerd tot haar eigen voordeel. Het was haar in hoofdzaak daarbij te doen om de Sont voor hare schepen geopend te houden.

Amsterdam's handel overtrof dan ook in de 16de eeuw verre dien der overige noordnederlandsche steden. Met den achteruitgang der Hanze geraakten de voormalige Hanzesteden „an der Zuderzee" in verval; wat zij nog aan groote kooplieden behielden, ging allengs metterwoon over naar de machtige stad aan het IJ, die op het einde van keizer Karel's regeering misschien 40 000 inwoners telde [4]), meer dan eenige andere stad van het Noorden. In Holland zelf was Dordrecht, omstreeks 1400 nog de belangrijkste stad van Holland, reeds lang door Amsterdam overvleugeld. Guicciardini getuigt van omstreeks 1560, dat Amsterdam na Antwerpen de voornaamste koopstad der

---

[1]) Zie boven, blz. 376.

[2]) Ter Gouw, l. l., VI, blz. 375 vlg.

[3]) L. l., IV, blz. 226 vlg.

[4]) L. l., V, blz. 84.

Nederlanden was. Tweemaal 's jaars verschenen er 2 à 300 groote schepen uit de Oostzee, met graan vooral beladen. Tegenover de 2500 voor Antwerpen ziet men er 500 soms tegelijk op het IJ liggen, meestal Hollanders en deze weder grootendeels Amsterdammers [1]). En de graanhandel was de hoofdzaak van alles: „de korenschuur van Europa", zoo heette reeds in die dagen de machtige stad, wier vloot die der overige hollandsche steden te zamen verre overtrof.

Behalve den handel in haring en granen dient voor Holland ook de lakenhandel genoemd te worden [2]), waarvoor de grondstof, de wol, van Calais, Brugge en Antwerpen over de Schelde langs Bergen op Zoom naar Rotterdam en vandaar langs de hollandsche waterwegen tot naar Delft, Leiden, Gouda, Haarlem en Amsterdam werd gebracht. Vooral Leiden was in de 15de eeuw de zetel van een levendigen lakenhandel, door eene krachtige lakennijverheid gevoed. De hollandsche, in het bijzonder de leidsche lakens waren in die eeuw zeer gewild en hielden den ouden roem van het friesche laken aan de europeesche markt op. Zij verdrongen de gewone vlaamsche lakens geheel, al konden zij nog het fijnere vlaamsche fabrikaat niet evenaren. Met groote zorg werd in de hollandsche steden voor de belangen van dien belangrijken tak van handel en nijverheid gewaakt. Overal stonden „waardijns" aan het hoofd der „draperie" en werden de „drapeniers" gebonden aan een streng gildetoezicht [3]), gegrond op de reeds in de 14de eeuw in verschillende steden daarvoor bestaande gildekeuren, die in dezen tijd aanmerkelijk werden uitgebreid. Onder de heerschappij der krachtige bourgondische vorsten werden de ook hier, gelijk eenmaal in Vlaanderen, bij de uitbreiding van de arbeidersbevolking in de steden niet uitblijvende gildenoproeren gemakkelijk onderdrukt en gemeenschappelijke maatregelen getroffen om de voornaamste gewestelijke industrie te behoeden voor de nadeelen, welke in Vlaanderen tot den ondergang der lakennijverheid ten zeerste hadden medegewerkt [4]). Toch hebben ook in de hollandsche steden, vooral in de dagen der verwarring na den dood van Karel den Stoute, de gildewoelingen aan de lakennijverheid en daarmede aan den lakenhandel vrij wat schade toegebracht [5]).

Daarbij kwam nog de engelsche concurrentie, ook hier zeer voel-

---

[1]) Guicciardini, III, p. 110.

[2]) Vgl. mijne Holl. stad onder de bourg.-oostenr. heerschappij, blz. 303 vlg.

[3]) L. l., blz. 314 vlg. [4]) Zie boven, blz. 29. [5]) Enqueste 1494, passim.

baar, en de daarmede samenhangende moeilijkheden, van de zijde der engelsche regeering den vreemden drapeniers in den weg gelegd, waartegen de protectiemaatregelen der brusselsche regeering ten slotte den strijd niet konden volhouden. De oorlogstoestand met Frankrijk, de bezwaren in het Noorden, waar een voornaam débouché van den hollandschen lakenhandel lag, de onveiligheid op de Zuiderzee in de dagen van den geldersch-frieschen krijg — dat alles bracht het zijne er toe bij om den hollandschen lakenhandel te doen achteruitgaan. Het hoogtepunt van dien handel valt dan ook voor dezen tijd in het midden der 15de eeuw, de 16de doet reeds veel verval zien. Doch naast den lakenhandel kwam die in bieren, in het gevolg van eene in verschillende steden, vooral te Delft en Haarlem, krachtig opkomende industrie. Die in boter en kaas nam met de groote uitbreiding der hollandsche scheepvaart in de 16de eeuw eene ongekende vlucht.

In het algemeen kan men dus zeggen, dat met Antwerpen Holland in de 16de eeuw steeds krachtiger omhoog streefde en na Vlaanderen en Brabant voor het belangrijkste gewest in de Nederlanden kon gelden, welks rijkdom en welvaart in steeds toenemende mate de aandacht van landgenoot en vreemdeling trok. Holland's voortreffelijke ligging aan den mond der groote rivieren, zijne uitstekende en met zorg onderhouden waterwegen, die in alle richtingen het gewest doorkruisten, zijne schoone havens en dichte, ondernemende bevolking, zijne belangrijke steden, zijne malsche weiden schiepen voorwaarden van bloei, die onder een goed beheer het gewest zulk eene plaats in de Nederlanden moesten verzekeren. Verbonden met het minder rijke en minder samenhangende maar ook door eene ondernemende, hoewel wat ruwe schippersbevolking bewoonde Zeeland, was het in het Noorden zeker het belangrijkste gewest.

Het door de lange veeten verzwakte Friesland, welks havens een gelijk lot als Brugge en Sluis ondervonden, zoodat sedert het begin der 15de eeuw Stavoren en Dokkum als handelsplaatsen nauwelijks meer genoemd mogen worden, was in vergelijking met Holland verre achterop. Eerst sedert George Schenk van Toutenburg met ijzeren hand de veeten had bedwongen — hij getuigde in 1526, dat „die nu all berusten ende vergeeten sin" [1]) — kon het lang geplaagde

---

[1]) Brief van den 4den Augustus 1526 in de Corresp. du Gouv. de Frise (Papiers d'Etat et de l'Audience, no. 94, Rijksarchief Brussel).

land, konden de door de eeuwenlange twisten verarmde steden herademen. Doch de aanslibbing op de Zuiderzeekust en in de Wadden deed den frieschen handel op Engeland en de Oostzee zoo goed als geheel verdwijnen. Hetzelfde lot trof grootendeels ook de geldersche en overijselsche Hanzesteden, hoewel deze nog altijd zekere mate van handelsbloei behielden, vooral het goed aan den IJselmond gelegen Kampen, en in nijverheid trachtten te herwinnen, wat in handelsbetrekkingen verloren werd. Toch werden al deze plaatsen toen reeds meer en meer landsteden in plaats van koopsteden en de rol, die zij in de Hanze hadden gespeeld, behoorde reeds tot de geschiedenis van vervlogen dagen en vervlogen economische verhoudingen. Ook Groningen, dat zijn hoogsten bloeitijd als handelsstad in de 15de eeuw te zoeken heeft, kon zich tegenover het machtige Amsterdam niet handhaven, al behield het door zijn goeden zeeweg naar de Lauwers en door zijne centrale ligging voor de friesche landen van den omtrek nog altijd eene groote beteekenis.

Meer en meer begon de handel der noordnederlandsche steden een binnenhandel te worden op Amsterdam, waar het verkeer in de noordelijke streken zijn middelpunt vond gelijk de zuidelijke streken voortdurend op Antwerpen het oog gevestigd hielden en met die stad in betrekking stonden als den hoofdzetel van in- en uitvoer.

Van groot gewicht voor den handel was de toestand van het muntwezen en van den geldhandel in het bijzonder.

Het muntwezen was een zeer zwak punt in de toenmalige maatschappij, doch juist in de dagen van Karel V en onder den invloed van den toenemenden handel en de toenemende beteekenis van het verkeer, van het internationale verkeer vooral, begonnen in de eerste helft der 16de eeuw gezonder begrippen in dit opzicht te heerschen. Men begon te begrijpen, welk eene hoogst belangrijke rol het muntwezen in het verkeer speelt en hoe teeder de betrekkingen zijn tusschen het ruilmiddel en het ruilen zelf. Nog tijdens Maximiliaan werd evenwel op allerzonderlingste wijze met de bepaling der waarde van de munt omgesprongen. Een der grootste grieven van de Nederlanden tegen het eerste regentschap van dezen vorst was juist de roekeloosheid, waarmede o. a. in 1489 — met de goede bedoeling trouwens om aan de verwarring in de munt een einde te maken — plotseling door eene regeeringsordonnantie de waarde van het geld met $^1/_3$ verminderd was.

De verwarring in de munt werd behalve, gelijk in die dagen en later nog herhaaldelijk, door de groote oorlogen en de binnenlandsche twisten, door ongeregelde aanmunting, door afwisselende duurte en goedkoopte van levensmiddelen, ook veroorzaakt door het toelaten in het muntverkeer van allerlei buitenlandsche munten van verdacht gehalte. Men trachtte dit laatste bezwaar te overwinnen door zorgvuldig de waarde dezer buitenlandsche munten te bepalen maar aangezien deze zich niet door regeeringsordonnantiën liet vaststellen, waren er telkens weder nieuwe ordonnantiën noodig om te trachten de schommelingen der muntwaarde te beheerschen.

Eerst de regeering van Karel V heeft de beteekenis van deze zaak ten volle begrepen en herhaaldelijk met bekwame kooplieden en financiërs, vooral uit Antwerpen, de te nemen maatregelen uitvoerig besproken met het doel om de stabiliteit der muntwaarde te bevorderen. Ook de Staten-Generaal en de Staten der voornaamste handeldrijvende gewesten — Brabant, Vlaanderen, Holland — werden toen over dit punt herhaaldelijk geraadpleegd.

Tal van muntordonnantiën zijn van die overleggingen het gevolg geweest. Om het gouden dortsche schild van 1388, door Albrecht van Holland uitgegeven, den goudgulden van Maximiliaan, den gouden Philippus van 1491, den davidsgulden enz. te verdringen, sloeg de brusselsche regeering in 1520 den gouden Carolus, die 1,7 gram aan goud bevatte, in 1542 den zilveren carolusgulden (*f* 2.02 van onze munt), den eersten zilveren gulden hier te lande. Overigens werd met groote voorzichtigheid en in overleg met bekwame raadslieden telkens door ordonnantiën de waarde der verschillende buitenlandsche munten geregeld en de circulatie van slechte muntsoorten bemoeilijkt en verboden [1]). Zoo werd ten slotte het doel — vastheid in het muntwezen — tot eene belangrijke hoogte verkregen. De meest gebruikelijke rekenmunten waren in dezen tijd hier te lande de in 20 schellingen van 12 penningen verdeelde ponden vlaamsch en ponden hollandsch [2]); het eerste bevatte 240 grooten, het laatste 30 grooten. In het midden der 15de eeuw kwam een nieuw pond, het pond van 40 grooten op, dat het oude pond hollandsch geheel verdrong en weldra „gulden" werd genoemd, daar èn de gouden èn de zilveren Carolus bij de uitgifte

---

1) Vgl. Henne, l. l., V, p. 330 suiv.

2) Vgl. Pierson, Leerboek der Staathuishoudkunde, I, blz. 372 vlg.

zulk een pond van 40 grooten waard waren. De meest gebruikelijke kleine muntstukken waren de groot en de dubbele groot, ook plak, kromstaart en, sedert het midden der 15de eeuw, stuiver geheeten.

Het pond vlaamsch en het pond van 40 grooten of de gulden, in Holland en Vlaanderen gebruikelijk, verdrongen allengs, vooral sedert het daartoe betrekkelijke plakkaat van October 1531, de vroegere rekenmunten, met name het pond tournoysen, dat zich in Utrecht nog lang staande hield en de helft was van het pond hollandsch van 30 grooten, en verder het brabantsche pond en de oude keulsche mark, in het uiterste Noorden en Noordoosten van de Nederlanden nog tot het begin der 16de eeuw algemeen in zwang. Zoo verdrongen ook de zilveren carolusguldens in den omloop allengs de andere lokale en buitenlandsche muntstukken van ongeveer dezelfde of iets hoogere waarde, den arnhemschen en den duitschen goudgulden, den philippusgulden, den utrechtschen of davidsgulden, den andriesgulden enz. enz. De kleinere lokale muntstukken daarentegen bleven overal in gebruik, evenals ook de tallooze lokale maten en gewichten, waarvan men soms de bezwaren trouwens reeds inzag. De ijk, sedert omstreeks het begin der 16de eeuw in sommige gewesten, met name in Holland, in gebruik, bracht in maat en gewicht meerdere zekerheid en daardoor eene groote verbetering aan [1]).

Ook op de ontwikkeling van den geldhandel hield de regeering van Karel V nauwlettend toezicht en de talrijke plakkaten aangaande dit punt, vooral omstreeks 1540 uitgegeven, bewijzen voor den ruimen blik dezer regeering, ook hier door bekwame raadslieden voorgelicht. Zij bevorderde zeer de vestiging van bankiers en wisselaars in de voornaamste steden in weerwil van het verzet der Kerk, die het uitleenen van geld op interest in beginsel van oudsher had verboden. Toch was b.v. onder de regeering van Maria van Bourgondië in verscheidene bourgondische gewesten het lombardenwezen, door de landsheeren reeds sedert de 13de eeuw hier te lande toegelaten, tijdelijk vernietigd en kon eerst na eene halve eeuw allengs weder vasten voet krijgen. De regeering trachtte verder den woeker te beletten door de veroorloofde rente voor de lombarden op hoogstens 12 % te stellen [2]), wat evenwel niet verhinderde, dat zij soms tot 20 % werd

---

1) Zie mijne Holl. stad onder de bourg.-oostenr. heerschappij, blz. 336.

2) Henne, l. l., V, p. 324 suiv.

opgedreven, terwijl de normale rente dier dagen slechts 6 à $6^1/_2$ % bedroeg. Overigens werd de geldhandel nog dikwijls als iets onbehoorlijks aangezien.

Hoe ontwikkeld intusschen ook die handel reeds in het midden der 16de eeuw was, vooral te Antwerpen, het middelpunt van het nederlandsche verkeer, blijkt uit de bepalingen in de plakkaten omstreeks 1540 over wissels en courtage, die van eene krachtige beweging in deze zaken blijk geven. Voor hetzelfde getuigt het feit, dat tegen het midden der 16de eeuw te Antwerpen sprake is van maatschappijen van levensverzekering, die toen, hoewel nog zonder vergunning der overheid, reeds onder de bevolking aldaar hare werkzaamheid openden [1]).

In- en uitvoer beiden waren voor een goed deel afhankelijk van de verhouding tot buitenlandsche natiën en bij de uitbreiding der nederlandsche scheepvaart in steeds hoogere mate.

Van groot belang was daarbij de nauwe dynastieke betrekking, waarin de Nederlanden tot Spanje stonden. Sedert het begin der 16de eeuw was de weg naar de spaansche en portugeesche havens voor de nederlandsche schippers niet ongewoon meer en het groote belang dezer havens voor den wereldhandel na de ontdekking van den zeeweg naar Indië en na Columbus' wereldberoemd heldenfeit valt in het oog. Begunstigd door den eigen landsheer, konden de nederlandsche vrachtvaarders in korten tijd den geheelen vrachthandel van Spanje op het Noorden in handen krijgen. Van de fransche zijde werden de nederlandsche — zeeuwsche en hollandsche — schepelingen sedert de 15de eeuw door privilegiën aangemoedigd in hunnen handel op de kusten der Middellandsche Zee en van den Atlantischen Oceaan, terwijl de ook hier reeds ter concurrentie opkomende Engelschman, in de fransche havens sedert overouden tijd ongaarne gezien, gemakkelijk op zijde werd gedrongen. De fransche oorlogen bewerkten echter herhaaldelijk staking der anders drukke handelsbetrekkingen.

Scherper strijd hadden onze voorvaderen te voeren in het Noorden tegen Lübeck en de overige steden op de duitsche Oostzeekust.

In het Noorden was het, gelijk wij zagen, vooral te doen om den veelbevaren weg door de Sont open te houden en met groote span-

---

[1]) Henne, l. l., V, p. 322.

ning volgden onze voorvaderen, vooral te Amsterdam, soms de wisseling der gebeurtenissen in Scandinavië. De wanhopige pogingen, door de Hanze met Lübeck aan het hoofd in het werk gesteld om de machtige concurrenten uit de Oostzee te verdringen, vermeldden wij reeds. Doch wij hadden tevens gelegenheid van de volkomen nederlaag der Hanzeaten te spreken. Zelfs de strengste bepalingen waren onmachtig gebleken om de Hollanders te weren. De woelingen in het Noorden tijdens den ongelukkigen Christiaan II, den laatsten Uniekoning over de drie scandinavische rijken, dreigden onze kooplieden met een nog grooter gevaar: de sluiting van de Sont, waarop de Hanzesteden natuurlijk, zooveel zij vermochten, aandrongen. Herhaaldelijk is het haar werkelijk gelukt de deensche Koningen, tegenstanders van den door keizer Karel V gesteunden Christiaan, diens zwager, zoo ver te brengen en dan stond de hollandsche Oostzeehandel geheel stil, ja werd Holland met hongersnood bedreigd, daar onze streken nooit genoeg koren opbrachten om de dichte bevolking te voeden; doch de deensche vorsten, wel wetende, hoe eenmaal de Hanze over hunne voorvaderen had geheerscht, zagen zeer goed in, dat eene uitsluiting der Hollanders op den duur te gevaarlijk was voor hunne eigene macht, en hieven den tijdelijken maatregel telkens weder op [1]).

Overigens moest men zich hier te lande gereedelijk onderwerpen aan den Sonttol, waarmede de deensche Koningen van oudsher de doorvaart naar de Oostzee hadden belast [2]). Over dien tol zijn vrij wat onaangenaamheden voorgevallen, zoowel in de 15de als in de 16de eeuw, daar enkele deensche vorsten in hunne heerschappij over den toegang naar de Oostzee eene altijd vloeiende en gemakkelijk te exploiteeren bron van inkomsten meenden te vinden en zich niet ontzagen den tol telkens te verhoogen. Het is natuurlijk, dat dit tijdens Karel V tot tal van diplomatieke verwikkelingen aanleiding gaf. Vooral de beroemde geleerde en staatsman Cornelis de Scheppere van Nieuwpoort, die in dienst van Christiaan II geweest was, bewees aan de bourgondische regeering als onderhandelaar daarbij groote diensten. Het traktaat van Spiers van 1544, tusschen Karel V en Christiaan III

---

1) Altmeyer, Histoire des relations commerciales et diplomatiques des Pays-Bas avec le Nord de l'Europe (Bruxelles, 1840).

2) Van der Hoeven, Bijdrage tot de geschiedenis van den Sonttol (Leiden, 1855), blz. 28 vlg. De tol, vroeger te Elseneur, was sedert 1517 te Kopenhagen gevestigd.

van Denemarken gesloten [1]), herstelde eindelijk na meer dan twintig jaren van onrust en afwisselenden krijg in het Noorden de oude tollen en daarmede de goede verstandhouding tusschen de Nederlanden en het deensche koningschap. Ofschoon men over den Sonttol nog herhaaldelijk moeilijkheden had, werd toch de vrede in het Noorden voorloopig niet verstoord en kon de handel op de Oostzee geregeld voortgaan.

Even nauw hingen onze handelsbetrekkingen met Engeland samen met de toestanden in Engeland zelf en de neiging der engelsche regeering om hare eigene kooplieden tegenover hunne nederlandsche concurrenten te steunen.

Van ouds hadden nederlandsche kooplieden uitgebreide handelsprivilegiën in Engeland, reeds sedert de 12de en 13de eeuw. Ook koning Eduard III, zoo nauw met Vlaanderen en Holland verbonden [2]), had „met volle handen" [3]) privilegiën uitgedeeld aan tal van nederlandsche steden, ja aan geheele gewesten. Doch bij de scherpe concurrentie van weerszijden in de 15de eeuw werd dat anders. De twist tusschen Engeland en Philips van Bourgondië omstreeks 1430 had de wederzijdsche verhouding niet verbeterd en sedert dezen tijd begonnen de Engelschen den Nederlanders moeilijkheden in den weg te leggen, hen door hooge tollen te treffen en hunne schepen bij iedere gunstige gelegenheid in beslag te nemen. De handelsverdragen, „intercursus", van 1446 en 1468 brachten eenige meerdere zekerheid voor het verkeer.

Veel beter ging het tijdens de regeering van Eduard IV, den zwager van Karel den Stoute en diens bondgenoot. De hoofdzaak was de kwestie van de tollen en het voordeelige verdrag, de „intercursus" van 1478, door Eduard IV toegestaan, was daarom van veel belang en de val van het huis York evenzeer voor de Nederlanders een zware slag [4]). Het huis Tudor toch, sedert 1485 hier opgetreden, was den Nederlanders niet genegen. De eerste vorst hieruit, Hendrik VII, door het bourgondische hof tegengewerkt en bezield met het plan om den handel van Engeland te verheffen, was weinig geneigd den Nederlanders, die heimelijk zijne vijanden voorthielpen en de onrust in zijn rijk gaande hielden, voorrechten toe te staan. Na allerlei moeilijkheden

---

[1]) Altmeyer, l. l., p. 474.

[2]) Zie boven, blz. 8 vlg.

[3]) Schanz, l. l., S. 5 ff.

[4]) Zie boven, blz. 281 vlg.

kwam eindelijk in 1496 de „Magnus Intercursus" tot stand, die aan de eene zijde een einde maakte aan de geheime kuiperijen van het bourgondische hof tegen den engelschen Koning maar aan de andere den nederlandschen kooplieden ruime handelsprivilegiën verzekerde. Handel en visscherij zouden voortaan zonder bijzondere vergunning den Nederlanders geoorloofd zijn en de eerste zou alleen getroffen worden door de tollen, die sedert 50 jaren bestonden; overigens werd geen enkel handelsartikel, van waar ook afkomstig, geweerd en de veiligheid van schip en lading, vooral tegenover kaperij en ingeval van schipbreuk, verzekerd [1]).

De twisten over dit handelsverdrag en de pogingen der engelsche kooplieden om het te doen opheffen namen geen einde. Een oogenblik, in 1506, gelukte het zelfs het geheel op zijde te stellen en door een nieuw en veel ongunstiger verdrag, den „Malus Intercursus" [2]) te vervangen: tegenover groote voordeelen voor den engelschen handel in de Nederlanden ontvingen daarbij de nederlandsche kooplieden in Engeland zoo goed als niets. De nederlandsche regeering weigerde dan ook ten slotte de ratificatie van het afgedwongen stuk en de dood van koning Philips den Schoone, die het had gesloten, deed het geheel verdwijnen.

Daarmede keerde de Magnus Intercursus van 1496 feitelijk weder terug. Hij bleef de grondslag van onze economische verhouding tot Engeland tot de dagen, toen de opnieuw aangevuurde concurrentie in de 17de eeuw de beide natiën scherper dan ooit tegenover elkander stelde.

Ook onder Hendrik VIII intusschen hielden de Engelschen niet op den handel der nederlandsche kooplieden in Engeland te bemoeilijken. Het ideaal van dezen Koning was het herstel van het traktaat van 1506 en met taaie volharding heeft hij daarnaar gestreefd te midden van de verwikkelingen zijner politiek [3]) tegenover de regeering van Karel V, die hem dikwijls noodzaakten zijn ideaal op te offeren aan de eischen zijner diplomatie. Congressen te Brugge, te Duinkerken, te Bourbourg, te Calais; afwisselende perioden van wederzijdsche welwillendheid en onderlinge tegenwerking; bedreiging met afbreken

---

1) Rymer, Acta Publ. Angl., V, 4, 82.
2) Ibid., V, 4, 223. Zie boven, blz. 302.
3) Schanz, l. l., S. 39. Zie boven, blz. 304.

der handelsbetrekkingen; verscherping van tolheffing hier en daar; scheepvaartakten zelfs, die de vreemdelingen zouden noodzaken alleen in engelsche schepen uitvoer uit Engeland te doen — een gansche reeks van maatregelen en moeilijkheden is uit de eerste helft der 16de eeuw te noemen.

Het was duidelijk, dat van beide zijden de kamp tot het uiterste zou voortgezet worden. Voor Engeland en de Nederlanden beiden was de toekomst er mede gemoeid en het was slechts het begin eener worsteling, die nog drie eeuwen zou aanhouden.

Men heeft het wel eens voorgesteld, alsof onze voorvaderen in dien strijd de groote voorvechters waren der moderne beginselen van handelsvrijheid tegenover de beschermingsneigingen der Engelschen en der Hanzeaten, gelijk zij ook tegenover hunne eigene regeering die beginselen zouden hebben verdedigd. Deze beschouwing is niet geheel juist.

Het is volkomen waar, dat onze kooplieden in de 15de eeuw reeds met aandrang zich verzet hebben tegen allerlei lasten en tollen, doch dit kan alleen bewijzen — wat geen bewijs behoeft — dat zij weinig gezind waren om meerdere lasten te dragen. Het is ook waar, dat Holland, in het bijzonder Amsterdam, zich krachtig verklaard heeft tegen de heffing van het „congiegeld", een uitvoerrecht van alle granen, ook vreemde, hier ingevoerde, dat door keizer Karel tusschen 1530 en 1548 werd geëischt. Vooral is melding te maken [1]) van de beroemde sententie van den Raad van Mechelen te dezer zake (1548), waarin, onder meer belangrijke opmerkingen over den hollandschen handel, gewag wordt gemaakt van de bewering der Hollanders, dat vreemde kooplieden „met vrydom getrocken worden ende ter contrarien met bezwarenisse versaeght". Doch dat alles is zeer natuurlijk. De uiting komt neer op de wenschelijkheid om hier te lande de tollen en lasten zooveel mogelijk te verminderen ten einde den vreemdeling hierheen te trekken en den landzaat den handel gemakkelijk te maken. Maar het beginsel van vrijen handel is daarmede nog niet uitgesproken. In onze toenmalige zoowel als in onze 17de- en 18de eeuwsche handelsgeschiedenis is voor onze kooplieden dit eenvoudig het grondbeginsel: zooveel mogelijk vrijheid voor ons, zooveel mogelijk belemmering voor onze concurrenten, hier en elders. Daarnaar richten zich onze handelswetgeving en onze handelspolitiek.

---

[1]) Luzac, Hollands rijkdom, I, Bijlage A.

HOOFDSTUK VIII.

STAD EN LAND IN DEN BOURGONDISCHEN TIJD.

De nederlandsche maatschappij der 15de en 16de eeuw was — en werd meer en meer — eene maatschappij, waarin de steden en hare bewoners de eerste plaats bekleedden.

Was nog in de 14de eeuw de adel in sommige gewesten oppermachtig en bijna overal de leidende stand, zooals hij reeds eeuwen lang te voren geweest was, in de 15de heerscht een geheel andere geest, al heeft nog de adel bij de regeering des lands veel, zeer veel in te brengen. Was vroeger de landbouw het hoofdmiddel, ja met de op het land gedreven veeteelt bijna het eenige middel van bestaan der bevolking, in de 14de en 15de eeuw verandert dit geheel. Niet op het land maar in de stedelijke maatschappij ligt de sleutel van de sociale ontwikkeling der toekomst. De burger gevoelt zich nog wel niet de meerdere van den adellijke, integendeel, in theorie neemt deze nog altijd de eerste plaats in naast de geestelijkheid; doch in de praktijk is het geheel anders: de koopman en nijvere burger, die de koorden van de beurs vasthouden, zijn zich ten volle bewust, welk een krachtig middel om den staat te beheerschen daarmede in hunne hand ligt. Boven den verachten boer, vrij of onvrij, achten zij zich in allen gevalle verre verheven.

Onder de bourgondische Hertogen, wien naast den in een hofadel veranderden adellijken stand de gezeten burgerij der steden de voornaamste steunpilaar voor hun gezag was, komt dit bovendrijven der stedelijke belangen duidelijk op allerlei gebied aan den dag. De krachtige ontwikkeling van handel en verkeer in de Nederlanden — voorzoover zij zich onder het bourgondische gezag bevonden, beschermd door de macht van den landsheer tegenover de concurrentie van andere volkeren van Europa — deed de welvaart der steden in hooge mate toenemen. De nederlandsche steden werden de zetels eener steeds toenemende en in economische kracht groeiende bevolking, omstreeks 1500 in de grootste hollandsche steden klimmende tot een cijfer van omstreeks 20 000 zielen ieder, terwijl de kleinere er 2 à 7000 telden,

alles op eene bevolking voor geheel het gewest [1]) van misschien 400 000, die in het midden der eeuw misschien reeds tot over de 600 000 gestegen was. Over al de Nederlanden telde men toen niet minder dan 208 ommuurde steden en 150 groote dorpen, die voor steden konden gelden, tegenover ruim 60 000 kerkdorpen, waarbij dan nog een groot getal gehuchten te noemen waren [2]). De totale bevolking der gewesten kan omstreeks dien tijd op 3 millioen zielen geschat worden.

Met de vermeerdering van bevolking in de steden hangt ook de hoogere ontwikkeling van het stedelijk leven samen. Niet alleen groeit de oppervlakte aan, die de steden beslaan en die, zoo noodig, door verwerving van omliggende gronden wordt verkregen, welke dan spoedig binnen den stadsmuur getrokken worden; doch ook de stedelijke regeering moet zich uitbreiden om aan de naar alle kanten toenemende eischen, haar gesteld, te kunnen voldoen. Financiën, verdediging, armenzorg, politietoezicht, alles verlangt betere regeling en uitgebreider personeel. Rechtspraak en administratie worden langzamerhand aan verschillende collegiën „van den gerechte" opgedragen. In de hollandsche steden heeft de laatste scheiding in de 15de eeuw plaats. Daar worden de schepenen de eigenlijke rechters, de burgemeesters de hoofden van het dagelijksch bestuur, waarvan verschillende onderdeelen weder aan andere personen worden toevertrouwd: tresoriers voor de financiën, vestmeesters voor de verdediging, weesmeesters voor de verpleging der weezen, heilige-geestmeesters voor de armenzorg, buurtmeesters voor het brandwezen in de verschillende buurten der stad, accijnsmeesters enz. Het beheer der stedelijke financiën, dat dikwijls op onverantwoordelijke wijze was gevoerd, trok in het begin der 16de eeuw zeer de aandacht en verschillende steden, in Holland en elders, zagen hare financiën, waarbij de regeering des lands zooveel belang had, door regeeringscommissarissen op nieuw geregeld. Vooral de lijfrenteleeningen, waarvan in de 15de eeuw bijna overal zeer veel misbruik was gemaakt, zoodat het stedelijk budget met die renten overmatig was belast, hadden de stedelijke financiën gedesorganiseerd; bijna evenzeer de zware kosten der verdediging in de gevaarvolle tijden na

---

[1]) Zie mijne Holl. stad onder de bourg.-oostenr. heerschappij, blz. 2. Vgl. Naber, Een terugblik, in de Bijdr. van het stat. instituut, No. 4, blz. 19, die de absolute bevolking van het graafschap op ± 200 000 stelt boven de 11½ jaar, wat zou wijzen op eene bevolking van ± 300 000 zielen.

[2]) Guicciardini, l. l., I, p. 10.

den dood van Karel den Stoute [1]). En de steeds verhoogde accijnsen konden geen hulp genoeg bieden.

De in de 14de eeuw opgetreden vroedschappen, samengesteld uit de oudleden van het stadsbestuur, worden in Holland beperkt tot colleges, onder wier toezicht het stadsbestuur wordt uitgeoefend. Krachtens privilege van den vorst wordt de keuze van de schepenen der stad namelijk niet door de geheele vroedschap, door al de „notabele” burgers der stad, bezorgd maar door een beperkt aantal hunner, door vroedschap en gerecht op de eene of andere wijze aangewezen en naar plaatselijke verschillen de „Veertigen”, de „Zesendertigen”, de „Vierentwintigen” genoemd. Deze laatste colleges nu, oorspronkelijk niet meer dan kiescolleges voor schepenen, traden allengs in de plaats van de vroegere vroedschappen, uit alle oudleden van „den gerechte” samengesteld, en verdrongen deze weldra geheel, zoodat men in Holland op het einde der 16de eeuw niet anders meende, of inderdaad waren deze kleinere colleges de oude vroedschappen [2]). Op de aanvulling dier colleges had de landsheer of zijn vertegenwoordiger, de stadhouder, een in de privileges welomschreven invloed. De schout, het hoofd der rechtspraak, werd gewoonlijk door den landsheer benoemd, ofschoon het meermalen gebeurde, dat dit ambt aan de stadsregeering zelve voor grof geld „in pand” werd gegeven en deze dus tijdelijk het recht kreeg om dien ambtenaar te benoemen.

In het algemeen kan men zeggen, dat in bijna alle nederlandsche steden de schout of de ambtenaar, die zijne functiën vervulde, in de 16de eeuw door de landsregeering werd benoemd, terwijl die landsregeering op de aanstelling van het stedelijk bestuur, de zoogenaamde „wet”, het „gerecht”, en op de aanvulling der vroedschapscolleges zooveel mogelijk haren invloed trachtte te vestigen of te bevestigen, wat haar werkelijk in den regel gelukte, ook in de streken, waar het landsheerlijk gezag altijd minder sterk was geweest, zooals in Vlaanderen en Brabant, in de voormalige deelen van het Sticht en in Friesland.

Overigens had ieder gewest in het stedelijk bestuur, ja iedere stad op zich zelve zijne of hare eigenaardige gewoonten, eigenaardige magistraten, eigenaardige titels — een uitvloeisel van de verschillende

---

1) Eene Holl. stad onder de bourg.-oostenr. heerschappij, blz. 181 vlg.

2) Ibid., blz. 147 vlg.

wijze, waarop de stedelijke ontwikkeling in de verschillende streken had plaats gevonden. Zoo had men te Antwerpen aan het hoofd der stad twee burgemeesters, den binnen- en den buitenburgemeester, waarvan de eene de stadsregeering in hare betrekkingen buitenaf leidde, de andere het inwendig bestuur voerde [1]). Behalve deze vond men er den schout of markgraaf en den „amman" aan het hoofd der justitie, de eerste voor crimineele, de laatste voor civiele zaken. Te Utrecht werd de Raad na den overgang aan Bourgondië van zijne na langen en hevigen strijd tegen het bisschoppelijk gezag verkregen groote macht beroofd en meer in het bijzonder beperkt tot de zaken, die „policien, neringen ende welvaert" betroffen, terwijl de eigenlijke regeering der stad ook hier aan schout, burgemeesters en schepenen kwam en de laatsten speciaal met de rechtspraak werden belast [2]). De invloed der gilden op het stadsbestuur werd overal zoo niet geheel vernietigd, dan toch deerlijk besnoeid, te Utrecht zoowel als te Deventer, Kampen en Groningen, zoowel als in de vlaamsche en brabantsche steden, waar hij eenmaal veel beteekend had. De bestaande „gemeene" of „gezworen meenten" in de steden van het overijselsche en geldersche en te Groningen, werden allengs tot vaste colleges in den geest der hollandsche vroedschappen van de 15de eeuw; dergelijke colleges werden na de bemachtiging van Friesland ook in de friesche steden ingericht. Op die wijze hield de landsregeering de stedelijke besturen aan den band, tot niet geringe ergernis intusschen van de sedert een paar eeuwen aan groote zelfstandigheid gewende stedelijke aristocratieën.

De secretarissen en pensionarissen [3]), door de stedelijke regeeringen zelve onafhankelijk van den landsheer aangesteld, worden daardoor min of meer de raadslieden dier regeeringen bij het nog altijd aanwezige verzet tegen den centraliseerenden geest der landsregeering, ja dikwijls de leiders der stadsbesturen in hun streven naar zelfstandigheid. Zij vergezellen de burgemeesters en vroedschapsleden der stad naar de Statenvergadering en treden daar dikwijls als woordvoerders op, daar zij, als vaste stadsambtenaren, door hunne groote ondervinding in zaken het meest geschikt schijnen om die zaken, door hen

---

1) Guicciardini, l. l., I, 174.

2) Muller, Inleiding op de middeleeuwsche rechtsbronnen der stad Utrecht, blz. 123.

3) Zie boven, blz. 431.

meestal schriftelijk voorbereid, ook in de Staten te behandelen. Wij hooren reeds in het midden der 16de eeuw van de drukkende heerschappij dezer ambtenaren in sommige steden [1]). Op de samenstelling der stedelijke wetboeken, der keurboeken, hadden zij grooten invloed. Die stedelijke wetboeken werden in de 15de en 16de eeuw meer in overeenstemming gebracht met de eischen eener wetenschappelijke rechtsleer, geheel overeenkomstig de toenmalige plotselinge en veelzijdige ontwikkeling van dat deel der menschelijke maatschappij, waarvoor zij moesten dienen.

Niet alleen in het stadsbestuur, ook op ander gebied kunnen wij sporen zien van de grootsche ontwikkeling der nederlandsche steden in deze eeuwen. De stadsscholen worden middelpunten van beschaving en ontwikkeling, in sommige gevallen zelfs — met name te Alkmaar, Deventer, Groningen — universiteiten in miniatuur, waar honderden leerlingen, ook uit vreemde landen, bijeenstroomen om de leiding van mannen als een Murmellius te Alkmaar, een Hegius te Deventer, een Praedinius te Groningen te genieten bij de voorbereidende studiën in letteren en philosophie. De kunst vindt, behalve aan de hoven, vooral ook in de grootere steden talrijke vertegenwoordigers.

Het uiterlijk der huizen in de Nederlanden zelfs getuigt van meerdere welvaart en hoogere beschaving. De houten wanden en rieten daken, de groote erven, herinnerende aan het oude eenvoudige leven op en in nauwe betrekking met het omliggende platteland, maken allengs plaats voor steenen muren, hechte pannen daken en dichtaaneengebouwde huizen. De straten worden begaanbaar gemaakt; de varkens en koeien huizen niet meer ongehinderd op straat en markt; al is het plaveisel nog slecht en de zindelijkheid, die er heerscht, nog weinig te roemen, met trots kan menige stad wijzen op hare ruime pleinen, voor het marktverkeer ingericht, op hare schoone kerkgebouwen en stadhuizen, uitgebouwd of nieuw opgetrokken, naarmate de aanwas der bevolking behoefte daaraan schiep [2]). Het brandwezen, van zooveel belang in de nog talrijke houten huizen en rieten daken toonende steden, werd, vooral naar aanleiding van

---

1) Papiers de l'Audience (Rijksarchief Brussel), Boîte 184. Met name te Delft omstreeks 1550.

2) Badoero in de Relazioni (ed. Alberi), III, 289 vlg.

groote branden, die vele plaatsen teisterden [1]), op steeds betere wijze ingericht.

Er ontstaat zoo een steeds voelbaarder verschil tusschen stad en dorp, uiterlijk en innerlijk. De woonplaats van den stedeling wordt iets geheel anders dan die van den boer; het zijn niet meer de muur en de gracht alleen, die dit verschil in hoofdzaak vormen.

In de eerste plaats waren de steden middelpunten van handel, marktverkeer en industrie en onderscheidden zich daardoor in steeds sterkere mate van het platteland, dat die belangrijke voorwaarden van bloei moest missen. Met krachtige hand hielden de steden namelijk de ontwikkeling van handel, marktwezen en industrie op de dorpen tegen; van de financieel dikwijls zeer van haar afhankelijke gewestelijke of landsregeering verkregen zij uitgebreide voorrechten in dat opzicht en zorgden er nadrukkelijk voor, dat de stedelijke voorrechten door het omliggende platteland werden geëerbiedigd. Verbod van bepaalde industrieën ten platten lande in een ruimen kring om de stad; groote rechten voor de bezoekers der stedelijke markten; aanleg van goede wegen, bruggen, havens en kanalen, waarbij zorgvuldig acht gegeven werd op het belang der betreffende stad, liefst ook op het nadeel, dat er voor eene naburige mededingster uit kon voortvloeien; gold het een der zeehavens, dan nog goede zorg voor boeien in de zeegaten, voor lichten en bakens [2]), voor de veiligheid bij stranding — dat alles en meer nog stelde de steden zeer in het voordeel tegenover het platteland, dat op allerlei wijze geëxploiteerd werd. En de regeering bekommerde zich meer om de steden, die haar met geld konden steunen, dan om het platteland, waar de verspreide en dikwijls onder groote landheeren zuchtende boeren weinig durfden tegenpruttelen.

Door middel van strenge gildekeuren, sedert de gildewoelingen in de 14de en 15de eeuw door de stedelijke besturen met steun der landsregeering ingericht, werden de gildebroeders in de steden in toom gehouden en handel en industrie gebonden aan vaste regelen, waarop de thans door de stadsregeering aangestelde of ten minste onder haren invloed verkozen dekens der gilden nog nauwlettender toezicht hielden dan vroeger [3]), in verband ook met de veelzijdige ontwikkeling der

---

[1]) Amsterdam is in 1452, Gouda in 1438, Delft in 1536 bijna geheel afgebrand.

[2]) Zoo zorgde b.v. Amsterdam voor het Marsdiep in dat opzicht.

[3]) Zie boven, blz. 3 vlg.

stedelijke industrie, vooral in de steden van het Noorden, die thans de vlaamsche en brabantsche op zijde streefden, ja vooruitsnelden.

Op het platteland daarentegen kan men niet zooveel vooruitgang constateeren.

Verschillende nederlandsche gewesten hadden zeer geleden onder de langdurige oorlogen, om het bezit van die gewesten gevoerd, voordat zij zich onder het bourgondische gezag begeven hadden. Holland en Zeeland in de dagen van Jacoba van Beieren, in die na den dood van Karel den Stoute en tijdens de geldersche oorlogen van omstreeks 1510; Vlaanderen en Brabant in de jaren van onrust tijdens het eerste regentschap van Maximiliaan en later in de fransche oorlogen; Friesland vóór 1524; Groningen vóór 1536; Overijsel in dienzelfden tijd; Gelre onder de gansche regeering van het huis van Egmond, vooral tijdens den laatsten Hertog; het Sticht in de dagen van het Schisma, in die van bisschop David na 1477 en in den hollandschen krijg vóór 1528 — al die gewesten hadden ten prooi gestrekt aan vreeselijke binnenlandsche woelingen, die het platteland vooral op groote verliezen kwamen te staan. De grensprovinciën aan de fransche zijde hadden veel te lijden gehad van de plunderingen van het wederzijdsche krijgsvolk, dat hier den grensoorlog voerde en weinig onderscheid maakte tusschen vriend en vijand. Beruchte brandschatters van het platteland waren de duitsche benden van hertog Albrecht, de Zwarte Hoop in Friesland en Groningen, in Holland en Gelre, de woeste scharen van Robert IV de la Marck in het Zuiden, van den vreeselijken Maarten van Rossem in Holland, Brabant en het Sticht. Hoe dikwijls hooren wij luide klachten over aan alle zijden opstijgende vlammen, over geplunderde en gebrandschatte dorpen, over mishandelde boeren, bij het stroopen der woeste soldatesca, waarvan soms niet eens bekend was, welken heer zij eigenlijk diende! Met een zucht van verlichting hoorde het geplaagde nederlandsche landvolk, dat de benden van Albrecht waren vertrokken, dat de Zwarte Hoop in Italië grootendeels was gevallen, dat Maarten van Rossem na de verovering van Gelre in 's Keizers dienst was overgegaan.

En tegen die woeste horden, die sedert het einde der 15de eeuw herhaaldelijk bij tusschenpoozen nu eens hier, dan weder daar op het ongelukkige platteland werden losgelaten, konden de boeren zich weinig anders beschermen dan door met have en goed, voorzoover

het ten minste nog mogelijk was, de vlucht te nemen naar de ommuurde steden, waar men zich meestal veilig kon rekenen. Meestal, want ook hier moest men omstreeks 1500 altijd op een aanval bedacht zijn en de bewaking van poorten en muren niet verwaarloozen. Leiden, Rotterdam, Alkmaar, Haarlem, de geldersche steden, Utrecht, Amersfoort, Hasselt, Zwolle, de friesche landsteden wisten er van te praten, wat ook de stadsbevolking in zulke gevallen boven het hoofd hing.

Hoe weinig de boeren, al wilden zij zich verzetten, tegen zulke benden bestand waren, bewijst het voorbeeld van Vlaanderen, Holland en Friesland in de dagen van hertog Albrecht's wraaktochten. De geoefende landsknechten, die met het vuurwapen zoo goed konden omgaan, wierpen in een oogenblik de slecht gewapende boeren overhoop.

Slechts eenmaal vernemen wij van een grooten boerenopstand, en wel in die streken, waar men reeds vroeger daarvan had gehoord, in Westfriesland en Kennemerland.

Reeds bij het eerste optreden der bourgondische heerschappij in Holland [1]), in 1426, had een heftig en gevaarlijk verzet tegen de bourgondische ambtenaren van de toen reeds heerschende ontevredenheid der boeren aldaar blijk gegeven. Zwaar en spoedig waren de opstandelingen gestraft en jaren lang moesten vele plaatsen boeten voor het vergrijp: Alkmaar kreeg eerst in 1445 het recht terug om deuren in zijne poorten te hangen [2]).

Na den dood van Karel den Stoute kwamen deze zelfde streken weder in groote ongelegenheid. De hoeksche zeeroovers, die de Zuiderzee onveilig maakten en handel en visscherij ten zeerste benadeelden; de herhaalde plundertochten van Hoekschen en Kabeljauwschen; de zware lasten, die de regeering niettemin van de landbevolking eischte, vooral het gehate „ruitergeld", met hardheid door hebzuchtige ambtenaren geïnd; de zware regens van den herfst van 1490, de toenemende ellende in het gansche graafschap, waar formeele hongersnood begon te heerschen; de roekelooze afwisselende verhooging en verlaging van de munt — dit alles wekte in Kennemerland en Westfriesland hevige verbittering onder de geplaagde plattelandsbevolking, die hier nooit zeer gemakkelijk te regeeren was. Middelpunten van het ver-

---

1) Zie boven, blz. 135.

2) Van Limburg Brouwer, Boergoensche Charters, blz. 82.

zet [1]) werden Hoorn en Alkmaar, waar het volk uit de omliggende dorpen in 1491 bijeenstroomde en zijne woede koelde aan de bourgondische ambtenaren, onder wie te Alkmaar vooral Klaas Corff, rentmeester van Westfriesland, gehaat was. De stadhouder van het gewest, graaf Jan van Egmond, die met troepen naar Hoorn gekomen was, dacht er een oogenblik aan om met geweld de inning van het ruitergeld door te drijven maar gaf op aandrang van Haarlem bij de dreigende houding van het landvolk in den omtrek dit plan weldra op, belovende de zaak in eene dagvaart der Staten te zullen behandelen.

Toch betoonde de bevolking zeer weinig lust om de hand te reiken aan den hoekschen aanvoerder Jan van Naaldwijk [2]), die van Sluis uit met eene vloot pogingen deed om in Holland vasten voet te krijgen. Alleen Texel en Wieringen kon hij in den zomer van 1491 bezetten doch verliet ook deze eilanden nog vóór het einde des jaars.

De dagvaart bleef lang aan het overleggen doch leverde weinig vrucht op en de ontevredenheid in genoemde streken nam zoodanig toe, dat de westfriesche en kennemer steden en dorpen te Niedorp eene eigene bijeenkomst hielden, waar besloten werd het ruitergeld niet meer te betalen. Juichend brak men met afgedwongen verlof van den Raad van Holland het te Hoorn opgerichte blokhuis af en begon weldra allerlei moedwil te begaan. In den voorzomer van 1491 kwamen talrijke benden gewapende boeren binnen Hoorn en Alkmaar en gedroegen zich daar als heer en meester, wat zij, versterkt door de „schamele burgers" uit die steden [3]), feitelijk ook waren. Zij verdeelden zich in vendels en sommigen hingen, ten teeken hunner ellende, een stuk kaas en brood voor de borst „tot een livereye, segghende dat sy voor tselve vochten". En de stedelijke regeeringen toonden zich weinig gezind om de beweging te stuiten, zelve ook verbitterd over de zware lasten, die de Stadhouder haar oplegde.

De regeering van Hoorn wist de rumoerige benden weldra voor geld en goede woorden uit de stad te krijgen en naar Alkmaar te doen trekken, op welken tocht zij de dwangsloten uit den tijd van graaf Floris V, Nieuwburg en Middelburg bij Alkmaar, vernielden. Eene poging van den Stadhouder om deze stad te bezetten mislukte

---

1) Velius, Chroniick van Hoorn (Hoorn, 1617), blz. 75.

2) Zie boven, blz. 298.

3) Velius, l. l., de hoofdbron voor deze zaken.

en nu trokken de boeren (3 Mei 1492) tegen Haarlem op, waar zij door verraad een poort bemachtigden en op ruwe wijze huis hielden: zij vermoordden den schout, Klaas van Ruyven, met eenige andere aanzienlijken, plunderden de huizen van vele burgers en vernielden, al zoekende naar de gehate belastinglijsten, vele registers op het stadhuis, ook hier wederom door „het slechtste ende schamelste deel van de gemeynte" geholpen. Na eenige dagen rukten zij nu ook op Leiden aan, de bannieren van Haarlem en Alkmaar voorop, in het geheel misschien 3000 man sterk, doch werden hier door den inmiddels toegesnelden Stadhouder dapper ontvangen en teruggeslagen, zoodat zij in verwarring op Haarlem aftrokken.

Daar hielden zij nog stand, ook toen spoedig daarna hertog Albrecht van Saksen met zijne benden naar Holland kwam om er de rust te herstellen. Deze benden trokken langs Noordwijk en Zandvoort al roovende noordwaarts; zij legerden zich te Beverwijk en begonnen den omtrek te plunderen, hier en daar op hevigen weerstand stuitende, vooral te Heemskerk, waar het „Kaas en Broodvolk" in grooten getale was bijeengekomen om hen te bestrijden. Doch tegen Albrecht's scharen waren deze ongeordende boeren niet bestand en zij onderwierpen zich van Haarlem tot Texel en Wieringen toe nog vóór het einde van Mei op zeer harde voorwaarden. Haarlem en Alkmaar verloren hunne privilegiën en bannieren, de andere westfriesche steden [1]) alleen hare privilegiën; Alkmaar zag al zijne poorten en muren afbreken en de grachten opvullen; Hoorn en Haarlem moesten ieder eene poort afstaan om er eene citadel van te maken; alle artillerie in Alkmaar en Westfriesland moest worden uitgeleverd; alle verpande domeinen moesten tot de grafelijkheid terugkeeren evenals het secretarisschap van Haarlem; Haarlem moest in de toenmalige bede toestemmen en voortaan in alles consenteeren, zoodra twee andere groote steden dit deden; steden en dorpen moesten ruim 50 000 gouden andriesguldens voor het krijgsvolk opbrengen; een driehonderdtal vertegenwoordigers van stad en land moesten voor het logies van den Stadhouder blootshoofds en barrevoets, met een wit stokje in de hand om genade komen vragen en lijf en goed tot zijne beschikking stellen; de belhamels, „voorloopers", moesten uitgeleverd worden en straf ondergaan; 175 personen werden bovendien ter beschikking van den Hertog van

---

[1]) Uitgezonderd alleen Enkhuizen, dat aan den opstand geen deel genomen had.

Saksen gesteld „om sijn wil daermede te doen"; eindelijk moest Texel 25 man twee maanden lang onderhouden en geheel Westfriesland de sterkten te Haarlem en Hoorn helpen opwerpen. Met groote hardheid werden bovendien de gehate belastingen weder ingevorderd, ook de achterstallen, terwijl een aantal nieuwe lasten er bijgevoegd werd.

Men waagde het niet zich opnieuw tegen de gevreesde benden van den Sakser te verheffen. Met groote moeite, door verkoop zelfs van zilveren huisraad en sieraden, werden de verlangde sommen opgebracht, grootendeels ten minste. Sommige plaatsen kregen reeds spoedig hare privilegiën terug doch Haarlem moest ze nog jaren lang ontberen en werd eerst onder Karel V geheel en al in zijne oude rechten hersteld. Dat intusschen het „Kaas- en Broodspel" van 1492, de slotscène van het drama, na den dood van Karel den Stoute begonnen, deze streken zeer heeft geteisterd, blijkt duidelijk uit de luide klachten in de meergenoemde „Enqueste" van 1494, die altijd op den achteruitgang „na den tijd van hertog Karel" wijst. En de vergelijking met de „Informacie" van 1514 geeft al even weinig blijk van groote vermeerdering van den bloei van het hollandsche platteland in die twintig jaren, alhoewel zekere toeneming niet te miskennen is. Het is een tijd van „langzaam herstel" [1]). Doch bijna onmiddellijk volgde weder de groote geldersche strooptocht door Holland [2]), die opnieuw deze streken op vreeselijke wijze teisterde en tal van dorpen en hoeven aan verwoesting en plundering prijsgaf.

Slechts voor het gewest Holland hebben wij uit dezen tijd in de genoemde Informacie tal van gegevens — en ook deze nog niet in alle opzichten betrouwbaar [3]) — om ons een denkbeeld te kunnen vormen van de toestanden ten platten lande. De pachters schijnen daar reeds de eigenaars in omvang van bebouwde landerijen overtroffen te hebben. Onder de groote grondbezitters nemen er de kerken en de vermogende stedelingen zeker de eerste plaats in, terwijl het bezit van den adel en van het domein aan bebouwd land op den achtergrond staat [4]). In andere gewesten echter, met name in het Sticht, Gelre en Overijsel, is dat niet het geval geweest. Kerk en adel waren daar zeker de grootste grondbezitters en het aantal der kleine eigenaars

---

1) Naber, l. l., blz. 18.
2) Zie boven, blz. 373.
3) Naber, l. l., blz. 9 vlg.
4) Ibid., blz. 25.

was er betrekkelijk veel minder. In Friesland daarentegen wijst alles er op, dat men daar ten platten lande een zeer groot getal kleine grondeigenaars kon aanwijzen [1]), terwijl de „heerschappen" samen op $^1/_{12}$ van het geheel der wegens de huurwaarde der landen geïnde som, de zoogenaamde „floreenrente", werden geschat. Groot was hier intusschen het grondbezit der talrijke kloosters en kerken, grooter dan ergens elders in onze streken. Ook in Groningen bewijzen de lijsten van het grondbezit der kloosters en kerken op het einde der 16de eeuw, dat een aanzienlijk deel van den bodem in dit gewest in kerkelijke handen was en door pachters of „meiers", gelijk men daar zeide, gecultiveerd werd, naast wie echter een aanzienlijk getal kleine grondeigenaars voorkomt. In de bebouwde streken van Drente schijnt de grondeigendom bij het bestaan van een groot getal eigenerfden evenzoo zeer gesplitst geweest te zijn. In het bijzonder dient nog gewezen te worden op Zeeland, welks bloei in het midden der 16de eeuw zeer hoog moet gestegen zijn [2]). In de zuidelijke gewesten is het grondbezit van den adel overwegend; dan komt dat der kerkelijke inrichtingen, terwijl ook de stedelingen zich van een groot deel van den bodem hebben meester gemaakt; de boeren waren er in de eerste plaats pachtboeren, geen vrije grondeigenaars, hoe klein dan ook.

Het proces der ontwikkeling van de persoonlijke vrijheid ten platten lande was overal op krachtige wijze voortgegaan. De keurmedigheid is in Holland en Zeeland in de 16de eeuw verdwenen tengevolge van afkoop door de betrokkenen; in sommige deelen van Vlaanderen, met name in het graafschap Aalst en op de fransche grens, blijft zij nog bestaan [3]); zoo ook in Gelre, terwijl daar en in Overijsel en in vele waalsche streken nog sporen van de oude onvrijheid bij de boerenbevolking bleven voortleven, die in andere gewesten reeds lang waren verdwenen. In het algemeen kan men zeggen, dat in de 16de eeuw de nederlandsche boer vrij was.

Overigens geeft ons Guicciardini een zeer gunstig beeld van de landbouwtoestanden in de Nederlanden, speciaal in Brabant en Vlaanderen voor het midden der 16de eeuw, den tijd, dien hij door eigen

---

[1]) Vgl. het merkwaardige friesche Register van den aanbreng van 1511 (Leeuwarden 1879), Inl. op Dl. I, blz. VI.

[2]) Laevinus Lemnius bij Scriverius, Batavia Illustrata, p. 165. Vgl. ibidem, p. 138.

[3]) Vanderkindere, Le Siècle des Artevelde, p. 248.

aanschouwing kende [1]). Hij roemt den nederlandschen landbouwer, die een van nature niet vruchtbaar land tot een tuin had gemaakt; hij spreekt met bewondering van de malsche weiden, de zindelijke boerenwoningen en den bloeienden veestapel. Behalve tarwe, rogge, spelt, gierst en haver — de producten, waarvan wij ook vroeger hoorden en van welke de tarwe sedert de 13de eeuw tegenover de rogge eene steeds grootere plaats innam — noemt hij de voortreffelijke boekweit, toen nog hoofdzakelijk voor beestenvoeder maar toch ook reeds, met tarwe vermengd, voor het brood gebruikt. Vlas en hennep volgen dan in beteekenis, terwijl de verbouwing van koolzaad begint op te komen. Erwten en boonen behooren nog tot de voortbrengselen, die het meest in het oog vallen. De vlaamsche groenten waren wereldberoemd en koning Christiaan II van Denemarken ontbood naar zijn rijk — het eilandje Amager bij Kopenhagen wordt in het bijzonder genoemd — nederlandsche boeren, die er den landbouw, met name de zuivelwinning en de groentencultuur, ten zeerste verbeterden, gelijk Catharina van Arragon omstreeks denzelfden tijd (1520) nederlandsche tuinlieden naar Engeland liet overkomen om er de fijnere landbouwproducten in te voeren. Zoo behoorden ook uien, knoflook en hop naast boter en kaas tot de belangrijkste artikelen van uitvoer, waaronder verder het ooft genoemd mag worden: peren, appelen, pruimen, kersen, moerbeziën, abrikozen, noten, kastanjes zelfs op sommige plaatsen. De handelsbetrekkingen der 14de en 15de eeuw schijnen ook gunstig op den invoer van nieuwe ooftsoorten gewerkt te hebben, zoodat de nederlandsche ooftcultuur der 16de eeuw op zeer hoogen trap stond, al klaagt Guicciardini, dat de sappige vruchten van Italië hier ontbreken en vooral de wijnstok, al vindt men hem bij Leuven en Namen en in het luiksche en luxemburgsche, niet meer dan zurige druiven oplevert; het best is hij nog over de druiven in de stadstuinen te spreken, terwijl hij den tuin met medicinale planten van een apotheker bij Antwerpen en een magistraat in den omtrek van Brugge als uitzonderingen in de fijnere cultuur noemt.

De welvaart van den boer is natuurlijk voor een groot deel afhankelijk van den rijkdom van den oogst en de gelegenheid om zijne producten van de hand te zetten. Deze twee voorname elementen nu

---

[1]) Guicciardini, l. l., I, p. 11.

bieden overal en in alle tijden kwade kansen in overvloed aan doch in die dagen was het laatste zeker aan voortdurende wisseling onderhevig: de oorlogen in het Noorden vooral hadden op den graanprijs een grooten invloed, zoodat men ook zelfs in den tijd van Karel V nog altijd in dit opzicht groote schommelingen waarneemt. In het algemeen mag men zeggen, dat de graanprijzen in het begin der 16de eeuw aanmerkelijk stegen, zoodat eene vergelijking in dit opzicht tusschen 1500 en 1560 een verschil van bijna het dubbele oplevert. Toch moet men daarbij voor lokale en tijdelijke zeer plotselinge afwisselingen eene groote ruimte openlaten: de komst eener „oostersche" vloot na lange stremming in het verkeer of een goede oogst kon dikwijls plotseling eene scherpe daling in den prijs veroorzaken [1]).

Met betrekking tot den veestapel is behalve de alom verspreide schapenteelt vooral die van koeien en paarden te noemen. De friesche en hollandsche koeien en ossen handhaafden hun ouden roem en werden in grooten getale uitgevoerd; daarnaast spreekt Guicciardini met ophef van de paardenfokkerij, die omstreeks 1530 zulke afmetingen aannam, dat de regeering zelfs maatregelen moest treffen om den uitvoer van paarden, vooral van merriën, te beperken uit vrees van voor hare militaire behoeften niet genoeg paarden over te houden [2]). Ook de bijenteelt was in de laatste eeuwen hier te lande zeer vooruitgegaan.

De ontginning der bosschen werd in dezen tijd minder ter hand genomen. De op het behoud van jachtterrein beluste adel had niets met de toenemende ontwouding der Nederlanden op en men hoort dan ook in dezen tijd weinig van roding van bosschen; integendeel ziet men nieuwe bosschen aanplanten, gelijk b.v. het haagsche Bosch in het begin der 16de eeuw opnieuw werd aangelegd. Verschillende plakkaten uit den tijd van Karel V hebben het goed onderhouden der bosschen ten doel. Guicciardini [3]) noemt onder de in het midden der eeuw bestaande bosschen: het Ardennerwoud, tusschen Diedenhofen en Luik zich dertig mijlen ver uitstrekkende in bijna onafgebroken lijn; het bosch van Mormal bij Quesnoy; van St. Amand bij Valenciennes, van Fagnes tusschen Avesnes en Mézières; in Brabant het

---

[1]) Vgl. mijne Holl. stad onder de bourg.-oostenr. heerschappij, blz. 345.
[2]) Henne, V, l. l., p. 368.
[3]) Guicciardini, l. l., I, p. 43 seq.

voortreffelijk onderhouden Soniënbosch bij Brussel, waar de bevolking der hoofdstad zich toen reeds des zomers vermaakte, van Meerdal en Zeventerloo bij Leuven, uitstekend voor de jacht, van Grootenhout bij Turnhout, waar Maria van Hongarije gaarne jaagde; Vlaanderen bezat nog in het bosch Nieppe bij Cassel, het bosch Nonna bij Yperen en dat van Poodsbergen op de henegouwsche grens overblijfselen der oude wouden; de veluwsche bosschen bij Arnhem, het Rijkswald bij Nijmegen en Kleef, de Zevenwolden in Friesland waren in het Noorden het belangrijkst. Het jachtlievende bourgondische geslacht gaf het voorbeeld aan den adel bij de talrijke jachtfeesten in die bosschen, waar, behalve herten, vossen, wilde zwijnen, hazen en konijnen in overvloed, toen ook nog vele wolven zich ophielden, vooral in de Ardennen. Er moesten evenwel dikwijls reeds plakkaten worden uitgevaardigd om door verbodsmaatregelen de uitroeiing van het wild door de boeren, vooral in Vlaanderen, te verhinderen. Alleen tegen wolven werd de jacht geheel veroorloofd, ja door premiën aangemoedigd. In het bijzonder stond de valkenjacht hier te lande in de 16de eeuw op een hoogen trap van ontwikkeling evenals de africhting van jachthonden: de nederlandsche jachtvalken en jachthonden waren zeer gezocht in gansch Europa.

De toestand ten platten lande werd in de aan zee gelegen streken in de 15de en 16de eeuw nog altijd voor een groot deel beheerscht door den strijd tegen het woelende element, dat altijd de machtige vijand onzer landbouwende bevolking was geweest. Ook in deze eeuwen is het aantal der watervloeden groot en die van 1421, van 1508, 1509, 1514, 1516 en 1532 richtten vreeselijke verwoestingen aan. De regeering van Karel V mag dan ook vooral merkwaardig heeten wegens de goede zorg, door haar gedragen voor het onderhoud der zeeweringen, met name in Holland, Zeeland en Friesland, in welk laatste gewest de saksische vorsten een goed voorbeeld in dit opzicht gegeven hadden. In Holland werd in 1516 het toezicht op het dijkwezen aan een bepaalden ambtenaar opgedragen, den zoogenaamden „superintendant der dijken", Karel van Poitiers, wiens ambt het in de eerste plaats was de heemraden en dijkgraven der waterschappen tot het nakomen van hunnen plicht — het verzorgen der dijken en afwateringen — te vermanen. Hij bekleedde dit moeilijke en weinig populaire ambt nog in 1540, in weerwil van het verzet der lokale dijkbestu-

zen [1]. En men bleef niet bij het aanleggen van dijken en het onderhouden der bestaande zeeweringen; men trachtte als van ouds, en in deze eeuwen met groote energie, zooveel mogelijk land aan de zee te ontwoekeren.

In Zeeland en op de zuidhollandsche eilanden worden de banken in Schelde en Maas allengs platen, deze slijkgronden, eindelijk schorren en vernemen wij de gansche 15de eeuw door van kleine indijkingen van zulke schorren, wat voor de middelijke deelen reeds in de 12de en 13de eeuw was begonnen en thans op Schouwen, Duiveland en Tholen werd voortgezet [2]. Op het verlanden van de talloze Schelde- en Maasstakken volgde geregeld afdamming en bedijking. In de 16de eeuw begon men dezen arbeid ten Noorden der Grevelingen, telkens met kleine inpolderingen voortgaande. Voor deze geheele streek geldt het „Luctor et Emergo" van het zeeuwsche wapen als beeld van den hier in die eeuwen gevoerden strijd, waarin de landbouwer bij kleine stukken het land aan de zee in den eigenlijken zin des woords ontwoekerde. Op het einde der 14de eeuw begint ook de bedijking aan de overzijde der Schelde tusschen Bergen op Zoom en den Moerdijk in de omgeving van Steenbergen. De Biesbosch, in 1421 ontstaan, werd door den dijk van het Land van Altena in 1461 beperkt tot het lager gelegen gedeelte, waarvan reeds in dezen tijd, hoewel zeer langzaam aan, door aanslibbing en bedijking een en ander werd teruggewonnen op het verslindende element, dat hier welige landouwen in moeras had doen verkeeren. Van de 72 overstroomde dorpen werden allengs in het geheel 35 weder aan den vloed ontrokken, voornamelijk in de onmiddellijke omgeving van het een tijd lang geheel door water omgeven Dordrecht en in het Land van Altena. In verband daarmede begon men ook de dijkage van Rozenburg en Beierland; in de 15de eeuw werd Strijen allengs door zulke bedijkingen gevormd [3].

In Westfriesland werden bij Alkmaar sommige deelen van het Geestmerambacht tegen het midden der 16de eeuw, de Berger- en

---

1) Wagenaar, IV, blz. 396.

2) J. ab Utrecht Dresselhuis, De provincie Zeeland en hare aloude gesteldheid, Nieuwe Werken Zeeuwsch Genootschap. I. (Middelb. 1831). Zie de zeer merkwaardige kaart met de jaartallen der indijking bij Blink, Nederland en zijne bewoners, I, blz. 534.

3) Vgl. Blink, l. l., I, blz. 490 vlg.

Egmondermeren in 1564 bedijkt, waarbij de in de 15de eeuw reeds gebruikelijke watermolens goede diensten verleenden [1]). Vooral had men in deze streek reeds lang het oog op de verbinding der verschillende eilanden door sterke dijken. Eene poging om de gevaarlijke, diep indringende Zijpe te bedijken was in 1388 door Willem, heer van Schagen, een bastaard van hertog Albrecht, gedaan, doch deze bedijking, evenals eene latere onder Philips den Schoone, ging door nieuwe inbraken spoedig weer verloren. In 1560 werd de bedijking van dit water opnieuw ter hand genomen. In verband met de plannen tot inpoldering van deze streken was de versterking der altijd zeer bedreigde Pettemer zeewering van veel belang. Philips van Bourgondië liet hier in 1466 bij het voormalige dorp Hondsbosch een stuifduin aanleggen en toen alle pogingen van dien aard in het laatst der 15de eeuw mislukten, werd er in 1501 een paalwerk opgesteld; met hulp van de krachtige besturen van Rijn- en Amstelland werd weldra, vooral omstreeks 1530, veel gedaan om door aanleg van sterke dijken deze geheele streek te beschermen.

In Friesland werd de Oude Biltdijk van 1505 tot 1508 gelegd en daardoor een einde gemaakt aan het bestaan der oude Middelzee, die nu zoo goed als geheel in land was veranderd [2]). In de Lauwers [3]) werden in de 15de eeuw de Ruigewaarden, van 1529 tot 1542 het Kruisland bij Kollum aangewonnen. De Dollart [4]), die, waarschijnlijk op het einde der 14de eeuw ontstaan, door de watervloeden van de 15de en 16de eeuw omstreeks 1520 zijne grootste uitbreiding verkreeg, zag in het jaar 1545 een polder van bijna 7000 hectaren omvang weder aan de zee ontnemen, terwijl nog 2000 hectaren bij Winschoten en Blijham allengs werden ingedijkt.

Zoo zetten onze voorvaderen ook in dezen tijd het werk voort, dat zeker reeds sedert de 10de eeuw in vele streken aan de zeezijde met goeden uitslag was bekroond, en de regeering steunde deze pogingen allerwege met kracht, wat van des te meer belang was, nu de oude veeten en onderlinge oorlogen hadden opgehouden. Ook de landbevolking kon, evenals die van de steden, dus met tevredenheid zien op de vereeniging van de Nederlanden in éene hand. Niet alleen waren

---

[1]) Blink, l. l., II, blz. 136 vlg.

[2]) Zie boven, blz. 365.

[3]) Andreae, de Lauwerzee (Leeuwarden, 1881).

[4]) Acker Stratingh en Venema, De Dollard (Groningen, 1855).

de orde en de veiligheid ten platten lande beter verzekerd dan ooit, doch de welvaart der boeren nam meer en meer toe, ook door de goede zorg, van regeeringswege bevorderd, voor het dijkwezen, voor afwatering en toenemende landaanwinning, zaken, die in de onrustige tijden, die men had doorstaan, vrij wel op den achtergrond waren geraakt.

Inderdaad, voor stad en land was de bourgondische heerschappij een zegen. Verdwenen waren de kleine tirannen van adellijken bloede, die hier en daar nog in de 14de eeuw de bevolking hadden trachten te exploiteeren. Handel en industrie, landbouw en scheepvaart nauw met elkander verbonden bloeiden en werkten tot elkanders bloei mede. Onder de bescherming van den machtigen landsheer waren de producten van stad en land veilig op de schepen der landzaten, waar zij zich ook vertoonden, en konden voor die van vreemde natiën ongehinderd worden ingeruild. In het midden der 16de eeuw leverden zoo de gezamenlijke Nederlanden een schouwspel op als nergens elders in Europa was te zien. Hier lagen de Indiën, die de groote kracht uitmaakten der spaansch-bourgondische monarchie, toen nog de machtigste in Europa. De Nederlanden vormden de schoonste parel aan de kroon van Spanje's Koning en het was alleen de vraag, of die Koning het kostbare kleinood zou weten te waardeeren. Van den toenmaligen vorst, Karel V, kon men dit verwachten. Ook van zijn opvolger?

HOOFDSTUK IX.

KUNST, LETTEREN EN WETENSCHAP TIJDENS DE BOURGONDISCHE VORSTEN.

De glans van het bourgondische hof, de bloei der nederlandsche steden, de schitterende rijkdom van den bourgondischen adel hebben op de ontwikkeling van kunst en wetenschap in dezen roemvollen tijd een belangrijken invloed gehad. Kunstlievende vorsten en vorstinnen als Philips de Goede en Jan van Beieren, als de utrechtsche Bisschoppen David en Philips van Bourgondië, als Philips de Schoone en zijn vader Maximiliaan, als de landvoogdessen Margaretha van

Oostenrijk en Maria van Hongarije, als koning Philips II zelf, die ook een fijn kunstkenner was, hebben hunne paleizen en de hoofdkerken hunner residentiën opgesierd met de voortbrengselen der nederlandsche kunst en die kunst aangemoedigd door het steunen van talentvolle kunstenaars, die zij aan hun hof verbonden of aan wie zij bestellingen deden. De regeeringen van rijke steden, als Brugge, Gent en Antwerpen en zelfs tal van kleinere, hebben ook in dezen tijd schoone gebouwen opgericht, getuigende van kunstzin en kunstsmaak, en, om aan vromen godsdienstzin eene passende uiting te geven, in hare kerken en raadszalen, ja in hare gasthuizen schilderijen en beelden geplaatst, door de eerste nederlandsche kunstenaars in of nabij die steden vervaardigd. Hooggeplaatste ambtenaren als de Graven van Nassau, de Heeren van Croy, vele geestelijken in de tallooze kloosters en kerken hebben hunne woningen en kerkgebouwen op dezelfde wijze versierd met kunstwerken, waarvan vrij veel tot ons gekomen is, dat getuigenis kan geven van den hoogen trap, waarop de nederlandsche kunst der 15de en 16de eeuw was gekomen.

Die kunst vond hare beoefenaars in de eerste plaats in de rijke gewesten Vlaanderen en Brabant, weldra ook in het deze beiden nastrevende Holland. Wat wij in de overige gewesten daarvan zien, is op zijn hoogst slechts eene zwakke afspiegeling van wat daar te vinden was: slechts Utrecht kan omstreeks 1500 hierin met Holland mededingen.

Bovenaan is de schilderkunst te noemen. In de 14de eeuw reeds zien wij een grooten vooruitgang, wanneer wij de voortbrengselen der toenmalige kunst vergelijken met wat de vroegere eeuwen in dat opzicht hier te lande opleverden. Vooral op de miniatuurschilderkunst dier dagen mogen wij wijzen, zooals wij die kennen uit de „verluchte” manuscripten van religieuzen aard, uit de koor- en gebedenboeken en theologische verhandelingen der mystieken van het einde der eeuw [1]). De bevolking der windesheimsche kloosters heeft zich met ijver op de verluchting van godsdienstige werken toegelegd, uitgaande van het teekenen van sierlijke beginletters met lofwerk, weldra van figuren en beelden op de randen der boeken vergezeld, eindelijk overgaande tot grootere schilderstukjes, de tafereelen van den Bijbel en

[1]) Moll, Nederlandsche miniaturen, in Taurel's werk, De christelijke kunst in Holland en Vlaanderen (Amst. 1881), I, blz. 79 vlg.

de heiligenlegenden illustreerende [1]). Hendrik Mande, Godfried van Kempen, Egbert van Lingen hadden in dit opzicht in het begin der 15de eeuw een grooten naam, en dat de traditie zich bleef handhaven in de vereeniging, bewijst het feit, dat nog in 1521 Andreas Diepenheim uit het overijselsche klooster Albergen naar Windesheim werd ontboden om er de jongere broeders in het „verluchten" te onderwijzen. In Vlaanderen en Brabant ziet men deze fijne soort van schilderkunst reeds omstreeks 1400 tot een hoogen trap geklommen en de 15de eeuw kan hier kunstwerken aanwijzen, die tot het beste behooren, wat de schilderkunst dier dagen voortbracht. Over het algemeen stond het werk der brabantsche en vlaamsche „verluchters" hooger dan dat hunner noordelijke vakgenooten, zooals blijkt uit de schoone collectiën, die de bourgondische Bibliotheek te Brussel kan aanwijzen, vergeleken met wat in de openbare verzamelingen van het Noorden is te vinden [2]).

En naast de miniatuurschilderkunst ontwikkelde zich de grootere in steeds heerlijker vormen. Dezelfde schilders, die de boeken versierden, wijdden zich dikwijls ook aan de beschildering van altaren en kerkpijlers, soms op eenvoudige ruwe wijze maar dikwijls ook als echte kunstenaars. Een Hugo van der Goes was in zijn tijd — hij stierf krankzinnig in 1482 — als de eerste schilder ten Noorden der Alpen bekend en zag, evenals later Dürer, den kunstminnenden Maximiliaan van Oostenrijk in het Rooklooster bij Brussel zijn atelier betreden om zijne kunst den tol der bewondering te betalen. Doch de kunst der Windesheimers en andere kloosterlingen bepaalde zich in den regel tot het eigen klooster of tot kloosters van dezelfde orde; zelden slechts trad zij naar buiten op: zij was eene eigenaardige uiting der vroomheid van kunstvaardige mannen, niet eene op de markt des levens tredende macht.

Dat was de kunst intusschen in de 15de eeuw reeds ten volle geworden. Ook buiten de kloosters en kerken, aan de hoven, hier te lande het eerst, voorzoover men weet, aan het hof van den begaafden hertog Jan van Beieren omstreeks 1420, leefden schilders, die hunnen arbeid niet alleen ten dienste van den vorst doch ook ten dienste van

---

[1]) Acquoy, Windesheim, I, blz. 219 vlg.; II, blz. 232 vlg.

[2]) Beroemd is het fraaie pontificale van Philips van Utrecht, thans in Teyler's Museum bewaard. Vgl. Moll, l. l., blz. 100 vlg.

het groote publiek stelden. Sporen van het bestaan van zulke schilders, die hunne kunst ter beschikking stelden van wie hen noodig had, vinden wij wel reeds uit het midden der 14de eeuw [1]), toen een te Utrecht gevestigd schilder een paneel schilderde voor het kasteel van graaf Jan van Blois te Schoonhoven.

Het zou trouwens ongerijmd zijn aan te nemen, dat de Van Eycken, van wie Jan, de jongste der broeders, aan het hof van Jan van Beieren en Philips van Bourgondië voorkomt [2]), de kunst van het olieverfschilderen, waarin zij groote verbetering brachten, niet hebben geleerd van voorgangers, wier schaars tot ons gekomen werken toch reeds van eene ongemeene kunstvaardigheid getuigen.

Muurschilderingen in oude kerken en kloosters, waarvan enkele uit de 14de eeuw tot ons gekomen zijn, terwijl de meesten tot de beide volgende eeuwen gebracht moeten worden, bewaren de herinnering aan den arbeid dier vroegere schilders. Behalve die op de kolommen in de utrechtsche Pieterskerk, vermoedelijk uit de 12de eeuw, die te Gorinchem en te Gent uit de 13de, vindt men nog overblijfselen van dergelijke muurschilderingen in vele noord- en zuidnederlandsche kerken, o. a. te Maastricht en Haarlem uit de 14de eeuw, te Leiden en te Stedum uit de 15de. Behalve op de muren en pijlers werden ook op de bannieren, de altaren en beelden in de kerken en kasteelen kleuren aangebracht, meestal, voorzoover wij er over kunnen oordeelen, door groote bontheid zich onderscheidende. Uit de 14de en 15de eeuw zijn tal van berichten dienaangaande uit stedelijke en kerkelijke archieven opgedolven.

Met de miniaturen vormen deze muurschilderingen, deze altaren- en beeldenbemaling de eerste uit artistiek oogpunt belangrijke proeven der nederlandsche schilderkunst. De oudste bekende nederlandsche paneelschilderij is de utrechtsche van 1363, door een onbekenden schilder bewerkt [3]); dan volgen die van den Vlaming Melchior Broederlain te Brugge van omstreeks 1390. Niet onmogelijk is het intusschen, dat enkele der stukken, gezegd „uit de vlaamsche school", van onbekende nederlandsche meesters uit de 14de eeuw zijn [4]).

---

1) Busken Huet, Het land van Rembrand, I, blz. 115 en 382.
2) Crowe und Cavalcaselle, Gesch. der niederl. Malerei, S. 40.
3) Taurel, l. l., blz. XXXIII.
4) Ibid., blz. XXXVII.

Ook van de oude glasschilderkunst en hare schoone ontwikkeling in de 15de en 16de eeuw mogen wij niet zwijgen. In de 13de eeuw reeds vinden wij sporen van deze kunst te Sparendam en de 14de is rijk aan berichten van giften van beschilderde kerkglazen door vorsten en heeren aan de kerken van Zuid en Noord. Het grootste deel dier broze kunstwerken is natuurlijk verloren gegaan maar wat Berend van Orley in het Zuiden, de gebroeders Crabeth in het midden der 16de eeuw te Gouda leverden, geeft een bewijs van de hoogte, waarop de kunst in die dagen stond, een bewijs ook van de zorg, waarmede deze tak der schilderkunst sedert lang in de Nederlanden werd beoefend.

Van Eyck en Memlinc zijn de grootste namen, die de 15de eeuw ons op het gebied der schilderkunst noemen kan, en de schoone voortbrengselen van de edele kunst dezer eerste nederlandsche schilders van naam missen nog altijd niet hunnen overweldigenden indruk op den bezoeker der vlaamsche steden, waar nog enkele dier gewrochten in hunne oude omgeving voortleven, gekoesterd door de trouwe zorg der opeenvolgende geslachten, die uit de beschouwing dezer tafereelen hun vromen zin hebben opgebouwd.

De voortreffelijke gebroeders Hubert van Eyck, in 1426, en Jan van Eyck, vermoedelijk in 1448 gestorven, wier gemeenschappelijk werk, „de Aanbidding van het Lam", door fijnheid van kleurschakeering en juistheid van teekening aan eene gansche school van vlaamsche schilders ten voorbeeld strekte, zijn vermoedelijk te Maaseyck geboren in eene trouwens onbekende omgeving. Zij maakten zich los van den oud-christelijken goudgrond, nog in de 14de eeuw in de schilderkunst gebruikelijk, en, tooverende met kleur en teekening, schiepen zij eene perspectief, die de levendigheid van het tafereel zeer bevorderde; door eene in bijzonderheden nog niet bekende verandering in de techniek, die echter door hen zeker op de thans gebruikelijke wijze is toegepast [1]), gaven zij het eerst aan de vroeger fletse en flauwe kleuren eene helderheid en vastheid, die hun werk nog tot in onze eeuw deed voortduren. De beroemdste van de twee is Jan van Eyck, die, bij gelegenheid van de aanvraag van Philips den Goede om de hand van Isabella van Portugal uitgezonden om haar beeld te maken, dit land en Spanje bezocht. Tot in Italië drong

---

[1]) Vermoedelijk door verbetering in de samenstelling der olieverf, die vroeger alleen met gom en eiwit werd gemengd (vgl. Weale bij Taurel, l. l., blz. 14).

hun roem door en italiaansche schilders kwamen naar Brugge om hunne kunst te leeren. Zij waren de meesters eener talrijke vlaamsche schilderschool der 15de eeuw, wier voortbrengselen de trots van vele verzamelingen uitmaken.

Grooter misschien nog als schilder dan zij was Hans Memlinc, die — de plaats zijner geboorte is onbekend — omstreeks 1480 te Brugge, waar men nog een aantal zijner beste werken bewaart, de bewijzen gaf van de volkomenheid zijner kunst.

En behalve die twee namen kent de geschiedenis der schilderkunst er nog een aantal andere uit Vlaanderen, Brabant en Holland: een Rogier van der Weyden, de vereerde leermeester van Memlinc, zelf een geliefd leerling van Jan van Eyck, die in het midden der eeuw vooral te Brussel heeft gearbeid en door zijn helder en krachtig coloriet uitmuntte; een Gerard David van Oudewater, een Dirk Bouts van Haarlem, die te Leuven werkte (1470), een Geertgen van St. Jans. Allen toonen duidelijk nauwe verwantschap met de Van Eycken, in wier school zij zich vormden of hunne kunst volmaakten; allen verspreidden in de steden van Vlaanderen, Brabant, Holland en Zeeland in kerken en raadszalen de gaven hunner kunstvaardigheid, van hun genie, thans door de musea van gansch Europa verspreid en den roem verkondigende van het vaderland, waaraan zij hunnen oorsprong dankten.

Reeds Van der Weyden bezocht Italië en zijne leerlingen in het laatst der 15de eeuw volgden dit voorbeeld in steeds meerdere mate, zich lavende aan de eeuwig frissche bron der klassieke kunst, zich aansluitende bij den juist toen opkomenden schoonheidsdienst der Renaissance, die ook op de schilderkunst zulk een ontzaggelijken invloed heeft gehad. Uit het huwelijk van de ietwat bonte kleurschakeering en den waarheidszin der oude vlaamsche school met de fijnheid, de liefelijke ideale vormen der tijdgenooten van Raphaël, met de stoutheid van conceptie van Michel Angelo en de zijnen, kwam de latere nederlandsche schilderschool der 16de eeuw voort. Doch zij bleef, met al hare voortreffelijke eigenschappen, het bastaardkarakter behouden, dat zij van het begin af droeg. Zij toont in hare fouten en in hare deugden duidelijk de sporen van haren oorsprong uit twee zeer verschillende scholen.

Lucas van Leiden en Jan van Schoorl, twee zonen van het toen reeds kunstrijke Holland, zijn de bekendste vertegenwoordigers dier

nieuwe, italiaansch-nederlandsche richting. Lucas van Leiden, in zijne geboortestad als graveur opgekomen, heeft, naar het schijnt, als graveur ook de grootste verdiensten, hoewel zijne schilderijen reeds in zijn tijd zeer bewonderd werden. „Mr. Lucas, die in koper snijdt", zooals Dürer zeide, heeft Italië nooit bezocht doch in Antwerpen en andere vlaamsche en brabantsche steden tweemaal den afgeleiden stroom der italiaansch-vlaamsche kunst in zich opgenomen. Hij stierf nog jong in 1533 en liet in en buiten zijne vaderstad een aantal werken na, die over geheel Europa verspreid werden. Zijn naam is in Italië en Spanje de gebruikelijke geworden, waar men te doen had met schilderijen van onbekende nederlandsche meesters [1]). Veel hooger echter dan hij staat als schilder de beroemde Jan van Schoorl, die een groot deel zijns levens te Utrecht en Haarlem doorbracht en op zijne reizen door Duitschland, Italië en Frankrijk (1520—1527) ook de wereld zag; tijdens den nederlandschen Paus, Adriaan VI, verkeerde hij te Rome en leerde er de italiaansche schilderwijze, waardoor zijne stukken zich onderscheiden. Romeinsche ruïnen, oostersche landschappen brachten in zijne kunst en in die zijner talrijke leerlingen en volgelingen zekere gezochtheid, zekere onwaarheid, die vooral bij die leerlingen zeer hinderlijk is. De vruchtbare Maarten van Veen van Heemskerk is omstreeks 1550 te Haarlem de groote vertegenwoordiger dezer half-italiaansche schilderswijze, die niet altijd gelukkig met den nog steeds sterk uitkomenden nederlandschen zin voor realiteit harmonieerde.

En naast hen zijn tal van andere groote nederlandsche schilders uit het begin der 16[de] eeuw te noemen. De geniale Leuvenaar Quintijn Metsijs, de groote vriend van Erasmus; de Brusselaar Berend van Orley, de hofschilder der beide groote Landvoogdessen, die als glasmaler, als teekenaar van kartons voor tapijtwerken en als historieschilder even beroemd is; Jan Gossaert van Mabuse (Maubeuge), de gevierde schilder van het naakt, die aan het hof van bisschop Philips van Utrecht bloeide; de geleerde Frans Floris, het hoofd eener veelbezochte schilderschool te Antwerpen, die meer dan honderd leerlingen heeft gehad; de leidsche schilder Cornelis Engelbrechtsz, de leermeester van Lucas van Leiden; de Goudenaar Pieter Pourbus, een der eerste historieschilders van zijn tijd; de strenge Michiel Coxie

---

[1]) Vgl. mijne Holl. stad onder de bourg.-oostenr. heerschappij, blz. 278 vlg.

van Mechelen; de gedrochten minnende Jeronimo Bos, wiens grillige schilderijen van hellevaarten Philips II zoo bewonderde, van 's Hertogenbosch afkomstig; eindelijk de voortreffelijke portretschilder Antonie Mor of Moro van Utrecht, wien de gunst van Karel V en Philips II eene schitterende positie aan het spaansche hof verschafte. Al die namen, gemakkelijk nog met een twintigtal te vermeerderen, spreken van een bloei der nederlandsche schilderkunst in de 16de eeuw, die alleen door dien in de 17de kon worden geëvenaard en in vele opzichten overtroffen. Te Mechelen alleen telde men in de omgeving der kunstminnende landvoogdes Margaretha niet minder dan 150 schilders [1]). De gilden van St. Lucas, die men in bijna alle steden terugvindt, hadden overal een groot aantal werkzame leden.

En naast de schilderkunst bloeide de gravure, de kunst der „printers", der plaatsnijders. Het is zeer waarschijnlijk, waarschijnlijker in allen gevalle dan van de boekdrukkunst, dat deze kunst, waarin sedert de Nederlanders eeuwen lang hebben uitgemunt, hier te lande haren oorsprong vindt. De oudste bekende voortbrengselen der prentkunst toch schijnen een onmiskenbaren samenhang met de nederlandsche miniaturen en met de paneelen der vlaamsche school te vertoonen. En al kent men de namen niet dier oude nederlandsche prentsnijders en spreekt men daarom van „den meester van 1480" of „den meester van" deze of gene treffende voorstelling, het lijdt geen twijfel, dat reeds in het midden der 15de eeuw de hout- en de kopergravure hier uitstekende beoefenaars telden. Het waren bijna uitsluitend bijbelsche onderwerpen: madonnafiguren, doodendansen, heiligenbeelden, wat deze kunstenaars lieten zien. De doodendansen vooral, voorstellingen van 's menschen broosheid, zijn beroemd geworden.

De gravure schijnt in verband met de goudsmidskunst, hier te lande onder de rijke bourgondische vorsten ook zeer ontwikkeld, ontstaan te zijn. Graveurs en goudsmeden, schilders en plaatsnijders — het vormt alles in den beginne één groot gild, waaruit aan de eene zijde de latere groote schilders, aan de andere de latere graveurs zijn voortgekomen [2]). Vlaanderen en Holland zijn de hoofdzetels dezer edele maar moeilijke kunst, in het begin der 16de eeuw met de etskunst in één adem te

---

1) Henne, l. l., V, p. 80.

2) Renouvier, Histoire de l'origine de la gravure (Mém. Cour. de l'Acad. Royale, X), p. 34.

noemen. Lucas van Leiden is zeker de grootste der „printers" geweest, wiens fraaie kunstwerken de vergelijking met die van zijn beroemderen tijdgenoot Albrecht Dürer zeer goed kunnen doorstaan en het volksleven van zijn tijd illustreeren in voortreffelijk uitgevoerde prenten, tot in de tafereelen uit de bijbelsche geschiedenis het nationale karakter behoudend. Bijna alle schilders van eenigen naam zijn tevens meer of minder gelukkige graveurs en etsers geweest, daar deze kunsten hun eene gereede gelegenheid aanboden om het aantal exemplaren hunner werken te vermenigvuldigen. Het was hun meer om deze vermenigvuldiging dan om de gravure als zoodanig te doen [1]). Eerst in het midden der 16de eeuw, in de dagen van Maarten van Heemskerk, die ook een verdienstelijk graveur was, begon men de prent om de prent zelve te maken.

De kaarten van omstreeks 1520 geven bewijs van den hoogen trap, waarop de houtgravure toen ten onzent reeds stond. Steden, dijken, rivieren werden toen reeds door de houtgravure voor oogen gesteld en houtsnijders als Cornelis Anthonisz. van Amsterdam [2]) konden zich met kopergraveurs als Lucas van Leiden meten.

De beeldhouwkunst dier dagen stond niet even hoog als de schilder- en graveerkunst, al had men in Klaas Sluter's arbeid te Dijon in Franche Comté voor Philips den Stoute en Jan Zonder Vrees een treffend voorbeeld van wat een Hollander ook in die richting vermocht te leveren. Zijn veelbewonderde Mozesput, in 1402 voltooid, streeft Michelangelo's werken op zijde [3]) en maakte met hare rijk gepolychromeerde zandsteen een diepen indruk op tijdgenoot en nakomeling; ook nu nog, nu de kleuren verdwenen zijn, treft de realiteit der profetenbeelden, aangebracht in de nissen van het zandsteenvlak, dat rust op een slanke, diep in den putbodem gebouwde zuil. Met die Mozesput zijn een aantal levensgroote beelden uit de Chartreuse te Dijon en de monumentale graftombe van Philips den Stoute met hare talrijke beeldwerken het voornaamste, wat van hem over is, getuigende van zijn machtig genie.

---

[1]) Vgl. mijne Holl. stad, blz. 292.

[2]) Vgl. zijne kaart van Amsterdam in Ter Gouw's vijfde deel.

[3]) Uitstekend is de beschrijving daarvan door Huet in zijn Land van Rembrand, (2de uitg.), I, blz. 364 vlg.

Maar behalve het schoone grafmonument van Engelbert II van Nassau, den voormaligen Landvoogd [1]), te Breda, dat omstreeks 1540 door een onbekend italiaansch beeldhouwer uit de school van Michelangelo werd gehouwen, kunnen de Nederlanden niets aanwijzen, wat met dit werk kan worden vergeleken. Noch het grafteeken van Karel van Gelre in de arnhemsche Eusebiuskerk, noch de tombe van Engelbert I van Nassau te Breda noch de ijselsteinsche grafgesteenten noch het misschien uit de 13de eeuw dagteekenende van graaf Gerhard III van Gelre te Roermond, noch wat hier en daar aan gebeeldhouwde grafzerken in de oude kerken wordt gevonden, staat artistiek zoo hoog, hoewel de beide geldersche stukken inderdaad tot het beste behooren, wat oudtijds hier te lande op dit gebied werd geleverd, en men het betreuren mag, dat de namen der beeldhouwers vergeten zijn.

Wat verder aan beschilderde houten beelden tot ons gekomen is, bereikt meestal nauwelijks de grenzen van het middelmatige: de Madonna's en Dooper's, de Christusbeelden en St. Christoffel's, de gravenbeeldjes, de figuurtjes uit de nissen der monumentale gebouwen zijn in den regel geene voorwerpen, die het oog aangenaam treffen, al zijn zij uit het oogpunt van oudheid dikwijls merkwaardig.

Doch veel van die werken is in den Beeldenstorm te gronde gegaan of heeft in de dagen der calvinistische Republiek weinig zorg genoten en het zou onbillijk zijn, uit het weinige, wat is overgebleven, tot volslagen armoede in dit deel der beeldende kunst te besluiten. Uit de dagen van Maria van Hongarije, de kunstminnende zuster van keizer Karel, kennen wij ten minste de namen van menig verdienstelijk beeldhouwer: van een Pieter de Beckere, den beeldhouwer der tombe van Maria van Bourgondië, des Stouten Karel's dochter; van den Bergenaar Jacques du Broecq, van den beroemden Gentenaar Jan de Heere, van Koenraad Meijt van Mechelen, den schepper der graftombe van Philibert van Oranje te Lons-le-Saulnier, van den Luikenaar Borset, van den Antwerpenaar Jongelinck, die te Brugge het mausoleum van Karel den Stoute maakte — wederom eene lijst, die met vele namen zou zijn aan te vullen en getuigt van eenigen bloei der beeldhouwkunst, in Vlaanderen en Brabant ten minste. En op het gebied der burgerlijke beeldhouwkunst kunnen wij wijzen op de onvergelijkelijk schoone schoorsteenen van Kampen, Bergen op Zoom en Brugge,

[1]) Vgl. boven, blz. 404.

poëzie in steen en hout. De vierschaar te Nijmegen, de raadkamer te Kampen waren het werk van nederlandsche kunstenaars. In hout en steen is nog menig werk aan de verwoesting ontkomen; menig koorhek, menige graftombe, menig orgel, hoe geschonden ook, spreekt nog van hooge artistieke ontwikkeling en tot zelfs in het Noorden, tot Bolsward in het verre Friesland en Ter Apel in het afgelegen Westerwolde staan de koorbanken als welsprekende getuigen van de houtsnijkunst onzer voorvaderen uit de 16de eeuw, wijzende op de algemeene verspreiding van een ontwikkeld kunstgevoel.

Daarvan spreken ook de smaakvolle ornamenten aan de boekbanden, de fraaie meubelen, waarvan nog enkele uit dien tijd tot ons gekomen zijn, herinneringen aan de dagen, toen Vlaanderen en Brabant de streken waren, waar de fijnste meubelwerken werden geleverd, zoodat de uitvoer dezer werken eene belangrijke plaats in den handel innam [1]). Bedden en kasten, stoelen en tafels werden in de 16de eeuw in grooten getale, vooral uit die beide gewesten, uitgevoerd en de nederlandsche schrijnwerkers — „kistemakers" zeiden onze eenvoudige voorvaderen — hadden in gansch Europa een goeden naam. Hier was het land der weelde, waar de voorwerpen van weelde en comfort te vinden waren gelijk men er het gezellige leven kende. De interieuren op de schilderijen en prenten van den tijd geven vooral een goed denkbeeld van de smaakvolle wijze, waarop onze vaderen toen hunne woningen plachten te stoffeeren.

Er bestond in die dagen in de Nederlanden een sterk artistiek leven op allerlei gebied. Zelfs eenvoudige voorwerpen van huiselijk gebruik toonen er de sporen van: menig smaakvol gevormd mesheft, menige schenkkan ook uit die eeuw, een enkel stuk glaswerk, welks broosheid den tand der jaren heeft kunnen doorstaan, menige fraaie drinkhoorn getuigt van dien artistieken zin. Tot de welsprekendste getuigen echter behooren wel de voortbrengselen der toenmalige bouwkunst.

Het Broodhuis, het waardige pendant van het sierlijke stadhuis op de Groote Markt te Brussel; de Beurs te Antwerpen en de beroemde toren van O. L. Vrouw aldaar; het stadhuis van Oudenaerde; het gebouw van den Grooten Raad te Mechelen; verscheidene gildehuizen te Mechelen, Antwerpen, Brussel en elders; de trotsche woningen der Nassau's, Egmont's, Croy's, Hoogstraten's, Ravestein's en van vele

---

[1]) Henne, l. l., V, p. 305.

andere aanzienlijke geslachten in de residentiën Brussel en Mechelen dagteekenen uit den tijd van de landvoogdes Margaretha, die zelf oog had voor schoone bouwwerken. De fraaie latijnsche school te Nijmegen is van 1544, de Munt te Dordrecht van 1555; het Duivelshuis te Arnhem was de geliefkoosde, door hemzelven gestichte en uit zijn oorlogsbuit betaalde woning van den geduchten Maarten van Rossem; Paushuize te Utrecht werd omstreeks 1520 voor den lateren paus Adriaan VI gebouwd; de utrechtsche kapittelzaal is van het einde der 15de eeuw evenals de beroemde delftsche toren; omstreeks denzelfden tijd, in het begin der 16de eeuw, werd de Janskerk te 's Hertogenbosch voltooid; het stadhuis te Zierikzee is van 1554, dat te Veere een vijftigtal jaren ouder, dat te Nijmegen even oud; de Leeuwarder kanselarij is uit den saksischen tijd evenals het stadhuis te Franeker; dat te Middelburg is van 1512—1518 gebouwd. Tal van kerken, torens, stadhuizen, poorten en enkele oude huizen uit die dagen zouden nog te noemen zijn, de eerste ook in de dorpen. Brussel en Antwerpen spannen echter de kroon, als het geldt de bouwkunst van den bourgondischen tijd te beschrijven. De bloeiende residentie en de groote en rijke koopstad dier dagen boden ook de meeste gelegenheid om te bouwen. Alleen Mechelen, een tijdlang ook residentie, kan zich naast die beide steden scharen.

En het waren nederlandsche architecten, die deze groote bouwwerken ondernamen, meestal zelfs eenvoudige stadstimmerlieden, wier namen niet tot ons zijn gekomen. Beroemd waren de Keldermans van Leuven, die ook te Brussel en in Zeeland veel hebben gebouwd; uit dezelfde plaats kwam Duhamel, die bij den bouw der bossche Janskerk de hoofdpersoon schijnt geweest te zijn, gelijk hij het beroemde stadhuis te Leuven zelf bouwde; Rombout van Mansdale was de groote mechelsche bouwmeester; Lodewijk van Bodegem en Hendrik van Pede bloeiden te Brussel. Zij met een aantal anderen vormen den phalanx der nederlandsche Renaissance-architecten, die evenals de italiaansche nieuwe kracht ontleenden aan de denkbeelden en monumenten der Antieken, aan den Romein Vitruvius vooral, doch daarnaast niet minder het oog hielden op de oude nationale voorbeelden, die in de vlaamsche en brabantsche steden voor het grijpen waren. Maar de grieksch-romeinsche Renaissance drong de oude nationale kunst weldra meer en meer op zijde en reeds in het midden der 16de eeuw ziet men duidelijk de overheersching der eerste,

ook in de architectuur, wier eerste eigenlijke Renaissance-werken reeds omstreeks 1500 vallen.

Merkwaardig op het gebied der nederlandsche kunst in de 15de en 16de eeuw is ook de grootsche ontwikkeling der nederlandsche muziek. Nog vóór de nederlandsche schilderkunst misschien werd de nederlandsche muziek beroemd in Europa. Reeds in de dagen van Philips den Goede werd deze de beste in Europa geacht [1]). In Frankrijk, Duitschland en Italië was het omstreeks 1500 vol van nederlandsche musici, die aan de vorstelijke hoven en in de hoofdkerken der voornaamste steden de kapellen leidden. Guicciardini erkent, dat de Nederlanders de muziek „hebben opgeheven en tot volkomenheid gebracht". Hij roemt den melodischen en bevalligen zang der nederlandsche mannen en vrouwen, die alle soorten van instrumenten bespeelden [2]). Andere Italianen dier dagen spreken met bewondering van de nederlandsche muziek.

De namen van den utrechtenaar Obrecht, den componist der schoone missen, die nog thans diepen indruk maken; van den dendermonder Okeghem, dikwijls de vader van het moderne contra-punt genoemd, den leermeester van den nog beroemderen Josquin des Prez uit Berchem; van den gevierden „vorst der musici", Orlando Lasso, wiens naam in zijn waalschen vorm (de Lattre) uit Bergen in Henegouwen stamt en die aan de italiaansche hoven, te München en te Parijs zijne muzikale talenten deed bewonderen of er scholen van musici stichtte; van Créquillon, den kapelmeester van Karel V; van Gombert, den componist van een wereldberoemd Ave Maria — die namen zijn thans bij het ontwaken van den zin voor onze oude muziek geen vreemdelingen meer voor ons, zooals zij eeuwen lang waren. Tot in Spanje toe, waar onder Karel V en Philips II vele nederlandsche musici verschenen, aan de andere zijde tot in Hongarije onder Ferdinand I en tot in Denemarken onder Christiaan II was de suprematie der Nederlanders op muzikaal gebied toen algemeen erkend en genoten de nederlandsche „motetten" een welverdienden naam. In de Nederlanden was „de bron der muziek", zegt de Venetiaan Cavallo. Gansche koren van nederlandsche musici doorreisden toen Europa en brachten

[1]) Ambros, Nederl. Toonkunstenaars der 15de en 16de eeuw (Rotterdam, 1882). Vgl. Naumann, Muziekgeschiedenis, vertaald door Boers ('s Gravenhage, 1887).

[2]) Guicciardini, l. l., I, p. 56.

er hunne kunst ten gehoore; de nederlandsche liederboeken vonden overal aftrek, de nederlandsche liederen overal bewonderende hoorders en navolgers.

Het boven gezegde is voldoende om te wijzen op den bloei der nederlandsche kunst op allerlei gebied en om ook in dit opzicht de kracht der toen ontluikende nederlandsche nationaliteit te doen uitkomen.

Minder, veel minder goeds hebben wij te zeggen van den bloei der nederlandsche letteren in die dagen. Niet, dat wij niet zouden kunnen wijzen op een zeer groot aantal voortbrengselen der nederlandsche letterkunde; niet, dat wij niet de namen zouden kunnen noemen van menig auteur, die in zijne moedertaal zijne gedachten in kunstvorm trachtte uit te drukken — maar noch die voortbrengselen noch ook de kunstvormen zelve dier dagen bekleeden eene hooge plaats in de geschiedenis der letteren.

Van het nederlandsche proza uit de 15de en de eerste helft der 16de eeuw is niet veel bijzonders te melden: de onbeholpen taal der nederlandsche geschiedschrijvers, pamflettisten en theologen, de eenigen bijna, die hunne stem lieten hooren, steekt zonderling af bij het sierlijke Latijn van een Erasmus en zijne tijdgenooten; de bastaardvormen, waarmede de meest gebruikelijke officieele regeeringstaal, het Fransch, niet alleen de nederlandsche van de regeering uitgaande stukken ontsierde doch ook de gewone omgangstaal overlaadde, zetten zich toenmaals voor langen tijd in het nederlandsche proza vast. De Beka-vertalingen van omstreeks 1400, het „Goutsch Cronyxken" (1478), de „Fasciculus Temporum" van Veldenaer (1480), de zoogenaamde „Divisiekroniek" (1517), de friesche kroniek van Worp van Thabor (1525), de groningsche van Sicke Benninghe (1530) zijn de voornaamste nederlandsche historische geschriften van dien tijd, droge en dorre compilaties, ook in het beste geval niet veel meer. Talrijk zijn de stichtelijke geschriften: eensdeels de devote lectuur in windesheimschen geest, waarvan de 15de eeuw overvloeit, andersdeels de theologische literatuur van den hervormingstijd, waaronder vooral de werken van David Joriszoon op den voorgrond treden, den vurigen Sacramentist of Anabaptist, met de vertalingen van het Nieuwe Testament in de volkstaal en die van Luther's geschriften de meest verspreide boeken

van dien aard ten onzent in het hervormingstijdvak. Merkwaardig zijn ook de reeds toen veelgelezen volksboeken [1]), die de oude romans van den Zwaanridder, van de Vier Heemskinderen, van Roeland, van den inheemschen Karelcyclus in het algemeen, voor het volk deden herleven in prozabewerking, door ongenoemde schrijvers bezorgd; daarnaast de komische volksverhalen van Tijl Uilenspiegel en Reinaert de Vos, het wonderbare sprookje van Fortunatus met de onuitputtelijke beurs, de verhalen der daden van den toovenaar Virgilius, de novelle van de deemoedige echtgenoot Griseldis.

De boekdrukkunst verspreidde die prozawerken, met houtsneden meestal versierd, in grooten getale door de nederlandsche gewesten. Tegenover de feiten, die spreken voor het beschouwen van Mainz als de plaats, waar de boekdrukkunst is uitgevonden, wegen de aanspraken, die Haarlem kan doen gelden, vooralsnog niet in het voordeel van de nederlandsche stad [2]). Nog minder is er aan den dag gekomen, wat voor Utrecht of Keulen als eerste zetels dezer onvolprezen uitvinding schijnt te pleiten. Het getal der tusschen 1470 en 1500 hier verschenen drukwerken, als „wiegedrukken" beroemd [3]); de betrekkelijke voortreffelijkheid der uitvoering; de betrekkelijke ouderdom der oudste nederlandsche drukken, de kunst in hare prille jeugd toonende — dit alles legt bij de kwestie van de plaats der uitvinding echter zeer veel gewicht in de schaal. Het is in allen gevalle niet te betwijfelen, dat de boekdrukkunst sedert omstreeks 1470, zeer vroeg dus reeds, hier te lande, met name in Antwerpen, Holland en het Sticht, in buitengewone mate ingang heeft gevonden. Enkele noordnederlandsche steden: Gouda, Delft, Leiden, Haarlem, Utrecht, Deventer, hebben als zetels der oudste bekende boekdrukkers een grooten naam; tot in Duitschland en Italië vindt men hen terug, zoo goed als de nederlandsche musici, al is het niet in zoo grooten getale als deze. Na 1520, onder den invloed der hervormingsliteratuur en in weerwil van de belemmeringen, haar door de regeering in den weg gelegd [4]), ontwikkelt zich de nederlandsche boekdrukkunst, met

---

[1]) Kalff, Geschiedenis der nederl. letterkunde in de 16de eeuw (Leiden, 1889), I, blz. 360 vlg.

[2]) Vgl. Fruin, Mainz of Haarlem, in den Gids van 1888, I, blz. 49—94. Daartegenover Hessels, Haarlem de geboorteplaats der boekdrukkunst (Haarlem, 1888).

[3]) Vgl. Campbell, Annales de la typographie neerlandaise, en Holtrop, Monuments Typographiques (La Haye, 1874—1890).

[4]) Zie boven, blz. 464.

de hout- en kopergravure samenwerkend, tot grooten bloei. De beroemde antwerpsche drukker Christoffel Plantijn stichtte er zijne drukkerij in het jaar van den afstand van Karel V en blies der nederlandsche boekdrukkunst nieuw leven in.

Doch, waar wij spreken van de nederlandsche letteren in den bourgondischen tijd, mogen wij niet langer zwijgen van de Rederijkers. Op het gebied der poëzie vooral hebben zij het letterkundig leven der 15de en 16de eeuw beheerscht. Zij zijn wel ontstaan uit de gewoonte der geestelijke broederschappen, die zich in bijna elke nederlandsche stad en in de groote dorpen reeds in de 14de eeuw met een godsdienstig doel verhieven, om de geestelijkheid behulpzaam te zijn bij het vertoonen van kerkelijke drama's en het ordenen van processiën [1]). Mettertijd, omstreeks 1400, beginnen die broederschappen onafhankelijk van de geestelijkheid tooneelstukken te vertoonen.

In het Zuiden, in de waalsche gewesten hebben zich de „Chambres de rhétorique” het vroegst vertoond en daar is ook de naam opgekomen. Ook andere gezelschappen intusschen, met name de boogschuttersgilden, schijnen reeds vroeg tooneelstukken te hebben opgevoerd, doch bij de Rederijkers blijft het godsdienstig element steeds op den voorgrond staan.

Bij de sterke ontwikkeling der nederlandsche steden in de 15de en 16de eeuw nam het aantal dezer vereenigingen zeer toe. Geen stad in de Nederlanden, geen groot dorp zelfs, of men telde er een of meer Rederijkerskamers, door de stedelijke overheid beschermd. Het bestuur dier Kamers was in handen van een Prins of Keizer, den eerste der hoofdlieden of dekens, met welken de Factor (leider der vertooningen) en de Vaandrig de voornaamste leden waren; de Nar en de Bode of Knaap der Kamer waren ondergeschikten, terwijl de Broeders het eigenlijke lichaam der Kamer vormden. In hare statuten toonen zij weinig verschil met de inrichting der ambachtsgilden.

Van tijd tot tijd hielden de Kamers onderlinge wedstrijden in de kunst van vertoonen en spreken. De groote wedstrijden, „landjuweelen” genaamd, zagen van heinde en ver de Rederijkerskamers samenvloeien. Daarbij was vooral de intocht dier Kamers merkwaardig, wanneer de Broeders, gezeten op rijk versierde wagens met symbolische voorstel-

---

[1]) Kalff, l. l., I, blz. 86.

lingen, gekleed in schitterende costumes, voorafgegaan door de Boden en vergezeld door de potsenmakende Narren, in plechtige processie de stad binnenreden, waar de wedstrijd zou plaats hebben. Het gentsche landjuweel van 1539, maar vooral het antwerpsche van 1561 is beroemd in de geschiedenis der Rederijkers; men kent er van 1431 tot 1620 meer dan 60 [1]). Het waren volksfeesten voor de betrokken steden, waar bij die gelegenheden vrij wat uitspatting plaats had, zoodat de spreuk „Rederijkers, kannekijkers" vooral daar niet ongepast kon heeten.

Talloos zijn de werken, die deze Rederijkers ten gehoore brachten; zij zijn vooral van dramatischen en lyrischen aard doch overschrijden meestal de grens der middelmatigheid niet, zoowel wat den vorm als wat den inhoud der kunstgewrochten betreft.

Onder de oudste Rederijkers is de in 1482 gestorven Anthonis de Roovere van Brugge de beroemdste geweest, de dichter van een aantal lofdichten op Maria doch ook van een aantal korte wereldsche stukjes met leerzame strekking [2]). De Rederijkers zijn in het algemeen „de opvolgers der geestelijke en didactische dichters uit de 13de en 14de eeuw" [3]), wier geest geheel en al ook de hunne is. De merkwaardigste van allen is Matthijs de Casteleyn van Oudenaerde (1488—1550), die meer dan 100 grootere en kleinere spelen heeft samengesteld en ten slotte eene „Konst van Rhetoriken" vervaardigd, die het wetboek der Rederijkers bleef, in sommige streken eeuwen lang, en uitgaat van het beginsel „int paien der ooren leit de scientie meest". Veel minder dan hij vertegenwoordigt de dichteres Anna Bijns, die omstreeks 1530 te Antwerpen leefde en dichtte [4]), de stemming, die bij de Rederijkers heerschte. Alleen in den vorm sluit zij zich aan bij de „Broeders van Rhetorycken" doch de geest van haar beste dichtwerken — vurige aanklachten tegen Luther en de zijnen; minnedichten, getuigende van het „meer suers dan soets", dat zij in de liefde had gevonden — is niet met de conventionneele, zoetelijke levenswijsheid der rederijkers-poëzie in overeenstemming. Zij is de eenige vertegenwoordigster der ware, der gevoelde kunstlyriek in die dagen. De taal harer „Refereinen" is gekuischt doch tevens forsch en vurig. Er schuilt een ziel in hare poëzie.

---

1) Jonckbloet, Gesch. der nederl. letterkunde (Groningen, 1885), II, blz. 427.

2) Kalff, l. l., I, blz. 109 vlg.

3) Ibid., blz. 118.

4) Ibid., blz. 137.

Juist toen begon ook de stemming der Rederijkers te veranderen. De hervormingsdenkbeelden, zoo krachtig in de steden onder de volksklasse opkomend, drongen ook hun kring binnen en traden in menig gedicht, op de landjuweelen ten gehoore gebracht, op den voorgrond. Hoe kon het ook anders? De godsdienstige strekking had immers bij de opvoeringen altijd voorop gestaan. Kon dan de groote beweging op godsdienstig gebied buiten die opvoeringen omgaan? Het gentsche landjuweel van 1539 met zijn prijsvraag: „Welc den mensche stervende meesten troest es?" toont niet alleen in de antwoorden, die er op werden gegeven, doch ook reeds in de vraag zelve, wat er omging in de geesten der gezeten burgers van de nederlandsche steden. En het bleef niet bij den godsdienst, ook de politiek verscheen op de planken en de vraag van het antwerpsche landjuweel van 1561, „wat den landen can houden in rusten?", gaf tot menige politieke toespeling aanleiding.

Dit werd voor den bloei der Rederijkers eene voorname reden tot verval. De regeering, wantrouwend die stemming ziende, begon haren steun aan de Kamers te onttrekken en ze streng onder toezicht te houden. Reeds in 1528 schreef de stadhouder van Holland over „de diversche spelen, daerduer tgemeen volck geschandaliseert worden" [1]). De gentsche stukken van 1539 werden reeds in het volgende jaar verboden in eene scherpe keizerlijke aanschrijving. In 1546 werd een landjuweel te Leiden, waar indertijd Jan Beukelsz., de munstersche „koning", een ijverig lid der Kamer was geweest, verboden door de Landvoogdes [2]). De aanzienlijke edelen, die door geldelijken steun de kas der Rederijkerskamers plachten te stijven en de dichters te beloonen, trokken zich voorzichtiglijk terug. De geestelijken drongen aan op nauwlettend toezicht op de onderwerpen, die men behandelde. In 1560 werd een streng plakkaat daaromtrent uitgevaardigd [3]). Zoo ondervonden de Rederijkers krachtige belemmering van de zijde der regeering en ofschoon op het einde der eeuw de Nederlanden nog wel 200 Kamers telden, was haar bloeitijd omstreeks 1560 reeds voorbij en het antwerpsche landjuweel de laatste schittering eener dalende zon.

Naast de Rederijkerskamers heeft in onze landen het volkslied, dat

1) De Hoop Scheffer, l. l., blz. 475.

2) Ibid., blz. 558.

3) Jonckbloet, l. l., blz. 421.

reeds vroeger hier sporen van frissche ontwikkeling aanbiedt, in den bourgondischen tijd een tijdperk van hoogen bloei beleefd [1]). De 15de eeuw zag menig fraai geestelijk en wereldlijk lied ontstaan en het zijn vooral de geestelijke liederen uit den windesheimschen kring, die duidelijk het karakter der 15de eeuw dragen. De kerkelijke „leysen" en „hymnen", de voor persoonlijk gebruik bestemde „geestelijke liederen", de laatste vooral, hebben hooge waarde als welsprekende uitingen van de vroomheid der „devoten", veel welsprekender dan de ellenlange ontboezemingen in het krachtelooze proza der 15de eeuw, die de stichtelijke literatuur van dien tijd ons aanbiedt. Op bijna alle geestelijke liederen dezer dagen is toepasselijk, wat een der dichters dier liederen schreef:

„Die dit liedeken eerstwerf sanc,
Hy sangt uut reynder minnen".

Niet minder roerend door eenvoud en waarheid, niet minder innig zijn de geestelijke liederen uit den hervormingstijd, de zangen der martelaars en vervolgden om den geloove, die, „verlanghende thuys te zijn", zooals een van de bekendste dier liederen zegt, hunne laatste of meest gevaarvolle oogenblikken trachtten te verhelderen door een vroom gezang. En al mocht Anna Bijns waarschuwen „schout die sangen, die ketterye smaken", al werd in de plakkaten en van den kansel geijverd tegen de „diffamatoire cantilenen", de hervormingsgezinden verhieven tegenover de katholieke lofzangen ter eere van Maria en de Heiligen hunne eenvoudige spottende of ernstige liederen, kunsteloos en onbeholpen van vorm dikwijls maar toch ook uitingen des gemoeds. Merkwaardig zijn de op naam van Willem van Zuylen van Nyevelt gaande „Souterliedekens" (1539) in de volkstaal, de voorloopers van het hervormde kerkgezang en misschien dikwijls ook in de vergaderingen der hervormingsgezinden gezongen, hoewel daarvoor volstrekt niet bestemd. De 15de eeuw staat op het gebied van het geestelijk lied, wat vorm en inhoud betreft, echter hooger dan de eerste helft der 16de [2]), toen de hervormingsbeweging pas in hare opkomst was.

---

[1]) Kalff, l. l., blz. 321; voor het geestelijke lied vooral Acquoy, Het geestelijke lied in de Nederlanden vóór de Hervorming, in het Archief voor Nederl. Kerkgesch., II, blz. 1 vlg. [2]) Kalff, l. l., blz. 327 en 331.

Zoo is het ook met het wereldlijk lied, welks fraaiste voortbrengselen uit de 15de eeuw en van vroeger dagteekenen: het bekende „het daghet in den Oosten", het nog gezongen: „ic stont op hoghen bergen" [1]). De talrijke soldaten- of ruiterliederen, dikwijls van geschiedkundigen aard, uit de 16de; ook andere, de avonturen meldende van verliefde dienstboden en burgerluidjes, van dartele vrouwen en dronken boeren, zijn actueeler misschien maar minder innig, minder naïef dan die op eenvoudige melodie gezongen 15deeeuwsche volksliedjes, die nog altijd diepen indruk maken, dieper dan de latere liederen uit het beroemde antwerpsche „Liedboek" of de „Diversche Liedekens" van De Casteleyn.

Doch behalve Anna Bijns, de vurige bestrijdster der „Lutheranen", is er onder de dichters der 15de en 16de eeuw vóór den grooten oorlog tegen Spanje evenmin als onder de prozaschrijvers van dien tijd eene persoonlijkheid te noemen, die in waarheid den naam van kunstenaar op letterkundig gebied verdient, voorzoover ten minste de nederlandsche taal hun tot voertuig hunner gedachten strekte. Tusschen Anna Bijns en Dirc Potter, den tijdgenoot van hertog Willem VI van Holland, is geen dichternaam te noemen; vóór Coornhert ligt het nederlandsche proza nog in windselen, waaruit zelfs een Johannes Brugman zich slechts eene enkele maal kan losmaken, strijdende met onbeholpenheid van uitdrukking.

Noch Hendrik Mande noch een ander der Windesheimers verhief zich boven het huisbakken proza van dien tijd. Ook de nederlandsche schrijvers in de fransche taal of het waalsche dialect kunnen op den naam van kunstenaar geen aanspraak maken: noch Monstrelet, noch Chastellain, noch Olivier de la Marche, hoe belangrijk zij als bronnen voor de geschiedenis dier tijden ook zijn, noch zelfs Commines staat als verteller, als stylist zoo hoog als de veertiende-eeuwsche Froissard. Commines, die trouwens, meer dan half vreemdeling als hij is, ternauwernood in dit verband genoemd mag worden evenals wederom de groote verteller uit de 14de eeuw, munt uit door helderheid en scherpte van betoogtrant doch geeft zich weinig moeite voor den vorm van zijn verhaal, nuchter als zijn kalme berekenende geest ons tegemoet treedt. „Toch", zegt een zijner beoordeelaars terecht, „die schrijver, zoo achteloos betreffende de kleur van zijn stijl, ontmoet die kleur

---

[1]) Vgl. vooral Kalff, Het lied in de Middeleeuwen (Leiden, 1883).

soms toevallig bij zijn streven naar waarheid alleen". Er zijn in zijn verhaal, op zichzelf reeds spannend wegens de dramatische gebeurtenissen, die hij beschrijft, portretten als dat van Lodewijk XI, die treffen door hunne eenvoudige schoonheid, paarlen als bij toeval ons in den schoot geworpen.

De nederlandsche dichters en prozaïsten van naam uit dien tijd heeft men te zoeken onder de in het Latijn schrijvende geleerden [1]). Thomas à Kempis met zijne sobere „Imitatio", die in stijl en geest zooveel overeenkomst vertoont met Boëthius' beroemd werk, en Agricola, de eerste kampioen voor een zuiveren latijnschen stijl, van wien Melanchthon zeide: „Rudolf begon het eerst met de ooren en den geest de behoefte aan een beteren stijlvorm te gevoelen", verdienen hier het eerst genoemd te worden. Agricola's groot werk „De inventione dialectica", dat tegenover de scholastieke logica eene andere stelde, aan de Ouden langs zuiverder weg ontleend, en zijne in vrij grooten getale bewaarde brieven, getuigende voor zijne beminnelijke persoonlijkheid en zijne zedelijke reinheid, munten uit door den schoonen vorm. Verre staat hij in dit opzicht boven zijn geleerden vriend en tijdgenoot Wessel Gansfoort, die als diepzinnig denker, als theoloog hem overigens heeft overtroffen [2]) maar wiens werken zeker geene gemakkelijke of aangename lectuur opleveren; verre ook boven de toenmalige geleerde rectoren en conrectoren aan de scholen der „Broeders des Gemeenen Levens", boven de besten hunner zelfs, waartoe de westfaler Alexander Hegius, de leermeester van Erasmus te Deventer (1475—1498), mag gerekend worden met den te Roermond geboren Johannes Murmellius, den beroemden paedagoog uit het begin der 16de eeuw, die te Munster en te Alkmaar (1501—1517) de vaan van het Humanisme hoog hield.

Talrijk zijn die geleerden toen op nederlandschen bodem opgekomen, allen min of meer onder invloed van den geest der „Broeders" en van de werken van Wessel Gansfoort. In bijna elke stad van beteekenis vond men onder de rectoren en conrectoren aan de latijnsche school, onder de secretarissen en pensionarissen geleerde mannen, geleerd niet alleen op het gebied der klassieken doch ook op dat van theologie, philosophie en geschiedenis [3]).

---

1) Hofman Peerlkamp, Liber de vita, doctrina et facultate Nederlandorum, qui carmina latina composuerunt (Lugd. Bat. 1838).

2) Zie boven, blz. 458. 3) Zie boven, blz. 459.

De zwolsche rector Listrius, de groninger rectoren Gosewijn van Halen en Regnerus Praedinius, de utrechtsche Hinne Rode en Lambertus Hortensius, de amsterdamsche geleerde Alardus en de te Amsterdam werkende bosschenaar Hermannus; de delftsche Canirivus, de haagsche Gnafeus en tal van anderen kunnen hier genoemd worden, ten bewijze dat de nederlandsche geleerden ook onder de latere Humanisten geene geringe plaats innemen. Hunne werken zijn grootendeels door de nakomelingschap vergeten maar hunne werkzaamheid als onderwijzers der jeugd wordt nog altijd door de traditie geroemd: zij zijn de grondleggers geweest van den bloei der klassieke wetenschap, die in de 17de en 18de eeuw, ja nog in de 19de den nederlandschen geleerden zulk een grooten naam heeft bezorgd. Ook uit het Zuiden kan menig beroemd geleerde naast de genoemde Noordnederlanders geplaatst worden: de leuvensche hoogeschool kon toen wijzen op Busleyden van Arlon, op Gennep, op Borsalus, op Michaël Bajus, den tegenstander der opkomende Jezuieten; Varennius van Mechelen, de uitnemende kenner van het Grieksch, Aegidius van Antwerpen, de vriend van Thomas Morus, Paludanus, de vriend van Erasmus, Dorpius, evenzoo met dezen nauw verbonden, bloeiden in den tijd van de beide groote Landvoogdessen. Aan het hof van bisschop Philips van Utrecht leefde de in 1542 gestorven beroemde Noviomagus, Geldenhauer van Nijmegen, een onzer eerste kritische geschiedschrijvers, de voorganger op dit gebied van den nog hooger staanden Hadrianus Junius van Hoorn, den geschiedschrijver van „Batavia”.

En gelijk bij de schilders en de architecten zou ook hier het aantal namen nog gemakkelijk met een twintig-, dertigtal vermeerderd kunnen worden. Boven allen schittert de naam van den grootsten en beroemdsten nederlandschen geleerde, van Desiderius Erasmus, wiens Latijn de verrukking zijner tijdgenooten was, wiens grieksche studiën den stoot hebben gegeven tot de krachtige beoefening dier taal in West- en Midden-Europa.

Zijn latijnsche stijl draagt den stempel van een rijken, veelzijdigen geest, die, wanneer hij zijne moedertaal tot voertuig zijner gedachten had willen nemen, zeker een der eerste nederlandsche prozaschrijvers zou hebben doen zien. Zijne Colloquia vooral schitteren van vernuft en doen het betreuren, dat zooveel talent voor een groot deel der nederlandsche natie zoo weinig vruchten heeft gedragen. Toch heeft

hij op de ontwikkeling van het nederlandsche volk grooten invloed gehad door de nauwe betrekking, waarin hij stond tot de meeste der bovengenoemde nederlandsche geleerden en die hij met zorg zijn gansche leven door bleef aanhouden. Hij werd door allen zonder tegenspraak als de eerste der nederlandsche Humanisten erkend. Zijne leuvensche stichting (1518), het „Collegium Trilingue", met hulp van Busleyden en Dorpius, Barlandus en Ceratinus tot stand gebracht, heeft, niettegenstaande alle verzet aan de toen nog bloeiende leuvensche hoogeschool, op de wetenschappelijke studie van Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch grooten invloed gehad.

Onder die geleerden schuilt een enkele maal ook een dichter van grooten aanleg. Velen onder hen hebben naar den vorm voortreffelijke latijnsche verzen nagelaten maar geen hunner bereikt de dichterlijke schoonheid, waarop sommige verzen van Janus Secundus (1511—1536) kunnen bogen. Deze jonggestorven dichter, de zoon van een president van het Hof van Holland, was eene artistieke persoonlijkheid, die ook graveerde en schilderde op verdienstelijke wijze doch het beste kunstwerk leverde in zijne liefelijke „Basia", minnedichten, die niet maar als oefeningen groote verdienste hebben — zooals de meeste gedichten zijner geleerde vrienden — doch waaruit een fijngevoelende ziel spreekt, vol sympathie voor de natuur om hem heen, vol fijnen humor tevens [1]). Verre staan deze verzen boven de meest bekende gewrochten van dien aard der andere ook der buitenlandsche Humanisten, ook boven de in dien tijd geroemde latijnsche drama's van Macropedius van Gemert en de latijnsche blijspelen van Fullonius, boven de satiren van Lambertus Hortensius of de lofdichten ter eere van vrienden en begunstigers, waarvan de toenmalige literatuur overvloeit.

En ook in andere wetenschappen kunnen wij op beroemde namen van Nederlanders dier dagen wijzen. De Vlaming Cassander (van Kadzand) was in het midden der eeuw, vooral omstreeks 1560, een der beroemdste vertegenwoordigers van de gematigde opvatting in de theologie, die nog lang bleef hopen op het bijleggen der geschillen tusschen de verschillende schakeeringen der Protestanten en de katholieke Kerk en zich daarvoor tot het einde zijns levens veel moeite

---

[1]) Vgl. Kalff, Gesch. der nederlandsche letterkunde in de 16de eeuw, I, blz. 53 vgl.

heeft gegeven. Hij was de laatste der erasmiaansche theologen, wier tijd intusschen voorbij was, nu de verschillende kerken zich steeds meer van elkander afwendden.

En naast hem verheffen zich de groote geographen: Gerard Mercator van Rupelmonde, wiens projectie (1569) aan de zeevaart zooveel diensten heeft bewezen; Abraham Ortelius, de Ptolemaeus der 16[de] eeuw, de grootste der nieuwere cartographen, en zijn medewerker, de Henegouwer Vivien, die met hem de Nederlanden bereisde en met hem een beroemd Itinerarium (1558) uitgaf; Jacob van Deventer, die voor Philips II de plannen van alle nederlandsche steden vervaardigde; verder de groote sterrekundige Gemma Frisius, omstreeks 1550 hoogleeraar te Leuven, tevens als werktuigkundige beroemd; de bekende taalkundige, theoloog, philosoof en geneesheer Agrippa van Nettesheim uit Keulen, die aan het hof van Margaretha van Oostenrijk als bibliothecaris leefde en herhaaldelijk door de leuvensche doctoren bemoeilijkt werd, zoodat alleen de bescherming der Landvoogdes hem redden kon; de botanici Dodonaeus van Mechelen en Clusius van Atrecht, tijdgenooten en beschermelingen van Maria van Hongarije; de roemruchtige Brusselaar Andreas Vesalius, de vader der anatomie, die Galienus naar de kroon stak, de eerste der groote medici, die de Nederlanden toen bezaten en die van daar uit naar andere landen den roem der nederlandsche heelkunst verspreidden. En naast hen staat weder de achtbare phalanx van juristen en staatslieden: een Viglius, een Hopperus, een Damhoudere, een Wielant, een Carondelet, de Granvelle's, de Scheppere en tal van anderen [1]).

Het waren de dagen van den hoogsten uiterlijken bloei der eerste wetenschappelijke instelling in de Nederlanden, der leuvensche hoogeschool, waar omstreeks het midden der eeuw niet minder dan 5000 studenten onderwijs genoten [2]) en onder hen zeer vele vreemdelingen tot uit Spanje en Portugal toe. Maar juist de tijd, waarin het bezoek zoo talrijk was, kon reeds als die van het verval der hoogeschool beschouwd worden. Leuven ging niet mede met zijn tijd doch trad tegen de humanistische wetenschap, tegen de moderne wetenschap in het algemeen op. Door de regeering te Brussel aangezet om een dam op te werpen tegen den veldwinnenden reformatiegeest, hielden

---

[1]) Zie boven, blz. 402.

[2]) Relazioni van den Venetiaan Badoëro, vgl. Henne, l. l., V, 65.

de leuvensche theologen vast aan het strenge orthodoxisme, dat Karel V en Philips II verkondigd wilden zien, aan de oude vormen en leerstellingen, die steeds meer verzet begonnen uit te lokken, van de zijde der geleerden in den lande niet het meest. Zoo werd de leuvensche hoogeschool in de dagen van Erasmus reeds het bolwerk eener strenge orthodoxie, door de in 1563 te Douay op bevel van Philips II nieuw opgerichte waalsche hoogeschool weldra gesteund in den strijd tegen de vrije wetenschap, die bij monde van Marnix van Sint-Aldegonde haar bazuingeschal zou doen hooren.

Doch al bleef onder bescherming der regeering de officieele wetenschap te Leuven in het bezit van aanzienlijke voorrechten en grooten invloed, wat het laatste betreft nog eenige jaren ten minste, de bloei der nederlandsche wetenschappen buiten de beroemde inrichting van hooger onderwijs was in de dagen der groote Landvoogdessen, die beiden een open oog voor wetenschappelijke zaken hadden en den omgang met geleerden en letterkundigen plachten te zoeken, groot genoeg om niet alleen op het gebied der kunst, niet alleen op dat der klassieke letteren, doch ook op dat der wetenschap in het algemeen aan de Nederlanders naam te verschaffen.

* * *

Ook vóór de Hervorming reeds hebben zoo de nederlandsche kunsten en wetenschappen gebloeid en al zou het krijgsrumoer, dat de laatste dertig jaren van de 16de eeuw vervulde, de aandacht aanvankelijk tot andere dingen bepalen, weldra zouden in het Noorden, zegevierend te voorschijn getreden uit de vreeselijke crisis, die de Nederlanden toen hadden te doorleven, opnieuw wetenschap, kunst en letteren heerlijk ontluiken, den door den krijg afgebroken draad weder opnemend daar, waar de voorgangers in het midden der eeuw haar uit de hand hadden laten vallen onder den indruk van de wanhopige worsteling, die aller harten vervulde, aller geesten bezig hield.

Die worsteling is de donkere schaduw, voor ons, nakomelingen, die weten wat er gevolgd is en met die wetenschap ons voordeel kunnen doen bij de beoordeeling van wat voorafging, geworpen over al het schoone, al het schitterende, al het hartverheffende, dat de Nederlanden in het midden der 16de eeuw aanbieden voor hem, die het leven der voorvaderen tracht na te sporen. En ook onder de tijdge-

nooten moet er omstreeks 1560 menigeen geweest zijn, die, lettende op de teekenen der tijden, met bekommering de toekomst te gemoet zag. Voor het oog van den oppervlakkigen toeschouwer was alles goud, wat er blonk, maar staatslieden als Granvelle en prins Willem van Oranje, als Viglius en Hopperus moeten omstreeks dien tijd reeds hebben gevoeld, dat in dien schitterenden staat in wording, en niet zoo diep onder de glinsterende oppervlakte, elementen van strijd en ontbinding verborgen lagen, die òf met behoedzaamheid moesten worden ontzien òf met kracht worden onderdrukt. Doch hij, die regeerde, en zij, door wie hij zich liet leiden, begrepen niets van datgene, wat er in de Nederlanden gistte en woelde. Noch de raad om krachtig in te grijpen, noch de vermaning tot voorzichtigheid bracht Philips II tot handelen, voordat het te laat was. Zes jaren later is de gisting reeds in vollen gang en beginnen de tijdgenooten zich met angst af te vragen, wat het einde van dat alles zal zijn.

Noch zij noch hunne kinderen, hunne kindskinderen eerst zouden dat einde zien.

AANHANGSEL.

DE BRONNEN DER NEDERLANDSCHE GESCHIEDENIS 1300—1559.

GESCHIEDSCHRIJVERS.

De geschiedenis der Nederlanden in de twee eeuwen vóór den grooten krijg tegen Spanje wordt voor het begin van dit tijdperk hoofdzakelijk gekend uit dezelfde bronnen, waarop wij voor het laatste gedeelte van den vroegeren tijd wezen. Doch het leeuwendeel komt bij die bronnen thans geheel toe aan de historische literatuur. Voor vroegere tijdperken moet men van alle zijden allerlei soorten van gegevens met moeite bijeenzoeken om de schrale schriftelijke gegevens aan te vullen. Voor dezen tijd zijn de laatsten in grooten getale aanwezig en hebben aanvulling van de zijde der monumenten en oudheden betrekkelijk minder noodig. Daarom zij hier het eerst op de historische literatuur de aandacht gevestigd.

De in het overzicht aan het slot van het vorige deel genoemde schrijvers hebben meest allen in de 14de eeuw geleefd en hunne kronieken voortgezet tot hun eigen levenstijd.

Hoe verder men in die eeuw komt, des te sterker doet zich het feit kennen, dat de kroniekschrijvers zich den minderen samenhang dezer gewesten met het duitsche Rijk tegenover de meerdere aansluiting bij Frankrijk bewust zijn. Vooral in den bourgondischen tijd wordt dit natuurlijk zeer merkbaar. De kroniekschrijvers — vooral die uit het Zuiden — houden zich, geheel overeenkomstig de geschiedkundige ontwikkeling der nederlandsche maatschappij, in de eerste plaats bezig met de gewestelijke geschiedenis; doch waar zij zich verheffen tot eene algemeenere beschouwing, wenden zij het oog meer naar Frankrijk, naar het vaderland der bourgondische vorsten-

familie, dan naar het duitsche Rijk, waarmede de betrekkingen minder innig worden, naarmate de bourgondische macht zich hier te lande uitbreidt.

Duidelijk is dit bij de vlaamsche kroniekschrijvers der 14de en 15de eeuw, zoowel in de armelijke voortzettingen van de rijmkroniek van Jan de Clerc en de daarmede verwante rijmkronieken [1]) als in de Annalen van St. Bavo te Gent, die tot 1350 ongeveer reiken, alsook in de zonderlinge compilatie, getiteld „Chronicon comitum Flandrensium", die bestaat uit de aaneenrijging van een aantal zeer heterogene en ongelijkwaardige stukken tot de regeering van Philips den Goede [2]), het belangrijkst voor de tweede helft der 14de eeuw. Hetzelfde verschijnsel is nog duidelijker op te merken bij de sterk fransche met hare supplementen tot den moord van den hertog van Orleans in 1408 loopende, doch voor onze geschiedenis weinig beteekenende „Istore et chroniques de Flandre" [3]).

Merkwaardig is de werkzaamheid in het Cisterciënserklooster Dunes, waar de abt Jean Brandon omstreeks 1420 zijn „Chronodromon" samenstelde, eene uitgebreide tot 1414 loopende compilatie [4]), omstreeks 1470 voortgezet door den voormaligen parijschen hoogleeraar Aegidius de Roya in zijne „Annales Belgici", die voor den tijd na 1431 door diens leerling Adrien de Budt tot 1488 werden voortgezet. Deze drie werken zijn over fransch-bourgondische toestanden zeer goed ingelicht ten gevolge van persoonlijke betrekkingen der auteurs met het fransche hof en de fransche hoofdstad. Te Doornik schreef tegen het midden der 14de eeuw de abt van St. Maarten, Gilles Li Muisis, zijn belangrijk „Chronicon Majus", dat o. a. den slag van Crécy uitstekend beschrijft maar voor de geschiedenis der andere nederlandsche gewesten weinig beteekent, even weinig als zijn „Chronicon minus" en het werk van zijn opvolger Muevin. Te Yperen arbeidden in de eerste helft der 15de eeuw Olivier en Jan van Dixmude aan geschiedwerken in de volkstaal [5]), den grondslag der „Excellente Cronike van Vlaanderen", die

---

[1]) Vgl. b.v. de Rijmkroniek van Vlaanderen bij De Smet, Corpus Chronicorum Flandriae, IV, p. 587 vlg. Zij loopt tot 1405.

[2]) De Smet, Corpus, I, p. 34—261.

[3]) Ed. Kervijn de Lettenhove, in de Collection de chroniques Belges, T. 1 en 2.

[4]) Ed. Kervijn de Lettenhove, ibid.

[5]) De Smet, Corpus, III, p. 31 seq.

tot 1486 loopt en door Andries de Smet van Brugge omstreeks 1530 is verzameld en bijgewerkt.

De vlaamsche geschiedschrijving der Middeleeuwen vindt eene voortreffelijke afsluiting in de werken van Jacob de Meyer van Vleteren bij Bailleul (1491—1552), die te Parijs studeerde en te Brugge als schoolmeester, te Blankenberghe als pastoor leefde. Hij gaf een aantal werken over vlaamsche geschiedenis uit, op vroegere geschiedboeken en uitgebreide archivalische onderzoekingen steunende. Zijn hoofdwerk zijn de „Rerum Flandricarum Annales", die tot 1477 werden voortgezet en na zijn dood werden uitgegeven [1]); het is eene zorgvuldige kritische bearbeiding van wat zijne voorgangers hadden bijeengebracht, hoewel de annalistische bewerking aan de compositie zekere droogheid geeft, die soms door eene vrij krachtig uitgedrukte anti-fransche gezindheid minder hinderlijk schijnt.

Eene sterke fransch-bourgondische kleur draagt ook de reeds besproken [2]) latijnsche brabantsche kroniek van Edmund de Dynter, belangrijk vooral voor den tijd van 1406—1440, toen hij aan het bourgondische hof verkeerde en als secretaris van drie opeenvolgende Hertogen in de belangrijkste zaken gemengd was. Hij schreef op bevel van hertog Philips en met vergunning om de bourgondische archieven te gebruiken, zoodat zijn werk b.v. ten opzichte van Jacoba van Beieren weinig billijk is. Het is in de eerste plaats gewichtig wegens de talrijke documenten, die hij ook voor dezen tijd in originali onder de oogen had en gedeeltelijk in zijn werk liet afdrukken. Minder belangrijk is de brabantsch-vlaamsche „Chronycke van Nederland" [3]) (tot 1506), eene onverkwikkelijke compilatie, zoo goed als onleesbaar gelijk de meeste andere werken van den aard.

Veel hooger als literarisch gewrocht staan de beroemde „Chroniques de France, d'Angleterre, d'Ecosse, d'Espagne, de Flandres" van den beroemden Henegouwer Jean Froissard van Valenciennes [4]), eene groote geschiedenis van West-Europa, uiterst merkwaardig zoowel door het belangrijke zijner mededeelingen, die hij met groote moeite doch zonder veel kritiek door raadpleging van ooggetuigen en han-

---

1) Antw. 1561.

2) Vgl. Deel I, blz. 372.

3) Ed. Piot in de Collection de chroniques Belges.

4) Ed. Buchon, 3 vol. (Paris, 1835—36) en Kervijn de Lettenhove, 26 vol. (Bruxelles, 1867—77); het best uitgegeven door Siméon Luce (Paris, 1869 suiv.).

delende personen bijeen trachtte te brengen, als door den aantrekkelijken vorm, die hem den naam van den „Herodotus der 14de eeuw” heeft verschaft. De groote verteller leefde jaren lang aan de hoven van Philippa van Henegouwen, koningin van Engeland, koning Jean van Frankrijk, Wenzel van Brabant, Albrecht van Holland, Robert van Namen en andere vorsten en heeren en vermeidt zich kennelijk in de verhalen van de daden der vorsten en ridders van zijn tijd, die hij persoonlijk had ontmoet. Zijn werk loopt van 1325—1400 en is vooral van belang voor de engelsch-fransche oorlogen in dien tijd en voor de kennis der toenmalige ridderlijke wereld, die Froissard zoo bewonderde en met zooveel liefde beschreef.

Hij staat als schrijver oneindig veel hooger dan de voortzetters van het boek van den Luikenaar Hocsem [1]), dat zelf slechts tot 1348 loopt en door Radulphus de Rivo tot 1386 werd gebracht. Nader bij Froissard staat Jacques de Hemricourt, die in de stad Luik op het einde der 14de eeuw in de regeering zat en wiens „Miroir des Nobles” en „Werre d'Awans et de Waroux” even als de kronieken van Froissard de toenmalige ridderschap ten zeerste verheffen [2]). De kronieken der Luikenaars Jean Le Bel (1326—1361) [3]) en Jean des Preis of d'Outremeuse (—1390), voortgezet door Jean de Stavelot tot het midden der 15de eeuw [4]), hebben in de eerste plaats op de luiksche geschiedenis betrekking, zijn in de waalsche landtaal geschreven en geven ook vele belangrijke mededeelingen omtrent de engelsch-bourgondische verwikkelingen.

Iets hooger dan deze laatsten staat wederom de voor de kennis van de opkomst der bourgondische macht uiterst belangrijke „Chronique” van Enguerrand de Monstrelet (voor 1400—1444) [5]), die Froissard met veel minder talent van schrijven maar veel meer kritiek voortzette. Hij woonde te Kamerijk en was er een tijd lang kommandant der stad. Hij wist vele staatsstukken en brieven van belangrijke personen machtig te worden, die hij in zijn werk overnam. Zijn werk werd weder voortgezet door Jacques du Clercq tot 1467, waar Philippe de Commines aanvangt. Voor denzelfden tijd zijn nog zeer belangrijk

---

1) Vgl. Deel I, blz. 372.

2) Ed. Salbray, Bruxelles, 1673 en Jalheau, Liège, 1791.

3) Ed. Polain, 2 vol. (Bruxelles, 1863).

4) Ed. Borgnet et Bormans, 7 vol. (Bruxelles, 1864—87).

5) Ed. Douet d'Arcq, 6 vol. (Paris, 1857—62).

de „Chronique des ducs de Bourgogne" [1]) van Georges Chastellain, die aan het hof van Philips den Goede leefde en ook het leven van den bourgondischen ridder „zonder vrees of blaam", Jacques de Lalaing, beschreef. Vooral is hij gewichtig voor de kennis van het bourgondische hofleven evenals ook het geval is met Olivier de la Marche, wiens „Mémoires" [2]) over het hof van Karel den Stoute en Philips den Schoone en over de levenswijze aldaar zeer merkwaardige gegevens mededeelen. Chastellain en De la Marche beiden hebben aan het bourgondische hof belangrijke posten bekleed, de eerste als lid van den hertogelijken Raad van Philips den Goede, de laatste als hofmeester en kapitein der lijfwacht van Karel den Stoute, later als hoveling en diplomaat van Philips den Schoone.

Doch geen dezer werken bereikt de hoogte van Philippe de Commines, die in 1445 in het stadje van dien naam geboren werd en van 1464—1472 Karel den Stoute, daarna Lodewijk XI als raadsman diende. Hij mag met het oog op zijne uitstekende staatsmanswijsheid den naam van den nederlandschen Thucydides dragen, al komt zijn stijl dien van den grooten Griek zelfs in de verte niet nabij. Hij was betrokken in de belangrijkste regeeringsdaden èn van Karel èn van Lodewijk XI; hij werd eerst onder Karel VIII door zijne vijanden ten val gebracht en als gevangene behandeld op eene beschuldiging van hoogverraad. Na eene gevangenschap van meer dan twee jaren liet men den eminenten staatsman los. Hij overleed in 1509 te Argenton. Zijne „Mémoires" [3]) (1464—1498) geven getuigenis van een koelen, eenigszins cynischen geest, die zich in de staatsmanskunst van den slimmen Lodewijk XI volkomen thuis vond en in politiek inzicht met Macchiavelli veel overeenkomst toont. Voor de kennis der toenmaals opkomende west-europeesche diplomatie is zijn werk onmisbaar. Zijn ruime blik omvat de geheele politiek van zijn tijd, die hij het eerst als eene wetenschap opvatte.

Over denzelfden tijd ongeveer (1476—1506) loopen de „Chroniques" van den geleerden en dichterlijken bibliothecaris der landvoogdes Margaretha van Oostenrijk, Jean Molinet [4]), die de toenmalige politiek

---

[1]) Ed. Kervijn de Lettenhove, 8 vol. (Bruxelles, 1863—66).
[2]) Ed. Beaune et d'Arbaumont, 3 vol. (Paris, 1883—85).
[3]) Ed. Dupont, 3 vol. (Paris, 1840—47).
[4]) Ed. Buchon, 4 vol. (Paris, 1827—28).

meer van het bourgondische standpunt beschouwt en dus dikwijls lijnrecht tegenover Commines staat doch dezen in scherpte van blik niet evenaart.

Als laatste der bourgondische historiographen zij hier de geestelijke Pontus Heuterus van Delft genoemd, die van 1535 tot 1602 leefde, een slachtoffer der tirannie van Lumey te Brielle in 1572 en later een trouw priester der roomsche Kerk. Hij beschreef in zijn werk „Rerum burgundicarum libri VI" [1]) de geschiedenis van den eersten bourgondischen tijd, daarbij gebruik makende van vele boeken en handschriften in kloosters en steden der zuidelijke Nederlanden. Het werk loopt tot den dood van Karel den Stoute en werd door hem voortgezet in een tweede, de „Rerum Belgicarum libri XV" (tot 1564), welk boek veel minder belangrijk is dan het eerste, terwijl beiden in goed Latijn weinig anders dan de gevoerde oorlogen beschrijven.

Voor de oorlogen uit het begin der 16de eeuw is nog vooral het werk van den beroemden veldheer Robert de la Marck, sire de Fleuranges, te noemen, wiens „Mémoires" (1490—1537) veel over de fransch-nederlandsche veldtochten mededeelen [2]). Het soldatenleven van dien tijd wordt goed gekend uit de „Mémoires" van Féry de Guyon (1524—1568), een ooggetuige en kenner [3]).

Zoo is in den bourgondischen tijd de kloostergeschiedschrijving voor die der staatslieden, ambtenaren en hovelingen op den achtergrond getreden. Het zijn volstrekt niet meer alleen geestelijken, zooals ook Froissard nog was, maar in de eerste plaats leeken, die de geschiedschrijving ter hand nemen, niet eens altijd geleerden, maar officieren en diplomaten, naast welke wij nog een enkelen geestelijke ontmoeten.

In het Noorden der Nederlanden heeft de kloostergeschiedschrijving zich intusschen langer weten te handhaven dan in het Zuiden, al is het voornaamste noordnederlandsche geschiedwerk, dat van Beka [4]), niet in een klooster ontstaan en van de talrijke vervolgen daarvan in het Latijn en in het Hollandsch (voor Philips den Goede werd eene fransche vertaling gemaakt, waarvan enkele mss. tot ons ge-

---

1) Antverpiae, 1584.

2) Buchon, Collection des chroniques françaises, T. IX.

3) Ed. Robaulx de Soumoy (Bruxelles, 1858).

4) Vgl. Deel I, blz. 373.

komen zijn) hetzelfde niet te bewijzen. Die vervolgen loopen gewoonlijk tot 1393, sommige tot 1456 of zelfs tot 1483, en zijn zeer ongelijk van waarde en bewerking [1].

Met het groote utrechtsche kroniekwerk staat in verband dat van Heda [2], dat in de omgeving van bisschop Philips van Bourgondië ontstond in denzelfden kring, waaruit het kleine werk van den utrechtschen kloosterling Henricus Bomelius, het „Bellum Trajectinum" (1525—1528) voortkwam [3]. Zoo schreef Basin, vicaris van bisschop David, eene latijnsche geschiedenis van Frankrijk, waarin hij vrij wat belangrijks mededeelt over de gebeurtenissen in deze streken van 1481 tot 1483, vooral over het beleg van Utrecht in dien tijd [4]. Voor de latere utrechtsche geschiedenis zijn bovendien nog te noemen: „Lambertus Hortensius, Secessiones civiles ultrajectinae et bellum" (1524—1529) [5], benevens een zeer merkwaardig geschrift van Herberen van Mijnden, lid der utrechtsche ridderschap omstreeks 1540, die zijne herinneringen aan de gebeurtenissen, die hij beleefd had, opteekende (1529—1552) [6]. Ook het werk van den geleerden Geldenhauer, de „Vita Philippi a Burgundia episcopi ultrajectensis" [7], is voor de kennis van de utrechtsche geschiedenis in het begin der 16de eeuw van belang doch dient met voorzichtigheid gebruikt te worden, daar het een sterk panegyrisch karakter draagt.

Voor de geschiedenis van Holland in de 14de, 15de en 16de eeuw hebben wij behalve Beka's groote kroniek met de vervolgen, die vooral voor de hollandsche geschiedenis zeer belangrijk zijn, vooreerst het bekende door den 17deeeuwschen geschiedschrijver Scriverius naar de plaats der eerste uitgave genoemde „Out-Goutsch Chronycxken", eene dorre compilatie (863—1437 met vervolgen tot 1477) [8] van een onbekenden auteur uit den tijd van Jacoba van Beieren. Van denzelfden aard zijn de droge kroniekwerken, door den utrecht-

---

1) Muller, Lijst, blz. 36 vlg.

2) Vgl. Deel I, blz. 376.

3) Uitg. De Geer in Werken Hist. Gen. te Utrecht, No. 28.

4) Matth. Anal. I, p. 505—586.

5) Achter den Beka van Buchelius, 1643.

6) Uitg. Muller in de Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Gen. XI (1888), blz. 1 vlg.

7) Matth. Anal. I, p. 145—229.

8) Het eerst uitgegeven te Gouda bij Ger. Leeuw (1478), het best door Scriverius (Amst. 1663).

schen drukker Veldenaer in 1480 achter zijne vertaling van den „Fasciculus Temporum" van Werner Rolevinck afgedrukt. Rolevinck was een beroemd westfaalsch Karthuizer te Keulen, wiens algemeene geschiedenis, in 1474 te Keulen het eerst gedrukt, de oude Chronica Martiniana geheel bij het onderwijs verdrong doch weinig beter is. Achter dat compilatiewerk, dat hij vertaalde of liet vertalen [1]), nam Veldenaer nu korte kronieken van verschillende nederlandsche en naburige gewesten op, ontleend aan bestaande geschriften, vooral aan den vermeerderden Beka; die van Utrecht en Holland werden onder den naam van „Chronica de Trajecto" en „de Hollandia "later in het Latijn vertaald en zijn weinig meer dan uittreksels uit Beka [2]).

Veel hooger staat het geleerde doch met tal van fabelen opgesierde „Chronicon Hollandiae" van den haarlemschen Karmeliet Jan Gerbrandsz. van Leiden, die omstreeks 1480 op zorgvuldige wijze en met groote kennis van zaken, met groote genealogische kennis doch met weinig kritischen zin toegerust, de geschiedenis van zijn gewest beschreef, eerst in eene korte, later in eene uitvoerige kroniek [3]). Hij bewerkte ook de egmonder archieven tot een „Chronicon Egmundanum" (tot 1524 voortgezet) en die der heeren van Brederode tot eene dergelijke kroniek (tot 1486). Zoo schreef ook zijn tijdgenoot, de polyhistor Theodericus Pauli van Gorinchem, behalve zijn „Chronicon universale", een onkritisch compilatiewerk van omstreeks 1486, de familiegeschiedenissen der Arkels, der Brederodes en der Borselens [4]), misschien ook die der Egmonds uit denzelfden tijd.

Uit de kroniek van Jan Gerbrandsz. en uit de overige bestaande geschiedwerken stelde een leidsche monnik uit het klooster Lopsen voor den leidschen drukker Jan Seversen eene „Cronycke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt" samen, die in 1517 gedrukt werd [5]) en wegens hare verdeeling in een aantal afdeelingen gewoonlijk „Divisiekroniek" genoemd wordt. Vooral de kroniek van Jan Gerbrandsz. was zijne bron, dikwijls uitsluitend. De Divisiekroniek is in de 16de en 17de eeuw, ja, later nog ongeveer tot den tijd van Wagenaar, het

---

1) Uitg. Utrecht, 1480.

2) Bolhuis van Zeeburgh, in Nijh. Bijdr., N. R., VIII, blz. 349.

3) De laatste uitgegeven door Sweertius in zijne Rerum Belgicarum Annales (Antw. 1620), I, p. 1—349. Vgl. Bolhuis van Zeeburgh, l. l., blz. 355.

4) Vgl. Focke, Theodericus Pauli (Halle, 1892).

5) In de 16de en 17de eeuw nog herhaaldelijk.

gewone leesboek geweest over de oude geschiedenis van het graafschap Holland en kan als sluitsteen der middeleeuwsche hollandsche historiographie gelden. Veel minder verspreid was die van den goudschen geneeskundige Reinier Snoy, „De rebus Batavicis libri XIII" [1]), welks auteur door Erasmus geprezen werd als „alterum literarum Hollandicarum decus" maar door de eerste kritische hollandsche geschiedschrijvers der 17de eeuw terecht zeer scherp werd beoordeeld. Ook hij is van Jan Gerbrandsz. ten zeerste afhankelijk.

Onder de nog niet uitgegeven hollandsche kronieken zijn de voornaamste die van „den Heraut" [2]); die van Jan Naaldwijk (tot 1514), vermoedelijk een geestelijke uit den tijd van Erasmus [3]), van wiens werk twee oudere bewerkingen bestaan benevens eene derde met behulp der Divisiekroniek samengestelde, die tot 1461 vorderde en meestal slechts eene copie van deze kroniek is; die van Frederik van Sevender, een haarlemschen Karmeliet, wiens „Chronicon Hollandiae" (tot 1467) veel minder waard is dan dat van zijn in hetzelfde klooster schrijvenden tijdgenoot Jan Gerbrandsz.; die van den frieschen kloosterling Henricus Gouda uit Thabor bij Sneek, aan de Divisiekroniek hoofdzakelijk ontleend. Eene andere, in het Latijn, van Erasmus' vriend Willem Hermansz. van Gouda, uit het klooster Steyn, eene hoofdbron der Divisiekroniek [4]) en daarom waarschijnlijk van veel belang, is nog niet teruggevonden.

Voor Zeeland bezitten wij uit dezen tijd de eenige oude zeeuwsche kroniek van beteekenis, die van Jan Reygersbergh van Cortgene, die in het midden der 16de eeuw te Veere leefde in de omgeving van Maximiliaan van Bourgondië en het toen nog bestaande deel der uit den hevigen kasteelbrand van 1507 geredde oude archieven van het geslacht van Borselen heeft mogen gebruiken. Vooral voor de kennis van Zeeland van 1450 tot 1550 is daarom zijne „Cronycke van Zeelandt" [5]) van belang.

Merkwaardig is ook de friesche historiographie der 15de en 16de eeuw.

---

1) Ed. Sweertius, l. l., II, p. 1—193.

2) Zie Deel I, blz. 376.

3) Muller in Nijh. Bijdr., 3de Reeks, IV, blz. 392 vlg.

4) Muller, l. l., blz. 397. Bekend is van hem eene beschrijving van den gelderschen oorlog na 1507 (Matth. Anal. I, 497 vlg.).

5) Uitg. te Antwerpen, 1551, later herhaaldelijk te Middelburg.

Vooreerst worden ook hier de bestaande kronieken vervolgd. De oude kloosterkronieken van Mariëngaarde en Aduard werden voortgezet tot in dezen tijd en later; van Oldeklooster bezitten wij er eene uit het laatst der 16de eeuw; van Klaarkamp hebben wij een uittreksel uit de 15de eeuw; van de geschiedenis van Lidlum maakte een geleerde monnik aldaar, Sibrandus Leo, op het einde der 16de eeuw veel werk met gebruik der kloosterarchieven en gaf zijne bewerkingen der kloostergeschiedenis uit.

Onder den indruk van de gevaren, die toen de friesche vrijheid bedreigden, ontstond echter daarnaast omstreeks 1470 in Friesland eene historieschrijving, die vasthield aan de oude roemrijke verhalen en legenden omtrent Friesland's verleden, vooral in verband met de oudere friesche kloosterkronieken [1]), met name met die van Klaarkamp. Tot die weinig kritische maar van krachtige vaderlandsliefde getuigende verhalen [2]) behooren „Die olde freesche Cronike", de „Gesta Frisiorum" met hunne friesche vertaling: de „Gesta Fresonum", het „Freske Riim" met zijne latijnsche vertaling: „Magistri Alvini Tractatus", en het verhaal „Hoe dae Fresen toe fridom komen" [3]).

Belangrijker en kritischer dan deze alle is de groote friesche kroniek, „Chronicorum Frisiae libri III" (tot 1399), van Worp Tjaarda van Rinsumageest, prior in het klooster Thabor omstreeks 1530, een voor dien tijd voortreffelijk compilatiewerk, voortgezet in een zeer belangrijk vervolg in twee boeken [4]) (tot 1523), het hoofdwerk over de friesche toestanden omstreeks 1500, die de weinig partijdige auteur als ooggetuige kon beschrijven.

Belangrijk is ook het Annael- of Landboek van den in de friesche zaken zeer gemengden bourgondischgezinden Kempo van Martena, die in opdracht der friesche Staten in 1532 eene officieele beschrijving der friesche woelingen sedert de komst van Albrecht van Saksen samenstelde [5]) (1498—1530). Eigenlijke partijschriften zijn het boek van Paulus Rodolphi van Rixtel, Proeliarius [6]) (1494—1517), vooral

---

1) Vgl. Deel I, blz. 364 en 368.

2) Uitg. Friesch Genootschap (Workum, 1853). Vgl. Bolhuis van Zeeburgh, Kritiek der friesche geschiedschrijving (Haarlem, 1873).

3) Uitg. De Haan Hettema, in Vrije Fries, I, p. 263—276.

4) Uitg. Ottema, in de Werken van het Friesch Genootschap (Leeuw. 1850—1871).

5) Schwartzenberg, Charterboek (Leeuw. 1773), II, p. 1—205.

6) In gebrekkige hollandsche vertaling van Ottema (Leeuw. 1855).

belangrijk voor wat er in de omgeving van Stavoren gebeurde, en dat van den gelderschgezinden partijganger Janko Douwama, het „Boeck der Partyen" [1]), eene apologie van zijne houding in de friesche twisten. Niet minder gewichtig is de „Historie van Vriesland" (tot 1527) van een kloosterling van Thabor, Petrus Thaborita [2]), ooggetuige van de gebeurtenissen in den omtrek van Sneek.

Voor Groningen en Groningerland heeft men de kroniek van den groninger brouwer en raadsheer Sicke Benninghe, die zich geroepen gevoelde om de geschiedenis zijner vaderstad te beschrijven (tot 1528) en daartoe voor het eerste gedeelte gebruik maakte van den arbeid van zijn ouderen stadgenoot Johannes de Lemmege, dien hij grootendeels copieerde. Voor het tijdvak van 1500 tot 1528, waarin hij zelf mede de regeering te Groningen voerde, zijn zijne mededeelingen zeer gewichtig [3]).

Droge kroniekmatige werkjes schreven in dienzelfden tijd te Groningen Sybe Jarichs en Tjalling Aykema, de laatste meer in het bijzonder over de geschiedenis der Ommelanden in zijn tijd (1533—52).

Voor Overijsel bezitten wij de Kamper kroniek van Arend toe Boecop van omstreeks 1573, voor den laatsten tijd een dagboek [4]), benevens een aantal kronieken uit de windesheimsche kloosters en fraterhuizen, waaronder die van Gerardus Coccius uit Bethlehem te Zwolle, zoo zij voor het laatste deel niet verloren ware, zeker belangrijk zou zijn; verder die van Joh. Busch, „De origine coenobii et capituli seu congregationis Windesemensis" [5]), die van Thomas à Kempis, „Chronicon Montis S. Agnetis" (1385—1471) [6]) enz.

Gelre's geschiedenis uit deze eeuwen grondt zich ten deele op het „Chronicon Tielense", dat voor het niet-geldersche vooral op Beka

---

1) Uitg. Friesch Genootschap (Leeuw. 1849).

2) Uitg in het Archief voor vaderl. geschied. (Leeuw. 1824—28), I, p. 1 vlg.

3) Uitg. van het eerste en tweede gedeelte door J. A. Feith in de Werken van het Hist. Gen. No. 48, van het derde door Brouerius van Nidek in zijne Analecta Medii Aevi (Amst. 1725), I, p. 1—432.

4) Uitg. in den Cod. Dipl. van het Hist. Gen. II.

5) Uitg. Rosweyde (Antw. 1621).

6) Uitg. Rosweyde (Antw. 1615).

steunt en in de eerste plaats belangrijk is voor de omgeving van Tiel, waar het werk ontstond. Oorspronkelijk liep het tot 1449 doch het is tot 1566 voortgezet [1]).

De voornaamste bron voor de oude geldersche geschiedenis is echter het geschrift van Wilhelmus de Berchem [2]), „De nobili principatu Gelrie et eius origine". Hij was omstreeks 1470 kanunnik te Nijmegen, voor welke stad zijne kroniek (tot 1466) in de eerste plaats van gewicht is; zij werd later door verschillende personen voortgezet tot het begin der 16de eeuw. Kort en droog is het „Compendium chronici Geldrici" van Hendrik Arentsz., een Arnhemer uit het midden der 16de eeuw. Merkwaardig is ook de familiekroniek van Kuilenburg, de „Origines Culemburgicae" (1015—1494), van het einde der 15de eeuw, waarschijnlijk door een lid van het geslacht uit de archieven der familie en der stad samengesteld [3]).

Uit vele van de beste der voor de 15de eeuw uit verschillende gewesten genoemde geschriften putte de onbekende schrijver van een der merkwaardigste geschiedbronnen uit het einde der eeuw, het „Chronicon Belgicum Magnum" of „Florarium Temporum", eene groote compilatie van hooge waarde, die men misschien met recht aan den beroemden Benedictijn Johannes Trithemius heeft toegeschreven [4]). Het gedrukte Chronicon [5]) is blijkbaar slechts een uittreksel uit het grootere Florarium Temporum, dat vooral voor de tweede helft der 15de eeuw hoogst belangrijk is en misschien in verband staat met de beschrijving van het beleg van Neuss door den stadssecretaris Wierstraat. De auteur kende de historiographie der nederlandsche gewesten tot zijnen tijd uitstekend en toont eene merkwaardige kritische begaafdheid, die hem maakt tot den eersten vertegenwoordiger der moderne kritische geschiedschrijving aan den Nederrijn.

DIPLOMATA EN REKENINGEN.

De diplomata uit de latere Middeleeuwen zijn nog altijd zeer belangrijke bronnen voor de kennis der geschiedenis ook van dien tijd,

---

1) Uitg. Van Leeuwen (Utrecht, 1789).

2) Uitg. Sloet van de Beele (Hagae Comit., 1870).

3) Matth. Anal. III, p. 589—656.

4) Lorenz, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter (Berlin, 1887), II, 47 ff.

5) Pistorius, Scriptores Rerum Germanicarum, III, 1—456.

doch het aantal dezer stukken, steeds toenemende, hoe verder men naar de 16de eeuw komt, en de tevens toenemende omvang der stukken zelve hebben de uitgave ervan zeer bemoeilijkt. De talrijke inventarissen van gewestelijke en stedelijke archieven [1]) geven een denkbeeld van den rijken schat, die in dit opzicht nog in stad en land te vinden is en duizenden en nog eens duizenden charters omvat. Met de 15de eeuw vooral worden de charterverzamelingen der nederlandsche steden goed voorzien.

Van de uitgegeven diplomatische verzamelingen noemen wij de talrijke Cartularia der vlaamsche kloosters; het zeer onvolledige en weinig nauwkeurige „Groot Placcaat- en Charterboek van Vriesland" [2]) van Schwartzenberg; de beter bewerkte „Monumenta Groningana" (tot 1400) van Driessen [3]); de voortreffelijke „Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland" van Is. Nijhoff [4]); de voortzetting van Bondam's Charterboek; de fragmentarische „Overijselsche gedenkstukken" van Racer [5]); de onvolledige collectie bij Magnin, Geschiedkundig overzicht van de besturen in Drente [6]); de Fremery's uitstekend Cartularium van het geldersche klooster Marienweerd [7]); Van Mieris' onkritisch „Groot Charterboek der Graven van Holland" [8]), waarnaast Muller's „Regesta Hannonensia" [9]) en Van Limburg Brouwer's „Boergoensche Charters" [10]) aanwijzen, wat er voor Holland en Zeeland nog te doen valt; den „Codex Diplomaticus Neerlandicus" van het Hist. Gen. te Utrecht [11]), belangrijk voor Holland en het Sticht vooral; voor het Sticht ook Dodt van Flensburg en Royaards' Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenis [12]); de vrij volledige Cartularia der luiksche en luxemburgsche kerken, kloosters en kleine steden; de archieven van het kapittel van Thorn, uitgegeven door Habets [13]); het „Bullarium Trajectense" van Brom [14]); het „Hansische Urkundenbuch" van Höhlbaum enz.

Voor de politieke geschiedenis zoowel als voor die der maatschap-

---

1) Pirenne, Bibliographie de l'histoire de Belgique (Gand, 1893), p. 17 suiv.

2) 5 vol. Leeuwarden, 1768 seq.

3) 4 vol. Groningen, 1822—30.

4) 6 vol. Arnhem, 1875.

5) 7 vol. Deventer, 1781—93.

6) 3 vol. Groningen, 1838—50.

7) 's Gravenhage, 1890.

8) 4 vol. Leiden, 1753—56).

9) 's Gravenhage, 1882.

10) 's Gravenhage, 1869.

11) 6 vol. Utrecht, 1848—63.

12) 7 vol. Utrecht, 1838—48.

13) 's Gravenhage, 1892 vlg.

14) Hagae Com., 1891 vlg.

pelijke toestanden, der inrichting van het bestuur enz. is uit deze stukken zeer veel te putten; ook voor de kennis van de geographie en topographie der nederlandsche gewesten, voor de genealogie der vorstelijke en adellijke familiën.

Niet minder belangrijk voor de kennis van sociale verhoudingen en van de inrichting der stedelijke en gewestelijke besturen zijn de rekeningen, op wier groot gewicht allengs meer de aandacht is gevallen. Voor dit tijdvak bezitten wij in dit opzicht rijke schatten, zooals blijkt uit de zeer belangrijke uittreksels uit de rekeningen van de bourgondische Chambre des Comptes te Rijssel, uit de gentsche rekeningen van de dagen der Artevelde's [1]), uit Hamaker's onwaardeerbare Rekeningen der grafelijkheid van Holland en van Zeeland onder het henegouwsche Huis [2]), uit Muller's Registers en rekeningen van het bisdom Utrecht (1325—1336) [3]), uit van Doorninck's Cameraarsrekeningen van Deventer (1337—1392) [4]), uit Nanninga Uitterdijk's Kameraars- en rentmeestersrekeningen van Kampen (1515—1540 [5]), uit Dozy's uittreksels uit de stadsrekeningen van Dordrecht over de 14de en 15de eeuw [6]); uit De Lange van Wijngaerden's uittreksels uit die van Blois [7]).

Het is zeer te betreuren, dat van tal van steden ten gevolge van groote stadhuisbranden en verwaarloozing, de laatste vooral in de vorige en het begin van deze eeuw, de oude rekeningen verloren zijn geraakt, zoodat uit de 14de eeuw slechts zeer weinige zijn overgebleven, enkele meer uit de 15de, terwijl in de meeste steden de rekeningen eerst sedert de 16de eeuw voorhanden zijn. Gelukkiger zijn wij met sommige gewestelijke rekeningen, vooral in Holland en Zeeland, waarvan sedert het midden der 14de eeuw eene bijna onafgebroken reeks bewaard gebleven is, terwijl b.v. de geldersche en stichtsche rekeningen van de 14de eeuw slechts zeer fragmentarisch bewaard zijn. Voor Friesland en Groningen is daarvan vóór het bourgondische tijdperk natuurlijk geen sprake.

---

1) Uitg. De Pauw en Vuylsteke (Gent, 1874—85 3 vol.) en Vuylsteke (Gent, 1890 vlg.).

2) 5 vol. Utrecht, 1875—80.

3) 2 vol. 's Gravenhage, 1889—91.

4) 3 vol. Deventer 1883—86.

5) Kampen, 1875.

6) Vgl. Deel I, blz. 380.

7) In zijne Geschiedenis der Heeren enz. van der Goude, 3 vol. (Amst. 1813—17).

Met behulp van die stedelijke en gewestelijke rekeningen vooral is het mogelijk voor de 15de en 16de eeuw eene gansche reeks van statistieke gegevens te verzamelen, die van groot belang zijn voor de kennis der maatschappelijke verhoudingen dier dagen. Van denzelfden aard zijn de registers, die ons bewaard zijn van de „Enqueste" van 1494 en de „Informacie" van 1514 in het graafschap Holland bij gelegenheid van de voorgenomen herziening der „verponding", d. i. der verdeeling van lasten. Voor Friesland bezitten wij iets dergelijks in het „Register van den aanbreng" van 1511. Andere statistieke gegevens worden ons voor de 16de eeuw ook verstrekt in de reisbeschrijvingen door de Nederlanden van vreemdelingen als Guicciardini, wiens Descrittione di tutti i Paesi Bassi [1]), herhaaldelijk in het Italiaansch, Fransch, Latijn, Duitsch en Nederlandsch uitgegeven, eene uitstekende bron is voor de kennis van de Nederlanden in de 16de eeuw. Minder van dien aard geeft de reisbeschrijving van Calvete d'Estrella, die met Philips II in 1549 de Nederlanden bezocht [2]). Belangrijk zijn in dit opzicht ook de Relationi der venetiaansche gezanten, die ons land bezochten, in de eerste plaats die van Badovaro en Cavallo [3]). De laatste berichten zijn vooral belangrijk voor den nederlandschen handel, waarover ook de engelsche agent te Antwerpen, Sir Thomas Gresham [4]), in zijne brieven veel mededeelt.

BRIEVEN.

Een uiterst gewichtige soort van bronnen zijn de brieven van belangrijke historische personen.

Voor de 14de en 15de eeuw zijn de historische gegevens van dien aard echter nog uitzonderingen. Wij noemen die van Geert de Groote [5]), enkele van hertog Jan van Beieren [6]), die van Agricola [7]). Belang-

---

1) Oudste uitgave, Anv. 1567.

2) El felicissimo viaje etc., Anv. 1552.

3) Badovaro's bericht van 1557 uitg. door Marchal, Bruxelles, 1845; Cavallo's van 1550 in de collectie Relationi degli ambasciatori Veneti, 15 vol. (Firenze, 1839—63).

4) Burgon, Life and times of Sir Thomas Gresham, 2 vol. (London, 1839).

5) Vgl. Acquoy, Gerardi Magni Epistolae XIV (Amst. 1857).

6) Achter mijne Holl. stad in de Middeleeuwen.

7) Vgl. Hartfelder, Unedierte Briefe von Rud. Agricola, in Festschrift der Bad. Gymnasien (Karlsruhe, 1886).

rijker en vollediger worden deze collectiën echter in de 16de eeuw. Wij bezitten tal van brieven van Maximiliaan I, van Karel V en Philips II, van Margaretha van Oostenrijk en Maria van Hongarije, van Granvelle en andere voorname staatsambtenaren, van Erasmus en velen zijner tijdgenooten, geleerden en staatslieden. Daardoor eerst komen wij in de gelegenheid om door te dringen in het zieleleven van de handelende personen of hun optreden in den samenhang met hunne geheele persoonlijkheid te verklaren, een historisch onderzoek, dat wij uit gebrek aan gegevens voor vroegere tijdperken meestal niet kunnen toepassen.

Voor die vroegere tijdperken moeten wij ons gewoonlijk, ook in dit opzicht, beperken tot het kritisch samenvoegen van de berichten van anderen, dikwijls slechts van een paar berichtgevers. Met de 15de eeuw neemt de biographische geschiedschrijving eene veel grootere vlucht. Van alle zijden stroomen ons de persoonlijke mededeelingen toe. Daarbij geven de brieven der hoofdpersonen zelven uitstekende middelen ter contrôle en ter nadere uiteenzetting der persoonlijke motieven. Zoo wordt dan eerst de eigenlijke biographie mogelijk.

STAATSSTUKKEN EN WETTEN.

Ook het aantal der tot ons gekomen officieele bescheiden van allerlei aard neemt sedert de 15de eeuw hand over hand toe. In de officieele registers van gewest en stad worden de belangrijkste stukken hetzij in originali hetzij in afschrift opgenomen. De gewestelijke en stedelijke archieven worden belangrijke dépôts, waarvoor men meer en meer zorg begint te dragen. Bepaalde ambtenaren, hoewel nog niet afzonderlijk daarvoor aangesteld, worden belast met het beheer der archieven, die men zooveel mogelijk tegen brandgevaar tracht te beschermen, soms zelfs reeds door inrichting van naar de meening dier dagen brandvrije bewaarplaatsen. Zorgvuldig houden de betrokken collegiën hunne archieven geheim, opdat de onderdaan niet te veel kennis neme van de grondbeginselen en resultaten van het bestuur van stad en land. Bij uitzondering slechts, meestal met het doel om eene lofrede uit te lokken, wordt in die dagen aan onderzoekers vergund archieven te onderzoeken en hunne bevindingen openbaar te maken.

Die zorg heeft voor ons het goede gevolg gehad, dat sedert de 16de

eeuw vooral eene menigte van staatsstukken tot ons gekomen is. Archieven als dat van de saksische vorsten over Friesland, te Dresden nog met groote piëteit bewaard in herinnering aan de groote zorg, waarmede hertog George het verzamelde [1]; als die der brusselsche regeering na 1531, thans te Brussel in het koninklijk Rijksarchief bijeen [2]; als die van zoo menige stad in Zuid en Noord, waar in den regel eerst met de 15de eeuw de stukken in grooten getale beginnen; als die van het Sticht en van Gelre sedert de 15de, van Friesland en Groningen sedert de 16de eeuw — leveren veel op voor de kennis der inrichting van het bestuur en voor de kennis van het volksleven in vroegere eeuwen.

De stedelijke keurboeken, voor het Noorden in den regel van het midden der 15de eeuw dagteekenend, steeds vollediger de stedelijke wetgeving voor oogen stellend en het stedelijk leven illustreerend [3]; de gildebrieven der 14de en 15de eeuw, in grooten getale in onze stedelijke archieven aanwezig en ten deele uitgegeven; de talrijke keuren onzer waterschappen na de 13de eeuw, wier oude archieven anders grootendeels verloren zijn; de gecodificeerde landrechten onzer gewesten en districten, in de 14de en 15de eeuw herhaaldelijk opnieuw bewerkt en met de nieuwe rechtsdenkbeelden in overeenstemming gebracht [4], zijn voor de kennis van het oude volksleven niet minder van gewicht [5].

MONUMENTEN EN OUDHEDEN.

Talrijk zijn uit dezen tijd de monumenten in hout en steen, die nog in onze dagen getuigenis afleggen van de toenemende welvaart en den toenemenden kunstzin onzer voorvaderen [6]. Talrijk ook de oudheden, betrekking hebbende op het kerkelijke en huiselijke leven dezer eeuwen, die in onze groote en kleine, gewestelijke en stedelijke musea bewaard worden. Talrijker nog de munten, grootendeels uit de aarde te voorschijn gekomen, van gewest en stad en door kunstige

---

1) Vgl. mijne Archivalia, 1886, blz. 10 vlg., en Berns, Verslag, 1891.

2) Vgl. mijn bericht daarover in het Nederl. Archievenblad, 1893, No. 1.

3) Vgl. de Werken der Vereeniging voor de uitgave der bronnen van het oudvaderlandsche recht.

4) Zie boven, blz. 413.

5) Vgl. Deel I, blz. 383.

6) Zie boven, blz. 532.

bewerking of eigenaardigheden in den muntslag van belang voor kunsthistorische of genealogische onderzoekingen. Reeds omstreeks 1500 beginnen de penningen, geslagen ter herinnering aan belangrijke gebeurtenissen, voor te komen. De inscriptiën op monumenten, hoewel niet zoo belangrijk als voor die dagen, waarin zij een verrassend licht werpen op weinig bekende tijdperken, hebben ook voor dezen tijd niet hare beteekenis verloren.

Met hulp van dat alles zijn wij in staat zelfs kamers uit de 15de en 16de eeuw in haren vroegeren toestand te reconstrueeren, vooral met behulp van de gegevens, die de miniatuurteekeningen, de prenten der 15de eeuw, de etsen der 16de met hare aan het volksleven ontleende voorstellingen, benevens enkele ons bewaarde inventarissen en testamenten ons kunnen verschaffen en die ten onzent nog lang niet genoeg gebruikt zijn.

LETTERKUNDIGE MONUMENTEN.

Met het krachtig opkomen der nederlandsche letterkunde, die meer en meer een oorspronkelijk karakter gaat dragen, begint deze ook voor de kennis van het nederlandsche sociale leven in het algemeen grootere beteekenis te verkrijgen. De devote literatuur der 15de eeuw, de godsdienstige geschriften voor en tegen de oude leer uit den Hervormingstijd doen ons het innerlijk leven onzer voorouders nader kennen; de Rederijkers der 15de en 16de met hunne vertooningen, het historische lied, het geestelijke en wereldlijke volkslied in het algemeen, vergunnen ons in het openbare en huiselijke leven dezer tijden een blik te slaan. Onder die geschriften verdienen de Colloquia van Erasmus eene belangrijke plaats.

Hadden wij vroeger in dit opzicht te kampen met de moeilijkheid om het vertaalde van het nationale te onderscheiden, voor de 16de eeuw ten minste levert dit bij de opkomst eener nationale letterkunde, hoe jong dan ook nog, geen bezwaar op: de letteren worden meer en meer de afspiegeling van het denken des volks, dat steeds gretiger leest en zich steeds krachtiger uit, ook hierin aantoonende, welk een krachtig nationaal leven in de dagen der bourgondische heerschappij hier te lande is opgekomen.

ALPHABETISCH REGISTER.

(BUITEN HET AANHANGSEL).

A.

Aalst, 516.
Aalten, 117, 209.
Aardenburg, 29.
Abcoude, Zweder van, 42.
Ackerman, Frans, 20, 27, 28.
Achtkarspelen, 105.
Adam, l'Isle, 279.
Adolf, Graaf van Berg, 227 vlg.
Adolf van Egmond, Hertog van Gelre, 326 vlg.
Adolf van der Marck, Bisschop van Luik, 48 vlg.
Adolf van Nassau, Koning van Duitschland, 206, 213.
Adriaan VI, Paus, 317, 465, 528.
Aduard, 363, 456, 458.
Aerschot, Hertog van, 416.
Afrika, 493.
Agricola, Rudolf, 456, 459, 542.
Aigues Mortes, 276.
d'Ailly, 452.
Aken, 55, 60, 150, 185, 186, 221.
Albergen, 524.
Alblasserwaard, 108.
Albrecht I, Koning van Duitschland, 9, 57, 241.
Albrecht II, Koning van Duitschland, 158, 234, 268.
Albrecht, Graaf van Holland enz., 43 vlg., 63, 69, 71, 85 vlg., 91, 114 vlg., 158, 172, 192, 194, 196, 257.
Alewijnsz., Gerard, 76.
Alfen. 134 vlg.
Algiers, 223.
Alianora, Hertogin van Gelre, 9, 208, 212 vlg.
Alkemade, Floris van, 106.
Alkmaar, 135, 147, 373, 459, 509, 512 vlg., 520.
Altena, 102, 520.
Alva, 39, 413.
Alzette, 55.
Amager, 517.
St. Amand, 517.
Ambachten, Vier, 27.
Ameland, 358.
Amerongen, 338.
Amersfoort, 110. 123, 136, 138, 165, 197 vlg., 226, 341, 383, 391.
Amiëns, 329.
Amstel, 74, 84, 161.
Amstelland, 164.
Amsterdam, 98, 373, 472 vlg., 490 vlg., 543.
  Alardus van, 543.
Anabaptisten, zie Wederdoopers.
Andalusië, 26.
Angers, 402.
Angleur, 52.
Anjou, 263.
Anloo, 195.
Anna van Kleef, Koningin van Engeland, 389.
Anna, Gravin van Oostfriesland, 477.
Antonie, Hertog van Brabant, 46, 61, 149 vlg., 407.
Antonie van Bourgondië, 277, 338.
Antwerpen, 9, 16, 30 vlg., 41 vlg., 153 vlg., 237, 292, 298, 418, 463 vlg., 478, 480, 486 vlg., 508, 517, 523, 532.
Apel, Ter, 532.
Aportanus, 476,
Appingadam, 249, 368, 375, 378.
Arc, Jeanne d', 143.
Ardennen, 44, 56, 64, 395, 517.
Aremberg, 316.
Arkel, 76, 108 vlg., 148, 180.
  Jan, Heer van, 101, 107 vlg., 226.
  Otto, Heer van, 101, 107.
  Willem, Heer van, 113, 119.
Arkestein, 170.
Arlon, 55.
Armagnacs, 112, 151, 265.
Arnhem, 182, 187 vlg., 201 vlg., 233, 337, 384, 388, 490, 519, 531, 533.
Arnold van Egmond, Hertog van Gelre, 179, 199, 203, 227 vlg., 326 vlg.
Arnold van Hoorn, Bisschop van Utrecht en Luik, 49, 172, 179 vlg.
Arques, 7.
Arragon, 302 vlg.
Artevelde, Jacob van, 10 vlg., 66.

Artevelde, Philips van, 18 vlg., 42.
Artois, 21, 27, 261, 267, 290 vlg., 301 vlg., 420.
Asperen, 108 vlg., 373.
Astringen, 241.
Ath, 64.
Atrecht, 267, 276, 280, 480.
Augsburg, 312 vlg., 323, 360, 488.
Aurelius Cornelius, 459.
Aurich, 247.
Austrasië, 271.
Auxerre, 267.
Avesnes, 63 vlg., 70 vlg., 94 vlg., 114, 518.
Avignon, 48, 65, 117, 162, 180 vlg., 186, 450 vlg.
Awans, 47 vlg.
Aylva, Siward, 360.
Azincourt, 111, 266.

B.

Baesweiler, 34, 60, 96, 219.
Bafloo, 459.
Bajazet, Sultan van Turkije, 265.
Bajus, Michaël, 543.
Bakker, Jan de, 468.
Balloo, 195.
Bar, Thibaut, Graaf van, 49.
Bastogne, 56.
Batenburg, 215, 326.
Bathmen, 170.
Bazel, 201 vlg., 268, 284, 453, 460.
Beaumont, Jan, Heer van, 63 vlg.
Beckere, Pieter de, 531.
Bedford, Hertog van, 127 vlg.
Begge, 56.
Beieren, 63 vlg., 78, 82, 85, 93, 94.
Beilinc, Allaert, 131.
Beka, 77, 176.
Belgrado, 273.
Benninghe, Sicke, 350, 535.
Bentheim, 201.
    Everwijn, Graaf van, 366 vlg.
Bergen (Mons), 64, 69, 71, 85, 125, 132, 292.
Bergen op Zoom, 153, 486, 495, 520.
Bergsland, 191.
Bern, 269, 288.
Berry, 112.
Besançon, 261, 271.
Bethune, 295, 333.
Betuwe, 96, 110, 209 vlg., 220, 335 vlg.
Beverwijk, 514.
Beyart, 56.
Biervliet, 11, 117.
Biesbosch, 129, 520.
Bilt, 365, 521.
Binche, 64.
Bloemardine, 183.
Bloemendaal, 182.
Bloemesteyn, 92.
Bloemkamp, 78.
Blois, 67 vlg.
Blois, Jan, Graaf van, 93, 94, 219, 525.
Bodegem, Lodewijk van, 533.
Bodingen, 191.
Boechorst, 76, 116.
Boendale, 31, 32.
Boheme, 34, 57 vlg., 94, 150.
Bologna, 156, 401.
Bolsward, 239, 349, 354, 370, 532.
Bommel, 210, 211.
Bomsterzijl, 361.
Bonaventura, 189.
Boone, Lieven, 433.
Borculo, 193.
Born, 110.
Borselen, 83, 116, 141.
    Floris, Heer van, 92.
    Frank, Heer van, 128, 134, 141 vlg.
    Maximiliaan van Bourgondië, Heer van, 417.
Borset, 531.
Bos, Jeronimo, 529.
Bosch, den, zie 's Hertogenbosch.
Boskoop, Wermbold van, 191.
Bossche, Pieter van den, 18 vlg., 27, 28.
Bossu, Graaf van, 416.
Bouchain, 114, 126.
Boudewijn, Aartsbisschop van Trier, 57 vlg.
Bouillon, 395 vlg.
Bourbourg, 543.
Bourgondië, 17, 20, 27, 28, 33, 42, 45, 54 vlg.
Bourguignons, 112, 265.
Boursier, Jean le, 27, 28.
Bouts, Dirk, 527.
Boxtel, 163.
Brabant, 9, 12, 16, 18, 23, 32, 33, 36, 38 vlg.
Brandenburg, Lodewijk van, 80, 92.
Bray, Guy de, 478.
Breda, 102, 153, 531.
Brederode, 76, 92, 102, 116, 119, 138, 197.
    Frans van, 295.
    Gijsbrecht van, 203 vlg., 338.
    Willem van, 135.
Bredevoort, 177, 289.
Breisach, 285.
Breydel, 36.
Bremen, 248, 467, 477.
Brieg, Margaretha van, 96.
Briel, 84, 98, 115, 134, 142.
Brinckerinok, Johannes, 190 vlg.
Broecq, Jacques du, 531.
Broederlain, Melchior, 525.
Broeke, Ten, Keno, 247.
    Keno II, 248,
    Occo, 247.
    Occo II, 248.
    Widzelt, 247.
Bronkhorsten, 162 vlg., 166, 179, 192 vlg., 215 vlg.
Brouwershaven, 134.
Brugge, 6, 7, 13, 14, 17 vlg., 274, 296 vlg., 300, 412, 432, 478, 480, 484 vlg., 503, 517, 523, 531.
Brugman, Johannes, 255, 454.
Brully, Pierre, 478.
Brunswijk, Frederik, Hertog van, 333 vlg.
    Hendrik, Hertog van, 368.
Brussel, 19, 35, 40 vlg., 119, 124, 153 vlg., 182, 187,

191, 272, 292, 297, 315, 337, 358, 371, 398, 403 vlg., 418 vlg., 444, 467, 489, 532.
Philibert van, 413.
Buntzlow, Nicolaas, 252.
Buren, 231 vlg., 327 vlg., 341.
Floris, Graaf van, 338, 372, 378 vlg.
Frederik, Graaf van, 335 vlg.
Willem, Heer van, 235 vlg., 326 vlg.
Burmania, Tjaard, 374.
Bursfeld, 454.
Busch, Johannes, 191.
Busleyden, 543.
Bijns, Anna, 476, 538 vlg.

C.

Caesar, 415.
Calais, 84, 126, 128, 144, 268, 303, 322, 432, 485, 490.
Calanderberg, 14.
Calixtus III, Paus, 203.
Calvete d'Estrella, 486.
Calvinisme, 477 vlg.
Calvijn, 477 vlg.
Cammingha, 105, 251.
Cammingha, Peter, 374.
Campobasso, 289.
Caputiis, Nicolaas de, 163.
Carlstadt, 471.
Carlyle, 259.
Carondelet, Jean, 411.
Cassander, 544.
Cassel, 7, 10, 32.
Casteleyn, Matthijs de, 538, 541.
Cateau-Cambresis, 322, 399, 478.
Catharina van Arragon, Koningin van Engeland, 303, 517.
Catharina van Bourbon, Hertogin van Gelre, 326, vlg.
Catharina van Holland, Hertogin van Gelre, 96.
Catharina van Kleef, Hertogin van Gelre, 231 vlg., 326 vlg.
Châlon, 264.
Champagne, 269.
Charlemont, 306, 322, 399.
Charolais, 122, 266, 272, 440, 443, zie Karel de Stoute.
Chastellain, 278, 438, 541.
Chiny, 56, 59, 150, 159, 407.
Christiaan II, Koning van Denemarden, 386, 501, 517, 534.
Christiaan III, Koning van Denemarken, 387.
Cirksena's, 247 vlg.
Cisterciënsers, 244 vlg.
Claes, Weyntjen, 469.
Clant, Hendrik, 252.
Clauwaerts, 11.
Clemens V, Paus, 161, 185.
Clemens VII, Paus, 180, 451, 466.
Clusius, 545.
Cobham, Eleonora, 131, 137 vlg.
Coblenz, 9.
Coenders, Ludolf, 477.
Coevorden, 163, 192 vlg., 381, 385.
Johan, Heer van, 193.
Reinold III, Heer van, 178, 192 vlg.
Reinold IV, Heer van, 192 vlg.
Columbus, 500.
Commines, Philippe de, 21, 278 vlg., 541.
Compiègne, 111, 113.
Constantinopel, 273 vlg.
Constanz, 117, 190, 199, 201, 284, 452.
Conijnc, de, 36.
Coornhert, 541.
Cordova, Gonsalvo de, 417.
Corff, Klaas, 513.
Cornelis van Bergen, Bisschop van Luik, 398.
Cornelis Engelbrechtsz., 528.
Cortemberg, 36 vlg.
Coudenberghe, 153.
Coutereel, Pieter, 40.
Coxie, Michiel, 528.
Crabeth, 526.
Cranenburg, 96.
Crécy, 15, 58, 68, 71.
Creesers, 434 vlg.
Crépy, 307.
Créquillon, 534.
Croy, 134, 447.
Antonie van, 277 vlg.
Willem van, Heer van Chièvres, 64, 317, 404.
Cuser, Willem, 102.

D.

Dalen, 163.
Damhoudere, Joost de, 402, 413.
Damme, 19, 31, 484.
Dampierre, 6, 16, 32, 62.
Dante, 57.
Dantzig, 492.
Dathenus, 478.
Dauphiné, 282.
David van Bourgondië, Bisschop van Utrecht, 203 vlg., 358 vlg., 458.
David Jorisz., 470, 472, 478, 535.
Dekema, Juw, 352.
Delft, 82, 83, 87, 120, 135, 139 vlg., 146, 472, 495 vlg., 536.
Willem van, 94.
Delfzijl, 375.
Dendermonde, 12.
Denemarken, 98, 386, 483.
Deteren, 248.
Deventer, 5, 165 vlg., 178, 186 vlg., 204, 236, 336, 459, 480, 490, 492 vlg., 508 vlg., 536.
Jacob van, 545.
Diedenhofen, Thionville, 55, 155, 159, 519.
Diepenheim, 163, 382.
Diest, 53, 153.
Dijon, 261, 530.
Dinant, 50 vlg., 280, 395, 489.
Dinxperloo, 177, 209.
Dirk Philipsz., 474.
Dirk van Hoorne, Bisschop van Luik, 53,

Dixmuiden, 11.
Dodonaeus, 545.
Doesburg, 201.
Dokkum, 106, 239, 345, 351 vlg., 370 vlg., 482, 496.
Dollart, 252, 521.
Donia's, 251.
Doornik, 11, 12, 28, 184, 304, 306, 332, 420, 478, 480, 489.
Dordrecht, 30, 66, 75, 79 vlg., 98 vlg., 116 vlg., 463 vlg., 490, 494, 520, 533.
    Augustijnken van, 94.
    Bartholomaeus van, 183.
Dorestad, 167.
Dorpius, 543.
Douay, 16, 132, 420, 546.
Douwama, Janko, 346, 370 vlg.
Drente, 162, 168, 172, 178, 192, 194 vlg., 204, 316, 377, 380 vlg., 420 vlg., 516.
Driel, 235.
Duffel, 327, 331.
Duhamel, 533.
Dürer, Albrecht, 524, 530.
Duitschland, 5, 9, 41, 54 vlg.
Duiveland, 160, 520.
Duivenvoorde, Willem, Heer van, 76, 82.
Dullenburg, 161.
Dynter, Edmund de, 151, 153.

E.

Eduard I, Koning van Engeland, 8.
Eduard II, Koning van Engeland, 66.
Eduard III, Koning van Engeland, 7 vlg., 13, 18 vlg., 44, 65 vlg., 81 vlg., 208, 212 vlg., 488, 502.
Eduard IV, Koning van Engeland, 286, 302, 345, 502.
Eduard VI, Koning van Engeland, 477.
Eduard, Hertog van Gelre, 35, 96, 213 vlg.
Edzard Cirksena, hoofdeling in Oostfrieslant, 249.
Edzard de Groote, Graaf van Oostfriesland, 352 vlg., 375, 476.
Eelde, 192.
Eems, 98, 105, 136, 238 vlg., 346 vlg.
Eese, Frederik, Heer van der, 164 vlg.
Egmond, 76, 82, 87, 110 vlg., 119, 122, 130 vlg., 389, 453.
    Gerrit, Heer van, 106.
    Jan, Graaf van, 349, 513.
    Lamoraal, Graaf van, 322, 416, 424.
    Willem, Heer van, 130.
Elburg, 172, 210.
Elizabeth, Koningin van Engeland, 323.
Elizabeth, Hertogin van Luxemburg, 57, 61, 120, 150 vlg., 158, 159.
Elten, 331, 337.
Elzas, 59, 150, 159, 268 vlg., 281.
Elzingen, 191.
Emden, 249, 250, 359, 369, 463, 467, 472, 476.
Engeland, 5, 7 vlg., 83 vlg., 265 vlg., 302 vlg., 345, 477, 488.
Engelbert, van der Mark, Bisschop van Luik, 49.
Enghien, Sohier van, 70.
    Jan van, 49.
Enkhuizen, 78, 104, 105, 344, 475, 489.
Enno, Graaf van Oostfriesland, 376 vlg., 476.
Enschede, 170, 382.
Erard de la Marck, Bisschop van Luik, 382, 393, 396 vlg., 458.
Erasmus, 319, 380, 455 vlg., 459 vlg., 469 vlg., 475, 535, 542 vlg.
Erkelens, 391.
Esch, Johannes, 467.
Esens, 250.
Essen, Evert van, 180.
Eugenius IV, Paus, 156, 201 vlg.
Europa, 6, 22, 183, 186.
Everhardi, Nicolaas, 413.
Eysenga's, 251.
Ezinge, 191.

F.

Farmsum, Unico van, 347.
Ferdinand, Koning van Arragon, 302 vlg.
Ferdinand I, Koning van Duitschland, 320, 323, 534.
Fierabras, 103.
Fexhe, 50.
Flevo, 238.
Flie, 65, 73, 88, 205, 238 vlg.
Florence, 488.
Floris de Voogd, 88.
Floris V, Graaf van Holland, 25, 64, 73 vlg., 90 98, 135, 237, 240, 403, 513.
Floris van Wevelikhoven, Bisschop van Utrecht, 178, vlg., 189, 193.
Floris Radewijnsz., 189 vlg.
Focco Ukena, 248 vlg., 255.
Fox, Neithard, 354 vlg.
Franche Comté, 268, 290, 301 vlg.
St. Franciscus, 191.
Franeker, 239, 355, 359 vlg.
Frankenthal, 477.
Frankfort, 477.
Frankrijk, 7, 8 vlg.
Frans I, Koning van Frankrijk, 305, vlg., 390, vlg., 396 vlg., 434.
Frederici, Willem, 350 vlg.
Frederik III, Keizer van Duitschland, 268 vlg., 345.
Frederik van Blankenheim, Bisschop van Utrecht, 95, 178, 185, 191 vlg., 407, 451, 457.
Frederik van Baden, Bisschop van Utrecht, 342 vlg., 378 vlg.
Frederik van Zyrik, Bisschop van Utrecht, 161.
Friesland, 5, 9, 74, 77 vlg., 97, 103 vlg., 112, 120 vlg., 160, 212, 224, 237 vlg., 272, 281, 307 vlg., 316, 343 vlg., 392, 420 vlg., 453, 463, 475, 482, 516, 521.
Froissard, 10, 14, 15, 17, 21, 24, 26, 56, 63, 66, 69, 71, 72, 94, 95, 102, 103, 264 vlg., 541.
Fromondijn, 56.
Fullonius, 544.

G.

Gaasterland, 370.
Gaesbeek, 42, 43, 197.

Gangelt, 43, 223.
Gansfoort, Wessel, 456 vlg., 462, 475, 542.
Gattinara, Mercurino, 410.
Geelen, Jan van, 473.
Geertgen van St. Jans, 527.
St. Geertrui, 40.
Geertruidenberg, 80, 82, 84, 122, 124, 125.
Gelre, 5, 9, 34, 74, 107 vlg., 162, 177 vlg., 281 vlg., 306 vlg., 326 vlg., 420, 453, 463, 469, 475, 482, 515.
Gemappes, 354.
Gemma Frisius, 545.
Genemuiden, 381, 473.
Genève, 287, 475, 477.
Gennep, 221.
Gent, 7, 8, 10 vlg., 274, 290 vlg., 324, 331, 333, 418, 432 vlg., 476, 478, 480, 487 vlg., 523, 525 vlg.
Genua, 22, 30, 488.
George van Oostenrijk, Bisschop van Luik, 308 vlg.
Gerard van Groesbeek, Bisschop van Luik, 393, 450.
Gerardinen, 190.
Gerhard van Berg, Hertog van Gulik, 234.
Gerkesbrugge, 365, 375.
Gerson, 452.
Giethoorn, 170.
Gildenborch, 96, 180.
Givet, 322.
Glocester, Humphrey, Hertog van, 126 vlg., 158.
Gnapheus, 459, 477, 543.
Goch, 331.
Gockinga, 105, 251.
St. Goedele, 187.
Görlitz, 60 vlg.
Goes, 42.
    Hugo van der, 524.
Gombert, 534.
Gooi, 79, 115.
Goor, 161, 171, 178.
Goorecht, 377.
Gorinchem, 107 vlg., 122, 197, 225 vlg., 354, 385, 525.
Gossart, Jean, 528.
Gouda, 93, 124, 130 vlg., 147, 454 vlg., 495, 526, 536.
Grabow, Matthaeus, 452.
Grange, Peregrin de la, 478.
Granson, 287, 415.
Granvelle, Antoine Perrenot, Heer van, 39, 313, 324, 398, 405, 481, 545, 547.
    Nicolas Perrenot, Heer van, 313, 411, 545.
Grapheus, 463.
Grave, 43 vlg., 223 vlg., 235, 327 vlg., 387.
's Gravendaal, 219.
's Gravenhage, 75, 82, 86, 102, 110, 113, 121, 122, 130, 140, 384, 407, 408, 465, 469.
Grenoble, 77, 164.
Grevelingen, 322.
Grind, 238.
Groenendaal, 187 vlg.
Groesbeek, Jan, Heer van, 214.
Groningen, 163, 166, 168, 179, 193, 196, 198, 204, 242, 248, 251 vlg., 255, 316, 340, 346 vlg., 420 vlg., 458 vlg., 463, 480, 490, 497, 508 vlg., 516.
Groot, Hugo de, 474.
Groote, Gerrit de, 181 vlg., 451.
Grouw, Idzard van, 374.
Guicciardini, Ludovico, 487, 516 vlg.
Guinegate, 293.
Guise, 322.
Gulik, 9, 34, 43, 56, 60 vlg., 74, 107 vlg., 213 vlg., 330 vlg., 387 vlg., 471.
Gunterlingen, 165 vlg.
Gwy van Henegouwen, Bisschop van Utrecht, 74, 98, 160 vlg.
Gwy, Graaf van Vlaanderen, 6, 205.

H.

Haarlem, 74, 120, 135, 144, 354, 373, 480, 495 vlg., 514, 525, 536.
Haastrecht, 108.
Hackfort, Berend van, 381, 386.
Hadewych, 188.
Hagenbach, Peter van, 284.
Hagestein, 108, 109.
Halen, Gosewinus van, 459, 543.
Ham, Meinert van den, 386.
Hamburg, 30, 242, 249, 492.
Hanau, 477.
Hanze, 29, 30, 98, 166, 239 vlg., 248 vlg., 486 vlg.
Hardenberg, 170, 194, 454, 476.
Harderwijk, 210, 221, 490.
Harlaer, Gerard van, 83.
Harlingen, 363, 371 vlg.
Hasselt, 381 vlg., 473.
Hattem, 211, 384.
Haydroits, 53.
Heda, 339.
Heemskerk, 76, 82, 84.
Heemstede, 102.
Heemstra, 105, 251.
    Offe van, 345.
Heenvliet, 476.
Heere, Jan de, 531.
Heerwaarden, 209.
Heers, Raes van, 394.
Heeswijk, 153.
Hegius, Alexander, 459, 542.
Heidanus, 478.
Heidelberg, 475, 477.
Heinsberg, 43, 346, 392.
    Dirk van, 48.
    Jan van Loon, heer van, 153, 227 vlg.
Helgeland, 386.
Hendrik van Beieren, Bisschop van Utrecht, 382, 383.
Hendrik VII, Keizer van Duitschland, 9, 34, 49, 57, 206.
Hendrik II, Koning van Frankrijk, 321.
Hendrik IV, Koning van Engeland, 488.
Hendrik V, Koning van Engeland, 57, 125, 126, 151 vlg.
Hendrik VII, Koning van Engeland, 302, 502.
Hendrik VIII, Koning van Engeland, 304 vlg., 389 vlg., 503.
Henegouwen, 9, 12, 49, 54, 63, 64, 66 enz., 391, 420.
Hennewieren, 63 vlg., 71, 72, 78, 94.
's Hertogenbosch, 36, 110, 125, 153, 154, 480.
's Hertogenrade, 34.

Herwijnen, Brunstijn van, 107.
Hesdin, 321, 329.
Hessen, 391.
Heterens, 166, 215 vlg.
Heusden, 74, 102, 209.
Hildegaerdsberch, Willem van, 75, 79, 81, 94.
Hindeloopen, 239, 253, 349.
Hoekschen, 82 vlg., 166, 215, 294, 340 vlg., 512.
Hoen, Cornelis, 459, 462.
Hoffmann, Melchior, 470, 472.
Hohenstaufen, 205.
Holland, 5, 9, 12, 18, 19, 32, 41, 49, 63 vlg., 420 vlg., 453, 469, 515, 519.
Holstein, 386.
Hondsbosch, 521.
Hongarije, 103, 272 vlg.
Hoochstraten, Heer van, 385.
Hoochstraten, Jacob van, 468.
Hoogwoude, Everhard van, 116.
Hoop, Zwarte, 368 vlg., 511.
Hoorn, 135, 191, 299, 489, 513 vlg.
Hoorne, Graaf van, 416, 418, 424.
Hopperus, 462, 545, 547.
Hortensius, Lambertus, 543.
Houwerda's, 105, 251.
Hugonet, 201, 406.
Hulst, François van der, 465 vlg.
Humbercourt, 291.
Hussieten, 309.
Huy, 50 vlg.
Hyoens, Jan, 17, 18.

I.

Isabeau, 46.
Isabella, 66.
Italië, 49, 57, 58, 74.

J.

Jacoba van Beieren, Hertogin van Brabant enz., 111 vlg.
Jan II, Hertog van Brabant, 34, 36, 64.
Jan III, Hertog van Brabant, 34 vlg., 43, 62.
Jan IV, Hertog van Brabant, 117 vlg.
Jan I, Koning van Frankrijk, 261.
Jan van Heinsberg, Bisschop van Luik, 394.
Jan van Hoorne, Bisschop van Luik, 396.
Jan van Touraine, 111 vlg.
Jan, Graaf van Luxemburg, 134.
Jan Matthijsz., 472 vlg.
Jan zonder Genade, Elect van Luik, Hertog van Beieren, 53 vlg., 103, 108, 113 vlg., 253, 254, 522, 525.
Jan zonder Vrees, Hertog van Bourgondië, 55, 111 vlg., 123, 125, 264 vlg., 432.
Jan van Arkel, Bisschop van Utrecht en Luik, 48 vlg., 76 vlg., 79, 96, 163 vlg., 170 vlg., 180 vlg., 216 vlg., 407.
Jan van Virnenburg, Bisschop van Utrecht, 171 vlg.
Jarges (Coppen), 252 vlg.
Jever, 248, 250, 307.
Johanna, Hertogin van Brabant, 34. vlg.
Johannes XXII, Paus, 65.
Jolantha van Jeruzalem, 157.
Jongelinck, 531.
Joost, Markgraaf van Moravië, 60, 61.
Joost Laurensz., 465.
Junius, Franciscus, 478.
    Hadrianus, 489, 543.
Justinianus, 420.
Juwinga, Juw, 104, 352.

K.

Kabeljauwschen, 82 vlg., 96 vlg., 166, 215, 340 vlg., 512.
Kalmar, 491.
Kamerijk, 11, 186, 343, 480.
Kampen, 165 vlg., 172, 204, 366, 380, 473, 490, 497, 508, 531, 532.
    Jacob van, 472 vlg.
't Kanaal, 111.
Karel IV, Keizer van Duitschland, 35, 38, 43, 44, 47, 58 vlg., 81, 93, 96, 173, 178, 217, 221.
Karel V, Keizer van Duitschland, 305 vlg., 372 vlg., 396 vlg., 402 vlg., 436 vlg.
Karel VI, Koning van Frankrijk, 17, 20, 45, 111, 112, 262 Vlg.
Karel VII, Koning van Frankrijk, 267 vlg., 414.
Karel VIII, Koning van Frankrijk, 299 vlg.
Karel de Groote, 241.
Karel de Stoute, Hertog van Bourgondië, 55, 143, 255, 275 vlg., 300, 326 vlg., 344, 394, 402 vlg., 507.
Karel van Egmond, Hertog van Gelre, 332 vlg., 369 vlg., 466.
Karinthië, Hendrik van, 57.
Katwijk, 167.
Keldermans, 533.
Kempen, 454.
    Godfried van, 524.
Kempis, Thomas à, 191, 456, 542.
Kennemerland, 84, 88, 92, 136, 144, 512 vlg.
Kennemers, 75, 135.
Keppel, 482.
Kessel, 209.
Keulen, 9, 42 vlg., 60, 156, 157, 173, 185, 186, 202, 232, 284 vlg., 477, 492, 536.
Kleef, 108, 179, 199, 208 vlg., 227 vlg., 327 vlg., 341, 389, 471.
    Philips van, 294, 297 vlg., 352.
    Sybilla van, 389.
Klif, Roode, 105.
Klingebijl, Hendrik, 190.
Kollum, Kollumerland, 347, 350, 521.
Koningsbergen, 492.
Kortrijk, 7, 10, 19, 21, 50, 329, 332, 488.
Kortrijk, Zeger van, 10.
Krimpenerwaard, 108
Kuik, 43, 45.
Kuilenburg, 201, 341.
    Zweder van, 136, 199 vlg.
Kuinder, Kuinre, 104, 342.

L.

Lage, 164, 382.
Lalaing, Jacques de, 444, 445.

St. Lambert, 48, 50, 51.
Lancaster, 125, 281, 302.
Langen, Otto van, 351 vlg.
Lasco, Johannes à, 477.
Lasso, Orlando, 534.
Lausanne, 287.
Lauwers, 74, 98, 105, 106, 238, 240 vlg., 346 vlg., 360 vlg., 497, 521.
Leer, 248.
Leerdam, 109, 122, 142, 189.
Leeuw, 35.
Leeuwarden, 253, 255, 348 vlg., 430.
Leiden, 99 vlg., 120 vlg., 131, 135, 144, 147, 294, 299, 495, 525, 536.
Jan Beukelsz. van, 470, 473, 539.
Lucas van, 528 vlg.
Leyden, Philips van, 75, 90 vlg., 172, 402.
Leyden, Wouter van der, 41.
Leisnig, Hugo, Graaf van, 363 vlg.
Lek, 86, 96, 107, 108, 122, 136, 160, 169, 179.
Leliaerts, 11 vlg.
Lemmer, de, 374.
Lesdorp, Nicolaas, 459.
Leuven, 19, 35 vlg., 153 vlg., 186, 297, 337, 402, 418, 460, 464, 489, 517, 533, 545 vlg.
Lichtenbergers, 165 vlg., 197, 199, 215.
Lier, 157.
Limburg, 9, 33 vlg., 46, 47, 59, 65, 149, 158, 205, 420, 480.
Limburg, slot, 354.
Lincoln, 9.
Lindanus, 479, 482.
Linfars, 45.
Linge, 122.
Lingen, 420.
Egbert van, 524.
Linnich, 234.
Lissabon, 483.
Litthauen, 26, 222, 223.
Lobith, 110, 206, 210, 235, 327, 331.
Lodewijk van Beieren, Keizer van Duitschland, 9 vlg., 65, 74, 79 vlg.
Lodewijk XI, Koning van Frankrijk, 275 vlg., 394 vlg.
Lodewijk XII, Koning van Frankrijk, 337.
Lodewijk van Male, Graaf van Vlaanderen, 16 vlg., 403.
Lodewijk van Nevers, Graaf van Vlaanderen, 6 vlg.
Loenen, 217.
Loevestein, 107.
Lokhorsten, 197.
Lollards, 183.
Londen, 138, 479, 491.
Loon, 48, 177, 209.
Loo, Arnold van, 348 vlg.
Lorreinen, 56.
Lotharingen, 59, 261, 267 vlg., 283 vlg,, 312.
Lotharingen, Frans, Hertog van, 382, 388.
Lotharius, 260, 272, 308.
Lubeck, 30, 492, 500, 501.
Luik, 18, 19, 34 vlg., 41, 48 vlg., 53, 54, 61, 62, 113, 115, 116, 153, 171, 180, 185, 186, 278 vlg., 306 vlg., 333, 343, 393 vlg., 451, 463.
Luine, Ter, 106.
Luther, 380, 457, 462 vlg.
Luxemburg, 9, 34, 44, 46, 55 vlg., 85, 116, 120, 123, 150, 158, 159, 391, 407, 420, 480.
Lymers, 225.
Lys, 21.

M.

Maas, 10, 39, 42, 43, 54, 55, 59, 61, 84, 86, 96, 107, vlg., 482.
Maastricht, 34, 45, 53, 154, 396, 400, 472, 525.
Machteld, Mechteld, Hertogin van Gelre, 213 vlg.
Machteld, Mathilde, van Lancaster, Gravin van Holland enz., 85, 93, 101.
Macon, 267.
Macropedius, 544.
Madrid, 307.
Maerlant, 31, 32, 188.
Mahomed II, Sultan van Turkije, 273.
Maleghijs, 56.
Mande, Hendrik, 524.
Mansdale, Rombout van, 533.
Marcel, Etienne, 16.
Marche, Olivier de la, 541.
Marck, La, 279 vlg., 304, 306, 394 vlg.
Robert II, Graaf de la, 337.
Willem de la, Heer van Sédan, 279, 285, 294, 395 vlg.
Willem van Lumey, Graaf de la, 399.
Margaretha, Gravin van Gelre, 205, 207.
Margaretha, Gravin van Holland, Keizerin van Duitschland, 9, 29, 63, 67, 68, 70, 78, 80 vlg.
Margaretha van Oostenrijk, Hertogin van Savoye, 294 vlg., 337 vlg., 397, 404 vlg., 464, 522, 529, 545.
Maria, Hertogin van Bourgondië, 288 vlg., 332 vlg., 522, 531, 545.
Maria, Koningin van Engeland, 321, 323.
Maria, Hertogin van Gulik, 213, 220.
Maria van Oostenrijk, Koningin van Hongarije, 311 vlg., 397 vlg., 404 vlg.
Mariembourg, 306, 322, 399.
Mariënborn, 191.
Mariënklooster, 182.
Mark, 108, 225, 389.
Marseille, 277.
Martena, Hessel, 371, 374.
Kempo, 374.
Martin, 262.
Martinus V, Paus, 117, 156, 199, 201.
Marwijck, Jasper van, 376.
Mastenbroek, 170.
Maximiliaan I, Keizer van Duitschland, 283, 289 vlg., 333 vlg., 340 vlg., 351 vlg., 395 vlg.
Maximiliaan II, Keizer van Duitschland, 321, 323.
Mechelen, 16, 34 vlg., 41, 48, 74, 107, 155, 208, 291, 298, 315, 331, 406, 411, 418, 420, 428, 464, 465, 482, 489, 504, 529, 532 vlg.
Medemblik, 354, 358, 373.
Meerdal, 519.

Melanchton, 470, 542.
Memlinc, 526.
Menno Simonsz., 474, 478 vlg.
Mercator, Gerard, 545.
Merula Angelus, 476.
Merwede, 116, 122.
 Dirk van der, 122.
Metsys, Quintijn, 528.
Metz, 55, 58, 270.
Meurs,
 Graaf van, 153, 217, 327 vlg.
 Walraven van, Elect van Utrecht, 202.
Meyt, Koenraad, 531.
Micron, 477.
Middelburg, 84, 92, 93, 354, 425, 480, 486, 490, 533.
Middelzee, 238, 365, 521.
Milaan, 287, 305.
Millen, 43, 220, 223.
Moded, Hermannus, 478.
Moezel, 55, 158.
Moliard, Jan, 209.
Monnikendam, 469.
Montalbaen, Renout van, 56.
Montenaeken, 395.
Montereau, 266.
Montfoort, 102, 116, 123, 197, 298, vlg., 338 vlg.
 Jan, Heer van, 122.
Montfort, 207, 208, 218.
Montjoye, 153.
Montpellier, 156, 402.
Moore, Thomas, 460.
Moravië, 34, 57.
Mormal, 513.
Moro, Antonio, 529.
Morven, 66.
Muiden, 136, 138.
Mulart, Gerard, 473.
Munnikhuizen, 182, 187, 236.
Munster, 173, 180, 202, 248, 271, 333, 349, 360, 471, 473, 480, 493.
Müntzer, Thomas, 476.
Murmellius, Johannes, 459, 509, 542.
Murten, 288, 415.

N.

Naaldwijk, Jan, Heer van, 295, 513.
Naarden, 341.
Nagel, Willem, 135.
Namen, 61, 62, 116, 184, 480, 489, 517.
 Jan III, Graaf van, 62.
Nancy, 286 vlg., 345, 347, 395, 406, 415.
Napels, 270, 305.
Nassau, 153, 447.
 Adolf, Graaf van, 333 vlg.
 Engelbert I van, 153, 531.
 Engelbert II van, 298, 404, 531.
 Hendrik, Graaf van, 411, 464.
 Jan van, Bisschop van Utrecht, 163.
Nederlanden, 3, 10, 13, 21, 24, 31, 33, 34, 56, 59, 62, 63, enz.
Nedersticht, 96, 162, 164, 165, 170, 172, 197 vlg., 339, 378 vlg.
Nettesheim, Agrippa van, 545.
Neufchateau, 56.
Neurenberg, 158.
Neuss, 241, 285, 286, 345, 347, 414, 417.
Nevele, 18.
Nevers, 27, 263.
Nicopolis, 264.
Nideck, 35.
Nieuwlicht, 191.
Nivelles, 149.
Noordwijk, 514.
Norden, 250, 476.
Normandië, 282.
Norwich, 477.
Noviomagus, Gerardus, 459, 543.
Nijenbeek, 218.
Nijerbrugge, 381.
Nijenhuis, 198.
Nijmegen, 206, 209, 218, 220, 229, 252, 326 vlg., 490, 532.

O.

Obbe Philipsz., 474.
Obrecht, 534.
Odulf, St. 78, 105.
Oecolampadius, 470.
Okeghem, 534.
Oldambt, 255, 350, 377.
Oldeklooster, 413.
Oldenbarnevelt, Jan van, 462.
Oldenburg, 248.
Oldenzaal, 170, 381.
Omer, St., 27, 254, 480.
Ommelanden, 243, 255, 347, 367, 369 vlg., 385, 475.
Ommen, 170.
Onsta's, 105, 251.
Oostenrijk, Frederik van, 206, 208.
Oostergoo, 73, 76, 105, 240 vlg., 343 vlg.
Oostervant, 65, 69, 142.
 Willem, Graaf van, 70, 101 vlg.
Oostfriesland, 247 vlg., 353 vlg., 471, 477.
Oostzee, 490 vlg.
Ooy, Willem van, 369.
Oranje, Willem, Prins van, 319, 321, 416, 424, 447, 462, 474, 547.
Orchies, 16, 420.
Orleans, 61, 111 vlg., 125, 156, 263 vlg., 402.
 Louis, Hertog van, 61.
Orley, Berend van, 526, 528.
Ortelius, Abraham, 545.
Orval, 56.
Osnabrück, 173, 199, 480.
Oterdum, 248.
Othée, 53.
Otto II, Graaf van Gelre, 206.
Oudenaarden, 7, 191.
Oudewater, 133, 134.
 Gerard David van, 527.
Oudshoorn, Jacob van, 162.
Ourthe, 55.
Overkwartier, 220, 327 vlg.

Oversticht, 160 vlg., 340 vlg., 378 vlg.
Overijsel, 172 vlg., 378, 420 vlg., 515.
Oyen, 100.

P.

Padua, 156.
Paltz, Ruprecht van de, Koning van Duitschland, 47, 116, 149, 150.
Paludanus, 543.
Papendrecht, 122.
Parma, Margaretha, Hertogin van, 324, 405, 440, 446, 481.
Paweilhars, 51.
Parijs, 16, 19, 46, 58, 113, 125, 128, 154, 156, 186, 274, 402.
Paulus IV, Paus, 480.
Pede, Hendrik van, 533.
Péronne, 280.
Perwez, 53.
Pflug, Siegmund, 359.
Philibert, Emanuel, Hertog van, 322, 405.
Philippa van Henegouwen, Koningin van Engeland, 9, 18, 63, 67, 69, 79, 115.
Philippeville, 306, 322, 399.
Philips van Bourgondië, Bisschop van Utrecht, 341, 379 vlg., 417, 457, 522, 543.
Philips de Goede, Hertog van Bourgondië, 62, 132 vlg., 231, 254, 266 vlg., 344, 394, 402 vlg., 446, 502, 522.
Philips de Schoone, Hertog van Bourgondië, 293 vlg., 335 vlg., 354 vlg., 402 vlg., 446, 503, 522.
Philips de Stoute, Hertog van Bourgondië, 17, 20, 27, 46, 69, 158, 259 vlg., 401 vlg.
Philips II, Koning van Spanje, 39, 319 vlg., 399, 413, 416 vlg., 436 vlg., 446, 523, 529, 534.
Philips IV, Koning van Frankrijk, 92, 401 vlg.
Philips VI, Koning van Frankrijk, 7 vlg., 65, 74.
Picardië, 15, 20, 281, 285, 290.
Pier, Groote, 371, 373, 494.
Pierrepont, 107.
St. Pieter, 39.
Pisa, 30, 57, 117, 451 vlg.
Pius II, Paus, 273 vlg.
Pius IV, Paus, 480.
Plantagenets, 224.
Plantijn, Christoffel, 537.
Poelgeest, 116.
    Aleida van, 101 vlg.
Poitiers, 16, 71, 262.
    Karel van, 519.
Poitou, 112.
St. Pol, 121, 125, 137, 154.
    Philips, Graaf van, Hertog van Brabant, 154, 157.
Polanen, 76, 102, 153.
    Jan, Heer van, 82.
Polen, 26, 58, 80.
Pommeren, 223.
Pontarlier, 288.
Ponthieu, 112.
Potter, Dirc, 94, 123.
Poucques, 445.
Pourbus, Pieter, 528.
Praag, 59, 186, 189.
Praedinius, Regnerus, 509, 543.
Praemonstratensers, 244 vlg.
Praepositus, Jacobus, 463, 477.
Praet, Jan, 31.
Prez, Josquin des, 534.
Proeys, Berend, 197.
Provence, 282.
Pruisen, 66, 76, 104, 223, 224, 477.
Pruystinck, Eloy, 472.
Putten, 180, 221.
    Oud-, 172.
    Herbaren, Heer van, 172.
Puttenstein, 172.
Pijn, Lieven, 434.

Q.

St. Quentin, 322.
Quesnoy, 69, 82, 85, 86.

R.

Raesfelt, Jan, Heer van, 192.
Ravestein, 44, 223.
    Adolf, Heer van, 286, 294, 440.
Rechteren, 382.
Rederijkers, 537 vlg.
Renesse, Jan, Heer van, 160.
Regensburg, 274.
Reiderland, 252.
Reimerswaal, 142.
Reinald I, Graaf van Gelre, 204 vlg.
Reinald II, Graaf en Hertog van Gelre, 9, 208 vlg., 403, 407.
Reinald III, Hertog van Gelre, 213 vlg.
Reinald IV, Hertog van Gelre, 107, 109, 225 vlg.
René, Hertog van Lotharingen, 283 vlg., 334.
Rengers, Johan, 347.
Réthel, 27, 263.
Reyvaert, 413.
Rheims, 65, 275.
Rhenen, 169.
Rhône, 74.
Richard II, Koning van Engeland, 20, 27, 43, 44, 223.
Robert van Bergen, Bisschop van Luik, 399.
Robert, Graaf van Vlaanderen, 6, 29.
Roche, La, 55.
Rode, Hinne, 462, 543.
Roer, 35.
Roermond, 45, 182, 233, 328 vlg., 391, 459, 480, 531
Rolde, 195.
Rome, 57, 120, 128, 132, 133, 139, 143, 180, 192 203, 451 vlg.
Rooklooster, 524.
Roosebeke, 21, 22, 32, 33, 53.
Roorda, Sybrand, 371.
Roovere, Anthonis de, 538.
Rossem, Maarten van, 321, 373, 384 vlg., 390 vlg., 417, 511.
Rotterdam, 81, 82, 119, 122, 135, 298, 455, 495.
Rottmann, 473.
Rouaan, 19.
Rozenburg, 520.

Rozendaal, 327, 337.
Rudolf, Koning van Duitschland, 205, 241.
Rudolf van Diepholt, Bisschop van Utrecht, 136, 145, 199 vlg., 457.
Rupelmonde, 142.
Rusland, 145.
Rüstringen, 241, 250.
Ruysbroeck, 181, 182, 187, 188, 196.
Ruyven, Klaas van, 514.
Rijkswald, 208, 519.
Rijn, 22, 30, 39, 42, 59, 145, 167, 180.
Rijnland, 89.
Rijnsburg, 454.
Rijssel, 16, 54, 133, 136, 274, 329, 407, 408, 420, 440.
Rijswijck, Herman van, 465, 468.

S.

Sacramentisten, 463 vlg.
Saksen, 94, 173, 175, 191, 192.
Keurvorst van, 389.
Albrecht, Hertog van, 298 vlg., 341, 351 vlg., 416, 511, 514.
George, Hertog van, 362 vlg.
Hendrik, Hertog van, 359 vlg.
Willem, Hertog van, 159.
Salamanca, 156.
Salland, 161, 165, 170, 178, 180.
Sambre, 61, 65.
Saracenen, 56, 76.
Saravia, 478.
Savoye, 282, 287.
Schaffelaar, Jan van, 341.
Schagen, Willem, Heer van, 116, 521.
Schaumburg, Wilwolt van, 356, 398.
Schelde, 30, 42, 65, 158, 483, 520.
Schenk, George, van Toutenburg, 374 vlg., 429, 496.
Scheppere, Cornelis de, 501.
Schiedam, 82.
Schieringers, 123, 166, 215, 237 vlg., 346 vlg.
Schlick, Caspar, 272.
Schoeneveld, Eylard, 191.
Schonen, 98.
Schonevorst, Jan, Heer van, 217.
Schoonhoven, 93, 118, 130 vlg., 383.
Schoorl, Jan van, 527 vlg.
Schoterzijl, 104.
Schouwen, 520.
Schwaben, 22, 281.
Schwartzenberg, Heer van, 370.
Schwarz, Berthold, 23.
Secundus, Janus, 544.
Sédan, 285, 395 vlg.
Semoy, 55.
Senlis, 299.
Sibculo, 454.
Sibet van Rüstringen, 249.
Sigismund, Hertog van Oostenrijk, 281, 284.
Sigismund, Keizer van Duitschland, 47, 54, 111, 116 vlg., 143, 145, 150, 151, 152, 157, 158, 173, 174, 178, 231 vlg., 252, 265, 268, 389.
Silezië, 34, 60.
Sittard, 110, 392.
Slooten, 254, 349, 370 vlg.
Sluis, 6, 12 14, 19, 133, 184, 295 vlg., 354, 484, 496.
Sluter, Klaas, 530.
Sneek, 239, 345, 349 vlg., 370.
Snoy, Reinier, 459.
Soest, 271.
Soniën, 187, 519.
Sonnius, 479 vlg.
Sont, 500 vlg.
Spanje, 156, 302, 303, 320 vlg., 500.
Sparendam, 526.
Spiers, 57, 193, 392, 501.
Spoelderberghe, 161.
Sporenslag, 5.
Sprang, 129.
Stedum, 525.
Steenbergen, 520.
Hendrik, Heer van, 223.
Steenwijk, 169, 170, 381.
Stellingwervers, 160, 169, 357, 361.
Steyn, 455.
Sticht, 74, 77, 95, 96, 123, 124, 134, 160 vlg., 171, 178, 180, 181, 192 vlg., 392, 453, 469, 515. Zie Utrecht.
Stolberg, Hendrik, Graaf van, 365.
Stolpe, 223.
Stoutenburg, 161.
Straatsburg, 192, 269, 288, 475.
Stralen, 327.
Striene, 520.
Strijen, Gerrit, Heer van, 122, 136.
Suffolk, 303.
Sure, 55.
Surlet de Chokier, Baré, 394.

T.

Taffin, Jean, 478.
Tapper, Rieuwerd, 475.
Tauler, 187.
Térouanne, 304, 306.
Terschelling, 358.
Texel, 237, 299, 358, 513 vlg.
Teylingen, 143.
Theda Ukena, 249.
Tholen, 520.
Thun, 12.
Thun, George van, 362.
Tiel, 209, 218 vlg., 235.
Tisnacq, 413.
Titelman, 479.
Tongeren, 395.
Toul, 270.
Trente, 479 vlg.
Trier, 55 vlg., 159, 283.
St. Truyen, 48, 52, 395, 397.
Trijpmaker, Jan Volkertsz., 472.
Tserclaes, Everhard, 40, 43, 153, 154.
Tudor, 302, 502.
Turken, 103.
Twente, 164, 170, vlg., 178.
Tyler, Wat, 21.
Tyll, Daam van, 354.

U.

Uko, Graaf van Oostfriesland, 352.
Ulrich, Graaf van Oostfriesland, 249 vlg.
Upstalboom, 242.
Urbanus VI, Paus, 451.
Utenhove, Jan van, 477.
Uterloo, Zweder, 164, 172.
Utrecht, 5, 9, 32, 63, 73, 77, 80, 82, 83, 93, 96, 106 vlg., 115 vlg., 281, 335 vlg., 338 vlg., 362, 366, 378 vlg., 420 vlg., 468, 490, 499, 508, 536. Zie Sticht.
Uutkerke, Roeland, Heer van, 134, 135, 140.

V.

Valencia, 393.
Valenciennes, 64, 69, 71, 105, 140, 478, 489.
Valkenburg, 34, 60, 206, 218.
Dirk, Heer van, 214.
Valois, 7, 58.
Jeanne van, 65.
Varel, 250.
Varennius, 543.
Varna, 272.
Vaucelles, 322.
Vecht, 136, 169, 193, 198.
Veen, Maarten van, 528, 530.
Veere, 84, 417 vlg., 533.
Vegetius, 415.
Veldenaer, Jan, 536.
Veluwe, 110, 172, 204, 209 vlg., 217, 220 vlg., 233, 341, 384, 476.
Venetië, 30, 484 vlg.
Venhusen, 248.
Venloo, 237, 328, 391.
Vercingetorix, 271.
Verdun, 260, 270.
Verstege, Jan, 476.
Vertaing, Heer van, 103.
Vesalius, 545.
Vetkoopers, 105, 123, 166, 215, 237 vlg., 346 vlg.
Vianen, 116, 162, 164, 179, 201, 338, 451.
Reinout van, 180.
Vianden, 153.
Victaliebroeders, 248.
Vienne, 161.
Viglius van Zuichem, 313, 402, 413, 462, 480, 545, 547.
Villers, Jan, Heer van, 134.
Vilvoorde, 137, 354, 374.
Vincent Dirksz., 479.
Vivès, 412.
Vivien, 402, 413, 545.
Vlaanderen, 3 vlg., 261 vlg., 290 vlg., 332 vlg., 421 vlg.
Jan van, Bisschop van Luik, 49.
Vlaardingen, 84.
Vliet, Jan, Heer van, 130.
Vlissingen, 324.
Lodewijk, Heer van, 116.
Voes, Hendrik, 467.
Vollenhove, 160, 162, 164, 169, 172.
Voorne, 142.
Voorst, 165, 170, 180, 217, 218.
Zweder, Heer van, 165, 172.
Vos, Johan, 191, 452.
Vredeland, 162, 179.
Vreeland, 84.
Vreeswijk, 96, 179, 180.
Vucht, 43, 223.

W.

Waadland, 287.
Waard, Zuidhollandsche, 144.
Wachtendonk, 331.
Wad, 105.
Wageningen, 207.
Waldeck, Adolf van, Bisschop van Luik, 49.
Walen, 65.
Wales, Prins van, 13, 14, 25, 58.
Walfort, 177.
Waltha's, 105.
Tjerk, 355.
Waroux, 47 vlg.
Wassenaar, 76, 102, 116, 374.
Philips van, 122 vlg.
Wateringe, Gerrit, Heer van, 76, 82.
Wederdoopers, 471 vlg.
Wedde, 378.
Weenen, 357.
Weert, Jan de, 31, 32.
Weesp, 136, 338.
Wenzel, Hertog van Brabant en Luxemburg, 19, 34 vlg., 58 vlg., 219, 403.
Wenzel, Koning van Duitschland, 43 vlg., 60, 93, 116, 150, 173, 178.
Werkendam, 129.
Wesemale, Heer van, 153.
Wesenbeeke, Matthieu van, 413.
Westergoo, 73, 76, 105, 238 vlg., 343 vlg.
Westerwolde, 349, 378, 420, 532.
Westfalen, 172 vlg., 191, 192.
Westfriesland, 88, 90, 144, 237, 512 vlg., 520, 521.
Weyden, Rogier van der, 527.
Wezel, 463, 477.
Wiarda's, 105.
Wielant, Philips, 402.
Wieldrecht, 129.
Wierd, Lange, 371.
Wieringen, 138, 238, 299, 358, 513 vlg.
Wilde Akker, 248.
Willem I, Hertog van Gelre en Gulik, 221 vlg.
Willem II, Hertog van Gelre en Gulik, 387 vlg., 476.
Willem I, Markgraaf van Gulik, 213 vlg.
Willem I (III), Graaf van Henegouwen en Holland, 9 vlg., 44, 63 vlg., 86, 91, 207 vlg., 240, 407.
Willem II, Graaf van Holland, Koning van Duitschland, 241.
Willem II (IV), Graaf van Holland en Henegouwen, 12, 64 vlg., 91, 103, 105, 113, 214 vlg.
Willem III (V), Graaf van Holland en Henegouwen, 80 vlg., 91, 94, 95.

Willem IV (VI), Graaf van Holland en Henegouwen, 103 vlg., 225, 251 vlg.
Winchester, Bisschop van, 137, 139, 143.
Windesheim 190, 191, 198, 452 vlg., 457, 523 vlg.
Windsor, 303.
Winschoten, 521.
Winterswijk, 177, 209.
Witmarsum, 474.
Woerden, 74, 96, 115, 161, 164, 180, 354, 468.
Woeringen, 204.
Wolsey, 304, 460.
Workum, 354, 364, 374.
Worms, 310, 336, 465.
Worp van Thabor, 245 vlg., 346, 364 vlg., 536.
Woudrichem, 102, 108, 122, 123.
Wijk bij Duurstede, 110, 339, 379 vlg., 459.

Y.

IJ, 134, 136, 138, 144, 494 vlg.
York, 281, 302, 502.
Yperen, 7, 13, 14, 18, 19, 21, 27, 28, 31, 292, 412, 478, 480, 483.
IJsel, 136, 161, 164, 165, 198, 200, 204, 380, 496 vlg.
IJselstein, 110, 115, 118, 180, 197, 203, 338, 341.
IJszee, 493.

Z.

Zadelaere, Willem de, 40.
Zandvoort, 514.
Zandwijk, 209.
Zannekin, Nicolaas, 6, 7, 36.
Zeeland, 9, 18, 19, 63 vlg., 113, 116, 134, 136, 160 vlg., 420, 516, 520, 533.
Zevenbergen, 110, 122, 124, 129, 136.
Zeventerloo, 519.
Zevenwolden, 343 vlg., 519.
Zierikzee, 79, 83, 84, 98, 130, 354, 418, 490, 533.
Zuden, Jacob, Bisschop van, 162.
Zuiderzee, 106, 136, 238, 342, 483, 490, 496.
Zürich, 269.
Zutphen, 201, 210 vlg., 369, 425, 490.
    Gerard van, 190.
    Hendrik van, 463, 477.
Zuylen van Nijevelt, Willem van, 540.
Zwartewater, 380.
Zwin, 30, 41, 73, 88, 484 vlg.
Zwingli, 470.
Zwitserland, 269, 282 vlg.
Zwolle, 165, 190, 204, 355, 366, 380, 459, 476, 490.
Zijpe, 521.
    Gerard van der, 154.

Lith. v. Wegner Groningen

DJ109 .B65 v.2
Geschiedenis van het nederlandsche
Princeton Theological Seminary–Speer Library
1 1012 00002 0687